SILUETAI

Stasys Yla
M.K.ČIURLIONIS

KŪRĖJAS IR ŽMOGUS

BALTIC TORRENT TRACKER
kraštai
www.baltracker.net

VILNIUS
„VYTURYS"
1992

UDK 78.07+75 [:929 (474.5)
11-03

Išleido Amerikos Lietuvių
Bibliotekos leidykla
Lithuanian Library Press, Inc., 1984
3001 W. 59 th St., Chicago, Il. €0 629,
USA

Yla S.
11-03 M. K. Čiurlionis: Kūrėjas ir žmogus: Monografija: Vyresn. mokyki, amž.— V.: Vyturys, 1992.— 399, [1] p.— (Siluetai).

ISBN 5-7900-0688-4

Tai žinomo lietuvių išeivijos veikėjo, kunigo S. Ylos (1908—1983) knyga apie kompozitorių ir dailininką M. K. Čiurlionį. Knygoje nagrinėjamos M. K. Čiurlionio kūrybos ištakų, raidos problemos, siejant jas su kompozitoriaus ir dailininko svarbiausiais biografijos momentais bei gyvenamos epochos bruožais. Nemažai dėmesio skiriama M. K. Čiurlionio kūrybinio palikimo pripažinimui tiek mūsų, tiek pasaulinės kultūros kontekste. Su šia knyga mūsų skaitytojas supažindinamas pirmą kartą.

„4803390201—063
M856(08)-92 78.07+75 [:929 (474.5)

ISBN 5-7900-0688-4

PRATARMĖ

Čiurlionis gyveno neilgai — vos 35 metus ir savo kūrybines galias plėtojo trijose plotmėse: muzikoje, dailėje, literatūroje. Muzikos mokėsi keliolika metų, o kaip tapytojas, mažai tesimokęs, dirbo tik šešetą. Literatūros nesimokė jokioje mokykloje. Tačiau pasaulyje garsėja kaip dailininkas, kartu prisimenant, kad buvo ir muzikas. Literatūrinis talentas daugeliui beveik nežinomas, o jis, nors negausus, taip pat spalvingas.

Spalvingas ir raiškus jo paties paveikslas. „Atsimenu,—-rašo dailininkas M. Dobužinskis,— jo nepaprastas mėlynas, tragiškas akis su įtemptu žvilgsniu [...], gerą ir nedrąsią šypseną" (MKC, 1938, p. 95). „Atsimenu jo skambų juoką — ilgą, tęsiamą,— rašo sesuo Jadvyga,— [...] tačiau matydavome jį ir tylų, susimąsčiusį, sėdintį darželio altanoje arba vaikščiojantį darželio takeliu. [...] Tik niekad nematėme jo užsirūstinusio ant savųjų" (Atsm, p. 16—17).

Jis „turėjo lygų, švelnų ir gana stiprų balsą. [...] Kalba jo buvo paprasta, bet raiški ir vaizdinga. [...] Kalbėjo negreitai. Buvo gyvas, atviras, nuoširdus ir mėgo dalintis įspūdžiais. [...] Būdavo kuklus, bendraudamas su žmonėmis, ir nenorėdavo išsiskirti iš kitų" (ten pat, p. 15). O išsiskyrė savo asmenybe, išsilavinimu, kūrybiniu intensyvumu ir originalumu. Išsiskyrė giliu žvilgsniu į gamtą, žmogų ir visą visatą.

Kūrybinis išsiskyrimas — po jo mirties — sukėlė patetiškų bangų, ir prasidėjo „kūryba" apie patį Čiurlionį —

pakiliu tonu, aukštom frazėm, įvairiom prielaidom. Realus Čiurlionis, kai sklaidai jo laiškus ir artimųjų atsiminimus, atrodo paprastesnis. Tame paprastume stebina asmenybės integralumas, kūrybinis veržlumas, herojiška grumtis su gyvenimo kliūtimis ir optimistinis lyrinis nusiteikimas.

Kaip jis išaugo — kokioj prigimties dirvoj, kokių sukėlė atgarsių ligi mūsų dienų, yra šios apybraižos tikslas. Rašyta ji taip, kad suprastų kiekvienas, o svarbiausia, kad pajustų kūrėją ir žmogų.

LEIDĖJŲ ŽODIS

Su šia paskutiniąja savo knyga autorius kun. Stasys Yla nebaigia savo kūrybinio gyvenimo, bet kartu su Čiurlioniu eina „procesijos priekyje", perduodamas ateinančioms kartoms kūrėjo dvasią, rodydamas nepaprastą jojo meninę jėgą ir su tuo susijusį žmogiškumą, būdingą daugeliui kūrėjų.

Netikėta autoriaus mirtis (1983.111.24) sulėtino knygos išleidimą; teko savo jėgomis pabaigti paskutinius darbus. Autoriaus ir leidyklos vardu reiškiu nuoširdžią padėką poetui Kaziui Bradūnui už sugestijas ir pastabas; Alinai Skrupskelienei už knygos santrauką, o Nijolei Gražulienei už jos išvertimą anglų kalbon; Aldonai Veselkienei ir Tomui Leipui už vardų rodyklės sudarymą ir talkininkavimą techniniame darbe; Morkūno spaustuvės personalui už knygos išspausdinimą.

Autoriui buvo atsiųsta daug nuotraukų, iškarpų, už kurias taip pat dėkoju Romui Karužai, Ignui ir Rapolui Serapinams, Vyteniui Čiurlioniui, Jurgiui Mikailai ir visiems, prisidėjusiems prie šios knygos leidimo.

Ypatinga padėka priklauso šios knygos mecenatams: autoriaus broliui Jonui Ylai, paskyrusiam 5000 dol., ir Petronėlei Strumskienei, paaukojusiai 1000 dol. savo vyro Motiejaus Strumskio atminimui.

PETRAS ALEKSA

M. K. ČIURLIONIS: THE ARTIST AND THE MAN

That the reader would come to know both the „artist and the man" was the wish of the Reverend Stasys Yla, author of this book, who, because of his untimely death, was fated never to see in print the fruit of his endeavors. Such a psychological approach — the attempt to reveal the innermost being of a man — is characteristic of the works of Yla, a prolific writer, author of a dozen studies and numerous articles, who was both a journalist and a poet and also an amateur artist.

Thus it is not simply a skeletal figure of Čiurlionis that emerges from these pages but Čiurlionis the artist and the man who comes to life here with his dreams, his motivations, his inspirations, and his thought processes. This is the portrait of an astonishingly well-integrated personality, one who looked at Man, Nature, and the Universe with a most perceptive glance, a man who struggled courageously against the obstacles in his way as he strained to attain his artistic goals.

The creative artist is ofttimes doomed to be unappreciated by his contemporaries, for he is several generations ahead of his times. Such artists are understood only by future generations. The name of Čiurlionis was for a long time familiar only to a narrow circle of family members, his closest friends, and a few of the most perceptive persons in the world of art. Since his death, his achievements have become recognized throughout the world, and the name oi Čiurlionis is now well-known at the better art museums of the western world. He is known yes, but he has yet to take his righiful place, for there is still much controversy as to who he is — whether a phenomenon, prophet, or sphinx.

It was as a composer-musician that Čiurlionis began his trek to the heights of the artistic world. This long and arduous journey in search of the best means of artistic self-expression Čiurlionis undertook with an ardent, uncompromising, and persevering heart.

The family into which Čiurlionis was born was a musical one. His brothers and his sisters —all nine of them — would argue as to whose turn it was to play the prized piano. He himself was extraordinarily gifted. His first music teacher was his father, an organist.

The boy who could play complicated pieces by ear when he was five years old soon began to fill in for his teacher at the church organ. Regular piano lessons followed from a nearby music teacher, who realized before long that she had nothing further to teach her talented pupil. The eager young musician was sent to the town of Plungė to a music school sponsored by Duke Oginskis, where he learned to play other musical instruments and joined the school's orchestra. Here he also learned how to perfect orchestrations.

Duke Oginskis took an interest in this promising young musician and granted him a scholarship. Soon Čiurlionis began further musical studies at the Warsaw Conservatory of Music. His talent for composing became evident, and Čiurlionis began to compose musical pieces with great enthusiasm. His compositions were praised by his professors, applauded by his friends, encouraged by his sponsor, but at times public honors escaped him because of various intrigues and the fact that he was a Lithuanian — a foreigner. Short pieces for the piano, such as fugues and preliudes, were followed by a symphonic poem, *Miške* (In the forest). At last the coveted diploma was attained, and there was jubilation among his friends and his family members, but Čiurlionis strove onward; he began to attend the music conservatory of Leipzig and broadened his musical education due to the different musical climate at this school. His work was once again rewarded with a diploma, attesting to his talent, his abilities, and his creativity.

He then returned to the Warsaw Conservatory of Music, but this time as a teacher, and while teaching others, he himself continued to compose music, gradually freeing himself of others' influences and beginning to create truly original music. It seemed to his friends and his relatives that he had achieved his goal, that now he had only to apply himself to fostering his musical talents and creating musical works of note, but Čiurlionis had reached a turning point in his life.

He had previously done some sketching while studying music in Plungė and during trips to Palanga, a resort town, with the school orchestra. Resolutely, convinced that his future lay in the world of art rather than music, he devoted himself to a brush and a palette. This changeover was accomplished with much soul-searching, for he had to decide whether to begin anew, this time studying art, or to be only an amateur painter.

His music teachers and colleagues were amazed, his sponsor was totally opposed, his friends did not approve; but Čiurlionis was accustomed to listening to an inner voice, and disregarding all obstacles ,,chose the world of colors as my aim in life".

Returning to Warsaw, Čiurlionis earned his keep by giving music lessons and began taking art lessons and attending the Academy of Art. Some time later he returned to Lithuania, to Vilnius. His interest in his roots led him to participate in the Lithuanian National Rennai-

sance movement. While working as a choir master, Čiurlionis exhibited his paintings in the first and the second exhibitions of Lithuanian art. They got a varied reception. Most cf his countrymen failed to understand his work, and some of the critics were harsh. After vacationing in Palanga and a short sojourn in Druskininkai, Čiurlionis went to Petrograd, Russia. It was here that his art received the most favorable reception by a group of modern Russian artists.

While in Vilnius, he had met a young writer, the intelligent and well-educated Sofija Kymantas. They married in 1909 on New Year's Day. The two newlyweds were planning to work together on an opera to be titled *Jūratė* — he composing the music and she writing the libretto. Searching but failing to find steady employment, Čiurlionis could not settle down but moved about from place to place: Petrograd, Druskininkai, Sofija's birthplace, and Palanga. This period in his life seems to have been the most productive creatively. Čiurlionis was close to finding work as a stage set designer in Petrograd when he was taken ill.

He was brought back to Druskininkai, then transferred to a sanitarium. At times he seemed almost well, but relapses recurred and he would become lost in a private world of his own. He was about to be discharged from the sanitarium when a minor illness developed into the pneumonia that ended his life.

Throughout his lifetime Čiurlionis had to struggle against bouts of severe depression which alternated with and paralyzed his periods of creativity. His inner fires — the unbearable intensity of his genius — must have consumed him.

Čiurlionis had always yearned to be understood. His paintings, however, were astonishing in their originality. What he portrayed had never been seen before and was difficult to understand. His art was controversial. It was unappreciated when he first began to exhibit, and later, alongside those who sincerely held his work in high regard were those who mocked it.

Difficult as this artist's road to recognition has been, it is now evident that his fame has not faded after his death. On the contrary, more and more interest is being shown in his works. His name is mentioned together with Kandinski's as critics, some admirers of the first, some devotees of the second, argue which was the first abstractionist. Major art critics, artists, and writers of all nationalities — Lithuanians, Russians, Germans, and Frenchmen — are studying Čiurlionis' art in the quest of the source of his creative inspiration.

As the times in which Čiurlionis lived fade ever more into the past, new ways for the better understanding of his creative works are being found, ways which result in a better appreciation of his multitalented personality.

ALINA SKRUPSKELIENE

Translated from the Lithuanian by NIJOLE GRAŽULI EN B

Čiurlionio gyvenimas vertas gero romano — psichologinio, panašaus į Van Gogo dramą. Sunku išvengti šio palyginimo. Čiurlionis, kaip ir Vincentas, pradeda reikštis ne kaip dailininkas [...]. Su atkaklia kaimiečio ištverme jis mokosi tapyti beveik niekieno nepadedamas. Įsidėmėtini jo paveikslai, kaip ir Van Gogo, atsiranda vos per keletą metų. Jis ir palūžta įveiktas savo genijaus didelio, stipraus intensyvumo. [...]

Yra kažkas būdinga gyvenimams, kaip šie... Abu — Van Gogas ir Čiurlionis — buvo reformatoriai pranašai: stengėsi priešintis mechanizuoto ir komplikuoto pasaulio spaudimui, bandė kovoti už giliau suvoktą herojinį gyvenimą, mėgino atskleisti tikrąją gyvenimo ir visatos prasmę, f..J

Čiurlionio gyvenimo fonas betgi buvo skirtingas ne tik nuo Van Gogo, bet ir nuo bet kurio Vakarų Europos dailininko.

G.M.A. Hanfmanas

Art Bulletin, 1939, birželis

MUZIKA - PIRMOJI JO KALBA

Muzika [...] užgimė ji drauge su žmogaus siela, ir yra tai jo svarbiausioji ir pirmutinė kalba.

M. K. Čiurlionis

Čiurlionis gimė šeimoj, kuri buvo gausi, darni, truputį uždara ir siekianti kažko daugiau — muzikų šeima... „Muzika užpildė visą šeimos gyvenimą; ji buvo reikalinga kaip grynas oras, kaip saulė...— rašo sesuo Jadvyga.— Tai buvo kažkoks dvasinis pasaulis, kuris koncentruodavo dėmesį, padėdavo perprasti, kas gera ir vertinga" (Atsm, p. 185—186).

„Mane nustebino visų skambinimas,— pažymi Kosto būsimoji.— Juk ta mažytė Jadzė tuoj po arbatos sėdo su vienu iš brolių keturiom rankom Bethoveno simfonijos skambinti! Juzė ir Valė skambino mažiau, bet užtai Petras, Jonas ir Jadzė pianino nepasidalydavo — berniukai tarp savęs dėl to mušdavęsi, ir maža sesutė vis buvo nuskriausta—-taigi tėvas iškabino tvarkaraštį, kur buvo bene 14 ar 16 dienos valandų, griežtai padalytų tarp „pianistų", ir iš mažo namuko — lūšnos, galima sakyti, nuo anksto ryto lig vėlyvo vakaro sklido muzika,— skambinimas ir dainos choru" (LS, p. 41).

Muzika buvo pirmoji Mikalojaus Kosto kalba. Tėvo pianinas ir vargonai, motinos dainos ir giesmės kalbino jį, pirmgimį, anksčiau, negu jis spėjo pratarti „mama" ar „tėte". Muzika suvedė ių pažintį ir pačius tėvus.

PIRMGIMIS TEVŲ PASAULYJE

Tėvas Konstantinas, laisvo, pasiturinčio valstiečio sūnus, buvo gimęs 1846 metais Gobinių kaime, Liškiavos parapijoje. Mokėsi pas vienuolius Liškiavoje, tenykštėje

mokykloje, o paskui paaugęs dirbo ūkyje. Ūkis jo netraukė — mėgo keliauti, medžioti, pasižmonėti. Motinai mirus, tėvas vedė kitą, o šiaip buvo uždaras, šykštus ir griežtas savo vaikams. Konstantinas sugalvojo „pabėgti" iš namų ir pradėjo mokytis muzikos. Mokėsi keletą metų pas vietos vargonininką, kuris buvo jau senas ir, pagal anų laikų madą, kalbėjo lenkiškai. Pradėjo skambinti pianinu, groti vargonais, pramoko lotynų kalbos ir pratinosi tvarkyti parapijines knygas. Braižą turėjo gražų ir už tai buvo giriamas. Senukui nebepajėgiant, jis pavaduodavo, o paskui ir pats tapo Liškiavos vargonininku. Buvo smagus, žvalus, šnekus dzūkas, vidutinio ūgio, šviesiaplaukis ir mėlynakis, erelio nosim ir šviesiais ūsais.

Jo būsimoji, tamsiaplaukė, rudų akių mergaitė Adelė Radmanaitė, gimė 1854 metais dzūkų miestelyje Seirijuose, kur buvo įsikūrusi nedidelė bavarų kolonija, kažkada dėl religijos persekiojimų pasitraukusių iš Regensburgo. Jie buvo liuteronai, turėjo savo atskirą bažnytėlę ir pradžios mokyklą, o vertėsi daugiausia amatais. Adelės senelis buvo žinomas Seirijų audėjas, o tėvas liaudies dailininkas, gaminęs statulėles ir papuošalus iš gipso, gintaro, medžio ir pardavinėjęs žmonėms per atlaidus ir prekymečius. Ar jie tarp savęs bekalbėjo vokiškai, sunku pasakyti, bet šią kalbą dar mokėjo, o šiaip vartojo dzūkų „liežuvį" ir, esant reikalui, lenkų.

Mergaitė buvo 9 metų, kai šeima tapo katalikais[1]. Tėvas mirė ištiktas nelaimės, kai ji buvo 14 metų. Tada ją paėmė globoti pusbrolis K. Smitas, Alytaus taikos teisėjas, ir rūpinosi tolimesniu lavinimu. Kai pabrendo, pasamdė ją aukle prie paaugusių vaikų grafai Opermanai, gyvenę Aniškiu dvare. Cia būdama ji lankė Liškiavos bažnyčią, kur vargoninkavo Čiurlionis. Mergaitė mėgo vargonų muziką ir neiškęsdavo nesižvalgiusi į viskas. Tai pastebėjo ir Konstantinas. Kartą po pamaldų jis sutiko ją šventoriuje, pakalbino, ir jie vienas antram labai patiko[2].

Jai tada buvo 18 metų, ir Opermanams atrodė per jauna galvoti apie vedybas. Palaukusi dar porą metų, ji išsiveržė iš dvaro ir ištekėjo (1873). Vėliau mėgdavo sakyti: „Mano piršliu buvo vargonai" (Atsm, p. 26).

Jaunavedžiai netrukus kėlėsi iš Liškiavos į Varėną, ir čia jiems gimė 1875 metais rugsėjo 10(22) sūnus, pakrikštytas spalio 1 d. Mikalojum Konstantinu. Vaikas dar buvo nepradėjęs vaikščioti, kai jie vėl kėlėsi į Ratnyčią, kur gimė dukra Honorata, mirusi po keleto mėnesių. Pagaliau tėvas 1878 metais buvo pakviestas vargonininku į Druskininkus — garsėjančią kurortinę vietą. Mėgdamas gamtos grožį, žinojo čia jo rasiąs daugiau negu savo Gobiniuose.

Miestelis statėsi poniškas vilas, bet dauguma gyventojų buvo paprasti kaimiečiai. Miestelio vidury, pasislėpusi už tuopų ir klevų, buvo kukli balta bažnytėlė raudonu stogu ir mažyčiu bokštu. Bažnytėlė buvo filijinė, priklausiusi Ratnyčios parapijai. Vargonininko pajamos pasirodė menkos net vasaromis, kai užplūsdavo kurortininkai. Tėvas pradėjo nerimti ir kažką planuoti pats vienas.

Kastukas buvo trejų metų, kai tėvas pardavė savo miško dalį Gobiniuose ir išsiruošė kelionėn. Nesidavė perkalbamas, ir žmona negalėjo suprasti, kas atsitiko. Juk susituokė iš meilės ir ligi šiol gražiai sugyveno...

Likusi viena su vaiku, nežinojo, ką toliau daryti. Tada Opermanienė sužinojusi atvažiavo ir pasiėmė ją pas save. Kastukas matydavo mamą labai nuliūdusią ir vis klausdavo, kur tėtis.

Jis grįžo po metų ir susirado žmoną. Opermanai nenorėjo jos išleisti, nes buvo reikalinga dvare. Ir ji neskubėjo... „Keliautojas" turėjo ilgokai maldauti, atsiprašinėti ir pasižadėti, kol įžeista meilė atsileido. Jie vėl grįžo į Druskininkus.

Apie savo kelionę vengė pasakoti — nenorėjo skaudinti žmonos. Tik vėliau paaiškėjo, kad buvo pasiekęs Sibirą, kur tais laikais kėlėsi iš dzūkų ne viena šeima, ieškodama geresnio gyvenimo. Kai kuriem pavyko, o jam, matyt, nesisekė. Gerokai pavargęs Permėje, grįžo ir tos „avantiūros" nebenorėjo nė prisiminti. Nebekėlė sparnų ir toliau. Nurimo ir liko Druskininkuose ilgam laikui. Cia vienas po kito gimė jiems dar devynetas vaikų, iš kurių tik Juozukas mirė mažas.

„...Motina dar vaikystėje buvo išmokusi puikių dzūkiškų dainelių [...]. Mokėjo ir daug pasakų, mėgdavo pasakoti vaikams įvairius atsitikimus, pačios išgyventus, skaitytus ar šiaip iš kitų girdėtus" (ten pat, p. 25). įsiterpdavo ir tėvas su savo nuotykiais iš medžioklių Gobinių miškuose.

„Su didžiausiu susidomėjimu žiemos vakarais klausydavome jo medžioklės pasakojimų. Į...J Neatrodo, kad žvėrių šaudymas [...j jį būtų labai džiuginę. Apie tai jis mažiausiai pasakodavo. Visas malonumas — bastytis su šautuvu ant peties po miškus, giraites, stebėti, klausytis paukščių balsų, ieškoti žvėrių pėdsakų ir sekti jų gyvenimą. [...] Tokie tėvo maršrutai trukdavo ištisas dienas. [...] Pasakodavo apie miško stebuklus; mokėdavo puikiai pamėgdžioti paukščius [...]. Pasakodavo apie [...] jų įgūdžius [...]. Apskritai pamėgimas vaikščioti miškais, paupiais ir net keliauti kur nors toliau, atrodo, buvo vienas svarbiausių tėvo būdo bruožų" (ten pat, p. 20).

Baigęs pasakoti, sėsdavo prie pianino. Nemažai laiko skyrė lavyboms — mokėsi įvairių operų uvertiūrų, fantazijų, popuri arba iškilmingesnių maršų, kad galėtų pagroti bažnyčioje sutuoktuvių metu arba namie iškilmingomis progomis (ten pat).

Prie pianino pradėjo „lipti" ir Kastuko rankos — gana anksti. Penkerių metukų jau skambino iš ausies daineles, o septynerių skaitė gaidas. Tėvas netrukus pradėjo jį vestis prie vargonų.

Vaikas stebėjo, kaip tėvo pirštai liečia klavišus — visai kitaip nei pianino. Tada pradeda alsuoti vienas po kito vargonų vamzdžiai. Bažnytėlė prisipildo garsų — stiprėjančių, aptylančių, žaidžiančių, verkiančių, maldaujančių. Koks nepaprastas įspūdis! O koks džiaugsmas, kai tėvas paima jo pirštukus ir jais spaudžia klavišus.

— Žiūrėk, netrukus pats galėsi spausti...

„Tėvas buvo gana linksmo būdo, mėgdavo į svečius vaikščioti, anekdotus pasakoti" (ten pat, p. 21). Išvažiuodavo retkarčiais į kaimą giminių lankyti ir pasiimdavo Kastuką. „Svečiuose būdavo šnekus ir sąmojingas, bet su vaikais (namie — *S. Y.)*—gana griežtas. [...] Tik su juo vienu (Kastuku — 5 . *Y.)* jis buvo kažkoks švelnus, nedrąsus ir ne toks išdidus", ypač vėliau (ten pat).

VAIKYSTĖ IR DRAUGYSTES

Tėvai buvo įsikūrę Gardino gatvėj, ant pat Druskonio ežero kranto. Išsinuomojo namuką, kuris priklausė žinomam Druskininkų šykštuoliui, vadinamam Krisiuku. Kastuką traukė ežeras savo vaizdais. Stai skęsta medžiai savo viršūnėm arba vakarop ištįsta ilgais šešėliais ežero paviršiumi. O koks malonumas rankioti akmenėlius, mėtyti į vandenį ir stebėti, kaip skleidžiasi, plečiasi vandens ratilai ir pamažu išnyksta. Akmenėliai skęsta, o šakelės plaukia... Išmoko daryti popierinius laivelius ir pradėjo juos plukdyti pavėjui. Mama neišleisdavo jo iš akių, bet kartais jis dingdavo nendrių tankumyne, ir tik triskart pašaukus pasirodydavo jo šviesi, garbanota galvelė.

Jo akutės sekdavo žvejų laivelius, kurie vikriai skrosdavo ežerą. Kokia nuostabi vilionė... Ir kartą, radęs motinos paliktą pakrantėje skalbtuvę, įstūmė ją į vandenį, pats įlipo ir lazda irdamasis išplaukė į ežerą. Skalbtuvė buvo medinė — perdžiūvusi, dėl to pradėjo sunktis vanduo. Tėvas tuo metu žuvavo Nemune, o motina buvo užsiėmusi namie. Laimė, netoli buvo vienas vyras, taisęs pakrantėj meškerę. Iš pradžių jis pasijuokė iš tokio vaiko išradingumo. Bet greit suvokė pavojų, griebė surastą valtį ir nuskubėjo prie vaiko. Sio blauzdos jau buvo iki pusės apsemtos prisisunkusio vandens, o jis nieko — yrėsi toliau ir nesidavė kalbinamas sėsti į valtį. Kelionė pasibaigė motinos džiaugsmu, o Kastuko ašaromis, kodėl tas vyras neleidęs jam perplaukti ežero (ten pat, p. 39).

Vieną rudenį motina nupirko maišą slyvų, kurių dalį ketino džiovinti žiemai, o kitą suvartoti uogienei. Maišą laikinai užtempė į palėpę, o pati išėjo j miestelį. Tuo metu Kastukas surado slėpinį ir pradėjo ragauti. Gatve ėjo pažįstamas berniukas, ir Kastukas pažėrė jam visą slyvų saują. Netrukus ėjo pro šalį kitas, paskui trečias, ir kiekvienam jis po saują. Kai motina grįžo iš miestelio, pamatė visą vaikų būrį. Jie smagiai šūkavo ir kažką gaudė. Pastebėjusi Kastuko galvą palėpės langelyje, ji viską suprato. Buvo gaila slyvų, bet širdy džiaugėsi, kad jos vaikas nebus šykštuolis kaip jo senelis (ten pat, p. 39—40). •

Paaugęs ir pradėjęs lankyti mokyklą, jis darėsi savų ir svetimų vaikų vadas. „Kur tik Kostukas, ten pulkelis vaikų jį lydi: žiemą ir vasarą",— rašo sesuo Juzė (Drg, 1951. VI.23). Žiemą, žiūrėk, tuoj pradeda gniūžčių karą ir jam vadovauja. Vasaromis „atakuoja" Nemuną: pirmas į jį puola, o paskui kiti, ir plaukia prieš srovę arba leidžiasi pasroviui, o dažniausiai taškosi — kurie kuriuos privers bėgti į krantą. Mėgo ristynes, ir vienaamžiai berniukai sakydavo: „Kas gali tokią mešką nugalėti" (ten pat). Gavęs šį vardą, maurodavo arba urgzdavo, o namie kaip meškinas baugindavo mažesniuosius išverstais kailiniais. Mėgstamiausias žaidimas būdavo kankorėžių karas su berniukais pušynuose. Tada pavargusius ir suplukusius „karius" jis užsivesdavo pas save. Motina visus pagirdo, o kartais ir pavalgydina. Buvo visiems vaišinga, o čia negi atskirsi savus vaikus nuo svetimų.

Kostas gindavęs savo brolius, jei buvo reikalas, nuo svetimųjų, o namie juos dengdavęs prieš tėvus. Kas tik negera atsitikdavę, kaltas vis būdavęs jis. „Kiek jis tokių ne savų kalčių [...] yra sau prisiėmęs, kas besuskaitys; o tėvai skirtumų nedarė: mylėjo ir baudė visus vienodai... Už tokius darbus mes savo vyriausiąjį brolį stačiai dievindavom ir visi jo žodžio klausėm ne mažiau kaip tėvo ar motinos" (ten pat). Vieno dalyko jis neleisdavęs •—tai įskaudinti motinos. „Dar vaikas būdamas, išgirdęs, kad kuris mažesnių broliukų nemandagiai su mama pasielgė, tuojau padarydavo „teismą". Už šį teismą ir po jo sekusią egzekuciją „teisiamųjų" buvo pramintas „pamotis" (Atsm, p. 28).

Motina buvo namų siela — tvarkinga, darbšti, jautri grožiui ir tiesai, be to, labai religinga. Juzė rašo: „Motina kas rytą eidavo į bažnyčią ir išklausydavo bent po kelerias šv. Mišias... Kas rytas ir vakaras tėvai klaupdavo drauge su mumis poterių kalbėti. Melsdavomės visi balsiai. Dažniausiai motina vadovaudavo maldai, o tėvas su vaikais ją sekdavo. Rūpinosi abudu, kad kiekvienas iš mūsų maldos žodžius tartų ryškiai, tiksliai ir garsiai ir kad jos turinys būtų sąmoningai ir pagarbiai priimamas... Tik jau mums didesniesiems paūgterėjus ir ėmus skirstytis į mokyklas ir gyvenimą, toji organizuota maldos tvarka palaipsniui pradėjo irti" (Drg, 1951.VIII.25).

Kartais suirdavo! ir kiti reikalai. Tėvas pasidarė uolus žuvautojas. įsitaisė laivelį, įrankius ir dienų dienas traukė žuvį. Buvo malonumas ir kartu reikalas, nes šeima augo ir reikėjo papildomo maisto. Tėvu sekė ir berniokai. Didelių žuvų jie nepagaudavo, o tėvui kaip tik reikėjo mažų, kad galėtų vilioti lydekas. Kartą išsiruošė su tėvu ir Kastukas. Sustojo abu ant Nemuno kranto ir užmetė meškeres. Tėvas laukia, žiūri — kantrus ir atidus. O Kastukas palaukęs greit traukia ir vėl meta. Taip betraukinėdamas užkabino kablį ir apsidžiaugė:

— Cia turbūt didelė žuvis.

Tėvas pažiūrėjo kreivom:

— Užkabinai meškerę, tai jau ir žuvis. Nusiauk, lįsk į vandenį ir atkabinsi.

— Aš ir taip atkabinsiu,— spyrėsi aštuonmetis.

— Sakau, lįsk į vandenį,— pakartojo tėvas.

Kostas truktelėjo, ir meškerė nutrūko, o buvo užsikabinusi už šakos dugne.

Tėvas supyko ir drožtelėjo meškerykočiu per blauzdas.

— Eik bulvių skųst, kad toks peckelis esi!

Kostas užlipo ant kalniuko pakrantėj, atsisėdo po krūmu — piktas, įžeistas. Tik žiūri, tėvo meškerės plūdė paniro į vandenį. Jis paėmė akmenį ir sviedė prie pat plūdės. Tėvas apsidairė, bet nieko nepastebėjo. Kai plūdė vėl nyra, jis vėl akmenį. Mato, kaip tėvas pyksta, o jam mintis:

— Tu „geras berniukas", kai sekmadieniais šeštą valandą eini vietoj tėvelio groti „adynkų", o dabar „peckelis", a!

Ir vėl akmenį palei plūdę, kol tėvas atsigręžė ir jį pamatė.

— Palauk, pareisiu namo, pasikalbėsim! — šūktelėjo.

Kostas žinojo, ką reiškia „pasikalbėsim". Parėjo namo, ir motina greit suprato, kad kažkas atsitiko. Tuo metu ji kepė blynukus ir jam pasiūlė, o jis: „Nenoriu. Galvą skauda". Žodis po žodžio, ir motina ištraukė paslaptį.

— Zinai ką, pirma pavalgyk, o paskui sėsk prie fortepijono ir išmok tą preliudą, kurį aną sykį daktaras Markevičius skambino. Jis labai patiko tėvui.

Tėvas grįžta namo vėlokai. Girdi iš tolo puikią muziką. Kas čia? Negi daktaras būtų taip vėlai atėjęs?

Įėjo į kambarį ir žiūri, ogi Kastukas sėdi rimtas, susikaupęs ir skambina atmintinai tą Bacho preliudą. Sustojo, valandėlę palaukė, paskui padėjo ranką ant vaiko peties ir pabučiavo šviesias garbanas (Atsm, p. 44—45).

Dar metai kiti, ir Kostas baigė (1885) Druskininkų pradinę mokyklą. Toliau nebuvo kur eiti. Jis darėsi tėvo pavaduotoju prie vargonų, o kitu laiku mokėsi toliau skambinti pianinu. Tėvo žinias jau buvo pralenkęs — tai pastebėjo gydytojas Markevičius, užeidamas į šiuos namus. Jis kas vasarą atvykdavo iš Varšuvos su vaikais, o šie buvo vienaamžiai su Ciurlioniukais. Petras ir Marijonas, jo du sūnūs, pasidarė dideli draugai su Kostu, o duktė Valė su Čiurlioniu mergaitėm. Kartu jie žaidė, dažnai ir valgė Čiurlionienės kepamus blynukus ir kitus skanėstus.

Gydytojas Juozas Markevičius buvo ir muzikas, baigęs gimnaziją Vilniuje, universitetą ir konservatoriją, fortepijono klasę, Maskvoje. Jis padėjo Čiurlioniams surasti neblogą muzikos mokytoją, panelę Undoič, vaikų auklėtoją de Lasi šeimoje. Jos padedamas, Kostas labai noriai mokydavosi pamokas ir darė didelę pažangą. Mokytoja buvo gera, bet kartą ji prasitarė daktarui, kad nieko daugiau nebegalinti duoti šiam gabiam berniukui: jam reikia mokyklos. Tada daktaras parašė laišką kunigaikščiui Oginskiui, ar nepriimtų šio vaiko į savo globojamą muzikos mokyklą Plungėje.

PLUNGĖS ORKESTRO MOKYKLOJE

Kostas buvo 14 metų, kai gavo kunigaikščio kvietimą, ir netrukus, liepos viduryje (1889), išsiruošė į Žemaičius. Buvo nelengva skirtis su šeima, draugais ir visa miela Druskininkų aplinka, bet kartu viliojo toji muzikos mokykla ir kunigaikštiškas orkestras.

„Pabuvęs ilgesnį laiką tarp svetimų, jis pasijuto labai vienišas ir pradėjo nepaprastai ilgėtis namų ir tėvų. Iš nostalgijos brolio sveikata visai pairo, ir globėjas, pasitaręs su gydytoju, išsiuntė jį keletui mėnesių namo. Kai parvažiavo, buvo taip sunykęs, kad motina su tėvu ilgai svarstė, ar iš viso siųsti berniuką į Plungę, ar ieškoti kito kokio

budo mokyti muzikos. Tačiau pasilsėjęs ir pasitaisęs Kastukas pats pasiprašė vėl į Plungės mokyklą. Ten esą buvę įdomu, ten jis daug išmokęs, ypač jį žavėjęs orkestras" (Atsm, p. 47).

Grįžęs mokėsi pagrindinių muzikos teorijos dalykų, orkestre grojo fleita ir giedojo chore. Kartais, chorui repetuojant, buvo prisišaukiamas prie pianino arba prie vargonų bažnyčioje.

Orkestras buvo geras, turėjo diplomuotą dirigentą Juzefą Mašeką (m. 1927), pučiamųjų bei styginių instrumentų ir apie 35 muzikantus. Be to, buvo gausi muzikos biblioteka, kuria naudojosi griežikai ir mokiniai. Orkestras vasaromis vykdavo koncertuoti į Palangą, o kartais į Rygą.

Čiurlionis darė sparčią pažangą: pradėjo studijuoti kai kuriuos instrumentus, tikrinti partitūras, o šalia to ir piešti.

Imlus vaikas atkreipė kunigaikščio dėmesį. Patiko ir jo išskirtinis, kiek ambicingas būdas. Kartą Kostas iš dvaro tvenkinio pasigaudė karpių ir parsinešė į bendrabutį. Tai daryti buvo draudžiama, dėl to buvo pašauktas pas kunigaikštį ir subartas. Kostas nelaukė, kol kunigaikštis baigs „pamokslą". Apsigręžė, paliko kunigaikštį kambary, nubėgo į bendrabutį, paėmė žuvis, atnešė ir pametė po kojų.

Kitą kartą kunigaikštis dalyvavo sniego kovoje su orkestrantais. Oginskis skaudžiai sudavė gniūžtim Kostui į ausį, o šis paleido atgal gerai suspaustą gniūžtį į nosį. Oginskis suriko:

— Kaip drįsti mane pulti?

— Jūsų Šviesybės smūgiai ir duotas ženklas mane pulti man suteikė drąsos pulti Tamstą kaip stipriausią žaidimo priešą.

Kunigaikščio rūstybė greit atslūgusi, ir nuo to laiko pradėjęs jam reikšti išskirtiną simpatiją (ten pat, p. 51).

Kostas parvykdavo iš Plungės atostogų, ir tai būdavo laimingiausios dienos. Klajodavo tada su broliais po miškus, plaukiodavo laiveliu Nemune, maudydavosi. O jei rasdavo Markevičių Petrą ar Marijoną, leisdavosi miškais į tolimesnes keliones. Aišku, pavaduodavo ir tėvą prie vargonų.

„Parvažiavusį namo sūnų,— pasakoja sesuo Jadvyga,— motina veltui klausinėdavo, kaip jis ten, Plungėje, gyveno, kaip ten, tame bendrabutyje, kokie jo draugai, ką jis gėrė, ką valgė? Kastukas tik pajuokaudavo arba atsakydavo — „nežinau, ką pasakoti". Tiesa, jis juokdamasis papasakojo, kaip jie kartą drauge su Oginskiu ėjo maudytis, kaip smagiai „jo šviesybę" aptaškė jūros šaltu vandeniu ir kaip senis nevykusiai gynėsi nuo jaunųjų globotinių. Vėliau brolis šiuos savo atsiminimus atkūrė paveiksle „Regėjimas"[3] (Atsm, p. 53).

Santykiai su kunigaikščiu, matyt, buvo nuoširdūs, kad grįžęs atostogų jis parašydavo jo šviesybei laiškų. Yra išlikęs vienas toks jo laiškutis iš 1892 metų sausio 21, parvykus Kalėdų atostogų.

„Su tėvu gana dažnai skambiname fortepijonu keturiomis rankomis, bet dar dažniau žaidžiam šachmatais, kurie Druskininkuose mane labai traukia, nes žaidžiu ne tik su tėvu, bet vaikštau žaisti ir pas savo bičiulį, kurį galima laikyti net antrosios kategorijos žaidėju. Beveik tuoj pat atvykęs parašiau laišką Rogalskiui ir Jackevičiui (buvę Oginskio orkestrantai — S. Y.); pirmojo atsakymą gavau, o antrasis, nors laikomas geriausiu mano bičiuliu, ligi šiol dar neatsiliepia" (L PS, p. 13).

„Iš Plungės laikotarpio,— rašo Jadvyga,— didžiausią įspūdį broliui paliko išvykos į Palangą, kuriose jis dalyvaudavo jau kaip orkestrantas. [...] Apie Palangą jis pasakojo labai susižavėjęs. Ten pirmą kartą iš seno žvejo išgirdęs legendas apie Jūratę, Birutę, klausėsi žemaitiškų dainų, bet žodžių (žemaitiškai tariamų) nesupratęs. Jis užsirašydavęs vien melodijas ir namie jas niūniuodavęs arba skambindavęs, pritaikydamas joms harmoniją" (Atsm, p. 52).

Sesuo Juzė pažymi, kad, grįžęs iš Plungės, brolis laisviau kalbėjo lietuviškai už savo jaunesniuosius brolius bei seseris (Drg, 1951.VII.7). Tai buvo Plungės aplinkos poveikis, o gal ir mokyklos globėjo Oginskio, kuris „mokėjo ir nevengė kalbėti lietuviškai", be to, buvo palankus tautiniam lietuvių sąjūdžiui (L ČD, p. 16).

Plungėje jis išbuvo puspenktų metų ir labai subrendo. Fiziškai neišaugo aukščiau kaip vidutinis, bet buvo stip-

rus ir sveikas, rodė ryškų savo charakterį ir žinojo, ko nori, mėgo bendrauti ir diskutuoti, bet reaguodavo neskubiai ir balso nekeldavo. Draugų buvo mėgstamas, mokytojų vertinamas, šiaip kuklus, o su nepažįstamais netgi drovus.

Du dalykai ryškėjo jo palinkimuose — tai noras pačiam kurti muziką, komponuoti ir piešti. Pirmasis dalykas buvo pastebėtas mokytojų ir įvertintas. „Keletas pirmųjų jo kompozicinių bandymų jau tais laikais buvo atlikta kunigaikščio orkestro. Buvo tai polonezas ir keletas mazurkų" (Jakubėnas, p. 22). Rašė juos kunigaikščio garbei, jo vardinių proga (MKC, 1938, p. 12). Apie antrąjį mažai kas žinojo, o jei žinojo, tai nekreipė dėmesio. Bet kartą į Plungę atvyko kažkoks dailininkas dekoruoti bažnyčios. Kostas, pasinaudojęs jo dažais ir drobe, nupiešė didelę žmogaus galvą, didesnę už natūralią, ir dailininkas pamatęs pagyrė jo darbą (MKC, 1938, p. 87). „Motina pasakojo, kad brolis iš Plungės parsivežė pluoštą savo piešinių, kuriuose buvo pavaizduota jūra, Plungės parkas ir šiaip maži peizažėliai" (Atsm, p. 54), o brolis Stasys prisimena dar šiuos „tų laikų jo piešinėlius: Plungės bažnyčios, kunigaikščio rūmų, Bobrungos upelio ir parko gamtos vaizdelius" (MKC, 1938, p. 11).

Kai grįžo namo, baigęs mokyklą, paaiškėjo, kad kunigaikštis pasiūlė jam vykti į muzikos institutą Varšuvon ir pažadėjo stipendiją. Visa šeima džiaugėsi, o tėvas keletą dienų vaikščiojo galvą pakėlęs.

— Tik jam vienam — Kastukui, pamanykit tiktai!

Vienam ir ne vienam. Kunigaikštis jau anksčiau buvo pasiuntęs Varšuvon Butkevičius — brolį ir seserį, smuikininką Simkevičių, violončelistą Keturauską, kuris grojo orkestre tuo laiku, kai Kostas mokėsi. Buvo ten Vitartas, Mikužis, Žukas. Varšuvon buvo praminti takai ir kitų. Toks Juozas Naujalis, remiamas Raudondvario grafo Tiškevičiaus, mokėsi vargonų, o paskui pianino ir kompozicijos. Naujalis paliko muzikos institutą trejetu metų anksčiau, nei išsiruošė Čiurlionis.

Motina pasidžiaugusi pradėjo sielotis, kaip jis gyvens vienas dideliame mieste ir kas juo rūpinsis. Tik prisiminusi Markevičius guodėsi, kad turės bent kur užeiti, o reikale ras ir pagalbą.

FORTEPIJONO IR KOMPOZICIJOS STUDIJOS VARŠUVOJE

I muzikos institutą Kostas įsirašė 1893—94 mokslo metais nuo antrojo pusmečio ir pagrindine specialybe pasirinko fortepijoną. Iš bendro muzikinio lavinimo dalykų turėjo imti muzikos teoriją, chorinį dainavimą ir žemesniąją harmoniją. Sis kursas, vadinamas žemesniuoju fortepijonu, vadovaujamas prof. T. Mež-Bžezickio, Kostui buvo nesunkus, nes pagrindus buvo gavęs iš namų ir Plungės mokykloje.

Varšuva, pirmas užsienio miestas, pradžioj atrodė labai įdomus. Eidavo gatvėmis ir žvalgydavosi į visas puses. Paskui pradėjo skirti, kas čia tikrai įdomu — tai senamiestis, pilies rajonas ir kai kurios centrinės gatvės. Gatvėmis labai nesidžiaugė, nes buvo per daug triukšmingos ir paradiškos. Daugiau jį traukė gamta ir noriai eidavo į Lazenkų parką, o kartais, turėdamas daugiau laiko, vykdavo už miesto į miškelius.

Buvusiam Plungės orkestrantui ateidavo pagunda išgirsti simfoninį Varšuvos orkestrą. Bet kišenė buvo apytuštė, ir reikėjo taupyti grašius pirmiausia valgiui, kambariui ir kitiems būtiniausiems dalykams. Kunigaikštis „savo pažado [...] dažnai neištesėdavo" (MKČ, 1938, p. 12), ir motina neklydo, išleisdama jį iš namų su maišeliu kruopų ir lašiniais. Jis tik „retkarčiais, kaip skanumyną, nusipirkdavo dešrelių ir žinojo, kur visoje Varšuvoje yra geriausios" (ten pat, p. 87).

Svarbiausias rūpestis buvo mokytis. Devyniolikmetis kitus bendraklasius lenkė muzikiniu pažangumu, bet toli gražu ne visiems prilygo bendruoju išsilavinimu. Nusipirko „Patarėją studijuojantiems savarankiai" ir pradėjo šviestis. Vadovėlių gaudavo ir pas savo draugus Markevičius, ir šie kartais jam padėdavo apgalėti sunkiau įveikiamus dalykus (plg. ten pat, p. 12). Kiek laiko jam reikėjo, kad pasivytų tuos, kurie buvo netoli abitūros, sunku pasakyti. Formalių egzaminų iš gimnazijos kurso jis niekur berods nelaikė.

Draugų ir pramcgų neieškojo. Tik kartais užeidavo į naminius vakarėlius pas Markevičius, kur susirinkdavo

jaunieji giminaičiai ir pažįstami. „Brolis nemėgo šokių ir pats nešokdavo, todėl per pobūvius pas Markevičius dažniausiai grodavo šokiams pakaitomis su savo draugu Piotruku, kuris tuomet privačiai mokėsi skambinti fortepijonu" (Atsm, p. 55—56). Į šokius rinkdavosi tik pasiturinčių šeimų vaikai, gavę gerą išsilavinimą. Kostą tai varžė, bet kartu skatino jo ambicijas lavintis.

Pirmąsias vasaros atostogas praleido dar sename Krisiuko name, prie Druskonio ežero. Buvo miela vėl klajoti miškais, maudytis, vakarais skambinti senuoju tėvo pianinu ir pamokyti brolius muzikos teorijos. Kitu laiku lydėdavo vasarojančius Markevičius kur nors toliau — į Ratnyčią, j Liškiavą, prie Švendubrės milžino akmens, panašaus į Puntuką (plg. L, p. 71). Tose kelionėse Varšuvos lenkučiams Kostas buvo vadovas ir vertėjas, nes apylinkės buvo lietuviškos.

Grįžęs rudenį į mokyklą, ligi Kalėdų baigė Mež-Bžezickio klasę ir perėjo į aukštesnį pianino kursą pas prof. Antaną Sygetinskį, žinomą pianistą ir kartu rašytoją. Iš privalomų dalykų teko imti chorinį dainavimą, aukštąją harmoniją ir kontrapunkto pratybas. Tas „vidurinio fortepijono" kursas buvo žymiai įdomesnis. Čia jau galėjo reikštis jo ankstyvas palinkimas pačiam kurti. Bet pirmąjį (1895) pusmetį didesnio kūrybiškumo neparodė, tik grįžęs vasarą namo rašė muzikinį dienoraštį — užrašinėjo melodijas, „išsprogusias" improvizuojant vakarais ar besiklausant Mizarų kaimo šienpjovių ar naktigonių dainų. Antrąjį pusmetį, po vasaros, taip pat dar nieko ypatingesnio mokykloje neparašė.

Tik baigęs harmonijos kursą, kitais metais pradėjo rimčiau komponuoti, ir iš to laiko (1896) yra išlikę trys rnaži fortepijoniniai preliudai, švariai perrašyti jo paties ranka ir pažymėti „op. 1". Tų metų rudenį sukūrė aštuonis mažus dvibalsius kanonus, o 1897 m. pirmąjį pusmetį — nedidelę mazurką ir pluoštą didesnių kanonų bei fugų (plg. L Ps, p. 73-74).

Kosto sugebėjimai komponuoti buvo gerai vertinami profesoriaus Sygetinskio. Dėl to darėsi įdomus ir ne vienam ko!egai, kurie pretendavo į būsimus kompozitorius. Prie jo prilipo du lenkučiai — Dzemskis ir Klosas, sekiojo

iš paskos, lankėsi į kambarį, o Kostas nepajėgė jais nusikratyti. Vyrukai buvo nekūrybingi ir šiaip nuobodūs. Iš tos bėdos jį gelbėjo Eugenijus Moravskis, Sygetinskio klasės mokinys, metais jaunesnis varšuvietis, vėliau žinomas lenkų kompozitorius. Nebuvo jis labai darbštus, bet kūrybiškai nusiteikęs, su drąsiom idėjom ir gera fantazija. Jiedu taip suartėjo, kad vakarų vakarus praleisdavo klajodami gatvėmis arba išvykę už miesto ir diskutuodami įvairius klausimus. Užeidavo abu ir pas Markevičius — į šeimyninius jaunimo pobūvius, bet Eugenijui „ta kompanija" pasirodė paviršutiniška ir daugiau nebenorėjo ten eiti.

Eugenijus supažindino Kostą su savo šeima. Tėvas buvo šviesios galvos inžinierius, motina — graikų prekybininko dukra, prasilavinusi menų srityje, du vyresni broliai mokėsi politechnikoje, sesuo muzikos institute ir jauniausias buvo dar pradinėj mokykloj. „Moravskių šeimoje,— rašo sesuo Jadvyga,— brolis jautėsi kaip namie, savųjų tarpe, ir dažnai juos lankydavo" (Atsm, p. 136).

Ta draugystė buvo naujas akstinas Kostui daugiau skaityti — plėsti savo akiračius. Iš knygų, kurias parveždavo namo grįždamas atostogų, matyti, kokius autorius jis tada mėgo. Pirmiausia A. Mickevičių ir J. Slovackį. Pastarąjį mėgo cituoti ir padeklamuoti. Iš pirmojo broliams patardavo skaityti „Gražiną", „Konradą Valenrodą" ir „Vėlines". Buvo jo skaityti J. Kraševskis, H. Senkevičius, L. Kondratovičius, B. Prūsas, M. Radzevičuvna. Daugelis šių autorių rašė istorinėmis Lietuvos temomis ir žadino jo pasididžiavimą savo kilme. Iš verstinių dalykų jo domėtasi prancūzų astronomo K. Flamariono raštais, anglų meno kritiko Dž. Raskino veikalu apie grožį, Fr. Nyčės „Taip kalbėjo Zaratustra". Tarp šių buvo ir keletas V. Hugo romanų, Servanteso „Don Kichotas", D. Merežkovskio „Leonardas da Vinčis", F. Dostojevskio ir L. Tolstojaus raštai (plg. Atsm, p. 201—202). Mėgęs ir skandinavų rašytojus, ypač Ibseną, ir amerikiečių Edgaro A. Po raštus (MKČ, 1938, p. 13).

Be dailiosios literatūros, jo domėtasi dar istorija ir meno istorija, iš gamtos mokslų — geologija ir paleontologija. Be kitko, mėgo rinkti senas monetas ir mineralus (ten

pat). Kartais paskaitydavęs Sv. Rasta ir šventųjų gyvenimus (Drg, 1951.VIII.25).

Bene trečiaisiais mokslo metais pradėjo „kankinti" motiną ir vyriausiąją tėvo seserį Večkienę, kad jam išdainuotų, ką jos žino. Teta mokėjo daug liaudies dainų ir noriai pamokydavo Čiurlioniu vaikus. Bet kai Kostas imdavo užrašinėti, ji gindavosi nieko nežinanti. Nedavė ramybės ir dviem mokyklos kolegom žemaičiam — Ignui Prielgauskui ir Juozui Gudavičiui, ypač pastarajam, kad duotų medžiagos iš žemaičių liaudies dainų-apie jūrą.

Kostas linko į kompoziciją jau nuo 1896 metų, bet į kompozicijos klasę galutinai perėjo tik 1897 metų rudenį. Pasirinko profesorių Z. Noskovskį, buvusį St. Moniuškos mokinį, žinomą kompozitorių ir dirigentą, kuris, be kitko, domėjosi liaudies dainomis — tiek lenkų, tiek lietuvių. Salia pagrindinių dalykų — kompozicijos, instrumentacijos ir kontrapunkto, jis dar paėmė muzikos istoriją ir tęsė chorinį dainavimą. Pradėjo rašyti komplikuotesnius kanonus, fugas, variacijas — dirbo su dideliu entuziazmu ir nemaža sėkme. Kitais mokslo metais už pažangumą buvo atleistas nuo mokesčio už mokslą. Savo profesorių Kostas vertino, bet pastebėjo vieną silpnybę — per mažai žiūri studentų darbų, nekreipia pakankamo dėmesio, o kartais atrodo, lyg būtų abejingas (plg. L, p. 24—25).

Studijuodamas kontrapunktą, dar labiau „įsimylėjo" J. S. Bachą. „Po visų kitų kompozitorių, kai atsisėdi skambinti Bachą, jautiesi, lyg tavo vidinę „klaviatūrą" kas suderintų, kiekvieną plaktuką pastatytų į savo vietą, kiekvieną stygą patemptų tiek, kiek reikia. Taip suderintas gali visą dieną dirbti. [...] Bacho kūryba — tai milžiniški pamatai, ant kurių laikosi visas šiuolaikinės muzikos pastatas; be jo joks muzikantas negali tapti geru muziku",— taip kalbėdavęs grįžęs namo broliams ir vis raginęs, kad šie nesiliautų skambinę Bacho kūrinių. Ir Čiurlioniu namuose pradėjo „plaukte plaukti Bacho fugų „upeliai" (Atsm, p. 191).

Muzikinis gyvenimas Varšuvoje buvo gana gyvas — veikė operetė, opera ir simfoniniai koncertai. Filharmonijos dar nebuvo — ji įsikūrė tik 1901 metais. Koncertams dirigavo garsėjantis kompozitorius ir smuikininkas, kilęs iš Lie-

tuvos (Kybartų), Emilis Mlynarskis. Lenkai turėjo neblogų savų pianistų — V. Bujuklį, I. J. Paderevskį, M. Karlovičių. Kostas pradėjo dažniau lankyti koncertus ir iš kitų išskyrė Bujuklį. „Jo skambinimas turėjęs kažką, kas versdavo susimąstyti. [...] Jokių pastangų sublizgėti, padaryti furorą, panaudojant labai tobulą, beveik „absoliučią" [...] techniką. Atvirkščiai, Bujuklis, tiek pasirinkdamas programą, tiek ją grodamas, stengėsi perduoti tai, kas kūrinyje svarbiausia ir, matyt, kas jį patį labiausiai domino" (Atsm, p. 175). „Apie Paderevskį brolis pasakojo, kad šis buvo tikrai geras pianistas, tiktai pernelyg ambicingas žmogus" (ten pat, p. 179). Varšuvos publika buvusi entuziastinga geresniems koncertantams ir dažnai sukeldavo furorą, kuris virsdavęs nepateisinamu triukšmu. Kostui tai nepatikdavo.

Opera ir baletu jis kažkodėl nesidomėjo. Kartą atvyko iš užsienio Aisedora Dunkan, basom kojom šokanti balerina. Visa Varšuva apie ją ir tekalbėjo, o Kostas, visokių madų ir sensacijų priešas, apsisprendė tą įžymybę ignoruoti. Manė, kad tai išpūstas burbulas. Nesidavė perkalbamas nei Eugenijaus Moravskio. Bet eidamas gatve pastebėjo afišoje jos koncerto programą: šoksianti J. S. Bacho siuitą ir Fr. Šopeno gedulingąjį maršą. Vis dėlto nutarė nueiti ir grįžo sužavėtas. Tai buvusi tikra klasika — judesiai paprasti, siejami su vidiniu išgyvenimu, be jokių triukų, be krislelio virtuoziško pagyrūniškumo. „Konstantinui labiausiai patiko jos muzikalumas, įsijautimas į muzikos turinį ir muzikinę mintį, o taip pat judesių natūralumas bei raiškumas ir gilus žmogiškumas" (ten pat, p. 181—183).

Savo skoniu ir pažiūrom Kostas dažnai išsiskirdavo iš brėstančio Varšuvos elito. Tai pirmiausia pastebėjo jo draugas Eugenijus. Nesakytum, kad buvo užsispyręs ar konservatyvus. Kažkas jam nelipo iš tos miestinės kultūros, kuria žavėjosi jo kolegos lenkai. Priešingai — jį erzino Varšuvos menuose klestintis pseudomisticizmas — visokie „mistiški koncertai", „demoniško paslaptingumo" kūriniai, „mirties šokiai". Varšuvoj, pasak M. Vorobjovo, jis išliko kuklus provincijos vaikas, atsirėmęs tik į savo meninius gabumus, nenusileidęs į aplinkos lygį. Atvyko

beveik iicmokslinlas, bet nepasidarė ir permokslintas (o. c., p. 5).

Ligi baigdamas konservatoriją, parašė apie 25—30 fugų, 14 polifonijos kūrinėlių, o iš stambesnės formos kūrinių — 20 variacijų ir 2 sonatas. Pastaruosiuose kūriniuose jau aiškiai jaučiama lietuviškų melodijų įtaka (L Ps, p. 76).

Konservatoriją baigė 1899 metų birželį. Parašė diplominį kūrinį — kantatą *„De profundis"* chorui su orkestru. Kūrinys buvo trijų dalių, bet nespėtas suinstrumentuoti, turbūt dėl to nebuvo atliktas baigiamojo akto koncerte[4]. Pagrindinė specialybė pasidarė kompozicija, fortepijonas liko antrinė, o chorvedyba —• trečioji.

Baigdamas studijas, parašė polonezą savo mecenatui Oginskiui ir pasiuntė į Plungę. Kunigaikštis mokslo baigimo proga užsakė jam naują *„Arnold Fibiger"* firmos fortepijoną, kurį Kostas gavo jau grįžęs po atostogų. Tuo tarpu pasiuntė telegramą į Druskininkus, kad parvažiuoja su diplomu.

ATOSTOGOS SAVOJE SODYBOJE

Seimą pasiruošė sutikti svečią. Mergaitės išgražino kambarius šakelėm, tėvas su berniokais aptvarkė kiemą, o motina rūpinosi kepsniais. Visa tai vyko jau savoj sodyboj, kurią tėvas pagaliau įsigijo už pasiskolintus 1000 rublių. Sodyba buvo su dviem namukais — geresniu prie gatvės ir prastesniu kieme. Pirmasis buvo įrengtas vasarotojams, kad padėtų mokėti skolą, o antrasis, padalintas į tris kambarius, priglaudė šeimą.

Pirkinys buvo įsigytas, Kostui įpusėjus konservatoriją, bet pradžioj atrodė neįspūdingas. Tik vėliau, kai tėvas apkalė abu namus lentomis ir gražiai išdažė, kieme prisodino vaismedžių, atgabentų iš Gardino, mergaitės įrengė gražų gėlių darželį, o motina įsitaisė daržą ir pridiegė visokių daržovių — vaizdas pasidarė visai kitas. Sodą, daržą ir gėlyną jungė iš seniau išaugusi didelė ieva, išsišakojusi kiemo vidury lyg koks skėtis. Kai ji sužydėdavo, baltuodavo visas kiemas. Kai jon susimesdavo žvirbliai, triukšmas būdavo kaip turguje.

Su triukšmu paprastai įpuldavo į namus ir Kostas, grįžęs iš mokyklos. Sį kartą pasirodė tik žydas Jankelis, vežikas iškrovė Kosto daiktus ir pasakė, kad jis išlipęs prieš, miestelį — norįs apsižvalgyti. Tėvas su berniokais išskubėjo į Pariečės kelią. Pirmiausia išgirdo „Šėriau žirgelį", o paskui iš už krūmų pasirodė ir jis — vienplaukis, su skrybėle rankoje. Tėvui aptemo akys — sunku buvo sulaikyti ašaras. Berniokai paskubino žingsnius ir pirmieji apspito keleivį. „Ak jūs, broleliai",— bučiavo jis Vabalą — Jonuką, Gaidį — Petriuką, Kumelį — Stasį ir Gandrą — Povilą, o paskui ilgai laikė apglėbęs tėvą.

Prie vartelių laukė seserys ir besišypsanti mama. Ji bučiuojama pakuždėjo jam į ausį, ką Jankelis jai palinkėjo: kad sūnus taptų ministeriu, o jei ne, tai bent pašto viršininku. Kostas pratrūko visu balsu juoktis. Paskui mylavo apspitusias sesutes: Burinį laivelį — Mariją, Skalbėją—Juzę, Vilkelį— Valę; tais metais buvo gimusi Jadzė, ir ji tapo šeimos Žvirbliu. Toks buvo jo būdas dalinti seserims ir broliams epitetus, kurie tapo savais vardais.

Svečiu nepasidalino broliai ir seserys. „Kiekvienas pauglys turėdavo jam išsipasakoti savo „paslaptis", kurių „niekam kitam" nepasipasakotų, kiekvienam rūpėjo kažką padaryti, už ką Kastukas pagirtų. [...] Savo pranašumo jis niekad nerodė, neprimesdavo savo nuomonės — buvo natūralus, nieko nevaržydavo ir pats nesivaržydavo" (Atsm, p. 211).

Daug dėmesio skyrė tėvams, ypač motinai, kurią labai mylėjo ir užjautė. Ji daug aukojosi savo vaikams ir labai rūpinosi savo pirmgimiu. Niekad nesiskųsdavo nuovargiu ar negalavimu, bet šį kartą, atsisėdusi šalia Kosto, prasitarė, kad rankų sąnarius gelia.

— Kas tai galėtų būti?

Kostas suraukė antakius ir visu rimtumu tarė:

— Tai nuo tinginiavimo, mamyte! — ir išbučiavo jai visus pirštus (ten pat, p. 28).

Motina turėjo daug sąmojo. Pati mokėjo trumpai taip pasakyti, kad vaikai ir prasijuokia, ir susimąsto. Sį bruožą paveldėjo ir Kostas.

Pati daug dirbo, net naktimis, o vis baiminosi, kad tik jos vaikams „netektų fiziniu darbu pelnytis duoną". Jai pritardavo ir Kostas. „Nuolatinis fizinis darbas atbukina žmogų",— sakydavo. Todėl susikūrė tokia nuotaika namuose, kad visi mokosi — net per atostogas, daug skaito, skambina. Vyresnieji uždarbiavo privačiomis pamokomis—rengė pasiturinčių žydų vaikus į gimnaziją arba mokė skambinti fortepijonu. Sesuo Jadvyga spėja, kad ir garsusis skulptorius Lipšicas mokęsis pas jų Petrą lenkų kalbos, kuri jam buvusi reikalinga išvykstant į Balstogę (ten pat, p. 205).

Druskininkai buvo nuostabūs savo grožiu, kurį Kostas mokėjo įžvelgti, džiaugtis ir kaupti savyje. „Namiškiai pasakoja, kad tą laimingą vasarą, kurią jis praleido Druskininkuose, brolis tapė nemaža peizažėlių iš gamtos. Jie stebėdavosi, iš kur jis moka taip gerai pavaizduoti Nemuną ar pušaitę prie ežero — ir kad su jaunesniais broliukais vis tuo pat užsiima" (ten pat, p. 61).

Kitoks užsiėmimas buvo su vyresniuoju — Povilu, kuris buvo labiausiai pažengęs muzikoje. Jis mokėsi dėdės Radmano lėšomis Petrapilio vidurinėje mokykloje, o dabar norėjo stoti į konservatoriją. Anksti subrendęs, buvo gyvo proto, jautrių reakcijų ir prieštaringų nuotaikų. Su juo buvo galima diskutuoti, ir Kostas šią vasarą su juo labai suartėjo — eidavo kartu vaikščioti panemuniais, o naktimis — į mišką.

Kostas mėgo „klaidžioti po mūsų didįjį mišką, kai pro pušų šakas skverbiasi mėnulis arba kai visai tamsu ir vietoje mėnulio sumirksi viena kita žvaigždelė, o dangus, atrodo, slepia dideles paslaptis. Broliai (Kostas su Povilu — 5. *Y.)* išeidavo prie Mergežerių, didingų miškų apsuptų, ir išsiskyrę eidavo į priešingas puses aplink ežerus, kad pusiaukelėje susitiktų" (ten pat, p. 209). Kartais su visais broliais ir mažomis sesutėmis jis išsiruošdavo visai dienai paklajoti. Tada ką nors pasakodavo ir kartu stebėdavo gamtą.

„Pamanykit, vaikai, kaip gera butų skristi! — ir Kastukas papasakojo mums Ikaro istoriją ir pasakė, kad dabar jau žmonės skrenda lėktuvais — aeroplanais.-— Bet aš norėčiau skristi savais sparnais" (ten pat, p. 69).

Sparnus kilnojo ir kiti Čiurlioniu vaikai. Vyriausioji Marija, nors dar gana jauna, turėjo vyruką iš Ašmenos — Viktorą Chomskį, statybos techniką, kuris dirbo prie naujų vilų statybos Druskininkuose ir įsižiūrėjo šią mergaitę. „Burinis laivelis" pirmasis išplaukė iš namų. Antrasis Kosto mėgstamas brolis, Stasys, dvylikametis, ruošėsi į gimnaziją. Juzė „mokėsi pas labai kultūringą moterį Poziumskienę", kuri panoro ją įdukrinti (L, p. 64, išn. 1). Sito nenorėjo pati Juzė, didžioji motinos talkininkė, Kosto vadinama „įkūnytoji dorybė", o kasdieniškai — Skalbėja. Ji, septynetu metų jaunesnė už Kostą, buvo pažengusi muzikoje ir literatūroje — norėjo būti mokytoja, bet neskubėjo iš namų.

Kostas žinojo, kas jo laukia grįžus į Varšuvą. Jam rūpėjo muzikinė kūryba, o pragyvenimą, nors ir vargingą, numatė susidaryti privačiom muzikos pamokom. Buvo tik vienas klausimas, ką daryti su Povilu, imti su savim ar ne? Kitų galimybių nebuvo, kaip abiem kartu vykti ir kaip nors verstis.

PIRMIEJI METAI PO STUDIJŲ VARŠUVOJE

Jiedu išvyko Varšuvon jau vasarai pasibaigus. Ten susirado pastogę pas tipiškus miesčionis, atsigabeno „kunigaikštiškąjį" fortepijoną ir įsikūrė. Povilas buvo priimtas į konservatoriją ir ją pradėjo lankyti, o Kostas ieškojo muzikos pamokų, paskui bėginėjo į namus mokyti, o kitu laiku kūrė. Povilas rodė didelį palinkimą filosofuoti, narplioti įvairias psichologines problemas, o Kostas neturėjo laiko su juo diskutuoti. Kitų užsiėmimų, šalia pamokų, Povilui nebuvo, nes stigo pinigų nueiti į koncertus, lankyti muziejus, net pasivažinėti po miestą. Jo nuotaikos ėmė rūgti. O „Konstantinas, nors tuo metu pats gerokai kentėjo, stengėsi nepasiduoti juodoms mintims ir dažnai piktindavosi Povilo pasyvumu. Kupinas energijos ir kūrybingų sumanymų, jis dažnai sakydavo, kad likimą reikia už sprando čiupti ir pakratyti, tada pats tapsi likimo viešpačiu. Dėl Povilo būsenos jis buvo gerokai susirūpinęs" (Atsm, p. 207).

Rūpestis pasirodė abipusis, nes ir Povilui ne viskas patiko Kosto laikysenoj. Pirmiausia jam kliuvo, kad jo vyresnysis brolis toks nepraktiškas — laksto pas mokinius, užuot jie čia ateitų, daro nuolaidas — vis pasigaili — atsisako mokesčio arba mėto pinigą kiekvienai atkištai rankai gatvėje. Varšuvos elgetos jį pažinojo, kiti[1] ir išnaudojo. Draugai pasakojo, jis apgynęs nuo minios pykčio vieną pavargėlį, pavogusį iš kepyklos šeimininkės duonos kepalą. Prasiveržė pro minią, apgaubė pavargėlį ir ėmė priekaištauti: esą nežmoniška taip elgtis, reikia padėti jam, o ne skriausti. Žmonės tų žodžių buvę taip paveikti, kad, užuot kumščiavę, pradėję berti pinigus į jo kepurę (J. Starką, NR, 1935, Nr. 42, p. 765).

Kliuvo Povilui ir brolio Kosto nepastabumas, kas dedasi čia pat, šeimininkų šeimoj. Sūnus dėjosi didelis ponas — dėvėjo cilindrą, kavinėse užsidegdavo cigarą trirubliniu banknotu, o buvo palaidūnas ir didelis arogantas namuose. Dukra lepinama atrodė tuščia lėlė. Ji nuobodžiavo, žvalgėsi į Kostą ir bandė jį pagauti.

Kostas buvo toli gražu ne patyręs vyras. Kartą, dar konservatorijoje, įsimylėjo Eugenijaus Moravskio seserį Mariją — graikiško profilio merginą, turinčią puikų balsą. Savo meilę slėpė nuo jos brolio ir kitų šeimos narių. Ir štai, tėvo verčiama, ji išteka (1900) už našlio inžinieriaus Macejovskio. Plėšoma širdim jis dalyvauja net pabroliu, nes buvo šeimos prašomas.

Stai fragmentas iš to meto (1901.IV.13) jo dienoraščio: „Juk aš vaizdinaus laimę tokią artimą ir galimą. Tačiau nutariau: „Nebūsiu laimingas", tai yra taip tikra, kaip kad „mirsiu". Tai mane tarytum kiek paguodė, nes, šiaip ar taip, vis dėlto įsitikinau, (jei) tai galima pavadinti įsititikinimu — atidengsiu tiesą. Taip, laimingas nebūsiu, kitaip būti negali. Pernelyg visam kam esu jautrus, pernelyg visa į širdį imu, svetimų žmonių nemyliu ir bijau jų, su visais gyventi nemoku. Pinigai manęs nevilioja, laukia manęs vargas, abejoju savo pašaukimu ir talentu ir nieko nepasieksiu. Taigi būsiu niekas, nulis, bet suprasiu savo padėtį. Liausiuos svajojęs, bet atsiminsiu savo jaunystės svajones. Iš jų nesijuoksiu, nes jos nebuvo juokingos. Būsiu lyg ant savo nebaigtos pilies griuvėsių, pilies, kurios vaizdas sieloje glūdi, betgi kurios jokia jėga iš griuvėsių nebepakeis. Ir žinodamas tai, argi būsiu laimingas? Ne, tai tiesa. Jau prieš pusę metų ta mintis ateidavo, o dabar įsitikinau. Tai liūdna, bet ką padarysi"[5].

Prarastos meilės kančia dar tebelydėjo jį, kai ėmė nūnai plaktis tuščioji lėlė. Povilas nežinojo brolio dramos, tik jam atrodė, kad Kostas leidžiasi šios lėlės užimamas ar „bovijamas". Visa tai jį erzino, ir jis darėsi broliui dar labiau uždaras. Kai šis grįžta į kambarį, anas atsisėda prie lango, stebi gatvę ir tyli.

— Ką tu ten matai? Nejaugi tau įdomus šis beprasmiškas judėjimas?

Povilas nieko neatsako, tik pagavęs šepečiu tarakoną, nepaprastai rimtai pažiūri pro langą žemyn ir iškilmingai nuleidžia jį ant praeinančios damos skrybėlės. Po to sėda prie pianino ir skambina nuobodžius Hanono pratimus, kurių Kostas negalėjo pakęsti. Pasigręžęs dar atrėžia Kostui:

— Ką, sakai, Hanonas bukina? Klysti. Hanonas žadina vaizduotę dideliems polėkiams.

Kostas patraukia pečiais ir išeina (Atsm, p. 208).

Povilas rimtai išsigando, kai pajuto, jog tos merginos tėvai ruošia planus jos ir Kosto ateičiai. Tada jis kreipėsi į Moravskį, ir jiedu tarėsi, ką daryti. Sprendimą rado tokį— iškraustyti Kostą iš tų namų. Surado kitą kambarį ir Kostui nesant namie pergabeno daiktus. Kostas, žinoma, buvo įžeistas. Neapsiėjo be konflikto, o Povilas ir Eugenijus didžiavosi savo žygiu (ten pat).

Kostas galėjo būt įdomus vyras ne vienai varšuvietei: subrendęs, stipraus sudėjimo, energingų judesių, tvirtos ir grakščios eisenos, be to, menininkas — muzikas, bebaigiąs studijas... Moravskis geriau pažino Varšuvos miestietes, dėl to galėjo atvirai pasakyti „kaimiečiui", kad būtų atsargesnis. Eugenijui rūpėjo ir Kosto kūrybinis brendimas: vedybos būtų palaidojusios visus planus, apie kuriuos juodu tiek daug buvo kalbėję (MK.C, 1938, p. 13).

Tą rudenį ir žiemą Kostas daug dirbo. Parašė keletą fortepijoninių preliudų ir pjesių; trejetą jų — noktiurną, preliudą ir mazurką išspausdino muzikos almanache „Melomanas". Gruodžio pabaigoj (1899) parašė preliudą

b-moll op. 3, Nr. 1, kuris savo verte prašoko „Melomane" spausdintuosius. Vieno preliudo melodijose buvo ir lietuviškų intonacijų (L Ps, p. 75—78). Tarp šių kūrinių du buvo dedikuoti MM — Marijai Moravskytei. Tai rodo, kad Kostas vis dar negalėjo jos užmiršti.

Pirmąjį stambų muzikinį veikalą — simfoninę poemą „Miške" pradėjo rašyti 1900 metais. Norėjo šiuo kūriniu dalyvauti Zamoiskio muzikiniame konkurse — laimėti premiją ir už tuos pinigus (1000 rublių) važiuoti į Leipcigą tolimesnių studijų. Rašė pilnam simfoniniam orkestrui, bet laisvos fantazijos forma. Buvo dar stiprioj varšuvinės mokyklos įtakoj, nors tarpais panaudojo ir lietuviškos melodikos spalvų. Poema, jo žodžiais, „prasideda tyliais, plačiais akordais, tokiais, kaip kad tylus ir platus yra mūsų lietuviškų pušų ošimas" (L, p. 90).

Varšuvinės įtakos tada buvo šopeniškos. Fr. Šopenas užvaldė ne tik lenkus, bet ir rusus — Čaikovskį, Rimskį-Korsakovą, iš dalies Rachmaninovą. Sių įtakų, aišku, negalėjo išvengti ir Kostas, nors jo „Miške" jaučiama ir Vagnerio (iš *„Waldenweben")*, ir Skriabino poveikių. Kosto stilius, pasak V. Jakubėno, vis dėlto griežtesnis už Šopeno, pasižymįs didesniu susikaupimu, ramiai mistiškas bei melancholiškesnis negu Skriabino (MKC, 1938, p. 23).

„Kartą, sugrįžęs iš konservatorijos,— pasakoja brolis Povilas,— randu savo brolį labai geroj nuotaikoj. [...] Konstantinas džiaugsmingai mane pasitinka ir pradeda pasakoti:

— Man bekuriant simfoniją („Miške" — 5.7.), pasigirsta į duris beldimas. Paprašau. įeina senukas elgeta ir prašo manęs išmaldos. Atiduodu jam paskutinius savo pinigus — 10 kapeikų, ir vėl pradedu tęsti savo darbą. Bet po kiek laiko atsisukęs žiūrau, kad senukas dar neišėjęs, o jo akyse pamačiau kažkokią stebėtiną, gilią išraišką, jis, taręs „Tau Dievas atlygins", išėjo. Aš supratau, kad šis mano kūrinys bus vertas ir konkurse turės pasisekimą..." (NR, 1935, Nr. 42, p. 766).

Baigęs komponuoti „Miške", 1901 m. vasarą nuvyksta su broliu Povilu į Palangą, kur buvo ir Oginskis. Pasipasakojo kunigaikščiui savo planus dėl studijų Leipcige,

ir šis pritarė. Leipcigo konservatorija buvo viena iš geriausių Europoje — tokį ji turėjo vardą, ir kunigaikštis tai žinojo. Jis pažadėjo Kostą paremti, o kol jis bus Leipcige, Povilui sutiko duoti pianisto darbą savo mokykloj Plungėje (Atsm, p. 187).

Abu Ciurlioniai netilpo savyje ir tą vakarą praleido pajūryje. Braidė pasiraitę kelnes, klajojo ir svajojo ligi vėlumos. Staiga pakilo siaubinga audra su perkūnija. Jūra šėlo, bangos ūžė, Palangos tiltas girgždėjo. Tada jie sugalvojo pasiekti tiltą, įsikišus] jūron, ir ant jo užlipti.

Taip ir padarė. Vėjas draskė jų drabužius ir plėšė iš rankų ramsčius. O jie, kepures susikišę į kišenius, abiem rankom laikėsi sutrūnijusių barjerų, kad vėjas nenublokštų į šėlstančias bangas. Kostas džiūgavo:

— Laikykis, broliuk, nes pražūsi!.. Ei, laikykis — čia rimti dalykai! (ten pat, p. 209).

Iš Palangos dar užsuko į Plungę, ir Kostas aprodė broliui įdomesnes vietas — sakytume, įvedė į būsimą darbovietę Oginskio orkestre. Ta proga Kostas susitiko su orkestrantais ir nusifotografavo. Po to išskubėjo į Druskininkus. Netrukus „atplaukė" į Druskininkus ir kunigaikštiškasis *„Arnold Fibiger"* — pianinas, kurio Kostas nebenorėjo palikti Varšuvoje.

Įsibėgėjimas bekuriant „Miške" dar buvo neišblėsęs, ir jis sėdo rašyti toliau. Rašė mažesnius kūrinius skirtinga melodika, aiškiai atliepiančius liaudies dainų nuotaikas bei intonacijas. Nekartodamas liaudies melodijų, tik įsijautęs į jų ritmą bei formos vystymą, per tris savaites parašė šešetą fortepijoninių kūrinių. Toliau rašė preliudus — „Pastoralę", „Vakarinius varpus", „Rudenį", „Tėve mūsų" ir du bevardžius (op. 7, Nr. 4 ir C-moll). Preliudai buvo skirtingų nuotaikų — vieni giedri, ramūs, kiti kupini nerimo, treti liūdnos maldos. Išskirtinai brandus buvo op. 7, Nr. 4; jis „perduoda ypatingai gilios, savitos čiurlioniškos stygos virpesį — tykų, intymų ir drauge trokštantį beribio išsiveržimo žmogiškąjį ilgesį". Sie dalykai, sukurti vasarą Druskininkuose, sudarę lyg atskirą, skirtingą pluoštą visoj ligšiolinėj jo kūryboj[6] (L Ps, p. 87).

Sukurtus jo dalykus, ypač preliudus ir liaudies dainas

fortepijonui, broliai nusirašydavo, bet niekad jų neskambindavo, ir Kostas tai pastebėjo. Kartą jis paklausė:

— Kodėl neskambinate, ar jie jums nepatinka?

Visi tylėjo, niekas nė žodžio, tik Petriukas mįslingai nusišypsojo ir sėdęs prie pianino „išdrožė iš eilės keletą preliudų. Kastukas nušvito. Jis, matyt, suprato[1], kad vaikinai jo varžosi. Padaręs keletą pastabų, gerai nusiteikęs ir niūniuodamas kažką, jis išėjo iš kambario. O pavakarę praleido prie pianino, skambindamas preliudus iš savo mažyčių sąsiuvinėlių. Tie preliudai buvo kažkokie kitokie, negu senieji, kuriuos jau visi žinojome" (Atsm, p. 1937).

Tą rudenį Povilas ir Stasys išvažiavo anksčiau iš namų — vienas 'į Plungę, antras į Varšuvą. Povilas vyko be noro, nes kitos išeities nebuvo. Tiek guodėsi, kad turės reikalą su pianinu, o kai nuvyko, nebuvo kam groti valtorna, ir jam teko pūsti šį instrumentą. Jo nuotaika dėl to visai krito (ten pat, p. 187). Stasiui pavyko išlaikyti egzaminus į trečią realinės gimnazijos klasę, o jį globoti pasiėmė Markevičių šeima.

Kostas užgaišo namie ilgiau. Peržiūrėjo savo didįjį kūrinį „Miške", kai ką taisė ir perrašė. Pagaliau, užvežęs jį į Varšuvą, paliko Moravskiui, kad perduotų konkurso komisijai, ir išsiskubino į Leipcigą.

LAIMINGA STUDIJŲ PRADŽIA LEIPCIGE

Leipcigą pasiekė spalio 16-ą (1901) ir įsirašė į Karališkąją konservatoriją. Anketoje pažymėjo šiuos duomenis apie save: atvykęs iš Rusijos, Romos katalikas, kompozitorius pagal specialybę, šalutinė specialybė fortepijonas, studijavęs Varšuvos konservatorijoj Sygetinskio ir Noskovskio klasėse, susipažinęs su muzikos teorija, mokestį už mokslą pats apsimokąs; pageidauja lankyti kompoziciją prof. K. Reinekės ir kontrapunktą S. Jadasono klasėse, papildomą fortepijoną p. Rutharto klasėje *(„Aufnahme-Notizen",* Nr. 9). Dar įsirašė laisvu klausytoju į universitetą — estetikos, istorijos ir psichologijos paskaitų. Kambarį gavo pas Rusijos žydę frau Krol Elzaso gatvėje Nr. 9, bt. I.

Leipcige mokėsi apie 800 būsimų muzikų iš įvairių Europos kraštų ir Jungtinių Amerikos Valstijų bei Pietų Amerikos. Muzikinės nuotaikos čia buvo mažiau saloniškos kaip Varšuvoje. Vietoj Fr. Šopeno pirmavo Maksas Regeris, naujų kelių ieškotojas polifonijoje ir kartu J. S. Bacho tradicijų tęsėjas. Profesoriai, kuriuos Kostas pasirinko, buvo žinomi kompozitoriai, jau pagyvenę žmonės. S. Jadasonui, kontrapunkto profesoriui, jis rašė įvairius kanonus, o pas K. Reinekę, kompozicijos ir instrumentacijos profesorių, sutarė rašyti styginį kvartetą.

Po mėnesio broliui Stasiui rašė į Varšuvą, kad turįs gerus profesorius, esąs aukštesniame kurse ir, jei sugebėsiąs taip dirbti kaip ligi šiol, per metus baigsiąs. O Marijonui Markevičiui pasisako turįs tris pažįstamus kolegas — amerikietį, anglą ir čeką. „Laikas bėga: dirbu, skambinu, dainuoju, skaitau, ir man beveik gera" (L, p. 21—22).

Kontrapunkto profesorius Salomonas Jadasonas, didelis Bacho žinovas ir sekėjas, buvo patenkintas savo mokiniu — nešykštėjo pagyrimų. Su tais „pagyrimais jau man truputį įkyrėjo,— rašė Eugenijui Moravskiui.— Pereitą pamoką senis taip susižavėjo vienu mano kanonu, jog net susimąstė, paskui pasakė *wunderschön*[11] (ten pat, p. 31). Styginį kvartetą pas Karlą Reinekę baigė lapkričio pabaigoj. „Mano darbas jam patinka, nors ir mažai giria" (ten pat). Kvartetas gruodžio 7 d. buvo grojamas konservatorijos salėje. „Didelio malonumo nepatyriau, nes grojo blogai,— rašė globėjui Oginskiui.— Bet kaip ten bebūtų, tai rodo, kad mano profesorius domisi manimi, be to, man pačiam atrodo, kad padariau gana didelę pažangą" (ten pat, p. 41).

Pažangos nedarė tik vokiečių kalboj. „Maža teturiu progos kalbėti. [...] Vienintelė mano praktika yra su kolegomis ir profesoriais" (ten pat, p. 42). Dėl kalbos sunkumų nutraukė istorijos ir estetikos paskaitas universitete[7]. Vietoj jų paėmė fortepijoną pas prof. Heinseną, kur mokėsi talentingas ispanas J. Kariljas iš Meksikos ir amerikietis *Salteris.* Su jais susipažino ir pradėjo bendrauti. Prie šių prisidėjo dar švedas K. Paulsenas, su kuriuo susipažino Jadasono klasėje. Kostas maišė visas šiek tiek mokamas kalbas — vokiečių, prancūzų, čekų, bet rodėsi,

kad jo draugai vis tiek nesupranta, o ir jis negalįs jų gerai suprasti. Vis tiek „kalbamės gana daug" (ten pat, p. 32).

„Dažniausiai esu vienas,— prisimena Marijonui Markevičiui,— laiškus retai kada tegaunu. [...] Darbo vis daugyn, laiko vis mažyn. [...] Nežinau, kiek ilgai čia būsiu. Tiktai kas bus vėliau? Spėju, kad kažkas liūdno, pagaliau tai pamatysime. Niekados nemėgau mąstyti apie ateitį, tatai, žinoma, negerai; dabar apie ją mąstau ištisomis valandomis ir nieko negaliu sugalvoti, tik paskui būna liūdna" (L, p. 33—34).

Namiškius prašė dažniau rašyti. „Kodėl Gandras ilgaausis neparašo nors poros žodžių? Ar gavo iliustruotą mano laišką, adresuotą dar į Plungę?" (ten pat, p. 35—36). Laiškus Povilui — Gandrui ir Stasiui iliustravo Nemunu, Ratnyčėle ir kitais Druskininkų vaizdais. \ tekstą įpindavo po žodį ar sakinį lietuviškai. Rūpėjo jam tiedu broliai. Vienas jautėsi nelaimingas, kad negali mokytis, o antrajam mokslas nelabai sekėsi — per jaunas įšoko į trečiąją klasę. Sį antrąjį ragino daugiau dirbti, o Markevičių Valę ir Marijoną, pas kuriuos gyveno, prašė, kad prižiūrėtų ir išjudintų „mano Staselį. [...] Auklėjimas visuomet turi įtakos nuotaikai ir charakteriui [...]. Blogai, jei kam sava nuotaika yra sunkenybė. Žinau tai iš patyrimo. Neturi supratimo, kaip man praverstų daugiau pasitikėti savimi ir būti drąsesniam. Kiek kartų mėginu perdirbti save ar persilaužti — kur tau! Per giliai įsišaknėję" (ten pat, p. 60).

Rūpestis dėl Stasio šiek tiek atlyžo, kai gavo laišką, kad esąs atleistas nuo mokesčio už mokslą. Direktorius Gurskis *(Gorski)* pasišaukęs ir paklausęs, kokiu vardu buvęs senelis.

— Tuo pačiu — Stasys Čiurlionis.

— Ar jis gyveno Gobinių kaime?

— Taip.

— Už senelio paslaugą tau mokslas pas mane veltui, vaike,— pasakė direktorius ir papasakojo istoriją.

Jo brolis sukilėlis 1863 metais buvęs apsuptas kazokų Gobinių apylinkėse ir besislapstydamas patekęs į Stasio Čiurlionio sodybą. Sis aprengęs bajoraitį berno drabužiais

ir pristatęs javų kulti. Atsiradę kazokai, apieškoję visus pastatus ir į dirbantį berną neatkreipę dėmesio. Brolis išbuvęs šioj sodyboj keletą mėnesių ir, kai pavojus praėjęs, išvykęs savais keliais (Atsm, p. 130). Direktorius Artūras Gurskis, pasirodo, buvo žemaitis salantiškis iš vadovaujančių bajorų giminės.

Laiškai buvo vienintelis Kosto ryšys su saviškiais ir draugais. Kiekvieną gautą laišką skaitė po keletą kartų ir pats daug rašė. „Pastebėjau, jog kartkartėmis net mąstau laiškiniu būdu" (L, p. 55). Tie leipcigiškiai laiškai parodo jo rūpesčius, nuotaikas, pažiūras ir ryškesnius išgyvenimus. Kai kurie iš jų yra klasikiniai laiškinės literatūros pavyzdžiai — savo vaizdumu, sąmojum, įžvalgomis, žmonių charakteristikomis. Apie muzikinį bei meno pasaulį daugiausia rašė draugui Moravskiui.

„Akimis ir ausimis nenorėjau tikėti,—rašo gruodžio 3, grįžęs iš Hendelio „Judo Makabėjaus" oratorijos Gevandhauze.— Man atrodė, kad esu kažkokiame kitame pasaulyje! [...] Kažkas kartu labai didingo ir stebuklingo. Šitos oratorijos negalima įsivaizduoti, netgi mažiausio supratimo apie ją turėti —ją reikia išgirsti" (ten pat, p. 31).

„Pirmadienį,—rašo gruodžio 19,— buvau Sen Šanso „Samsone". U! Baisus laužas tas Leipcigo teatras — orkestras netvirtas, artistai beveik šuns verti, dekoracijos nekokios, baletas nerangus. [...] O muzika vietomis labai įdomi. Ypač man patiko pati įžanga su chorais, dar nepakilus uždangai. [...] Bet pakyla uždanga, choristai daro išmoktus judesius, prasideda rečitatyvai, solo, ir įspūdis žūsta. Muzika kažkur dingsta, ir girdėti tik darbas. [...] Antrame veiksme, kada Dalila gundo Samsoną, buvau tiesiog apsvaigęs: tiek toje muzikoje buvo kažko, žinai, pilno meilės [...], jog vos pats nenulėkiau pas Dalilą, nors ji bjauri kaip septynios nuodėmės. [...] Į „Samsoną" eisiu dar kartą, norėdamas įsitikinti, ar aš tik laikinai buvau palankiai nusiteikęs tai arijai, ar ji iš tikro yra gera" (ten pat, p. 46—47).

„Vakar buvau Vagnerio *„Götterdämmerunge"*,— rašo vasario 20.— Negali suprasti, ką išgyvenau — grįžau lyg sumuštas. Gaila, kad tavęs nebuvo" (ten pat, p. 95).

„Šiandien (vasario 27— *S. Y.)* Gevandhauze buvo Čaikovskio *„Pathetique"* ir Listo *„Les préludes".* Pašėlusiai didingi dalykai" (ten pat, p. 98).

Leipcigo dailės galerijon „pirmą kartą įėjęs buvau sužavėtas: įžanginiame skyriuje Muriljas, Beklinas. Kas gi bus toliau? Bet kitose salėse paveikslai buvo ne tokie gražūs. Paskutinėse neapsakomai bjaurūs. Atsimenu, 8-ame skyriuje man pasidarė liūdna ir gaila, kad jau nebematysiu gražesnių paveikslų. Grįžau prie Beklino. Nejaugi gyvenimas yra panašus į Leipcigo muziejų?" (ten pat, p. 152).

Moravskiui, kuris buvo paskutiniajame varšuviškės konservatorijos kurse, Kostas duodavo patarimų, kaip rašyti kompozicijas, kartais ir pats už jį parašydavo pratybų darbus. Prieš Kalėdas Eugenijus atsiuntė Kosto kritikai vieną savo fugą. Sis atsakė:

„Keletą kartų sąžiningai peržiūrėjau ir perskambinau, ir, prisipažįstu, nesitikėjau tokio kruopštaus darbo. ['...] Dabar jaučiu pareigą pasakyti, kas man nepatinka Tavo fugoje. [..,] Nesiginu, kad klaidų ieškojimas man teikia savotiško malonumo, nes iš to matau, kad padariau pažangą, gi seniau jų nepastebėdavau. O kai kas skamba labai gražiai — be galo džiaugiuos — čia taip pat pažanga, seniau nebūčiau džiaugęsis" (ten pat, p. 38—40).

Baigęs varšuviškę mokyklą, Eugenijus planavo taip pat vykti į Leipcigą. Kostas jį irgi gundė (ten pat, p. 24—25). Genius teiravosi, kada gi Kostas baigs savo studijas ir kokį diplomą parsiveš. Pastarasis klausimas Kostą suerzino.

„Tavo teisybė, Geniuk, kad esu kvailokas, bet iš Tavęs taip pat geras vėpla, kad skiri tokios didelės reikšmės diplomui. Mokėjimas — tai geriausias diplomas. [...] Prisipažįstu, kad dar apie tai negalvojau ir netgi nežinau, ar čia iš viso duodami kokie diplomai. Kaip ilgai čia sėdėsiu — taip pat nežinau, bet ne ilgiau kaip dvejus metus. Siuo metu rašau kanonus ir baigiu (taisyti — S. *Y.)* kvartetą" (ten pat, p. 40).

Kvartetas turėjo būti grojamas antrą kartą, ir „Reinekė nori, kad per šventes sutvarkyčiau visą kvartetą. [...]. Vis dėlto puikus vyras tas Reinekė, sako: „Aš žinau, kad Tam;tai lengviau ką nors naujo parašyti, negu taisyti seną, bet jei Tamsta nori ko nors išmokti, tai tiktai šiuo būdu, t. y. reikia stengtis, kad vis būtų *immer besser und immer schöner* (vis geriau ir vis gražiau — 5. *Y.).* Gal ir jo teisybė, bet tupėti prie kažko visai nevykusio [...] tik tiek daro malonumo, kiek dantų skausmas" (ten pat, p. 48). Po švenčių ketino rašyti simfoniją ir fugas, „tada ir instrumentacijos imsiuos".

„Iki šiol pasiutusiai kaliau,— rašė Petrui Markevičiui,— ir jaučiu, kad atsarga energijos, kurią atsivežiau po atostogų, beveik galutinai išsisėmė. Reikėtų pailsėti, tiktai kuo užpildyti tas 10 dienų švenčių, kaip išsiblaškyti nors truputį? Nežinau pats — gal tapysiu" (ten pat, p. 38).

Baigęs prieškalėdines pamokas, nusipirko keletą tūbų dažų, drobę ir pradėjo tapyti[8]. Mintyse ir prisiminimuose pynėsi Druskininkai, tad ir tapė „Druskininkų ežeriuką, bet nepavyko-, nes dangus pasidarė kažkoks vokiškas, baisiai pikta. Tačiau nenustoju vilties, kad būsimieji mano *tapybiniai darbai* bus geresni" (ten pat, p. 50—51).

Kūčias praleido vienas. „Frau Krol nupirko man aguoninį pyragą ir žvakę prie pianino; plotkelę buvau gavęs iš Stasiuko, liepiau anksčiau atnešti arbatos. [...] Nežinau kodėl užsirakinau ir, uždegęs visas šviesas, ėmiau valgyti Kūčias. Blogiausia buvo su plotkelę: laužiau ir valgiau, ir vis kažko trūko, kažkaip gerai neišeidavo. Paskui truputį improvizavau — kažkokios nuostabios kalendos mane apniko, dabar gailiuos, kad neužrašiau[9]. Vėlai nuėjau gulti ir miegojau kaip niekados — puikiai. Pabudęs buvau taip stipriai šventiškai nusiteikęs kaip kadaise, kai dar buvau vaikas. [...] Buvau bažnyčioje ir „Pomone", kur valgiau pietus beveik už visą markę. Vis dėlto toji palaiminga nuotaika mane paliko, ir nuo tada man labai liūdna, bet tas taip pat niekis. Truputį tapau ir pamažu pradedu įsitraukti į darbą" (ten pat, p. 58).

Prieš šventes Oginskis buvo atsiuntęs 300 markių su linkėjimais. „Tačiau linkėjimai ir markės,— rašo tėvams,— nedaug tepadėjo: šventės buvo gana liūdnos, o ir dabar nelinksma" (ten pat, p. 62). Priežastis labai suprantama: pirmos tokios vienišos Kalėdos visiškai svetimoj aplinkoj. Kitoks tonas laiške dėdei — motinos broliui K. Radmanui: „Aš jau po švenčių ir iš. naujo imuosi darbo, nes paskaitos

jau prasidėjo,— rašo sausio 3 d.— Per tą dešimtį dienų gerokai pailsėjau ir dabar vėl jaučiu norą ir užsidegimą dirbti,— tai visa mano laimė, nes darbo turiu tokią daugybę, kad ir įsivaizduoti sunku" (ten pat, p. 62—63).

Jam labiausiai rūpėjo gerai išmokti harmonijos ir instrumentacijos. „Tiktai dabar įsitikinau,— rašo Moravskiui,— kiek mažai temoku. Instrumentacijos — nemoku nieko, kontrapunkto truputį čia palaižiau, bet ir tai paviršutiniškai. Harmonijos niekuomet nemokėjau ir nemoku" (ten pat, p. 76). Apsisprendė (apie tai rašė ir broliui Stasiui) likti Leipcige dvejus metus ir daugiau padirbėti su harmonijos profesoriumi Reineke. Mažiau belankė Jadasono pamokas, ir šis susirūpinęs paklausė, kaip ilgai būsiąs mokykloj. Kostas nuramino senuką, kad būsiąs dvejus metus, vadinas, dar turėsiąs laiko padirbėti ir prie kontrapunkto. Bet netikėtai sužinojo, kad Reinekė antrus metus nebebus konservatorijoj — išeis į pensiją, ir tada Kostui iškilo klausimas, ar verta ilgiau nepasilikti. Klausė, ką patartų Moravskis, ir ta proga prisimena, kad vietoj žadėtosios simfonijos rašysiąs Reinekei uvertiūrą (ten pat, p. 67).

„Jaučiu didžiulį patraukimą rašyti orkestrui, atrodo net, kad jau turiu sumanymą uvertiūrai. O iš to džiaugsmo mane apniko dvi liūdnos temos, kurių charakteriai skirtingi, bet viena kitai tinka ir gali būti drauge panaudotos. Kitam laiške atsiųsiu Tau savo uvertiūros pavyzdėlius. Pasimelsk, kad ji man pavyktų, nes ją Tau rašysiu" (ten pat, p. 69).

Toji liūdna tematika ir buvo kalta, kad Kostas tuoj sukliuvo su Reineke. „Šiandieną man pamoka nepavyko,— rašo broliui Stasiui.— Senas kelmas Reinekė peržiūrėjo uvertiūros pradžią ir taip man pagiedojo:

— *Ja, das ist sehr musikalisch, aber warum so finster und traurig?* (Taip, tai labai muzikalu, bet kodėl taip niūru ir liūdna?)

Tai va, visos savaitės darbas žuvo, turiu vėl pradėti iš pradžios" (L, p. 70).

Po keleto dienų (sausio 29) gavo žinią iš Moravskio, kad jo simfoninė poema „Miške" konkurso komisijos buvusi išskirta, nors ir nepremijuota. (Tais metais nebuvo premijuotas nė kuris kitas simfoninis veikalas.) Eugenijus

rašė: „Buvau pas Mlynarskį (konkurso komisijos pirmininką— S. *Y.)* paimti Tavo poemos. Būtinai norėjo sužinoti, kas yra autorius, tai leidau jam atplėšti voką (nepyksti?). Po to pasiūlė visiškai jam atiduoti partitūrą, t. y. Filharmonijos bibliotekai, kuri savo lėšomis išrašysianti balsus, ir šių metų balandžio mėn. „Miške" būsianti atlikta simfoniniame abonementiniame lenkų kompozitorių koncerte. Kiekvienas turi pats diriguoti, tai ir Tu turėsi atvažiuoti. Pasakiau Mlynarskiui, kad Tu esi Leipcige. Atsakė, kad Tau už kelią Filharmonija grąžins" (ten pat, p. 85—86).

Si žinia nustelbė pirmąjį nesusipratimą su Reineke ir tiesiog jį pavergė. Įsivaizduok, Mlynarskis, ne kas kitas, atkreipė dėmesį — pats Filharmonijos įkūrėjas ir vyriausias jos dirigentas. Nebūtų lietuvis!

„Ar Tu pagalvojai,— greit atsakė Moravskiui,— ką reiškia pirmą kartą gyvenime diriguoti orkestrui viešame koncerte, grojančiam tavo kompoziciją? Ar bus visai ramus netgi pats drąsiausias jaunuolis? [...] Atsisakyti nuo dirigavimo nenoriu ir negaliu, nes tokiu atveju Filharmonijai nebus reikalo mane kviesti, taigi prarasčiau progą išgirsti savo „Miške" ir pasimatyti su Jumis. Nenoriu, nes tai pirmas kartas mano gyvenime ir — kas žino? — gal paskutinis" (ten pat, p. 76—77).

Tą įvykį jis tuoj pranešė laiškais namiškiams, draugams ir broliui Povilui į Plungę, o seseriai Juzei užtikrino: „Jei nuvažiuosiu į Varšuvą, tai parvažiuosiu ir į Druskininkus" (L, p. 80). Pradėjo skaičiuoti laiką, kada važiuos, ir jau ta mintis, kad važiuos, jį taip veikė, kad rodėsi „siela pilna ugnies". Vėl atsirado naujų jėgų dirbti ir skubinti uvertiūrą, nes Moravskis įspėjo: „Uvertiūrą pabaik, tai ir ją pagros, tikriau sakant, pats turėsi ją diriguoti" (ten pat, p. 86).

„ATVĖSO UŽSIDEGIMAS VISKAM, KAS LEIPCIGISKA"

Praėjo vos ketvertas dienų nuo Moravskio laiško, kai Kostas nuėjo pas Jadasoną pamokų. Studentai rinkosi į jo butą, nes senukas negalavo. Išėjo tarnas ir pranešė, kad

šiandien painokų nebus. Kodėl? — klausė studentai. Todėl, kad profesorius ką tik mirė!

Kostas sutriko. Juk tai vienas šviesiausių profesorių, „kilnus žmogus, geras mokytojas ir rnano bičiulis" (L, p. 84). Jo vieton paėmė prof. Vymajerį, ir juo nebuvo sužavėtas; turėjo keisti į prof. Paulį, ir su šiuo nelabai sekėsi. Tai viena nesėkmė.

Antroji — prieš Kalėdas stipriau sunegalavo globėjas Oginskis ir išvyko gydytis į Vysbadeną, Vokietijon, paskui į Italiją. Tiesa, atsiuntė jis šventėms pinigų, ir Kostas galėjo užlopyti susidariusias išlaidas bei skolas. Bet kas toliau? Nuotaika pradėjo vėl kristi, ir buvo daugiau priežasčių.

Svarbiausia buvo ši. Kostas toliau rašė uvertiūrą, kurią ketino pavadinti „Kęstutis". Uvertiūros škicus atnešė Reinekei vasario 6-ą, ir šis „galutinai sukritikavo". Daug kur buvusi senio teisybė, bet „daugelyje vietų jis visiškai neteisingai priekaištavo,— rašė Povilui.— Labai norėčiau išgirsti tą uvertiūrą, atliekamą mūsų orkestro, ir dėl to turiu stengtis, kad ji Reinekei patiktų, o kadangi mūsų skonis nevienodas, tai darbas sunkiai vyksta. Visoje uvertiūroje tepavyko vos du lietuviškus motyvus įvesti: vieną įžangoje C-moll, o kitą viduryje B-dur" (ten pat, p. 84).

Lietuviškieji motyvai kaip tik ir nepatikę profesoriui, bet Kostas tikėjosi juos kaip nors „prakišti". Paruošė antrą redakciją — iš viso 307 taktus. Iš jų Reinekei „labai patiko" tik pradžia — pirmieji 57 taktai (ten pat, p. 75), o kitkas vėl užkliuvo. „Atrodo, rašysiu trečią (redakciją — *S.Y.)* ..." (ten pat, p. 87). Rašė lyg diplominį darbą ir tikėjosi, kad ji „bus atliekama prieš viešą egzaminą" (ten pat, p. 73). Todėl tiek dėmesio ir darbo skyrė. Bet tas tampymasis su Reineke pagaliau pasidarė nebepakeliamas.

„Zinai ką, Geniuk, prisipažinsiu Tau nuoširdžiai — visiškai atvėso mano ankstyvesnis užsidegimas viskam, kas leipcigiška, netgi Gevandhauzui. Reinekė buvo taurus vyras, bet neryžtingas. Jį gerai perpratau, ir tikėk, kad per kiekvieną pamoką galėjau jį žavėti savo kompozicijomis: šiek tiek melodijos, šiek tiek gražios harmonijos, daili visuma, kuo mažiausiai disonansų, kontrapunktų taip pat

nedaug — tai jis baisiai mėgo! Nuostabus jo pamėgimas „aukso vidurio muzikoje" ir būtinas noras, kad mokiniai rašytų taip, kaip kad buvo rašoma prieš 100 metų. Gal tai ir gerai, bet pradžioje; vis dėlto pripažinsi, kad kai mokinys rašo orkestrui didesnį veikalą, įdeda į jį daug sveikatos ir darbo, tai turbūt turi teisę savo kūrinyje pasakyti ką nors ir nuo savęs? Juk jeigu tas pavyksta — tai ir visas atpildas. O tas senas kelmas neduoda — tuojau raukiasi, ištraukia įvairių partitūrų, dažniausiai Mendelsono ir Vėberio, ir rodo, kad čia yra taip ir kad tai yra *„fein". [...]* Mokinys (sakysime, aš) taiso, bet nustoja noro ir užsidegimo, nes plagijuoja, meluoja. Tatai ne tik atstumia nuo darbo, bet aš, sakysime, matau savo veikale silpnąsias vietas ir tikiuosi, kad Reinekė tuojau man jas parodys ir paaiškins, kodėl negerai, o jis jų visai nemato ir vieton to kimba prie tokių smulkmenų, kad net gėda" (ten pat, p. 91—92).

Kovo 4-os laiške Moravskiui prisimena, kad 3/4 uvertiūros jau suinstrumentavęs, „o toliau — nė iš vietos. Jau savaitė kaip tiesiog stimpu" (ten pat, p. 99—100).

Uvertiūrą baigė instrumentuoti kovo viduryje ir gavo naują uždavinį rašyti *„Agnus"* arba *„Sandus"* chorui d *capella.* Pagaliau paaiškėjo, kad uvertiūra nebus grojama konservatorijos koncerte, ir tai buvo naujas sunkus išgyvenimas. „Rašau trečią keturbalsę fugą, o kur dar fugos su dviem, trim, keturiomis temomis, o penkiabalsė, o aštuonbalsė dviem chorams, o motetai? [...] Nutariau, jei bus iš ko, [...] išbūti iki metų galo — iki rugsėjo, ir gauti pažymėjimą. Jei lėšų neturėsiu, tuoj po Velykų grįžtu pėsčias" (ten pat, p. 111).

Kovo antroj pusėj rašė tėvui, kad parvažiuosiąs namo greičiausiai per lietuviškąsias Velykas, ne per lenkiškąsias, bet tai priklausys „nuo to koncerto" (ten pat, p. 115). O apie koncertą Varšuvoje vis dar nebuvo žinių. Moravskis neužslėpdavo gerų naujienų — tuoj pasidalindavo. Kodėl dabar tyli? „Rašyk, nes pastipsiu",— rašė jam kovo 24.

Už poros dienų gavo žinią, kad mirė Oginskis. „Žinojau, kad kunigaikštis serga, bet tikėjaus, kad Dievas grąžins jam sveikatą",— rašė broliui Stasiui, o Povilui: „Gaila kunigaikščio, gaila man jo nuoširdžiai, [...] lyg būčiau

nustojęs artimo giminės" (ten pat, p. 117, 119). Tėvus prašė, kad užsakytų mišias Druskininkuose už jo vėlę (ten pat, p. 118).

Dėl ligos kunigaikštis nebeatsiuntė žadėtų 100 markių vasario mėnesiui. Negavo jų nė kovo mėnesiui. Tik vėliau kunigaikštienė atsiuntė 50 markių ir „pažadėjo birželio pabaigoje vėl atsiųsti" (ten pat, p. 156). Tai ir viskas. Mokykla įspėjo, jei laiku nesumokės mokesčio, tai atleis iš studentų, o frau Kjol „užvakar pakėlė baisų triukšmą" ir atsisakė „man virti arbatos" (ten pat, p. 108).

Moravskis skubiai organizavo pagalbą. Susirado muzikos pamokų ir, ką uždirbęs, siuntė Kostui, o šis už jį rašė fugas ir kitus pratybų darbus. Pagalba buvo nepakankama, bet už tuos kunigaikštienės 50 ir gyd. Markevičiaus nelauktai atsiųstus 60 rublių galėjo „grįžti" mokyklon (ten pat, p. 140) ir pasilikti pas frau Krol.

Balandžio pradžioj brolis Stasys pranešė, kad simfoninė poema „Miške" išimta iš Filharmonijos koncerto; išimta dėl to, kad Moravskis pareikalavęs įrašyti programon, jog Čiurlionis lietuvis (plg. L, p. 78, išn. 5). Filharmonijos direktorius A. Reichmanas pasirodė didesnis lenkas už Moravskį, kuris norėjo iškelti lietuviškąją Čiurlionio kilmę[10].

Kostas tai išgyveno kaip asmeninę skriaudą. „Ir už ką? Kam, po šimts, žadėjo, ar Tu to jį prašei? arba aš? Patys užsimetė",— rašė Moravskiui (ten pat, p. 121). Rašė pasiskųsdamas ir kitiems net dvylikoje laiškų. Ant Moravskio nepyko, priešingai — jam tik guodėsi: „Ką gi, nieko nepadarysi, įvyko. [...] Tuo tarpu man dar baisiai kvaila, negaliu nieko nusitverti" (ten pat).

Ir „nusitvėrė" techniško darbo — nurašinėti sau ir Moravskiui Peterso bibliotekoje R. Strauso simfoninę poemą *„Tod und Verklarung"* („Mirtis ir nuskaidrėjimas"). Sį ir kitus Strauso kūrinius buvo išstudijavęs anksčiau, užeidamas į biblioteką. „Toje bibliotekoje sėdžiu kasdien po 3 valandas. Galima gauti viską, net operų partijas." Strausas jį sudomino tuo, kad „daug įdomių dalykų to genialaus nenaudėlio instrumentacijoje". Viena tik buvo bėda, kad „į partitūrą žiūrint, sunku viską girdėti, bet gal įgusiu" (ten pat, p. 116—117).

Mintyse pynėsi tas „genialus nenaudėlis", ir galvojo, gal pavažiuoti pas jį, palikus Leipcigą. Bet „kur pinigų gauti? [...] Negali būti jokios kalbos, kad galėčiau privačiai mokytis pas kurį nors iš „didžiųjų", nes be galo plėšia. Reinekė už pamoką ima 20 markių, ir tai, sako, nebrangu. [...] O mokytis būtinai turiu. Tiktai dabar įsitikinau, kiek mažai temoku. [...] Per gyvenimą neparašiau nė gabalėlio be klaidos ar trūkumų, o turiu 27 metus" (ten pat, p. 76). „Sustiprėjo įsitikinimas, kad reikia daug iš savęs reikalauti. Kuo daugiau — tuo geriau. Rašyti tik, kad rašytum, tai geriau visai nerašyti" (ten pat, p. 109).

Savo darbo rezultatais Leipcige toli gražu nebuvo patenkintas. „Daug kuo pasinaudojau, o naujo nieko neįgijau" (ten pat). Vis dėlto per aštuonis mėnesius parašė keturių dalių styginį kvartetą, simfoninę uvertiūrą „Kęstutis", simfonijos pirmąją dalį (klavyrą), fugą vargonams, *„Sanctus"* ir *„Kyrie"* mišriam chorui, trio, simfoninę fantaziją orkestrui, koncertinę pjesę violončelei su orkestru, be to, daugiau kaip 30 kanonų, 10 fugų ir keletą pjesių fortepijonui. Tarp šių kūrinių buvo ir lietuviškos melodijos „Dainelė" fortepijonui, ir noktiurno eskizas su dainos „Močiute mano" motyvu.

Muzikai šiuose kūriniuose randa ryškius subrendimo bruožus. Dingsta Šopeno ir kitos svetimos įtakos. Kompozicijos savitesnės ir sudėtingesnės, pilnos staigių moduliacijų, drąsesnių sąskambių ir, kas svarbiausia, labai kontrapunktiškos (Jakubėnas, p. 27).

Kaip pagaliau išėjo su diplomu? „Geniukas mane visą laiką pjaute pjauna,— rašė Povilui,— kad negrįžčiau be popieriaus" (L, p. 140). O Geniui reikalą pristatė taip: „Kai įstojau, Lichtas (kolega) rašė kvartetą. Pradėjau ir aš kvartetą, baigiau, parašiau uvertiūrą, dvi dainas *ä capella* (chorui), pradedu trio, o Lichtas dar kvarteto nebaigė, ir jis šiemet gaus diplomą. O aš galiu negauti, nes yra tokia taisyklė, kad po metų išduoda tiktai *„Lehrerzeugnis",* t. y. mažą gabalėlį minkšto popieriaus, rūpestingai prirašytą mokytojų atsiliepimų. Diplomas — tai didžiulis gabalas popieriaus, nutapytais kraštais. Pasiryžau gauti diplomą. Dar nežinau, kaip bus, bet atrodo, kad gausiu. O Tu nebijok — kompoziciją lankau, o kad groju var-

goriais, lai reiškia, kad juos turiu kaip šalutinį instrumentą" (ten pat, p. 138).

Tai buvo gegužės 2 dienos perspektyva. Birželio 26 Reinekė galutinai atsisveikino su studentais. Kostui ta proga patarė rašyti linksmesnius dalykus: „Juk tamsta dar jaunas, o jau komponuoji tokius niūrius ir *monotoniškus* dalykus" (ten pat, p. 167). Be Reinekės nebuvo galima tęsti mokslo metų ligi rugpjūčio pabaigos. Teko užbaigti anksčiau ir pasitenkinti *„Lehrerzeugnis"* su mokytojų prierašais.

Tie prierašai yra įdomūs, nes apibūdina Čiurlionį. E. Paulis, pakeitęs Vymajerį, rašo, kad jo klasėje, mirus prof. Jadasonui, Čiurlionis praėjęs keturbalsę ir penkiabalsę, taip pat dvitemę ir choralinę fugas, parodęs stropumą ir nepaprastą muzikinį sugebėjimą, nusipelnęs visišką jo (Paulio) pripažinimą. K. Reinekė pažymi, kad visada Čiurlionis buvo labai stropus ir puikiai įvaldė komponavimo techniką, tačiau kol kas tapo pernelyg pilkomis spalvomis, kiek per daug mėgaudamasis disonansais; linki jam daug šviežumo ir jaunatviškumo. Fortepijono dėstytojas H. Heinsenas ir vargonų P. Homejeris pažymi, kad Čiurlionis trumpai telankęs jų pratybas dėl skaudamos rankos, buvęs talentingas ir darbštus (plg. Blgr, p. 631—632).

PAGALIAU ATOSTOGOS DRUSKININKUOSE...

Gavęs raštą su atsiliepimais liepos 14, Kostas išsiskubino namo. Pakeliui dar užsuko į Drezdeną aplankyti tenykštės galerijos. Jautėsi „baisiai nuvargęs ir išsekęs" (L, p. 166), tad nebeužsuko nė į Varšuvą susitikti su Eugenijumi. Jam tik buvo rašęs: „Geniuk, gaila, kad Tu nežinai, kas yra sugrįžti į gimtąjį kaimą. [...] Vėl girdi pušų šnibždesį, tokį rimtą, tartum tau kažką sakytų. Nieko taip gerai nesupranti, kaip tą šlamesį. Miškelis išretėja, jau spindi pro šakas ežeras. Susikūprinęs Andriukas tempia iš šaltinio vandenį, o toliau ir namai, gandro lizdas, bažnytėlė. Viskas tas pats, ir taip niekas nepasikeitė, kad valandėlę ir tau atrodo, jog grįžti iš kankorėžių karo su berniukais miške; o tas Leipcigas, Varšuva, sakytum tik ilgas ir sunkus sapnas" (ten pat, p. 109).

Sugrįžęs džiaugėsi ir ilsėjosi, globojamas visų saviškių, o ypač motinos. Paskui turėjo pasakoti, nes visi laukė. O jis juk mokėjo pasakoti. Turėjo ir ko parodyti — atvirukų iš Leipcigo miesto, reprodukcijų iš Drezdeno galerijos, pagaliau gaidų visą didelį pluoštą — jo paties kurtų ir nurašytų iš Peterso bibliotekos. Klausimai žėrėsi iš visų pusių, bet pirmiausia reikėjo patenkinti motiną.

— Įsivaizduok, Mama, „pro langą atsiveria reginys į didoką kiemą, kurį supa 8 mūrai, pora šimtų langų ir keliasdešimt kaminų". Tik pro vieną namų tarpą „reginys į lauką [...]" ir gerokas gabalas dangaus, „tik gaila, kad toks pilkas" (ten pat, p. 53—54). O kambarys, Povilui rašiau, turbūt prisimena — tikras varstotas. Prašau įsivaizduoti: „Ant stalo dega lempa, prie jos guli šepetys, nešvarus trintukas, pieštukas, dėžutė su tabaku, vokiečių kalbos žodynas, gaidų popierius, teptukas. [...] Ant pianino: knygos, gaidos, albumas su fotografijomis ir daug gaidų popieriaus, o ant pulpito — mano uvertiūra [...] „Kęstutis". Vieną mano kambario sieną puošia šeši gamtovaizdžiai ir dvi galvos (mano kopijos): piligrimas ir kažkokia šventoji Dulcinėja. Priešinga siena papuošta Vale, Jonuku ir Petriuku. Pastarasis turi labai tragišką žvilgsnį, bet tai niekis. Lauke vėjas traukia „raudą", aš sėdžiu prie stalo be apykaklės, apsivilkęs paltu, rašau Povilui laišką ir kas minutę raukaus, raukaus, nes man sutinę 3 dešinės rankos pirštai (nušalau) ir sunku rašyti, bet tai irgi niekis" (ten pat, p. 84).

— Ar neturėjai pirštinių? — klausė Skalbėja. «

— Nereikėjo. Ruduo buvo apyšiltis, o ir žiema visai švelni. Tik vieną sykį staiga užėjo šalčiai ir tada... griebė dešinę. Nukentėjo tik du pirštai, bet nebegalėjau skambinti pas Heinseną. Po to nusipirkau ir pirštines... Tai buvo prieš Kalėdas.

— O piešti galėjai? — įsiterpė „dailininkas" Stasys.— Kaip pabaigei Druskininkų ežerėlį? Rašei, kad nepavyko dangus.

— Dangų ištaisiau, ir ežerėlis išėjo visai neblogas. Nutapiau dar jūrą, kurios tolumoje nyksta laivai, bet ka-

dangi vanduo išėjo per žalias, o garlaiviai kažkokie kampuoti, tai, porą kartų pertraukęs teptuku, perdirbau jūrą į pievą, laivus į trobas, ir pasidarė puikus lietuviškas kaimas. Pakabinau tuos du „kūrinius" viršum pianino. „Tai teikia mano butui daugiau komforto" — pastebėjo net frau Krol (plg. ten pat, p. 59).

Kostas pakilo ieškoti tų paveikslų, o mama paklausė:

— Kas gi tave maitino, ar toji frau Krot?

— Ji virė man tik arbatą — pusryčiams ir vakarienei. O pietus davė raudonasis velnias, atsiprašau — elnias. Toks buvo valgyklos vardas, o ji buvo už poros kilometrų — geras pasivaikščiojimas, bet valgis begėdiškai prastas (plg. ten pat, p. 32). Paskui susiradau geresnę šeimininkę — „Pomona"...

— Ar vėl žydę? — paklausė Valerija.

Kostas nusijuokė.

— Tai nauja valgykla tokiu vardu. Įsivaizduokit kokia? Vegetariška! Visu kilometru arčiau negu „Raudonasis elnias" ir padori — be jokių gėrimų, rūkyti negalima ir valgytojai ramūs, simpatiški. O valgių koks pasirinkimas — 30 patiekalų, ir nebrangu. Už 75—80 fenigių galėjai sočiai ir skaniai pavalgyti (plg. ten pat, p. 48—49). Ją man surado amerikietis *Salteris* — vegetaras.

— Ar tas iš tavo draugų, apie kuriuos rašei Marijonui,— įsiterpė vėl Stasys,— kiek ten jų buvo, ar ne šeši?

— Buvo, Staseli, bet neliko nė vieno, išskyrus Paulseną — švedą. Žinot, kas mudu surišo ir išlaikė ligi pat galo? Abu nemokėjom vokiškai. Pradedame ką nors vienas kitam pasakoti, ir kaip tik įdomiausioje vietoj mums pritrūksta žodžių arba nesuprantame vienas kito. Tada Paulsenas sako: *„Deutsche Sprache ist Schweinerei"* (vokiečių kalba yra kiaulystė — S. *Y.),* o aš karštai pritariu. Antras dalykas —• jis labai rimtai žiūrėjo į muziką, buvo gabus ir puikus kontrapunktistas, daug dirbo, ir mudu lenktyniavome pas Jadasoną; be to, mėgo tapyti. Trečia, buvo labai taurus žmogus: tylus, ramus, kuklus kaip panelė. Įsimylėjęs savo Švediją ir apie ją kalba su meile ir užsidegimu... Kiekvieną sekmadienį iš ryto išeidavome už miesto, lankydavome apylinkes, o vakare ištisas valandas viens kitam pasakojome: aš apie Lietuvą ir Lenkiją, o jis

apie Švediją ir Norvegiją. Mėgo klausytis lietuviškų dainelių ir mainais paskambindavo man švediškų[1].

— Beje, turėjau kitą draugą — vokietuką *Herr Prost.*— Kostas pagyvėja ir pasakoja toliau.— Susipažinau su juo prof. Vymajerio klasėje, ir pirmą kartą jis mane aplankė per Velykų šventes. Buvau jam dėkingas, nes davė progos man būti vaišingam. Suvalgėm velykinį pyragą. Išsikalbėjom su žodyno pagalba už visus laikus, ir buvo gerai. Kitą dieną *Herr Prost* aplankė mane bibliotekoje ir išsivedė pasivaikščioti... Pradėjo užeidinėti dažniau ir štai sėdi nuo 9 iki 2 nakties. Sėdi 5 valandas ir man šypsosi. Kalbėti nėr apie ką. Jis tik dainuoja man savo kompozicijas, o muzikas menkas ir šiaip kažkoks pasikartojantis žmogus, perdėtai lipšnus ir kvailas. Panašus į Dzemskį ir Klosą, kurie panašiai buvo apsėdę mane Varšuvos konservatorijoje. Tai nelaimė, galvojau. Nejaugi tokie tipai persekios mane visą gyvenimą? (plg. ten pat, p. 120—121).

Kostas pataikė grįžti namo tokiu laiku, kada visa gamta buvo įsibėgėjusi savo grožiu. Tikra vasaros palaima! Jis stebėjo burną pravėręs, akis įsmeigęs, siurbdamas žalumos, spalvų, vaizdų įvairumą. Žvalgė Nemuną ir panemunes, Ratnyčėlę ir Druskonį, o su Povilu vėl naktinėjo miškuose. Sis turėjo jam papasakoti, kaip pasibaigė jo mokslai Plungėje ir kaip toliau klostosi jo meilė, apie kurią rašė į Leipcigą. „Iš to, ką parašei, „Ji" man labai patinka, bet norėčiau tiksliau įsivaizduoti Tavo išrinktąją, tai nesigailėk rašalo, broleli" (L, p. 84). Povilas tačiau pagailėjo rašalo, o ir dabar nenoriai davėsi traukiamas už liežuvio. Vis dėlto buvo paradoksas,— jis gelbėjo Kostą nuo meilės Varšuvoje, o pats netrukus įklimpo. Kalta buvo ne Plungė, o Druskininkai. Cia, kaimynystėje, pražydo tokia Roželė, ir septyniolikmečio Povilo akys buvo pavergtos. Dėl to pasidarė tokia nemiela ir Plungė. Gerai, kad kunigaikštienė po vyro mirties skubėjo likviduoti orkestrą, ir jis galėjo kiek anksčiau grįžti pas Roželę. Bet buvo vienas „filosofinis" klausimas, kurį iškėlė jaunesnysis vyresniajam anuomet laišku: „Jei nebūsiu žmogus, tai kirminu būt nenoriu". Kostas tuoj atsakė: „Kas, Tavo manymu, yra žmogus, jeigu Tu juo nesi? Kad būtum

žmogum, argi būtinai reikia turėti ant kaktos užlipdytą ženklą, t. y. būti kurpium, inžinierium, kunigu ar muziku? Taip turbūt nemanai, nes labai gerai žinai, kad galima, pvz., buti kunigu, o nebūti žmogum ir panašiai. Taigi matai, broleli, kad čia Tu galvoji neteisingai ir be reikalo sielojies. Aš visuomet troškau, kad būtum žmogus toks, kaip kad aš suprantu, t. y. žmogus, kuris viską jaučia, supranta ir siekia tiesos, gėrio ir grožio. Visa tai turi su kaupu, vadinasi, esi žmogus. Ir jei manęs kas paklaus, kas yra mano brolis, tai visuomet didžiuodamasis atsakysiu: „Mano brolis yra žmogus" (ten pat, p. 81—82).

Povilas norėjo būti muziku ir dabar tarėsi, ką jam toliau daryti. O Kostas nežinojo, ką pats darys rudenį, grįžęs į Varšuvą. Bet blogiau vis tiek nebus, kaip prieš metus. „Gal vėl važiuosim kartu",— prasitarė. Povilas atsileido ir kreipė kalbą į kitą temą. Kaip dabar Kostas vertinąs vokiečių muziką ir muzikus —tokį Haidną, Mendelsoną...

— Haidnas,— patraukė pečiais Kostas,— tai mandagus seniukas, kuris nori patikti ponams... Mendelsonas per daug sentimentalus ir saldus... Jie stovi šalia Bacho, Bethoveno, Vagnerio — tų kolonų, kurios remia visą muzikos pastatą. Sių vardai muzikos istorijoje amžini. Jie niekad nenusibosta, o toks Šopenas gali greit nusibosti. Didžiausias iš visų Bethovenas (plg. MKC, 1938, p. 88).

Kostą domino kompozitoriai, mažiausiai — atlikėjai. Pastaruosius jis laikė reproduktoriais. Apie pirmuosius daugiau ir pasakojo. Bet vieną vakarą pradėjo kalbą apie Leipcigo filharmoniją — Gevandhauzą ir jo dirigentą Artūrą Nikišą, genialų vengrą. Visi sukluso, o tėvas padėjo į šalį laikraštį ir nusiėmė akinius. Nikišas dirigavęs visas Bethoveno simfonijas atmintinai, be partitūros. Jo interpretacija buvusi nepaprasta — tiesiog meistriška, spalvinga, jausminga ir plastiška. Judesiai labai ekonomiški, elegantiški. O jau klausa neapsakoma: pastebi, visam orkestrui grojant, kuris smuikas nepakankamai suderintas,— sustabdo orkestrą ir pirštu parodo „kaltininką".— Nieko nesą lengvesnio kaip būti dirigentu, bet nieko sunkesnio kaip būti geru dirigentu (Atsm, p. 170—171).

Tą vasarą Stasys, baigęs trečiąją klasę, atsivežė atostogų klasės draugą Vladimirą Moravskį, jauniausią Eugenijaus brolį. Tai buvo antra draugų pora iš tų pačių šeimų. Vladimiras visur dalyvavo kartu su Čiurlioniu berniokais — visose iškylose. Bet viena diena buvusi labai kaitri, ir berniokai niekur nenorėję keliauti. Sugulė puikiame beržynėlyje ir skaitė Senąjį Testamentą, gėrėjosi Dovydo psalmėmis. Su jais buvo ir Kostas, ir jis pradėjo pasakoti savo įspūdžius iš jo girdėtų Leipcige Hendelio oratorijų — „Izraelis Egipte" ir „Judas Makabėjus", o paskui perėjo prie Bacho „Mato pasijos". Daug stebuklų esą pasaulyje, tik ne visiems jie prieinami: vieniems dėl to, kad jų negirdi ir nemato, kitiems dėl to, kad jų nesupranta (ten pat, p. 158—159).

Prie Kosto vis gretinosi Petriukas, vadinamas Gaidžiu arba Samsonu. „Mielas Samsone,— buvo rašęs jam iš Leipcigo Velykoms,— ar daug išmušei kiaušinių? Ką? Turbūt daug. Palauk, kai parvažiuosiu, bus tau pirtis, kad neskambini—baisu! Na, duok ūsą." Dabar Samsonas norėjo pasirodyti, ką išmokęs ir kokią pažangą padaręs. Tais metais buvo paskutiniajame mokyklos skyriuje, bet nėjo į cerkvę pamaldų ir turėjo būt išmestas. Kostas tuo labai susirūpino. „Ar Petrelio dar neišmetė iš 4-o skyriaus?"— klausė laišku motinos (L, p. 43). Po Velykų vis dėlto laimingai baigė mokyklą ir gerai išlaikė egzaminus. Tada, Juzės padedamas, daug skambino. „Iš kur tas uolumas?"— stebėjosi namiškiai. O jis šypsosi ir sako: „Ruošiuos stojamiesiems egzaminams į konservatoriją". Vaiko fantazija, galvojo tėvai — per jaunas tokiam kąsniui, o antra — kieno gi lėšomis? Dabar jis ir gretinosi prie Kosto: o gal pasiims į Varšuvą!

Savo broliu Kostu jis tiesiog didžiavosi. Kartą kažkokiu reikalu buvo pasiųstas į vieną šeimą ir palydai pasiėmė atostogaujantį Moravskiuką. Namie nieko nerado, bet pastebėjo čia pat stovintį fortepijoną ir nutarė išbandyti. Petras sėdo skambinti, o Vladimiras žvalgėsi. Durys ir langas buvo atviri į sodą, ir štai mato —artėja prie lango majestotiškos išvaizdos moteris. Sustojo jinai palangėj ir labai atidžiai klausėsi. Kai Petras baigė skambinti, jinai pasveikino pianistą ir paklausė:

— Ką jus čia skambinote? Tai labai graži ir originali muzika...

Vaikinai pažiūrėjo vienas į antrą ir susivaržė — sakyti ar ne. Tada moteris pakėlė galvą ir pabrėžtinai pasakė:

— Aš esu Eliza Ožeškova.

Vaikinai nustebo išgirdę vardą autorės, kurios romanus buvo skaitę. Tada Petriukas atsitiesė ir išdidžiai atsakė:

— Aš skambinau Čiurlionio, mano brolio, preliudus! (Atsm, p. 159).

Atostogos greitai bėgo, ir Kostas vis dažniau išeidavo vienas vakarais kur nors pavaikščioti. Buvo įprasta, ir niekas nesistebėjo. O jam grįžo ir grįžo klausimas, kas toliau. Prisiminė, ką gegužės pabaigoj buvo rašęs pusbroliui Zenonui Radmanui:

„Projektą turiu begales, bet jų įgyvendinimas priklauso (daugiau negu kitose specialybėse) nuo laimės. [...] Prieš save matau ryškiai ir aiškiai tik tris kelius: 1) mokytis dar nors vienerius metus, 2) arba imtis tarnybos, pamokų, žodžiu, kuo daugiausia uždirbti, kad galėčiau truputį padėti tėvams ir vaikus kaip nors išprusinti, arba 3) vien tik atsidėti kompozicijai, t. y. rašyti, rašyti, rašyti. Kurį kelią man teks pasirinkti, dar nežinau, bet per atostogas ką nors nutarsime" (L, p. 155).

Rugsėjui įpusėjus ar anksčiau, Kostas pagaliau suvedė visus siūlų galus. Kitos išeities nebuvo kaip viešai ir iškilmingai pareikšti šeimai, kad į Varšuvą rugsėjo pabaigoj važiuos keturi Ciurlioniai. Namie liks tik mažiausias — Vabalas (Jonukas).

Petriuko džiaugsmas buvo neišsakomas. Taip pat ir Povilo. Stasys manė grįšiąs pas Markevičius, nors Kostui buvo sakęs, kad jam nepatinka gydytojo žmonos planas — siųsti jį į kunigų seminariją. Tuo tarpu tėvo ir motinos veiduose pastiro klausimas, kas juos visus išmaitins, kas apmokės už mokslą? O Kostas, užuot daugiau kalbėjęs ar diskutavęs, sėdo prie pianino ir šį vakarą ilgai improvizavo.

Motina pradėjo ruošti proviziją ir tvarkyti drabužius. Tėvas apėjo vasarotojus —• patikrino, kiek kas dar neatsilyginęs. Rugsėjo pabaigoj prisistatė Jankelis, sumetė daiktus į vežimą ir laukė, kol visi atsisveikins. Visą Pariečės kelią ligi traukinio jis turėjo klausytis nebaigiamų kvarteto dainų. Nuotaika tikrai buvo puiki.

ČIURLIONIU KVARTETAS VARŠUVOJE

Reikėjo didesnio kambario, kad visi keturi sutilptų, ir tokį rado *Zlotą* gatvėje, trečiame ar ketvirtame aukšte. Namų prižiūrėtojas Vojcechas, vadinamasis šveicorius, parūpino čiužinius, o jie išsidėstė daiktus, apsitvarkė ir skubėjo užimti numatytas savo „pozicijas". Kostui šį kartą pavyko gauti keletą gerai apmokamų pamokų (MKC, 1938, p. 14). Povilas grįžo į konservatoriją; įsikabino ten ir Petriukas. Sunkiau buvo su Stasiu. Kostas turėjo įtikinti ponią Markevičienę, kad berniokas nenorės stoti į kunigų seminariją, o gyventi, nors labai jam buvo miela jų namuose, bus geriau su broliais. Apklostė ponią komplimentais bei padėkomis, ir atrodė — kol kas bus gerai. Sunkiau buvo su gyd. Markevičiumi. Kostą jis tarėsi išvedęs į muzikinę karjerą, dėl to nuoširdžiai domėjosi tolimesne jo padėtimi. Džiaugėsi, kai sužinojo, kad Kostas kviečiamas profesoriauti į konservatoriją[12], ir tikėjosi, jog dabar materialiai jis atsistos ant savo kojų ir daugiau padės šeimai. Kostas šios vietos atsisakė, ir gydytojas dėl to labai išgyveno. Iš ko gi jis gyvens ir kaip išmaitins tuos atsigabentus tris brolius? Be to, kaip atrodys, kad tokių kvalifikacijų muzikas štai bėginėja lyg koks studentas iš namų į namus su tomis savo pamokomis.

Markevičius nežinojo Kosto motyvų, o jų buvo keletas. Pirmiausia jis norėjo būti laisvas ir daugiau turėti laiko kūrybai. Be to, savęs nelaikė tinkamu profesūrai: „Nemoku vadovauti tokiam silpnam žmogui kaip aš pats, tai apie vadovavimą kitiems nėra ko nė kalbėti" (L, p. 109). Pagaliau jam buvo „svetimas toks sotus „aprūpinto piliečio" gyvenimas" (Atsm, p. 131). Pastarasis motyvas buvo bene stipriausias, kaip matyti iš laiško Moravskiui:

„Baigsiu čia būdą (Leipcigo konservatoriją — S. Y.). [...] Paskui gausiu kokią nors vietą. Imsiu algą, įsitaisysiu

sau padorius rūbus, butą, atitinkamus sočius pietus, lankysiu pažįstamus, ramiai kalbėsiuos apie einamuosius įvykius. Kaip visa tai juokinga, kvaila ir netgi bjauru! [...] Ko gi aš noriu? Noriu būti kitoks, noriu, kad būtų kitaip, noriu kitokio gyvenimo. [...] Tik parodyk, kurioj šaly yra tas gyvenimas, o pamatysi, kiek manyje atsiras energijos" (ten pat, p. 151 — 152).

Praradęs Markevičių malonę, Kostas kurį laiką nedrįso su jais nė susitikti. Bet turėjo kitų draugų, iš kurių, be Moravskio, buvo dar vienas muzikas, du dailininkai, rašytojas ir inžinierius Boguslavskis. Visi jie buvo kultūringi vyrai ir dideli entuziastai. Susimetę jie diskutuodavo įvairiais muzikos, tapybos, literatūros klausimais, aptardavo tais laikais mėgstamus pasaulinius beletristus. Tie susibėgimai buvę atsitiktiniai, be susitarimo ir įsipareigojimų (Atsm, p. 140—141).

Tada Varšuvoje buvo daug kalbama apie Stasį Pšybyševskį, žymų rašytoją — Nyčės idėjų reiškėją, sukūrusį naują literatų grupę *„Mloda Polska"* („Jaunoji Lenkija"). Pro jį nepraėjo nė minėtos draugų grupės pokalbiai. Didžiausias šio rašytojo gerbėjas buvo Liucijus Boguslavskis, su kuriuo Kostas susirašinėjo iš Leipcigo. Boguslavskis dievino Pšybyševskio raštus ir jo „intuityvinį" kūrybos kelią. O Kostui atrodė, kad jis dekadentas, daraąs „stiprų įspūdį tik kol skaitai; perskaitęs jauti kažkokį neskanumą ir mielai nebegalvoji apie tai, ką paskaitęs" (L, p. 23).

Kostas nesižavėjo nyčeistine srove lenkuose. Kaip tad atsirado prielaida, kad jis Leipcige „pirmą kartą susipažinęs su Nyčės raštais ir, kaip daugeliui jo generacijos draugų, Nyčė [...] tapo pastoviu vadovu visą tolimesnį jo gyvenimą"? (Vorobjovas, p. 8). Apie Nyčę kai ką jis žinojo iš lenkiškų vertimų dar prieš Leipcigą; buvo skaitęs jo „Taip kalbėjo Zaratustra". Leipcige vo, kiečių kalbos tiek neišmoko, kad būtų galėjęs daugiau susipažinti su jo raštais. Laiškai draugams nerodo nė mažiausios užuominos, kad Nyčė ir idėjos būtų jam turėjusios kokios nors išskirtinės įtakos[13].

Kaip jis tvarkėsi su broliais ir pragyvenimu? Pirmiausia pasiskirstė pareigomis: jis buvo šeimininkas, Povilas — kambarinė, Stasys — virėjas, o Petriukas — pasiuntinys. Anksčiausiai keldavo šeimininkas, o vėliausiai — kambarinė. Kostas visą priešpietį praleisdavo, eidamas iš namų į namus su muzikos pamokomis. Kiti tuo laiku būdavo mokyklose. Grįžęs apie pietus, Kostas sėsdavo prie molberto ir piešdavo. *„Fibigeris"* liko Druskininkuose, o naują instrumentą nuomoti buvo per brangu. Jei kurdavo muzikinius dalykus, tai tik iš klausos, ir didesnių dalykų nerašė — tik fugetes, kanonus. Sių kūrinėlių, Stasio teigimu, prirašė vis dėlto stambią knygą (MKC, 1938, p. 14). Kai grįždavo visi, tada Stasys ruošdavo pietus. Pildamas žibalo į primusą, būtinai perpildavo per kraštus ir kiekvieną kartą garsiai atsidusdavo: „U jeei!" Visi tuomet žinojo, kad greit visas kambarys atsiduos bjauriu žibalo kvapu. Kartą jis pažadėjo išvirti sultinį su ryžiais ir suvertė visą jų svarą į puodą. Sie beverdant ėmė lipti lauk. Subėgo visi su šaukštais gelbėti, ir vietoj sultinio teko valgyti košę. Tokie dalykai paįvairindavo gyvenimą.

Artėjant Velykoms, visi norėjo grįžti į Druskininkus, bet apskaičiavo, kad bus per brangu. Kostas parašė tėvams už visus: esą vaikinai turį daug darbo, noirį pasispausti su pamokomis — lauksią vasaros. Tėvai suprato priežastį, ir buvo labai liūdna, ypač motinai, nes visų pasiilgo, o ir velykaičių buvo prisikepusi gausiai. Po švenčių ji panoro važiuoti pas juos ir nuvežti maisto.

Tokia kelionė jai buvo pirma, bet laimingai pasiekė Varšuvą ir susirado namus, kur jie gyveno. Rado tik vieną Petriuką, kuris, pamatęs mamą, negalėjo žodžio ištarti iš džiaugsmo. Kai grįžo Stasys su Povilu, sutarė padaryti staigmeną Kostui. Paslėpė motiną už užuolaidos ir, Kostui įžengus pro duris, visi sušuko:

— Siuntinys iš Druskininkų, va žiūrėk, visas kumpis, sūris, pyragai.

Kostas apžvelgė lagaminą ir tuoj suprato. Paprašė motiną išeiti iš užuolaidos, puolė sveikinti ir klausinėti apie tėvą ir vaikus. Vakare prisirinko Kosto draugų ir vaišinosi motinos atvežtomis gėrybėmis. Vienas sukūrė net odę „lietuviškam kumpiui" ir ją padeklamavo. Iš to kumpio mažai kas ir beliko.

Keletą dienų motina pavadavo Stasį — virėją, aptvarkė kambarį, apžiūrėjo, pataisė drabužius, o vieną vakarą, kai vaikai jau buvo sumigę, apžiūrėjo visų batus. Kosto paduose rado nemažų skylių, tad anksčiau atsikėlusi nunešė namų šveicoriui Vojcechui, o šis tuoj batsiuviui, ir už poros valandų batai buvo pataisyti. Kai Kostas atsikėlė ir avėsi, pradėjo niurzgėti, „kokia mama klastinga", ir, žinoma, ją išbučiavo.

„Daug pasakojo parvažiavus motina ir buvo kiek liūdna. Pasakojo, kad Kastukas nuo pat ryto pėsčias išvaikščioja Varšuvą skersai ir išilgai, skubėdamas į pamokas. Atlyginimas už pamokas beveik vienintelė materialinė bazė, iš kurios šiaip taip pragyvena visi keturi broliai. [...] Vakarais ateina draugai ir kelia triukšmą, tiek daug ginčų, juoko, sąmojo, o Kastukas — „jūs žinote, koks jis" [...]. Vis dėlto, atsimenu, motina susirūpinusi ilgai kažką su tėvu tarėsi" (Atsm, p. 65).

Tėvai džiaugėsi, kad vaikų lavinimas pereina į Kosto rankas, bet tai buvo per didelė auka iš jo pusės. Jie nusprendė kitais metais nebeleisti į Varšuvą bent Petriuko — tegu mokosi tuo tarpu namie, vis bus mažesnė našta Kostui.

Dėl brolių Kostas neišvengiamai turėjo apriboti savo kūrybinius užmojus. Nepajėgė imtis didesnės apimties simfoninio kūrinio, kurį buvo ketinęs rašyti grįžęs iš Leipcigo. Tenkinosi mažais kūrinėliais, kiek leido laikas ir sąlygos. Daugiau piešė ir vis labiau įsitraukė į šį „užsiėmimą".

Susitikimai su draugais jo nepatenkino. Pasak sesers Jadvygos, jie buvę reikalingi, „ieškant savojo „aš" apsisprendimo ir savojo kūrybinio kelio". Bet draugai „išsiskirdavo, galutinai nepasisakę ir neišsprendę juos jaudinančių problemų" (ten pat, p. 141). Grįždavo jis lydimas Moravskio, „ir abu tylėdavo. Abu žiūrėdavo į žvaigždėtą dangų, ir, atrodo, tai buvo jų kalba, kurios nenorėjo žodžiais darkyti" (ten pat). Buvo abu nebe jaunuoliai, besisverią į puskapį metų, ir pažino vienas antrą labai gerai. „Tave reikia prašyti, maldauti arba botagu privaryti prie darbo,— buvo rašęs prieš metus Eugenijui,— mane reikia kartais pagirti, ir užtikrinu, kad jei Tu tik panorėtum dirbti, o aš jei tiktai nuolat nusipelnyčiau Tavo pripažinimą, tai mes toli nueitume" (L, p. 92).

Deja, Eugenijus, baigęs konservatoriją, norėjo atsipūsti, ir Kostas nebeturėjo jėgų būti jo botagu. Eugenijų jis tempė, kol pats ėjo pirmyn. Dabar jiedu niekur nėjo, ir dėl to atsirado tarp jų tyla. Toj tyloj slypėjo kažkokia kryžkelė.

Antras skyrius

TAPYBA- PIRMOJI JO MEILĖ

Heroldas, [.../ išėjęs švintant ant kalnelio, /.../ papūtė auksinį trimitą į visas puses, kviesdamas dvasios darbininkus sukurtų vieną didelę dailės liepsną mūsų motinos Lietuvos garbei, f...] Tautiškoji dailė f...} yra pirmutinis meilės f...] apsireiškimas.

M. K. Čiurlionis

Čiurlioniu kvartetas jau kėlė sparnus skristi iš Varšuvos tėviškėn — lankė paskutiniąsias pamokas, kai jų pastogėn užsuko Markevičių Petras. Rado Kostą vieną, įkritusį lovon ir kažin ką rašantį gaidų sąsiuvinyje. Nustebo, kad rašo be pianino, o Kostas nusijuokė. Kiekvieną gaidą girdįs, neužgaudamas klavišų. Ne tik girdįs, bet ir vaizdą jaučiąs. Tai pasakęs, metė į šalį gaidų sąsiuvinį ir ištraukęs aplanką ėmė rodyti savo piešinius (P, 1961, Nr. 6).

Netrukus Čiurlioniai išsiruošė namo, o su jais ar kiek vėliau atsirado Druskininkuose ir Petras Markevičius. Tą vasarą (1903), jo žodžiais, „Čiurlionis jau visiškai atvirai imasi tapybos. Jis bėgdavo prie ežero, į mišką, irstydavosi valtimi ir — tapydavo [...]. Peizažai, kuriuos tada tapė, buvo nuostabūs, ypač laukai, beržai prie Nemuno, rugiapjūtė — pėdai laukuose. [...] Visi jo paveikslai [...] turėjo savyje nuostabią gyvybę" (ten pat).

Nebuvo paslaptis jau Varšuvoje, kad tais metais jis daugiau laiko praleido tapydamas, nei kurdamas muziką. Liucijus Boguslavskis ne be reikalo dar anksčiau buvo susidomėjęs tapybiniais jo gabumais (L, p. 54).

RAIGARDO ŠKICAI

Tą vasarą buvo įrengtas darbo kambarys vasarotojų namuke, specialiai jam — tapyti. Ten buvo lova, kur galėjo miegoti, staliukas, kėdė, taburetė dažams pasidėti ir

molbertas, atgabentas iš šeimos namų ir pastatytas arčiau lango. Gavęs tokią „studiją" labai apsidžiaugė ir netrukus pradėjo ja naudotis. Dirbdavo ligi pietų, atsikėlęs 7 valandą. Pusryčiams mama padėdavo ant lango kavos ir užkandžių. Vaikams buvo pasakyta, kad tuo metu pas jį neitų ir nekalbintų pro atvirą langą.

Darbą nutraukdavo prieš pietus ir, šūkterėjęs vaikams, eidavo su jais išsimaudyti į Nemuną. Po pietų mėgo pasivaikščioti, dažniausiai su Povilu. O jei eidavo vienas, pasiimdavo eskizų sąsiuvinį ir dažus.

Vakarus praleisdavo kieme arba didžiajame šeimos kambaryje, pasakodamas ką nor-s arba klausydamasis kitų. Dieną baigdavo improvizuodamas prie *„Fibigerio"*. Po to kartais išeidavo į mišką paklajoti arba, kaip sakydavo, pamąstyti.

Vieną rytą, labai anksti, pažadino vaikus ir liepė ruoštis kelionei į Raigardą. Pakilo visi greitai, motina įdėjo valgio, ir išskubėjo. Paukščiai buvo vos tik pabudę šakose. Pušys stovėjo ramios — laukė patekančios saulės. Jie ėjo mišku šnekučiuodamiesi arba klausydamiesi paukščių. Kostas užtraukė: „Oi giria, giria, girele žalioji, pilna drabnų paukštelių".

Saulė bekeliaujant spėjo gerokai pakopti, ir kelias pradėjo kilti aukštyn, o miškas retėti. Staiga prieš visų akis prasivėrė didingas slėnis, apsuptas violetine miškų juosta. Jį dengė žalia pieva. Per vidurį vinguriavo upellis. Cia, tame milžiniškame slėnyje, žmonių pasakojimu, nugrimzdęs miestas su fantastiškais bokštais, skambančiais Velykų varpais, su marmuro sienom ir aukso stogais[14].

„Suradę patį aukščiausią kalną, nuo kurio visas Raigardo slėnis matyti kaip ant delno, susėdome juo pasigrožėti. Ilgai tylėjome. Niekas nenorėjo pajudėti nė pirmas prašnekti" (Atsm, p. 73).

Kostas buvo pasiėmęs molbertą, teptukų ir dažų, bet neskubėjo jų liesti. Dar žvalgėsi ir staiga pastebėjo kažką žybčiojant giliai slėnyje. Dangus buvo giedras, jokio debesėlio — iš kur tie žybčiojimai, negi paskendusio miesto signalai? Nieko nelaukęs jis nusiavė batus, pasiraitę kelnes ir leidosi pakalnėn. Broliai tuojau pasekė jį. Taip jie dingo, palikę vienas seseris. Sios kūrė lau-

žą, pynė iš čiobrelių vainikus ir pamatė išnirusius brolius tik tada, kai jie brido pievomis. Jie darėsi vis mažesni ir mažesni, kol visai dingo. Mergaitės pradėjo baimintis, ar jie nepaskendo.

Negreit pasigirdo daina — iš kitos pusės. Broliai grįžo kitu keliu ir pasakojo, jog tie žybčiojimai buvę nuo pjovėjų dalgių. Jie juos radę toli toli. Daug naujų dalykų pjovėjai pasakę apie šį paslaptingą slėnį.

Kostas pasakojo ir tuo laiku statė molbertą ir išsiėmęs paletę pradėjo dėlioti dažus ir ruoštis darbui. „Dirbo iki saulėlydžio be pertraukos ir su mumis nekalbėjo, o mes, išsiskirstę kas sau, suradome ką veikti. [...] Kastukas dirbo susikaupęs ir visai nekreipė dėmesio į mūsų išdaigas bei žaidimus." Kai saulė priartėjo prie žemės, tada jis ėmė visus šaukti ir prisišaukęs leido žiūrėti paveikslų. „Ir štai pamatėme ant molberto tris Raigardo slėnio eskizus, kurių trečiasis buvo vos pieštuku užbrėžtas. Vienas jųjų jau žėrėjo spalvomis."

„Dar nebaigtas,—pasakė [...],—teks dar ne kartą grįžti" (ten pat, p. 77—78).

Broliai pasakoję seserims vėliau, kad Kostas ketinęs piešti ir tą paslaptingąjį paskendusį Raigardo miestą. Sį jam reikėsią piešti daug ilgiau nei dabartinį slėnį.

Grįžo vėl visi mišku. Saulė leidosi. Pradėjo temti. Kostas žinojo kelią ir ėjo priekyje. Staiga jis sustabdė žygį ir sušuko:

— Eikšekit, kariausime su raganomis ir velniais!

Jis stovėjo prie laužo ir mostagavo lazda, atrodė, kertasi su kažkokiom baisiom būtybėm. O buvo štai kas. Tekėjo iš už kalvos didelis raudonas mėnulis, o jo fone ant kalvos augo kadagių krūmas. Jis ir atrodė kaip užkurtas laužas, o jo šakos panašios į baidyklių rankas, plaukus, barzdotus veidus.

Užlipę ant kalvos, Kosto palydovai patampė „raganas" ir „velnius" už pasišiaušusių plaukų ir šūkaudami vėl grįžo į savo taką. Mėnulis kildamas rodė jiems kelią į Druskininkus. Kostas užtraukė dainą. Likusį kelio galą ėjo tylėdamas visų priekyje. Matyt, ką nors mąstė. Tik retkarčiais pasigręžęs paklausdavo: „Ar nepavargot, nesušalot?" (ten pat, p. 79—80).

Gyvoji aplinka buvo neišsemiamas šaltinis realistiniams Kosto peizažams. „Raigardo" triptikas, baigtas bene 1906 metais, buvo vienas iš tų. Ta pati aplinka naktimis apsigaubdavo paslaptimi ir vedė Kostą į mistikos pasaulį.

Vieną naktį jis grįžo vėlai iš miško ir kažką sapnavo. Iš ryto, sėdęs savo kambarėlyje, padarė paveikslą, atnešė jį į virtuvę, kur buvo jo „mylimos vaikystės draugės" — sesers Juzės lova, prikalė prie sienos ir jai pasakė: „Sapnuok jį taip, kaip aš jį sapnavau" (ten pat, p. 33). Paveikslas buvo tuo nepaprastas, kad pušys — visos karūnuotos, išėjusios iš tankumynų lyg žaidė, lyg kažką tarpusavy tarėsi. Visos pasistiebusios ir pargrįžusios į šviesėjančią aušrą, o viena, iškilusi aukščiau, rodos, norėjo kitoms paskelbti kažkokią paslaptį. Siuo paveikslu Kostas jau keičia tikrovę į sapną, į pasaką.

PIRMOJI TAPYBINE SIMFONIJA

Atostogos artėjo į galą. Buvo rugpjūčio mėnuo — vakarai vėsūs. Jis užsimetė peleriną ir išėjo Druskonio ežero link. Atsisėdo prie senos pušies ir mąstė. Temstant pastebėjo ežero pakrantėj kažkokį šviesulį — ne vieną ir ne du, o visą plotą. Spindi, lyg kokios rausvos miglos kiltų iš ežero. Šviesuliai juda, mirksi, banguoja. Kostas pakilo eiti ton pusėn ir pamatė banguojančioj šviesoj juodus žmonių šešėlius, judančius lėtai, paslaptingai. Priėjo arčiau ir išvydo virš jų galvų juodą karstą.

„Kas įdavė tiems žmonėms žvakes į rankas? Kas pasakė, kad mirties valanda yra svarbiausia žmogaus kelionėje?" — mąstė ir lyg užburtas sekė šviečiančius šešėlius, kol atsekė ligi kapinaičių miške, anapus ežero. Kapinaitės buvo su vartais ir medžių apgaubta koplytėle. Grįžęs papasakojo, ką matęs, o motina nusistebėjo:

— Argi tu jau būsi pamiršęs Druskininkų senąjį laidotuvių paprotį? Juk tai labai gražu!

Kostas niekur kitur nebuvo matęs tokių laidotuvių (Atsm, p. 214), ir tai buvo daugiau nei gražu — kažkas giliai prasminga. Tą vaizdą jis pradėjo škicuoti, savaip perkurdamas.

Yra išlikęs pluoštas piešinių jo eskizų albumėliuose, kurie rodo, kad „Laidotuvių simfonijai" rūpestingai ieškojo tinkamos išraiškos. Pirmieji apmatai buvo artimesni tikrovei, paskui ieškota poetinio apibendrinimo, bet vengta pigių simbolių. Bandyta įvesti soste sėdinčią didingą būtybę arba Nukryžiuotąjį, bet ir to atsisakyta. Liko pagaliau tik suprastinti regėto vaizdo elementai — miškas, procesija, žvakių šviesos, tamsus karstas, kapinės, besileidžianti vakaro saulė. Artimiausi tikrovei bei regėtam vaizdui yra du to ciklo (III ir IV) paveikslai, kiti du (II ir VI) — lyg iš visumos išimtos detalės. Labiausiai supoetintas I paveikslas.

Šioje „simfonijoje" meno žinovai randa ryškių netobulumų, bet stebina jo gerai pajaustas kolorito parinkimas, kompozicijos balansavimas, temos vystymas ir stiprus idėjos ryškinimas[15].

Padaręs piešinių-škicų, pradėjęs ir tapyti, rugpjūčio pabaigoj jis išsiskubino su broliu Stasiu į Varšuvą. Namie liko ne tik Petriukas, bet ir Povilas. Toks, matyt, buvo šeimos sprendimas. Povilas turėjo „teisę" grįžti Varšuvon vėliau, jei bus jam rastas darbas (L, p. 169). Tuo tarpu jis išvyko į Vilnių pas seserį Mariją, tikėdamasis ten ką nors rasti.

Abu Ciurlioniai pasibeldė į *Zlotą* gatvės Nr. 25 duris, ir Vojcechas — „šveicorius mus priėmė išskėstomis rankomis [...] — toks laimingas, kad vėl pas jį apsigyveno;-me" (ten pat, p. 168). Atvykėlius tuoj aplankė Eugenijus ir pasigyrė, kad „rašo simfoniją". Taigi vienas rašo, o antras pradėjo piešti simfoniją... Povilui Kostas tuoj pranešė: „Jau nutapiau vieną simbolinį paveikslą. Jei nori, siuntinėsiu savo paveikslų reprodukcijas" (ten pat). Bet nei reprodukcijų, nei laiško Povilas nesulaukė.

Tik spalio 2 d. Kostas atsiliepė: „Nepyk, Poviliokai, kad taip ilgai nerašiau. Mane apniko melancholija, ir tokia bjauri. Ilgą laiką nieko neveikiau. Dabar tapau „Laidotuvių simfoniją", turiu jau 5 paveikslus. Kitame laiške atsiųsiu eskizus, bet tik tuomet, kai man parašysi didžiulį laišką apie save ir apie vilniškius santykius" (ten pat, p. 168).

Tas trumpas laiškutis buvo rašytas ant atvirukinio eskizo, vaizduojančio keistą salą vandenyne su dviem akim lyg švyturiais. Sis eskizas vėliau tapo garsiu jo paveikslu, pavadintu „Tyla" arba „Ramybė". Psichologas rastų ryšį tarp tos „tylios" salos ir autoriaus depresijos. Buvo viena tokia naktis Leipcige: „Miego nenoriu ir nieko negaliu dirbti. [...] Tylu, niekur nė krust. [...] Mėgstu tylą, bet šiandien negaliu jos pakęsti. Atrodo, lyg kažkas sėlintų. Baisu. Atėjo man į galvą mintis, kad toje tyloje glūdi svarbi paslaptis. Tarpais atrodo, kad toji tyla ir tamsi naktis tai kažkokia milžiniška baidyklė. Išsikėtojo ir lėtai lėtai atalsuoja. Plačiai atvertos sustingusios didžiulės akys, o jose abejingumo gelmė ir kažkokia svarbi paslaptis" (L, p. 146). Sis vaizdas anuomet nebuvo užfiksuotas, o dabar, susidarius panašiai nuotaikai, tapo reikšmingu eskizu, vėliau ir paveikslu.

Keista, kad melancholija jį užklupo tuoj po atostogų. Paprastai ji ateidavo po didelio, įtempto darbo, visiško kūrybinio išsisėmimo arba sunkių išgyvenimų bei nesėkmių. Kas gi dabar jį vargino ir taip paveikė, kad visą mėnesį nieko negalėjo dirbti?

Atrodo, tuo metu jis sprendė klausimą: eiti į dailės mokyklą ar ne? Eiti — tai „peckiotis" su pradedančiais lyg vaikais ir gaišti laiką tapybinei technikai. Neiti — tai pasilikti kitų akyse mėgėju, diletantu. Eisi ar neisi, bet jei „meti" muziką ir pereini į dailę (tai jau darėsi viešas dalykas), kaip pažiūrės gyd. Markevičius, ką pasakys buvę muzikos profesoriai bei kolegos? Žmogus pametė galvą, nežino pats, ko nori, mėtosi kaip žuvis ant ledo. Kodėl gi Moravskis, ir be Leipcigo diplomo, žiūrėk, rašo simfonijas, o tu, turėdamas ne menkesnius duomenis, ieškai ko nepalikęs.

Ką tu galvoji, Geniau? Ką judu, draugai, Carkovski ir Zaluska,. o tu, Boguslavski, ketinęs įrodyti mano tapybinį talentą?

Prieš akis iškilo lyg milžiniškas kalnas, kurį reikia perkopti. O kas už jo — besileidžianti saulė? Kalną perškicuoja į milžinišką galvą — Jehovos galvą. Stai tau, lietuviškasis Moze, uždavinys — atspėti Jo planą! Eskizą pasiuntė Povilui spalio 3 dieną su prierašu: „Mes ieš-

korn čia Tau darbo. [...] Mano reikalai truputį gerėja" (ten pat, p. 169). Sis eskizas, pavadintas „Jehova" (Ks, Nr. 15—16), vėliau tapo dviem paveikslais — projektais vitražams.

Po aštuonių dienų vėl siunčia Povilui atviruką su škicu: paslaptingi pirštai groja Druskininkų pušimis, lyg muzikas arfos stygomis. Po poros metų šis škicas tapo „Miško šlamesiu", pieštu drobėje aliejumi (Ks, ad Nr. 46).

Su minėtom temom, ypač trim — „Laidotuvėm", „Tyla" ir „Miško šlamesiu", gimė Čiurlionis dailininkas. Sprendimas jau buvo rastas ir kelias prasivėręs — anksčiau, nei atsivėrė durys į mokyklą[16]. Bet negi visa tai įvyko trumpu laiku — tą vasarą?

„ZVALGYKIS NUO AUKŠTŲ BOKŠTŲ!"

„Muzikos man pakanka,— rašė Moravskiui iš Leipcigo 1901 gruodžio 19.— Per visas šventes tapau. [...] Turbūt nesmerksi manęs dėl to, Geniuk" (L, p. 48). Persisvėrimas į šią kūrybos sritį turėjo gilesnes šaknis, ir jų reikia ieškoti dramatiškuose Leipcigo išgyvenimuose.

Yra žinomas literatūrinis jo vaizdelis, rašytas Leipcige, kuriame kalba apie didelę kaitrą mieste. O ji Leipcige tais metais prasidėjo gegužės pabaigoj.

„Baisiai karšta,— rašė Moravskiui.— Jau antra diena saulė negailestingai kepina. Pilvoti vokiečiai nežino, kur dingti: taukai jiems liejasi, ir gerai, *psiakrev,* nereikėjo tiek *„trinkėti sie Bier"* (gerkite alaus). Neįsivaizduoji, kokie jie dabar juokingi: nesivaržydami gatvėje nusivelka švarkus, ir, be to, nuolat girdi „uf, ach, *Gottl"* Šiandien vieną gėriką mačiau sėdint ant šaligatvio. Atrodė kaip raudonos mėsos masė, kalbėti jau nebegalėjo, tik aplinkui buvo šlapia" (ten pat, p. 157).

Ir štai kontrastas minėtame literatūriniame jo vaizdelyje:

Pavargęs belakstydamas didelio miesto gatvėmis, atsisėdau ant suolelio, pasiuntiniams paskirto. Buvo baisi kaitra [...], o žmonės, kaitros nukankinti, ėjo pamažėle, tarsi apsnūdę. Kažkoks senas žmogus [...] sustojo priešais mane ir ėmė atidžiai į mane žiūrėti. [...] Ant krutinės kabojo virvutė, privarstyta visokio dydžio kryželių [...].

„Elgeta",— nusprendžiau mintyse ir jau norėjau išsiimti iš kišenės varioką, bet senelis, keistai prisimerkęs ir paslaptingai kuždėdamas, paklausė:

— Bičiuli, paaiškink man, kaip atrodo žalia spalva?

— Žalia spalva? Hm... Žalia spalva tai yra spalva, na, tokia kaip žolė... medžiai [...],— atsakiau jam ir apsidairiau aplink, bet niekur nebuvo jokio medelio, jokio žolės lakštelio.

Senas žmogus nusijuokė ir paėmė man už sagos.

— Eikš su manim, bičiuli, jei nori. Aš skubu į tą kraštą, pakeliui papasakosiu tau labai įdomių dalykų.

O kai pakilęs ėjau su juo, senis pradėjo pasakoti:

„Kadaise, labai jau seniai, kai dar buvau jaunas kaip tu, mano sūnau, buvo labai karšta. Pavargęs belakstydamas didelio miesto gatvėmis, atsisėdau ant suolelio, pasiuntiniams paskirto. Buvo baisi kaitra [...], o žmonės, kaitros nukankinti, ėjo pamažėle, tarsi apsnūdę.

Ilgai aš į juos žiūrėjau ir baisiai pasiilgau pievos, medžių, žalumos — žinai, tokios gegužės žalumos. Staiga pakilau ir ėjau visą gyvenimą, taip veltui jos ieškodamas tame mieste.

Ejau vis pirmyn, klausdamas sutiktų žmonių, bet jie, užuot atsakę, duodavo man kryželius. Įlipdavau į aukštus bokštus, bet, deja, visuose horizontuose vis buvo miestas, miestas, miestas, ir niekur — žalumos. Tačiau aš jaučiu, kad yra ji tame krašte, tik aš turbūt nebenueisiu — senas esu. [...]"

Žvilgterėjau į senelį — jis šypsojosi kaip vaikas ir verkė. [..j

— Na, man jau gana. Toliau nebega.hu, čia jau ir pasiliksiu. O tu eik, eik be poilsio. Iš anksto sakau, kad kaitra nesibaigs, nakties tame kelyje nėra, tik amžina diena. Pakeliui kalbėk žmonėms apie pievas, apie medžius, tik jų nesiklausk, arba pasiimk virvutę kryželiams verti. [...]

Bet vos nuėjau dešimt žingsnių, senelis pradėjo šaukti:

— Palauk, sūnau,— užmiršau pasakyti: žvalgykis nuo aukštų bokštų, tai kelią pajusi. O jeigu bus dar labai toli ir senatvė tave užklups, tai ten vėl bus suolelis, pasiuntiniams paskirtas, o ant jo jaunų žmonių niekada netrūks.[17]

Vaizdelis — lyg prognozė jo apsisprendimo už spalvų pasaulį, kaip viso gyvenimo siekinį — be kelio atgal, tik pirmyn, be žmonių pritarimo ar patarimo, priešingai — su naujais kryželiais, kuriuos teks iš jų gauti, be atvangos — su nuolatiniu vidaus karščiu.

Bene tada jam išsprūdo — „gavęs diplomą, mesiu muziką" (L, p. 143), ir niekas nežinojo kodėl. Po to praėjo metai — ir beveik nebegrįžo prie muzikos, o nėrėsi į spalvų pasaulį — tyliai, lyg nusislėpėlis, kol pasirodė, kad gali „pakeliui kalbėti žmonėms apie pievas, apie medžius".

„KOLEGŲ IR KOLEGIŲ ESU PRIPAŽINTAS"

Eiti į mokyklą, sakoma, jam galutinai padėjęs apsispręsti Henrikas Kolodzejskis (MKČ, 1938, p. 14), „entuziastingas Čiurlionio kūrybos garbintojas", vienas iš tų draugų, su kuriais, grįžęs iš Leipcigo, Kostas praleisdavo diskusijų vakarus (Atsm, p. 140). Kitos mokyklos tuo metu Varšuvoje berods nebuvo, tik Jono Kauziko vadovaujami piešimo ir amatų kursai. Kostas pradėjo juos lankyti ir lankė ligi tol, kol pradėjo veikti tikroji dailės mokykla, populiariai vadinama Akademija[18].

Žinia, kad Kostas ėmėsi naujo, dar nepraktiškesnio „mokslo", vėl sujaudino Markevičių šeimą. Gydytojas „buvo atvirai nepalankus jo sumanymui atsidėti dailei. Apie tai buvo kalbama mūsų namuose, apie tai buvo užsiminęs jo sūnus Piotras" (Atsm, p. 131—132). Kostas dėl to nebesijaudino. Mokykloje „dirbo uoliai, tačiau viena paišyba nesitenkino ir pradėjo dirbti pastelėmis" (MKČ, 1938, p. 14).

Kovo 14 (1904) parašė Povilui: „Įstojau į Akademiją" (L, p. 171), t. y. į naują dailės mokyklą, kuri oficialiai pradėjo veikti tų metų kovo 15 dieną. Įstojo (įsirašė) iš anksto ir ne vienas, o „su keliais savo draugais" (MKC, 1938, p. 15), tarp kurių buvo Boleslovas Čarkovskis, Jonas Zaluska, Vladas Krasovskis ir Eugenijus Moravskis. Naujoj mokykloj buvo penketas skyrių — piešimo, tapybos, grafikos, skulptūros ir taikomosios dailės. Kostas pasirinko piešimą, kuriam vadovavo du profesoriai — Karolis Tichis ir Konradas Kšyžanovskis (ten pat). Pastarasis tada buvo didelė Varšuvos garsenybė — neeilinis portretistas. „Mes visi buvome jį įsimylėję", ir kai prieš Velykas Povilas atvyko aplankyti brolių, Kostas nusivedė jį mokyklon, nes ir jam buvę „įdomu pamatyti tą mūsų pusdievį" (L, p. 181)

Po Velykų, Povilui išvykus, Kšyžanovskis davė studentams temą nupiešti knygos viršelį, ir Kostas padarė tris piešinius: „Trobą už kaimo", „Rudenį" ir „Mintį" — švytinčią galvą. „Troba", jo žodžiais, šlamštas, o „Ruduo" — niekų darbas. Bet „šlamštas" ir „niekų darbas" savaitinėje mokinių darbų parodoje gavo III kategoriją, tuo tarpu „Mintis", kurią Kostas laikė originaliu ir neblogu darbu, tesusilaukė II kategorijos. Auditorija šaukusi „neteisingai", bet Kšyžanovskis nutildęs (ten pat, p. 171).

Tą savo „Mintį" jis perpiešė ant atviruko ir pasiuntė Povilui, pastebėdamas, kad piešinys labai nepatikęs Ruščicui—grafikos ir tapybos dėstytojui. „Mintį" jis pavadinęs nutapytom durim, jodu ir dar kažkokiais vardais. Žodžiu, pirmieji mokykliniai jo darbai nesužavėjo dėstytojų, bet susilaukė palankių atgarsių iš auditorijos. „Kolegų ir kolegių tarpe esu pripažintas. Pasidariau mūsų Akademijos chorų direktorium — aišku, garbės direktorium. Puiku! Gyvenu panašias valandas kaip ir Plungėje, t. y. supamas bendros simpatijos ir pagarbos" (ten pat).

„Piešiniai nesiseka,— prisimena tame pačiame laiške.— Pradėjau tapyti."

Tas „pradėjau tapyti" turbūt reiškė — perėjau į tapybą, vadinas, į kitą skyrių, kuriam vadovavo lietuvis Kazys Stabrauskas, mokyklos direktorius, talkinamas Kšyžanovskio ir Ruščico, kilusio iš Lietuvos, Ašmenos ap-

skrities. Sie trys dailininkai iš aštuonių dėstytojų ir buvo stipriausi visoje mokykloje[19].

Konradas Kšyžanovskis buvo mokęsis Kijeve ir Miunchene, o savo kūrybiniais darbais bei stiliumi buvo artimas impresionistams ir Vienos secesionistams. Ferdinandas Ruščicas studijavo Petrapilio universitete ir dailės akademijoj, daug keliavo po Vakarų Europą •— buvo tapytojas, grafikas ir dekoratorius, savo stilių suformavęs iš anglų prerafaelistų ir vokiečių *jugendstitistų;* sakoma, jam dar turėję įtakos ir Vilniaus ankstyvojo baroko įspūdžiai. Abu jie priklausė Krokuvos naujovininkų grupei, pasivadinusiai *„Szluka"* („Menas"), kuri palaikė ryšį su Vienos secesionistais ir dalyvavo jų parodose, o vieniškių vadas ir *„Jugendstil"* pradininkas buvo Gustavas Klimtas, ieškojęs spalvos ryšio su garsu ir tapybos su architektūra.

Trečiasis Kosto mokytojas Stabrauskas, bajoraitis iš Slonimo apylinkių, baigęs Petrapilio dailės akademiją ir mokęsis Paryžiuje, savo tapyboje buvo daugiau alegoriškas-dekoratyvus, artimas *„Art Nouveau"* srovei; kai kas jo darbuose randa ir lietuvių liaudies dailės elementų. Stabrausko reakcijos Čiurlionio atžvilgiu pasirodė skirtingos negu anų dviejų.

Kitą šeštadienį Kostas išstatė tris naujus savo kūrinius. „Pirmos kategorijos negavau,— rašo Povilui,— bet nesitikėjau, kad padarysiu tokį didelį įspūdį, ir ne tik kolegoms, bet Kšyžanovskiui ir Stabrauskui. „Varpas" gavo II kategoriją, „Šventykla" — II, o „Sala" — III. Pirmai vos per plaukelį tetrūko. Tegu juos kelmas" (ten pat, p. 171—172).

Nuo gegužės mėnesio pedagogų taryba, vadovaujama Stabrausko, pradėjo teikti už geresnius darbus ir pinigines premijas. Kostas tą mėnesį gavo dvi premijas — 2 rublių ir 6, o birželio 13 dieną net 19 rb, kai „niekas kitas už pastarąjį laikotarpį negavo daugiau kaip 6 rb" (Blgr, p. 630).

Per tris pirmuosius mėnesius, nuo kovo pusės ligi birželio pusės, Čiurlionis laimėjo išskirtinį dėmesį mokykloje. Buvo atleistas nuo pirmamečiams privalomų floros, medelių, gyvulių piešimo pratybų ir nuo darbų prie audimo staklių bei keramikos krosnelės. Bandomieji darbai įvairiose šakose buvo reikalingi, kad išryškėtų pradedančiųjų palinkimai bei gabumai. Čiurlionis atėjo mokyklon jau „išryškėjęs".

MOKYKLOS *„PLAIN AIR"* ARKADIJOJE

Birželio pradžioj prof. Kšyžanovskis paskelbė organizuojąs *plain air* studiją buvusioj Radvilų rezidencijoj Arkadijoje, netoli Lovičių, ir kvietė savanorius registruotis. Užsirašė apie 50 norinčiųjų, tarp jų ir Čiurlionis su Moravskiu. Birželio 15-ą jie išvyko tenai iš Varšuvos.

Arkadija buvo ideali vieta studijoms atvirame ore. Buvo puikus parkas, įrengtas 1785 metais kunigaikštienės Elenos Radvilienės, o parke — įvairių antikinio stiliaus statinių ir skulptūrų. Visa tai buvo gerokai apnaikinta laiko ir apleista, bet įdomu, kaip didingos praeities liudijimas. Vieta buvo nuošali, pilna ramybės bei tylos, paslaptinga ir žavi.

Studentai pasiskirstė po įvairius įmanomus gyventi pastatus. Merginos, kurių buvo daugiau nei vyrų, užėmė „Vilą". Čiurlionis su Moravskiu pasirinko „Tuopų salos" namelį ir trečią priėmė jaunesnį kolegą Joną Bžezinskį, kuriam Kostas tuoj davė „Mimozos" vardą. Grupės vadovas prof. Kšyžanovskis apsigyveno „Gotiškame" namelyje.

Ūkiškus reikalus tvarkė patys studentai, pasisamdė virėją moterį ir vieną vyrą pagalbai. Kasa buvo bendra, ir į ją kiekvienas mokėjo pagal savo išgales.

Prof. Kšyžanovskis, vadinamas Kryžiuočiu, nustatė tokią darbo tvarką. Visi turėjo keltis anksti ir jau 7 valandą, pasiskirstę grupėmis ar individualiai, pradėti darbą lauke. Išskyrus pertraukas valgiams, buvo dirbama ligi 7 valandos vakaro. Vakarais Kryžiuotis kviesdavo visus pas save į „Gotiškąjį" pastatą, ir čia, prie lempos, studentai darė eskizus, ką nors balsu skaitė arba diskutavo meno klausimus.

Šeštadieniais atvykdavo vienas iš mokyklos mecenatų, atveždavo muzikantus šokių vakarui, o sekmadieniais

kartais išveždavo studentus j apylinkes pasižvalgyti. Savaitė buvo pabaigiama vis kitokia pramoga.

Vieno dalyko stigo šiai iškylai, ir to labiausiai pasigedo Kostas su Eugenijumi — tai muzikos. Tyrinėdami pastatus, jie susidomėjo „Dianos šventykla" ir čia rado vargonus. Jie buvo apleisti. Bet Kostas apžiūrėjo, išvalė, aptvarkė, pataisė ir pradėjo vartoti. Netrukus jie „suorganizavo" pianiną ir pradėjo abu koncertuoti. Tai buvo jų pramoga vogtiniu laiku. Paskui jų koncertais pradėjo domėtis kiti ir vis dažniau rinktis. Jie skambino savus ir klasikų kūrinius, o kartais tik džiugino kolegas panašiu būdu kaip kitados, vienų atostogų metu Druskininkuose (Atsm, p. 148).

Sėdę skambinti keturiom rankom ir įsivarę, jie, žiūrėk, vienas antrą paglosto, patakšnoja per petį, pliauškina per žandus, daro įvairias grimasas. Arba, pradėję kokį vokišką maršą, išsitiesia kaip kareiviai, „ūsus paraito", žygiuoja pirštais lyg kojom per klaviatūrą. Buvo toks Teklės Bondaževskos kūrinėlis „Mergelės malda" — senmergės, laukiančios jaunikio. Skambindami jį, jiedu kuo grakščiausiai kilnoja rankas, pakelia akis į dangų, permeta ir sukryžiuoja rankas.

Studentams tokie vakarai buvo įdomesni ir smagesni negu pas Kryžiuotį. Profesoriui, stovinčiam aukštai ant pjedestalo, reikalaujančiam daug dėmesio, pradėjo tai nepatikti. Jis pastebėjo, kad tiedu „subrendėliai muzikantai" kaip du jungo jauteliai eina sau, kaip jie nori — nelabai paiso jo instrukcijų studijų laiku, o dabar daro disharmoniją savo „koncertais". Pastebėjo ir Kostas, kad Kšyžanovskis lyg nebe tas jo atžvilgiu.

Iškyla turėjo baigtis rugpjūčio 15-ą. Pabaigtuvių vakarui mecenatas pažadėjo pristatyti šokių orkestrą, o visą kitą programą teparuošia patys studentai. Ir jie paruošė vizijų vakarą „Dianos šventykloj" su gongais, ožiakojo Pano skudučiais, vestalėmis ir „praeities šešėliais", tarp kurių buvo kunigaikštienė Elena su palydovais. Programa buvo įterpta į šokius, kurie baigėsi auštant. Tada pasigirdo Čiurlionio vargonai, prabilę Grygo „Rytmečiu", paskui Šopeno etiudu A-moll.

Studentai grįžo į Varšuvą su gražiu darbo derliumi,

susigyvenę taip, kad paskui ir mokykloj pasidarė iniciatyvos branduolys. Natūralūs grupės vadovai buvo Čiurlionis, Moravskis, o prie jų jungėsi ir Vladas Krasovskis — balsingas ir talentingas vaidybai.[20]

Kostas tuoj išvažiavo į Druskininkus ir čia rado iškilusią jautrią šeimyninę problemą. Rytuose vyko rusų ir japonų karas, prasidėjęs 1904 vasario 8-ą dėl Mandžiūrijos. Rusams nesisekė, ir žmonės ėmė jaudintis, kad būsianti nauja vyrų mobilizacija. O kas bus pirmas iš Čiurlioniu, jei ne Povilas? „Blogai, baisiai negerai,-- galvojo Kostas.— Iš karo mažai kas grįžta, o tie, kurie grįžta, lai niekam nebetikę; grįžta pražilę, o kai kurie ir visiški idiotai!" Dumk Amerikon, broleli! Nors ten bus ilgu, „bet turėsi ramybę ir į gyvenimą paprasčiau žiūrėsi". Pagalvok! (L, p. 172).

Povilas galvojo. Važiuoti Amerikon vienam — palikti saviškius ir Roželę? Atrodys, nuo jos bėga, lyg namiškių perkalbėtas... Sie nelabai laimino jo meilę. Roželė Surovičiūtė — kaip Roželė. Pažinojo ją visi — juk druskininkietė, kaimynė, tėvo choristė, pagaliau ant jos tėvų žemės ir tie nupirktieji Čiurlioniu namai... Bet kad abu jauni, o jis ir mokslų nebaigęs. Taip galvojo tėvai, o rodos, ir Kostas buvo panašios minties.

Vis dėlto nebuvo kitos išeities. Povilas ėmė ruoštis kelionei, o tėvas parūpino jam pinigų. Pagaliau jis išnyko iš namų tyliai ir graudžiai atsisveikinęs. Tik vėlyvą rudenį pasirodė jo laiškai, rašyti iš Laurencijos *(Lawrence, Mass)*[21]. Rašė visiems, tik ne Kostui, ir šis negalėjo suprasti kodėl. Ar pyksta? Jei toks, tai ir iš manęs negaus laiško. Juk žino, kaip jį myliu, apie jį galvoju ir sielojuosi (ten pat). Negaus iš manęs, kol pats neatsilieps...

PROFESORIUS IŠEINA KOVON PRIES STUDENTĄ

Grįžęs mokyklon, Kostas vėl skynė naujus laimėjimus. Spalio mėnesį gavo tris pinigines premijas ir lapkrity vėl tris (Blgr, p. 630). Tarp premijuotų darbų buvo „Laidotuvių", „Audros" ciklai, „Procesija" (NR, 1935,

Nr. 42, p. 751). Kiti žinomi darbai buvo: „Užburtas miestas", „Marso pasaulis", „Kompozicija", „Veidai", „Vakaras", o iš biblinių temų — „Juozapo sapnas" ir „Regėjimas" (vario žaltys ant kryžiaus tyruose).

Mokytojai ir kolegos matė, kad jis dar gerai nevaldo technikos, kad jo pastelės liejasi toli gražu neįgudusią ranka, bet turėjo naujų, originalių idėjų, o jo temos buvo tokios neįprastos ir nepaprastos. Čiurlionis ėjo savu keliu, kažkokios kūrybinės proveržos vedamas, ir buvo sunku jį kontroliuoti ar jam vadovauti. Stabrauskas tai suprato ir paliko jam laisvę pačiam ieškoti savų išraiškos formų.

Priešingai elgėsi Kšyžanovskis. „Su Kšyžanovskiu palaipsniui santykiai vis blogėja. Tai prasidėjo Arkadijoje, kai Kšyžanovskis pastebėjo, kad jis man jau nebedaraąs jokio įspūdžio. [...] Kaip mokytojas, tai, pvz., jis tik sutrukdo mums tikrą vystymąsi. Nuo jo daug prisikentėjau įvairių nemalonumų, kandžių pastabų dėl mano kompozicijų, apdovanojimų, kuriuos „per dažnai ėmiau", etc, etc" (L, p. 181).

Kostas pradėjo daugiau jį stebėti. „Stebėjimas mane įtikino, kad šis „pusdievis" — miklus aktorius, ir daugiau niekas. Tas žmogus neturi jokio pagrindo, ir dėl to visa, kas iš jo dvelkia, nėra tvirta; užsidegimas, kurį jis sukelia, tėra vertas šuns būdos" (ten pat). Oficialiai Kšyžanovskis stengėsi būti mandagus Kosto atžvilgiu. Toks buvo ir Kostas — oficialiai. Jie vienas antrą sveikindavo, netgi pasibučiuodavo.

Sis dvilypumas Kostui buvo nepakeliamas: „Kiauliškas gyvenimas velkasi savo tvarka. Nuolat kalbame ką kita, darome ką kita. [...] Argi mes turėtume dvilypį gyvenimą: vienas šlykštus — tikrovėje, o kitas, gražusis, kilnusis — tiktai žodžiuose, ore? Kodėl negalima gyventi vien tik tą kitą gyvenimą? Kodėl jis yra toks nepagaunamas?" (ten pat, p. 151).

Tą rudenį jis lyg „pagavo" kažką, kuo verta žavėtis tikrovėje. Tai buvo Volmanų šeima, neseniai atsiradusi Varšuvoje iš Irkutsko, kur vyras daug metų dirbo inžinierium. Jų sūnus Bronius pradėjo lankyti Stabrausko dailės mokyklą, skulptūros skyrių, ir sužinojo, kad tas

keistų paveikslų autorius yra kartu ir muzikas. Motina ieškojo muzikos mokytojo savo jaunesnei dukrai Halinai, o Čiurlionis, pasirodo, verčiasi muzikos pamokomis. Taip jis nelauktai atsirado šioj šeimoj. Nesitikėjo rasti labai kultūringą, gilios inteligencijos, nuoširdžią, paprastą ponią, didelę dailės ir muzikos mėgėją. „Čiurlionis greit pasijuto jos namuose savas, laisvas; ilgai pas juos vakarodavo, skambindamas savo kompozicijas, improvizuodavo" (ten pat, p. 187, išn. 1).

„Gaila, kad nepažįsti ponios Volmanienės,— rašė Povilui.— Vienintelė nuostabi moteris iš tų, kurias pažįstu. Kažkas panašaus į mūsų Mamą ir Juzę, drauge paimtas, tiktai, be to, dar baisi entuziastė. Geniukas, Viadukas Krasovskis, Stasiukas ir aš tiesiog esame ją beveik įsimylėję" (ten pat, p. 200).

Toji šilta, natūrali ir kartu pakili nuotaika Kostui padėjo atsipalaiduoti nuo įtampų mokykloje.

Netrukus Volmanienė ėmėsi ruošti savo salone muzikos vakarus ir įvairių temų diskusijas. Ji „pakvietė prof. A. Marburgą, seną Vunto mokinį, kuris jos salone pradėjo skaityti psichologijos paskaitų ciklą su diskusijomis. Jose gyvai dalyvaudavo ir M. K. Čiurlionis" (MKC, 1938, p. 17). „M. K. Čiurlionis dažnai pareikšdavo visai naujas mintis ir nuomones, kurios ypatingai užintriguodavo Marburgą. [...] Jo nuomone, giliausi psichologai buvo genialūs pasaulio dailininkai" (NR, 1935, Nr. 42, p. 752).

Tie vakarai — rečitaliai pas Volmanus buvo proga Kostui dažnai skambinti savo kūrinius. Jie buvo taip šiltai priimami, vertinami ir komentuojami, o be to, palydimi klausimu, „ką dabar nauja rašąs", kad darėsi nepatogu nieko toliau nekurti. Jis pradėjo rašyti savo „Jūrą" — antrą simfoninę poemą, seniai ketintą ir planuotą. Pradėjoi, pasivarė (pirmas eskizas datuotas 1903. XII.8), bet toli nenuėjo ir sustojo.

Sustojo ne vien dėl tapybos, į kurią buvo nepaprastai įsitraukęs. Ėmėsi dar chorinio darbo — trečiosios muzikinės savo specialybės, kuri lig šiol buvo beveik neišbandyta. Naminis Čiurlioniu chorelis, kurį sudarydavo ir at-

gaivindavo kas vasarą (Atsm, p. 194—201), buvo tik žaismas. Nedaug patirties davė ir „direktoriavimas" dailės mokyklos choreliams (L, p. 171), Susigundė vadovauti Varšuvos lietuvių chorui[22].

Sis reikalas išjudėjo kartu su Labdaringąja lietuvių draugija, kuri buvo pradėta organizuoti 1904 melais, o oficialiai leista — patvirtinta 1905.X.10. Rusai šiek tiek atleido varžtus Lietuvoj, tad ir čia lietuviai suskato judėti. „Anuomet buvo šnekama, kad mieste esą apie dešimt tūkstančių lietuvių" (Rimša, p. 47). Vieni čia mokėsi, kiti vertėsi amatais, treti dirbo įmonėse, o ketvirti tarnavo pas Lietuvos dvarininkus, čia pasistačiusius sau rūmus. Buvo ir gerai prasikūrusių, kaip Pranas Stankevičius — moteriškų rūbų siuvėjas, baigęs šios secialybės mokslą Varšuvoje ir Paryžiuje. Žinomas buvo ir smuikų meistras Noreika. Didesnę savo siuvyklą turėjo A. Staugaitis, kunigo Justino (būsimo Telšių vyskupo) brolis, o pats Justinas vikaravo vienoj miesto parapijoj. Varšuvoj garsėjo skulptorius lietuvis P. Veliuoniškis, o lietuviais save laikė, nors nekalbėjo lietuviškai, dailininkai Vitkevičius ir Svoinickis. Skulptūros mokėsi Petras Rimša ir Kazys Ulianskas, tapybos — Antanas Žmuidzinavičius ir A. Paliukaitis, muzikos — Stasys Šimkus[23].

Lietuvių draugijoj Čiurlionis susipažino su Antanu Žmuidzinavičium, veržliu, spalvingu dzūku, kuris kėlė sparnus gruodžio mėnesį (1904) skristi į Paryžių tolimesnių dailės studijų. Jis teigia, kad „M. K- Čiurlionis netrukus suorganizavo lietuvių chorą ir pradėjo su juo viešai rodytis, tuo nepaprastai nustebinęs lenkus" (Z Pg, 1961, p. 95). Per chorą Kostas suartėjo su Kubilių šeima, kurioje „lankydavosi pasikalbėti lietuviškai". Bronė Kubiliūtė buvo viena iš jo chorisčių (L Ps, p. 323, išn. 8).

Brolis Stasys, gyvenęs kartu su Kostu, teigia, kad pats „M. K. Čiurlionis pasisiūlė tai draugijai suorganizuoti ir vesti chorą. Sis pasiūlymas organizacinio susirinkimo dalyvių su dėkingumu buvo priimtas. M. K- Čiurlionis energingai pradėjo dirbti; jam, renkant dainininkes, daug padėjo a.a. V. Palukaitis" (MKC, 1938, p. 16).

Kostas darėsi savas Varšuvos lietuviams, tad pradėta pas jį užvedinėti atvykstančius ar pravažiuojančius svečius iš Lietuvos. Taip kartą pas jį buvo atlydėti Adomas Varnas ir Adalbertas Staneika, Krokuvos dailės akademijos studentai. Jie rado Kostą įsikūrusį palėpėje, erdviame kambaryje, kuris turėjo langelius iš dviejų šonų ir vieną lubose, o dvi sienos buvusios aklos. Aptiko jį begaminantį sau valgį — viręs ryžius ar kažką ir buvęs apsirengęs dryžuotais darbo marškiniais.

„Priėmė mus,— rašo Varnas,— nepaprastai džiaugsmingai. Pradėjome kalbėtis apie Lietuvą. Tada jis lietuviškai dar nekalbėjo, tik lenkiškai. Jis ėmė teirautis apie lietuvių dainas. Aš jam padainavau kelias, kurias žinojau. Ypatingai jam patiko mūsų joniškietiška daina „Valio dalgelė". [...] Čiurlionis tuojau pat sėdo ir užrašė gaidą, žodžius ir dar prašė pakartoti. Mums padarė įspūdį tokio nepaprastai švelnaus, dvasiniu gyvenimu gyvenančio žmogaus. [...] Pas jį pabuvome gal netoli trijų valandų" (Drg, 1961.XI.25).

„TURĖJAU STOTI PRIEŠ STABRAUSKO IR KSYZANOVSKIO TEISMĄ"

Ryšiai su lietuviais ir rečitaliai bei diskusijos pas Volmanus toli gražu nemažino jo intensyvaus darbo tapyboje. Dirbo namie, savo palėpėje, arba *Zgodos* gatvėje, kur studentai buvo išsinuomoję sau dirbtuvę septynių aukštų pastogėje. Savo darbus rodydavo Stabrauskui arba Ruščicui — naudojosi jų techniškais patarimais. Kšyžanovskio vengė. ,,Labai dažnai nekreipiu į jį dėmesio ir tuo jį pritrenkiu" (L, p. 183).

Su šiuo „pusdieviu" Kosto santykiai galutinai nutrūko; kai profesoriai įsivėlė į nemalonią bylą ir bandė įvelti studentus. Byla iškilo ne dėl Kšyžanovskio, bet pasirodė, kad jis yra tas „piktasis genijus", kuris labiausiai nesiskaito su garbingumu ir padorumu.

Istorija prasidėjo tuo, kad du mokyklos profesoriai — F. Ruščicas ir K. Dunikovskis, dalyvavę komisijoje, atmetė žinomo batalisto dail. V. Paviišako du paveikslus, skirtus parodai „Zachentoje"[24]. Sis įsižeidęs laišku išplūdo teisėjus, ypač Dunikovskį ir Ruščicą. Pastarasis iš-

kvietė laiško autorių dvikovon ir sekundantais pasirinko Stabrauską ir Kšyžanovskį. Pavlišakas atsisakė kautis. Tada sekundantai surašė protokolą, paskelbė atsisakiusįjį negarbingu ir išsiuntinėjo raštą pažįstamiems. Pavlišakas po to iškvietė dvikovon Ruščicą, ir šis atsisakė kautis su „negarbinguoju". Taip reikalas tampėsi.

Vieną vakarą, artėjant Kalėdų atostogoms, Kostas dirbo *Zgodos* gatvės studijoje. Su juo buvo Moravskis ir dar aštuonetas studentų. Atėjo Stabrauskas ir pranešė, kad studentai kelią orgijas mokykloje ir šalia jos. Tokius šmeižtus skelbiąs Pavlišakas — taip jam, direktoriui, pranešusi viena ponia. Studentai įsiuto ir ėmė šaukti:

— Primušti Pavlišaką! Primušti!

Cia pat atsirado Kšyžanovskis. Pats šaukė „primušti" ir studentus pompavo. Pagaliau visi sutarė: kai Pavlišakas ateis į dailininkų saloną pas Joną Krivultą, jį išrengti ir viešai išplakti.

Tarp tų, kurie daugiausiai gerkliojo, buvo ir Eugenijus. Tuo tarpu Kostas tylėjo ir klausėsi viso to triukšmo. Kai profesoriai išėjo, kolegos puolėsi jį klausti, ar prisidės prie egzekucijos. Sis kategoriškai atsakė „ne" ir išdėstė kodėl. Pagaliau pridūrė:

— Pavlišako dienos suskaitytos. Jis turi nugarkaulio smegenų auglius ir mušamas gali numirti.

Daugelis atlyžo. Suabejojo ir Eugenijus. „Į pabaigą beveik visi perėjo į mano pusę" (ten pat, p. 182). Tada jie sutarė eiti pas Stabrauską ir jį perkalbėti. Bet tą naktį nerado jo namie, o iš ryto direktorius vėl prikalbėjo studentus. Sie nuėjo pas Krivultą ir laukė ateinančio Pavlišako.

Nuskubėjo ten ir Kostas su B. Carkovskiu. Bet niekas nebenorėjo jo nė klausyti. „Veidai buvo kvaili, išblyškę— baisu. Atrodė, kad tuoj įvyks drama." Tada Kostas su Carkovskiu išsiskubino įspėti Pavlišaką, ir šis nebeatėjo pas Krivultą. Visi įsiuto ant Kosto.

„Kitą dieną,—rašo,— turėjau stoti prieš baisu p. Stabrausko ir Kšyžanovskio teismą. Į Stabrauską klausimą, kokia teise kišuosi į reikalus, kuriuos jis, direktorius, ima savo atsakomybėn, atsakiau jam klausimu: „Kokia teise Tamsta siūlai mums nederančius dalykus?

Kokia teise Tamsta statot mus į keblią padėtį?" [...] Stabrauskas sušvelnėjo ir pradėjo mane suprasti, o Kšyžanovskis primerkė akis ir pasakė: „P. Čiurlionį, tamstos reikalas man atrodo nešvarus. Ar tamsta galit man paaiškinti savo elgesio priežastį? Tai, ką tamsta padarei, kvepia šnipinėjimu".

Taip, tuo pasakymu Kšyžanovskis mano akyse pasistatė sau kryželį. Kuris kitas gal jam būtų davęs į snukį, o aš net nieko neatsakiau. Buvo baisiai kvaila situacija, man norėjosi juoktis, Kšyžanovskis vis labiau mišo, kalbėjo nesąmones, pagaliau pravirko, dėdamasis baisiai susinervinęs, na, ir tuo viskas pasibaigė. Pavlišakas nebuvo primuštas, bet po poros savaičių Pavlišakas ruošėsi skelti Dunikovskiui į ausį, o tas ilgai negalvodamas šovė iš revolverio ir vietoje jį nudėjo" (ten pat, p. 182—183).

„O Į AFRIKĄ TURBŪT VAŽIUOSIM, POVILAI!"

Kostas išskubėjo namo ir gruodžio 17-ą jau buvo Druskininkuose. Buvo kiek susinervinęs, be to, gavo slogą, tad visą savaitę slampinėjo iš kampo į kampą, be apykaklės, nesiprausęs. Namuose vyko pasiruošimas šventėms, ir jis prisiminė Povilą. Rašyti jam ar ne? Laiško iš jo dar nebuvo gavęs. Kūčių išvakarėse širdis atsileido, ir jis paėmė popieriaus lapą.

„Tavo Laurencijos nepažįstu, bet spėju, kad tai vienas mažesniųjų miestų. Puiku! Sėdėk jame kantriai ir visu tempu mokykis anglų kalbos. [...] Tada droši sau į Bostoną ar į Čikagą, ar į kokį kitą Niujorką ir krausi dolerius, kuriuos mes vėliau švaistysime. Ta intencija aš jau pradedu mokytis angliškai ir, nori nenori, važiuoju pas Tave, o ten mane išmokysi greit ir daug uždirbti, ir per trumpą laiką — susikraunam kapitalą! Kapitalą dalinam į dvi dalis: vieną išsiunčiame namo, o kitą susikemšame į kišenes ir važiuojame pirmiausia lankyti vidurinės Amerikos, Meksikos, neįžengiamų Amazonės miškų, Misisipės krantų, truputis Pietų Amerikos, o paskui kelių mėnesių poilsio į Australiją. Iš ten į Ceiloną ir į Rytų Indiją, kurią negreit panorėsime palikti, o desertui liks

Afrika, Egiptas, piramidės, sfinksai, palmės, kupranugariai, daktiliai,, krokodilai, o paskui, brolau,— Parieče» Ratnyčia, Ratnyčėlė, Liamoriukas (šunelis — *S. Y.),* ir vėl visi drauge. Tada aš pasistatysiu sau atsiskyrėlio celę su bokštu ir langais j keturias pasaulio šalis, o Tu vesi" (L, p. 172—173).

Pranešė, kad penkiametė Jadvygutė turinti „naują pravardę „Australija" [...], arba — mažiausioji visos šeimos dalis. Iš pradžių sielojosi, bet dabar jau apsiprato, ir kai tik aš sušunku „Australija", tai tuojau išsiima iš kišenės degtukus ir uždega man papirosą. Degtukai dabar yra jos vienos nuosavybė, ir stengiasi, kad niekur niekas daugiau jų neturėtų".

Kita šeimos naujiena, kad Stasys pradėjęs rūkyti, tik „baisiai nerangiai". Trečia — Kūčioms atvažiavo sesuo Marija su vyru ir simpatišku mažyliu Stasiuku. O kai visi sėdo už stalo kūčiauti, tai „tarp silkių, žuvų ir krupniko" buvusi padėta ir jo — Povilo fotografija.

Kostas ir Povilas turėjo nenumaldomą norą bastytis po pasaulį, ir tai turbūt paveldėjo iš savo tėvo. Taip galvoja seserys Valerija ir Jadvyga. Kostas kurdavo fantastinius kelionių planus, nors pats nelabai jais tikėjo (ten pat, p. 173—174, išn. 2).

„Iš čia,— rašė Moravskiui dar būdamas Leipcige,— važiuoju į Peterburgą. Ten sugebėsiu pats verstis pamokomis ir mokytis instrumenfjaaijas. Paskui važiuoju į Ameriką užsidirbti lūšnelei prie Nemuno, iš Amerikos į Afriką, o paskiau visam laikui į Lietuvą. O pagaliau — man vis tiek. Galiu netgi niekur nevažiuoti" (ten pat, p. 100).

„Ateitį pasistengsiu taip sutvarkyti, kad mes,— rašė tada ir Povilui,— vėl galėtume leistis pajūriais pasivaikščioti, bet į tolį. Kaip manai? Sakysime, Juodosios jūros pakraščiais į Krymą. Na kaip? Ar Afrikos nepamiršai, nes aš ne. Ir jeigu tik nori, tai dviese nukeliausime į „Egipto žemę, į namų nevalią" (ten pat, p. 140).

Povilas jau buvo „nevalioj" — taip įsimylėjo Roželę, kad ir Kostui sugadino visą dieną. Atsiuntė vyras pinigų į Leipcigą ir užsakė nupirkti dovaną jos vardadieniui. Ligi vardadienio buvo labai nedaug laiko, tad Kostas viską metęs lakstė po miestą, o paskui teisinosi: „Nusivariau, apkvaitau ir nieko nepadariau. [...] Tas negražus, tas per brangus, tas nedera, tas per pigus, tas per didelis... Ai, tegu Tave, tegu..." Pasidejavęs ima reikalą už ragų ir viską pabaigia Afrika.

„Noras ką nors jai padovanoti Į...J plaukia tiesiog iš Tavo sielos, iš perpildytos širdies. [...] Ta mintis Tau atrodo gera. Iš esmės ir aš nieko prieš tai neturiu. Bei žvilgtelkim į šį faktą iš šalies, per šaltą stiklą. 1) Tamstos pažįstami neseniai. 2) Ar prašei Jos leidimo dovanoti kokį nors mažmožį? Ne. 3) Nauji pirktiniai daiktai —dovanos duodamos tiktai sužadėtinei (jai leidus), arba seseriai, arba tarnaitei, arba moteriai, kurios negerbi. Tu ją myli ir kaip tik dėl to neturi jai nieko dovanoti. Gėlių puokštę galėtum Jai dovanoti, bet ir tai ne pas daržininkę nupirktą, bet paties laukuose suskintą. Filosofas, *psiakrev,* o nesupranti tokio paprasto dalyko: duoti daug maloniau, negu gauti. Vadinasi, nori sau malonumą padaryti, (galbūt) darant nesmagumą jai? [...] Ji galėtų Tau dovaną grąžinti. Bet gal aš klystu, tačiau rašau iš širdies. [...] O į Afriką turbūt tai ir važiuosime!" (ten pat, p. 147—148).

Povilas nespėjo gauti paskutinio Kosto laiško iš Druskininkų ir perskaityti pabaigos: „Tada aš pasistatysiu sau atsiskyrėlio celę su bokštu [...], o Tu vesi". Nespėjo nė Kostas palikti Druskininkų (užsibuvo ligi sekmadienio po Trijų Karalių), kai gavo žinią, kad brolis jau veda Rožę. Tuoj sėdo rašyti antrą laišką.

„Ryt reikia važiuoti į Varšuvą. [...] Pasklido gandas, kad Tu atsiuntei Rožei 115 rublių, kad imi ją pas save ir žadi ją vesti. Mama visą tą istoriją labai paėmė į širdį, o man taip pat baisiai liūdna! Man atrodo, kad Tu mus visai palieki ir dėl to turėsiu išsižadėti daugelio svajonių, su kuriomis buvo lengviau gyventi. [...] Gal klystu, bet mano nujautimai liūdnoki. Ar Tavo laimei būtinai reikalinga žmona? [...J Tu turbūt labai lengvai žiūri į vedybas, veiki paskubomis, sujaudintas laikino gimtinės ilgesio. Pagaliau gal Tu ir gerai darai, bet aš dar ir šiandien esu Tau ir Geniui dėkingas, kad anais laikais neleidot man užsidėti moterystės pančių. Nepyk, kad aš Tau visa tai rašau" (ten pat, p. 176).

TAPYBINIS ŠUOLIS TREČIĄJĮ STUDIJŲ PUSMETĮ

Grįžęs į Varšuvą, sužinojo naujieną: „Man esant per Kalėdas Druskininkuose, Kšyžanovskis agitavo, kad mane išmestų iš mokyklos, bet nepavyko. Akademijoje turiu stiprų užnugarį, ir tai Kšyžanovskiui labiausiai nepatinka. [...] Visa tai nemalonu ir dėl to akademija man truputį įkyrėjo" (L, p. 183). Vis dėlto ją lankė ir už savo kompozicijas vasario mėnesį gavo tris pinigines premijas, vieną net 11 rublių, kovo — dvi geras ir balandžio pradžioj — vieną (Blgr, p. 630).

Santykiai su Stabrausku išsilygino-. Direktorius ieškojo progų „užtrinti" blogą įspūdį, sudarytą anuomet neprotingu teismu. Kvietė Kostą pas save, bandė įtraukti į hipnotizmo seansus (MKC, 1938, p. 16). Varšuvoj tuomet buvo mada priklausyti kokiam nors hipnotizmo ar spiritizmo rateliui. Kostas neturėjo laiko tokiems dalykams. Bet kartą kviečiamas užėjo pas spiritistus. Buvo absoliuti tyla ir tamsa. Kažkas pasakė, kad reikia uždaryti langus, nes dvasios gali išsilakstyti. Kostas prunkštelėjo, nesuvaldęs juoko, ir tuo metu pajuto smarkų smūgį į skruostikaulį.

— Šviesos! — sušuko.

Niekas nepajudėjo. Tik antrą kartą jam pareikalavus šviesos, užsižiebė elektra. Kostas tiriamai apžvelgė artimuosius kaimynus ir pasakė:

— Matyt, iir .aname pasaulyje yra kiaulių,— ir demonstratyviai išėjo.

Ilgai nešiojosi plačią raudoną dėmę veide, nes smūgis buvo suduotas kietu daiktu. Klausiamas draugų, kas atsitiko, papasakojo įvykį su savo komentaru — „šarlatanai"! (plg. Atsm, p. 256).

Kostas ir jo artimų draugų grupė toliau lankė Volmanienės pobūvius su diskusijomis. Stabrausko žmona Julija, skulptorė, taip pat ėmėsi ruošti panašias vakarones privačioj vyro studijoj Vejskojės gatvėje. Tai buvo vadinama „žemuogių arbatėlėmis", ir jos vykdavo kas antrą savaitę trečiadieniais. Cia rinkdavosi kita publika

ir diskutuodavo literatūros, plastinio meno, rytietiškos „filosofijos" klausimus. Stabrauskienė labai norėjo, kad Kostas dalyvautų čionai, ir jis ateidavo kartu su savo draugais ir įsijungdavo į diskusijas (Kb, 1965, Nr. 6, 9).

Kartą šių pobūvių metu visus „nustebinęs,—pasakoja M. Boručinskis — Čiurlionio gincas su direktorium K. Stabrausku dėl lietuvių kultūros ugdymo. Stabrauskas tvirtinęs, kad Lietuvon reikia skubiai nešti ir skiepyti esamą, jau išugdytą, lenkų kultūrą; o Čiurlionis įrodinėjęs, kad lietuviams reikia ugdyti savo tautinę kultūrą, pagrįstą senomis liaudies tradicijomis. Jaunesniems kolegoms lenkams [....] tas gincas atrodęs nevertas pastangų, nes teisybė neabejotinai Stabrausko pusėje. Dabar aišku,—susimąsto M. Boručinskis,—kad Čiurlionis tada buvo teisus" (L VC, p. 19).

Nors nemaža laiko atimdavo pobūviai ir muzikos pamokos, kuriomis turėjo pelnyti sau pragyvenimą, Kostas buvo labai įnikęs į kūrybinį darbą. Nepaisė nei poilsio, nei valgio, nei aštrėjančio žarnų kataro, kuris jį ir anksčiau vargino (plg. L, p. 192). Darbo rezultatais džiaugėsi broliui: „Matyti, padariau didelę pažangą ir visus metus gerai sekėsi. [...] Kompozicijų nutapiau gana daug" (ten pat, p. 178), ir jas išvardina — iš viso 64 paveikslus. Iš jų buvo tik ketvertas pavienių darbų: „Himnas", „Žinia", „Rūstybė" ir „Miško šlamesys", vėliau pavadintas „Miško muzika". Kiti darbai — triptikai arba ciklai. Iš triptikų nutapyta penketas: „Rex", „Tyla" (du paveikslai vėliau dingo), „Sąmonė", „Sapnas" ir „Dievai". Tiek pat ir ciklų, tik nevienodo paveikslų skaičiaus: „Para" —4 paveikslai, „Tvanas" — 5, „Pasaka" — 5, „Fantazija I" — 8, „Fantazija II" — 10 ir „Tebūnie" (Pasaulio sutvėrimas) — 13.

Kai kuriuos tų paveikslų jis vadina „nelabai gerais" arba „taip sau". Geri esą „Rex", „Para", „Sapnas", „Fantazija I", kai kurie darbai iš „Fantazijos II" ir „Dievai". Labai geri „Himnas", „Žinia", „Rūstybė" ir „Tebūnie".

„Paskutinis ciklas („Tebūnie" — S. *Y.)* nebaigtas; turiu sumanymą jį tapyti visą gyvenimą, žinoma, kiek toliau turėsiu naujų minčių. Tai pasaulio sutvėrimas, tiktai ne mūsojo pagal Bibliją, o kažkokio kitokio pasau-

lio — fantastinio. Norėčiau padaryti ciklą bent 100 paveikslų, nežinau, ar padarysiu" (ten pat).

Pastarasis ciklas buvo ir naujas savęs atradimas, tiesiog nauja tapybinė pakopa. „Cia darniau ir tvirčiau suskambo spalvos bei plastiniai ritmai, praturtėjo ir pasidarė laisvesnė pati tapyba, aiškėjo dailininko braižas, būdinga kompozicija"; be kitko persisvėrė į temperos techniką (V. Landsbergis, MKC — „Pasaulio sutvėrimas", V., 1971, p. 3).

Naujas tapybinis šuolis iškėlė Kostui ir naujų problemų. Kurti fantastinį pasaulį pasirodė įdomus ir dėkingas uždavinys, bet kartu lyg ir neparuoštas. Įspūdžių iš gamtos ir nuostabių išgyvenimų, tiesa, buvo prisikaupęs labai daug, bet argi to užtenka, norint eiti tolyn ir kurti visą paveikslų šimtinę? Grįžo jis namo balandžio pradžioj, kad spėtų „pagauti" bundantį pavasarį.

„BAISIAI UŽSIDEGIAU GAMTĄ STUDIJUOTI"

„Iš Varšuvos pabėgau,—rašo Povilui,—ji man baisiai nusibodo: nusibodo pamokos, nusibodo netgi Akademija" (L, p. 177).

Grįžęs nebesėdėjo savo tapybos kambarėlyje kaip anksčiau, o bėginėjo iš vietos į vietą gamtoje.

„Dabar, parvažiavęs į Druskininkus, baisiai užsidegiau gamtą studijuoti. Jau antra savaitė kaip kasdien nutapau po keturis penkis peizažus. Nutapiau 40 vienetų. Kai kurie, galimas dalykas, yra labai geri. Dėl to su muzika *švach!* Nuo Tavo išvažiavimo parašiau, rodos, keturis gabalėlius, bet ir tie nelabai vykę, o mano „Jūra" taip ir guli nebaigta" (ten pat, p. 178).

„Jau greit mėnuo, kai esu Druskininkuose [...],— rašo vėl Povilui.— Vakarais būnu kur nors prie Nemuno ar prie ežero, kada daugiau tenka mąstyti. f...j Keliuosi septintą valandą ryto ir einu tapyti. [...] Stasys, Petras ir Jonas taip pat visuomet drauge būna mano *plein aire.* Ratnyčėlės pakraščiais nuėjome iki Loto ežero. Nuostabūs krantai, neįsivaizduoji,— vietomis būna kažkas

panašu į pirmykščius miškus, tai vėl laukiniai urvai, jaunutės girelės, na, žodžiu, puiku, ir tas puikumėlis toks didelis, jog nieko negalėjau tapyti. Tapau daug ir sąžiningai; parvažiavęs jau nutapiau 71 peizažėlį maždaug tokio dydžio (13,5X11,5.... *S. Y),* bet tai visai nepanašūs į mano ankstyvesniuosius vaizdelius, ir garantuoju, kad bent didesnioji pusė Tau patiktų" (ten pat, p. 180—181).

Patiko ir broliams lydėti Kostą tose ekspedicijose. Jie landžiodavo ir rasdavo tokių nuostabių vietų, kad Kostas prisišauktas jiems dėkodavo, norėdavo sėsti ir škicuoti, o jie vėl, žiūrėk, jį šaukia. Kitą sykį, galvojo, jų neimsiu, nes jie ir padeda, ir kliudo. Bet bandyk jų neimti! O jei paimi brolius, žiūrėk, prašosi ir seserys. „Tik manęs nė karto neėmė, nes buvau per maža tokiai tolimai kelionei,— rašo Jadvyga.— Berods ėjo sesuo Valė, o gal ir vyresnė sesuo, bet pasakojimai apie tas stebuklingas Ratnyčėlės pakrantes, kurios „primena Amazonės miškus", baisiai jaudino" (Atsm, p. 81).

Kostas turėjo patenkinti ir tą mažiausiąją šeimos dalį—Australiją. Galvojo, kur čia radus tokią artimą vietą, kad abiem būtų gerai —jai pažaisti, o jam padirbėti. Mylėjo jis Žvirblelį. Motina jam vis primindavo, kaip tą vaiką jis beveik iš mirties išgelbėjo. Tai buvo prieš išvykstant į Leipcigą, kai motina važiavo į Rygą lankyti savo brolio, o ją su mažyte lydėjo Kostas. Kelyje ji susirgo plaučių uždegimu, ir svečiavimasis buvo sukliudytas. „Jis ištisas naktis nešiojo mane ant rankų, tvirtindamas, kad tai geriausias gydymo būdas. Nešiojo mane ir kliedinčią, ir miegančią, tvirtai tikėdamas, kad tai man padės. Ir padėjo. Aš gana greit pasitaisiau, ir galėjome visi trys grįžti namo" (ten pat, p. 58). Kaip dabar to vaiko nepaimsi su savim į tapybinę iškylą?

„Gerai atsimenu,—rašo Jadvyga,—savo pirmąją kelionę su Kastuku smėlio kalnelio tapyti. Brolis nešėsi dėžę su dažais, sudedamą molbertą ir kėdutę. Mane laikė už rankos, ir mudu išėjome pro daržo vartelius ir žygiavome per pievą ir miškelį. [...] Pakeliui, eidami per beržynėlį, rinkome uogas ir narstėme jas ant smilgų — parnešime mainai. Giraitėje sutikome piemenuką, ganan-

tį karves. Jis turėjo nusipynęs iš pušų šaknų mažytę pintinėlę. Kastukas, žinoma, tuojau ja susidomėjo, pradėjo klausinėti. [...] Susidomėjo jis labiau pačiu berniuku, kuris, atsimenu, turėjo dideles mėlynas akis ir kalbėjo lietuviškai."

Pasiekęs smėlio kalvą, kuri buvo netoli, Kostas pasistatė molbertą, padėjo ant jo kartoną ir, atsisėdęs ant kėdutės, pradėjo škicuoti. Jis „sėdi susimąstęs ir į mano įkyrius klausimus atsako nei šį, nei tą. Aš įsižeidžiu ir einu aplink pušaites, ieškau baravykų, kuriems dar ne laikas augti. [...] Ir vėl kimbu prie broliuko.

— Kas ten už kalnelio? — klausiu.

— Saulė.

— O kad saulė čia, aukštai.

— Ten kita saulė.

— O ką ji ten veikia?

— Karvę ant ragų kelia.

— Juk saulė neturi ragų.

Brolis staiga sustoja, pasižiūri į mane ir garsiai nusijuokia:

— Niekų priplepėjau tau, Žvirbli. Bet tu pabandyk užmigti ten, po krūmu. Matysi, koks gražus sapnas tau prisisapnuos. O gal drugelis pakuždės tau į ausį pasaką".

Žvirblis vis dar spokso į Kosto kartoną, ant kurio dygsta pušaitės ir pasirodo kadagių šakos. Ir vėl klausinėja:

— Kam tu su peiliu (špachteliu — S. *Y.)* tapai?

— Todėl, kad šakutės neturiu.

Ir vėl pasižiūri į mane ir nusišypso.

— Eik, Žvirbli, pagulėk, matysi, koks dangus gražus.

Jis patiesė savo baltą drobinį švarką po kadagio krūmu ir paguldė mergaitę. Kai ji pabudo, saulė jau slinko vakarop. Tada pamatė Kostą, sėdintį ant savo kėdutės, žiūrintį į peizažą ir rūkantį.

— Na, ir gausim mudu pylos nuo mamytės. Juk visą dieną išbuvome čia nevalgę. Bet žiūrėk, kiek pripaišiau.

„Ant žemės gulėjo eskizininkas su daugeliu piešinėlių, kurie, atsimenu, nieko bendra su aplinkiniu gamto-

vaizdžių neturėjo. O ant molberto stovėjo peizažas" (ten pat, p. 82—83).

Paskutiniame laiške Povilui apgailestauja negalįs pasiųsti savo geresnių darbų reprodukcijų. Bet siunčia nuotraukas, kurias turįs tik per atsitiktinumą. „Kadangi tai yra, kaip sakoma, „labai spalvingi dalykai", tai iš nuotraukos tepastebėsi tik gero piešinio ir turinio stoką." Suklijavo tas nuotraukas į albumėlį ir įspėjo, kad „ketvirtasis viršutinėje eilėje tai ne miškas, o fleita grojančio fauno galva. Pirmas vidurinėje eilėje „Žvaigždžių lietus tarp eglaičių", bet fotografijoj to nematyti" (L, p. 181).

Iš tų nuotraukų aiškėja, ką jis piešė atviroj gamtoj — ne paprastus peizažus, gamtos kopijas, o peizažines kompozicijas. Peizažas buvo tapybinis žanras ir kartu kursas, kurį mokykloje dėstė Rūsčius (Ruščicas). Mokytojas traktavo peizažą gana realistiškai, nors nevengė savitai gamtą poetinti. Kostas turėjo kitą tikslą — gamtą daugiau sudvasinti, suprasminti, ir čia buvo jo problema — išvengti tuo laiku madingo simbolizmo arba „idealizuoto peizažo" su mitologinėm figūrom. Gamtos elementų sintetinimas buvo nelengvas uždavinys, ir Kostas nūnai prie to dirbo.

Iš tų „gamtos studijų" Druskininkuose pagaliau ėmė kristalizuotis nauji gamtiniai ciklai, vėliau žinomi „Pavasario", „Vasaros" ir „Žiemos" vardu. Iš albumėlio nuotraukų, pasiųstų Povilui, nesunkiai atpažįstami „Žiemos" ir „Vasaros" ciklų apmatai (plg. Apl, IV, 1—4 ir 14—17).

Tą pavasarį ar vasarą, pasak brolio Stasio, jis dar „sukūrė antrąjį „Pasaulio sutvėrimą" — 13 paveikslų ciklą, kurį tuojau nupirko B. Volmanienė" (MKC, 1938, p. 17). Tai buvo naujai perkurtas „Tebūnie", paliekant tą patį paveikslų skaičių. Nors anas „Tebūnie" berods buvo eksponuotas varšuviškės mokyklos darbų parodoje 1906 metais Petrapilyje, bet neišliko, dėl to sunku palyginti, kas ir kiek buvo keista bei tobulinta, panaudojant primityvios gamtos atradimus Ratnyčėlės pakrantėse.

„Tapybai dabar turiu dar didesnį norą negu anksčiau,— rašo Povilui,— ir turiu tapti geru, kuo geriausiu

tapytoju, tuo pačiu ir savo muziką pavarysiu, ir dar kitų dalykų (spėjama, literatūrinių — S. *Y.)* griebsiuos. Kad tik būtų sveikatos" (L, p. 183).

Deja, jos daug nebuvo. Volmanai siūlė vykti į Anapos kurortą prie Juodosios jūros ir ten rimtai pasilsėti. Mintis buvo žavi, bet jis neskubėjoi. Laukė gegužės pabaigos.

KARALAIČIŲ KELIONĖ NEMUNU

Stabrauskas kvietė atvykti į metinę mokyklos parodą ir atsivežti naujų darbų, o paroda buvo gegužės pabaigoj. Dėl to „Kastukas visą savaitę nebuvo namuose,— rašė Stasys Povilui,— buvo Varšuvoje, paveikslų parodoje. Parodoje jo paveikslai turėjo pasisekimą. Kaip visą laiką Akademijoje, taip ir dabar, parodoje, Kastukas pirmavo. Keletą paveikslų pardavė ir turi jau uždirbęs daugiau kaip šimtą rublių. [...] Kastukas atleistas nuo mokesčio už mokslą. Be to, šeši jo paveikslai (pavadinti „Audra") žadama eksponuoti Tautiniame muziejuje Varšuvoje, o tuo tarpu lieka Akademijos nuosavybė. Tokios garbės, atrodo, nepasiekė nė vienas iš Akademijos mokinių" (L, p. 185).

Kostas dar spėjo šį laišką pagauti prieš išsiunčiant ir pridėjo tokį prierašą: „Netikėk Stasiu, ką jis rašo. [...] Tie paveikslai tikrai turėjo pasisekimą, bet ne tokį baisų. [...] „Audra" paimta j (mokyklos — 5. *Y.)* raštinę, bet paimta ir kitų dalykų, pvz., Moravskio ir Čarkovskio taip pat buvo paimta vadinamajam amžinam atminimui, o kad keletą darbų pardaviau daugiau kaip už šimtą rublių, tai taip pat tiesa. [...] Išvažiuodamas i Kaukazą, parašysiu daugiau" (ten pat, p. 184—185).

Į Kaukazą sutarė su Volmanais, būdamas Varšuvoje, vykti berods liepos pradžioj, tad buvo laiko ką nors nauja kurti. Ir taip pasitaikė, kad vienas kunigas — „Jurbarko klebonas, o gal kur nors iš Jurbarko apylinkių, užsakė Čiurlioniui švento Roko paveikslą" (Atsm, p. 100). Ruošiantis kelionei, reikėjo pinigų, nes toji šimtinė rublių už paveikslus dar nebuvo kišenėje. Paveikslus žmonės tik užpirko, pažadėdami vėliau išmokėti pinigus.

„Ilgai brolis rausėsi po maldaknyges ir giesmynus, norėdamas ištirti šv. Roko asmenybę, ir buvo gerokai susirūpinęs. Pagaliau rado vieną paveiksliuką [....] — elgeta su įprastu atributu — šunimi, laikančiu duonos bandelę dantyse ir paduodančiu ją Rokui" (ten pat).

Pasidarė didelius rėmus, aptraukė juos drobe ir „dirbo kasdien iki pietų, bet išeidamas paveikslą uždengdavo popieriais ir prašė jo nejudinti ir nežiūrinėti". Po kiek laiko pasišaukė visus ir, linksmai šypsodamasis, atidengė paveikslą. „Puikios, berods gotiškos bažnyčios fone, aikštėje, klūpojo šventas Rokas ir meldėsi akis į dangų pakėlęs ir rankas pamaldžiai sudėjęs. Jis buvo apžėlęs ilga barzda, tačiau neatrodė nei senas, nei labai suvargęs. Per petį kabojo elgetos krepšys, o šalia stovėjo ilga, riestu galu lazda. Netoliese, atsisukęs į Roką, laikydamas dantyse duonos bandelę, stovėjo... mūsų Liamoriukas! Tas pats kaip gyvas baltas šunytis su geltonu lopu ant ausies"[25] (ten pat, p. 101).

Kai jau paveikslas visai išdžiuvo (buvo tapytas aliejiniais dažais), Konstantinas su Stasiu ir Jonu (Petras tuomet buvo išvažiavęs į Ašužą) išsirengė ilgon kelionėn — į Jurbarką,— valtele, paprastu laiveliu, Nemunu iki Kauno, o iš ten — toliau. Paveikslas buvo suvyniotas ir įdėtas į didelį kartoninį vamzdį ir apraišiotas virvutėmis. Didžiajame kambaryje gulėjo maišas, į kurį broliai krovėsi visokius daiktus (ten pat).

„Buvo gražus vasaros pradžios rytas", kai jie sėdo į laivelį. Sesuo Juzė pakabino ant stiebo ar lazdos vainikėlį su Marijos paveikslėliu, kad broliai laimingai nuplauktų į vietą (ten pat).

Kelionė buvo tokia įspūdinga, kad grįžęs Kostas ją pasakojo ir pasakojo. Buvo ir užrašęs, tik tie užrašai vėliau dingo. Pasakojo taip gyvai, spalvingai, kad kartą išgirdęs A. Žmuidzinavičius ilgai negalėjo užmiršti (plg. Z Pg, p. 364—366).

„Plaukiam,—sako,—trys karalaičiai plačiuoju Nemunu. Iš aukštų krantų kyla galingų karalių pilys. Iš bokštų mums moja, sveikina žavios karalaitės. Mes plaukiam,

nesustojam. [...] Taip palikom išdidžią Liškiavos pilį, toliau Merkinės, Krikštonių, Radžiūnų, Alytaus, Rumbonių, Punios pilis. Iš laukų dažnai plaukė bernų ir mergų darbymečio dainos. Padėdavom tada irklus ir klausydavom. Iš visur dvelkė pasakiška senovės poezija. Ypač mus sužavėjo, plaukiant pro Nemunaičio ir Radžiūnų laukus, išgirsta pradžios rugiapjūtės daina „Vai tu, aglala". [...]

— Taip plaukėme tris dienas ir tris naktis. [...] Bene žavingiausia buvo paskutinioji naktis. Buvome labai pavargę, padėjome irklus ir, susėdę valties dugne, davėme jai valią. Temo. Po trankymosi j stačias sienas Nemunas taip pat tartum pavargęs išsitiesė ir tiesia vaga plaukė sau tolyn. Tik ties Rumšiškėmis staiga jis pradėjo nerimauti. Valtis susiūbavo ir plačiais mostais smarkiai pasileido žemyn. Staiga pajutome, kad aplink mus vanduo pradėjo šokinėti ir drebėti, [...j pro mus bangose praūžė — lyg kokios juodos pabaisos — akmenys, kelis kartus siūbtelėjome aukštyn ir žemyn ir pagaliau net mums kvapą užėmė, slidžiu slenksčiu nuslinkome dar žemiau, kelis kartus mus apsuko, ir mūsų valtis išplaukė j ramesnę putotą lygumą. Nežinau, ar iš didelio nuovargio*, ar mus pagavo tingaus užsimiršimo nuotaika, bet mes visi trys, patekę j tą Nemuno audrą, pasijutome lyg kokių milžiniškų sūpuoklių supami ir nė rankos nepajudinome. Užmerkėme akis ir atsidavėme Dievo valiai. Kas bus, tas bus, kad tik neštų, kad tik suptų, tolyn, tolyn. Ir kai išnešė mus į tolesnį vandenį, mes buvome pasakiškai nuteikti. Visi išsitiesėme aukštielninki valties dugne. [...] Tai ne šio pasaulio kelionė. Dangiški paveikslai švietė galvoje. Švelnūs liūliavimai supo bevalį kūną. Jonas, tyliai gulėdamas, spaudė man ranką. [...] Kas būtų, jeigu galėčiau nupiešti visus tuos paveikslus, kurie tada praslinko man prieš akis? Sužavėčiau visą pasaulį."

Pagaliau... vyrai užsnūdo. Ir nežinia, kiek laiko buvo praėję, kai Kostas staiga išbudo.

„Atmerkiau akis. Aukštai, skersai per mūsų kelią, ritosi rūkuose kamuoliuotos žvaigždės. Slinko jos viena pro kitą, čia aukštyn, čia žemyn pasakiškų rūkų verpetuose. Jas bėrė lėkdamas juodas slibinas. Ore dundėjo nakties audros simfonijos garsai. Iš šonų milžinai stulpai dangų rėmė. O tai būta geležinkelio tilto, kuriuo praėjo dundėdamas naktinis traukinys. Koks puikumėlis! [...] Priplaukėme Kauną."

Kaip iš Kauno jie pasiekė Jurbarką ir įteikė šv. Roką, istorija nepasakoja. Tik tą valtį, gerokai apniokotą, perleido kažkokiam senam žvejui, o patys grįžo „sausu" keliu — traukiniu. Grįžo po kokių 10 dienų, per pačias Sekmines. Pirmiausia jų daiktus parvežė Jankelis, o jie Pariečės keliu parėjo pėsti. „Liūdniausia,— rašo sesuo,— kad šio paveikslo Jurbarke jau neberasta ir nežinia kur jis dingo. Gal gerai paieškojus, pakeliavus po aplinkines bažnyčias, pagaliau jis ir atsirastų" (Atsm, p. 105).

Netrukus Kostas ruošėsi ilgesnėn kelionėn — pirmą kartą į Pietus...

„ĮSIVAIZDUOK, BUVAU KAUKAZE!"

Taip pradeda laišką Povilui, jau grįžęs į Druskininkus. „Pasikvietė mane atostogų pas save mano kolegos (skulptūros studento — S. *Y.)* tėvai p.p. Volmanai į Anapą, prie Juodosios jūros. Ne tiktai pasikvietė, bet net ir pinigų kelionei atsiuntė. [...] Sėdėjau tenai daugiau kaip du mėnesius. Ar bereikia aprašinėti, kaip buvo gera ir kaip man viskas patiko? [...] Atsimeni, Pauliuk, Palangą? Ir mūsų pasivaikščiojimus pajūryje? Tai ir čia buvo taip pat, tik gal dar gražiau, nes gamta labiau laukinė ir tartum baisoka. Krantai uolėti, aukšti, vietomis neprieinami, vietomis vos galima nuo bangos pabėgti. [.'..]; Vaikštinėjau vienas, nes mano kolega truputį sūdžius ir mieliau bėgioja paskui paneles. [...] Visą laiką galvojau apie Tave ir prisiminiau, kaip mes su Tavimi ruošdavomės pasivaikščioti Juodosios jūros pakrantėmis, ir buvo truputį liūdnoka, kad Tu taip toli. [...]

Taip slinko dienos, nė karto nelijo. [...] Aš tapydavau arba šiaip ištisomis valandomis sėdėdavau prie jūros, o ypač saulei leidžiantis visuomet būdavau prie jūros. Ir būdavo man labai gera, ir kaskart vis geriau. Paskiau atvažiavo Geniukas ir drauge vykome per visą

Kaukazą į kalnus. Su mumis dar buvo Broniukas Volmanas ir du jauni ponai Tvardovskiai. [...]

Mačiau kalnus, kurių galvas glostė debesys, mačiau ir išdidžias sniego viršūnes, kurios aukštai, viršum visų debesų, laikė savo spindinčias karūnas, girdėjau šniokštimą Tereko, kurio vaga jau nebe vanduo, o putos teka, ir griaudžia, ir urzgia akmenys. Mačiau per 140 kilometrų Elbrusą, tarytum didžiulį sniego debesį, baltos kalnų grandinės priekyje. Mačiau, saulei tekant, Darjalo tarpukalnę tarp laukinių, pilkai žalsvų ir rausvų fantastinių uolų. Ėjome tuomet pėsti, ir tas kelias kaip sapnas visą gyvenimą liks atmintyje. Kelias ėjo Tereko pakrantėmis, o mes kopėme į Kazbeką, kuris tenai laikomas kalnų kunigaikščiu. Prasigaudavom pro tokias pavojingas vietas, kad mano bendrakeleiviai balo apsipildami šaltu prakaitu ir drebėjo iš baimės. Pagaliau atsidūrėme Kazbeko ledyne, kur tokia tyla, jog vos tik suplosi delnais, atitrūksta uolų gabalai ir lekia į prarają; žaidėme sniego gniūžtėmis ir važinėjome nuosavom rogėm, tai yra ant sėdynės. Debesys slankiojo aplink mus, ir iš ten pasiunčiau Tau atviruką. Ar jį gavai? [...] Ateinančiais metais ruošiuos pas Tave, nori nenori, o turėsi svečią" (L, p. 186—187).

Grįžęs rodė namiškiams parsivežtus mineralus — visą kolekciją. Turėjo ir atvirukų, ir nuotraukų. Anapoje pasigydęs nuo savo žarnų ligos — valgęs daug vynuogių ir laikęsis specialios dietos (ten pat, p. 192). Iš kalnų dar buvo grįžęs į Anapą, bet nebenorėjo ilgiau pasilikti — dėl draugų, kurių interesai buvo visai kiti, o be to, per daug susikrovė įspūdžių ir norėjo kurti. „Vėliau tie įspūdžiai ne kartą atgijo jo kūriniuose „Debesis", „Mano kelias" ir puikiai juos atvaizdavo viename savo rašinėlyje" (MKC, 1938, p. 18). Tai buvo ne vienas rašinėlis, o literatūriniai pokalbiai su Kazbekėliu ir Devdorolėliu (Devdorokas — ledynas šiauriniame Kaukaze). Iš tikrųjų tie pokalbiai buvo su pačiu savim.

Grįžęs rugpjūčio pabaigoj, rašo brolis Stasys, jis užsidarė kambarėlyje ir visa siela pradėjo dirbti. „Niekas nedrįsdavo tuo metu jo trukdyti, tik susirūpinusi močiutė tyliai pro atvirą langą pastatydavo pieno ar kavos puo-

delį su užkandžiais" (MKC, 1938, p. 18). „Tačiau mama klysta,—pasakoja sesuo Jadvyga,—manydama, kad jai pasiseks likti nepastebėtai. Anaiptol, Kastukas mikliai pagauna mamos ranką ir pabučiuoja ją. Cia prasideda linksmas pokalbis.

— Stai kokia ta mama klastinga! [...]

— O tu galėtum dar pamiegoti, ko taip anksti keliesi? [...] Lyg tau dienos neužtenka.

— O kad labai smagu dirbti iš ryto, ypač išgėrus skanios kavos. Išsimaudžius Nemune, bus dar geriau" (Atsm, p. 89).

Ateidavęs į šeimos namą tik pietų ir „kartais jis mėgdavo pasidalinti savo sumanymais. Atsimenu, kai prie stalo, valgant pietus, pirmą kartą Kastukas pasisakė žadąs tapyti sonatas. Apie tai jis kalbėjęs su ponia Volmaniene, ir ji jam karštai pritarusi" (Atsm, p. 89). Pokalbis su Volmaniene turėjo būti Anapoje, kur jie paskutinį sykį matėsi. Grįžęs iš ten, turėjo laiko atsiskyręs ir užsidaręs ieškoti sonatoms sprendimų ir pasirengti.

Į Varšuvą išvyko su broliu Stasiu rugsėjo 16 ir įsikūrė naujame kambaryje *Zoravijos* gatvėj 16—14. Cia, pasak Stasio, dirbęs „nenuilstamai" ir „tuomet jis sukūrė garsųjį 12 paveikslų „Zodiako" ciklą ir „Saulės sonatą"[26], be to, dar visą eilę atskirų paveikslų" (MKC, 1938, p. 18).

Kūrybinį įsibėgėjimą varžė vienas dalykas. Turėjo vėl „verstis muzikos pamokomis (kad jos surūgtų!); paaiškėjo, kad pinigai, kuriuos turėjau gauti už parduotus parodoje paveikslus, pavirto kažkokiomis kriaušėmis ant ėglio. Pirkėjai arba išvyko į užsienius, arba grąžino paveikslus, norėdami numušti kainą. Na, ir tegul juos kelmas! [„.] Akademiją lankau ir tapau su tam tikru užsidegimu, bet kad ir darau pažangą, aiškiai matau, jog kelias tolimas; gerai tapyti yra labai sunku. Tapybinių kompozicijų (mokyklai — *S.Y.)* visai nedarau, tas labai stebina profesorius ir kolegas; man nuolat apie tai primena ir net prašo, bet aš nieko,— užsispyriau ir šiemet dar nedaviau nė vieno paveikslo" (L, p. 188—189). Nežiūrint to, mokykla ir šį rudenį atleido nuo mokesčio už mokslą (Blgr, p. 630).

Užsispyrimo priežastis buvo ne vien blogi santykiai su Kšyžanovskiu. „Kšyžanovskis nuo aukšto pjedestalo nuėjo velniop. Buvo laikas, kad vienas kitam neduodavome rankos ir nesisveikindavome, ir ne tik aš, bet ir Geniukas, Baliukas Carkovskis, Viadukas Kjasovskis ir visi kiti, kurie buvo padoresni mokykloje, visi pasišiaušė prieš Kšyžanovskį. Susidarė mokykloje nemaloni nuotaika, ir dėl to seniau tokia mylima Akademija buvo bežlunganti, tačiau man tarpininkaujant buvo atstatyta su Kšyžanovskiu taika, ir dabar vėl viskas eina geru keliu" (L, p. 189).

Kosto kompozicijos buvo prašokusios mokyklos rėmus, tad nebuvo prasmės jų ten rodyti. Antra vertus, jis turėjo kitą kanalą eksponuoti savo geruosius darbus. Juk „Pasaulio sutvėrimas" atsirado pas Volmanus. Volmanienė laikinai priglaudė ir „Zodiako" ciklą, įrėmino ir eksponavo savo namų salone. Turbūt ten kuriam laikui prisiglaudė ir pirmoji „Saulės sonata". Pas Volmanus susirinkdavo išskirtiniai žmonės, ir čia darėsi lyg neoficiali Čiurlionio galerija.

„Su muzika [...] žymiai blogiau,— rašo Povilui.— Nuo Tavo išvažiavimo nieko vertingo nesukūriau. „Jūra" guli nejudinta, ir pats nežinau, ko laukia — gal geresnių laikų. Smulkūs dalykėliai, kurių keletą sukūriau, yra niekas daugiau kaip *guano peruviano* (Peru paukščių atmatos — S. 7.). [...] Gyvename su Stasiuku Varšuvoje neblogiausiai. Pietaujame pas p. Volmanus, arba — jau nebeturiu žarnų kataro. Geniukas [...] serga manija rinkti molinius puodus, o kai būna geros nuotaikos, tai sako socialistinę kalbą; užsilipa ant stalo ar kėdės ir pradeda žodžiais: „Draugai!" (ten pat, p. 189).

Beveik visi Kosto draugai lenkai, kartu ir Genius, vėlėsi į revoliucinę srovę, o jis stebėjo įvykius su gailesčiu arba šypsniu. „Gatvėse susitelkia žmonių būreliai, išsisklaido ir vėl telkiasi, pasirodo eisena su raudona vėliava. Gieda revoliucinę dainą, gieda klaidingai; žmonės atrodo kaip nykštukai, raudonoji vėliava primena užvalkalą. Pasirodo kariuomenė, eisena išyra, vėliava paslepiama po švarko skvernu. Kartkartėmis mėtomos bombos, kurios sprogsta su baisiu triukšmu, nors su mažais rezultatais. Daug didesnį rezultatą duoda kareivių karabinai. [...] Blogiausias dalykas, kad susidarė daugybė partijų, kurios, užuot susijungusios prieš valdžią, eikvoja energiją tarpusavio pjautynėse" (ten pat, p. 190).

Kalėdas, rašo, praleidęs ne namie, o Ribiniškių dvare, Latvijoj, kur žemaičio inžinieriaus našlė Kerbedienė, dailės mokyklos mecenatė, įrengė „dailininkų namus". Studentai galėjo čia praleisti atostogas ir piešti — buvo visos priemonės ir išlaikymas veltui. Susigundė ir Kostas su dešimčia draugų. Bet šventės buvusios sudrumstos „juodašimčių" užpuolimo — tekę gintis ir kautis.

Po švenčių, prieš Naujuosius metus, grįžo į Druskininkus. „Deduos, kad persišaldžiau, ir kol kas tebesėdžiu Druskininkuose. [...] Ruošiuosi pavasarį į-Ispaniją, bet turbūt greičiau stengsiuosi su Tavim pasimatyti" (ten pat, p. 191 — 192).

TAUTINIO JUDĖJIMO ATGARSIAI ŠEIMOJE

Minėtame laiške Povilui yra vienas reikšmingas prierašas: „Ar Tau žinomas lietuvių judėjimas? Aš esu pasiryžęs visus savo buvusius ir būsimus darbus skirti Lietuvai. Mokomės lietuvių kalbos, ir rengiuosi parašyti lietuvišką operą" (L, p. 192). Povilas, žinoma, nieko nežinojo apie dramatišką Kosto pasikalbėjimą su tėvu, kurį atpasakoja dvi seserys — Jadvyga ir Juzė.

„Tai vyko didžiajame mūsų kambaryje, kurį mes vadinome kluonu,—rašo pirmoji.—Į pavakarę tėvas su sūnumi pradėjo kalbą apie lietuvius ir „litvomanus". [...] Kastukas vaikščiojo po kambarį ir labai karštai kalbėjo, o tėvas klausėsi ir retkarčiais atsikirsdavo, iš pradžių labai griežtai ir drąsiai, o vėliau kaskart tyliau ir santūriau. Buvo jau prieblanda, ir klausančiųjų veidų beveik nesimatė, tik brolio veidas retkarčiais sušvisdavo, kai jis užsidegdavo papirosą."

Kostas minėjęs daug vardų — Gedimino, Kęstučio, Vytauto — ir vaizdų — Baltijos jūros, Palangos, laivelį su baltom burėm, tris broliukus, išjojusius į karą prieš kryžiuočius, užpuldinėjusius Lietuvą. Visa tai susimaišė snū-

dūduojančio vaiko (Jadvygos) vaizduotėje, lik prieš užmigdama išgirdusi Kosto žodžius:

— Reikia būtinai išmokti gerai lietuviškai kalbėti! — ir priėjęs nesmarkiai sudavė mergaitei per kelį klausdamas: -- Ar ne liesą sakau, Žvirbli?

Mergaitė, staiga pašokusi iš snaudulio, tvirtai atsakė:

— Tiesą!

Visi kažkodėl prapliupę juoktis, mama įnešusi lempą, o brolis, atsisėdęs prie pianino, skambinęs lietuviškas liaudies daineles (Atsm, p. 23).

Antroji sesuo Juzė, tada jau subrendusi —- 23 metų mergina, prisimena šį įvykį taip. Vieną kartą iš Varšuvos parvykęs, Kostas stačiai paklausė:

— Sakyk, tėte, kodėl mes namie nekalbam lietuviškai?

Tasai nustebęs atsakė:

— Tai kad visi čia, Druskininkuose, lenkiškai kalba. O antra vertus, kur jau čia su ta lietuvių kalba toli nueisi.

„Tėtuliuk, jei mes lietuviškai nekalbėsim ir jei visi kiti ilgainiui mumis paseks, lai turės visai išnykti ši — tokia graži kalba!

Kurį laiką abi pusės tvirtai gynė katra savo tezę, bet galų gale sūnaus logika ir jo meilė prispaustai tautai įveikė tėvo užsispyrimą ir jo „praktiškumą". Ir nuo tos dienos lietuvių kalba tapo legalizuota mūsų namuose" (Drg, 1951.VII.7).

Kaip ir kada Ciurlioniai persisvėrė lenkų kalbon, ne visai aišku. Kai vedė ir vargoninkavo Liškiavoj, Varėnoj ir Ratnyčioj, greičiausiai kalbėjo dzūkiškai, nes išsiskirti iš parapijiečių būtų buvę sunku. Tuo tarpu Druskininkai, išaugę iš lietuviško kaimo, „dėlei lenkų kurortininkų kasmetinės invazijos" buvo pamažėl sulenkinti. „Jau vykstant tėvui 1878 metais vargoninkauti į Druskininkus,—- rašo sesuo Jadvyga,—iš jo buvo reikalaujama mokėti lenkų kalbą. [...] Iš kur tėvas, tas mūsų mielas Gobinių kaimo medžiotojas, išmoko lenkiškai — sunku pasakyti. Gal mokykloje, o gal susidurdamas su dvariškiais ir ruošdamasis tapti vargonininku. Tik tiek galiu pasakyti, kad mano laikais (XX a. pradžioje) tėvas taisyklingai kalbėjo lenkiškai, žinoma, ne be vietinių lituanizmų priemaišos. Tačiau ir pats, ir vaikai sąmoningai vengė pamėgdžioti varšuvietišką tarmę ir kalbos intonaciją. Net tie broliai, kurie mokėsi Varšuvoje, nors ir puikiai mokėjo literatūrinę lenkų kalbą, namie išlaikė „lietuviškąją" intonaciją ir šaipėsi iš tų druskininkiečių, kurie bandė varšuvietiškai švebeldžiuoti. Kas be ko, o mūsų namuose dažnas buvo posakis: „juk lietuvis esi", arba: „gražus vyras — tikras lietuvis". Vaikai iš tėvų buvo išmokę lietuviškų liaudies dainelių, ir visi mokėjo šiaip taip susikalbėti su lietuviais kaimiečiais" (Atsm, p. 22).

Po to dramatiško pokalbio „tėvas pasuko griežtai priešinga kryptimi. *I* mūsų namus pradėjo ateidinėti lietuviški laikraščiai — „Viltis", „Vilniaus žinios" ir Amerikos lietuvių laikraštis „Lietuva", kurį siuntinėjo brolis Povilas, tuo pačiu metu, kaip ir mes, svetimoje šalyje pergyvenęs tautinį atgimimą. Nuo tada kiekviena lietuviška brolio atvežta knygutė suteikdavo tėvui didelio džiaugsmo" (ten pat, p. 23).

Lankydamas lietuviškus kaimus, tėvas neiškęsdavo nepriminęs, kad reikia laikytis savo gimtosios kalbos. Tos šnekos pasiekė naujai atkelto klebono Voleikos, didelio lenkininko, ausis ir kitais (1906) metais jis atleido ilgametį vargonininką iš pareigų. Nepagailėjo ir užgaulių žodžių sūnaus Kosto adresu. „Tėvas sunkiai pakėlė nuskriaustojo dalią. [...] Kol dar buvo stipresnis, eidavo sekmadieniais į Ratnyčios bažnyčią (3 kilometrai nuo Druskininkų), nes ten pamaldos buvo laikomos lietuvių kalba. Be to, jį traukė bičiulystė su kunigu Bernotu, karštu patriotu, kuris dėjo didžiausias pastangas, kad jo parapijiečiai, aplinkinių kaimų valstiečiai, nepasiduotų lenkinimui" (ten pat, p. 24).

„ČIURLIONIS, KILIMO LIETUVIS", PETRAPILIO PARODOJE

1906 metais vėl rašo Povilui: „Dailės mokykloje beveik nieko nedirbau, nepadaviau nė vienos kompozicijos, dėl ko labai sunerimo Stabrauskas". Kšyžanovskis, nors

buvo susitaikę, vėl bakstelėjo: „Čiurlionis jau ilsisi ant laurų". Kostą tai „juokino, ir tiek, bet visai nepaskatino nutapyti nors vieną paveikslą. Taip ir praėjo metai" (L, p. 197).

Aišku, tapybos nemetė, tik dar labiau tolo nuo mokyklos. Salia tapybos komponavo simfoninę poemą „Jūra" ir ją baigęs dedikavo poniai Volmanienei. Pasak brolio Stasio, sukūręs ir daugiau muzikinių dalykų — humoreskų, fugų, fugečių — visą stambią knygą, be to, parašęs „du kūrinius simfoniniam orkestrui, kurie, deja, 1915 metais, puolant vokiečiams Viekšnių miestelį, žuvo degančioje klebonijoje" (MKC, 1938, p. 17—18).

Pavasariop dailės mokykla buvo pakviesta dalyvauti dvimetinėje dailės darbų parodoje Petrapilyje. Buvo atrinkti geresni mokinių darbai, tarp jų Čiurlionio „Audra", „Tyla" ir „Pasaulio sutvėrimas". Į parodos atidarymą išvyko pats Stabrauskas, petrapiliškės akademijos absolventas, nūnai varšuviškės direktorius. Paroda buvo įrengta dailės akademijos patalpose ir atidaryta balandžio mėnesį.

Stabrauskas pristatė savo mokyklos darbus ir iškėlė „M. K. Čiurlionį kaip gabiausią mokinį, kurio kūryba pasižyminti dideliu savitumu ir turiningumu" (Rimša, p. 176). Rusų meno kritika bei spauda taip pat skyrė išskirtinį dėmesį Čiurlioniui. Meno kritikas N. Breško-Breškovskis „Biržos žiniose" *(Birževyje vedomosti,* bal. 30) Čiurlionį pavadino tyriausiu panteistu ir simbolinių vaizdų kūrėju, visa savo išmone tarnaujančiu gamtai, čia ramiai ir šviesiai besišypsančiai, čia vėl rūsčiai, baudžiančiai, niūriai. O kelią į ateitį dailininkas skinas nieko nepamėgdžiodamas.

Kritikas plačiau sustojo ties „Pasaulio sutvėrimo" paveikslais, ir iš to, kaip juos apibūdino, daroma išvada, kad tai turėjo būti pirmasis „Tebūnie" ciklas. Pradžioj, girdi, vien akla tamsa, kurioje kažkas ištiesė milžinišką šmėklišką ranką. „Tolesnė pastelė jau chaosas. [...] Toliau, viršuje, nužymėti dangus, tolimi krantai, vanduo. Nuo jo paviršiaus kyla lengvi oro miestai, pasakų pilys. Ir visa tai iš keistų gėlių: lotosų, lelijų, pavergiančių savo koloritu. [...] Ore iš vos pastebimų kontūrų nuspėjama

didelė žmogaus galva — poeto, sveikinančio užgimstantį grožį ir dainuojančio jam himną." Gana plačiai apie Čiurlionį rašė ir *„S. Peterburgskij listok"* (1906, Nr. 60).

Rusų sostinėje tuo metu buvo B. Volmanienė ir pastebėjo spaudoj šią Čiurlioniui palankią kritiką, kurioje buvo ryškiai pabrėžta *„Čiurliams rodom litvin"* (Čiurlionis kilimo lietuvis). Nupirko keletą *„Birževyje vedomosti"* egzempliorių ir pasiuntė Kosto tėvams į Druskininkus, o E. Moravskiui ir Markevičiams — į Varšuvą. „Geniukas,— rašo Kostas Povilui,— gavęs kritiką, atėjo pas mane ir, labai susirūpinęs, klausinėjo, ką naujo esu nutapęs, ir parodžiau eskizus „Himno" ciklui. Žiūrinėjo juos su tam tikru žinovo išdidumu ir pagaliau išsitraukė iš kišenės kritiką, paskui iš tos pačios kišenės butelį krupniko, ir pagrindinai aplaistėme tą reikalą. [...] Markevičiai buvo labai paveikti (gailiuosi, kad ten nebuvau). Pats Markevičius (įsivaizduok) skaitė balsu, o visi sėdėjo ir klausėsi, o kai pabaigė skaityti, visi dar, sako, tebesėdėję ir tebesiklausę,— taip labai buvę pritrenkti. O kai vėliau nuėjau pas juos, stengėsi nepaliesti kritikos reikalo, kaip neaiškaus ir erzinančio" (L, p. 197—198).

Kostas nustebo, kad tą dalyką greit sužinojo ir Varšuvos lietuviai. „Lietuvių draugijoje kritika buvo sutikta labai širdingai. Labai džiaugtasi, o ypač dėl to, kad buvo aiškiai kaip jautis atspausdinta *„Čiurliams rodom litvin"* (Čiurlionis kilimo lietuvis). Net pirštais lietė tą vietą ir, nors mano paveikslų nebuvo matę, su kritikos pagyrimu visiškai sutiko ir visai nesistebėdami laikė ją sava. [...] Suruošė man vakarienę — labai puikūs tie mūsų lietuviai" (ten pat).

O „mokykloje kritika daugiausia įspūdžio padarė kolegėms; kolegos stengėsi nereaguoti. Daugiausia ir širdingiausiai džiaugėsi Volmanai, ir tai taip labai, jog nežinojau, kur dingti" (ten pat). Volmanienė tuoj nupirko parodoj buvusį paveikslą „Tyla" („Ramybė").

Vilniaus lietuviai gavo žinias pavėluotai, tik birželio pradžioj. Jas iš Varšuvos persiuntė „Vilniaus žinių" redakcijai mokytojas V. Palukaitis. Tai buvo petrapiliškių „Biržos žinių" numeris ir Spraulio — paties Palukaičio parašytas informacinis straipsnis apie Čiurlionį — lietuvį

dailininką. Redakcijos sekretorius Kazys Puida parodė tuos dalykus Petrui Rimšai, ir šis nustebo. Gyvenęs Varšuvoj ir ten mokęsis, jis girdėjo apie Čiurlionį muziką, o čia, pasirodo, esąs ir dailininkas, sudominęs netgi rusus Petrapilyje (Rimša, p. 175). Spraulio straipsnelis netrukus pasirodė „Vilniaus žiniose" (1906.VI.10), ir skaitytojai turbūt panašiai nustebo kaip ir Rimša.

Visi tie atsiliepimai Kostą džiugino ir kartu stebino. „Juk aš nepasikeičiau, nė mano paveikslai nepasidarė geresni, o kai tik spauda išjudino žmones, vienaip ar kitaip nuteikė mano atžvilgiu. Tas faktas ryškiai nušviečia žmones ir jų vertę" (L, p. 198).

Vasarą buvo ketinęs vykti į Ispaniją arba j Ameriką. Taip rašė Povilui. Bet greičiausiai lai buvo tik svajonė. Atsirado kita, prieinamesnė galimybė išvykti į užsienį. Stabrauskas sugalvojo išvežti savo mokyklą į Austriją *plain air* studijų. Parinko vietą Silezijoje, netoli Ostravos miesto, ir gavo visus leidimus išvykai. Sis planas Kostui nebuvo labai trauklus, be to, save laikė lyg ir išsijungusiu iš mokyklos. Bet, „profesorių kalbinamas ir draugų prašomas", sutiko vykti kartu (MKC, 1938, p. 18).

„APLANKIAU KETURIOLIKA GALERIJŲ"

„Pasus turėjome kolektyvinius,— rašo Povilui,— bilietus kolektyvinius, gyvenome taip pat kolektyviai, taigi ir išlaidos buvo mažos, o malonumas didelis. Apsistojome Istebnos kaime, Silezijoje, Karpatuose. Vietovė nuostabi, kalnai, nors ir neaukšti, bet labai melodingi, žmonės gražūs ir kilnūs, milžiniški maumedžių miškai čia pat, kalnais, kaip avių bandos šliaužioja debesys. O, be to, visiška laisvė, visiškas *dolce f ar niente"* (L, p. 198).

Studentai mažai naudojosi tuo grožiu, mažai piešė — daugiau poilsiavo. Tuo tarpu Kostas „kaupė gražius kalnuotos šalies vaizdus, įspūdžius, dirbo škicus sumanytiems paveikslams" (MKC, 1938, p. 18—19). Triukšmingoj dailininkų šeimoj, kaip rašo iškylos dalyvis dail. Henrikas Haidenas, Čiurlionis „buvo labai vienišas ir mažai su kuo bendravo". Buvęs „labai rimtas, o ką sakė — darydavo įspūdį, žodžiai buvę pasverti ir gerai apgalvoti. [...] Laikėsi nuošaliai..." (L VČ, p. 105, plg. Dirva, 1968, Nr. 125).

Eugenijus Moravskis sumanė Kostą ištempti kur kitur — iš tos jaunesnių žmonių grupės. Pasiūlė aplankyti Volmanus, kurie tą vasarą atostogavo Karpatuose, Vengrijos pasienyje — Krynicos kurorte. Jiedu išsiruošė ir susirado senus mielus pažįstamus. Ten praleido dvi savaites, darė iškylas į Vengriją, grįžę daug skambino pianinu, o vakarais diskutavo. Kostas rašė literatūrinius savo dienoraščius, kuriuos buvo pradėjęs prieš metus Kaukaze ir tęsęs Druskininkuose. Įkvėpėja šiam kūrybiniam darbui, spėjama, buvusi Halina Volmanaitė, buvusi jo mokinė Varšuvoje. Jai buvo adresuotas vienas jo laiškas — juodraštis, rastas tarp jo užrašų: „Buvo metas, atvirai Tau sakau, kai nepaprastai daug gero darei man, pati apie tai nežinodama. Mano mintys tada pleveno kažkur ne šiame pasauly, visur joms buvo ankšta, vis nauji horizontai atsiverdavo..." (plg. P, 1975, Nr. 9, p. 16). Iš tų literatūrinių užrašų (iš viso jų parašęs 12-a gabalų) bent du yra datuoti „Krynica, 1906".

Grįžęs su Eugenijum į Istebną, Kostas rado atsiųstas p. Volmanienės 250 kronų (100 rb) su įpareigojimu, kad tuos pinigus sunaudotų kelionėms meno reikalais. Toks įpareigojimas (žinoma, švelnia „prašymo" forma) jam buvo nelauktas. „Pradžioje svyravau, jaučiau lyg sąžinės graužimą. Bet vėliau numojau ranka ir leidausi kelionėn" (L, p. 198—199).

Išsiruošė iš Istebnos antrą valandą nakties, kad spėtų į Ostravos stotį šeštą dvidešimt penkios. Pasiėmė lazdą, užsimetė iš draugo Zaluskos pasiskolintą peleriną ir gerai nusiteikęs pradėjo savo *Rundreisę.* Buvo nuostabi rugpjūčio pabaigos naktis, ir jis žvalgė dangų. „Staiga — vos neparvirtau — skersai kelio savo paties klane guli žmogus. [...] Beviltiškas žmogus pasigėrė taipogi beviltiškai ir užmigo teisuolio miegu. Valandėlę stebėjau jį, mėnulį, spindulingą kalnų bangas klojantį rūką. [...] Prisiminė man kelias atgal iš tos mūsų iškylos (Krynicon kartu su Eugenijumi — S. *Y.).* Tuomet irgi buvo toks dangus, bet tasai bene bus dar gražesnis. Tokiais

momentais gera užmiršti, iš kur ir kur eini, kuo esi vardu, ir žiūrėti naujagimio akimis. O kai baigi žiūrėti, ir žmogus grįžta į save, tai pasidaro taip gaila, kad jau tiek laiko gyvenai ir tiek esi pergyvenęs. [...] Kad taip galima būtų gyventi su nuolat plačiai atvertomis akimis viskam, kas gražu, ir nepabusti, negrįžti į save. Nebent vien tiktai kelionė apytikriai teikia tokį gyvenimą" (ten pat, p. 194).

Praha pasiekė rugpjūčio 20 dieną. Miestas labai patiko-— „gražus ir įdomus miestas. Visa nusmaigstyta senais gotiko bokštais; ypačiai senoji miesto dalis [...] yra tiesiog pasakiška". Dvi dienas „žioplinėju, net lūpos man nuo karščio suskilo. [.„] Buvau vadinamame Rudolfinume, atseit plastinio meno muziejuj, esu matęs Mykolo Angelo „Sv. Seimą", Rubenso „Kankinius" ir „Sv. Augustiną", Van Deiko „Berniuko su šunim portretą". Salių čia keliolika, bet aš išvardinau tik tuos paveikslus, kurie man patiko. Iš *„Kunstgewerbe Museum"* tiktai vienas chaosas manyje beliko. Italų majolika, graikų ir romėnų antikai, persų ąsočiai, XVI amž. majolikos krosnys, rytų keramika, stiklo antikai, *mitlefiori glass,* stikliniai Venecijos dirbiniai [...], XVI ir XVII amžių odiniai, geležiniais apkaustymais knygų aptaisai, japonų *panneaux,* arnotai, audiniai — oi, turbūt nesuskaitysiu visko. Nuo ryto devynių vai. iki vakaro septynių vai. laksčiau iškišęs liežuvį, kokius penkis kartus atsigėriau gazuoto vandens, du kartus alaus. Dabar rytoj iki trijų medžiosiu gražius dalykus— ir vykstu į Drezdeną" (ten pat, p. 194—195).

Iš Drezdeno, ilgiau neužtrukęs, išvyko į Niurnbergą. Miestas „sunku įsivaizduoti, gražus kaip koks nuostabus sapnas. Keturias dienas nuo 8 ryto iki 10 vakaro valkiojausi, o naktį dejavau ir mirkiau vandenyje sutinusius padus ir kulnus" (ten pat, p. 199). Ketvirtosios dienos popiety išsiruošė į Miuncheną.

Miunchene, rašo, buvęs nepilnas tris dienas. Pradžioj per penketą valandų aplakstęs miestą. Kitą dieną per devynetą valandų aplankęs dvi galerijas, *Glaspalastą,* Tarptautinio meno parodą, *Gliptoteką* ir prancūzų dailininkų parodą. Jautęs „begalinį nuovargį, akių skausmą, chaosą". Trečią dieną ramiai žiūrinėjęs tik tai, kas buvo

verta dėmesio, būtent dvi galerijas — senųjų meistrų ir naujųjų.

Miunchene radęs dvigubai daugiau paveikslų negu Drezdene ir ypač daug naujų. Bet ir čia „didingų dalykų" radęs „maža". Patikęs „Stukas — puikus koloristas. Jo „Karas" silpnesnis už Beklino „Karą", vis dėlto tai yra dalykas, kuris daro įspūdžio. KHngeris — rimtas, bet sunkus tapytojas. Segantinis puikus, tačiau per daug didelis technikas, kad galėtų būti genialus. Esu matęs tik vieną Piuvi de Savano paveikslą, labai man patiko, bet manau, kad jis turi geresnių dalykų. Taip atrodo XIX amž. galas. Mūsų XX amž. pradžia reiškiasi chaotiškai, tūkstančiai dalykų, kuriuos esu matęs, padarė man vieną įspūdį, kad tapyba kažkur veržiasi, kad nori sudaužyti ligšiolinius rėmus, tačiau juose lieka. Naujų dalykų mažiausiai duoda prancūzų tapytojai, kad ir daugiausia veržiasi, blaškosi. Vokiečių tapytojų yra įdomūs Urbanas, Volfgangas Miuleris, Hodleris, apie anglus, italus etc. spręsti negaliu, nes jų mažai esu matęs".

„Iš Miuncheno į Vieną dėl laiko stokos nuvykau trumpiausiu keliu. Viena — gražus, bet neįdomus miestas. *Ring* su Senatu ar Parlamentu, šv. Stepono bažnyčia, ir tai jau beveik viskas. Ciesoriaus galerijoje irgi nieko naujo, ypatingo nesu matęs. [...] Viskas kur kas silpniau reprezentuojama nekaip Drezdene ir Miunchene. Vienoje buvau tik vieną dieną ir sugrįžau, nes neturėjau daugiau jėgų lakstyti" (ten pat, p. 196).

Grįžęs į Istebną po dviejų savaičių, jautėsi labai pavargęs. „Nestebėtina, nes vargiai kas nors lankė galerijas taip godžiai kaip aš" (ten pat, p. 195). „Aplankiau keturiolika paveikslų galerijų, penkis muziejus, keliasdešimt bažnyčių, Bavarijos pramonės ir meno parodą" (ten pat, p. 199). Iš miestų „neišdildomi atsiminimai, įspūdžiai visam gyvenimui — tai Niurnbergas, Praha. [...] Kuo daugiau bokštų, tuo puikesnis miestas, kuo daugiau visokių meistrų, tuo galingesnis amžius, tuo puikesnė salė, kurią jie puošia. [...] Mūsų secesijos miestuose dar nėra tokių rūmų" (ten pat, p. 196). Prahoje jis padarė škicus miesto bokštų, kurie išliko jo eskizų bloknote (L Cd, p. 255).

Iš dailininkų „baisiai man patiko,— rašo Povilui,— Van Deikas ir Rembrantas, o apie Bekliną tai jau ir nebekalbėsiu". Volmanienei, be šių trijų, dar primena Velaskezą, Rubensą, Ticianą, Holbeiną, Rafaelj, Murilją. Naujovininkai— *jugendstilistai,* kaip Francas Stukas ir Maksas Klingeris, arba simbolistai, kaip Džiovanis Segantinis ar Ferdinandas Hodleris, didesnio įspūdžio nepadarę.

Iš Istebnos mokykla grįžo Varšuvon berods rugsėjo 10-ą. Kostas tuoj atsiskyrė nuo visų ir išskubėjo į Druskininkus. „Sugrįžęs [...],— rašo brolis Stasys,— toliau kūrė savo paveikslus. Pavakariais skaitydavo Šventąjį Raštą ir pranašus. Vakarais harmonizuodavo liaudies daineles" (MKC, 1938, p. 19).

Aišku, pirmiausia turėjo namiškiams papasakoti apie savo kelionę ir parodyti atvirukus miestų, kuriuos prakeliavo, o svarbiausia — reprodukcijas iš galerijų. „Tuose atvirukuose reprodukuoiti didžiųjų meistrų kūriniai, beveik visų svarbiausių renesanso dailininkų ir olandų tapytojų [...] — Leonardo da Vinčio, Rafaelio, Mikelandželo[1], Rembranto, Rubenso, Ticiano, Botičelio ir Beklino" (Atsm, p. 218). Kelionėje vieno dalyko labai pasiilgęs — tai muzikos: „Nuo Krynicos nepasisekė man niekur nė vienu pirštu paskambinti" (L, p. 195).

Broliui Povilui, rašydamas spalio 6-ą, praneša, kad Druskininkuose būsiąs dar keletą dienų, „o paskui važiuoju į Varšuvą, į darbą. Baisiai daug prieš akis darbo. [...] Jau turiu dvi tikras pamokas, kaip nors manysiuos. [...] Šiais metais pagaliau turės būti grojama mano „Jūra", kuri, įsivaizduok, dar tebėra neinstrumentuota. [...] Fortepijoninių darbų taip pat maža tepadidėjo, literatūra taip pat atidėta[27], bet tai niekis,— jaučiu savyje daug jėgų ir noro, o tai svarbiausia. Sią žiemą gyvensiu vienas. Stasys lieka namie, ruošiasi egzaminams iš šešių klasių, kuriuos laikys pavasarį Peterburge. [...] Stasys surimtėjo, suvyriškėjo, pagražėjo kūnu ir dvasia, labai geras bernas, žinai, tikras Čiurlionis" (ten pat, p. 199).

Stasį palikti namie buvusi „vienintelė išeitis, nes šiais laikais lankyti mokyklą ar sukti sau galvą tai yra tas pats" (ten pat). Su dviem muzikos pamokom, aišku, ir

pats nelabai galėjo išsiversti. Varšuva darėsi be perspektyvos ateičiai, tik vienas dalykas dar viliojo — tai Eugenijaus Moravskio planas suruošti savų kompozicijų koncertą filharmonijoje, „visai nuo nieko nepriklausomai", nusisamdžius salę ir orkestrą. Genius buvo parašęs dvi poemas *„Vae victis"* ir *„Fleur du mali"* (ten pat, p. 203), o Kostas skubėjo suinstrumentuoti savo „Jūrą" ir planavo naują muzikinį kūrinį „Pasaulio sutvėrimas". Tą rudenį daugiau dirbo muzikos srityje, neužmesdamas tapybos.

Mokyklos beveik nebelankė, tariant Kšyžanovskio žodžiais — „ilsėjosi ant laurų". Tačiau palaikė ryšį su prof. Karoliu Tichiu[28]. Buvusios draugystės sumažėjo: vieni vedė, kiti persisvėrė „politikon" ar šiaip nebesisiejo su Kosto pasauliu. „Siuo metu tik vienas jaučiuosi gerai, prie nieko negaliu prisiderinti. Atrodo, kad manyje kažkas užsidarė draugų atžvilgiu" (ten pat, p. 193). Kitaip jautėsi tarp lietuvių. Tebedirbo su jų choru — harmonizavo naujas dainas. Repeticijos buvo savotiška atmaina ir kartu atgaiva šalia likusių apsilankymų pas Volmanus.

„SURUOSEM PIRMĄJĄ LIETUVIŲ DAILĖS PARODĄ"

Varšuva buvo nenurimusi po revoliucinių įsibangavimų. Ir Lietuvoj dar viskas nebuvo aptilę. O štai vilniečiai sugalvojo ruošti savo lietuvišką dailės parodą. Kostas vartė rankose kvietimą dalyvauti toj parodoj ir savo akimis nenorėjo tikėti. Pridėtas ir atsišaukimas į visuomenę, pasirašytas spalio mėnesį. Jau numatyta ir parodos laikas — gruodžio 27-oji, ir vieta — Petro Vileišio rezidenciniai namai Antakalnyje.

Greit parašė komiteto sekretoriui laišką, pasiteiraudamas, kiek paveikslų galės eksponuoti ir kaip greit juos pasiųsti. Nustebo, kad rengėjai jam užleidžia visą didelį kambarį iš šešių visai parodai skirtųjų. Pradėjo atrinkinėti paveikslus, pirmiausia buvusius petrapiliškėje parodoje— „Audrą", „Pasaulio sutvėrimą" ir „Tylą". Pirmąjį ciklą buvo atidavęs mokyklai, bet turėjo pasidaręs kopi-

ją (MKC, 1938, p. 15). Antruosius du pasiskolino iš Volmanų, nes buvo parduoti. Pridėjo dar „Rex" triptiką ir „Himną" (plg. Z Pg, p. 112), „Rūstybę", „Bokštą", „Varpinę", „Trobelę", „Kiemelį", „Medį", „Medelį", „Miestelį", „Peizažą" — iš viso 33 paveikslus ir pasiuntė į Vilnių.

Parvykęs prieš Kalėdas namo, trumpai pabuvęs, išsiskubino j Vilnių ir gruodžio 24 dalyvavo rengėjų komiteto posėdyje, kuriam pirmininkavo dr. J. Basanavičius. Sutarta kviesti generalgubernatorių ir gubernatorių, o dėl vysk. Ed. Ropo Basanavičius pasisakė prieš. Tik vienas jam pritarė, antras susilaikė, o visi kiti buvo tos nuomonės, kad vyskupo nereikėtų išskirti, nors jis nėra labai palankus lietuviams (Rimša, p. 136).

Po posėdžio su Žmuidzinavičium išsiskubino į Antakalnį apžiūrėti parodos patalpų. Kambariai buvo erdvūs, aukšti ir šviesūs. Pasieniais sukrauti eksponatai — visa gausybė. Kostas tuoj išskyrė Stabrausko paveikslus, nes jie buvo labai dideli. Toliau ėjo mažesni Leščinsko, Kalpoko, Jaroševičiaus, Gabrėno, A. Paliukaičio, Sklėriaus, Zikaro, Rimšos darbai. O šalia krūvos juostų, kaišytinių prijuosčių, audinių ir drožinių. Tas turtas marguliavo kupstais, kyščiojo įvairiom spalvom.

„Žiūrėkit, [...] čia tikra žydinti lietuviška pieva,— tarė Žmuidzinavičiui.— Jokios simetrijos — tik žvaigždėmis žydi, spinduliuoja. Užplūdimas. „Ui, ui, ui, broleliai mes jaunieji, užpuolė kryžiokai nelabieji",— užtraukė dainą (MKC, 1938, p. 81).

Netrukus jiedu kibo į darbą. Kostas susinešė savo paveikslus į jam skirtą kambarį ir planavo. Kambarys buvo gana aukštas, o darbų nemaža — teko kabinėti trim eilėm. Kurį laiką dirbo vienas, kol pradėjo užeidinėti kiti ir siūlytis į talką. Daugiausia buvo talkininkių — visas būrelis. Tarp jų maišėsi ir skulptorius Petras Rimša, šio viso „jomarko" iniciatorius, kone šauklys, nes pirmas parašė „Vilniaus žiniose" (1906, Nr. 63) straipsnį apie parodos reikalą bei galimybes, kvietė kitus atsiliepti, ir štai kiek atsiliepė...

Kostas su juo buvo susitikęs jau posėdyje, bet nebuvo laiko arčiau pažinti, dėl to kur buvęs nebuvęs prieidavo prie Rimšos ir bandydavo jį kalbinti. O Rimša jaudinosi:

„Iš manęs pokalbininkas menkas, mano orientacija meno ir apskritai kultūros klausimais gana siaura".

Kiekvieną kartą, Kosto užkalbintas, jautėsi „kiek prislėgtas, savimi nepatenkintas, lyg nesavas". Bet pastebėja, kad Kostas esąs „nepaprastai gero būdo" — į viską reaguoja „ne ūmai ir karštai, bet apgalvotai ir lėtai", dėl to apsiramino, o paskui „jis man tapo savas" (Rimša, p. 176—177).

Kitame kambaryje savo portretus kabinėjo Adalbertas Stanciką, paruošęs jų keletą — Žemaitės, Petkevičaitės, Herbačiausko, prof. Remerio, muziko Skirgailos, skulptoriaus Uliansko. Su Čiurlioniu buvo jau pažįstamas nuo 1905 metų, kada jį aplankė kartu su A. Varnu. Čiurlionis domėjosi dešimčia metų jaunesniu kolega, kaip ir šis nepaprastais Kosto darbais. Staneika atkreipė dėmesį į du dalykus: viena, kad Kosto darbai labai mažo formato, ir antra, kad jie daryti nepastovia technika, būtent — pasteliniais dažais, kurie netvirtai laikosi ir nuo mažiausio sukrėtimo nubyra. Radęs progą, jis paklausė, kodėl nevartojąs aliejinių dažų, kurie darytų didesnį įspūdį.

„Man aliejiniai dažai paveiksle atrodo ne visai švarūs,— atsakė Kostas,— ir neteikia to tikslaus niuanso, kuris man svarbiausias. Be to, aš mėgstu jausti dažų spalvą tiesiog po pirštais, kaip klavišą. O pastelių niekas nepiešia didelio formato paveikslų. Be to, tai pats pigiausias, man prieinamas būdas" (Ld, 1958, Nr. 2, p. 15).

Tarp dailininkų maišėsi talkininkės — Gimbutaitė ir Putvinskaitė, dantų gydytojos, ir Pleirytė-Puidienė, besireiškianti spaudoje. Visos glostė Čiurlionį akimis, o labiausiai pastaroji. Ji nuo pirmos dienos pradėjo užrašinėti savo dienoraštyje viską, kas siejosi su Čiurlioniu.

„Čiurlionies paveikslai nepaprasti. Sunku net pasakyti, k<as tie jo paveikslai... [...] Nėra nieko realaus, tik mistika, vizijos ir ypatinga spalvų harmonija [...]. Nepaprastas ir pats Čiurlionis — vienas tų žmonių, kurie patraukia į save visų akis, verčia pastebėti save, bet tuo pat laiku ir varžo savo ypatinga, gilia konstrukcija. Vidutinio amžiaus ir ūgio, ryškiu, net aštriai užbrėžtu veido profiliu; greičiau negražus ir niūrus. Bet didelės, gi-

liai žvelgiančios akys, ramus, bet aiškus liūdesio šešėlis ir nepaprasta inteligencija skiria ji iš visų kitų tarpo" (La, 1936.IV.14).

Parodos katalogai buvo išspausdinti trim kalbom — lietuvių, rusų ir lenkų. Į juos nepateko kai kurie per vėlai atsiųsti darbai, bet parodoj buvo išstatyti. Su nepatekusiais į katalogą iš viso parodoj dalyvavo 23 dailininkai ir 68 asmenys liaudies darbų skyriuje. Iš viso buvo eksponuota 213 paveikslų, piešinių, skulptūrų, architektūros projektų ir 235 liaudies dirbiniai.

Į parodos atidarymą atvyko visa Čiurlioniu šeima, atsivežė net mažąsias mergaites — Vilkelį ir Žvirblį. Buvo žmonių iš Rimšos tėviškės, iš Žmuidzinavičiaus apylinkių, iš Kauno ir Seinų. Atvyko ir ponia B. Volmanienė iš Varšuvos[29], Maironis iš Petrapilio, o iš Žemaičių — rašytoja Žemaitė. Daugiausia buvo vilniečių — lietuvių, lenkų, gudų, latvių, kurie paskui ir sveikino. Buvo valdžios žmonių — gubernatorius su žmona ir generalgubernatoriaus atstovas. Atvyko ir pats vyskupas Ed. Ropas.

Atidaromąjį žodį tarė dr. J. Basanavičius, neseniai grįžęs Lietuvon iš Bulgarijos. Žodis buvęs ištęstas, pernelyg romantiškas, kažkur tolimon praeitin nukreiptas.[30] Po to J. Tallat-Kelpšos vadovaujamas „Vilniaus kanklių" choras pagiedojo „Lietuva, tėvyne mūsų". Raštu sveikino lietuviai iš Varšuvos, Rygos, Peterburgo, Maskvos, Paryžiaus, Fribūro.

Paroda buvo pratęsiama — užtruko ligi vasario 15. Čiurlionis taip ilgai negalėjo laukti, bet spėjo susidaryti vaizdą, kaip žmonės reaguoja į jo kūrybą. Visi ja domėjosi, nes buvo kažkas labai nauja ir nesuprantama.

„Mikalojau, va šitą tavo paveikslą su žuvimis tai suvokiu ir aš. Gavėnios metu dabar jis ir aktualus",— pasakęs Tumas-Vaižgantas.

— Norėčiau žinoti, kas darosi tokio dailininko galvoje,— kalbėjusi viena panelė savo draugei.— Viskas čia sukasi... Turbūt ir pats autorius Dievas žino į ką panašus.

— Panašus į slibiną, kuris ryja mergeles,— atsiliepė čia pat stovįs Čiurlionis.— Aš jį pažįstu. Nepykit,— pridūrė ir šypsodamasis nuėjo į kitą salę.

Kostas nesijaudino, kad jo paveikslų žmonės nesupranta.

„Nė nepretenduoju būti suprastas,— prasitarė Pleirytei-Puidienei.— Jie ne kartą kreipėsi į mane, reikalaudami paaiškinimų... Ar galima išaiškinti, ką jaučia siela?.. Ar Dievas galima atvaizduoti?" (La, 1936.IV. 14).

Spaudos atsiliepimai apie parodą palyginti buvo gausūs ir prieštaringi, daugiausia nepalankūs Čiurlioniui. Varšuvietiškės spaudos kritikas *Novus* priskyrė jam modernizmą, abstrakcionizmą, minčių-piešinių-spalvų chaosą. Latvis Skruoderas Rygos spaudoj pavadino jį dekadentiniu simbolistu. Vietinei rusų spaudai nepatiko jo „Audra", bet patiko „Tyla". Iš lietuvių K. Jasiukaitis Čiurlionį įvardino revoliuciniu novatorium su fantastikos ir pesimizmo bruožais (plg. Blgr, p. 144—147).

Su šia paroda Čiurlionis pasidarė plačiau žinomas, dažniau minimas ir komentuojamas, pirmiausia lietuvių. Netrukus po parodos skaitytojai sužinojo apie jį daugiau: jis baigęs rašyti simfoninę poemą „Jūra", kuri būsianti atliekama Varšuvoje, o lietuviams rašysiąs operą „Jūratė". Matyt, Kostas parodos metu pasipasakojo smalsiam kun. J. Tumui, o šis negi iškęs nepaskelbęs visam pasauliui (Vž, 1907, Nr. 38, 39).

„NORIU VISAM LAIKUI PERSIKELTI Į VILNIŲ"

Čiurlionis išbuvo Vilniuje ilgiau kaip savaitę ir grįžo į Druskininkus. Čia dalinosi savo įspūdžiais su tėvu. Sis buvo „nustebęs ir susijaudinęs pasakojo, kad parodoje matęs daugybę apsišvietusių žmonių, taip gražiai kalbančių lietuviškai, kad jis nedrįso prabilti savo dzūkiška „prasčiokų" kalba. Tie ponai ir ponios sveikinę jį, užauginusį tokį puikų sūnų dailininką, „tautos pasididžiavimą", ir net bučiavę jį" (Atsm, p. 23).

Neilgai Kostas tebuvo namie — išsiskubino j Varšuvą ir nėrėsi į darbą. Net Povilui nepajėgė parašyti laiško. Parašė tik grįžęs vėl į Druskininkus birželio mėnesį. Teisinosi, kad buvę „daug įvairių darbų" ir tekę „daug pergyventi", bet tai niekis. Svarbiausia, „įkarštis darbui ne-

gęsta". Be kitko, „turbūt žinai, kad apie Naujuosius metus suruošėm 1-ąją lietuvių dailės parodą Vilniuje. Mano paveikslai pasisekimo neturėjo, ir nieko nuostabaus: Vilnius dar tebėra vystykluose,— apie meną nei trupučio nenusimano, tas man vis dėlto nuotaikos negadino. Ateinančiais metais rengsime antrąją parodą, ir turiu laimėti. [...]Nuo Naujųjų metų iki šiol,—rašo,—nutapiau 50 paveikslų, kuriais esu gana patenkintas. Užbaigiau „Jūrą", t. y. suinstrumentavau ir net pataisiau. Pradėjau rašyti naują simfoninę poemą „Pasaulio sutvėrimas". „Jūrą" turėjo šiemet groti, bet atidėjo kitiems metams" (L, p. 203).

Savo paveikslų Povilui neišvardija kaip kitais atvejais. Galima susidaryti vaizdą tik iš P. Galaunės paruošto 1907-ųjų metų tapybinės jo kūrybos katalogo (žr. Ks, Nr. 101—167). Siam metui Galaunė priskiria „Bičiulystę", kuri buvo padovanota Volmanienei, „Raigardo" triptiką, „Pavasario sonatą", „Žiemos" ciklą, po keletą atskirų „Pavasario" ir „Vasaros" paveikslų, „Pasakos" (antrosios) triptiką, du paveikslus iš „Miesto ciklo" ir keliolika pavienių — iš viso 66 paveikslus.

Tai būta labai kūrybiško tarpsnio, ir galima spėti, kas jį skatino. Minėjo Povilui II-ąją lietuvių dailės parodą, kurioje turįs „laimėti". Planavo ruošti ir atskirą savo tapybos parodą Varšuvoje. „Rudenį turbūt surengsiu savo parodą „Zachentoje". Kažkas sielos gilumoje sako, kad dar per anksti, bet ką darysi, kad mane visi įkalbinėja" (L, p. 203). Pagaliau tas „turiu laimėti" buvo ne taip svarbu. Svarbiausia, kad „labai malonu tapyti, komponuoti ir t. t. Jaučiu, kad be to negalėčiau gyventi" (ten pat). Laišką Povilui taip baigia: „Iš viso to matai, kad kitos išeities nėra, kaip kad grįžti į gimtinę. Darbo čia ir Tau atsiras. Vadovausime lietuviškiems chorams ir 1.1. Gal pagaliau apsigyvensime Vilniuje. Kaip nors manysimės" (ten pat).

Nuo birželio ligi rugpjūčio pabaigos sėdėjo Druskininkuose ir dirbo savo tapybos kambarėlyje. Vieną dieną per pusryčius,— rašo sesuo Jadvyga,— brolis pareiškęs, kad „šiandien netapysiąs, bet jeigu norite man padėti,— dirbsime kartu įdomų darbą". Visi suėjo „į „didįjį" kambarį. Kasttikas atsinešė įvairiausių daiktų ir sudėjo juos ant stalo". Pastatęs butelį, įspėjo, kad tai skystis, vadinamas *„vitrioleum",* ir kad su juo reikia elgtis labai atsargiai — toks stiprus, kad gali net stiklą sutirpinti. Paskui išsiėmė stiklus, padengtus plonu sluoksniu vaško-, ant kurio buvo išraižytas adatėle kažkoks paveikslėlis.

— Vakar vakare,— tarė,— nesinorėjo miegoti, tai sugalvojau nupiešti mūsų seną obelį ir dar vieną vaizdelį. Jis truputį panašus į Pariečės aikštelę priešais stotį.

Pripylęs vandenilio rūgšties į vonelę, įdėjo vieną stiklinę plokštę, palaikęs išėmė, peiliuku nugramdė vašką, išplovė ir išdžiovino. Stiklo paviršiuje buvo rūgšties išgraužtas piešinys. Tada rudais aliejiniais dažais įtrynė piešinio įdubimus, su špachteliu nubraukė visus dažus nuo stiklo paviršiaus, po to uždėjo gelsvo popieriaus, gerai jį prispaudė prie stiklo ir palaikęs kiek parodė popieriuje atspaustą vaizdą.

— Dabar galėsite atspausti tų paveikslėlių, kiek norėsite. Juos vadina fluorofortais (Atsm, p. 91—92).

Rugsėjo 1-ąją dieną išvyko į Vilnių dalyvauti Dailės draugijos steigime. Steigėjų būrelis — Čiurlionis, Rimša ir Žmuidzinavičius — anksčiau buvo paruošę įstatus, kurie gegužės 1 d. buvo įregistruoti Vilniaus gubernatūroje. Rugsėjo 2 d. turėjo vykti visuotinis susirinkimas pirmajai valdybai išrinkti. Nariais, pagal įstatus, galėjo būti ne tik dailininkai, bet ir meno mėgėjai bei rėmėjai. Susirinkimas vyko muzikos patalpose. „Buvo tikėtasi, kad susirinks šimtas, antras, trečias. Tačiau, be steigėjų, atėjo vos penkiolika norinčių įsirašyti nariais, o aštuoni dalyvavo kaip svečiai" (Rimša, p. 140—141). Valdyba buvo išrinkta iš Čiurlionio, Žmuidzinavičiaus, Rimšos, Jono Vileišio ir Sofijos Gimbutaitės. Pirmininko pareigas pasiėmė Žmuidzinavičius, Čiurlioniui teko vicepirmininkystė, sekretorium sutiko būti Vileišis, iždininke Gimbutaitė, o Rimša liko nariu.

Toliau buvo svarstomi klausimai, kaip padidinti narių skaičių ir kaip įsigyti saviems kultūriniams reikalams kokią nors patalpą. Čiurlionis klausėsi, klausėsi ir pakilo pats kalbėti. Kalbėjo maždaug taip, prisimena J. Tūbelienė, dalyvavusi tame susirinkime: „Man labai nemalo-

nu, aš tiesiog gėdžiuosi, kad negaliu kalbėti lietuviškai; leiskite man prabilti lenkiškai. Lietuvių tauta tokia didinga, turi tokią garsią praeitį, lietuvių tautos genijus toks stiprus, kad ką čia besvarstysi apie mažas patalpas. Mums reikia Vilniuje turėti didžius savo kultūros rimus, kad užimponuotume pasaulį, kad atitiktų lietuvių pajėgumui..." (Drg, 1967X28).

Grįžęs į Druskininkus, rugsėjo 7-ą parašė Volmanienei į Varšuvą:

„Buvau Vilniuj [...] draugijos atidaryme. [...] Vietoje vienos praleidau keletą dienų. Sį kartą Vilniuje labai man patiko. Miestas, tiesa, labai atsilikęs, bet žmonės čia daug simpatingesnį nekaip Varšuvoj. Naujai susipažinau su keliais aukštos kultūros žmonėmis ir labai maloniai praleidau laiką. Pirmas draugijos posėdis irgi buvo gana įdomus. [...] Balsavimo keliu rinko valdybos narius. Aš gavau visus balsus, ir tai mane net sugraudino, nes to nesitikėjau. Galutinė posėdžio išdava yra tokia, kad turėsiu šiais metais pats savo rankomis surengti Vilniuje parodą, kurios atidarymas turi įvykti gruodžio 23 dieną. Žmuidzinavičius važiuoja į Paryžių, taigi dabar viskuo man vienam teks rūpintis [...]".

„Noriu visam laikui persikelti į Vilnių,— rašo toliau,— bet pirma norėčiau gerai apsvarstyti tą projektą su Tamsta, nes yra labai daug už ir prieš tai. Suvis negaila man Varšuvos nei jos santykių, nei žmonių, nei oro, nei varšuviškių pamokų, gaila tik Filharmonijos, Zachentos, Bendzmelio (Moravskio — *S. Y.)* ir jo tėvų [...] (na ir Volmanų — *S. Y.).* Varšuva su savo pamokomis jau man pasidarė šlykšti. Jau viena mintis apie tas pamokas vargina mane. Tiesa, Vilniuje laukia manęs tas pats, betgi viskas bus šviežia, nauja, taigi ir įdomu, ir tiek nevargins, ne tiesa? Ilgainiui galbūt Vilniaus pamokos įgris man iki gyvo kaulo, bet praslinks keleri metai [...], o ir gyveninio liks mažiau. [...] Prašom patarti, atvyksiu turbūt už savaitės" (L, p. 204).

Trečias skyrius

SAVA KULTŪRA-JO RŪPESTIS

Reikia ugdyti savo tautinę kultūrą, pagrįstą senomis liaudies tradicijomis.

M. K. Čiurlionis

Įvykiai pagreitino jo atsisveikinimą su Varšuva. Nuvykęs rado areštuotą Eugenijų Moravskį ir keletą kitų draugų, kurie priklausė lenkų socialistų partijai (PPS). Jis pats nebuvo partinis — stovėjo nuošaliai, tad buvo tikras, kad jam pavojus negresia. Bet vieną vakarą, esant pas Volmanus, atbėgo namų šveicorius Vojcechas ir pranešė, kad rusai buvo atvykę daryti pas jį kratos. „Brolis norėjo tuojau sugrįžti į butą ir leisti padaryti kratą" (Atsm, p. 220). Volmanai jį sulaikė, nes tuo metu visos kratos baigdavosi kalėjimu. Jie patarė Kostui greičiau palikti Varšuvą.

Grįžęs namo, jaudinosi dėl Eugenijaus: kas su juo bus? Motina guodė: palaikys ir paleis, jeigu nekaltas. „Kastukas gerai žino, kad „kaltas", todėl ir nerimas slegia" (ten pat). Tėvai daugiau rūpinosi jo likimu. Pradėjo jį saugoti nuo svetimųjų. Neleido rodytis miestelyje. Tik vakarais, sutemus, jis išeidavo į mišką pasivaikščioti.

Nerimas pamažu slūgo. Pavojus atrodė praėjęs. Vis dažniau ir dažniau jis prisimena Vilnių, naujas pažintis ir tą visų rūpestį kurti savąją kultūrą.

Lapkričio pradžioj jis išvyko Vilniun ir, kai grįžo „per Kalėdas, kurias praleido su mumis, buvo nepaprastai pakilios nuotaikos. Brolis pradėjo naują savo gyvenimo fazę!" (ten pat, p. 223).

VILNIAUS KANKLIŲ CHORO VADOVAS

Pirmasis darbas, kurio ėmėsi, buvo lietuvių „Vilniaus kanklių" choras. Buvęs chorvedys Juozas Tallat-Kelpša rudenį išvyko mokytis į Petrapilio konservatoriją, tad jo vieloj reikėjo naujo. Salia choro Kostas ieškojo privačių muzikos pamokų.

Lietuvių choras buvo mišrus, o dalyviai labai įvairūs— inteligentai, amatininkai ir nemokantieji lietuviškai. Jų užsidegimas buvęs didelis: ateidavę po darbo, kiti net iš tolimų priemiesčių. Bet retas iš jų mokėjo skaityti gaidas, o kai kurie turėjo netgi blogą klausą (Atsm, p. 223). Sunkiausia buvę su nemokančiais lietuviškai — „dvigubas darbas, nes reikia mokyti tarsenos, versti" (L, p. 205).

Kostas apsisprendė ruošti vyrus ir moteris atskirai. Pirmiesiems paskyrė repeticijas antradienį ir penktadienį, antrosioms — pirmadienį ir ketvirtadienį. Repeticijos buvo daromos muzikos mokyklos būste, miesto centre. Vyrų grupė pasirodė stipresnė, ir Kostas iš jų planavo sudaryti atskirą vyrų chorelį.

„Su choru užsimezgė simpatijos gija,— rašė gruodžio vidury Volmanienei,— mokau juos muzikos teorijos, o kartu rašau jiems ekspromtu dviejų, trijų balsų dainavimui pratimus. [...] Tačiau, nežiūrint visko, darbas yra sunkus— keletas gabių, turinčių balsą, o likusieji tai neišpasakytos sąvalkos. [...] O čia ponas Vileišis pageidauja choro koncerto (jo nuomone, jau laikas, kad choras ką nors padainuotų-—idiotas!)" (ten pat).

Chorą globojo berods „Rūtos" draugija ir chorvedžiui mokėjo šiokį tokį atlyginimą; pridėjo ir už muzikos teorijos pamokas. Draugijos vadovybė tarėsi galinti iš chorvedžio kai ko reikalauti arba pageidauti. O Kostui buvo svarbu daugiau negu pasirodymas.

Tallat-Kelpša prisimena, kaip Kostas prieš I dailės parodą užėjo į choro repeticiją. Jie tada ruošėsi parodos atidarymui giedoti tautinę giesmę „Lietuva, tėvyne mūsų". Kostas paprašė leisti jam pašlifuoti šią giesmę ir tuoj kibęs į ilgus atsikvėpimus ir *pianissimus.* Buvę nuostabu, kad „choras tą jo reikalavimą, mano manymu, neįvykdomą, išpildė: davė tokį *pianissimo,* kokiu dar niekados nebuvo dainavęs". Čiurlionis pareikalavęs kito negalimo dalyko — išdainuoti be atsikvėpimo tą vietą, kur jungiasi du kupletai — „mūs žingsnius telydi" ir „tegul meilė Lietuvos" ... Čia jau buvę sunkiau. Reikėjo kartoti keletą kartų, bet pagaliau ir tas jam pavyko.

„Tada man pasirodė,— rašo Kelpša,— kad juo daugiau iš choro reikalauji, juo tokį vedėją choristai daugiau gerbia, ir kad griežtai reikalaujant visko galima pasiekti" (MKČ, 1938, p. 84).

Čiurlionis tikėjosi pasiekti gerą chorinį lygį, tik reikėjo laiko ir darbo. Sito, žinoma, nesuvokė Jonas Vileišis. Bet ir jis nebuvo kaltas. Tuo metu lietuvių „vakarai", rengiami kaimuose ir miestuose, buvo nekokio lygio.

„Argi tai lietuvių vakarai? — aplankęs jų keletą, kartą, .1908 metų rudenį, jis kalbėjo.— Pora trejetas lietuviškų dainelių, o viskas atsitiktina, pasigrobta. Man gėda dėl tos dainos „Jūs lietuvaitės". Lietuviškas tekstas, o melodija vogtinė. Juk Verdžio „Rigoleto" operos linksma dainelė *„La donna e mobile"* taip svetima lietuviškų žodžių turiniui" (Rimša, p. 180).

Tais metais rašė jis „Vilniaus žiniose" (Nr. 276):

„Lietuvių muzikos vakaras — tai paprastai surankiotas mišinys visai mums svetimų veikalų, kartais visai menkos vertės, o tikros lietuvių muzikos tai vos keletą liaudies dainelių chorui dainuoti. Tokie muzikos vakarai Lietuvoje plačiai rengiami, ir ne vien Lietuvoje, bet Varšuvoje, Peterburge ir visur, kur tik lietuvių draugijos gyvuoja".

Čiurlionis norėjo sulaužyti šią „tradiciją" — ruošėsi koncertui, kuris įrodytų, jog ir su mėgėjais galima padaryti pakenčiamą lietuvišką programą.

Atsiradęs Vilniuje, turėjo entuziazmo dirbti žymiai daugiau. Apie tai rašė Halinai Volmanaitei, buvusiai muzikos mokinei, gruodžio pirmoje pusėje: „Noriu nors bendrais bruožais aprašyti Tau mano čionykštį gyvenimą. Visų pirma, tas perteklius darbo, kurio čia tikėjausi, pasirodo besąs tik svajonė. Kenčiu, neturėdamas jo, nuo pat atvykimo. Turiu tik vieną pamoką, ir tą — sykį savaitėje. Chorą, tiesą sakant, neseniai pradėjau vesti keturis

kartus per savaitę, bet užtat jau tris kartus suspėjau sirgti gripu, ir jei taip toliau bus, tai ir su choru (pragyvenimui — S. *Y.)* neužsidirbsiu. Netapau, nekomponuoju, pianino dar neturiu" (LS, p. 10—11).

Pianiną įsigijo po Kalėdų — išsimokėtinai po 10 rublių mėnesiui. Kambarį buvo gavęs Užupyje sename name, pereinamą — su žemu langu į gatvę. „Kambarys buvo žemas, bet erdvus,— rašo Tallat-Kelpša, aplankęs vėliau.— Jame stovėjo siaura geležinė lova, prie jos nedidelis stalelis su kėdute. Prie kitos sienos buvo pastatytas nuosavas *Lippenbergo* firmos pianinas. Apie savo pianiną Čiurlionis mėgdavo sakyti, kad jis yra labai geras, nes stiprios konstrukcijos ir pigus — tekaštuojąs 350 rublių. Viršuj pianino ant sienos buvo prikalta pušies šakutė. Prie lovos — kita. Dar pora kėdučių ir lagaminas, kuriame buvo visas jo turtas — rankraščiai; ant pianino žiupsnelis gaidų, ant lango fotoaparatas. Tai ir visas jo kambario apstatymas" (MKČ, 1938, p. 85—86).

RYŠIAI SU VEIKIANČIAIS LIETUVIAIS

Kambary nesėdėjo — stengėsi pažinti Vilnių ir naujus veidus tarp veikiančiųjų. „Tampresni santykiai su nieku dar nebuvo užsimezgę,— rašo S. Čiurlionienė.— Ne taip kaip Varšuvoj, kur natūraliai ir laipsniškai išaugo draugystės ir bičiulystės. Ten jis turėjo jiems ir didesnės įtakos." Čia pažįstamų buvo tik keletas. „Iš dailininkų Žmuidzinavičiaus nebuvo Vilniuje"; iš tikrųjų jis dar buvo ligi sausio pabaigos, o paskui išvyko į Miuncheną ir iš ten metams į Ameriką. „Rimša, žymiai jaunesnis ir priklausęs prie tipų vėliau brėstančių, buvo tik mielas jaunuolis su visokiais savo užsispyrimais. Dailės draugijos valdyboje buvo dvi entuziastės: Marija Putvinskaitė (būsima Zmuidzinavičienė — *S. Y.)* ir Sofija Gimbutaitė, su kuriomis buvo geriausiuose santykiuose" (L, p. 321).

Kur buvo kviečiamas, stengėsi dalyvauti, kur prašomas talkos — prisidėti. Visur akylai stebėjo žmones — svėrė jų kultūrinį lygį. O buvo „kviečiamas,— rašo P. Rimša,— į visus, gana dažnus, dailininkų ir dailės

bičiulių susitikimus — arbatėles. Čia jis prašomas mielai paskambindavo, lietuvišką dainą užtraukus, įsijungdavo, o dažnai ir pats pradėdavo, nemaža jų mokėjo, [...] Šiaip savo rimtimi ir mažakalbumu Konstantinas išsiskyrė iš musų visų, gana triukšmingų, nuolat juokaujančių. Mane jis paprastai vadindavo „broliuku", o jeigu pokalbiuose kartais būdavo kai kurių prieštaravimų arba kai tekdavo pikčiau išsitarti, tai atsisveikindamas visuomet labai švelniai pridurdavo: „Na, nepyk!" Dažnai, nors žinojo, jog ryt susitiksime, skirdamasis atsibučiuodavo į veidą. Matai — dzūkas" (Rimša, p. 177—178).

Pažinęs arčiau Rimšą, kviesdavo jį paklajoti po Vilniaus apylinkes — miškus ir kalnelius. Mėgo panerius, žavėjosi Vilnelės sraunumu. „Atsimenu, gražiais vakarais man tekdavo su juo,— rašo Rimša,— vaikščioti paneriais ar įkopti į Vilniaus kalvas, kai begalybėje mirguliuodavo žvaigždžių milijonai, o mėnulis plaukdavo tamsiai žydru dangumi. Tuomet Čiurlionis pasidarydavo kitoks: giliai atsidusdavo, imdavo kažką kalbėti, žvaigždes ir žvaigždynus vardais vadinti. [...] O savo Druskininkus Čiurlionis turbūt ir sapnuodavo. Dažnai jis man minėdavo Nemuną, pasivaikščiojimus į Liškiavą ir vis klausdavo:

— Kada atvažiuosi? Atvažiuok! Tai bent paklajosime, parodysiu visus Druskininkų stebuklus" (ten pat, p. 190).

Įsigijęs fortepijoną, pradėjo komponuoti. Pirmiausia harmonizavo liaudies dainas savo chorui; be to, peržiūrėjo liaudies mokykloms lengvesnių lietuviškų dainų rinkinį, kurį buvo paruošęs 1906 metais varšuvietis mokytojas V. Palukaitis ir prašęs Kostą, kad sutaikytų balsus. Tai buvo 23 dainelės, kurias pats Palukaitis 1908 m. išleido Varšuvoje „Vieversėlio" vardu. Komponavo ir preliudus, kūrė „savarankišką polifoninio-ostinatinio preliudo *žanrą"* (L Ps, p. 175). Svarbiausias muzikinis kūrinys, parašytas 1908 metais Vilniuje, buvo „Marios" (op. 28, Nr. 1—3) — fortepijoninis triptikas, kurį Kostas vadino mažų peizažų ciklu, labai vaizdingas, kontrastiškų nuotaikų.

Kūrybai daug laiko nebuvo. Jį traukė visokeriopa veikla ir žmonės. Pradinės pažintys su veikėjais buvo

negausios, bet spalvingos. Jas apibūdina minėtame laiške Volmanaitei, apibūdina santūriai, subtiliai, humoristiškai. „O dabar žmonės" rašo:

„Jonas Vileišis, advokatas, simpatingas, truputį aristokratas, truputį buržujus, priklauso visoms [...] Vilniaus draugijoms, rodos, tik tam, kad priklausytų, nes niekur nebeturi laiko iš tikrųjų ką nors gero padaryti. Įsimylėjęs žmoną.

Jonienė Vileišienė, jauna, graži, turi trejetą mažų vaikų. Mėgsta žaisti biliardą ir (skambinti) fortepijonu, tačiau yra baisiai nemuzikali, ir tai aukščiausiam laipsny; gero ir karšto būdo, įsimylėjusi vyrą.

Moravskis, Herkulio povyza, baigė Leipcige prekybos akademiją tais pat metais kaip aš — konservatoriją, lankydavo tuos pačius koncertus kaip ir aš ir parodas etc. Mėgsta diskutuoti dalykus komerciniu požiūriu. Moterims visada jaučia pareigą pasakyti ką nors malonaus. Mėgsta muziką. Vedė ir tuoj pat išsiskyrė. Vis dėlto simpatiškas.

Dr. Domaševičius, labai inteligentiška asmenybė, aistringai įsimylėjęs klasikinę muziką; brunetas, žydros akys, labai rūpestingai slaugė mane, kai sirgau.

Dr. Matulaitis, visa galva ir veidas apaugę juodu mišku, žemaūgis, „Vilniaus žinių" redaktorius. Žmogus, kuris nepaprastai vertina mano nuomonę.

Panelė Gimbutaitė, dantistė, negraži, žemo ūgio, visuomenės veikėja, baisiai geras sutvėrimas, atnešė man šiandien barščių ir pašildė ant plytelės. Pietauju pas ją, ir pradėjo dantis taisyti.

Panelė Kymantaitė, labai graži, šiek tiek panaši į Tave, bet jau turi devyniolika metų. Pabaigė Krokuvoje aukštuosius Baraneckio kursus, dirba „Vilties" redakcijoj ir puikiai kalba lietuviškai. Nenori man duoti pamokų, bet tai nieko.

Panelė Putvinskytė, taip pat dantistė, bet ne tokia negraži, kaip p. Gimbutaitė, nors turi labai ilgą nosį, ir yra entuziastė. Simpatiška ir žaidžia biliardą.

Petras Vileišis, itin simpatiškas senis, paprastas, geraširdis, prieš kelerius metus turėjo apie 500 tūkstančių, o dabar pasiliko su 50-čia. Viskas išėjo žmonėms ir įvairiems atgimimo tikslams. Vienas kitam simpatizuojame.

Petrienė Vileišienė, šiek tiek panaši į p. Tvardovską, be to, varšuvietė; suaugusios dukros gražios, bet panašios į mamą.

Tai ir visi tie, su kuriais gyvenu, vad. Veikiantieji asmenys komedijoje ar dramoje, kurioje turiu gyvai dalyvauti" (LS, p. 11—12).

Kostui buvo įdomesni žmonės, nei jų pažiūros ar politiniai įsitikinimai. Vileišiai buvo varpininkai-demokratai, Alfonsas Moravskis ir Andrius Domaševičius — socialdemokratai, o Stasys Matulaitis — pradžioj demokratas, tuo laiku socialdemokratas, vėliau bolševikas. Vieni ir antri priklausė vadinamajai pirmeivių — progresyviųjų grupei, arba kairei. Iš jų tuo laiku atskilo pajėgių vyrų būrys ir perėjo į „Viltį", atstovavusią tautinei, konservatyviai krypčiai. Minėtos merginos stovėjo kažkur viduryje tarp varpininkų ir viltininkų.

Politika Kostui buvo svetimas pasaulis, nors, radęs mielų žmonių kairėje, kurį laiką save tapatino su šia grupe[31]. Savo veikloj Vilniuje jis niekur nepasireiškė politiniu ar pasaulėžiūriniu „pažangumu", tik kultūriniu. Vis dėlto, pasak S. Čiurlionienės, „iš vienos pusės stengėsi jį globoti ir traukti į kairę „Vilniaus žinių" ekonomistas Alfonsas Moravskis, iš kitos karštas entuziastas Vaižgantas (kun. J. Tumas — viltininkas — *S. Y.),* kuris nesiliovė niekad džiūgavęs, pajutęs talento jėgą, reiškė jam daug bičiulystės"[32] (L, p. 321).

Kostas gal nesąmoningai mojosi sujungti priešingas kryptis vienu dideliu ir drąsiu kultūriniu užmojum.

KULTŪROS RŪMŲ PROJEKTAS

Jau dailės draugijos steigiamajame susirinkime jis kalbėjo, kad Vilniui reikia tokių kultūros rūmų, kurie atitiktų lietuvių genijaus pajėgumą ir užimponuotų pasauliui. Tada buvo dar tik svečias Vilniuje, bet jau atkreipęs dėmesį į save I parodos metu. Klausimas pateko į spaudą ir buvo diskutuojamas „Viltyje" (1907, Nr. 8—10). Buvo abejonių ne dėl to, kad idėja nebūtų buvusi

graži. Gal net per graži, kaip ir svajonė. Bet kaip ją realizuoti?

Kostas savo minties tada nespėjo konkretizuoti. Nūnai, apsigyvenęs Vilniuje, siūlė šį reikalą planuoti „plačiu mastu". Kultūros rūmuose, jo nuomone, turėtų būti: 1) Koncertų ir teatro salė su gretimom patalpom; 2) Parodų salė su šviesa iš viršaus; 3) Tautos muziejaus salė; 4) Posėdžių salė; 5) Biblioteka ir viešoji skaitykla; 6) Klubas; 7) Muzikų bei artistų draugijoms nuo 5 iki 10 kambarių; 8) Nuomojami kambariai kaip pelno šaltinis (L, p. 206).

Iš to „plataus masto" realiausias atrodė trečias punktas — Tautos muziejus, arba kultūros muziejus, pavadintas Tautos namais. Kostui šis vardas patiko, ir jis parašė „Viltyje" (1907, Nr. 29) straipsnį ne savo, o Tautos namų komiteto vardu. Apie tokį komitetą žinių nėra — gal buvo koks provizorinis. Bet žinoma, kad 1908 sausio 12 buvo sušauktas šiuo reikalu platesnis susirinkimas, ir Čiurlionis jame pareiškęs: „Turi tie namai stovėti ant kalno, aš iš savo pusės visus savo paveikslus atiduosiu tokiems namams" (LS, p. 22).

Susirinkimas, pasak Žmuidzinavičiaus, „nutarė Tautos namų pastatymu pavesti rūpintis visoms Vilniaus lietuvių draugijoms, o visų pirma Lietuvos dailės draugijai ir Lietuvių mokslo draugijai", šio susirinkimo šaukėjoms (Z Pg, p. 136). Susirinkime dalyvavo, atrodo, visų draugijų atstovai ir nepasireiškė jokia opozicija, apie kurią gruodžio mėnesį Kostas buvo rašęs Volmanienei (plg. L, p. 206). Praktiškai tuo rūpinosi ir pinigus rinkti ketino tik keletas žmonių (plg. LS, p. 22). Kostui atrodė, „jeigu teks rinkti (aukas) tam reikalui per penkerius metus, tai vienam lietuviui atsieis keliolika kapeikų metams. [...] Nejaugi tai neįmanomas dalykas?" (L, p. 206).

Kas buvo Čiurlionio mintyse, keliant kultūros arba tautos namų reikalą? Tautinė mūsų kultūra, jo akimis, atsilikusi, ir reikia ją skubiai puoselėti. „Ji turi ateitį prieš save", bent muzikos srityje. „Šiandien jos dar visai nėra. Pasilikome toli nuo visų. [...] Apie lietuvių muziką joks prancūzas ar anglas nei sapnuoti nesapnavo. Neieškokime taip toli: kaimynas lenkas ar rusas irgi nieko nežino, retkarčiais tik šį tą yra girdėjęs. Dėl ko taip yra? O tai dėl to, kad lietuvių muzika dar tebeilsis liaudies dainose ar užrašuose, kurie tuo tarpu teturi muziejaus vertę. Tos dainos tai tarytum brangaus marmuro uolos ir laukia jos tik genijaus, kurs mokės iš jų pasigaminti nemirštančius veikalus" (L, p. 297).

Tos dainos — „tai didelė medžiaga, o drauge ir didelė viltis, jog ateityje mūsų tikra kultūrinė muzika išplauks aikštėn. Jeigu jos lig šiolei neturime, tai nieko stebėtino: mūsų kultūra vos pradeda „norėti būti". Miegojome ilgus amžius, prispausti politiškų sąlygų, o šiandien atgimimo dienose mūsų pačių nerangumas trukdo pasekmingai dirbti, žūvame visokeriopų darbų mišinyje, ir ne sykį tiems, kurie nori veikti, karpo sparnus šaltas neįsitikėjimas visur aplinkui" (ten pat).

„Literatūra lopšyje, o ir tos pačios nėra kam skaityti; mokyklų mažai, ir mažai kas supranta jų reikalingumą. Tapymas kelių veiklių Dailės draugijos narių dėka pakelia šiek tiek galvą, bet yra tai nereikalingas svečias, kurio niekas neprašė, nešaukė ir nevadino. Muzikos — žmonės tartum ieško ir mėgsta ją, bet kokios? [...] Tiek visokių muzikalinių vakarų, dargi koncertų, kur norima įvykdyti „grynai" lietuvišką programą. [...] Nekalbu apie liaudies dainas, kurias tuose vakaruose atlieka choras, nes jose tik ir girdi lietuvystės aidą; daugiau eina lietuviška arija (solo), kuri skamba labai itališkai, arba Moniuškos dainelė, išversta j mūsų kalbą, arba kokie rusų romansai, dažnai visų katarinkų nujodyti. [...] O kodėl neatliekame didesnių, rimtesnių veikalų? Neatliekame, nes nieko nėra, nieko, visai nieko. Nei vienos, nesakau jau, operos arba simfonijos, bet ir sonatos, ir... dargi nėra tautiškų šokių, muzikališkai išdailintų. [...] Talentai... gimsta ir miršta. O dainų, naujų dainų, kurios kiltų stačiai iš prabočių dvasios..., niekas jau negamina. Teisybė, yra naujų kompozicijų, kaip antai: „Miškas ūžia", „Kur banguoja Nemunėlis", bet tiek jose tėra lietuviškumo, kiek katė išverkė. [...] Ir kuomet literatūra ir tapymas pradeda jau rodyti šiek tiek savotišką kultūrą, tai muzikoje nieko dar naujo neturime, o jeigu ir yra kas, tai geriau neprisiminti to. Bet nereikia nustoti vilties. [...] Ir ateis

laikas, kuomet mūsų kompozitoriai atidarys tą užburtą viešpatiją [...], ir tuomet visi geriau suprasime save, nes bus tai tikra lietuvių tautos muzika" (ten pat, p. 297—298).

Čiurlionis kreipiasi pirmučiausiai į muzikus. „Neužmirškime tik, kokia atsakomybė guli ant mūsų. Esame pirmi lietuviai kompozitoriai, ir ateinančios kartos mūsų veikaluose ieškos pavyzdžių. Esame tarytum mazgas tarp liaudies dainų ir lietuvių muzikos ateityje. Nesižvalgykime ir nesistenkime patikti daugumai, nes dauguma visuomet mėgsta labiau kek-uok'ą negu simfoniją, o valsą negu sonatą. Mūsų *credo* — tai mūsų seniausios dainos ir mūsų ateities muzika" (ten pat, p. 315—316).

Šiais rūpesčiais jis sirgo nuo- to laiko, kai pažadėjo visus savo buvusius ir būsimus darbus skirti Lietuvai. Iš to jam kristalizavosi ir tas kultūros rūmų planas, gal ne planas, kaip jis pats save pataiso, net ne projektas, „o tikriau idėja" (L, p. 206).

Toji idėja rado atgarsių, bet nesulaukė vykdytojų. O jis ją nešiojosi. Ji giliai slypėjo jo rūpesčiuose ir išsiliejo po metų „Miesto preliude" arba „Vyčio vizijoje"[33].

BANDYMAS PATEKTI Į MUZIKOS MOKYKLĄ

Repetuodamas su choru muzikos mokykloje, Kostas susipažino su panele Elena Staneikaite, maždaug sesers Juzės amžiaus, gimusia Radviliškyje; ji pasirodė esanti pianistė ir šios mokyklos profesorė. (Vėliau, ištekėjusi už Laumenskio, profesoriavo Kauno konservatorijoj.) „Ji baigė Maskvos konservatoriją,— rašo Kostas,— ir muziką traktuoja rimtai. Negirdėjau jos skambinant, bet iš veido, iš kalbos, o pagaliau iš pažiūrų jaučiu joje žmogų ir muziką." Pasirodo, „vietoje 5 valandų ji dirba su mokiniais 10 valandų, tą giria Jakubovskis (mokyklos direktorius—S. Y.), bet moka tik už penkias. Į mano klausimą, kodėl ji savo noru padvigubina savo darbą, atsakė, kad nori dirbti ir dirba tik mokinių labui. Tas man labai patiko, ir nutariau rimtai taip pat išsirūpinti darbo konservatorijoj, kuri čia yra baisiai reikalinga. Gal ilgainiui

pasiseks man paveikti poną direktorių, o tuomet turėsim tikrą konservatoriją. Taigi parašiau deklaraciją ir tikiuosi nuo Naujųjų metų gauti „naują vietą", žinoma, jeigu p. Jakubovskis nenujaus pasikėsinimo prieš jo „blagą", nes ir tai galimas dalykas" (L, p. 206).

Vieną dieną gerai nusiteikęs Kostas pasibeldė į direktoriaus kabinetą. „Jau įėjęs [...],— rašo sesuo Jadvyga,— brolis pajuto „didelio autoriteto aromatą", tad smalsiai žiūrėjo į gerbiamą direktorių ir laukė, nuo ko prasidės kalba. „Ar Tamsta diplomą turite?" [...] „Turiu",— atsakė bedarbis... „Prašau parodyti." [...] „Mano diplomas guli Druskininkuose po lova." Autoritetas dėl tokio atsakymo įsižeidė. Jis, matyt, šiek tiek nutuokė, su kuo turi reikalą, bet naudodamasis savo padėtim [...] pasakė: „Pas mane gali dirbti tiktai diplomuoti asmenys, atneškite diplomą,— tada pakalbėsime". Bet brolis, reikšmingai apžiūrėjęs kabantį ant sienos po stiklu direktoriaus diplomą, atsakė: „O aš maniau, kad diplomai tik kvailiams reikalingi".

Tuo ir pasibaigė audiencija. O diplomas taip ir pasiliko Druskininkuose po lova" (Atsm, p. 223). Tai buvo ne palovis, o stalčiai po matracu, kur Kostas laikė mineralų kolekcijas, iš užsienio atsivežtas paveikslų reprodukcijas, dienoraščius, užrašus ir mokyklų diplomus (ten pat, p. 217—219). Nemelavo, sakydamas „diplomas po lova", bet kartu išreiškė nuomonę, kad diplomas geram muzikui tiek tėra vertas.

Kita pažintis padėjo jam patekti į mokyklą, bet ne mokytoju, o mokiniu. Kosto atvykimu Vilniun, pasirodo, pirmosios susidomėjo moterys. „Bortkevičienė („Lietuvos ūkininko" leidėja ir redaktorė — *S. Y.)* man praneše,— rašo Sofija Kymantaitė,— kad Vilniuje žadąs apsigyventi dailininkas ir muzikas Čiurlionis, lig šiol gyvenęs Varšuvoje. Dabar jis Druskininkuose pas tėvus esąs, reikią parašyti jam laišką, kad nedelstų, važiuotų greičiau, kad mes jį kviečiame paskambinti mūsų rengiamame Kudirkos minėjime. „Rašyk, tamsta",— sako ji man. Aš sutikau ir parašiau. Netrukus sužinojau, kad dailininkas Čiurlionis jau atvažiavęs. Ir vėl man praneša Bortkevičienė, kad Žemkalnis kviečiąs vieną kitą į generalinę

„Blindos" repeticiją pasižiūrėti ir savo nuomonę pasakyti, būsiąs ten ir Čiurlionis, jau vien dėl to reikia mums eiti, nes turime susipažinti ir asmeniškai kviesti skambinti mūsų rengiamame vakare. Nuėjome. Repeticija vyko Pagirių gelžkeliečių salėje, Varnų gatvėje. Didelė apytuštė salė, scenoje vaidinimas jau buvo pradėtas — susėdome, stebime. Bortkevičienė man šnibžda:

— Pažiūrėk, tamsta, ten pasienyje stovi Čiurlionis.

Taip. Tas pats, kurj man parodė pernai per pirmosios parodos atidarymą. Ir staiga kažkokia banga užpylė man širdį. Absoliutiškai viską žinojau. Tai „Jis", pasakiau sau ir lyg kokio ūko apsupta laukiau, kol F. Bortkevičienė atves jį čia, kur mudvi sėdėjome. Machinališkai nusitraukiau nuo galvos vyrišką kepuraitę,— tegu jis mane pamato, kokia esu... Kalbėjome lenkiškai, nes Bortkevičienė žinojo, kad Čiurlionis lietuviškai sunkiai kalba, ir prakalbino jj lenkiškai, kad jis laisviau jaustųsi. Skambinti prižadėjo" (LS, p. 9).

Lygiai po savaitės buvo tas (Kudirkos) minėjimas, ir jis vyko pasamdytoje Treskino muzikos mokyklos salėje. „Tai buvo moterų jėgų surengtas, moterų galvų vedamas minėjimas." Kalbėtojos buvo keturios: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Zymantienė-Zemaitė, Joana Griniuvienė ir Sofija Kymantaitė.

„Po pertraukos skambino savo kūrinius Čiurlionis. Kai jis paskui atsisėdęs greta manęs pasakė: „Tamsta labai gražiai kalbėjote",— aš pažvelgiau nustebus — jis patylėjęs šyptelėjo— po kiek laiko pasakė:

— Aš klausydamas nusprendžiau, kad tamsta mane mokysi lietuvių kalbos.

— Gerai,— atsakiau visai ramiai" (ten pat, p. 10).

Kodėl Kostas rašė Volmanaitei, kad jinai „nenori man duoti pamokų"? Nenoras pasirodo buvęs kito pobūdžio. Gimbutaitė žinojo, kad Sofija gyvena mažame kambarėlyje Uosto gatvėje, kažkokioj palėpėj, tad pasiūlė savo erdvesnį butą pamokoms. Sofija nesutiko, ir Kostas turėjo eiti pas ją vakarais. Kodėl vakarais? Tas jos kambarėlis buvęs „su langu j palėpę, virš kurios įstiklintas stogas teįleisdavo balkšvą šviesą, ir tik vakare ta gūžtelė tebūdavo jauki" (ten pat, p. 12). Kostui laikas nebuvo patogus, nes ketvertas vakarų savaitėje buvo choro repeticijos. Bet kitos išeities n&buvo: norėjo bent šiek tiek pramokti literatūrinės lietuvių kalbos ir turėjo tenkintis tuo, kas galima.

„Pamokos, šiandien pasakyčiau,— rašo jinai,— (buvo — 5. 7.) be jokios sistemos. Ne pamokos, o kažkokia improvizacija" (ten pat).

Ji aiškino gramatiką iš Kriaušaičio, skaitė Juškos ir Rėzos lietuviškas dainas arba iš „Žiupsnelio" — vaikams pasiskaityti knygelės, deklamavo „Anykščių šilelį", o jis klausėsi, prašydamas kai ką pakartoti. Jam buvę svarbu ne tiek kalbos taisyklės, kiek pati kalbos dvasia. Besimokydami nuklysdavo į kitas temas — literatūrines bei kūrybines.

Kosto mokytoja tada buvo einanti dvidešimt antrus metus, pradedanti reikštis rašytoja, dirbanti „Vilties" redakcijoje ir dalyvaujanti visuomeninėj veikloj. „Išsilavinusi kaip reta to meto lietuvaitė (baigė gimnaziją Rygoje, trejus metus Krokuvoje studijavo humanitarinius dalykus), savarankiška, maloniu ovaliu madonos veidu ir didelėmis „jūros akimis" (taip jas vadino Čiurlionis)" (LS, p. 3). Tuo metu jos mokinys buvo baigęs trisdešimt dvejus metus.

Suprantama, kodėl Kostas buvo nepaprastai pakilios nuotaikos, grįžęs Kalėdoms į Druskininkus. Jis buvo atradęs ne tik „jiūros akis", bet ir pačią Jūratę. Kėlė nuotaiką ir gautos žinios iš Varšuvos: Eugenijus paleistas iš kalėjimo, tik ištremtas iš krašto ir atsidūręs Paryžiuje. Varšuvos lietuvių choras, jam išvykus, pasirodo, taip pat nepabiro. Jam ėmėsi vadovauti Stasys Šimkus, bebaigiąs muzikos institutą, o repeticijas daraą instituto salėje. Mlynarskis, nebūtų lietuvis, įsileido „litvinus" į pačią savo mokyklą (plg. St. Šimkus, V., 1967, p. 8).

ANTROSIOS DAILĖS PARODOS ORGANIZATORIUS

Prieš Kalėdas Kostas skundėsi darbo stoka, o po švenčių darėsi jo net per daug. Broliui Povilui rašė: „Vedu chorą, mokau privačiai, lankau susirinkimus, rašau straips-

nius, ruošiu antrąją parodą. Per tuos du mėnesius turėjau 8 rub. pajamų, pasidariau truputį skolų, bet dabar reikalai pasitaisė. [...] Vilniuje daug kas man patinka ir daug kas ne, tačiau kol kas čia lieku. [...] Rytoj važiuoju į Varšuvą savo paveikslų. Parodą atidarysime vasario mėn. pabaigoje" (L, p. 207). Neprisimena savo koncertų, kurių vienas — klasikinės muzikos — buvo vasario 6-ą, antras rengiamas vasario 23 — jo choro debiutas savišalpinės lietuvių draugijos labui.

Varšuvon išsivežė litografuoti savo darytą parodos plakatą — varpą su Vyčiu ir įrašu: „Antroji Lietuvių Dailės paroda". „Litografuoju afišas ir todėl negrįžtu,— rašė vasario 4-ą savo lietuvių kalbos mokytojai jau lietuviškai.— Klausykite, Auksute, parašykite ką apie II-ją parodą į „Vilniaus žinias" ir į „Viltį", gerai? Aš esu pažadėjęs kasdien ką nors rašyti, bet nelemtoji Varšuva sujaukė man visus popierius. Nepykite. [...] Būtinai, prašau labai ir spaudžiu leteną" (LS, p. 13).

Varšuvoj užtruko apie savaitę ir grįžęs puolėsi prie parodos. „Visa, kas susiję su paroda,— rašė Volmanienei,— turėjau pats savo rankomis tvarkyti. Laiškai,— o buvo daugybė,— straipsniai, bilietai, katalogai, plakatai, spaustuvė, prekių stotis, policija, gubernatorius. Savo rankomis išardžiau dėžes, o net tempiau sunkumus į trečią aukštą, pas rėmų taisytoją laksčiau be galo. Paveikslų kabinimas priklausė prie sunkiausių darbų. Keturi kambariai, kiekvieno sienos kitaip apmuštos, neišvengiama šviesa iš šono, milžiniški Stabrausko paveikslai. Tai buvo! Jau neva iškabinti, žiūri — blogai. Vėl viską reikia ardyti, ir taip be galo" (L, p. 209).

Parodai atrinkta 16 dailininkų ir 110 eksponatų. Šeši dalyviai buvo visai nauji: archit. Antanas Vivulskis iš Paryžiaus (išstatė Šiluvos koplyčios projektą—modelį), skulptoriai Julija Stabrauskienė iš Varšuvos ir Antanas Ulianskas iš Krokuvos, o tapytojai—Adalbertas Staneika iš Krokuvos, Adomas Varnas iš Šveicarijos ir Liudas Adomavičius iš Radzvilovo (Lomžos gub.). Iš pirmosios parodos dalyvių buvo: K. Stabrauskas, V. Leščinskas, P. Rimša, J. Zikaras, V. Zičkauskas, A. Žmuidzinavičius ir dar keletas.

Čiurlionis atgabeno iš Varšuvos dvi savo sonatas — „Pavasario" ir „Saulės", „Žvaigždyną", „Zodiako ženklus", du triptikus — „Raigardą" ir „Mano kelią", aštuonių paveikslų „Žiemos" ciklą ir šiuos pavienius — „Žinią", „Mintį", „Mišką", „Naktį", „Liūdesį", „Garsą", „Ilgesį", „Bičiulystę", „Praeitį", „Tylą", „Pareigą", „Maldą", „Žaliąjį laivą".

Didesnė atranka buvo padaryta ir liaudies dirbinių skyriuje. Atrinkti pavieniai geresni meistrai ir jų darbai: J. Gužo medžio dirbiniai, U. Balsienės prijuostės, U. Bindokienės juostos ir prijuostės, Kačergienės ir M. Rušinskaitės juostos, P. Virbicko skulptūra „Poilsis" ir tilžietės M. Zauniūtės juostos su įrašais ir kaklaraiščiai. Zauniūtės asmenyje pirmą kartą dalyvavo ir Prūsų lietuviai.

Paroda atidaryta Pylimo gatvėj Nr. 8 vasario 28 sen. stiliumi. „Vietoj ceremonialinių prakalbų iškabinom lygiai 1 vai. milžinišką mėlyną vėliavą ir pravėrėm duris mūsų prasčiokams. Tai buvo „žaismas". Daugumas jautėsi kaip silkės bačkoj" (ten pat, p. 210).

Kostas kasdien buvo parodoj — žiūrėjo, kad viskas eitų sklandžiai. Po keliolikos dienų parašė J. Zikarui į Petrapilį atviruką lietuviškai: „Publikos visgi šįmet daug daugiau lanko negu pernai. Iš tiesų ir paroda šįmet kur kas vertesnė. Ugi lenkai irgi skubina atidaryti parodą — pažiūrėsim, ką jie parodys" (L, p. 210).

Kiek anksčiau rašė Volmanienei į Varšuvą: *„Summa summarum* — opinija nusprendė, kad, šiaip ar taip, paroda esanti gražesnė už pernykštę, tik gaila, kad mažesnė. Ir tikrai mažesnė, nes iš 80 Leščinsko paveikslų 78 ilsisi virtuvėj, kurioje ir daug kitų bogomazų paveikslų internavau, tiesiog nieko neklausdamas". O dėl savo paveikslų pažymi: „buvo tokių, kurie, žiūrėdami į mano paveikslus, juokais trūkę, o gal vos keletas šį tą pajuto, suprato" (ten pat).

„Broliui vis dėlto buvo svarbu,— rašo Jadvyga,— kaip kas jo paveikslus priima, kokį įspūdį jie daro ir kaip juos supranta. Tačiau nemėgo pasipūtėlių, kuriems iškart viskas būdavo aišku" (Atsm, p. 225). Taip atsitiko ir šioj parodoj.

Atėjo didžiausia Vilniaus dama—Vileišienė Petrienė.

— Kaip gerai, kad tamsta esi, prašau man aiškinti,— pasakė pamačiusi Čiurlionį.— Raigardas — kas tai yra?

— Tai tokia vieta netoli Druskininkų,— atsakė Kostas.

— Bet čia parodyta aukšta žemės ūkio kultūra, kokios Lietuvoje nėra,— atšovė Petrienė. Žvilgtelėjo į katalogą ir užkliuvo už vardo „Malda".

— Kokia malda?

— „Tėve mūsų",-....atsakė Kostas ir ranka parodė paveikslą su keistom būtybėm, grojančiom arfomis.— Čia „Sveika, Marija".

Tai pasakęs, pasisuko ir nuėjo į šalį (plg. L, p. 323).

Kitą dieną, salei aptuštėjus, užbėgo kažkoks paprastas žmogus, matyt, jau anksčiau apžiūrėjęs Kosto paveikslus. Bėgiojo nuo vieno prie kito ir kažką pats sau murmėjo. Iš jo veido buvo matyti ir džiaugsmas, ir nustebimas, ir trumpalaikiai liūdesio šešėliai. Pagaliau pradėjo dairytis, lyg norėdamas su kuo nors pasidalinti įspūdžiais. Tuo metu pamatė Čiurlionį. Neklausė, kas jis, tik kvietė: „Eikš tamsta čionai, pažiūrėk!" Ir pradėjo vedžioti nuo vieno paveikslo prie kito: „Žiūrėkit, žiūrėkit! Ar matote?" Pagaliau atsisuko j dailininką ir pabaigė:

— Aš čia nieko nesuprantu, bet man baisiai patinka.

Čiurlionis nusprendė, kad tai buvęs įdomiausias žiūrovas ir geriausias kritikas (Atsm, p. 226).

Panašiai rašė R. Bytautas kauniškėje „Draugijoje". Čiurlionio „viskas yra neprigimta (nenatūrališka), netikra. Tačiau stoviu, žiūriu ir gėriuos. Tūkstantis minčių pereina per galvą, tūkstantis jausmų sukyla krūtinėje... Kodėl tai? Kur panašių paveikslų vertės paslaptis ir mastas?" Dailė, girdi, kaip ir poezija, remiasi simboliu arba simboliniu palyginimu. Sia prasme geriausi jo paveikslai esą „Garsas", „Prietelystė" („Bičiulystė"), „Praeiga", „Tyla", „Mintis", „Ilgesys", „Liūdesys", „Saulės sonata". „Kas sakosi jų nesuprantąs dėl tikrumos iškreipimo, tas netur savo sieloje nei lašelio poezijos jausmo" (D-ja, 1908, Nr. 17, p. 24, 26). Ir „Draugijos" redakcija (Jakštas) pripažino, kad „iš dabartinių mūsų artistų originališkiausias pasirodė p. Čiurliams" (ten pat, p. 24).

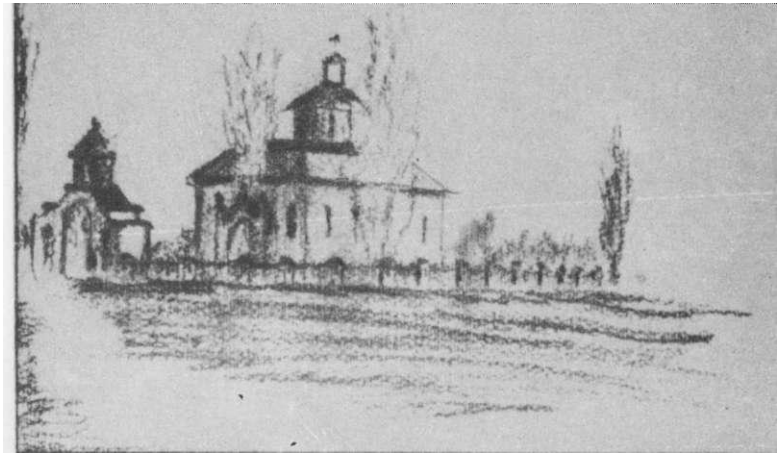

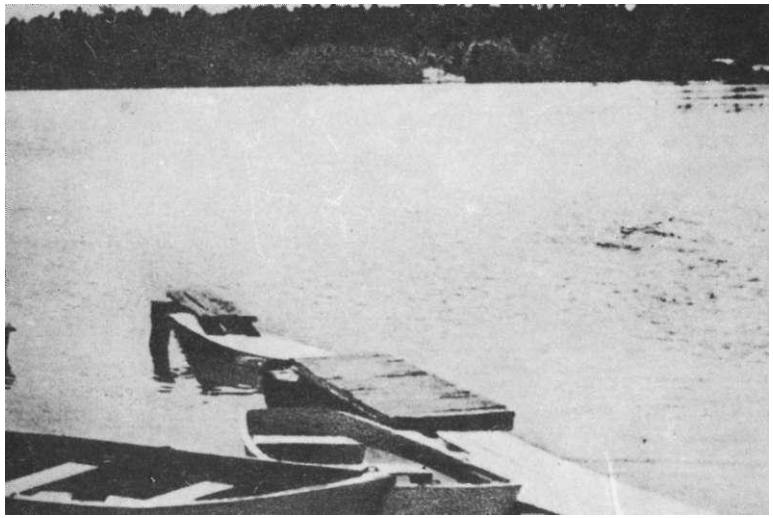

Druskininkų bažnytėlė. M. K. Čiurlionio piešinys. 1905

Druskonio ežeras

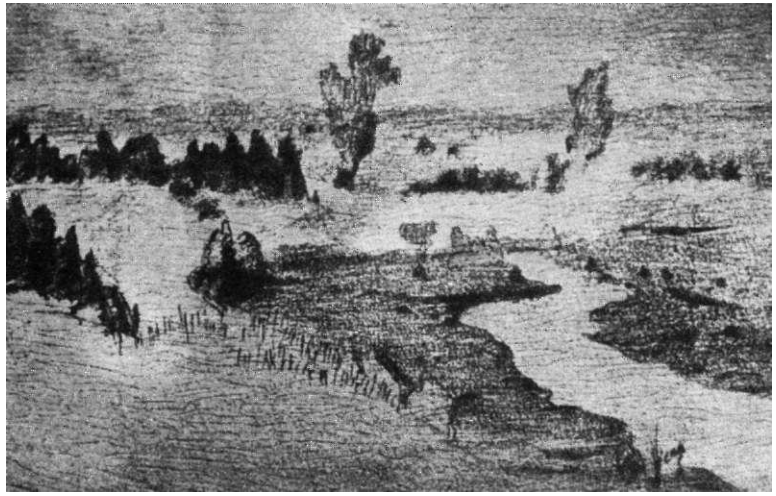

Bobrungos upelis. M. K. Čiurlionio piešinys bloknote

Profesorius Z. Noskovskis. XIX a. antroji pusė

Čiurlionis Varšuvoje. 1898

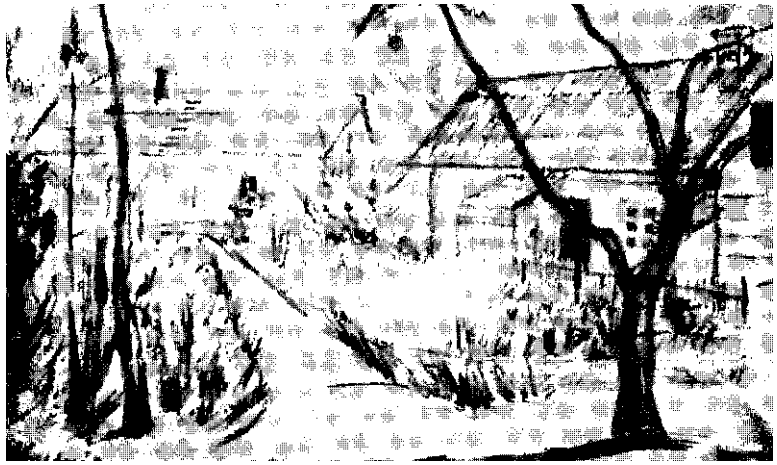

Čiurlioniu nameliai Druskininkuose. M. K. Čiurlionio piešinys. 1905

Motina tarp savo vaikų: stovi Jadvyga, Stasys, Kostas, Petras; sėdi motina, Juzė ir Valerija

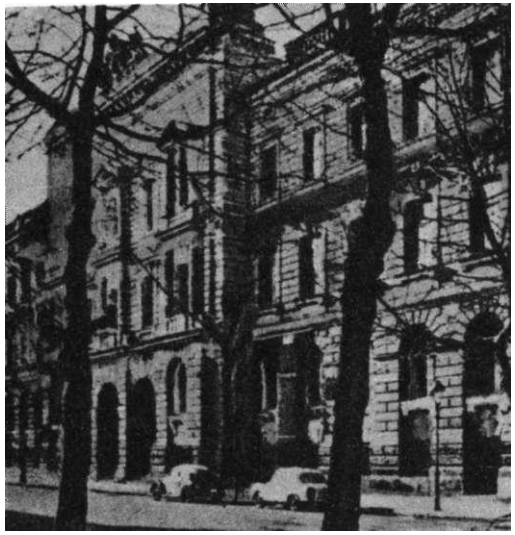

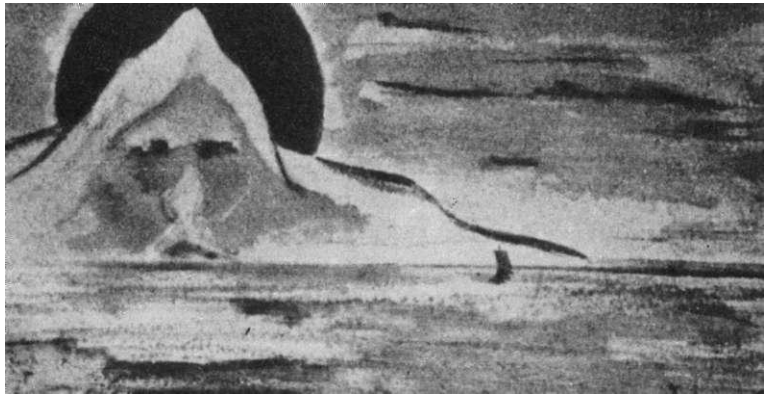

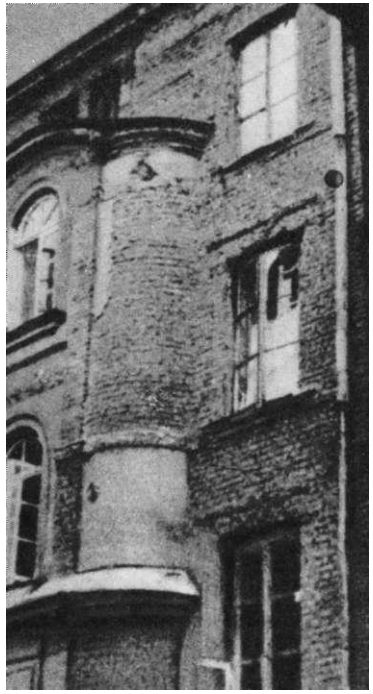

Leipcigo konservatorijos rūmai

K- Paulseno piešinys iš jo kompozicijų sąsiuvinio: Čiurlionį vaizduoja su aureole. 1902

Namas Varšuvoje, kuriame gyveno Čiurlioniu ketvertas

Jehova. 1903

Ramybė. 1903

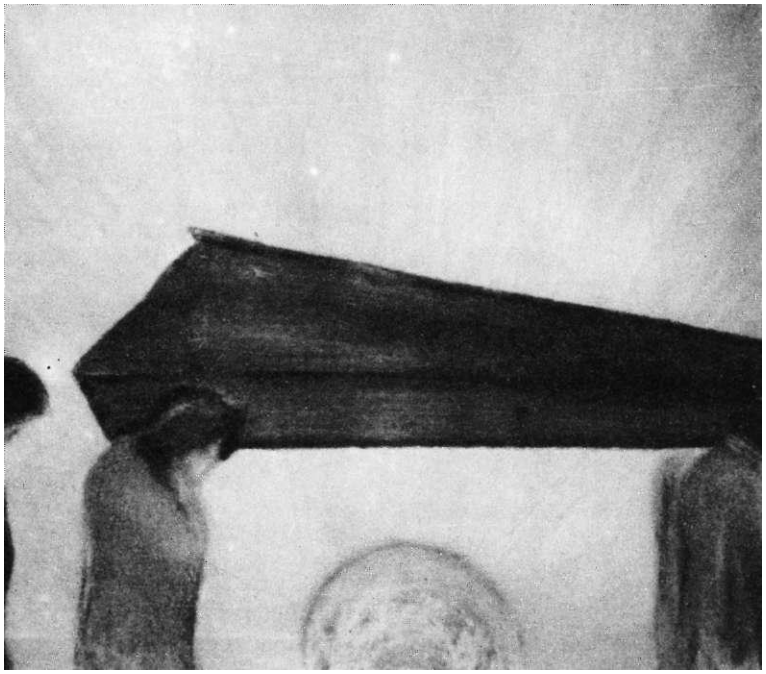

Laidotuvių simfonija, II. 1903

Laidotuvių simfonija, V. 1903

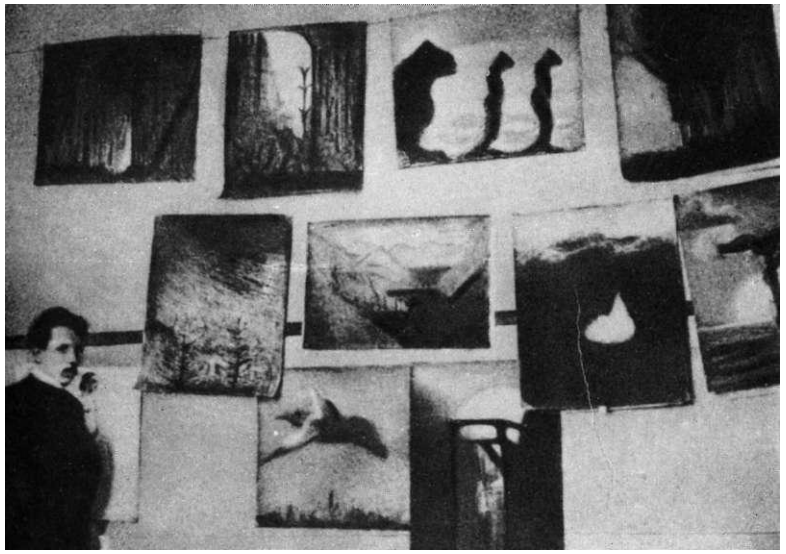

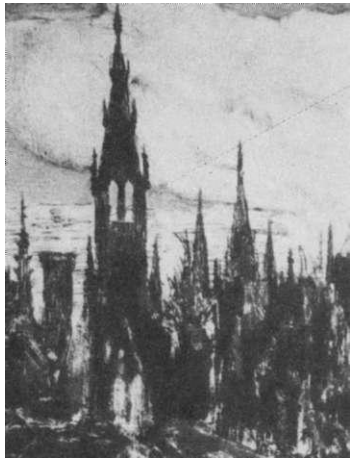

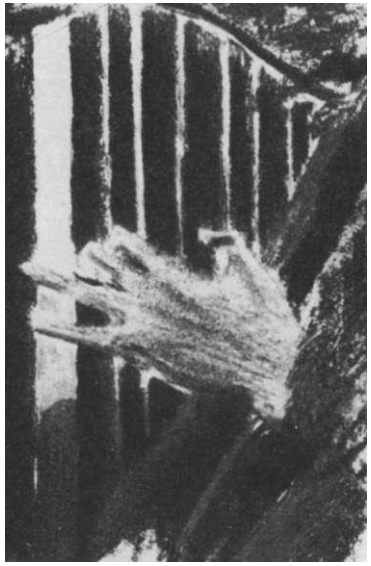

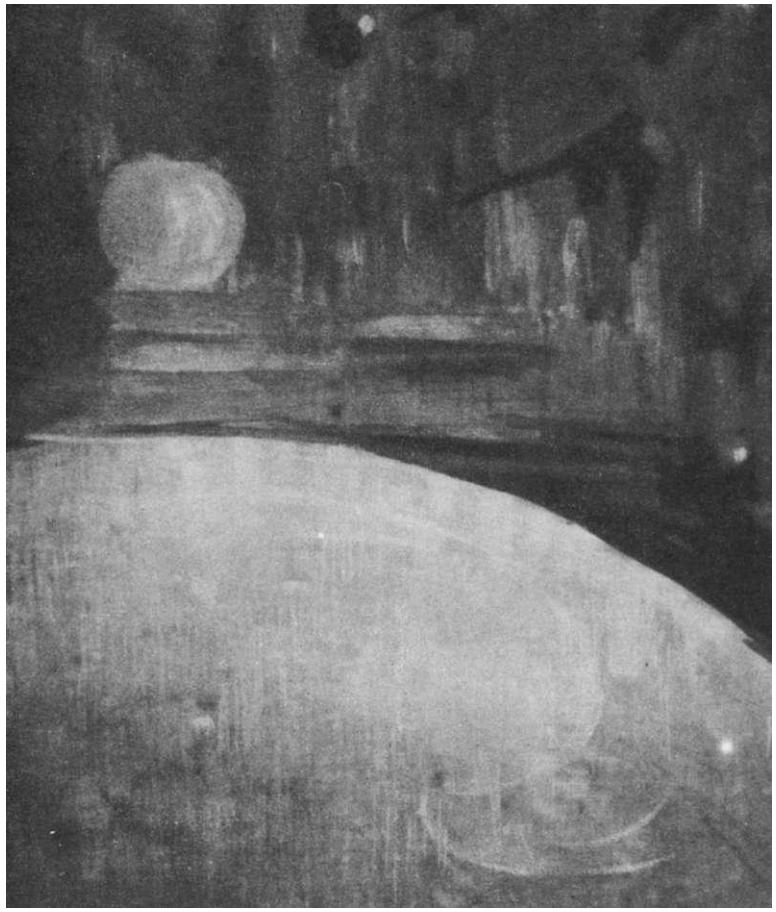

Čiurlionio vadovaujamas lietuvių choras Varšuvoje. 1904

Prahos bokštų eskizas. 1906

Miško šlamesys (muzika). 1903

Pasaulio sutvėrimas, IV. 1905—1906

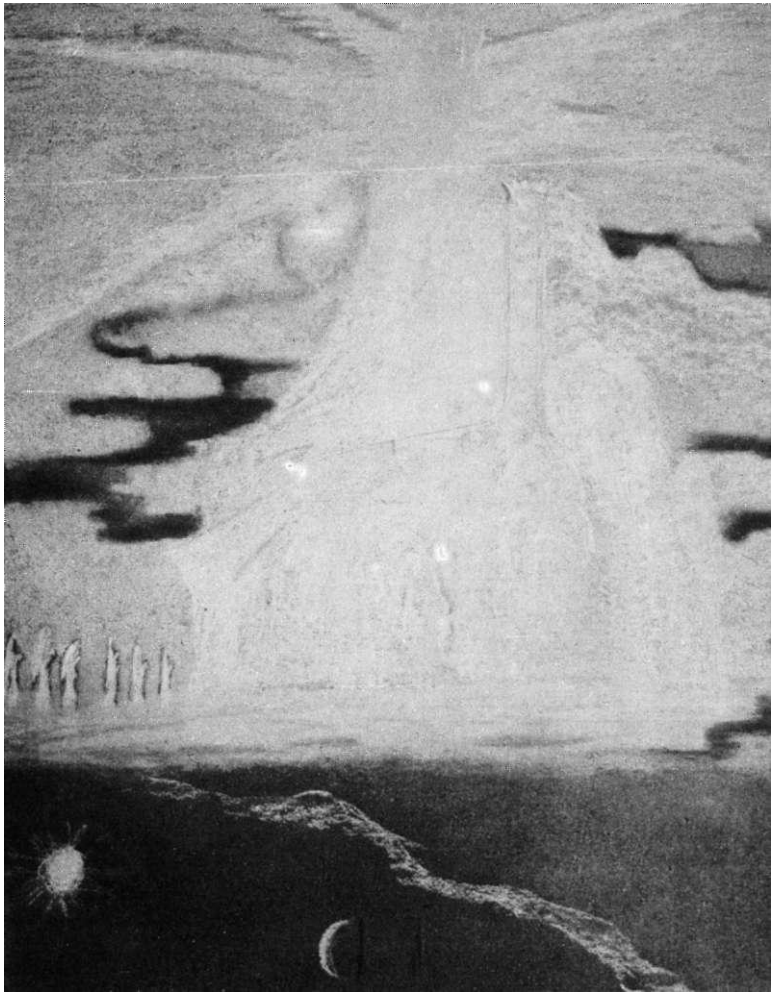

Himnas. 1905

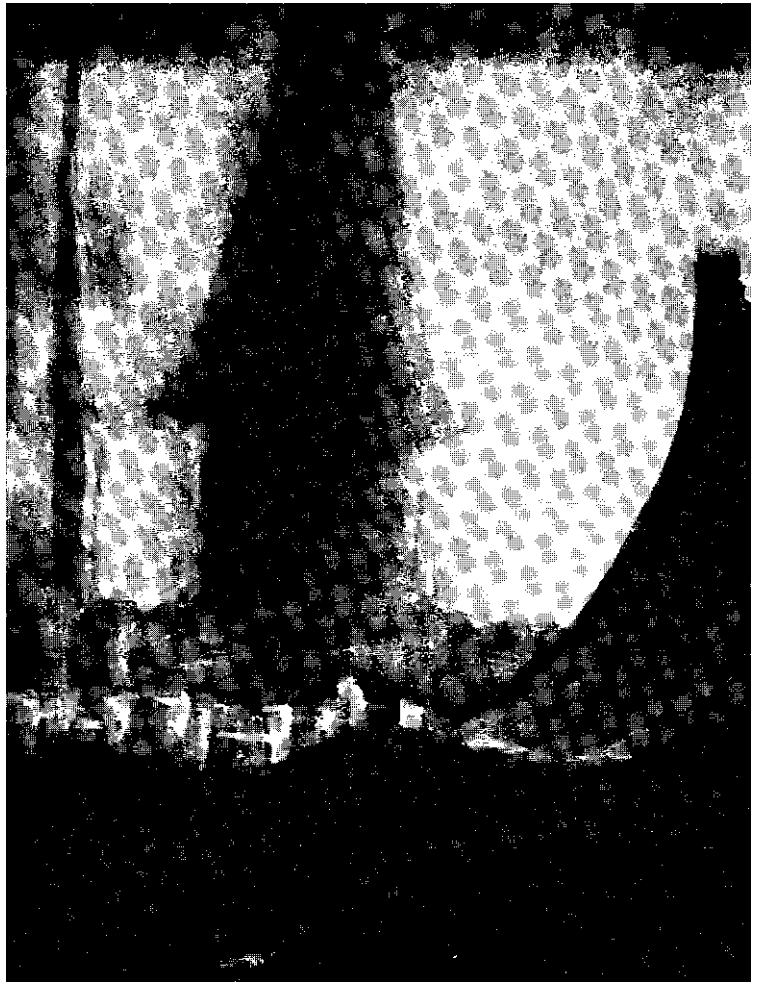

Mano kelias. *Iš kaukazinio triptiko*

Čiurlionis Kaukaze 1905 m.

Vilniškės parodos organizatoriai — A. Žmuidzinavičius ir P. Rimša

Pirmoji dailės paroda Vilniuje 1906 m.

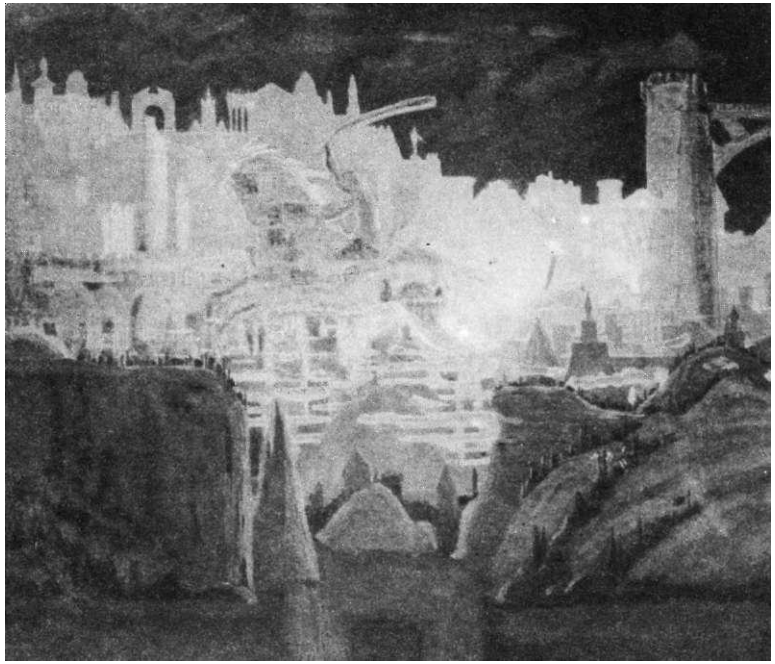

Miesto preliudas *arba* Vyčio vizija. 1909

Bičiulystė

„Draugija" buvo ryškiausias kauniškių balsas, o seniškių vardu „Šaltinyje" atsiliepė M. Davainis-Silvestravičius[1] — gana panašiai, tik sunkesne, „aušrine" forma. „Toje parodoje [...] visiškai nesuprantame paveikslų pono Ciurlianio, vardu „Sonatai", kuriuose norima išreikšti nupieštą muziką, pasaką ir daugel kitų dalykų, kurių gamtoje matyti negalima. Žinoma, galima būtų ir čia daug suprasti, kad prie to būtų koki aprašymai, nurodymai. Ponas Ciurlianis yra drauge muzikas, dainininkas, taigi nori ir ant paveikslų tą muziką išreikšti. Yra tai vis nauji keliai dailoje, kurie galės išsitobulinti" (SI, 1908, Nr. 23).

Vilniaus lietuvių spaudoje buvo gausu atsiliepimų ir detalesnių: analizuojama pavieniai Čiurlionio paveikslai ir nustatoma jų vertė pagal patirtus įspūdžius. V. Mongirdas „Vilniaus žiniose" daugiau sustojo ties sonatomis, „Mano keliu", „Garsu", „Praeitimi", „Mintim", „Tyla", „Žvaigždynu". Vydūnas (buvo atvykęs iš Tilžės) tame pačiame laikraštyje iš kitų paveikslų išskyrė „Ilgesį, „Bičiulystę", „Liūdesį" ir ypač „Garsą". J. Tumas „Viltyje" labiausiai buvo sužavėtas „Raigardu", o J. Kriaučiūnas „Šviesoje" — „Zodiako ženklais", kaip labiausiai suprantamais. M. Biržiška „Žarijoje" Čiurlionio kūriniuose pastebėjo „gilų betautinį persiėmimą pasaulio būtybės skausmu, begaliniu naujo žmogaus liūdnumu", kita vertus — juose „permatomi laisvos ateities dailės spinduliai".

Vilniaus rusų spaudoje Čiurlionį, kaip kūrėją, iškėlė Leonas Antokolskis, žinomo rusų (žydų kilmės) skulptoriaus sūnus. Čiurlionis, jo akimis, „neginčijamai žymi ir originali asmenybė, kuria didžiuotųsi bet kuri šalis, bet kuri tauta". Kiti Vilniaus ir Kauno rusų laikraščiai žymiausiu parodos dalyviu, po Stabrausko', laikė Čiurlionį. Jo kūriniai esą unikalus reiškinys mene, o jo kūrybos bruožai — poezija, muzikalumas, individualizmas; jis sprendžiąs būties problemas, reiškiąs begalinį pasaulio liūdesį, užbrėžiąs ateities dailės kontūrus (Blgr, p. 153—154).

Vilniškė lenkų spauda pabrėžė Čiurlionio simbolizmą ir technikos artimumą japonų dailei, be to, panašumą su E. Munko kūryba, neneigdami jo originalumo. Vienas

varšuviškės spaudos vertintojas darė prielaidą, kad Čiurlionis nubrėš lietuvių dailės vystymosi kelius (ten pat, p. 155).

Kostas pasiuntė keletą pirmųjų vertintojų iškarpų iš lenkų ir rusų laikraščių Volmanienei pasižiūrėti, „ką čionykščiai idiotai yra apie parodą parašę, bet prašau į tą nežiūrėti rimtai" (L, p. 210). Kritikos jis apskritai nemėgo ir nelabai jos paisė. Bet galų gale, parodai įsibėgėjus ir viską suėmus drauge, vertinimai šį kartą buvo gana teigiami.

DU POLIAI MENININKO ORBITOJE

Parodos ruošoje buvo du nepakeičiami Kosto talkininkai—Petras Rimša ir Sofija Kymantaitė. Pirmasis atrodė nerangus, flegmatikas, o svarbiausia — vis surasdavo situacijų, iš kurių nėra išeities. Antroji buvo aktyvi, drąsi ir preciziškos mąstysenos.

Prieš parodą reikėjo išsiuntinėti kvietimus. Viskas vyko sklandžiai, bet kai priėjo eilė įteikti pakvietimą gubernatoriui, atsirado nenugalimų kliūčių. Visi Kymantaitės pasiūlymai buvo Rimšos atmesti:

— Kaip per kurjerį? Mes gi jo kaip ir neturime, jis užimtas kitais reikalais.

— Tai tada paštu nusiųskime.

— Negalima. Kvietimas gali pražūti arba pavėluoti.

— Tai gal paprašyti ko nors iš draugijos narių, kad nuneštų.

— Tai dabar ir gana — gal dar kokią gražią poniutę ponui gubernatoriui nusiųsime.

Rimša piktinosi.

— Na tai gal pats nuneštum,— įsiterpė Kostas.

Petras sumurmėjo:

— Jei nebent akmenį į kišenę įsidėčiau.

Dažni konfliktai tarp Rimšos ir Kymantaitės Kostui rodė, kad čia kertasi ne du asmenys, o du pradai: primityvumas su kultivuotumu, intuityvumas su racionalumu, nors ir moterišku. Rimša, Kosto akimis, buvęs „senas vaikas, toks tikras, betarpiškas, natūralus". Jį ir vadino tiesiog Petreliu. Stebėjo, kaip jis kalba: rodos, „ne savais, o šimtmečių žodžiais" — liaudiškais posakiais, patarlėmis, priežodžiais. „Jame tarsi susikaupė visa Lietuva, viskas, kas tuo metu brolį jaudino",— rašo Jadvyga, prisiminusi Kosto pasakojimus (Atsm, p. 282).

Rimša atėjo į dailę beveik nuo arklo ir išliko koks buvęs. Tuo tarpu Kymantaitė augo pusiau bajoriškoj šeimoj, nuo mažens lankė geras mokyklas ir atostogas praleisdavo pas dėdę klebonijoje. Kaip moteris, ji greičiau įsisavino Rygos ir Krokuvos miestiečių orientaciją. Ji galvojo ir veikė vadovaudamasi nebe liaudies išmintim, o šviesuomenės galva.

Kostas stebėjo tą kontrapunktą ir širdyje džiaugėsi. Rimšą jis mėgo bene labiausiai iš visų vilniškių. Sofija buvo pranašiausia iš visų moterų, kurias pažinojo Vilniuje— labai inteligentiška ir subtili. Rimša nebuvo jai konkurentas, greičiau oponentas. Bet čia pat ėmė terptis kita „subtilybė" — dar gana jauna Sofijos pažįstama ir bendrininkė (abi rengė vaidinimus Kuliuose ir Plungėje), taip pat rašytoja, O. Pleirytė-Puidienė. Ji nepaleido iš akių Čiurlionio jau pirmosios parodos metu, o dabar stengėsi laimėti jo dėmesį kitu keliu.

Prieš atidarant parodą, ji „Vilniaus žiniose" paskelbė vaizdelį apie Čiurlionio „Ilgesį". Paskui kasdien vaikščiojo į parodą ir taikėsi sutikti Kostą. Sis buvo labai užimtas, bet kartą sutiko jį, bekalbantį su Kymantaite. Čiurlionis, „mane pamatęs, širdingai pasveikino ir jau nebeatsitraukė. Bet tylėjo dėl mano vaizdelio. [...] Kuomet pasirengiau išeiti, atsisveikino ir jis su Zose, pasiūlydamas palydėti. Vos tik išėjau iš parodos, sulaikė mane laiptų aikštelėje, paimdamas mano ranką.

— Norėjau padėkoti už dailų vaizdelį, kurį tamsta man paskyrėte... Dėkoju iš visos širdies, nes tamstos vaizdelis ir mintis yra gražesni už mano „Ilgesį" („Iš dienoraščio", Lž, 1939, Nr. 44; plg. LS, p. 17).

Sios „subtilybės" strategija, aišku, neliko nepastebėta Kymantaitės, kuri, pasikeisdama su kitomis merginomis, sėdėdavo prie kasos parodos prieangyje. Trečią parodos dieną užsibuvo ilgiau ir sulaukė, kol išėjo paskutinieji lankytojai. Kostas buvo dar neišėjęs, ir jiedu susėdo ant lango. Jis tyliai švilpavo dainelę, o jinai tarė:

— Taip dabar norėčiau muzikos.

— Einam pas mane, aš jums paskambinsiu.

„...Pro rotušės rūmus žemyn,—rašo ji,— pasukome į siaurą skersgatvį, įėjome į senų namų dengtą tarpuvartę— per kažkokį nešvarų prieangį, šeimininkės valgomą kambarį — ir tas kambariukas su žemu langu į gatvę. [...] Atsisėdau ant kanapos, užmerkiau akis, Konstantinas improvizavo. Kiek laiko praėjo — pusė valandos, valanda...— nežinau. Muzika nutilo — vakaro prieblanda pripildė kambarį— toje prieblandoje vis dar, atrodė man, supasi muzikos tonai. Atsikėliau—neišpasakyta laimė ir begalinis liūdesys užėmė man tiesiog kvapą. Atsikėliau iš vietos ir stovėdama už jo nugaros ėmiau glostyti atloštą galvą, ir užsilenkus pabučiavau lengvai išdidžią kaktą. Jis prispaudė mano rankas prie lūpų — jokių žodžių. [...] Po trumpos valandėlės tariau:

— Man reikia eiti.

— Aš palydėsiu.

Ir ėjome be žodžių. Atrodė, kad jau viskas pasakyta" (LS, p. 15).

Po to ji pradėjo rašyti literatūrinius dienoraščius, kuriuose analizavo savo jausmus: ramybę ir liūdesį, begalinį džiaugsmą ir kartu baimę. „Žinau, kas bus — nors nežinau, kaip bus" (ten pat, p. 16).

Po to atmintino vakaro praėjo gal savaitė ar daugiau. Čiurlionis su Rimša buvo pakviesti atvykti į organizacinį pasitarimą dėl bendrinės — daugiatautės Vilniaus dailininkų draugijos. Pasitarime buvo „paliesta daug klausimų, turėjo pasisakyti visų tautų dailininkų atstovai. Artėjo eilė ir mums,— rašo Rimša.— Aš su Čiurlioniu nebuvau susitaręs, kuris kalbėsime, ir ėmiau jaudintis. Stai iniciatoriai kaip paverti jau žiūri į mane [...]. Ir kitų žvilgs iai nukreipti į mane, jau visiems gerai žinomą, o ne į Čiurlionį. [...] Bet šis tyli kaip pagalys, ir tiek. Padėtis susidarė nei šiokia, nei tokia. Tuomet priėjau prie Čiurlionio ir garsiai lietuviškai pasakiau:

— Žalty, kalbėsi tu ar ne? Tu juk geriau gali atsakyti į iškeltus klausimus.

Aš nuėjau į nuošalų kampą. Buvau kažką negera ištaręs. Dėl to man dar nesmagiau pasidarė, net prakaitas išpylė.

Po trumpos pertraukos atsistojo Čiurlionis ir rimtai, gražiai blaiviai išdėstė lietuvių požiūrį į sumanytą draugiją. [...] Savaime suprantama, Čiurlionis savo žodžiu parėmė aną iniciatyvą, nors pasakė, kad bendroji Vilniaus dailininkų sąjunga negali atstoti tautinių dailininkų organizacijų" (Rimša, p. 184).

Lietuviai netiesiogiai išjudino šios daugiatautės draugijos reikalą. Jie paakstino ir lenkų dailininkų ambicijas. Sie nebuvo palankūs pirmajai lietuvių parodai ir tada savo spaudoje bandė priplakti patį Čiurlionį. Dabar pamatė, kad lietuviai eina į priekį, kyla jų lygis, o Čiurlionis jiems vadovauja. Lietuvių parodai tebevykstant, skubėjo ir jie atidaryti savąją.

Balandžio pradžioj Kostas trumpai išvyko į Varšuvą. Kokie ten buvo reikalai — nežinia. Gal buvo skatinamas tuoj po vilniškės parodos atidaryti savąją čionai, Varšuvoje, kaip buvo ne kartą svajota ir planuota. Reikalai nėjo jam palankia kryptim — Krivultos salonas nerodė intereso. Jo nuotaika krito. Savo mokytojai parašė iš Varšuvos labai trumpai, tik du žodžius LABA DIENA! Sofija skubėjo pasiekti jį ilgesniu laišku. Jis atsiliepė balandžio 14-ą jau iš Druskininkų, kur grįždamas užsuko.

„Taip man kažkaip keista buvo Varšuvoje, net nesitikėjau, kad ten tiek daug manęs liko. Nekalbu apie miestą, tuščias ir išsipustęs tartum kirpėjas ar kelneris, bet neturi supratimo, kokia nepaprasta Ponia Volman ir kokia nuostabi jos duktė Halka, mano ex-mokinė. Būtų buvę pas juos neapsakomai gera, jei ne tamsūs debesėliai, kurie, atsiradę mano vaizduotėje, iškildavo aukštai ir mesdami iš šviesaus dangaus šešėlį vertė mane užsisklęsti savyje. Būtų man buvę nepaprastai šviesu, jei pats būčiau buvęs šviesesnis. Gavau Tavo laišką, Mažule mano, ir toks dėkingumas apėmė mane, ir taip daug būčiau kalbėjęs Tau apie viską, bet vėl debesėliai, debesys, visas dangus apsiniaukė, na, ir tylėjau" (LS, p. 19).

Vilniaus lenkai balandžio pabaigoj pagaliau atidarė Tiškevičių rūmuose pirmąją savo parodą. Pasitaikė, kad Kostui ją belankant atsirado ir Pleirytė su savo broliu

Karoliu. „Čiurlionis mažai tekalbėjo apie paveikslus ir jų vertę. [...] Labiau domėjosi etiudais ir peizažais, mažiau portretais ir *„nattire mort'ais". [...]* Iš lenkų parodos,— rašo Pleirytė,— nuėjom paskutinį kartą dar Į savąją, nes ji šiandien uždaroma. Ten Čiurlionis susitiko su Zoeha (Sofija — *S.Y.),* o mudu su broliu nuėjom stačiai į jo paveikslų kambarį" („Iš dienoraščio", LS, p. 20—21).

Uždarius lietuvių parodą, tą patį vakarą, balandžio 28, vyko Slovackio ,,Mindaugo" pastatymas lietuvių visuomenei. Aldonos rolę vaidino Sofija Kymantaitė. Spektaklis buvęs gerai paruoštas, bet po to spaudoje pasirodė pikta anoniminė recenzija, kaip spėjama, parašyta ar inspiruota O. Pleirytės. Ji pati į spektaklį neatėjo (ten pat, p. 21—25).

„Jūros akių" mergaitė, pastebėjo Kostas, smelkiasi į muzikos pasaulį. Kitados, kai mokėsi Šiauliuose, motina jai samdė muzikos mokytoją. Dabar ji norėjo atgaivinti užleistą pianiną. Kostas jai patarė pasilikti literatūros bare — daugiau eiti į poeziją ir pasaką. „Aš visai nesitikėjau, kad žmogus žmogui gali tiek duoti — tiek žadinti minčių ir jausmų,— prasitarė ji F. Bortkevičienei.— Seniau rašinėjau eiles, bet per paskutinius dvejus metus visai buvau užmetus — netikėjau į save toje šakoje — dabar prisikėlė mano poezija" (LS, p. 29). Ji pradėjo rašyti ciklą „Jūra", ir vienam tų eilėraščių Kostas parašė muziką, o jo choras padainavo gegužės 2 d. „Žiburėlio" vakare. Gaila, kad toji Kosto kompozicija yra žuvusi.

Gegužės 4-ą O. Pleirytė-Puidienė įrašė savo dienoraščiuose, kad gavusi dovanų Čiurlionio paveikslą „Ilgesį". Gavo ne ji viena. S. Gimbutaitei, atsidėkodamas už globą ir talką remiant parodą, dovanojo „Žaliąjį laivą", o dar vienai poniai — turbūt labai norėjusiai įsigyti, bet nepajėgusiai — „Maldą"[54]. Pleirytė tiesiog triumfavo: „Čiurlionis padovanojo man savo „Ilgėjimos", kuo' dar labiau pabrėžė, kad aš jam artima, kas man yra be galo malonu" (ten pat, p. 21).

O Sofijos Kymantaitės nuomone, Pleirytė, „susitikus dailininką parodoje, ilgai jį laikiusi prieš tą paveikslą ir sakiusi, kad tas paveikslas esąs jos svajonė. Čiurlionis pabučiavęs jai ranką ir paprašęs tą paveikslą laikyti savo

nuosavybe. Paskui, atėjęs pas mane, ir sako: „Nepyk, rodos, padariau kvailystę".— Ką gi aš galiu pykti,— atsakiau [...], paveikslai tavo. Bet aiškinu jam, kad prie jo palinkimo paveikslus dovanoti neliks nieko „Tautos namams". [...] Tada Konstantinas man prižadėjo nieko šioje srityje nedaryti, su manim neapsvarstęs. [...] Su tuo paveikslu Puidienei ne tai erzino mane, kad jai padovanota,— bet aš jaučiau, koks to viso pagrindas. Tuštybė. Juk tu° ji gyrėsi ir gyrėsi: „Čiurlionis man padovanojo" (LS, p. 22).

Gegužės 6-ą Čiurlionis, Sofija ir Rimša išsiruošė į Kauną atidaryti dailės parodos — vilniškės tęsinio. Parodą ėmėsi globoti kauniškė „Dainos" draugija[35]. Buvo ta proga numatytas vakaras-koncertas su Čiurlioniu pianistu ir K. Petrausku solistu, be to, „Aušros" 25 metų sukakties minėjimas su Sofijos Kymantaitės paskaita. Sofija rašo: „Kaune „Dainos" draugija kviečia mane skaityti paskaitos apie „Aušrą". [...] Važiuoju ir aš padėti Konstantinui tos parodos rengti. Važiuoja ir Petras Rimša — tas amžinas trukdytojas" (ten pat, p. 23).

ČIURLIONIS KAUNE, „15 TOLO Į JĮ ŽIŪRINT"

Kaunas tuo laiku turėjo savotišką tridienį, kurį trumpai apibūdina A. Jakštas savo dienoraščiuose. Gegužės 7-ą buvo Žemaičių vysk. M. Paliulionio laidotuvės, kurių metu lietuvišką pamokslą sakė Vincas Jarulaitis, Rietavo dekanas bei Plungės klebonas — Sofijos Kymantaitės dėdė. Gegužės 8-ą įvyko „Aušros" 25 metų sukakties minėjimas, kur buvo trys kalbėtojai—skaitytojai, tarp jų ir Sofija Kymantaitė. Tą patį vakarą „miesto teatre vaidinta „Meisteris ir gizelis" — neblogai. (Kipras) Petrauskas dainavo. Čiurlionis skambino". (Pasirodė ir „Dainos" choras, diriguojamas muz. V. Nacevičiaus — *S. Y.).* Gegužės 9 įvyko „parodos atidarymas. Kalbėjo Leonas lietuviškai, rusiškai ir lenkiškai. Prakalba buvo neilga, turinys neblogas, tik iškalba gana sunki". Apie Čiurlionį Jakštas tiek prasitarė:

„Nei skambinimas, nei paveikslai Čiurlionio man nepatiko. Patiko tik pats Čiurlionis, kaipo rimtas žmogus; bent taip man rodės, iš tolo į jį žiūrint" (Ms, 1921, Nr. I, p. 51).

Paroda buvo atidaryta Adamčiko progimnazijos patalpose, Laisvės alėjos gale, priešais teatrą. Ją parengė Čiurlionis su atsivežtaisiais ir vietiniais talkininkais, o darbą baigė vos pusvalandį prieš atidarymą. Atidarymo iškilmėse buvo laukiamas Kauno gubernatorius ir naujasis vyskupijos valdytojas, sufraganas G. Cirtautas[36]. Čiurlionis šiose iškilmėse nedalyvavo. Teisinosi esąs suplukęs nuo darbo ir purvinas, o iš tikrųjų neturėjo tinkamų drabužių rodytis viešumoje. Juo pasekė ir Sofija. Siek tiek apsišvarinę, prie gatvės pompos nusiplovę rankas, jiedu pasuko į senamiestį ir „per tiltą į Aleksoto kalnus, puikiausiai įsivaizdavę, kaip ten kauniškis *beau-mond'as* tancevoja apie gubernatorių" (LS, p. 23).

Kauniškė paroda didesnių atgarsių spaudoje nebesusilaukė. Tik Kauno „Draugija" (Nr. 20, p. 380—381) įdėjo Profano vertinimą. „Iš tiesų Čiurlianis smarkiai talentingas dailininkas." Esą nuostabu, kaip „iš tuščių, sausų „Zodiako" ženklų Čiurlianis mokėjo įskelti ir mintį, ir gyvenimą, ir grožybę. [...] Prie gražiausiųjų Čiurlianio veikalų reikia priskaityti antrosios sonatos („Saulės" — 5. *Y.)* finalą". Vis dėlto „pagal talento didybę" Profanas deda pirmučiausiai ne Čiurlionį, o Petrą Rimšą, išstačiusį „Artoją" ir „Lietuvos mokyklą".

Paroda truko tris savaites. Vilniečiai negalėjo taip ilgai laukti. Palikę parodos globą Kauno muziejininkui ir dailininkui Tadui Daugirdui, patys grįžo namoi. Kostas skubėjo pasiruošti koncertams Vilniuje.

Gegužės 17-ą įvyko pirmasis „Dailės" draugijos vakaras. Programoje, be choro dainų, buvo du solistai: tenoras — Petrapilio konservatorijos studentas Kipras Petrauskas ir pianistas Čiurlionis. „Nepaprastas buvo vakaras didelių talentų pasirodymu. Abu visus pavergė. Kipro balso stiprumas, laisvumas aukštose gaidose, šilkinis piano švelnumas, na, ir puiki išvaizda stačiai siutino besotę publiką. [...] Čiurlionio skambinimas taip pat šiltai buvo sutiktas, ypatingai jo paties kompozicijos. Vaizdžiai kažkas tuomet išsitarė, esą rojalis po Čiurlionio pirštais ne skambėjo, bet giedote giedojo" (Rimša, p. 179). Choras giedojo Kosto kantatą *„De profundis".*

Gegužės 23 dieną buvo „Aušros" sukakčių minėjimas, kuriame Sofija Kymantaitė vėl skaitė paskaitą, o Čiurlionio vyrų choras dainavo. „Puikus Čiurlianio vyrų choras,— rašė G. Petkevičaitė,— skambėjo kaip kokio milžiniško susivienijimo pranašavimas. [...] Kartok, Čiurlianie, be nustojimo tas dainas" (Vž, 1908, Nr. 115).

Čiurlionio koncertai, ypač pastarieji du, atkreipė ir lenkiškosios Vilniaus visuomenės dėmesį. Čiurlionis pakėlęs Vilniuje chorinį ir koncertinį lygį, ir čia esąs didelis jo nuopelnas *(Kurjer Litewski,* 1908, Nr. 115).

Su minėtais koncertais baigėsi pavasarinis renginių sezonas. Čiurlionis, išsiplakęs ir pavargęs, išskubėjo į Druskininkus. Iš čia ketino tiesiai vykti į Kauną uždaryti parodos ir pargabenti paveikslų. Tas jo „bėginėjimas", matyt, nepatiko Sofijai, norinčiai jį laikyti arčiau savęs. Jis parašė jai laišką[37].

„Ryt važiuoju į Kauną — paskutinė diena parodos. Vėl pakavimas, išsiuntimas ir kiti tokie malonumai. Matau, kad Zosė pamiršo apie antrąsias mūsų medalių puses — ant kiekvieno jų parašyta „reikia", „turiu", „negalima", „nėra" ir 1.1. Taigi, „reikia" važiuoti pakuoti paveikslų — tiesa, Zosyte? Matai, nepyk, aš ten ilgai neužtruksiu" (L, p. 211; LS, p. 36).

Paroda buvo uždaryta gegužės 29 dieną. Paveikslus nukabinti ir juos pakuoti, be kitų, talkino Tadas Daugirdas. Jis pasakojo Kostui, kaip jam sekėsi parodos priežiūra ir kokių buvę nuotykių. Kartą, turgaus dieną, atėjęs į parodą kaimietis su botagu ir pirmoj salėj užkliuvęs už didžiulių Stabrausko paveikslų, vaizduojančių dvi damas—vieną raudonu apsiaustu, antrąją — juodu.

— Kas čia dabar? — klausia vyras.

— Portretai.

— Bet juk ne šventosios — tai kam tokie dideli.

Prie vieno peizažo su laukais ir avimis kaimietis burbtelėjo:

— Lauke gražiau, kam tokius dalykus piešti!

Daugirdas sunerimęs, kas bus, kai tą vyrą įves į Čiur-

lionio kambarį. O lankytojas, apžvelgęs pirmąją sieną, sustabdė pradedantį kalbėti aiškintoją:

— Nereikia — aš čia pats suprantu! Čia pasaka. Matai, lipa žmonės į kalną stebuklo ieškoti, mano, kad ten stovi ve šitokia karalaitė... Užlipo — ir matai — karalaitės nėra, tik sėdi mažas plikas vaikelis — nutvers pienės pūką ir verks.

Kostas buvo sujaudintas. Grįžęs į Vilnių pasakojo ne sykį ir ne vienam. Jis neklydęs, kad jo menas randa tiesų kelią į liaudies širdį, nes iš ten jis kilęs (plg. L., p. 324—325).

Vienas iš kauniškės parodos organizatorių buvo gyd. Rokas Šliūpas. Jis Vilniun atvyko „Dainos" draugijos įgaliotas susitarti dėl parodos perkėlimo į Kauną. Apžiūrėjęs Čiurlionio paveikslus, pastebėjo, kaip žiūrovai nesusigaudo. Prašo Čiurlionį parašyti paaiškinimus, kuriuos reikėtų tuoj išspausdinti ir dalinti žiūrovams.

„Čiurlionis iš pradžių nesutiko",— rašo Rimša. Jam gi rodėsi, kad to reikia tik pseudointeligentams ir snobams, sumiesčionėjusiems, atskilusiems nuo savo kamieno, nuo gyvojo šaltinio (L, p. 325). Bet toliau prašomas, tiesiog „įkalbėtas, ėmė rašyti. [...] Rašė palengva ir ilgai. [...] Ir taip paroda jau artėjo į pabaigą, o Čiurlionis dar nebuvo baigęs rašyti. [...] Buvo prirašęs visą ploną sąsiuvinį, ir nežinau, ar paaiškinimai buvo baigti, ar ne, kai jis man (Rimšai — *S. Y.),* atiduodamas tą rankraštį, pasakė:

— Žinokis! Paroda greit bus uždaryta. Toliau neturiu laiko ir noro rašyti.

Rankraštį, atsimenu, perskaičiau. Buvo jis, rodos, daugiau įvadinio pobūdžio', nes Čiurlionis kalbėjo ne apie atskirus paveikslus, o apskritai apie savąjį meną. Toliau Čiurlionio paaiškinimais nebuvo nei kam, nei kada domėtis ir juo labiau juos išspausdinti. [...] Jeigu būtų buvę ryžtingai norima juos išspausdinti, tai Čiurlionis, žinoma, būtų juos užbaigęs. Aš aną rankraštį su savaisiais popiergaliais ir kai kuriais daiktais įdėjau į lagaminą ir palikau M. Putvinskaitės bute Pylimo gatvės antrame numeryje. Kai gana greit jo pasigedau, deja, nebepavyko surasti: namų darbininkė lagaminą perkėlusi į malkų sandėlį kieme, iš kur jis ir dingęs" (Rimša, p. 182—183).

DRUSKININKUOSE GIMSTA NAUJOS SONATOS

Parvežęs iš Kauno eksponatus ir grąžinęs juos autoriams, Kostas skubėjo bėgti iš Vilniaus. Buvo baisiai pasiilgęs teptuko, ir vaizduotė jau kūrė naujus ciklus. Liko paskutinis vakaras — birželio 2. Sofija pasiūlė jį praleisti ant Gedimino kalno ir laukti aušros. Vilnius tuo metu esąs pasakiškas. Ten jie galutinai sutarė mainyti žiedus, o vasarą kartu praleisti Palangoje.

Praaušus nusileido nuo kalno, ir jis palydėjo ją iki namų. Pats skubėjo pakuoti savo „Lippenbergą" ir jį pasiųsti į Druskininkus. Popietyje traukinys turėjo vežti jį namo, o ji panoro palydėti ligi Lentvario. Lydimas į stotį prisiminė, kad Seinų „Šaltinis" prašė nuotraukos. įpuolė pas pirmą pasitaikiusį fotografą, ir taip buvo įamžintas — pavargęs, nemigęs, išsidraikiusiais plaukais. Si nuotraukа prigijo — nustelbė visas kitas (LS, p. 24—25).

Pasiekę Lentvarį, dar sumanė pasivažinėti Trakų ežere. Gavę vežiką, pasuko ten ir tris valandas irstėsi laiveliu. Ji grįžo į Vilnių, o jisai pas tėvus. Namus pasiekė antrą valandą nakties. Pirmasis pasitiko šunelis, o duris atidarė Petriukas ir įteikė laišką „nuo Povilo". Pasirodo, rašo ne Povilas, o Sofija, sugalvojusi aplenkti jį laišku.

„Gali įsivaizduoti mano nustebimą [...],—rašo kitos dienos vakarą.— Labai dėkingas už nepaprastą sumanymą, vertą Tavęs. [...] Ką Tu galvoji dabar, ką jauti? [...] Atsimeni, kai drauge irklavome? Atsimeni? Ar tai tiesa, kad būsime drauge Palangoje?" (L, p. 212).

Pasidžiaugęs sava aplinka ir leidęs namiškiams juo pasidžiaugti, jis greit „persiorganizavo" ir pradėjo dirbti.

„Zinai, Zosele,—tapau! Nuo ketvirtadienio tapau po 8—10 valandų,—rašo birželio 9.—Nieko neišeina, bet tai niekis. Tapau sonatą — apmesta jau visa (4 dalys) ir labai sunkiai duodasi, o labai norėčiau ją pabaigti kaip nors greičiau, nes antra pradeda man rodytis akyse. Atvešiu į Palangą — pamatysi. Kad Tu žinotum, kaip tai malonu taip užsispyrus, pasiutusiai, taip užmiršus viską ir be nuovokos, be atsikvėpimo tapyti. Baisiai kaip malonu. Viskas visur eina savo keliu: saulė šviečia, rugiai žydi, žmonės šneka, vaikščioja, ten.sau pievos, laukai, kalneliai, visur

gėlės, paukščiai, visur vasara, gražu, o aš nieko — tiktai tapau" (L, p. 213).

Betapydamas pradėjo galvoti, kaip važiuos į Palangą. Grafienė Vavelskienė kvietė pamokyti ją paišybos, o ji ten turi savo pensioną. Už pamokas kasdien 20 kapeikų valandai. Kambarėlis pensione 50 kapeikų parai — tai nebrangu. O kur kelionė ir maistas? Kišenėje tebuvo 25 rubliai. „Maitinsiuos žuvimis, kurių iš anksto prisižvejosiu [...], rinksiu ir pardavinėsiu gintarus [...]. Bet į Palangą važiuosiu" (LS, p. 28).

Birželio viduryje Sofija rašė F. Bortkevičienei, kad po dviejų savaičių būsianti Palangoje drauge su juo. Rašė jau iš Plungės, pasakiusi dėdei klebonui savo paslaptį,— jam pirmajam. Jis gi ją leido į mokslus, labai mylėjo ir didžiavosi. Ji spėjo, kad dėdė nebus palankus tokioms vedyboms, dėl to jaudinosi. Savo atsiminimuose (ten pat, p. 30) taip rašo:

„Atsimenu, sėdžiu prie rytmetinės arbatos su dėde. Kąsnis man stovi gerklėje — pagaliau pranešu. Pasikalbėjimas trumpais sakiniais — dėdė sujaudintas, lyg įžeistas. [...] Dėdė kamantinėja — aš atsakinėju. Taigi — yra baigęs dvi konservatorijas — kokius paveikslus tapo — visi jį gerbia... dėdė gali pasiklausti kun. Tumą..."

— Iš ko jūs gyvensite? — klausia dėdė.— Kai nėra pinigų —meilė gadinasi...

Aš apkabinu dėdytę, bučiuoju, sakau:

— Pamatysi — pažinsi — pamilsi.

Dėdė pagaliau sutikęs su tokia „Dievo valia", tik jam vis kliuvo ta nelaimingoji materialinė pusė. Po to ji išvažiavo pas tėvus į Kurklėnų ūkį. Motiną „įveikusi" daug lengviau — ji tokia gera. Žinoma, klausinėjo ir ji, bet tie klausimai nebuvę įžeidžiami.

— Kad jau toks mokytas, galėtų gal konservatorijos profesorium būti? Kaip antai Prielgauskas ponas Ignacas — plungiškis.

— Galėtų, bet nenori. Paveikslais daugiau gali uždirbti.

Tėvui buvę svarbu, ar jis *„šlachetnas",* turėjo galvoj — ar bajoriškos kilmės? Kadangi *„šlachetnas"* iš tikrųjų reiškia „garbingas", tai Sofija atsakė teigiamai ir išbučiavo tėvą.

Teta Morta, kuri šeimininkavo broliui klebonui, klausimą taip sprendusi:

— Ką čia dėdė gali raukytis, anokius jis čia tūkstančius už tave paklojo, kad galėtų žentą rinktis,— aš jam taip ir pasakysiu.

Netrukus Sofija parašė Kostui, kaip jai sekėsi atskleisti jųdviejų paslaptį namiškiams. Jis, atsiliepęs birželio 21, prisipažino, kad buvę nelengva ir jam tai padaryti.

„Siela net juokėsi iš laimės, kaip visi džiaugsis, klausinės. Taip sau galvojau ir parvažiavau namo. Kažkaip keista man buvo, kad nepasakiau visko iš karto, atidėjau vėlesniam laikui, paskui kitai, trečiai dienai, ir tada kaip tik pajutau, kad tai, ką turiu pasakyti, yra man baisiai brangu, ir baisu taip pat, kaip priims? Ką pasakys? [...] Pagaliau po ilgų kančių pasirinkau gana netinkamą momentą ir pasakiau, o sakydamas savo balsą girdėjau tartum svetimo žmogaus. Ką gi? Labai gerai, labai širdingai priėmė, bet — bet... Stai čia kaip tik ir yra visas dalykas. Mūsų laimė yra išimtinai mųsų laimė, o mūsų artimiausieji pajus ir sutiks, ir bus taip pat laimingi, kai mus arčiau pažins. Tuo tarpu jiems tai yra „Dievo valia", „Apvaizdos surėdymas" ir panašūs liūdni dalykai" (LS, p. 32).

Kosto namiškiai priėmė šią žinią iš tikrųjų daug palankiau.

„Atsimenu,— rašo sesuo Jadvyga,— kad apie savo sužadėtinę ir ketinimą vesti pasipasakojo pirmiausia tėvams, o paskui iškilmingai paskelbė mums visiems. Buvo daug džiaugsmo ir triukšmo. Ypač džiaugėsi mama, kuri ne kartą susirūpinusi prikišdavo Kastukui, kad jau, girdi, Kristaus metai (33 m.) artinasi, o jis vis vienas ir vienas, negi senberniu liksiąs. Apstoję žiūrėjome sužavėti į fotografiją: tokia ji iš tikro graži, jauna, miela ir... kalba gerai lietuviškai (!). Tik vienas Petras pažiūrėjęs pasakė — akys šaltos — ir išėjo iš kambario. Oi, kiek jam įkandin pasipylė epitetų: ir sutrūnijęs filosofas, ir nedakepęs Samsonas, ir Gaidys, ir jau nebeatsimenu kas. Tik

vienas Kastukas per daug turbūt buvo laimingas, kad galėtų ant ko nors pykti" (Atsm, p. 280).

Aišku, rašydamas Sofijai, Kostas prislopino savo namiškių entuziazmą, kad nebūtų didesnio kontrasto su tuo, ką jinai jam rašė. Bet šį kartą jam buvo svarbiau kas kita. Jis tebegyveno savo sonatomis ir dėl jų kankinosi.

„Dirbu daugiau kaip po 10 valandų. Bet argi tai darbas? Nežinau, kur dingsta laikas, viskas kažkur dingsta, j...] Pabaigiau „Sonatą" (IlI-ią, arba „Žalčio" — 5. *Y.),* nutapiau „Fugą", o dabar tapau naują „Sonatą" (IV-ą, arba „Vasaros" — S. *Y.). [...]* Man regis, jog tai negana gražu Tau, ir net ateidavo mintis sunaikinti. Ar atsimeni, kai naikinai savo darbus? Tu, „nieko gero". Ar atsimeni krosnį, pilną popieriaus skiaučių. Tavo ranka rašytų, Tu? Matai, dabar galėčiau puikiai atkeršyti, bet to nepadarysiu, nes nenoriu niekad savo gyvenime padaryti Zosei nė krislelio nemalonumo" (LS, p. 32—33).

Aną momentą ji tikrai prisiminė.

„Sykį rado jis mane [...] prie besikūrenančios krosnies ir deginančią savo raštus. „Kad tu niekad nedrįstum daugiau taip daryti!" — pasakė net pabalęs. O aš bandžiau įrodinėti, kad tai nevykę bandymai, kad balasto laikyti nereikia. Nebežinau, ką aš ten kalbėjau, bet pagaliau turėjau prižadėti, kad nieko nebedeginsiu. Jis tvirtino, kad mintys, netikusios formos sužalotos, užtemdytos, gali būti vėliau perkurtos iš naujo, kad formos tobulumas įgyjamas dirbant. Maždaug taip kalbėjo žymiai už mane vyresnis [...] ir didelio tobulumo mene pasiekęs, brangiausias man pasaulyje žmogus — tad pasižadėjau..." (P, 1966, Nr. 3, p. 138—139).

Intensyviai kūręs sonatas tris savaites, pasijuto išsisėmęs.

„Nuvargau labai,— rašo birželio 24-ą,— ir laiškai Tavo taip retai ateina. Taip norėtųsi žinoti apie kiekvieną Tavo valandėlę, kiekvieną mintį, kiekvieną žvilgsnį. Kur Tu, Zose? [...'] Kiek buvo saulės mumyse ir virš mūsų, matau tik šiandien — tą liūdną pilką dieną. [...} Zinai, Zose, nuogąstaudamas galvoju, kaip aš ten pas Jus (į Plungę — S. *Y.)* atvažiuosiu, juk aš beveik visai neturiu drabužių. Atrodau kaip paskutinis driskius — tai, žinoma,

menkniekis, bet liūdina mane, ir žiauriai pykstu ant savęs už savo aplaidumą. Et, kaip nors susitvarkys. Svarbiausia tai, kad po kokių 10 dienų pamatysiu Šviesiąją savo, ar ne tiesa, Zose? [...] O tapyba — žinai, dėl tos tapybos- į neviltį įpuoliau. Visą dieną šiandien tapiau ir vakare sunaikinau, o tai retai man pasitaiko. Nieko neišeina, o tai, kas jau yra, kabo ant sienos kaip sąžinės priekaištas ir šnabžda man visomis savo spalvomis apie negabumą, apie storaodiškumą ir kitus liūdnus dalykus. Zose, gal aš Tau to nerodysiu? Nepyksti?" (LS, p. 34—35).

Kas pažino Čiurlionį, suprato, ką reiškia jo „nepyksti"? Sofija pradžioj to nežinojo.

„...Iš pradžių man atrodė keista ir net erzino tas jo dažnas sakymas: „Nepykite — nepyk". Tuoj imdavau aiškinti, kad aš nepykstu.—Tada jis ir sako: „Tas „nepyk"— tai yra tik priminimas, kad niekados nereikia pykti —kad žmonių santykiuose visų pirma neturi būti pykčio. Aš dažnai be jokio reikalo sakau „nepyk", taigi tu nepyk, kad sakau „nepyk" (ten pat, p. 22).

Pagaliau Kostas išsiruošė kelionėn į Palangą. Buvo sekmadienis — petrinės. Skubėjo į Lentvario stotį ir pavėlavo į rytinį traukinį. Laukė visą dieną, o vakare parašė jai atviruką, pabaigdamas „nepyk". O buvo pikta dėl praleistos dienos. Dar labiau pikta, kai nuvykę Palangon, įsikūrę netoli vienas antro, lakstė kasdien ant tilto (taip buvo sutarta) ir susitiko tik antrą ar trečią dieną (ten pat, p. 36—37).

KŪRYBINGOS ATOSTOGOS PALANGOJ IR PLUNGĖJ

Kostas atvyko Palangon ne žvejoti, ne laivais plaukioti. „Sakėsi be galo pasiilgęs savo darbo, ir toks minčių antplūdis, toks troškimas — tapyti... tapyti",—rašo Sofija (ten pat, p. 37). Ir jis nustatė griežtą dienotvarkę sau ir jai. Kėlėsi anksti, ėjo prie jūros, maudėsi ir stebėjo jūrą ankstyvą rytmetį. Jau 9 valandą buvo jos kambarėlyje, Bugailių namų saikutėje, kur ji laukė paruošusi pusryčius. Po valandos palydėdavo ją į pajūrį maudytis,

o pats skubėdavo prie darbo-. Jo darbo kambarėlis buvo saikutė netoli parko. Grįžusi iš jūros, jinai porą valandų turėjo rašyti. Apie 3—4 valandą, kartais ir po 4-ių, būdavo pietūs jos kambarėlyje. Po to abiejų pasivaikščiojimas ir atsisveikinimas su saulėlydžiais pajūryje.

Šeštadieniais jiedu rodydavo vienas antram, ką buvo padarę. „Aš ėjau žiūrėti paveikslų... ir sakyti savo nuomonės, o paskui pas mane jam skaičiau, ką parašiusi. Mano parašyta nedaug. Tai tilpusi vėliau pirmajame „Bare" „Jūra". Konstantinas gi nutapė tada „Pavasario sonatą", „Jūros sonatą", „Preliudą" ir „Fugą" (ten pat). Sofija čia bus apsirikusi: „Pavasario sonata" buvo sukurta anksčiau ir eksponuota II dailės parodoje. Palangoj, pasak V. Landsbergio, jis kūrė (baigė — S. *Y.)* „Vasaros sonatą" ir gal naujai perkūrė „Pavasario sonatos" scherzo (ten pat, p. 37, išn. 3), o iš tikrųjų — daugiausia dirbo prie „Jūros sonatos".

Pasivaikščiojimo metu jiedu svajojo apie kūrybinį savo darbą. Pirmiausia jiedu rašysią lietuvišką operą, kaip buvo sutarę,— jis dėl to ją vadindavo Jūrate, o jinai jį — Kastyčiu. Paskui jis tapys dekoracijas Stanislavskio teatrui Maskvoje, o Romoje tapys *al fresco* — tapys muziką. Pasivaikščiojimo metu Kostas stebėjęs kiekvieną šakelę, gerte gėręs gėlių spalvas, „ką jau sakyti apie debesis".

Kartą jiedu sėdėjo ant aukštos kalvos netoli Naglio. Dangus buvo nurausvintas saulės,— ir štai laivai su išpūstom burėm slenka, slenka išdidžiai.

— Žiūrėk, tavo paveikslai,— parodė jinai.

Jis pašoko, žvalgėsi visai apsvaigęs ir akimis gerte gėrė tą dangaus stebuklą.

Kai jiedu vakarais ateidavo ant tilto stebėti saulėlydžių, kiti vasarotojai (daugiausia jų buvo iš Varšuvos) skubėdavo į savo vilas.

— Barbarai! — erzinosi jis.— Saulė leidžiasi — kasdien nesulyginami paveikslai debesyse, kasdien kitokia jūra, o jie lekia ryti...

— Tegu,—ramino jį Sofija.—Mes paliekame — saulė mums leidžiasi (ten pat, p. 38).

Kostas, tapydamas „Jūros sonatą", žvalgė ne tik jūros paviršių, bangas, saulės atspindžius, bet, atrodo, tyrinėjo

ir jos dugną. „Besimaudydamas nuplaukdavo tolyn į jūrą" ir nardydavo, o paskui pasakodavo Sofijai „apie tą nuostabų pasaulį, kurį jis matąs po vandeniu, apie tuos kylančius vandens burbulėlius, [...] dieną švytintį smėlio dugną". Sofija baiminosi ir prašė, kad nenardytų. Tai ji vėliau pasakojo savo dukrai Danutei (P, 1966, Nr. 3, p. 151).

Jiedu išbuvo Palangoje visą mėnesį. Rugpjūčio pirmom dienom dėdė atsiuntė arklius, ir jie išvyko į Plungę.

„Labai keista,—rašo jinai,—kad visai užsitrynė mano vaizduoiėje pats atvažiavimas į Plungę. [...] Žinau tik, kad maniškiams Konstantinas užimponavo, nors laikėsi ir atrodė kukliai" (LS, p. 39—40).

Geriau prisimena muz. Juozas Žilevičius, tada jaunas septyniolikmetis Plungės vargonininkas (Drg, 1965. XII.24). Jis rašo, kad klebonas užleidęs Čiurlioniui didelį svečių kambarį, o šis išsidėstęs atsivežtus savo paveikslus ir pradėjęs tapyti naujus.

„Daugiausia jis sukinėdavosi prie paveikslo „Rex". Kai kurdavo, [...] pietauti neidavo-, tik Zosė, tyliai įėjusi kambarin su valgiu, palikdavo pietus jo „ateljė" ant staliuko. [...] Pas dekaną lankydavosi daug svečių, bet į Čiurlionio kūrybos kambarį šeimininkas svečių nevesdavo. Bet kai kurią dieną Čiurlionis atsipalaiduodavo nuo darbo, jis pats pakviesdavo svečius pasižiūrėti jo paveikslų.

Laisvais vakarais, po vakarienės, eidavome į svečių kambarį, kur Čiurlionis skambindavo 2—3 valandas." Skambindavo Bethoveną, Šopeną, Bachą ir „labai nuotaikingą savo preliudą, vaizduojantį varpus, skambančius vakarinei maldai. [...] Ypatingai džiaugdavosi improvizuodamas liaudies melodijų įvairius išvystymus. [...] Variacijas „Bėkit, bareliai" buvo galvojęs išvystyti į didelius ir sudėtingus kūrinius, juos bendrai apjungdamas" (ten pat).

Prie stalo, valgant, be klebono, buvę du vikarai — Stasiulionis ir Kuprevičius, Sofija ir jis — vargonininkas Žilevičius.

„...Visi jam duodavome prie stalo pirmenybę kalboje, išskyrus dekaną, kuris su Čiurlioniu daugiausia ir kalbė-

davosi. [...] Čiurlionis kalbėdavo apie savo keliones po Europą, Kaukazą ir kt. vietas. [...] Labai ryškiai ir su humoro priemaiša mokėdavo nepaprastai vaizdžiai tas keliones nupasakoti, rodos, būtum drauge su juo ten keliavęs" (ten pat).

Vakarop Čiurlionis dažnai išeidavęs su sužadėtine pavaikščioti Kartenos—Kretingos keliu, kur miesto pakraštyje, prie kelio, buvo senos parapijos kapinės. Jis padaręs tų kapinių keletą škicinių apmatų. Kartais vienas arba su Žilevičium eidavęs į Oginskių parką. „Tada lyg paskęsdavo praeitin, rodydavo vietas, kur, kada ir ką čia grojo" (ten pat).

Su Žilevičium kalbėdavęs apie kompoziciją, nes pastebėjo, kad jaunas vargonininkas bando pats kurti ir vargonais graibstosi Bacho melodijų. Kokį bendrą įspūdį tada darė Čiurlionis būsimam muzikui?

„Pirmas įspūdis buvo gana savotiškas: ilgi, kiek garbanoti plaukai, vis užkrinta ant akių, po kaklu didelė šilkinė „kukarda", didelė, gerokai kreiva nosis, savotiškai žvilgančios akys, veide nuolat maloni šypsena. Kalbėjo ramiai, su humoro priemaiša, dažnai komplikuotesnių minčių reiškimui griebdavosi lenkiškų sakinių. Šiaip kalbėjomės visada lietuviškai" (Žilevičius, ten pat).

„Plungėje viešėti laiko nebuvo,— rašo Sofija,— reikėjo man apsilankyti Druskininkuose ir jam į tą Petrapilį, kur tiek vilčių krovėm" (LS, p. 40). „Būsiu Plungėje iki 26.VIII",— buvo rašiusi F. Bortkevičienei (ten pat, p. 39). Ilgiau negalėjo būti ir Kostas, nes rugpjūčio 27-ą turėjo dalyvauti metiniame „Dailės" draugijos susirinkime Vilniuje (Rimša, p. 180). Iš Plungės jie išvažiavo arkliais į Mažeikius, o iš čia sėdo į traukinį, ir ta kelionė ligi Vilniaus liko jiems atmintina (LS, p. 49).

„Dailės" draugija per vienerius metus iš 6 narių išaugo į 65. įstojo nariais užsieny gyvenančių lietuvių. Pagerėjo ir iždo ištekliai. Draugiją išgarsino dvi parodos, kitus sudomino ir Tautos namų projektas. Tai buvoi didele dalimi Čiurlionio nuopelnas. Jis nūnai pradėjo susirinkimą, kuris, deja, buvo negausus—13 narių ir 10 svečių. Padarė pranešimą ir paprašė G. Petkevičaitę toliau vadovauti posėdžiams. Susirinkimas buvęs „turiningas ir pra-

ėjo šiltai. Tą šilumą jam kaip tik suteikė Čiurlionis ir Gabrielė Petkevičaitė". Pastaroji patarusi pasidalinti darbu: Čiurlionis tegu daugiau rūpinasi muzika, o Rimša vaizdiniu menu. Mat svarstyta praplėsti draugijos veiklą į kitas menų sritis — įstatai šitai leido. Kažkas pasiūlė, ar nereikėtų lietuvių dailės parodą rengti ir už Lietuvos ribų, bet Čiurlionis buvęs priešingas: esą dar per anksti, ir su juo sutikę visi kiti (Rimša, p. 180). Valdyba buvo palikta beveik ta pati, taigi ir Čiurlionis vicepirmininko pareigoms. Jisai, Rimša ir Zmuidzanavičius—draugijos kūrėjai, buvo išrinkti garbės nariais, o dar du — varšuviškis K- Stabrauskas ir kauniškis Tadas Daugirdas už nuopelnus rengiant parodą Kaune (Z Pg, p. 137).

Valdybininkai žinojo, kad Čiurlionis kelia sparnus išskristi iš Vilniaus. „Čiurlionio pasiryžimas persikelti • į Peterburgą dailės draugijai ir apskritai visam kultūriniam Vilniaus gyvenimui buvo labai skaudus",— rašo Rimša (Rimša, p. 185). „Liūdna, labai liūdna,—atsiliepė iš Amerikos ir Žmuidzinavičius,— kad mūsų taip mažai tegali gyventi ir dirbti Vilniuje. Jeigu draugas Čiurlionis irgi išvažiuos iš Vilniaus arba kuo smarkiausiai užsiims muzikos dalykais, tai mūsų plastiškoji dailė liks tikra našlaitė" (ten pat).

PRAŽVALGOS PETRAPILYJE IR DRUSKININKUOSE

Kostui sutapo du dalykai — pristatyti sužadėtinę tėvams Druskininkuose ir vykti į Petrapilį. Tuo tarpu brolis Stasys, baigęs realinę mokyklą, norėjo stoti į politechnikos institutą Petrapilyje ir turėjo laikyti egzaminus. Atrodė, bus geriau, kad ir Kostas vyks kartu ir patyrinės galimybes surengti ten savo parodą. Su Sofija buvo sutarta, kad po vedybų jie kelsis į Petrapilį, ir ji pritarė, kad važiuotų dabar tenai, o paskui abu į Druskininkus.

Kostas greit susiruošė — paėmė su savim 50 paveikslų, įsidėjo rekomendacinį dail. Leono Antokolskio laišką, rašytą rugpjūčio 26-ą, adresuotą M. Dobužinskiui:

„...Tas, kas atvyks pas Jus su šiuo laišku — mano didelis bičiulis Mikalojus Čiurlionis, dailininkas, lietuvis, [...] pastaraisiais metais jis daug tapo paveikslų — labai savotiškų ir gražių. Tapyboje, kaip ir muzikoje, jis didelis novatorius. Jo kūriniai (paveikslai, tiksliau — paveikslų ciklai) sukelia stiprų įspūdį, bent man. Aš juo labai džiaugiuosi, nežinau, kaip Jums patiks. [...] Aš pats jam patariau vykti į Peterburgą. [...] Jis Peterburge nieko nepažįsta..." (S, 1973, Nr. 12, p. 20).

Kosto įspūdis, pasiekus Petrapilį, buvo niūrus. „Granitinis miestas, virš kurio ir dangus atrodo granito — migla prisigėrus prakeiksmų ir degtinės tvaiko, veidai daugiausia nuoširdūs, akys vaikiškos, o vargo kiek čia, Dieve mieliausias" (LS, p. 42).

Pradėjo tyrinėti parodos galimybes, bėgiojo nuo Ainoišiaus pas Kaipošių ir negalėjo rasti, kas reikia. „Viskas eina kuo blogiausiai. [...] Aueris (toks ponas, kuris rengia rudens parodą) išvažiavo į Maskvą, kada grįš — nežinia; Kulbinas, proteguojąs naujas meno sroves, dar negrįžo iš atostogų,— kolega Somovas labai buvo sutrikęs ir tvirtino nieko nežinąs ir kad jam labai nemalonu, ir kad, ir 1.1. — o iš veido matėsi, kad nori kuo greičiausiai manęs atsikratyti" (ten pat, p. 41—42).

Tai pajutęs, jis nebeužėjo nė pas Dobužinskį. Pasiuntė brolį Stasį perduoti Antokolskio laišką ir pranešti, kad nebeturįs laiko užeiti. Dobužinskis, žinoma, visa tai palaikė Čiurlionio kuklumu bei nedrąsa, nes buvęs įspėtas, kad toks esąs. Stai jo versija:

„Ir kai iš A. Žmuidzinavičiaus laiško sužinojau (spėjama, maišąs su kuo kitu, nes Žmuidzinavičius tuo metu buvo Amerikoj, LS, p. 43), kad Čiurlionis rengiasi atvykti į Petrapilį, aš ir tie, kurie jau buvo girdėję apie Čiurlionį, susidomėję laukėme, kad galėtume su juo susipažinti. A. Žmuidzinavičius įspėjo, kad Čiurlionis labai kuklus, nedrąsus. Ir iš tikrųjų, atvažiavęs į Petrapilį, jis nedrįso užeiti nei pas mane, nei pas K. Somovą, kuriam A. Žmuidzinavičius irgi rašė, o kažin kodėl pirma pasiuntė pas mus savo brolį, dar kuklesnį už save patį" (MKČ, 1938, p. 93).

Kostas nebelaukė grįžtančių P. Auerio ir N. Kulbino. „Nusivaręs kaip nedievo sutvėrimas", grįžo į Vilnių ir plačiau papasakojo Sofijai, ką buvo trumpai rašęs laiške.

Pagal tradiciją turėjo kas nors atlikti pražvalgas Kastyčio „dvare". Buvo siūlyta jos mamai, bet ši nenorėjo ar negalėjo. Kosto šeirna jau laukė, nes buvo pranešęs iš Palangos, kad atvažiuosią abu, tik nepranešė tiksliai laiko.

Tėvai buvo susirūpinę, kur juos priglaus, nes vasarotojai dar buvo užėmę gerąjį namuką prie gatvės, o šeimos name tiesiog nebuvo vietos. Kostui tebesant Palangoj, grįžo iš Amerikos brolio Povilo žmona su trim vaikais ir apsistojo pas seserį. Čiurlioniams visai nesirodė. Tai sujaudino tėvus, ir šie svarstė, ką daryti. „Po trumpo šeimos pasitarimo buvo nuspręsta parsigabenti visą šeimynėlę pas mus" (Atsm, p. 284). Ejo pati motina, lydima sūnaus Stasio, ir prikalbėjo persikelti. Marčiai su vaikais buvo užleistas didysis šeimos kambarys, o visi kiti „susispaudė" mažajame kambary ir virtuvėj.

Vasarotojai dėl pablogėjusio oro greičiau išsivažinėjo, ir tėvai skubėjo parengti namuką Kostui ir jo sužadėtinei. Išvalė, sutvarkė, papuošė, ir kai marti pamatė, panoro pati ten keltis. Girdi, norinti savarankiškai gyventi ir savo ūkį pati vesti. Tėvai nesutiko, nes skola buvo dar neišmokėta. Ji grasino išsikraustysianti iš Čiurlioniu visai.

Tokie buvę maži debesėliai, kuriuos išsklaidė Kosto ir Sofijos atvažiavimas. „Atsimenu gerai,— rašo Jadvyga,— kaip motinos pavedimu kiekvieną pavakarę budėdavome prie vartelių, įtempę akis ir ausis, ar nepasirodys, ar nesudardės vežimo ratai.

Ir štai vieną pavakarę sudardėjo. Ir kas, kas vežė mūsų laukiamus svečius? [•••] Tas pats senas žilas Jankelis su tuo savo senu kuinu ir apšepusia brezentine būda. [...] Kastukas pasirinko Jankelį, o šis labai išdidžiai šį kartą laikėsi ir tėvui priartėjus reikšmingai mirktelėjo ir galva linktelėjo į būdos pusę, atseit „marčią parvežiau" (ten pat, p. 285).

Pirmiausia iššoko Kostas, o kai mama sunerimusi paklausė: „O kur Zosė?", ši iš būdos atsiliepė: „Aš čia".

Buvę daug triukšmo, kaip paprastai, ir daug džiaugsmo. Kostas susižavėjo Povilo vaikučiais — kilnojo juos ir pasisodinęs ant pečių bėgiojo, Abi mergytės. Roželė ir Gražytė, kalbėjo tik lietuviškai, o mažasis Poviliukas — devynių mėnesių — buvo dar „nebylys". Kostas džiūgavo, kad Povilas ir šiuo atveju mus pralenkęs.

— Puikus vyras tas Gandras ilgakojis! Kodėl jo neparsivežei?—klausė brolienę, ir ši buvo labai patenkinta.

Nuo to momento ji sušvelnėjo ir nekalbėjo apie savo išsikraustymą[38].

Kosto būsimoji namiškiams atrodė graži, „svajingai švelni, balsas jos lygus, elgiasi paprastai, su visais maloni, taip puikiai kalba lietuviškai. [...]Aš iškart ją įsimylėjau,— rašo Jadvyga,— pasakiau jai į ausį, kad norėčiau tokią dukterį turėti kaip ji. Ji tuojau pakartojo Kastukui, o jis — visiems, ir buvo daug juoko. Ypač ji buvo graži, kai apsivilkdavo tautiškais rūbais. [...] Tikra Palangos Birutė, apie kurią ji mums visą eilėraštį pasakė. Ji nebuvo panaši nei į vieną Druskininkų panelę [...], kurios labai šnekios ir triukšmingos lenkės. Ji buvo lietuvaitė" (ten pat, p. 285—286).

Kokį įspūdį darė Kosto šeima jai? Motina atrodžiusi labai suvargus, visa žila, bet „kažkas labai mielo — o kartu ir kažkas tragiško akyse", ir kalba labai švelniai. Tėvas — linksmas, liesas, kiek frivoliškas senukas. Juzė, jau bene 25 metų mergina, malonios išvaizdos brunetė. Du jauni berniokai — Petras 19 ir Jonas 17: pirmasis negražus, aukštas, pakrypusiu pečiu, užsidaręs savyje, niūrus; antrasis — liesas, ištįsęs, labai malonios povyzos, tamsiom žibančiom akim su žavinga šypsena. Ir dvi jaunesnės mergaitės — Valė 14, Jadzė 9 metų: pirmoji stambi, tvirta, antroji — mažytė, smulkutė, panaši į Konstantiną, labai reikšmingu veiduku ir šviesiom akim (LS, p. 40).

Šviesiausios akelės buvo tų mažųjų trijų vaikučių, kuriais visi, o ypač Kostas, negalėjo atsidžiaugti. Vieną vakarą (rugsėjo 7) sėdo rašyti tų mažylių tėvui į Niujorką, kur jis, išleidęs žmoną ir vaikus, pradėjo architektūros studijas Kolumbijos universitete.

„Mano vienatinis Povilėli, matai, sėdžiu dabar sau su Zose,— vakaras, visi eina gulti, o mes čia,— ir rašau Tau laišką. Tavo mažiuliai jau seniai miega. [...] Neįsivaizduoji, Broleli, kaip mes jais žavimės ir kaip mums su jais gera, ir jiems su mumis. O Tavo žmona Rožė tokia gera, rimta ir taip išgražėjo, atrodo, lyg nuo pat gimimo būtų buvus mūsų, o aš stebiuosi ir gailiuosi, kad anksčiau to nemačiau. Nepyksti ant manęs, Broleli, ką?

O Tu žinai, kas toji Zosė? Turbūt atspėji,— Ji mano žmona — sužadėtinė,— Toji, apie kurią tiek laiko svajojau ir kurios savo kelyje ieškojau, o sutikdavau tiktai menką panašybę, nusivylimą, apgaulę. Dabar man taip gera širdyje, jog labai norėčiau visą pasaulį apglėbti, priglausti, sušildyti ir paguosti" (L, p. 214).

Prie šio laiško pridėjo savo prierašą ir Sofija:

„Be galo čia gerai, gaila, kad Povilėlio nėra, norėjau pažinti. Žinoma, ateis tas geras laikas — tuo tarpu širdingą pasveikinimą priimk nuo brolienės — nors jungtuvės mūsų bus po Kalėdų, bet tai vis tiek — aš jau Jūsų Zosė" (LS, p. 43—44).

Druskininkai Sofijai buvo ne tik pražvalgos, bet atostogų tęsinys, tik truputį skirtingas. Kostas vesdavo ją pasivaikščioti — rodė gražiąsias Druskininkų apylinkes. Eidavo vieni du, nepaimdavo nė Jadvygutės. Privilegiją turėjo tik vienas Liamoriukas, ir jis tuo naudojosi kiekvieną sykį. Jiedu darė daug nuotraukų, nes Kostas turėjo fotoaparatą. Paskui abu su Zose ryškino, džiovino, karpė nuotraukas ir klijavo į albumus.

„Iš Palangos brolis buvo atsivežęs storą gaidų knygą, į kurią buvo įrašyta keletas Palangoje sukurtų kūrinėlių fortepijonui. Jis dažnai juos skambindavo, ir jie man labai patiko,— rašo Jadvyga,— net slapta nuo jo išmokau patį pirmąjį" (op. 30, Nr. 1). Tik jinai bus apsirikusi, kad „tą mėnesį brolis mažai tapė" (Atsm, p. 286). Aišku, mažiau nei birželio mėnesį...

Birželį jis labai daug dirbo prie dviejų sonatų — trečiosios ir ketvirtosios („Žalčio" ir „Vasaros"). Pastarąją pabaigė Palangoje ir pradėjo penktąją — „Jūros sonatą". Dabar, grįžęs į Druskininkus, ėmėsi šeštosios — egzotiškosios „Piramidžių sonatos". Tematinis pasirinki-

mas gerokai išsiskyrė iš kitų jo sonatų, ir čia gal turėjo kokį ryšį su Povilo šeimos grįžimu — sunku pasakyti.

„Be Tavęs į Afriką nevažiuosiu",— buvo rašęs broliui tų metų sausio 30. (L, p. 207).

Jiedu vis „važinėjo", keliavo po pasaulį ir niekad neaplankė Afrikos. Praradęs „keliauninką" brolį (dėl jo vedybų), dabar susirado draugę, ir Kostui vėl atgimė egzotika. Savo Zosę jis ėmė vadinti „nežinomų kraštų, neliestų girių, laimės salų Karaliene".

„Atsimeni, kaip ilsėjomės Oazėje, kokoso palmių pavėsyje. Telkėsi baisi audra, kilo siaubingai sunkus debesis ir pusę dykumos uždengė savo šešėliu tartum gedulu. Mes buvome ramūs — Tu šypsojais, o didelis liūtas ir liūtė nuolankiai laižė Tavo pėdas. Atsimenu net Tavo žodžius:

— Zinai, kodėl nebijome? — sakei,— nes mes, nors ir numirtume, suvargus mūsų kūnui,— susitiksime kituose kraštuose, ir taip visada Tu ir Aš, nes mes esame Amžinybė ir Begalybė.

— Atsimeni? Tai buvo labai seniai..."

Tas pokalbis arba fantazija (LS, p. 81) negalėjo būti audžiama labai seniai. Pasidarė „seniai", kai Kostas antrukart išvyko į Petrapilį ir išbuvo be Sofijos beveik du mėnesius, kurie jam ir virto „amžinybe". Iš ten kitu laišku jis primena jai „sonatą, kurią pradėjome tapyti Druskininkuose" (ten pat, p. 97), ir tai buvo ta egzotiškoji, tarp kitko, su žaibais, trankančiais piramidžių viršūnes.

Piešiant šią sonatą, telkėsi audrelė Druskininkuose, ir ji lietė visus, o ypač brolį „afrikietį". Kostas jam rašė rugsėjo 26-ą:

„Pauliuk auksinis, baisiai sunku rašyti apie tai, kas liūdna, bet kitos išeities nematau. Mama ir mes visi labai sielojamės, kad Rožė mumis kažkuo nepatenkinta,—matyti, jai pas mus bloga, nors visi jai geri ir nuoširdūs kaip tikrai seseriai ar dukrai. [...] Rožė pas mus nebenori ir negali gyventi. [...] Manau, kad kokie nors atkalbinėjimai nieko nepadės — geriausiai būtų, kad palaikytum jos pusę ir patartum (bet geru, širdingu būdu) apsigyveni i kur nors kitur [...], o už pinigus, kuriuos siuntinėji Rožei, manau, kad galės visur pragyventi. [...] Atsimink, kad čia nei Rožė, nei mes nesame kalti —tiesiog neprisitaikome. [...] Nepyk, Povilėli" (L, p. 215—216).

Praneša, kad Stasys vakar išvažiavęs j Varšuvą laikyti egzaminų į Politechniką — Petrapilio egzaminai jam nepavykę. Petrelis ruošiasi į Vilnių, ieškos kokio nors darbo arba pamokų. „Aš po devyniolikos dienų važiuosiu į Peterburgą to paties, ko ir Petrelis, be to, noriu būtinai surengti savo parodą" (ten pat, p. 216).

Bręstančios audros finalas buvo toks. „Rožė, dar Kastukui esant, išsikraustė iš mūsų, o mums buvo labai liūdna skirtis su vaikučiais" (Atsm, p. 287). Nepraėjo devyniolika dienų, kai pakėlė sparnus ir Kostas su Sofija. Sukrovė Jankeliui savo „turtą" ir paleido jį stumtis priekin, o visi namiškiai lydėjo juos pėsčius „iki malūno". Ten išsiskyrė, žadėdami vieni kitiems rašyti laiškus ir pasimatyti Kalėdoms. Su Kostu ir Sofija išvyko į Vilnių ir Petrelis.

„Šiandien sugrįžo Čiurlionis iš Druskininkų,—rašė spalio 10-ą M. Putvinskaitė į Varšuvą Rimšai —bet rytoj vėl išvažiuoja Petrapilin, kur žada ir apsigyventi tuoj. Sako, jei reikės, tai atvažiuos padėti parodos rengti ir 1.1.—Gaila, kad nebus Vilniuje" (Rimša, p. 185).

Ketvirtas skyrius

„JŪRATĖ" — JO NEBAIGTOJI OPERA

Vakar apie penkicis valandas kūriau Jūratę". /.../ SLlendau jūros gelmėse ir vaikštinėjau pi ie pat gintaro rūmų. [...] Tik gaila, kad beveik nieko neužrašiau iš to, kas improvizavosi.

M. K. Čiurlionis

Kostas nebelaukė rytdienos — išvyko j Petrapilį tą pačią dieną, kurią atsisveikino su Druskininkais. Į stotį palydėjo Sofija ir brolis Petras. Buvo vėlus vakaras ir drėgnas. Visi trys stovėjo perone ir laukė paskutinio skambučio. Pagaliau...

„Jis bučiuoja man rankas, aš bučiuoju jo galvą — įšoka į traukinį — garvežio švilpukas — traukinys pajuda — tarpduryje stovi Konstantinas, vėjas blaško jo vešlius banguojančius plaukus. Nėra žodžių, tik aštrus skausmas širdyje — skausmas, vilčių apsuptas. Akys vilgsta.— Už dviejų su puse mėnesių būsime kartu" (LS, p. 45).

Petras stovėjo nuošaliai. Kostas jo lyg nematė, neištiesė rankos, neapglėbė kaip visuomet atsisveikindamas. Prisiminė tik traukiniui įsibėgėjus.

„Mane labai sunervino mano su Petriuku nesumanumas ir mūsų toks kažkoks keistas atsisveikinimas,— buvo man labai liūdna" (ten pat),— aiškinasi pirmame laiške Sofijai, nuvykęs Petrapilin.

Nenuostabu. Sofija pasidarė visko centras. Dėl jos ir ta kelionė, ir visi planai. Jis lauks jos libreto — rašys ten operą. Taip sutarta. O tuo tarpu ruoš savo parodą — bandys prasimušti. Su juo kartu keliavo ir paveikslai — tos vasaros sonatiniai darbai ir geresni ankstyvesnieji.

Petrapilis buvo naujas vilčių uostas abiem.

PA2INTIS SU DAILININKU M. DOBUŽINSKIU

Anksti rytą jau buvo Petrapilyje. Pastebėjo skelbimus, kad miesto centre vyksta rudens paroda. Paliko paveikslus apsaugoje ir nuskubėjo tenai. Tai buvo tradicinė komercinė paroda, kurią organizavo broliai Aueriai — Prochoras ir Grigorijus. Tuos vyrus Kostas norėjo pagauti rugsėjo mėnesį ir su jais tartis dėl savo parodos. Dabar jam buvo įdomu, ko ji verta.

„Horrrrendum (siaubinga — 5. Y.)! — rašo Sofijai.— Atsimeni l-mą lenkų parodą? — Na, tai kažkas panašaus. Ir tai Pasaže, miesto centre, komfortas etc... etc... Kas bus?" (ten pat, p. 45). Rudens paroda „nė pastipusio šuns neverta — nė vieno gero paveikslo. Su II-ja ir net l-ja Lietuvių paroda negalima lyginti" (ten pat, p. 52).

Tokių tarpininkų kaip Aueriai nusprendė nebeieškoti. Grįžo prie pirmosios minties, kurią jam įtaigojo Leonas Antokolskis — užmegzti ryšį su Dobužinskiu, Somovu ir kitais iškiliais dailininkais. Somovą jau buvo sutikęs anuomet ir nebenorėjo jo matyti. Liko Dobužinskis, kuriam Antokolskis buvo rašęs rekomendacinį laišką.

Kostas greičiausiai nežinojo, kad Dobužinskis yra jo amžininkas, gimęs tais pačiais metais ir kilęs iš tautiečių. Šeimos lizdas buvo Dabužių dvaras Kavarsko valsčiuje, Ukmergės apskrityje. Tėvas, rusų armijos generolas, sūnų leido į gimnaziją Vilniuje, kur jis mokėsi ir paišybos. Petrapily baigė teisę ir lankė tapybos studiją. Porą metų gilino dailės studijas Miunchene, o grįžęs Petrapilin ėmė garsėti kaip grafikas ir scenografas. Buvo kviečiamas dekoruoti Stanislavskio pastatymų Dailės teatre, Maskvoje. Dažnai atvykdavo į Vilnių, nes čia vėliau įsikūrė ir tėvai. Palaikė ryšį su Vilniaus dailininkais ir iš jų buvo girdėjęs apie Čiurlionį.

„1908 metų rudenį,— rašo Dobužinskis,— gavau žinių iš Vilniaus, kad tenai atsirado dailininkas, spalvomis vaizduojąs muzikos temas. „Keistuolio", „dekadento" ir dar griežtesni epitetai, kuriuos aš girdėjau iš mačiusių jo paveikslus ir diletantiškai apie juos sprendusių, vertė mane tikrai susidomėti tuo, matyt, nepaprastu menininku, juo labiau kad jis, kaip buvo kalbama, yra kompozi-

torius. Mane patį domino ir tas, kad jis lietuvis ir, kaip buvo kalbama, vaizduoja kažkokią fantastišką Lietuvą. Nors aš gyvenau Petrapily, bet kiekvienais metais būdavau Vilniuje ir žinojau apie prasidėjusį lietuvių tautinį sąjūdį, bet Lietuvos „veidas" tuomet atrodė pridengtas miglomis, poetingas ir mįslingas, ir Ciurlionies atsiradime norėjau matyti kažkokią pranašystę" (MKC, 1938, p. 93).

Kostas neskubėjo eiti pas Dobužinskį. Iš parodos užsuko pas J. Zikarą, susirado vieną Varšuvos laikų mokinio šeimą, be to, ieškojo kambarių. Tik popiety pasibeldė į jo butą, ir įspūdis, kaip rašė Sofijai, buvęs labai geras.

„Tai tikrai puikus žmogus, „džentelmenas", ir dailios išvaizdos, ir labai jaunas. Kalba nedaug, bet nuovokiai ir raiškiai. Patarė man būtinai apsigyventi Pitery ir apsidairyti. Esą čia daug menininkų draugijų ir grupių, dažnai ruošiamos parodos — taigi patarė, kad pasirinkčiau kurią nors pagal savo simpatijas. Esanti čia [ir] muzikų draugija, kuri kas dvi savaitės nedideliame tikrų mėgėjų ratelyje ruošia vakarus. Tuose vakaruose griežiamos nežinomų ir gabių kompozitorių kompozicijos. [...] Išėjau iš Dobužinskio visai „užganėdintas" (LS, p. 46). „Tikrai simpatingas ir labai kvietė, kad lankyčiaus kuo dažniausiai" (ten pat, p. 52).

Pirmąją dieną jam nepavyko rasti kambario. Kitą dieną „vėl buvo siaubingas buto ieškojimas". Tų kambarių buvo, bet baisiai brangūs — po 55, 40, 30 rublių. „Tai kainos, nuo kurių kojos po manim linko ir akys lipo ant kaktos, o žmonės atšokdavo, manydami, kad aš sergąs cholera" (ten pat, p. 53). Petrapily tuo metu ši epidemija kaip tik ir siautė.

Pagaliau pasitaikė kambarėlis už 14 rublių ir atrodė „švarutėlis, šviesus, ką tik išklijuotas tapetais, yra stalas, trys kėdės, spintelė, trys gėlės, spjaudyklė ir lempa". Sumokėjo pinigus ir susikraustė. „Tik tada pasirodė, kad kambariukas paprastas, tamsus, ankštas, užuolaidos ir staltiesės nešvarios, šeimininkai nelabai simpatingi ir žydai, laiptai purvini kaip reikiant" (ten pat, p. 47, 53).

„Tuo tarpu bus gerai ir taip,— galvojo.— Kai rasiu geresnį, būtinai persikelsiu."

Pietauti pradėjo lietuvių studentų valgykloj — „bent padori draugė ir maistas sveikas. Arbatą geriu namuose triskart per dieną" (ten pat, p. 54).

Po savaitės vėl užėjo pas Dobužinskį, ir „dar labiau jis man patiko, atrodo, kad bus vienas iš mūsų pažįstamų. Parodos čia bus kaip reikiant: yra *„Sojuzas"* (rusų dailininkų sąjunga — S. *Y.), „Venokas"* (vainiko vardu pasivadinusi dailininkų grupė — 5. y.)—žada mane tinkamu metu supažindinti ir įtraukti į tą čionykštį dailės aristokratų gyvenimą, o tuo tarpu nuolat kviečia lankytis" (ten pat, p. 54).

Kostas paliko Dobužinskiui savo adresą — Voznesenskio prospektas 55, b. 102, ir šis pažadėjo netrukus jį revizituoti. Vargais negalais Dobužinskis surado didelį namą su kiemu prie Aleksandro turgavietės, tarp Fontankos ir Sodų gatvės. Cia buvo neturtingų žydų butas, kur cypė maži vaikai ir kvepėjo virtuvė. Rado Kostą bedirbantį savo siaurame, apytamsiame kambarėlyje. „Sagutėmis pritvirtinęs popierių prie sienos, jis tuomet baigė (gal taisė — *S. Y.)* savo poetiškiausią „Jūros sonatą" (MKC, 1938, p. 93). Tai buvo spalio 17 diena.

Svečio prašomas, Kostas pradėjo rodyti atsivežtuosius paveikslus.

„Gailiuosi, kad nedalyvavai — kaip jis elgėsi,— rašo tą patį vakarą Sofijai.— Reikia žinoti, kad jis būna visuomet truputį sustiręs, bet apžiūrinėdamas mano darbus visiškai supliuško. Geriausiai jam patiko pradėtoji paskutinė („Piramidžių" — S. *Y.)* sonata, iš „Jūros" — pirma ir paskutinė dalys, „Žalčio sonata", preliudai ir fugos, o iš „Zodiako" — „Vandenis", „Žuvys", „Dvyniai", „Mergelė". Na, ir „Fantazija", o ypač paskutinė dalis. Pasakė: „Svarbiausia, kad visiškai originalu, velniai žino, viskas iš savęs". Buvo gana ilgai, ir labai maloniai laiką praleidome" (LS, p. 54—55; L, p. 223).

Po poros dienų kviečiamas Kostas vėl užėjo pas Dobužinskį, ir šį kartą buvo visos šeimos svečias. „Susipažinau su jo žmona ir vaikais. Baisiai maloniai praleidau laiką net ligi 12 nakties. Daug skambinome. Jie turi puikų *Bekerį"* (ten pat, p. 57).

Apie matytus Čiurlionio kūrinius Dobužinskis papasakojo savo draugams, ir šie „jais labai susidomėjo". Pažadėjo juos pakviesti, kai tik gaus Čiurlionio paveikslus pas save. O su Kostu susitarė, „kad jo paveikslus geriausiai parodyti be jo", nes jį „tatai būtų varžę" (MKČ, 1938, p. 93—94). Spalio 20-ą Kostas rašė Sofijai, kad buvęs du kartus Dobužinskis ir paėmęs į *„Sojuzo"* posėdį jo darbus. Tame posėdyje, be šeimininko, dalyvavo A. Benua, K. Somovas, Lansarė, Bakstas ir S. Makovskis — žurnalo *„Apollon"* redaktorius. Dobužinskis rašo:

„Čiurlionies kūriniai pirmiausia visus nustebino savo originalumu ir nepaprastumu — jis į nieką nebuvo panašus — ir jo meno šaltinis atrodė gilus ir paslaptingas. *I* galvą ateidavo palyginimas (ir tai ne visiškas) su Viljamu Bleiku ir Odilonu Redonu, dailininkais, kuriuos Čiurlionis galėjo žinoti, bet ar jis žinojo juos ir ar jie darė jam įtakos, tai klausimas. [...] Kas mus tikrai džiugino Čiurlionies kūryboje ir, būtent, džiugino kaip koks retas radinys, tai jo nuoširdumas, tikroji mistika ir jo meno gilus dvasinis turinys. Jeigu Čiurlionis kai kuriuose savo kūriniuose visiškai ne „meisteris", kartais nedrąsus ir techniškai lyg ir bejėgis, tai tas mūsų akyse nebuvo jo darbų neigiamoji savybė. Priešingai, jo pastelės ir temperos, padarytos lengva ir muziko ranka, o kartais lyg vaikiškai naiviai, be kokio nors „recepto" ir be jokio manieriškumo, kartais „nežinia kaip", lyg pats savaime gimęs, savo grakštumu ir trapumu, kolorito gamomis ir kompozicija rodėsi mums kažkokiomis brangenybėmis. Jų mužikiški pavadinimai mums atrodė veikiau kuriozu, ta jo meno puse, kuri jo vertinime nesurado vyriausio elemento" (ten pat, p. 94).

Posėdžio rezultatas buvęs tas, kad čia pat vieningai nutarė Čiurlionį kviesti dalyvaut *„Sojuzo"* parodoje, kuri buvo numatyta kitų metų sausio pradžioje. Spalio 21 Kostas dar nežinojo, „ką ten pareiškė tie korifėjai", o už dviejų dienų referuoja Sofijai: „Jūsų paveikslai padarė įspūdį",— pranešęs Dobužinskis ir pridėjęs, kad „sesijoje tapau vienbalsiai priimtas į *„Sojuzo"* grupę" (LS, p. 58).

Tom dienom iš Vilniaus buvo atvykęs dail. Antokolskis. Sužinojęs šiuos rezultatus, jis šokinėjęs iš džiaugsmo: „Ar jūs žinote, kad geri dailininkai dešimtmečiais stengiasi ten patekti, o jūs iš karto! O ką? Ar aš nesakiau?"

Kostas anaiptol nerodė džiaugsmo. „Nepaisant to,— rašo,— baisiai liūdna, kad: 1) paroda bus tik sausio mėnesį, 2) dėl mažų patalpų kiekvienas dalyvis eksponuoja tik po kelis dalykus. Na, kaip tau tai patinka, Zose? Tiesa, kad negerai? [...] Aš žinau, kad mano padėtyje tai baisu, tikra nelaimė, bet Tu tiktai nenusimink" (ten pat).

Kostui reikėjo pinigų vestuvėms ir gyvenimo pradžiai. Jis galvojo, gal kiek naiviai, kad suruošęs savo parodą atsistos ant kojų, o čia jam siūlo kampininko vietą — su kitais „didžiaisiais". Kas iš to — nebent garbė, dėl kurios jam nei šilta, nei šalta.

Dobužinskis pastebėjo nepradžiuginęs Kosto ir netrukus pranešė, kad būsianti dar viena rimta „Salono" paroda. Žadėjo tarpininkauti, kad ir ten jo paveikslai patektų (ten pat, p. 67). Visa tai Kostą galutinai įtikino, kad Dobužinskis nuoširdžiai nori jam padėti. Gal dėl to, rašo Sofijai, pradėjęs pas juos „landžioti kas trečią dieną". Motyvas buvęs ir kitas — nurodo Dobužinskis:

„Mano bute jis mielai lankydavosi ir dėl to, kad galėjo naudotis puikiu nauju *Bekerio* rojaliu. [...] Jis ištisas valandas skambindavo, labai dažnai improvizuodavo ir ateidavo skambinti, kada mūsų nebūdavo namie. Su mano žmona jis daug skambindavo keturiomis rankomis, dažniausiai skambindavo Bethoveno simfonijas (ypač 5-ją), „Egmontą" ir Čaikovskio 6-ją simfoniją, kurią jis labai mėgo. Skambindavo jis mums savo „Jūrą". Mane visuomet stebindavo, kaip tylus Čiurlionis prie rojalio virsdavo visiškai kitokiu: skambindavo su nepaprasta jėga ir, rodos, rojalis jo rankose vaikščiote vaikščiodavo" (MKČ, 1938, p. 95).

„Dobužinskienė,— rašo Kostas lapkričio 8—9 d., — nuolat mane įtikinėja, kad būčiau ramus, kad materialiai man gerai seksis. Pasakojo savo ir vyro istoriją: grįžę iš Miuncheno, pradėjo taip pat nuo nieko. Porą mėnesių Dobužinskis neturėjo darbo, o paskui dirbo menkiausiame

humoristiniame žurnale *„Sut",* kur už 4 piešinius savaitėje mokėdavo jam 7 rub., t. y. per mėnesį uždirbdavo 28 rub., o paskui buvo paroda, pasižymėjo, ir pradėjo sektis. O dabar, rodos, vos gali suspėti — tiek turi įvairių užsakymų (daugiausia grafikos). Gyvena labai gražiai, nors kukliai: penki maži kambariai, prieškambaris, virtuvė, trys vaikai, virėja, vokietė auklė, *Bekerio* fortepijonas už 900 rub., truputis japoniškų dalykų, ir iš viso pas juos baisiai miela. [...] Širdingi, palankūs, net baisu!"

Ir baigia: „Tiesa, kad tai padrąsina? Pagaliau aš visada šviesiai galvojau apie mūsų ateitį — tik esu nekantrus, ir todėl man kartais taip liūdna" (LS, p. 67).

RYŠIAI SU PETRAPILIO LIETUVIAIS

Išleisdama Kostą, Sofija buvo minėjusi keletą lietuvių pavardžių, tarp kurių jam įkrito dėmesin Stasys Bytautas, bebaigiąs teisę ir ketinąs grįžti į Lietuvą. Su juo gyveno J. Zikaras — skulptūros studentas, dalyvavęs Vilniaus parodose, Kosto laiškinis pažįstamas. Aplankęs Zikarą ir susipažinęs su Bytautu, jis rado ten daugiau lietuvių, tarp kurių ir „simpatišką berną" Gabrielių Liutkevičių — taip pat būsimą teisininką. Iš jų sužinojo apie „literatūriškai muzikališkai dramatišką būrelį", kuris ketino išaugti į savarankišką oficialią lietuvių meno draugiją. Būrelis ruošė vaidinimą, ir vakare turėjo būti pasitarimas tuo reikalu Serpuchovskio gatvėje 10. Kostas buvo kviečiamas atvykti ir po pirmo vizito pas Dobužinskį nuskubėjo tenai.

„Puiki visų lietuviškų susirinkimų reprodukcija,— rašo Sofijai.— Keturias valandas ginčijosi, kurį veikalą pastatyti [...], ir galų gale nieko nenutarė. O turėjo statyti net Vydūno „Vėtrą" ir „Angą". [...] Viskas pasibaigė 12-ą nakties, ir kažkokie studentai nusivedė mane nakvynės" (LS, p. 46).

Pas tuos studentus, gerdami arbatą, „šnekėjome daug" apie „mūsų lietuviškus reikalus".

„Kalbėta apie lietuvių literatūrą, ir sužinojau, kad yra iš tikrųjų tik du titanai, tai yra p. Sofija Kymantaitė ir

Herbačiauskas, o likusieji tai smulkmė. Apsimečiau, kad man nieko, tik šiaip, karšta! [...] Manęs tiesiai paklausė, ar aš sutinku. Atsakiau diplomatiškai: „Hm, kas žin?" [...] Tą naktį puikiai miegojau ir sapnavau, kad ant didžiulio rutulio (gal tai buvo žemės rutulys) buvo padėta lenta. Ant vieno galo stovėjai Tu, ant kito Herbačiauskas, ir supotės, tačiau jis buvo baisiai liesas ir negalėjo išlaikyti pusiausvyros, tad nukrito ir kažkokio keisto sūkurio pagrobtas ėmė suktis aplink kamuolį, kuris pagaliau kažkur pranyko drauge su juo, o iš lentos pasidarė tiltas, toks aukštas, kad nesimatė pagrindo, ant kurio jis stovėjo, o Tu lėtai ėjai juo ir kalbėjai „nori? — ar nenori?" Tikrai visa tai sapnavau" (ten pat, p. 47, 53).

Pirmas sąlytis su lietuviais Kostą nuteikė gana smagiai. Pasirodo, jų čia esama gana daug ir veikla turbūt ne ką mažesnė negu Vilniuje. Organizacijų netrūksta — nuo Labdaringosios, per Mažaturčius ligi pusėtinai kultūringo Lietuvių klubo. Tuo tarpu jis buvo užsiėmęs įsikūrimu, parodos reikalais, be to, nedavė jam ramybės smalsumas, ką gi ras garsiajame rusų sostinės Ermitaže ir Aleksandro III muziejuje.

„Zinai, kokių čia stebuklingų dalykų yra, net baisu! [...] Yra tokių senų asirietiškų plytų su tokiais baisiais sparnuotais dievais, kuriuos (nežinau iš kur), bet rodosi man, kad pažįstu puikiai ir kad tai yra mano dievai. Yra egiptiečių skulptūrų, kurias baisiai mėgstu ir kurias Zosė mėgsta, ir graikų skulptūrų, ir įvairių kitų daiktų, ir labai daug. O paveikslai! — pamatysi" (ten pat, p. 49).

Kostas kiekviena proga „landžiojo" tų paveikslų žiūrėti, ir jam ateidavo baisus noras pačiam tapyti. Deja, tokiame kambary, kokį turėjo, „tapyti neįmanoma — taip tamsu". Prisiminė žadėjęs padaryti scenos uždangą vilniškės „Rūtos" salei. „Nuškicavau keletą sumanymų uždangai,— rašo Sofijai,— bet man rodos, kad iš to bus paveikslai, nepyksti?" (ten pat, p. 50). Paveikslai gimė vėliau— ne Petrapilyje: „Žaliasis perkūnas" (Ks, Nr. 201) ir „Raudonasis perkūnas" (ten pat, Nr. 227).

Iš Druskininkų buvo atsivežęs savo eskizų albumėlių ir kartais, rašo Kelpša, juos atsinešdavo į Lietuvių klubą.

„Žmonės žiūrėdavo, bet dažnai škicų turinio nesuprasdavo ir klausdavo, ką jie reiškia." O Kosto buvusi tokia pažiūra: „Piešinys pats turi kalbėti, žodžiais to neišreikši..." Kartą Čiurlionio albumėlyje buvo toks piešinys: žmogus laiko suėmęs rankomis galvą. Rankos juodos, galva spinduliuoja. Prie Čiurlionio priėjo vienas studentas, V. D., ir klausia, kas tuo piešiniu pavaizduota. „Automobilis",— atsakė Čiurlionis susinervinęs. Paskum aš pasiteiravau, kas čia iš tikrųjų yra. „Tai kaip ir žmogaus mintys",—atsakė" (MKČ, 1938, p. 86).

Lietuvių klube vykdavo vakarėliai kartą per savaitę. Kitų muzikų, lengvai prisišaukiamų, beveik nebuvo, tad Kelpšai tekdavę dažnai ten skambinti. Kai atvyko Kostas, tada „skambindavome dviese. Pradėjome Haidno simfonijas, o vėliau priėjome prie Bethoveno. Skambinome kokią porą mėnesių. Be to, Čiurlionis skambindavo dar ir savo kūrinius" (ten pat). Turbūt ta proga parašė ir pats naujus „tris gabalus fortepijonui" (LS, p. 50).

Klube galėjai sutikti pravažiuojančių ir atvykusių naujai įsikurti. Taip Kostas susitiko Alfonsą Moravskį, „Vilniaus žinių" ekonomistą, kuris čia persikėlė ir jau gavo darbą *„Reč"* redakcijoje. Kartą jiedu nuėjo į lietuvių studentų susirinkimą, kuriame vėl buvo sprendžiamas Vydūno „Angos" pastatymo reikalas. Ten rado ir vadinamą režisierių Zilinską-Pokorskį, geležinkeliečių valdybos tarnautoją. Kostas rašo Sofijai:

„Vydūno „Angą" [...] Žilinskas nori sutrumpinti, pridėti muziką, t. y. chorą, „Lietuva, Tėvyne mūsų" etc, etc. Aš pasipriešinau. Maža to, koncertinę dalį turėjo sudaryti visokia maišalienė ir nelietuviškos jėgos, pavyzdžiui, kažkoks sopranas, fleitistas, violončelistas. Dėl viso to buvau priverstas pasitraukti, nes irgi būčiau turėjęs skambinti. [...] Koks gi tai lietuviškas vakaras — o dar tas fleitistas — kažkas baisaus! [...] Aš iš tikrųjų negalėjau kitaip pasielgti" (ten pat, p. 55).

Lapkričio pradžia buvusi bjauri — lijo ir snigo — miglos, debesys. Neįdomu ir nemiela gatvėje, nejauku ir kambary. „Didžiausias man sielvartas, kad tamsu — taip tamsu — net skauda. Kvadratinis dangaus gabalėlis, ir tas

tirštos miglos, debesų, sniego ir lietaus aptrauktas. Dirbti nieko negalima, ir verkti gėda. Ant mažyčių skiautelių prie lango tapau arba žaidžiu grafiką" (ten pat, p. 68).

Tokiu laiku studentai jį paprašė, kad nupieštų afišas jų vaidinimui ir tris įrašus į albumus, kurie būsią įteikiami trims geriausioms tautinių šokių šokėjoms, kurios turėjo šokti kepurinę, suktinį ir „Noriu miego".

„Nuobodus tai buvo darbas,— vėl rašo Sofijai,— bet 1) turėjau gi kuo nors prisidėti prie „bendro darbo", nors bjaurus bus tas vakaras; 2) norėčiau truputį įgusti grafikoje, nes labai galimas dalykas, kad ateityje tai duos nuolatines pajamas" (ten pat, p. 69).

Už tą paslaugą Kostas gavo *gratis* patį geriausią bilietą ir po to parašė savo įspūdžius Sofijai.

„Buvau lietuvių vakare — *horrendum!* Kaip gerai, kad neleidai man jame dalyvauti. Jovalas! Koncertinėje dalyje buvo tokie dalykai, kaip *„Gandzia"* (populiari pseudoukrainietiška dainelė — 5 . *Y.),* „Čigonė aš" ir 1.1., o Vydūno „Angoje" Daiva buvo tokia storulė, kad net baisu žiūrėti. Nepyk, kad Tau tokius niekus rašau" (ten pat, p. 70—71).

Programą matė J. Tallat-Kelpša, antrus metus studijuojąs konservatorijoj, ir naujai atvykęs, baigęs mokslus Varšuvoj, Stasys Šimkus, persikėlęs čia studijuoti vargonų. Kostas ir anie du tuoj po vaidinimo susimetė studentų valgykloj ir sudarė sąjungą: „Nusprendėm visomis jėgomis neleisti, jei kas nors panašaus kada ketintų pasikartoti" (ten pat).

Sio įvykio paskatintas, Kostas pasiryžo skelbti konkursą lietuviams kompozitoriams ir tam reikalui skirti iš „Dailės" draugijos kokius 100 rublių. Iš atsiųstų kūrinių, laimėjusių ir nelaimėjusių, surengti koncertą Petrapilyje ar Vilniuje. „Kadangi aš norėčiau būti *jury* (komisijoje), tai į konkursą nestosiu, bet koncerte kaip kompozitorius dalyvausiu. Na, ir bus pirmas tikrai lietuviškas koncertas, tikriausiai silpnas, bet savas,— na, ir turi būti rimtas" (ten pat, p. 71).

Tuoj sėdo ruošti konkurso projekto ir po keleto dienų pasiuntė į Vilnių su laišku S. Girnbutaitei, draugijos rei-

kalų vedėjai ir iždininkei. Projektas išėjo platesnis: pirmiausia prie „Dailės" draugijos steigiama „muzikos šaka", o prie jos fondas lietuvių muzikų kūriniams telkti bei apsaugoti, kasmetiniams koncertams ir muzikinių konkursų premijoms.

„Esu tikras, kad prieš tą projektą nieko neturėsite, bet gerai pagalvokite, kad galima būtų dar ką modifikuoti. [...] Labai norėčiau, kad koncertą galima būtų suruošti jau vasario pabaigoje ar kovo pradžioje",— rašė Gimbutaitei.

Apie save ir savuosius santykius pabaigoje prideda keletą eilučių: „Pas mane čia gan bjauru: darbo iki šio! jokio neturiu, su mūsų lietuviais šiek tiek skersuojamės. Pasirodė, kad esame visiškai „priešingų polių". Čia viešpatauja Peterburgo „kultūros *Stimmung",* t. y. romansai (čigoniški), *kamarinskaja,* o tai, kas man brangu, tai jiems nuobodu ir liūdna" (L, p. 233).

Prie laiško pridėjo ir konkursui skelbti parengtą straipsnį, kurį prašo „pataisyti, perrašyti dviem egzemplioriais ir atiduoti „Vilniaus žinių" ir „Vilties" laikraščiams, tegul atspausdina ir tegul kiti laikraščiai pakartoja" (ten pat, p. 234). Netrukus tai buvo padaryta. Laikas, deja, buvo paskirtas per trumpas — iki vasario 1 dienos. Tad antru viešu skelbimu, jo redaguotu, teko laiką pratęsti ligi balandžio 1 dienos.

Nors ir „skersuodamasis", Kostas vis dėlto sutiko koncertuoti lietuviams lapkričio 11 dieną. Tai buvo specialus jo kompozicijų vakaras. „Žinoma, publika daug ko tikėjosi ir todėl visiškai nusivylė. Prašė manęs ko nors linksmesnio', vos nepaprašė, kad duočiau geriau jiems ramybę" (LS, p. 73) Nežiūrint to, Kostas buvo labai patenkintas galėjęs savo tautiečiams duoti šį tą geresnio. Ir primena sužadėtinei:

„Zosele [...], mūsų laukia daug darbo, ir neturi supratimo, kaip aš džiaugiuosi. [...] Kaip tai nuostabu būti reikalingam žmonėms ir jausti šviesą savo delnuose. Neturi supratimo, kaip aš didžiuojuosi, jog mes, Tu ir aš, esame tokioje padėtyje, kad galime ką nors duoti žmonėms" (ten pat).

„NIEKAM NESAKYK APIE MANO MATERIALINĘ PADĖTĮ"

Kostas pagaliau buvo įtikintas, kad Petrapily sėkmė nevaikšto gatvėmis. Gal kada ims sektis, bet reikia kantrybės ir laiko. Išvada buvo aiški: reikia ieškotis kito darbo. Įprastinis jo darbas lig šiol buvo muzikos pamokos. „Šiandien kursavau kaip reikiant. Vėl buvau pas Zikarą, pas Tvardovskius (buvusio mokinio šeimą — *S. Y.),* pas Zebrovską ir dar eisiu pas Dobužinskį. Teiraujuos pamokų, kur tik galima" (LS, p. 48—49).

„Jau dvi savaitės, kaip esu Peterburge,— rašo Povilui,— ir veltui (iki šiol) ieškau pamokų arba ko nors panašaus. [...] Esu čia vienas, kaip Tu Niujorke, ir man labai liūdna" (L, p. 226).

„Tuo tarpu vis dar nieko tikro,— rašo pora dienų vėliau Sofijai,— nieko, kuo galėčiau pradžiuginti savo Mažytę Zosę, tokią vienišą ten, kaip aš čia toje dvimilijoninėje košėje. Niekada man dar žmonės nebuvo tokie svetimi — nebent kai grįžtu iš pašto, tada visi patinka, ir gražūs, ir kilnūs, ir įdomūs" (LS, p. 54).

Sykį aplankė jį Alfonsas Moravskis — žmogus landus ir gebąs megzti pažintis. Patarė Kostui ieškoti kitų galimybių. Pažįstąs garsią akompaniatorę ir dainininką baritoną, kurie esą įtakingi muzikos pasaulyje. Siūlė juos aplankyti, ir Kostas davėsi vedamas. Akompaniatorė žadėjo supažindinti su pianistu S. Bliumfeldu, garsaus pianisto, kompozitoriaus ir operos dirigento Felikso broliu, ir dar su kažkuo. „Turėjau už tai skambinti ir pianinu, ir fortepijonu, ir klausytis tokios rūšies pagyrimų: „Ak! Kaip gražu! Tikras Grygas. Jūs turite daug panašumo su tuo genialiu kompozitoriumi!" [...] Moravskis žadėjo dar nuvesti pas kažkokius (ai ai!) mecenatus į vakarėlį, kur irgi turėsiu skambinti, o jie už tai (galgi) išspausdins mano kompozicijas ir gal dar ką padarys. Fe, kaip visa tai bjauru, bet nueisiu,— negi man tai kenkia,— vis gal greičiau pamokų gausiu, o tai pagrindas" (ten pat, p. 56—57).

Deja, laikas bėgo, ir iš to viso nieko. Tada paprašė tėvų, kad atsiųstų diplomus, nes apsisprendė skelbtis

spaudoj ieškąs pamokų. Buvo kažkas įspėjęs, kad be diplomo, kuris įrodo kvalifikacijas, spauda nepriimanti skelbimų, o diplomai dar turį būti patvirtinti vietinės valdžios. Pasirodė, kad nei diplomų, nei patvirtinimų nereikia. *„Novoje vremia"* priėmė skelbimą ir be to viso (ten pat, p. 64—65). Tačiau ir tai nieko nepadėjo.

Iš Dobužinskio buvo girdėjęs apie „šiuolaikinės muzikos vakarus", kuriuose atliekami modernesni kūriniai. Kostas nuėjo į vieną tokį koncertą, ir jam patiko. Apsisprendė, be jokių tarpininkų, susipažinti su tų vakarų organizatoriumi Alfredu Nuroku, kuris buvo literatas ir dailės bei muzikos kritikas.

„Perrašiau kelis geresnius (senesnius) gabalus ir nuėjau. Nurokas baisiai simpatingas, originalus senukas — nors labai jaunos sielos ir įsimylėjęs muziką, kas matyti iš akių. Labai lengva buvo su juo kalbėtis, o paskui parodžiau savo dalykus — paskambinau. Labai užsidegė ir prašė, kad būtinai daugiau perrašyčiau ir atneščiau į komiteto susirinkimą ir kad mano dalykai bus atlikti koncerte. Viso to paskatintas ir nudžiugintas, perrašiau tuos dalykus, kurie man atrodė geriausi, žinai, tuos savo „Jūros gabalėlius" (ten pat, p. 68).

Komitetas priėmęs kūrinius šalčiau ir prašęs paskambinti. „Skambinau fatališkai, ir man rodos, kad mano kompozicijų atlikimą atidėjo. Gyrė, žinoma, labai, tačiau kaip tik tą, kas nebuvo verta, o kas tikrai mano ir nauja, to, matyt, nesuprato — lieka tas moralinis pasitenkinimas (beje, liūdnas, nes norėčiau, kad mane suprastų). Vis dėlto nemanau eiti su savimi į kokius nors kompromisus" (ten pat, p. 68—69).

Kitas susitikimas buvo su Petrapilio vokiečių choro *„Sangerkreis"* pirmininku dr. Somacheriu. Rekomendavo pas jį užeiti ponia Zebrovska. Susirado tą poną Vasilijaus saloj lapkričio antrąją savaitę.

— Tamsta baigei konservatoriją Leipcige? — paklausė.

— Taip, tamsta.

— Taigi tamsta gerai kalbi vokiškai?

— Labai silpnai.

— Tai neįtikėtina, kad tamsta ten buvai konservatorijoj,— tiriamai pažiūrėjo direktorius į akis.

„Argi turėjau jam aiškintis, kaip ir kodėl? Atsistojau ir atsisveikinau su tuo dideliu (kaip man sakė) jaunų muzikų protektorium" (ten pat,.p. 75).

Liko dar viena galimybė — konservatorija. Ketino eiti pas direktorių Aleksandrą Glazunovą — kompozitorių ir dirigentą. Bet...

„Iš anksto žinau, kad nieko iš to nebus. Turėčiau jam atvirai pasakyti savo pažiūras į jo konservatorijos stovį ir lygį ir žinau, kad nepatiksiu jam, nes, kiek girdėjau, jis pats ir visi čia [...] įsitikinę „konservatorijos klestėjimu" (ten pat).

„įsivaizduok,— buvo rašęs Sofijai anksčiau,— kad konservatorija, kuri čia duoda toną muzikos pasauliui, pati šlubuoja abiem kojom. Įsitikinau tuo, būdamas jos vakarėlyje ir koncerte. Diletantizmas ir autoritetingumo stoka" (ten pat, p. 62). Rašė, kad darbo čia tikrai būtų — plati dirva ne tik muzikoj, bet ir tapybos pasaulyje.

„...Nors ir dideli tie *„Sojuzo"* ponai, o vis dėlto arba žiūri atgal, arba meldžiasi Berdsliui (anglų grafikui modernistui— *S. Y.).* Toks Somovas, stambiausia žuvis, tai tikras Berdslis [...], o Bilibinas ir kiti nusižiūri arba į Vrubelį (rusų simbolistų pirmūną — S. *Y.),* arba į senąsias mokyklas ir ten semiasi įkvėpimo. Tartum neturėtų drąsos nei tikėjimo savimi. Rericho mokykla (privati — menui skatinti— *S. Y.)*—tai ta pati akademija su šlykščiais gipsais, ir toli jiems iki Stabrausko mokyklos. Taigi darbo, kaip matai, yra, tik reikia turėti nugalėtojo miną ir naują kostiumą (sic!). Juokinga. Niekad nemaniau, kad tie dalykai yra žmogui reikalingi, o vis dėlto reikalingi! Žinau tai jau iš patyrimo" (ten pat, p. 62—63).

Naujo kostiumo jis neturėjo, bet „eidamas pas Dobužinskius, —rašo Kelpša,— pirma užsukdavo pas mane, užsidėdavo naują kaklaraištį, apykaklę" (MKC, 1938, p. 86—87). Kostas nebuvo pozos žmogus, nenorėjo dirbtinai kelti galvos ir sudaryti meno spartako miną. O juto, kad čia būtinai to reikia, gal daugiau nei talento. Juto eidamas net pas Dobužinskius.

„Tie apsilankymai (pas Dobužinskius — 5. *Y.)* mane truputį vargina, ir jie visai man pradeda nebepatikti. Taip tas viskas truputį banalu, nors neva elegantiška ir be priekaištų. Zosele mano, ar Tu jauti tą stoką oro, tą tuštumą, kurioje čia esu?" (LS, p. 60). „Kaip čia baisiai tuščia tame mieste" (ten pat, p. 74).

„Matai, kas dėl materialiosios pusės,"tai [...] man reikėjo anksčiau apie tai pagalvoti ir seniau Piteryje apsigyventi" (ten pat, p. 62). „Visi unisonu tvirtina, kad čia turi puikiai sektis, tik reikia ilgai ir kantriai laukti" (ten pat, p. 75). „Nepyk ant manęs, bet prašau Tavęs, nieko niekam nesakyk apie mano materialinę padėtį" (ten pat, p. 84).

„ŽMOGAU TU MANO VIENINTELIS, JŪRATE MANO!"

Kostas plakėsi į visas puses, ir taip jam nesisekė, kad krisdavo į nevilтį, o sykį net į depresiją. „Maniau, bene išprotėsiu; taip man buvo sunku, liūdna ir be galo ilgu. [...] Kažkokia keista sunkumo dvasia nusileido ant manęs, tokia didelė, su juodais sparnais. Ir buvo labai bloga. Aš nesiskundžiu, nors gailėjausi, kad nebesu vaikas ir negaliu taip dorai ir širdingai išsiverkti" (LS, p. 61—62).

Užteko trijų savaičių, kad sparnai nusvirtų, o prieš akis buvo dar šešios septynios. Taip buvo sutarę, ir atrodė neilgas laikas, norint įsikabinti, susitvarkyti, pasiruošti.

Lig šiol buvo pripratęs būti vienas. „Vienatvė yra mano didelis mokytojas ir bičiulis" (ten pat, p. 50). Bet ne Petrapily ir ne po to, kai rado Sofiją. „Jau vienas gyventi nebegaliu. [...] Jau nebenoriu būti vienas, nes su Tavim šimtą kartų stipresnis ir šviesesnis esu" (ten pat, p. 62). „Tu viena supranti mane, supranti mano nedrąsumą ir nesumanumą ir žinai, kur to viso pradžia" (ten pat, p. 75).

Laiškai buvo gyvas ryšys ir stiprybės šaltinis.

„Tavo laiškai teikia man visuomet, be mylimų Tavo žodžių, kažką dar brangesnį, ko Tu ir pati nežinai, ir aš nežinau, bet taip visuomet yra. [...] Galima laiške visada

įžiūrėti tris turinius: pirmas — tai stebuklingi, mylimi žodžiai; antras — tai sakinių tvarka, minčių eiga bei seka ir braižo charakteris, tonas — visa tai, drauge paėmus, duoda kartais labai subtilią nuotrauką to „gyvenimo gabalėlio", kuriame rašyta laiškas. Trečiasis turinys yra visuomet gražiausias ir vienodas visuose laiškuose, tik susideda ne iš žodžių, ir nieko nemoku apie jį pasakyti, nors taip stipriai jaučiu" (ten pat, p. 92—93).

„O žinai, tas mūsų minčių bendrumas ir ne sykį identiškumas taip dažnai kartojasi, kad aš jau nė nesistebiu, tik esu labai laimingas. Kiek kartų jau taip buvo, kad tai, ką šiandien mąstau, rytoj skaitau Tavo laiške. Kaip tai nuostabu. [;..] Ir įrodo, kad tai, ką kalbame apie mūsų vienybę, nėra tik mūsų įkaitintų širdžių ir galvų svajonė. O kai galvoju apie Tave, apie Jūrą ir žvaigždes, tai girdžiu kažkur lyg tolimą aidą psalmės žodžius: „Eikite ir stebėkite Viešpaties darbus — kokius stebuklus padarė Dievas žemėje" (ten pat, p. 90).

„Argi mintys Tavo ir mano nesusitinka kartais pusiaukelėje, kaip du besimylj balandžiai? Ir ar jos nežino daugiau už mus pačius? Nes ir ką gi mes galime pasakyti vienas kitam juodo rašalo pagalba? Labai daug; galime sukelti ašaras, raudonį, pomėgio virpulį, galime kalbėti taip jautriai, kaip vakare pasirodančios žvaigždės temoka kalbėti, galime pliauškinti botagu, kapoti kirviu, groti katarinka (tai aš kartais, nepyk) arba čiurlenti kaip šaltinis čiurlena, ar šnekėti kaip senas miškas — ir apie kokius stebuklingus dalykus galima tokiu būdu, juodam rašalui padedant, kalbėti. Bet pagalvok tik, Zosele, ar mes tylėdami nepasakytume vienas kitam kur kas daugiau? Žiūrėdami į akis, aš Tau ir Tu man? [...] Zose, Zose, kad tai tokį laišką galima būtų parašyti, ir kur dingsta žodžiai, kai prasideda Žmogus? Žmogau Tu mano vienintelis" (ten pat, p. 93).

Laiškai lyg tie balandėliai skraidė prasilenkdami tarp Vilniaus ir Petrapilio, kol Sofija pranešė vykstanti į Plungę. „Taigi jau išvažiuoji iš Vilniaus? [...] — atsako jis.— Nežinau kodėl, bet džiaugiuos, kad pateksi į Mamos rankas. [...] O darbo imsies? Tiesa, Zosyt? Reikia būtinai. Baisiai noriu imtis „Jūratės", supranti"? (ten pat, p. 56).

Ji buvo jau pradėjusi rašyti, ir atrodė, kad grįžusi pas mamą turės daugiau laiko... Bet ir čia jo nebuvo, nes reikėjo ruoštis vestuvėms. Netrukus Kostas gavo atviruką iš Klaipėdos — išvažiavusi apsipirkti ir jau suradusi gražų vestuvinį šydą. Kostas džiaugėsi.

„Visa, kas tik yra stebuklinga Dievo pasaulyje, primena man vieną tokią mylimą Mažytę, kuri ten kažkur yra, perka baltus šydus ir rengiasi patekėti kaip saulė šviesi šviesi ir šviesti ir man, ir žemei visai" (ten pat, p. 71). „Taip man šviesu ir lengva širdyje, taigi rašau, kad žinotum, Tu mano gražiausias žmogau. [...] Kas dieną kitaip Tave įsivaizduoju, ir kas dieną esi man vis didesnis stebuklas. Šiomis dienomis matau Tave su šydu saulės nušviestą fantastiškoje baltų debesų valtyje, o aplinkui laksto žydri laumžirgiai ir auksiniai drugiai. Nepyksti?" (ten pat, p. 72).

„Keistai kažkaip man atrodo gyvenimas nuo tada, kai atsiskyrėm. [...] Viskas yra „tuo tarpu" ir „pusiau", ir savęs negaliu surasti visame tame. Tiktai esu tikras, tikiu, jaučiu ir įsisąmoninu, kas „buvo" ir „bus", o tai, kas „yra", tartum kažkur dingo ir negaliu surasti. Ar patyrei tai kada nors? Kaip tatai keista. Negaliu su tuo apsiprasti. Pirmą kartą tokį jausmą patiriu. Dabartis man atrodo, kaip gatvės klegesys, kuris pasiekia, bet jo negirdi susikaupęs prie darbo, o vis dėlto girdi" (ten pat, p. 77).

„NEGALIU ATSIKRATYTI MINČIŲ APIE „JŪRATĘ"

Tuo metu, kai dabarty nebuvo nieko džiugaus — nei darbo, nei kūrybos, nei norimos savos parodos — štai lapkričio 19-ą gauna iš Sofijos „Jūratės" libretą.

„Zinai, man net galva sukasi iš laimės. [...] Koks aš dėkingas, koks laimingas, koks išdidus. [...] Negaliu minčių sukaupti — spindulingas chaosas, Jūratė, Tu, muzika, tūkstantis saulių, Tavo glamonės, jūra, chorai — visa tai nuostabiai jungiasi j vieną simfoniją. [...] Norėčiau pasiųsti Tau šiame laiške visas gražiausias mintis, kurios kaip pabaidytų žuvėdrų pulkai Jūratei pasirodžius

skraido sidabrinio rytmečio migloje viršum šviesios Baltijos. Norėčiau apsupti Tave gegužiu, pilnu gėlių kvapo ir tylos. [...] Norėčiau sudėti simfoniją iš bangų ošimo, iš šimtametės girios paslaptingos kalbos, iš žvaigždžių mirksėjimo, iš mūsų dainelių ir bekraščio mano ilgesio. Norėčiau pakilti į aukščiausias viršūnes, neprieinamas mirtingiesiems, ir iš gražiausių žvaigždžių nupinti vainiką Zosei — Žmonai mano" (ten pat, p. 80—81; plg. L, p. 234—235).

Staiga laiško poezija nutrūksta, nes užėjo Stasys Audėjus, atvykęs iš Vilniaus mokytis dainavimo Petrapilyje — pažįstamas, gal dalyvavęs chore, norįs Kosto patarimų.

Svečią išleidęs, Kostas skaitė „Jūratę" antrą ir trečią kartą, ir „kiekvieną kartą vis labiau [patiko] — ir pradžia, ir kombinacija su „fuga", ir viskas".

„Taip aš esu perpildytas Tavo šios dienos laišku ir „Jūrate" visam gyvenimui — ir tiek jaučiu energijos ir tikėjimo savimi, kad įveiksiu uždavinį" (ten pat, p. 81—82).

Pradėjo pintis muzikiniai tonai bei variacijos, ir prašė Sofiją patarti, „ar turiu vengti joje liaudies melodijų, ar ne? Ar turiu skaitytis su techniškais sunkumais, ar ne? Nes kai pagalvoju, kad tie mūsiškiai tokie vargšai ir nieko neturi, tai man gaila, kad ir šis darbas juos aplenks, o juk ir Tu, ir aš norime jiems ką nors duoti. Tu mane supranti, Zosele, kad nenoriu sau nusižengti, tik noriu susidaryti sunkesnį uždavinį. Noriu, kad tai galima būtų atlikti netgi Varšuvoje, o laikui atėjus, ir Vilniuje, bet dar daug vandens nutekės. [...] Ar Tu jauti, kaip tai bus? Mes savoje operoje. Ak, dabar tik laiko ir ramybės darbui" (ten pat, p. 81—82).

Po trijų dienų rašo:

„Galvoju ir sapnuoju apie „Jūratę". Noriu, kad ji būtų mūsų pirmųjų Metų vaisius" (ten pat, p. 84).

Vėl po keturių dienų prasitaria:

„Dabar lekiu pas Kelpšą skambinti, nes „Jūratė" neduoda man ramybės, nuo tada, kai ją gavau, jaučiuosi vėl žmogus" (ten pat, p. 85).

Tą pačią dieną, turbūt grįžęs iš Kelpšos, rašo:

„Jūratė — neturi supratimo, kaip ją myliu ir nuolat

apie *H* galvoju. [...] Ji nėra nei mano sužadėtinė, nei žmona, o tik šiaip jūros Karalienė ir nieko daugiau, ir juk ji- niekuo Tau negali prilygti, o vis dėlto negaliu atsikratyti minčių apie Jūratę. Jau turiu net truoutį muzikos, [...j Norėčiau turėti bent prologo eskizą iki mūsų pasimatymo — mėnuo laiko! Taip mažai ir taip neaprėpiamai ilgai" (ten pat, p. 85—86).

Už poros dienų rašo: „O dabar pakalbėkime apie „Jūratę".

Zinai, kodėl rašiau Tau apie liaudies melodijas, nes, matai, kai tik pradėjau vaizduotis muziką, tai tuoj nuo pat pradžių įstrigo man melodija, nuo kurios jokiu būdu negaliu atitrūkti.

Šlama vilneliai —
miegok, miegok...
Saldų sapnelį
sapnuok, sapnuok...

•— yra kaip iš akies parašyta liaudies dainelei, kurią tikriausiai pažįsti? O kadangi taip prasideda, tai kas toliau eina, turi būti susieta tam tikru būdu. Turiu omeny Prologą. Noriu, kad įžanga į prologą, arba vadinamoji *Ouverture,* būtų tamsi, beveik niūri, keista ir fantastiška, kaip jūros gelmė. Galima net pavadinti „Jūros gelmė", ir turėtų būti (įžanga) atliekama tamsioje salėje. Antroje šios įžangos pusėje pakyla uždanga, bet yra tamsu ir beveik nieko nematyti. Palengva išryškėja šviesiausiųjų aksesuarų kontūrai, pirmiausia didelės fantastinės jūros žvaigždės, keistų augalų, gintaro rūmų ir 1.1. Viskas turi rastis palengva, šviesos kaskart daugiau — muzika seka šviesą ir tilsta. Prasideda lopšinės pobūdžio dainavimas: „Šlama vilneliai" — kartojant tartum aidas Kastyčio dainavimas: „Myliu aš Jūrą", ir vėl lopšinė, o paskui Vandens Mergelių choras, kurį sumaniau taip: pradeda altai ir pasirodo, paskui antrieji sopranai ir taip pat pasirodo, o vėliau taip pat ir pirmieji sopranai. „Karalienei reik pranešti" yra tribalsės fugos tema, o temų įstojimai ir tuo pat metu [choro grupių] pasirodymai turėtų padaryti gerą įspūdį, ir atrodo, kad tai geras sumanymas.

Bet ką Tu manai apie tai? Pagaliau šitaip kalbėti yra labai sunku, nes ir sunku suprasti be muzikos. Kai būsime drauge, tai bus tada! Zosė bus mano aukščiausias Kritikas ir būtinai labai Griežtas ir Reiklus. [...]

Dabar dar dėl mūsų pirmagimio kūdikio. Nežinau, ar aš gerai supratau, bet beveik visas Prologas, išskiriant kai kuriuos momentus, yra šviesus, beveik pastoralinis. Vandens Mergelių partijos yra beveik liaudiškos. Jūratės partija išsiskiria — tai, ką dainuoja Jūratė, yra nežemiška, ir baisiai norėčiau apgaubti ją kilnia poezija (dovanok man už tą pasakymą), ir tikiu, ir turiu vilties, kad bus, kad turi būti gerai. Vakar apie penkias valandas kūriau „Jūratę" — žinai kur? — Serpuchovskajos gatvėje, lietuvių salėje. Nusipirkau žvakę (buvo bjauri pilka diena) ir, užsidaręs pats vienas dideliame kambaryje, vienui vienas su Jūrate, skendau jūros gelmėse, ir vaikštinėjau prie pat gintaro rūmų, ir kalbėjausi su Jūrate, kuri taip baisiai yra panaši į Tave, kad, užuot sakęs jai — Karaliene, sakiau — Zose, Zosele. Ir buvo baisiai gera, tik gaila, kad beveik nieko neužrašiau iš to, kas improvizavosi, o šiandien, net vakar jau nieko neatsiminiau. Bet Tu nepyksti, Karaliene mano?" (ten pat, p. 88—89).

„PARODŲ REIKALAI SUSIKOMPLIKAVO"

Dėl „Jūratės" pamiršo visus kitus reikalus bei rūpesčius. Buvo iškritęs iš galvos ir laiškas, kurį spalio antjroje pusėje buvo gavęs iš Varšuvos. Rašė Jonas Krivulta, dailei skatinti draugijos pirmininkas ir parodų salono savininkas. Pas jį kitados norėjo savo parodas ruošti Kostas ir jo draugas Eugenijus. Pastarajam atsidūrus Paryžiuj, Kostas pats vienas ketino suruošti parodą, bet Krivulta tada nerodė noro. Dabar štai jis siūlė Kostui: „jie galį jam rezervuoti mažąją priekinę salę, ir tai birželio mėnesiui".

„Pirmu akimirksniu norėjau išplūsti jį,— rašė Sofijai,— bet, išmetęs puikybę iš širdies, sutikau. Pyksti? Pagaliau bet kada galima bus pasitraukti iš tos istorijos" (ten pat, p. 61).

Nauja istorija iškilo čia pat, Petrapilyje, pirmomis gruodžio dienomis. Pradėjo rungtis tarp savęs jo vadinamieji „korifėjai". Jis rašė:

„Šiomis dienomis buvau pas Dobužinskius, buvo itin širdingi, ir sužinojau, kad Makovskis, kuris ruošia čia didingą (rodos) parodą [...], apžiūrinėjo mano darbus ir žavėjosi, ir išrinko 7 paveikslus [...], tarp jų ir tuos, kurie turėtų būti *„Sojuzo"* parodoje. Tačiau Dobužinskis nori, kad būtinai eksponuočiau *„Sofuze"* dėl *renomė,* ir patarė Makovskiui duoti tik keturis. Kaip manai? — klausia Sofiją.— Galvoju, kad reikės padaryti šitaip: tris čia ir keturis ten. Tie keturi yra: „Preliudas" antras, „Fuga" antra, antroji dalis (Andante) iš sonatos, kurią pradėjome tapyti Druskininkuose, ir „Žalčio sonatos" Finale — žinai, tas Žaltys ant trijų kalnų su mėnuliais?" (ten pat, p. 97).

Makovskis — poetas, literatūros ir meno kritikas, pastaruoju laiku „Apolono" žurnalo redaktorius, „Salono" direktorius, palaikęs ryšį su naujovininkų *„Venoku"* („Vainiku"), buvo dėmesio vertas Kosto rėmėjas. Nenorėjo Kostas jo atstumti ar užgauti, bet lygiai nenorėjo gadinti santykių su Dobužinskiu. Blogiausia, kad abi parodos — Makovskio „Salono" ir *„Sojuzo"* — buvo numatytos beveik tuo pačiu laiku — sausio pradžioje.

Sis įvykis, iš vienos pusės nemalonus ir nepatogus, iš antros — staiga pakėlė tapybinius Kosto sparnus ir nubloškė nuo „Jūratės".

„Tokia baisi sutema žiūri pro stiklus nuo pat ryto [...],— rašo gruodžio 7-ą— kad tapyti negaliu, o aš taip labai norėčiau tapyti kaip tik dabar" (ten pat, p. 98).

Aišku, „Jūratė" nebuvo skubus reikalas — galėjo palaukti. O čia, tapyboje, jau kaito katilas ir kaitino Kosto vaizduotę.

„Ar Tu žinai, kad parodų reikalas susikomplikavo. Makovskis nori, kad jam duočiau septynis paveikslus, arba visai nieko, o juk iš tų septynių tris pažadėjau *„Sojuzui".* Šiandien atsakysiu, kad tegul ima keturis likusius, arba tegu nesuka man galvos. Pasitraukti iš *„Sojuzo",* kuris mane pirmas priglaudė, negaliu, juk tiesa? Taigi taip" (ten pat).

Ir vis dėlto nedrįso pasakyti „tegu nesuka man galvos". Po ketverto dienų išsiuntė Sofijai kitą laišką:

„Su tomis parodomis tai tikras vargas. Dobužinskienė slapta perspėjo mane, kad Makovskis blogas žmogus, ir jeigu neišstatysiu pas jį, tai keršys visokiais būdais, o jis turi čia didelę reikšmę meno pasaulyje. Be to, pas jį būsią galima greičiau ką nors parduoti —t>et vėlgi atiduoti jam darbus, pažadėtus *„Sojuzui",* atrodo man kažkaip labai nekorektiška. Ko imtis, ką daryti? Nepyk, Širdingoji mano, kad vis įkyriu, prašydamas patarimo, bet juk Tu esi mano Išmintis, kaip tai ne kartą jau būdavo" (ten pat, p. 99—100).

„Su paroda susitvarkiau neblogai,—pagaliau rašo gruodžio 17-ą,— bet nusiminimo ir rūpesčio kiek buvo, net baisu. Makovskis jokiu būdu nenorėjo nusileisti. [...] *„Sojuzas"* elgėsi savo ruožtu taip: „darykite, kaip norite". Būčiau likęs su *„Soįuzu",* jeigu *„Sojuzo"* paroda dėl Makovskio parodos (tikriausiai) nebūtų buvus atidėta iki „nežinia kada". Dobužinskienė vėlgi ragina, kad išstatyčiau pas Makovskį, kad tikriausiai parduosiu, kad paroda bus „prašmatni" ir 1.1. Nuėjau pas Benua (jis yra tartum *„Sojuzo" Pater* ir, be to, nepaprastai simpatingas žmogus). Pasibaigė tuo, jog *„Sojuzas"* neturi nieko prieš, kad aš išstatyčiau tuos septynis paveikslus pas Makovskį — tačiau su ta sąlyga, kad *„Sojuzo"* parodai padarysiu kokius kelis gerus darbus. Sutikau su džiaugsmu, nes žinau, kad būsime juk drauge ir vėl ateis šviesios, šviesiausios mūsų dienos — o Tu žinai, kad tada gerai dirbti sekasi" (ten pat, p. 101).

Kai reikalas galutinai išsisprendė, Kostas skubėjo pas specialistą Trentį, kad priklijuotų tuos septynis paveikslus ant kartono ir paskui įrėmintų.

„Rėmai bus panašūs į tuos senesniuosius (I Sonatos) ir kainuos 10 rublių (nebrangu, tiesa?), o bus baigti šeštadienį vakare, sekmadienį pataisysiu, užtepsiu segtukų žymes ir pirmadienio rytą nugabensiu į „Menšikovo kambarius", kur bus paroda" (ten pat, p. 101).

Nuvykęs pas Trentį pasiimti paveikslų, sužinojo, kad buvęs kažkoks mecenatas iš Maskvos ir matęs Kosto pa-

veikslus. Jais žavėjosi ir patarė būtinai išstatyti Maskvoje. „Būtinai! Tai kažkokia nauja nuostabi meno kryptis — visus jo paveikslus akimirksniu išpirktų." Kostui buvę „labai linksma ir malonu tai girdėti" (ten pat).

„STEBUKLINGESNES DIENOS JUNGTUVĖMS NEĮMANOMA IŠGALVOTI"

Liko mėnuo ligi jungtuvių, o buvo visokiu reikalų ir formalumų. Pirmiausia indultas, nes buvo sutarę tuoktis be užsakų, bet jis nežinojo, nuo ko pradėti. Užėjo į šv. Kotryną pas kun. Joną Senkų, mokyklų kapelioną, pasitarti. Geras kunigėlis, bet pasirodė naivus — tiek iš jo sužinojo, jog reikia metrikų, tad skubiai rašė tėvams, kad atsiųstų. Paaiškėjo ir kitas dalykas, kad indultą reikia tvarkyti per savą parapiją, o kurgi ji? Ėjo per visokias kanceliarijas, kol sužinojo, kad jis gyvena šv. Stanislovo parapijoj. Cia pas kleboną turėjo praeiti egzaminą: kodėl indultas ir būtinai Naujiesiems metams? Ar ne geriau viską sutvarkyti paprasčiau: jis išsiusiąs pažymėjimą Plungės klebonui, o „užsakus paskelbsime per Kalėdas. [...] Prašau tik palikti pašto išlaidoms". Kostas paliko du rublius, bet, atrodė, kažkas ne taip padaryta: neužteks laiko — nespės Naujiesiems metams.

„Man atrodo, kad juk Dėdytė turės mūsų popierius siųsti vyskupui — ar ne? [...] O tas vyskupas gal vėl koks gaišlys, ir baigsis tuo, kad per Naujuosius metus negalėsim susituokti. Pasikalbėk su Dėdyte, tik nesakyk, kad aš kaltas, o kad tas kunigas toks keistuolis" (ten pat, p. 91).

Vėl puolėsi ieškoti kelių indultui — ketino eiti „pas kunigą Maironį, ir jis man tikriausiai viską padarys". Bet turbūt nebėjo, nes vėl skundėsi: „...Su tuo indultu ar indeksu — tai baisu. Verčiau dešimt sonatų nutapyti" (ten pat, p. 94). Emė jaudintis ir net be reikalo save plakti.

„Ak! aš taip nesugebu tvarkyti reikalų — baisu! [...] Matai, kokį turėsi vyrą! Aš už tokio vyro jokiu būdu Tavęs neleisčiau. Stebiuosi Tavim, o savęs neapkenčiu kaskart labiau ir nežinau, ką sau padaryčiau, jei nežinočiau, kad tai juk liekanos baigiančio degti „seno gyvenimo". [...] Neliūdėk ir nepyk ant Kastuko. Tikiu „Nauju Gyvenimu", Tavim, Saulute mano Vienintele, ir mūsų Darbu, o visa kita yra taip svetima ir tuščia, ir taip nieko nežinau ir nemoku" (ten pat, p. 90—92).

Ir štai gauna iš Zosės laišką—-ji klausia, kaip nuspręsime galutinai jungtuvių datą.

„Argi tai dar nenutarta? O Naujieji metai ką į tai pasakys? Zosele, aš gerai nesuprantu to klausimo'. Tai jau ne per Naujuosius metus? [...] Naujieji metai ir aš būsime labai nuliiidę, jeigu išrinksi kokią kitą dieną, atmink, Zosyt" (ten pat, p. 93—94).

Anksčiau jai buvo rašęs: „Naujieji Metai, Naujas Gyvenimas, Nauja Kalba, Nauji Pasauliai! [...] Stebuklingesnės dienos neįmanoma išgalvoti, ar ne tiesa?" (ten pat, p. 82). Viskas seniai taip sutarta, kodėl dabar toks klausimas? Gal keičiasi ir kiti dalykai — juk visko gali laukti... „Juk liko nepilnos trys savaitės."

Kostas nutyla, nieko jai neberašo—negali rašyti. „Užėjo man šiomis dienomis kažkoks sunkus liūdesys, neapibrėžtas — tarsi kažkoks nujautimas — kažkoks apmirimas, kurio niekaip negalėjau įveikti. [...] Ar tai tiesa, kad perdėtas jautrumas ir nedrąsa pranašauja neišvengiamą, staigią mirtį? O aš taip baisiai trokštu gyventi — gyventi su Tavim. Tai toks šviesus dangus, tas mūsų gyvenimas, apie kurį nuolat galvoju, kad galvojant net rodos man kartais — kalbuosi su Dievu ir angelais. [...] Matyt, esu truputį susinervinęs. Kiekvienas niekas man daro stiprų įspūdį. Mačiau katiną, kuris bėgo tiesiai į mane tartum aklas ir kniaukė bosu, o jo galva buvo aplieta kažkokiais baisiais dažais. Tai buvo taip baisu — nesijuok iš manęs, nes man darosi gėda. Matai, koks aš esu" (ten pat, p. 96—97).

Sofija tuo tarpu gavo laišką iš F. Bortkevičienės, kuri buvo pirmoji, suvedusi ją su Kostu. Jau žinojo, kad Sofija išteka, tik baiminosi, kad nemestų „savo sielos brendulio". Sofija atsako, kad „mūsų susivienijimas taip stipriai remiasi ant darbo, ant mūsų bendro darbo dėl dailės Lietuvoje — kad visi darbai turės dvigubai augti

ir žydėti. [...] Žinau, koks gyvenimas manęs laukia iš materialinės pusės, ir nebijau — visai nebijau". Rašo baigusi „Jūratę" ir atidavusi „Kasteliui į darbą", o „Jūros" ciklo tik vieną naują dalelę teparašiusi, nes sąlygos darbui visai netikusios — „mano kambary tarška siuvamoji mašina-—ir visokie naminiai susigraužimai gana erzina" (ten pat, p. 94—95).

Motina graužėsi, kad dukrai negalinti duoti kraičio, ir Sofija apie tai buvo rašiusi Kostui, o šis atsakė: „Mūsų Mamytei [...] pasakyk, kad duoda man juk Tave, argi tai ne karališka dovana? Kuo atsidėkosiu per visą gyvenimą?" (ten pat, p. 84).

O vestuvėms vis dėlto reikėjo „kraičio". Abu galvojo panašiai — skolintis iš kur nors. Ji turėjo draugę Mariją Skrutkovską, kuri buvo iš turtingos šeimos. Ją kvietė į pamerges, ir ši žadėjo atvykti. Bet kai paprašė paskolos, apgailestaudama atsiprašė neįstengsianti to padaryti. Sofija pasijuto nejaukiai, ir Kostas apgailestavo: „Gaila, kad nenujautėme ir suteikėme Jai tiek nusiminimo" (ten pat, p. 84). Tada kreipėsi Kostas į savo gerą draugą dail. Joną Zaluską, prašydamas parūpinti paskolą bent 100, dar geriau — 200 rublių. Jo laiškas kažkur užtruko, bet pagaliau Zaluska atsiliepė: „Bus sutvarkyta *tikrai,* gali būti tiktai kiek suvėlinta" (ten pat, p. 95). Kostas džiūgavo: „Aš visuomet buvau tikras, kad žmonės yra geresni, negu atrodo, ir taip man kažkaip šviesu širdyje, net iki ašarų" (ten pat, p. 98). „Liūdna tik truputį, kad ta kilni siela turės tikriausiai daug sunkumų, kol įvykdys tą savo „tikrai" (ten pat, p. 99).

Sofija susitvarkė su vestuviniais drabužiais anksčiau. Jai ir motinai rūpėjo, kaipgi susitvarkys Kostas? Motina parūpino medžiagos kostiumui ir pasiuntė jam į Petrapilį, kad tenai pasisiūtų. Jis rado lietuvį siuvėją Martinėną, visų giriamą, ir susitarė, kad pasiūs eilutę už 16 rublių. Motinos „fundušas" turbūt nebuvo pakankamai geros kokybės, kad jis užsisakė pas tą patį siuvėją kitą išeiginę eilutę už 75 rublius, kuriuos pasiskolino iš Labdarių draugijos (plg. ten pat, p. 100—101).

Indulto reikalai dar nebuvo sutvarkyti. „Mieliausioji, neturi supratimo, kiek turėjau nusiminimo ir rūpesčio su

tuo pažymėjimu. [...] Turėjau flirtuoti su pačiu arkivyskupu — na, ir flirto rezultatas sėkmingas, ir šiandien išsiųsiu pažymėjimą, o po kokių penkių dienų turėsite Plungėje",— rašo gruodžio 11-ą (ten pat, p. 99).

„Žiedus,— rašo,— jau būčiau nupirkęs, bet laukiu Tavo laiško, kuriame turi man priminti, ką ir kaip išgraviruoti žieduose" (ten pat, p. 101—102, plg. p. 99). Gavęs laišką, užsakė žiedus su šiom graviūrom: „SK lapkritis 07 ... sausis 09" ir „MKC lapkritis 07 ... sausis 09". Tai buvo jų susipažinimo ir santuokos mėnesiai ir metai. Mėnesiai buvo įrašyti Zodiako ženklais (P, 1960, Nr. 3). Gavęs gatavus žiedus, rašo: „Žiedai yra, tik atrado, kad supainiojau raides — ar SK ant didžiojo, ar ant mažojo (žiedo)? Taip neaiškiai parašei, kad tikrai teks atsiskaityti su Tavim" (LS, p. 103).

Penketą dienų prieš Kalėdas, siųsdamas jai laišką, rašo: „Nesijuok iš manęs — baisiai mėgstu plotkelės laužymo paprotį — pusę siunčiu Tau — o kitą pasidalysiu su saviškiais Druskininkuose. Dar šešios dienos!!!! O gal septynios. Nes paskutinis terminas (Zaluskos — S. *Y.)* pinigams atsiųsti — Druskininkai gruodžio 26. Jeigu kartais negalėčiau išvažiuoti (į Plungę — S. *Y.)* 26-os rytą, tai [...] paskutinis išvažiavimo terminas 27-os rytą. [...] Iki pasimatymo, lekiu išpažinties pas kun. (Praną — *S.Y.)* Kavaliauską, kurį pažįsti" (ten pat, p. 102—103).

„Jau viską padariau,— praneša po poros dienų,— net išpažinties buvau — originalu buvo — rūkiau papirosą, gėriau vyną ir išsipažinau, tik tyliai — ša" (ten pat, p. 103).

Druskininkuose parvažiavęs pasipasakojo apie tą išpažintį su pagražinimais, ir sesuo Jadvyga padarė iš to visą istoriją. Girdi, Kostas visai nenorėjęs eiti išpažinties, buvęs nepraktikuojantis, bet jį perkalbėjęs C. Sasnauskas, o tą neįprastą priešvestuvinę išpažintį atlikęs pas Maironį (Atsm, p. 294). Argi jis buvo nepraktikuojantis? Vyresnioji sesuo Juzė rašo: „Mano brolis Mikalojus Konstantinas buvo irgi labai religingas ir visą laiką praktikuojąs katalikas. Kitokio aš jo neatsimenu"[39] (Drg, 1951.VIII.25). O kad kai kurie kunigai nesilaikė įprastinių reikalavimų su inteligentais, bijančiais oficialios bei

formalios išpažinties, tai irgi nieko nepaprasto-. Tokia praktika — salone, prie kavos ar šiaip pokalbio — buvo ne taip jau reta, tik viešumai mažai žinoma.

Viename laiške prisimena numatęs dėdei klebonui dovaną „Raigardo" triptiką. „Tik jaučiu, kad atvežti jį drovėsiuos, gal vėliau kada nors, pagaliau turiu ten pataisyti porą alksnynų, atsimeni?" (LS, p. 87).

„DABAR JAU EISIME DRAUGE SU ŠYPSENA LŪPOSE"

Praktiški reikalai taip išjudino Kostą, kad dingo jo liūdesiai, o ir laiškai Sofijai pasidarė mažiau sentimentalūs... „Jeigu galėtum mane stebėti, tai pagirtum mane, paglostytum ir jau nebemanytum, kad esu neapsukrus" (ten pat, p. 100). „Reikalų tvarkyme dabar jaučiuosi kaip delfinas bangose — baisiai maloniai ir be galo laimingas" (ten pat, p. 103). O po dviejų dienų viską baigdamas rašo: „Nusivaręs esu kaip krokodilas [...] ir tikriausiai ką nors svarbiausia pamiršiu". Bet nepamiršo vieno svarbaus: „Šiandien nuvežiau savo paveikslus Makovskiui ir mačiau kai kuriuos eksponatus — et, taip sau, bet žinau, kad bus puikių dalykų. Kai tik atvažiuosime (į Petrapilį — S. *Y.)* — tuoj į parodą — gerai?" (ten pat, p. 103—104).

Kostas taip susitvarkė, kad šventes praleistų savo šeimoj. Kasmet taip būdavo, ir tėvai laukė. Jie buvo likę vieni su trim mergaitėm; kiti išsiskirstė—Stasys Varšuvon, Petras Vilniun, o Jonukas vargoninkavo pas kun. J. Tumą. Tėvams Kostas siuntinėjo iš Petrapilio „linksmus laiškelius, kaip visada sąmojingai rašytus. [...] Pro tą sąmojį jautėsi kažkoks susirūpinimas ir nerimas" (Atsm, p. 293). Neužmiršdavo ir vardinių, o gruodžio mėnesį buvo net dvejos — motinos ir Valės; priminė ir sužadėtinei, kad pasveikintų, nors pavėluotai (LS, p. 97). Labiausiai jam rūpėjo Petras — skausmingiausias brolis šeimoje, galėjęs būti muzikas virtuozas, turėjęs absoliučią klausą, bet skarlatina ją pažeidė. Neėmė to į galvą, kol buvo jaunesnis, o brėsdamas pradėjo taip išgyventi, kad pasidarė

uždaras, niūrus, o iš esmės buvo labai mąstantis, švelnus ir nepaprastai geros širdies (plg. L, p. 254).

Kostas negalėjo sau atleisti, kad anuomet, Vilniaus stotyje, su juo neatsisveikino. Dabar toj pačioj stoty pravažiuodamas norėjo jį sutikti kaip galima šilčiau. Parašė laiškutį A. Vodzinskiui, buvusiam muzikos mokiniui, kad antradienį ar trečiadienį pravažiuosiąs Vilnių ir tegu brolis Petras „būtinai ateina į stotį su kailiniais", nes norįs jį paimti šventėms pas tėvus (ten pat, p. 243).

Čia jiedu susitiko ir ligi Druskininkų turėjo laiko išsikalbėti vieni du. Petras vertęsis iš muzikos pamokų. Pradžioj gyvenęs pas seserį Mariją, paskui atskirai. Buvęs traukiamas į lietuvių gyvenimą (tai buvo Kosto planas, Petrui nežinant), bet iš to nieko neišėję. Viena, jam stigo lietuvių kalbos, antra — buvęs kažkoks nemalonus susidūrimas. Kartą koncertavęs — skambinęs 13-ą Bethoveno sonatą Treskino salėje ir, rodos, gerai pavyko. Per tuos metus daug dirbęs prie pianino ir padaręs nemažą pažangą.

Buvo daug džiaugsmo, kai jiedu pravėrė namų duris. Netrukus atsirado ir Stasys iš Varšuvos. Nesirodė tik Jonukas — aišku, negalėjo. Kostas padalino dovanas, ir Žvirbliui specialiai įteikė eglutės papuošalų dėžę — ji turėsianti juos ir iškabinti. „Brolis daug pasakojo apie Peterburgą, kuris jam visai nepatiko, apie niūrias, tamsias dienas, apie pažintį su Dobužinskiu..." (Atsm, p. 293). Kūčioms laužė su visais parsivežtą savo plotkelės pusę, prisimindamas ir Sofiją. Kūčių džiaugsmą padidino Povilo vaikučiai, kuriuos su jų mama pavyko „atsivilioti" į uošvią. Kalėdų antrą dieną pradėjo ruoštis kelionei į Plungę, bet dar laukė Zaluskos telegramos.

Paskutinį išvykos rytą palydovas ir pabrolys „Stasys,— rašo Jadvyga,— prieš veidrodį tikrino savo išvaizdą. Kastukas vaikščiojo neramiai po kambarį — kiti susėdę tylėjo. Ir štai pasigirdo Jankelio skambalas. [...] Tada įvyko kažkas, ko niekad nebuvau mačiusi, ir kas sukrėtė turbūt visus. Kastukas atsiklaupė prieš motiną ir pabučiavo jos kelius. Jis tyliai paprašė jos, kad palaimintų naujam gyvenimui. Buvo iškilminga tyla, tik Juzė verkė, o mes, mažesni, jautėme, kad vyksta kažkas nepa-

prasta. [...] Prie tėvo priėjęs, Kastukas apkabino jo kaklą ir taip valandėlę stovėjo, lyg būtų norėjęs kažką pasakyti. Paskui staiga atsitraukė ir pradėjo su mumis visais atsisveikinti" (ten pat, p. 295),

Buvo rašęs Sofijai, kad Vilniuje paims pamergę Mariją Skrutkovską (LS, p. 102). Toliau keliavo trise traukiniu ligi Mažeikių, o iš ten arkliais į Plungę. Nuo Mažeikių žadėjo skaičiuoti varstus ligi Plungės (LS, p. 99), paskui, žinoma, valandas ir minutes ligi pačių jungtuvių.

„...Mūsų Jungtuvės! Supranti, Tu mažas Bambly, ką tai reiškia? Tikriausiai nieko nenutuoki — aš irgi, bet jaučiu, kad ruošiamas man kažkoks Didelis Atpildas, kažkoks Naujas Gyvenimas, ir net man baisoka iš džiaugsmo — o kai pagalvoju apie tai, kas čia darosi ir kas tai bus, ir kad gyvenimas turi dar labai svarbią materialinę Duse. tai rodosi, kad kažkokie šiurkštūs ir stiprūs delnai kaskart stipriau gniaužia man širdį,— bet tai tik akimirkos, o paskui ateina Tikėjimas — ir viskas yra stebuklinga, ir Tavo Kastukas yra laimingiausias žmogus" (ten pat, p. 78).

Visi vestuvių reikalai, rodos, buvo aptarti laiškais. Dėl vieno dalyko nesitarė, būtent — kas juos tuoks. Tai buvo, rodos, savaime aišku. Ir štai Kostas sužino, kad teks vykti į Šateikius, Salantų filiją, ir kad juos tuoks ne dėdė. Vargonininkas Juozas Žilevičius turbūt gerokai prakaitavo, kad galėtų pasirodyti prieš tokį muziką kaip Čiurlionis jungtuvių metu. Ir jam buvo staigmena: „Neatėjo tada man, kaip jaunam žmogui, galvon mintis pasiteirauti,— rašo jis,— kodėl visa tai neįvyko Plungėje ir kodėl juodu nesutuokė Zosės dėdė — Plungės dekanas" (Drg, 1965.XII.24).

Sį reikalą pakeitė Sofija, atrodo, pati viena. Ji rašo atsiminimuose:

„Dėdė nori kelti iškilmingas vestuves — nenoriu. Kam man reikalinga ta Plungės „ponybė" — dargi šliūbo nesutinku imti Plungėje — prigarmės tiek žmonių į bažnyčią žiopsoti... Ne. Diplomatiškai įtikinu dėdę, kad šliūbas įvyktų Šateikiuose — ten klebonauja mielas kun. (Antanas) Bajorynas — nuvažiuosime, ir tyliai įvyks jungtuvės. Dėdė sutinka. Konstantinas atsiveš brolį Stasį — stud. pirmo kurso, atvažiuos mano mylimiausia draugė Marinė Skrutkovską — ir jokių balių. Viskas įvyksta, kaip numatyta" (LS, p. 104).

Kostui pagaliau buvo vis tiek, nors Plungė jį kažkaip siejo gilesniais ryšiais. Ten irgi bus gerai,— galvojo,— mažiau žmonių ir intymiau, o antra — mažiau jausis skolingas dėdei. Vis dėlto ir tenai buvę nemaža svečių, pasakojo Stasys, grįžęs į namus. Nuotaika buvusi nepaprastai linksma. Kostas buvęs dėmesio centre, atrodęs laimingas, žarstęs sąmojį, daręs išdaigas. O Zosė kokia buvusi graži! (Atsm, p. 295).

Grįžę į Plungę, jiedu greit susitvarkė — pasiruošė ir sėdę į roges išvyko į Mažeikius, o iš čia traukiniu į Petrapilį. Kelionėje iškalbesnis buvo Kostas.

„Žinau, kad esi mano gerasis genijus. [...] Turi būti man labai atlaidi ir labai reikli. [...] Pradedame naują gyvenimą — pažįstame maždaug įvairių vertybių vertę, taigi eikime drąsiai, tik Tu būk man tuo, kuo seniai esi mano sieloje ir kuo būsi iki mirties, jeigu net paliktum mane. Nepyksti?" (LS, p. 49).

„Dabar jau eisime drauge su šypsena lūpose lygiai keliais akmenuotais, lygiai ir pievomis žydinčiomis. [...] Dirbsime, tikėdami geresne žmonijos ateitimi, tikėdami savimi, kad pridėsime nors po vieną plytelę prie rūmo, šimtais amžių statomo. Ir jeigu tikrai taip bus, tai kas mums truputis vargo, kurį turime praeiti mūsų gyvenimo rytmetį? Argi nesame laimingi? Zose? Ką Tu manai?" (ten pat, p. 83).

Ji pažiūri ir prisiglaudžia.

„Laimė yra su mumis. O jei likimas truputį erzina ir maivosi, tai toks jau jo įprotis. Pamatysi, kaip jis susigės, išvydęs mus [...] pakeltom galvom, šviesiom akim. [...] Šventai, tvirtai tikiu, kad pilkuma, skarmalota proza neįsigaus niekados į mūsų Namus. [...] Tu saugosi mūsų Židinį, mano stebuklingoji Vaidilute! Visas mūsų Gyvenimas sudegs ant Praamžino, Begalinio, Visagalio Meno aukuro" (ten pat, p. 86).

ANTRAS POBŪVIS SU SOFIJA PETRAPILYJE

Nuvykę Petrapilin, Ciurlioniai porai dienų apsistojo viešbuty Izmailo prospekte, paskui susirado šviesų kambarį su dideliais langais *Malają Masterskaja* gatvėje. Cia susitvarkę apsilankė pas Dobužinskius, Sasnauskus, pas kun. Ant. Kavaliauską,— truputį susipažino su miestu ir skubėjo pradėti darbą. Juk tie *sojuzininkai* laukia naujų paveikslų parodai... Ir ji prisiminė vieną jo rašytą laišką į Plungę:

„Aš ne kartą matau mus namie šviesiame dideliame kambaryje bedirbančius: Zosė prie stalo rašo kažką stebuklinga, net raudonis nuplieskia Mylimą Stebuklingą Veidą, o aš baisiai užimtas sonata, kuri turi būti geriausia iš visų ligi tol buvusių, ir tartum nekreipiame vienas į kitą dėmesio, bet kraujas mūsų teka vienu tvinksniu ir mūsų minties sparnai susiliečia užburtų Fantazijos ir įkvėpimo Kraštų beribės erdvės skrydžiuose" (LS, p. 83).

Sofijai rūpėjo grįžti prie „Jūratės". „Tai, ką dainuoja Jūratė,— rašė jis,— yra nežemiška, ir baisiai norėčiau apgaubti ją kilnia poezija" (ten pat, p. 89). Jūratė buvo mažai išskirta iš Vandens Mergelių, dainuojančių liaudiškas dainas. Reikia dabar tą dainą perkurti — stipriau ir pakiliau. O vėlgi ar nereikėtų abiem susidėjus paieškoti ryškesnių kelių mūsų kultūros ateičiai Lietuvoje? Tiek kalbėta, diskutuota įvairiom progom, besivaikščiojant Vilniuje, Palangoj, Plungėj ir Druskininkuose. Tikrai ji seniai laukė progos rašyti, pasitraukus nuo visko.

Kai ji sėda rašyti, Kostas, žiūrėk, primena:

— Kad tik neužmirštume Sasnausko. Jis gi įdavė mums ir užrašė savo „Lietuvišką muziką"... Lietuvoj Sasnauskas beveik nežinomas, o čia, matai, garsus šv. Kotrynos vargonininkas, chorvedys, o va ir kompozitorius. Seniai komponuoja, ir neblogai, ir lietuviškai. Ar ne puikios tos dvi dainos: „Kur bėga Šešupė" ir „Jau slavai sukilo"—Maironio žodžiams? Antrąją pavadinęs net himnu.

Kostas pradeda apibūdinti dainų muziką. Sofija klausosi ir pasižymi pieštuku.

— Kompozicijos technika puiki, o tai pasiekiama ne iš karto ir ne be studijų. Dainų harmonija paprasta ir daili. Balsai vedami savitai—iryškina vyriausią melodiją. Himnas aukštumoje — harmonizuotas nuo pradžios iki galo iškilmingu stiliumi. Visur išryški lietuviška styga — tokia sena, nepagaunama gaida, kuri viešpatauja mūsų dainose. Jauniems kompozitoriams pavyzdys...

Tas pastabas Sofija buvo ketinanti suredaguoti — paruošti straipsnį ir pasiųsti spaudai. Kostas sulaiko — gal vėliau. Pirma reikėtų straipsnio apie dailę, nes artėja trečioji mūsų paroda. Draugijos žmonės, žinai, nelabai raštingi — lauks iš mūsų, bet ir šiam rašiniui dar turim laiko. O dabar kiekvienas prie savo: Tu prie „Jūratės", o aš — pamatysi...

Buvo žadėjęs *„Sojuzo"* parodai padaryti kokius kelis gerus darbus (ten pat, p. 101). Pradėjo nuo „Rex'o". „Mama papasakojo man,— rašo duktė Danutė,— kaip buvo sukurtas „Rex". Tėvas tapė jį 1909 m. spalio mėnesį, kai jie po jungtuvių grįžo į Peterburgą. Iš pradžių jis buvo žalsvai melsvas. Tėvas dirbo, kaip paprastai, neatsitraukdamas, pervargo, savo darbu buvo nepatenkintas. Sykį įpuolęs į neviltį ir net norėjęs jį sunaikinti. Tada Mama ėmus prašyti, kad pailsėtų, ji net verkus, ir jis jos paklausęs... Jie išėję pasivaikščioti, Mama pasakojus jam įvairius linksmus dalykus, visaip stengėsi pataisyti jo nuotaiką. Ir jai pavyko — po poros dienų poilsio Tėvas vėl atsistojo prie molberto, padengė paveikslą nauja šilta rausva spalva ir sausio mėn. pabaigoje darbą baigė" („Paskutinieji metai", P, 1966, Nr. 3, p. 154). Pati mama — Sofija Čiurlionienė, P. Galaunei sudarant Čiurlionio kūrinių sąrašą, prašė įrašyti prie „Rex", kad padarytas Petrapily 1909 m. sausio mėn. per tris savaites (MKC, 1938, p. 114).

Dobužinskis teigia, kad savo didįjį „Rex'ą" Čiurlionis kūręs aname šviesiame kambaryje, *Malają Masterskaja* gatvėje. „Aš šį kūrinį atsimenu ne visai pabaigtą ir galiu pasakyti, kad šis kūrinys, A. Benua ir man patariant, buvo padarytas drobėje. Visi mes tuomet labai patarėm Čiurlioniui pabandyti kitokią techniką ir padaryti monumentalinį kūrinį. Galbūt kad „Rex'as" buvo pradžia

naujo, neįvykdyto paveikslų ciklo. [...] Aš šį faktą ypač pabrėžiu, nes kai kas laiko šį kūrinį padarytą daug anksčiau" (ten pat, p. 96).

Ligi 1938 metų, kada pasirodė minėtas Dobužinskio pareiškimas ir Sofijos Čiurlionienės pastaba prie kūrinių sąrašo, buvo galvota kitaip, nes buvo ir kitokių liudijimų. O. Pleirytė' Puidienė jau 1921 metais buvo rašiusi: „Tuojau po pirmos Dailės parodos jis nupiešė savo „Rex**'a",** reiškiantį absoliutizmo idėją, ištęstą toliau ir plačiau „Saulės sonatų" cikle" (Skaitymai, 1921, IV kng., p. 82). Brolis Stasys 1935 metais tvirtino, kad „1907 metų vasarą", grįžęs į Druskininkus po savo kelionės Vakarų Europoje, „sukuria savo „Saulės" ir „Pavasario" sonatas. Jas užbaigęs, padaro rėmus ir, užtraukęs didžiulę drobę, pradeda savo didingiausiąjį paveikslą „Rex", tačiau nupaišęs „Rex**'a"** M. K. Čiurlionis įpuola į didelį nusiminimą. Jisai pareiškia, kad visi prieš tai nupiešti paveikslai niekam tikę ir jau buvo pasiryžęs nupieštas paskutines Sonatas sunaikinti, tačiau, laimei, atvykusio į Druskininkus vieno artimiausių draugų Čarkovskio bendravimas M. K- Čiurlionį nuramino" (NR, 1935, Nr. 42, p. 752). J. Žilevičius taip pat pažymi, kad 1908 m. vasarą, atvykęs Plungėn, taisydamas savo atsivežtus paveikslus ir kurdamas naujus, „daugiausia jis sukinėdavosi prie paveikslo „Rex" (Drg, 1965.XII.24).

Klausimas, atrodo, neišspręstas, ar Čiurlionis Petrapily naujai sukūrė savo didįjį „Rex**'a",** ar tik perkūrė, pavartodamas naują techniką, kaip buvo jam patarę Dobužinskis ir Benua. Meno istorikas ir Čiurlionio monografas M. Vorobjovas tvirtina, kad „Varšuvoje ar Petrapily jis nieko naujo nebepridėdavo prie savo kūrybinių koncepcijų, tiktai užbaigdavo ką pradėjęs ir sumanęs Lietuvoje, arba užsiimdavo techniškais pratimais — tapybiniais ir grafiniais. [...] Savo geriausius paveikslus Čiurlionis yra sukūręs Lietuvoje" (NR, 1938, Nr. 22—24).

Vienas iš Kosto rūpesčių buvo pasiruošti *„Soįuzo"* parodai, bet tuo laiku vyko keletas kitų dalykų, kurie jį domino.

„...Man pasisekė prikalbinti jį,— rašo Dobužinskis,— nueiti pas Al. Benua, (kur — 5. *Y.)* tam tikromis dienomis, be artimų bičiulių būrelio, taip pat susirinkdavo visi pažangieji Petrapilio menininkai. [...] Seimininkų malonus nuoširdumas ir tas, kad niekas iš mandagumo Čiurlionies nekankino klausimais, leido jam ramiai sėdėti kampe, žiūrinėti gausius graviūrų ir piešinių rinkinius ir klausyti kartais labai įdomių pasikalbėjimų. Po pirmojo pas Benua apsilankymo jis berods tenai buvo- dar vieną ar du kartus. Pas mane, kaip minėjau, užeidavo labai dažnai. [...] Aš jį aplamai atsimenu nuolat ką nors žiūrinėjant]. Aš turėjau gerą meno veikalų biblioteką ir daug graviūrų" (MKČ, 1938, p. 95).

Sausio 24 dieną Kostas koncertavo Pavlovo salėje lietuvių Labdaros draugijos vakare. Skambino du savo preliudus: es-moll ir fis-moll. Muzikos mėgėjų rusų klubas, kuriam prieš Kalėdas buvo įteikęs savo kūrinių pluoštą, sausio 28-ą suruošė jo koncertą, kuriame M. Jovanovičius skambino du jo preliudus •— b-moll ir d-moll ir mažų peizažų ciklą „Marios" (Blgr, p. 159—160). Dobužinskis teigia, kad skambinusi pianistė Polockaja-Jemcova ir matęs tolimam kampe tyliai sėdintį Čiurlionį (MKC, 1938, p. 96). Iš tikro buvo du koncertai su skirtingais pianistais, nes Čiurlionio kūriniai buvo skambinami ir jaunųjų rusų kompozitorių grupėje — šalia Skriabino, Rachmaninovo, Stravinskio — vasario 24 d. „Salono" parodos proga (L Čd, p. 87).

Svarbiausias įvykis sausio mėnesį buvo S. Makovskio surengta „Salono" paroda, kurioje buvo išstatyti šie Kosto paveikslai: „Jūros sonatos" allegro ir andante, „Piramidžių" andante, „Žalčio" finale, „Vasaros" finale ir diptikas „Preliudas" ir „Fuga" (LS, p. 97; Rimša, p. 186)—visi „muzikinės" tematikos. Tas muzikinis momentas kaip tik ir užkliuvo kritikams. „Esą bergždžios pastangos,— pasak V. Staniukovičiaus,— grafika ir spalvomis perduoti sonatas", nes tokie uždaviniai „išeina iš tapybos ribų". Vis dėlto jis esąs, A. Rostislavovo nuomone, „įdomus dailininkas" ir jo muzikinės išraiškos paveikslai esą subtilūs. K. Erbergas Čiurlionio bandymus pavadino drąsiais ir maištingais, ir lygina jį su rusų peizažistu bei grafiku K. Bogajevskiu, dalyvavusiu toj pačioj parodoj. Pastarąjį publika labiau supratusi nekaip

Čiurlionį, nes jis perkuria gamtą pagal pačios gamtos įstatymus. „Čiurlionis savo kūriniuose išeina už gamtos dėsnių ribų; Čiurlionis bando papasakoti tai, ką galima vaizduotis, ką galima tik girdėti, ir nors jo kūriniai yra tik silpni muzikinių vaizdų šešėliai, bet juose yra ir kažkas tikra" (Blgr, p. 160—161).

Kostas ir jo gerbėjai bei rėmėjai, žinoma, laukė geresnių atsiliepimų. A. Benua *„Reč"* laikraštyje (Nr. 4) apgailestavo, kad meno žinovai nepakankamai vertinę Čiurlionio kūrinius ir kad jų nenupirko Tretjakovo galerijos komisija. Neatsirado ir kitų pirkėjų.

Kostui teko laukti antrosios — *„Sojuzo"* parodos, kuri buvo atidėta į vasario pabaigą. Tuo tarpu gavo iš Antokolskio kvietimą dalyvauti pirmoje daugiatautėje vilniečių dailininkų parodoje, kuri turėjo būti atidaryta vasario 1-ą. Kostas jiems pasiuntė 8 savo paveikslus.

Apie trečiąją lietuvių parodą dar nebuvo aiškių žinių. Sofija, jo padedama, paruošė ilgesnį straipsnį apie dailę, pavadino „Dailės troškimas žmonių dvasioje", pasirašė pirmąsyk Čiurlionienės vardu ir pasiuntė „Vilčiai", kuri išspausdino per du numerius (Nr. 12, 13). Straipsnį Sofija baigė, kreipdama dėmesį į naują parodą: „Artinasi trečioji lietuvių paroda. Dailininkams — tai šventė, mūsų jaunai dailei — vėl vienas žingsnis pirmyn, vienas žvilgsnis į save, kiek ji paaugo, sustiprėjo... Tai niekai, kad neturtingi esame, kad įvairumoi ne per daug... Nėra ko bijoti 3—4 vargingų kambariukų, nes tuose kambariukuose pradeda gyvuoti pirmieji mūsų kultūros žiedai. Kas žino, gal netolimas tas laikas, kuomet mūsų dailės draugija taisys savo parodas tam tikruose puikiuose rūmuose".

Trečiosios parodos ruoša šį sykį labai nusitęsė. Rimša buvo Varšuvoj — mokėsi, Žmuidzinavičius dar negrįžo iš Amerikos, o Kostas negi galėjo persiplėšti. Viskas krito ant dviejų prisiekusiųjų valdybininkių — Putvinskaitės ir Gimbutaitės pečių. Jos plakėsi, prašinėjo paveikslų ir būgštavo, kad gali nebūti „nė ko išstatyti" (plg. Rimša, p. 185). Kostas pasižadėjo dalyvauti ir užpildyti kaip paprastai bent vieną kambarį.

Baigęs didįjį „Rex'ą" ir įrėminęs, jį pristatė *„Sojuzo"* parodos rengėjams. Sie buvo labai patenkinti, tiesiog sužavėti. Laukė, kad padarytų dar du naujus, kaip buvo prašę, ir Kostas žadėjo. Bet po „Rex'o" ką galima padaryti geresnio ar tolygaus, ir jis nebesiryžo. Rengėjai buvo priversti kitus du paveikslus paimti iš to, kas jau buvo Makovskio parodoj, ir paėmė „Piramidžių sonatos" andante ir „Preliudą".

Čiurlionio „Rex'as" kritikų nebuvo išskirtas, nesulaukė didesnio dėmesio, priešingai — V. Bocianovskis, kaip ir kitus jo kūrinius, pavadino „muzikine stenografija". V. Gurovas, turėdamas galvoj ir Makovskio parodoj matytus paveikslus, nerado juose tapybos, „juo labiau piešinio: [..,] piešinio išorė pasiskolinta iš japonų, o piešinys pajungtas kažkokiai schemai". Prieš muzikinius Čiurlionio paveikslus pasisakė kažkoks slapyvardinis *Galiais;* jis puolė kritikus, kad šie „nepadeda dailininkams susiorientuoti meno chaose, bet stengiasi išskleisti vištų sparnus p.p. Ciurlioiniams, Dobužiinskiams (ir K°, įsivaizduojantiems, kad jie sklando kaip ereliai, kai iš tikrųjų tupi baloje" (Blgr, p. 158—159). Teigiamas balsas, iškeliąs Čiurlionio kūrybą ir liečiąs jo paveikslų komentavimo klausimą, vėl buvo Aleksandro Benua *„Reč"* laikraštyje (Nr. 69).

Čiurlionio nuotaika dėl to buvusi labai paveikta. Jis nepaisė anuomet Varšuvoje savo mokytojų, ypač Kšyžanovskio, nesijaudino dėl Vilniaus parodų atgarsių. Sito betgi nesitikėjo iš Petrapilio, kuris jį, dar tik pradedanti, anais 1906 metais buvo palankiai išskyręs iš kitų ir gražiai įvertinęs. Argi po trejų metų, padarius didelę pažangą, tik tiek teužsitarnauta: ne erelis, o višta — tupinti baloj!? Kostas, pasak Kelpšos, bandė save raminti: „Geriau tegu rašo, negu visai nutyli" (MKC, 1938, p. 87). Sį kartą kažkoks petrapiliškis Pustoškinas nupirko vieną jo paveikslą — „Piramidžių sonatos" andante.

Prie „Jūratės" operos Kostas negrįžo — tiesiog nebuvo kada. Buvo svarbiau skubesnis dalykas, nuo kurio priklausė tolimesnė egzistencija. Opera galėjo dar laukti. Jai kurti reikėjo savo rojalio ir pakenčiamesnės aplinkos, o svarbiausia — laikoi.

Po dviejų parodų Petrapilyje buvo aišku, kad Kostas

iš savo kūrybos negalės pragyventi. Kritika užkirto kelią viltims. Jo gerbėjai bei rėmėjai, pasirodo, neatsveria daugumos: jie patys išstatyti atakai. N. Rerichas rašė: „Atsimenu [...} su kokiu suakmenėjusiu skeptiškumu buvo sutikti Ciurlionies kūriniai [...] Gana daug reikėjo kovoti už Ciurlionies meną. [...] Deja, net ir geresniuose rateliuose daugumas jo nesuprato ir jį neigė" („Laiškas dail. V. Tarabildai", NR, 1936, Nr. 41, p. 799).

Kostas nebeieškojo kito darbo. Gyveno kol kas iš to, ką jiedu atsivežė ir ką siuntė iš Plungės jos motina. O ji „siųsdavo jiems Petrapilin,— pasak J. Žilevičiaus,— rūkytas dešras, kumpius, lašinius, o aš padėdavau sudaryti tų gėrybių siuntinius ir ant jų užrašyti adresus. Atsimenu, siuntinius ruošiant, motina vis labai verkdavo, dūsaudavo, bet man niekada neatėjo galvon paklausti, kodėl ji taip verkia" (Drg, 1965.XII.24).

Panašiai buvo ir su jo motina. „Ji kartkartėmis atsidusdavo ir sakydavo: „Kaipgi jie ten, vargšai, gyvens, kad jis jokio darbo neturi". O sesuo Jadvyga galvojusi: gerai, „kad neturi — tada [...] parvažiuos pas mus" (Atsm, p. 293).

Iš tikro jie apsisprendė grįžti anksčiau, nors buvo ketinę parvykti tik vasarai. Namiškiai stebėjosi, kodėl šiemet jis nepasveikino Juzės, kai visi šeimos varduvininkai paprastai gaudavo laiškučius iš anksto. O pasirodė, kam gi to sveikinimo, jei patys parvyksta. Ir atsirado kovo 19-ai, nieko nepranešę, lyg iš dangaus iškritę.

.

Penktas skyrius

LAIKAS FINALINĖSE JO RUNGTYNĖSE

Nuolat man visam kam trūksta laiko.

M. K. Čiurlionis

Buvo vėlyvas vakaras — jau po vakarienės. Staiga plačiai atsivėrė durys, ir su dideliu triukšmu į kambarį įėjo Kostas su Zose susikibę už parankės, šaukdami:

— Tegyvuoja Druskininkai!

Buvo neaišku, kaip jie taip tyliai privažiavo ir prisėlino prie durų. Niekas neišgirdo, net Liamoriukas nespėjo suloti. Pasirodo, Jankelis turėjo nukabinti skambalą, o Kostas mėgo staigmenas, ypač ką nors staiga pradžiuginti. Jie tylutėliai perėjo kiemą ir tik su triukšmu atidarė duris.

Zosė buvo apsivilkusi plačiu apsiaustu iš namie austo trinyčio — vilnonės, rusvai baltos medžiagos, o ant galvos buvo kepuraitė, perrišta plačiu šaliku. Kostas buvo tamsiai pilku paltu su juoda kotiko apykakle ir tokia pat kepure.

Kambary atsirado didelė Zosės pintinė ir du Kosto lagaminai — vienas su gaidom ir rankraščiais. Zosė atidarė savo „kraitinę" ir pradėjo traukti daiktą po daikto, Juzė pirmoji gavo dovanų. Paskui mama kavos maišelį, o mergaitės saldainių. Prasidėjo vaišės, ir Kostas gavo jo mėgstamų marinuotų baravykų, o Zosė — rūkyto kumpio. Paskui Kostas ėmė pasakoti apie jų gyvenimą Petrapilyje:

„Sėdžiu, tapau, ir staiga mano nosį pradeda kutenti kažkokie dangiški aromatai. Tai iš virtuvės sklinda rožių, lelijų ir razetų kvapas, o primusas skamba kaip Listo simfoninė poema. O [...] paskui į kambarį įeina fėja,

tikra geroji fėja, ir pastato vidury stalo puodą [...J. Aš metu teptukus į kampą, kur stovi puodas su vandeniu. O paskui susėdame abu prie stalo ir pradedame garsiai juoktis" (Atsm, p. 295—296).

Si vakarą laikas buvo dingęs — užmirštas. Liko tik džiaugsmas, grįžus į savo lizdą.

JAUNAVEDŽIŲ PAVASARIS DRUSKININKUOSE

Tėvas tuoj užkūrė krosnį mažajame namuke ir nugabeno lagaminus bei pintinę. Kitą rytą Kostas susirado molbertą ir pradėjo tapyti, o Zosė kitame kambaryje kažką rašė. Ji turėjo baigti Kosto pastabas apie Sasnausko lietuviškąsias dainas ir jas netrukus pasiuntė į „Viltį" (1909, Nr. 48); paskui kūrė „Prisikėlimo pasaką" apie Raigardo miestą. Kostas pradėjo miesto „paskenduolio" etiudus — visą ciklą. Aname namuke, pasak sesers, vyko „spartus kūrybinis darbas. [...] Tik pietų ir vakarienės jie ateidavo pas mus, o Kastukas po vakarienės dažniausiai skambindavo" (ten pat, p. 297).

Pavasaris tais metais neskubėjo. Žmonės dar per Velykas važinėjo rogėmis. Teko jomis ir Kostui su tėvu bei Vale vykti į Ratnyčią, kur Rožei, Povilo žmonai, gimė ketvirtasis vaikas — dukrelė. Velykoms ji turėjo gauti Birutės vardą. Kunigas jai pridėjo dar Eleną, o Kostas ir Valė buvo krikšto tėvai.

Pavasarėjant, balandžio 12-ą, buvo atidaryta trečioji dailės paroda Vilniuje. Kostas buvo pasiuntęs 32 savo paveikslus, tarp jų tris sonatas — „Jūros", „Žalčio" ir „Piramidžių", trijų paveikslų „Fantaziją", didįjį ,,Rex'ą", „Preliudą", „Vasaros" motyvus, „Karalių pasaką", vieną fluorofortą, keletą grafikos darbų. Pats į parodą nevyko ir turbūt turėjo keletą motyvų: prie ruošos neprisidėjo., parvyko namo kaip ir *incognito,* jautė, kad paroda bus prastokai parengta — kam jaudintis ir sudaryti nepatogumų rengėjoms.

Laukė atgarsių spaudoj ir nustebo, kad beveik nieko nebuvo, išskyrus pavėluotus M. Biržiškos įspūdžius naujai įsikūrusiose „Lietuvos žiniose" (1909, Nr. 2) ir paviršutinišką Liudo Giros apžvalgą „Šaltinyje" (1909, Nr. 20). Vietinė rusų spauda, kaip ir lenkų, parodos įvyki praleido tylomis arba banaliom pastabom. Tik vilniškėje *„Litvoje"* (1909, Nr. 7) Liudas Gira bandė apibūdinti Čiurlionio kūrybą ir pakaltino, kam dailininkas pasukęs nuo pasakų prie sonatų.

Visa tai, galvojo Kostas, turi ką nors reikšti. Ar bloga buvo parodos organizacija, ar tiek verta pati paroda, kad neužsitarnavo geresnio dėmesio? Teirautis laiškais nebuvo patogu.

Sofija, šalia rašybos, pradėjo mokyti mažąsias mergaites matematikos ir sukliuvo pedagogikoje. Girdama Valę ir keldama jos gabumus, susilaukė kerštо iš Jadzės. „O kerštas buvo toks: išspręsdavau pati prieš painoką numatytus uždavinius, o mokytojai aiškinant, užsispyrusi ramiai sakydavau — nesuprantu." Išbandžiusi įvairias priemones, Sofija „pagaliau metė mane mokiusi". Geriau sekėsi su lietuvių kalbos pamokomis. „Jos mokėsi visa šeima, išskyrus tėvus"; ateidavo ir Kostas. „Brolienė labai aiškiai, gal kiek per aštriai, tardavo siaurąjį ė ir apskritai [...] smarkiai artikuliavo žodžius." Toji ė labai patiko Jadzei, bet nepajėgė jos gerai ištarti. Tada išėjo į miškelį, išrėkė ėėė visa gerkle, ir šis garsas pradėjo nebepatikti (Atsm, p. 297—298).

Pagaliau išaušo pavasaris, ir kieme sužydo didžioji ieva. Jos kvapas buvo toks stiprus, kad tiesiog svaigino, o Zosei ėmė skaudėti galvą. Turėjo uždarinėti duris ir langus, kad ji galėtų dirbti. Aplink ievą grupuodavosi šeimos jaunimas, išsigalvodamas visokių linksmybių. Sofijai ir tas nepatiko — „pavasario triukšmas" turėjo išsikraustyti į pievas ir miškus. Išimtis buvo daroma tik mažiesiems, kai juos šventėms atsiveždavo Marija ir Rožė. Tada ir Kostas įsijungdavo į jų žaidynes — vežiodavo juos įsodinęs į karučius arba jodydavo užsimetęs ant pečių. į

Kartą Marijos Stasiukas įlindo į kailinius — vaidino lokį, o Rožės Pauliukas jį vaikė su lazda. Kai lokys pavargo, į jo kailį įlindo Kostas ir leidosi Pauliuko vaikomas. Vaikas taikstėsi dobti lazda ir pataikė, o lokys nukrito „užmuštas". Vaikas apstulbo: tokia liūdna buvo jo mina,

akutės ir smakrelis pradėjo 'virpėti. „Bijodamas ašarų, staiga atgijau,— rašo Kostas vaiko tėvui.— Stai ir vėl džiaugsmas, ir išdykavimas truko beveik iki saulėlydžio" (L, p. 255). Pauliuko juokas buvęs toks nuostabus, rašo Jadzė, kad užkrėsdavo ir kitus. Juokdavosi ir Kostas ne mažiau už Pauliuką.

„Girdžiu,—rašo Jadzė,—ir dabar jo juoką, toks jis nuoširdus, skambus. Taip juokiasi tik labai geros, skaidrios sielos žmonės. [...] Vėliau retai girdėdavau tokį juoką. Tarp kita ko—brolis pats kadaise charakterizavo žmones pagal jų juoką. [...] Esą geri, nuoširdūs žmonės juokiasi garsiai, atvirai: cha cha cha! Išdidūs ir veržlūs puikoriai juokiasi, kad ir garsiai, tačiau kiek pašaipiai: cho cho cho! Pikti ir pavydūs juokiasi plonai: chi chi chi chi, o idiotai: hii hii hii, garsiai ir tęsiamai. Šią charakteristiką [...] taikydavau savo pažįstamiems, tačiau, darydama išvadas, kai kada ir apsirikdavau, nors, man atrodo, apskritai ji yra teisinga" (Atsm, p. 298—299).

Prieš Sekmines atvyko kažkoks vasarotojas ir pasamdė vasarnamiuką už neįprastai gerą kainą. Davė rankpinigių ir žadėjo su šeima atvykti birželio pradžioj. Sekminės dėl to buvusios sočios.

Zosė šventėm pasiuvo Jadzei mėlyną suknelę su jūreiviška apykakle. Motina ruošė pyragus. Valė su Jonu parnešė iš Mergakių ežero ajerų, juos sukarpė ir išbarstė nušluotame kieme kartu su smėlio rituliais. Didžiajame kambary buvo pastatytas žaliuojantis berželis, o jo šakomis iškaišyta veranda.

Kostas improvizavo kažkokį Sekminių preliudą. Muzika buvo tokia vasariška, pilna saulėto skaidrumo, kad Jadzė negalėjusi atsigėrėti. Bet jos kišenėje buvo 20 kapeikų, ir reikėjo batukams nusipirkti rudo lako. Ji išėjo į miestelį, o kai grįžo, Kosto neberado prie pianino — išėjęs į mišką. Motina pasakė:

— Kažko liūdnas, norėjęs vienas pabūti, nesivedė nei Zosės.

Mergaitė ieškojo to Sekminių preliudo tarp didelių lapų, manydama, kad jis užrašęs. Mažų sąsiuvinėlių nežiūrėjusi, nes paprastai į juos rašydavęs būdamas miške. Neradusi kitą rytą — Sekminėse, po iškilmingų pusryčių, ji

paklausė Kostą, kur tas naujas preliudas. „Brolis staiga apsiniaukė ir pasakė [...]:

— Tai pastebėjai?

O paskui, kai atsikėlė nuo stalo ir kai aš įkyriai sekiau jį iki jo dirbtuvėlės, jis pasakė:

— Sekminės — tai didelė šventė. Atsimeni, kaip per Sekmines grįžome iš Jurbarko.

Brolis atsisėdo prie molberto ir kažką pieštuku braižė. [...]

— Kokios tada gražios buvo Sekminės, ar atsimeni? [...]

— O kur tas tavo preliudas, kur vakar rašei?

Jis švelniai apkabino mane ir pasakė:

— Neįkyrėk!" (ten pat, p. 301—302).

Tą Sekminių preliudą — nebaigtą — Jadzė atrado tik po jo mirties mažame sąsiuvinėlyje.

Sį pavasarį Kostas neberengė jokios bendros išvykos saviškiams. Ejo pasivaikščioti tik su Zose vienu du ir Liamoriukas. Nežaidė sviediniu su sesutėmis. „Kastukas buvo dažnai kažko susirūpinęs ir netgi susinervinęs. Gal to priežastis buvo brolienės nekokia savijauta; mat ji nepratusi prie mūsų sąlygų, sunkiai pakeldavo gero maisto stoką. [...] Tėvas su vaikais visas dienas tūnodavo ant Nemuno kranto, kad pagautų kelias lydekas, arba eidavo Melničėlės pakraščiais [...], gaudydamas upėtakius. [...] Juzė siuvinėjo kraitinius papuošalus jaunavedėms, mama siuvo kaimiečiams baltinius. Vis tiek viso to vos užtekdavo labai kukliam pragyvenimui" (ten pat, p. 299).

ŠIAUDŲ LIEPSNOJ PRABYLA JAKŠTAS...

Buvo ir kitų Kosto nerimo bei liūdesio priežasčių. Iš Petrapilio parsivežė neužmirštamą, sunkų rusų kritikos įspūdį. O štai dabar lietuviai, vietiniai rusai ir lenkai trečiąją parodą sutiko tylomis. Neužkliudė nei jo darbų kaip anksčiau, nors jie sudarė visą parodos trečdalį. Sunku, kai plaka, dar sunkiau, kai nutyli.

Ta slopi tyla lietė ne tik jo tapybą. Be atgarsio praėjo ir jo skelbtasis muzikinis konkursas. Po dviejų gar-

sinimų, jo paties rašytų ir pasirašytų, neatsiliepė nei vienas kompozitorius. Antrasis konkurso terminas praėjo su balandžio 1-a diena. O štai įpusėjo ir gegužė. Jis sėdo rašyti trečią atsišaukimą ir galvojo, kad abu dalykai — tyla dėl parodos ir neatsiliepimas dėl konkurso,— turi tą pačią priežastinę šaknį, būtent — nejautrumą savajai kultūrai. Jis rašo:

„Tiek šnekėta, žadėta, tiek džiaugtasi. „Pagaminsime savo kultūrą", „pasakysime savo žodį". Ir... nutilo. Šiaudų liepsna! Atsiminkime dailės parodas. Pirmoji paroda: džiaugsmo ašaros, toks sujudimas, ceremonijos, puikūs sakiniai, pasididžiavimas! Antroji paroda: „kodėl ne, kodėl ne", dar kalbėta, kad geresnė esanti nekaip pirmoji, bet jau daug ramiau. Trečioji paroda: niekas niekur nei balso, net paprastos recenzijos į laikraštį nebuvo parašyta! Argi ne šiaudų liepsna tas mūsų visas kultūros darbas? Ir taip pat su muzikaliniu konkursu. Kai kurie būk tai džiaugėsi, kiti — ot, buvęs nebuvęs dėl jų toks konkursas,— ir tai tie, kurie daugiausia galėtų. Taip tai atsitinka gal vien dėl to, kad nenuvokiame patys savo tikslo ir savo priedermių. Jeigu trokštame savo kultūros, tai skubėkime prie jos visomis jėgomis!" (plg. L, p. 289).

Atsišaukimas buvo išspausdintas „Viltyje" (1909, Nr. 59), konkurso sąlygos pakartotos ir terminas pratęstas ligi 1910 m. sausio 1-os. Kostas turbūt jautėsi suplėšęs tą nejaukią tylą, bet kitaip negalėjo. Nepykit!

Birželio pradžioj atvyko vasarotojai, ir Kostas su Sofija turėjo užleisti jiems savo namuką. Persikėlė į didįjį šeimos kambarį, ir likusius šeimos narius „suspaudė" į virtuvę bei mažąjį kambariuką. Buvo nepatogu jaustis, kad dėl jų turi vargti kiti saviškiai. Laimė, netrukus gavo laišką iš Plungės klebono, Sofijos dėdės, kviečiantį jaunuolius paviešėti jas jį. Apie tą laiką atėjo ir kauniškė „Draugija" — birželio sąsiuvinis su Druskiaus (Jakšto) straipsniu „Trečioji lietuvių dailės paroda Vilniuje". Parašęs net 13 puslapių, iš kurių Čiurlioniui skyrė šešis ir „čiurlior.izirui" dar porą pabaigai. Pasirodo, iššiūrinėjęs Čiurlionį pernykštėje Kauno parodoje, o nūnai specialiai

buvo nuvykęs ir j Vilnių. Žmogus bent sąžiningai ruošėsi prabilti.

Kostas ir Sofija skaitė šį straipsnį turbūt ne vieną sykį. Kritikas buvo žinomas objektyvistas, kietas ir sausas, kartais aštrus, bet pastabus. Su juo galėjai nesutikti, bet negalėjai numoti ranka. Atrodė teisingai pastebėjęs, kad šiųmetė trečioji paroda „stovi kur kas žemiau už anas dvi" tiek paveikslų skaičiumi, tiek jų kokybe. Daugiausia paveikslų išstatęs Čiurlionis — teisybė. „Tas faktas parodo, kad šis dailininkas dirba daug ir greitai" — taip pat teisybė. Jei tai būtų talento kriterijus, tektų jį pripažinti „visų didžiausiu mūsų dailininku. Bet iš tikrųjų to apie jį pasakyti negalima". Kodėl?

Čiurlionis įslrigęs į „naująją dailę", kuri „skrajoja nepasiekiamuose [...] visatos miglynuose" ir nori „viršdailišku tiltu sujungti tokias tolimas sritis kaip *dailė* ir *muzika".* Pernai kritikas pastebėjęs 8 sonatinius jo paveikslus, „šiemet tai pačiai muzikos interpretacijai pavesta net 12 paveikslų, tatai per abi parodi iš viso bus 20. Tokia didelė daugybė tos rūšies paveikslų atsirado turbūt iš to, kad autorių nei vienas jų neužganėdino. Jis, matomai, jaučia nepasiekęs savo tikslo, neišreiškęs to, ko geidė, ar išreiškęs ne taip, kaip norėjo". Teisingas pastebėjimas, tik ar teisinga išvada: „autoriaus mat užsispirta pasiekti daiktas visai nepasiekiamas. Nes kaip negalima akimis girdėti, o ausimis regėti, taip lygiai negalima nei muzikos varsomis išreikšti". Čiurlionio „sonatos" ir „fantazijos" esančios užmerktomis akimis matyti reginiai. Gal tai ir neišsemiamos „temos", bet „tuščias darbas".

Panašiai rašė ir rusų kritikai, taigi — Jakštas nebe pirmas ima dalykus raidiškai. Ne pirmas ir antru punktu — dėl Čiurlionio simbolizmo., tik čia jis skiria dvi puses. „Kad p. Č. gali pagaminti tikrus dailės dalykus simboliškos dailės srityje — mes apie tai neabejojame. Jo pernykštės „Gandas", „Praeitis", „Saulė", „Tyla", o ypač „Zodiako ženklai" aiškiai tai parodė. Šiais pastaraisiais stačiai negalima buvo atsigėrėti." Kita kalba apie „pernykštį „Ilgesį" („Ilgėjimos") arba pernykštes ir šiemetines „Pasakas". „Čia jau ne dailė, ne simbolizmas, bet stačiai kažkoks „abrakadabrizmas", kuriame grožio [...]

vietą užima vien kažkoks nenatūrališkai keistas nepaprastumas."

Lig šiol Čiurlioniui priskyrė simbolizmą ne vienas kritikas. Apie tai po šios parodos rašė varšuviškiame *„Przegląd krytyki arlystycznej i Uterackiej"* (1909, Nr. 10) M. J. Liubič-Zaleska. Bet niekas taip drąsiai, gal ir drastiškai neišskyrė dalykų kaip Jakštas.

Panašiai kaip rusų Erbergas, Jakštas prikiša Čiurlioniui, kad jo „gamta yra ne gamta, bet kažkoks gamtos simbolis. [...] Pažiūrėjus į p. Č. „Saką", „Pavasarį", „Vasarą", o ypač į pernykštį cyklį „Žiema", nenorom savęs klausi, kur p. Č. tokią gamtą matė".

Jakštui patikusios Čiurlionio pastabos dėl naujų mūsų dainų netautiškumo, netgi tarptautiškumo. Betgi „mūsų dailė yra dar tarptautiškesnė negu muzika. O didžiausias čia kaltininkas tai bene bus tik pats p. Č-is? Nes visi jo paveikslai [...] juk *nei krislelio neturi savyje lietuviškumo.* Nei mūsų istorija, nei mūsų dabartinis gyvenimas, nei mūsų gamta — p. Č-į visai neinteresuoja. Jį interesuoja vien tarptautinės „sonatos" ir „fantazijos", jam patinka virštautinis simbolizmas, jis piešia kažkokią, ne tik nelietuviška, bet stačiai viršžemišką Maršinę gamtą".

Dėl šio Jakšto neįžvalgumo atsiliepė Marija Pečkauskaitė „Viltyje" (1910, Nr. 67). „Jei tautiškumas būtų siužete, tai koks nors ispanas ar italas, atvažiavęs Lietuvon ir nupiešęs jos reginį, jau galėtų tapti priskaitytu prie mūsų tautiškųjų artistų. Man rodos, nieks su tuo nesutiks. Ir tas nesutikimas yra geriausias prirodymas, kad ne savas siužetas daro tautos dailę."

Jautriau ir skaudžiau turėjo paliest Kostą Jakšto išvados. Dėl norėjimo „jis nori būti mūsų dailininkų vadovu, parodyti jiems naujos dailės kelius, o tuo tarpu nemato, kad pats sukasi ankštame užburtame rate savo keistų „Rex'ų", „Pasakų", „Sonatų" ir „Fantazijų", jokios naujos idėjos nebesurasdamas. [...] P. Č. šioje III-je parodoje naujo ničnieko neparodė: nei tematų naujumo, nei technikos tobulumo, nei savo talento paūgėjimo".

Apskritai dėl trečiosios parodos Jakštas rado tik „keletą gerų peizažėlių ir etiudų". Bet užtai „čiurlianinio muzikalizmo" buvusios „pilnos sienos". Jakšto nebaugina, kad paroda buvusi menka: „menka juk ir visa mūsų tauta". Tik gaila, kad mūsų gabiausi dailininkai ieško kažkokių keistumų. „Ta nesveika pakraipa žymi ne tik pas Čiurlianį, bet iš dalies ir pas Stabrauskį (jo manieruotuose portretuose), ir pas Žmuidzinavičių („Naktis"), ir pas Zikarą („Išgelbėk mus"). Visi tie artistai užmiršta [...]: dailininko veikalas *pirmučiausiai paskirtas žiūrovo akiai* [...], o paskui jo minčiai. Tuo tarpu tokiems mūsų dailininkams kaip p. Čiurlianiui rūpi vien *dailės intelekiualizacija,* o ne grožio išreiškimas."

Visur pabrėždamas grožį ir šiuo mastu „tvarkydamas" parodą, o ypač Čiurlionį, Jakštas pabaigoj pripažįsta, kad absoliutus grožis nepasiekiamas. Sutinka, kad estetinis elementas dailėje „yra realiatyviškas ir plėtojasi evoliucijos keliu". Bet ir evoliucija turi vesti artyn prie grožio, o ne tolyn, ir tas „artyn" Jakštui, pasirodo, esąs klasiškasis grožis. „Joks tikras dailės mylėtojas niekados nesutiko ir nesutiks, nors ir viso pasaulio dailininkai „susičiurlianinę šauktų „Salin klasiškas grožis!"

Čiurlionio reakcija į Jakšto ir rusų kritiką gali būti nuspėjama tik iš naujų jo darbų, kurie tą vasarą gimė Žemaičiuose — Plungėje. Čia jis ieškojo naujų temų ir naujesnės technikos, nors iš esmės „nedarė kompromiso su savim", kaip dažnai yra kartojęs kitais atvejais.

ANTROJI KŪRYBIŠKA VASARA PLUNGĖJE

Prieš vykdami į Žemaičius, Ciurlioniai užsuko į Vilnių, kur Kostas turėjo atlikti porą reikalų. Vienas iš jų buvo seniai užsakyta „Rūtos" draugijos salės uždanga. Antras — tos pačios „Rūtos" koncertas su muzikine Kosto programa. Už abu dalykus žadėta jam atlyginti. Pinigo baisiai reikėjo, tad Kostas noriai ėmėsi darbo. Pirmiausia pradėjo nuo uždangos.

„Ištempiau ant sienos 6 metrų pločio, 4 aukščio drobę, pats užgruntavau, per dvi dienas nuškicavau anglim kontūrus, o toliau, gelbstint kopėčioms, galvotrūkčiais vyko tiktai tapymas" (L, p. 252).

Buvo pasidaręs tris škicinius projektus (Ks, ad Nr. 203—210), o galutinai paveikslas išėjo toks. „Pirmame plane milžiniškas ąžuolas, prieš jį — stabmeldiškas aukuras, kuriame žerpsi ugnis, balti dūmai pinasi su ąžuolo šakomis. Žilas senelis kunigas prie altoriaus, už jo palinkusi kaimo minia, susidedanti daugiausia iš piemenėlių." Antrajame plane „rami tyli jūra, danguje balti debesys, pro kuriuos prasiveržia saulė, krantas smėlėtas, kaip Palangoje, pamažu suka pusračiu" (L, p. 252). Uždangos šonuose teko išpiešti du milžiniškus lietuviškai stilizuotus tulpių žiedus vazoje, ir tai buvęs nelengvas, neįprastas darbas. Cia jam daug padėjusi, stilizuojant gėles, jo žmona Sofija. Už tą darbą buvo sutarta 100 rublių, bet gavo į rankas tik 60. Likusi suma pažadėta išmokėti vėliau.

Koncertas toj pačioj „Rūtos" salėj vyko birželio 13-ą. Kostas skambino Bethoveno allegro iš antros sonatos ir du savo preliudus: fis-moll ir h-moll. Koncertas buvo iš anksto garsinamas ir paskui vertinamas. Kažkoks *Videns* „Viltyje" (Nr. 69) rado reikalo pažymėti, kad muzikiniai Čiurlionio kūriniai esą geresni už tapybinius.

Būdami Vilniuje, rašo Povilui, užeidavę pas seserį Mariją, kuri daug dirbanti, bet atrodo laiminga, labai miela ir be galo gera. Jos vyras Viktoras visą savaitę dirbąs kaip jautis, o sekmadieniais dalyvaująs procesijoj •— nešąs vėliavą. Jį stebi iš gilumos bažnyčios „savotiškai išdidžiai" žmona su dviem berniukais. Marija vakarais skaitanti apysakas ir laikraščius, o Viktoras, kaip ir seniau, graudžiose ir liūdnose vietose verkšlena (ten pat, p. 253).

Kostas ir Sofija pagaliau išvyko į Plungę ir ten atsirado birželio 20-ą. J. Žilevičius tvirtina, kad apsigyvenę ne klebonijoje, o parapijos ūkyje, už keleto kilometrų, kur šeimininkavusi kita klebono sesuo Kaušienė (Drg, 1965.XII.24). Iš Kosto laiškų atrodo kitaip. Bent du pirmuosius mėnesius, kol dėdė buvo išvykęs gydytis, jie gyveno klebonijoje. Kostas liepos 31 d. rašė tėvams: „Teta užleido namus, savo du kambarėlius, o pati išsikraustė į klėtį. Zosės dėdė jau daugiau kaip mėnuo išvažiavo į Šiaulius gydytis, tai esame beveik vieni" (L, p. 244). Rašė ir Povilui: „Gyvenome klebonijoje, pas Zosės dėdę kunigą

Jarulaitį, turėjome du patogius kambarius ir, be to, aš savo žinioje turėjau milžinišką saloną, kuriame įsitaisiau dirbtuvę" (ten pat, p. 250). Toliau Povilui rašo:

„Plungėje nuo mūsų laikų mažai kas pasikeitė, ir iš paviršiaus tebėra tokia pati, tačiau kažkas joje lyg apniiirė, kažkas pritilo ir kažkokia tuštuma kaba viršum parko, rūmų ir viršum viso dvaro, o net ir miestelio. Ponia kunigaikštienė jau visiems lyg kaulas gerklėje įstrigęs" (ten pat).

Apie savo darbą prisimena tik tiek, kad tapo dažniausiai nuo 9 ryto iki 6—7 vakaro. Sofija tuo metu rašė knygą „Lietuvoje — kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją". Žodžiu, abu buvo užsiėmę. Tik vakarop „beveik kasdien po darbo eidavome su Zose pasivaikščioti pro kapines, per tiltą, pasukdavome į dešinę, o ten, jei prisimeni, eina kelias į Šateikius, tai tuo keliu per parką, pro žvėryną, kuris dabar išardytas ir išnaikintas, o kartais vaikščiodavome porą varstų Kretingos keliu" (ten pat).

Kartą per savaitę atvažiuodavo Zosės mama pasižiūrėti, ar „gerai atrodome", arba jiedu važiuodavo dienai kitai į Kurklėnus — apie 8 kilometrus, kur motina nuomojo ūkį. Zosės gimtinė buvo toliau — Kuliuose. Ten gyveno tėvas—dirbo berods monopolyje ir tik retkarčiais atvykdavo į Kurklėnus padėti žmonai.

Sofija, šalia rašymo, pradėjusi skambinti; pradėjusi tiesiog nuo Bacho, ir labai gerai. Jau nebenešiojanti skrybėlės, kai eina pasivaikščioti, nes kartą einant Kretingos keliu, „nei iš šio, nei iš to kaip perkūnas išlekia su dideliais ragais karvė ir, baisiai mosuodama uodega, stačiai puola Zosę. Aš, žinoma, kaip vyras, be to, apsiginklavęs bambukine lazda su misinginiu bumbulu, drąsiai pastojau įsiutusiai karvei kelią. [...] Paskui mums pareiškė savininkė, kad tai nepaprasta karvė, kone socialiste, nes puola tiktai ponias, pasipuošusias skrybėlėmis. Po to Zosė įsitaisė kepurę" (ten pat, p. 250).

Kostas atrodė viskuo patenkintas. Tik viena buvusi bėda, kad Zosei pradėjo kliūti jo rūkymas. „Kasdien surūkau nuo 20 iki 25 papirosų. Zosei atrodo, kad ir tai per daug, ir ji būtinai nori mane visai atpratinti, bet aš ląi-

kausi, ir iš to ne kartą kyla šeimyninės scenos, kurios tuoj praeina, ir vėl būna nepaprastai gera" (ten pat).

Rugpjūty atvažiavo lankyti broliai — Stasys ir Jonas. Kostas metė tapybą ir pasiūlė iškylą į žemaitiškas apylinkes. Iškyla buvusi smagi: „Girios, kalnai, debesys, vyturėliai— ir varlės, gandrai [...], ir štai slėnis stebuklų po kojų, perlais nubertas, smaragdais ir auksu. [...] Pasaulis toks nuostabiai jaunas ir kupinas saulės" (LS, p. 110—111). Padarė devynis kilometrus, ir taip pritrynė kojas, kad paskui teko jas gydyti.

Apie tą kelionę ir „kojų bėdas" parašė eiliuotą laišką kartu su Sofija savo draugui Eugenijui Moravskiui į Paryžių. O iš ten gavo atsakymą su keista pabaiga: „Visi mes „dievų numylėtiniai" esame giminės... Tik kad dievų numylėtiniai miršta jauni" (ten pat, p. 112).

Savo broliais Kostas labai džiaugėsi. Stasį turėjo progos anksčiau ir daugiau pažinti, nes „daugiausiai laiko praleido" su juo Varšuvoje (Atsm, p. 51). Bet Jonukas, jauniausias iš brolių, vis atrodė vaikas, o va — jau ir vyras. „Akys [...] spindi kaip šv. Jono vabalėliui. Siela — poetas, ne kartą, įkvėpimo pagautas, improvizuoja pasakas taip gražiai ir taip originaliai. [...] Nuotaika nelygi, užsidegęs atliks dvidešimt harmonijos uždavinių. [...] Tai vėl niekam tikęs — pasiduoda melancholijai." Išmano muziką, galvoja giliai ir originaliai. Globoja Petrelį •— vyresnį, o šis jį labai mėgsta ir to nepastebi (L, p. 254). Bet ir Stasys lyg nebe tas: „tikro studento tipas — mėgsta diskusijas, kurioms karštai vadovauja, kupinas gražiausių idėjų, ir parodo gyvenime daugiau gabumų ir energijos negu mes" (ten pat, p. 253).

Jonukas susibičiuliavo su Žilevičium; šis rašo: „Jonas [...] tada buvo tikras mano favoritas". Jiedu skambindavo Kosto kūrinėlius iš atsivežto, paties Kosto ranka rašyto sąsiuvinio[1], diskutuodavo ir fantazuodavo apie ateitį. Anksčiau išvykdamas Jonas padovanojo vargonininkui Kosto kūrinių sąsiuvinį (Drg, 1965.XII.24). Stasys dar paliko.

Dienos buvusios gražios, prisimena Stasys, tad Kostas eidavęs stebėti saulėtekių ir saulėleidžių. Kartą atvykusi grafienė Vavelskienė ir labai trukdžiusi Kostą. Norėjusi stebėti, kaip jis dirba, ir tai jį labai erzino. Saulėlydžių

metu, kai jis škicavo ar kažką tapė, atėjęs kažkoks svečias ir bandęs jį kalbinti. Kostas nereagavęs — buvęs lyg ekstazėje. Po darbo, vakarais, dar skambindavęs porą ar daugiau valandų. Kada nueidavo gulti — nežinia, nes kartais klebono salone šviesa būdavusi iki pusiaunakčių. Matyt, taisė savo kūrinius arba škicavo naujus[40]. Tuo metu jis kūrė „Saulės pasveikinimą", „Pilies pasaką", „Rojų", „Angelą", „Auką", „Aukurą"...

Tuose darbuose buvo kažkas nauja, labai giedra ir šviesu, labiau artima žemei ir kartu kažkoks kilimas aukštyn. Sonatinių temų nebetęsė, lyg jas būtų išbaigęs arba nutraukęs. Atsivėrė lyg naujas kūrybos puslapis, ir iš jo dvelkė kažkokia didelė ramybė. Jis ir Povilui rašė: „Dabar beveik metai, kaip man nuostabiai ramu, šviesu ir gera širdyje" (L, p. 252).

„SUPRASTUM MANE, JEIGU TURĖTUM SESERĮ"

Tą vasarą ruošėsi tekėti Čiurlioniu Juzė. Kostas prašė atidėti jungtuves rugsėjui, nes nenorėjo pertraukti savo darbo. Paskui vėl prašė, ir taip jos nusitęsė. Ketino vykti abu su Sofija ir atostogas baigti Druskininkuose. Bet paskutiniu metu Sofija atsisakė. Kostas išvažiavo vienas rugsėjo 17.

Vilnių pasiekė 19-os rytą. Turėjo prieš akis visą dieną, tad užsuko pas seserį Mariją, aplankė dr. Domaševičių, pasimatė su Žmuidzinavičiumi, jau grįžusiu iš Amerikos. Parūpo užeiti į „Rūtos" salę — pažiūrėti, kaip atrodo jo darytoji uždanga. Ji buvo patamsėjusi, suglamžyta — „nė vienos sveikos vietelės neliko, žodžiu, nepažinau ir labai susisielojau" (L, p. 252—253). Apie tai čia pat parašė Sofijai ir priminė, kad iš likusių nesumokėtų 40 rublių tegavęs 14 su 27 kapeikom, „nes tik tiek galėjo surinkti".

Atvykęs į Pariečę, nerado vežiko ir visą vakarą bei naktį turėjo laukti. Belaukdamas ėmė gailėtis, kam Sofijai rašė apie tą uždangą. „Buvau baisiai susinervinęs, bet dabar matau, kad nieko ten baisaus" (LS, p. 115). Baisiau

pasidarė, kai parvyko namo, nes vestuvės, pasirodo, atidėtos iš rugsėjo 20 j spalio 4. Kitas dalykas — „jungtuvės bus su indultu, o tas dar neišrūpintas".

„Matau, kad nėra kitos išeities, tik reikia likti ir laukti [...],— rašo Sofijai.— Juzė nepaguodžiama, kad Tu neatvažiavai. Zuliuk, neturi supratimo, kaip ji baisiai prisirišus prie Tavęs. Vienintele mano, padaryk tą jai ir man, o juk tai visam gyvenimui, ir atvažiuok kaip nors,— gerai? [...] Bus tai truputį pasiaukojimas,— bet aš nematau kitos išeities" (ten pat, p. 114).

Dėl indulto, pasirodo, „iki paskutinio momento dar absoliučiai nieko nebuvo padaryta". Vincas Stulgaitis, Juzės būsimasis, dirbąs vargonininku Vitebsko gubernijoj, galvojęs, kad važiuodamas į Druskininkus užsuksiąs į Vilnių ir čia konsistorijoj paimsiąs indultą. O Kostas jau buvo „indultų ekspertas"— tuoj susigaudę, kad ne Vilniuje, o Petrapilyje jam reikės prašytis indulto sau, o Juzei Vilniuje. Buvo laiko ir išlaidų klausimas, tad jis, pasitaręs su Ratnyčios kunigu, nutarė veikti greitesniu keliu — su užsakais. Santykiai su vietos klebonu Voleika buvo nutrūkę, bet Kostas nuėjo pas jį sekmadienį tuoj po pietų prašyti užsakų Juzei. Voleika buvęs labai mandagus ir paslaugus: pažadėjo pirmuosius užsakus paskelbti tą pačią dieną per mišparus, kad ligi spalio l'-os jie būtų baigti. Tuoj buvo pranešta Stulgaičiui, kad ir jis savo vietoj susitvarkytų su užsakais. Siame laiške Kostas vėl prisimena žmonai:

„Bet Tu atvažiuosi, ar ne tiesa, Zuliuk mielas? [...] Taip tavęs laukiu, taip laukiu. [...] Turėsi čia visišką ramybę, namelis nuo gatvės yra laisvas, ir mes jame būsime, kol tik bus galima, o paskui važiuosime arba į Plungę, arba į Piterį, kaip išeis geriau ir patogiau" (ten pat, p. 117).

Keitėsi laiškais kas dvi tris dienas ir vis prisimindavo, kad jos laukia „visi, o daugiausia Juzė" ir kad pasiimtų lietuvišką kostiumą. O ji, priešingai, ėmė spirti Kostą, kad jis grįžtų nelaukęs vestuvių, arba tegu vestuves atideda dar vėliau. Kostas jai aiškina:

„Stulgaitis tarnauja ir negali nuolat atidėlioti ir kilnoti. [...] Grįžti dabar, nesulaukęs jungtuvių — negaliu.

Padaryčiau baisią skriaudą Juzei ir nežinau už ką. Jaučiu, kad suprastum mane geriau, jeigu turėtum seserį, kuri Tave ir kurią Tu mylėtum. Mano padėtis nepavydėtina, kadangi negaliu persiplėšti" (ten pat, p. 119—120).

Namiškiai nežinojo priežasties, kodėl Kostas darosi toks liūdnas, įsitempęs, nieko nesiima, net neskambina, tik vaikšto vienas (Atsm, p. 303). O jis rašo jai:

„Žinau, kad kitas kas mano vietoje nelauktų ir grįžtų tuojau, aš negaliu. Tiesiog dvasiškai negaliu" (LS, p. 123). „Blogiausia, kad negaliu nieko imtis, nieko man nesinori, nei skaityti, nei skambinti, ir dažnai nežinau, kur dingti" (ten pat, p. 122). „Kodėl tas laikas, kuris taip dūmė Plungėje, dabar tartum visai nė nepajudėjo? Slenka ilga nuobodi valanda ir velka paskui save liūdną ir dar ilgesnę valandą. [...] Ir kas blogiausia, kad visos tos valandos ir minutės tokios ilgos ir tuščios, bevaisės, veltui praleistos" (ten pat, p. 123). „Taip man sunku širdyje ir tuo sunkiau, kad bijau Tau skųstis" (ten pat, p. 120).

Sofija pajuto pertempusi stygą — skubėjo jį nuraminti. Jau vėl pradėjusi rašyti, taigi esanti ramesnė... Kostas atsako:

„...Man taip buvo liūdna ir sunku, kai Tu pykai ir šaukei ant manęs. Saulė atrodė man juoda, viskas manyje stingo, o širdis buvo kaip riešutas spaustukuose. Šiandien visai kas kita. [...] Taigi nebepyksti? [...] Taigi rami? mandagi?" (ten pat, p. 121).

„Jaučiu, kad Tu mane supranti [...],— rašo po poros dienų,— ir neberaginsi greičiau atvažiuoti, nes aš pats ne mažiau už Tave trokštu atvažiuoti kuo greičiausiai pas savo Zuliuką" (ten pat, p. 123).

Praneša, kad po savaitės, penktadienį, jiedu pasimatysią. Girdi, visiems paskelbęs, kad ilgiau nelauksiąs kaip ligi trečiadienio, t. y. spalio 4-os. Ir štai netrukus gauna žinią, kad Stulgaitis negalės atvykti tai dienai — prašo jungtuves kelti į 12-ą. Tada Kostas, išbuvęs Druskininkuose tris savaites, kaip rašo Povilui, grįžęs į Plungę kaip musę kandęs (L, p. 251). Labiausiai man gaila Juzės i—norėjo turėti abu, o dabar neturės nė vieno.

Grįžęs negalėjo tuoj sėsti prie molberto — buvo taip išsikankinęs. Pagaliau sėdęs, pradėjo savo „Juodąją sau-

lę" — tą išgyventąją, kuri viską stingdo ir širdį gniaužia.

Netrukus ėmė plaukti laiškai su vestuvių aprašymu. Kostas skaitė ir jaudinosi. Tėvas po trejų metų vėl palietęs vargonus. Sugrubusiom rankom pradėjo *„Verti, Creator"* — sujaudintas. Stasys, kuris buvo pabroliu, pravirkęs balsu. Juzė buvusi labai laiminga ir kartu nelaiminga, kad nebuvo Kosto ir Sofijos[41]. „Paskiau gavome jaunųjų laišką — jau iš savo lizdo-. Baisiai mielas, tiesiog jaudinantis laiškas" (ten pat).

„Juodoji saulė" buvo ženklas, kad Kostui reikia atvangos ir naujos aplinkos. Sofija pasiūlė važiuoti į Kulius — pas tėvą. Juk ten dar nebuvo buvę, nors Kurklėnuose susitiko ne kartą. Kostui jis jau liepos mėnesį buvo padaręs molbertą, „net baisu kokį gerą — labai stiprų, patogų ir praktišką" (L, p. 244, 249); dovanojo ir savo darbo bambukinę lazdą su misinginiu bumbulu — tą pačią, su kuria Kostas apgynė Sofiją nuo karvės „socialistės"... Tikrai reikėjo jį aplankyti.

Nuvykę užsibuvo ilgiau, ir Kostui labai patiko senis: „Baisiai simpatiškas, originalus ir įdomus žmogus. Nedidelio ūgio, drūtas, su didžiuliais baltais ūsais. Kalba visuomet garsiai ir mėgsta pasakoti tiktai apie karalius, imperatorius, didžiuosius kunigaikščius, popiežius, etc. Mokyklinės istorijos beveik nepažįsta, bet turi savo fantastinę ir šimtą kartų įdomesnę istoriją. Dažniausiai pasakoja dialogais. [...] Baisiai vaišingas, tvarkos atžvilgiu pedantas ir su didele meile daro iš kadagių fantastiškiausias lazdas, kurias vėliau dalina į kairę ir į dešinę visokiems savo pažįstamiems. [....] Mane vadina ne kitaip kaip *„monsieur le comte"* (ponas grafe), o Zosę *„madame la comtesse"* (ponia grafiene), ir bamba, šaukia, kad net darosi malonu" (ten pat, p. 249).

Kuliuose jis pradėjo rašyti laišką Povilui — ilgą, tartum ataskaitinį.

„Rodos, neseniai dar buvome vaikai [...], o dabar jau vienas vedęs, kita ištekėjusi [...], jau pamažu pradedam ir senti. Ir Afrika mažiau betikime, nors kai kada dar ir pasvajojame. Kad taip būtų galima nors kiek atskleisti uždangą ir pamatyti, kas slypi po trejų, po penkerių, po dešimties metų? Atrodo, numatyti nesunku, o vis dėlto

pakanka kažkokio mažo įvykio, ir viskas vieton dešinės į kairę pakrypo, arba atvirkščiai. [...] Žinau, kad susigyventi Tau su Amerika sunku. [...] Man ne kartą taip pat būna labai sunku, ir pats tikėjimas tuo, kad kada nors bus geriau, suteikia paguodą" (ten pat, p. 251).

Laiško nebaigė, nes grįžo į Plungę—prie molberto. Gal tada gimė „Nojaus arka" — su vaivorykšte horizonte ir iš vandens iškylančiomis lyg maldai sudėtomis uolų viršūnių rankomis (R, Nr. **111).**

Buvo berods lapkričio 17-a, kai jis atsisveikino su Plunge, palikęs ten Sofiją. Ji ir mama prikrovė keletą ryšulių dovanų namiškiams ir jam atsargų kelionei Petrapilin. Jis susipakavo savo paveikslus, gaidų sąsiuvinius ir bambukinę lazdą, tik uošvio daryto molberto berods neėmė. Viską sumetęs į vežimą, pro Sedą pasiekė Mažeikius, ir tik čia paaiškėjo, kad to turto net devynetas atskirai suraišiotų ryšulių. Sumetė talkinamas nešėjų į vagoną, o Vilnių pasiekęs, dalį tų ryšulių paliko stoties apsaugoj. Su likusiais, paėmęs vežėją, dūmė tiesiai pas paveikslų rėmintoją Kazį Krikščiukaitį. „Pasirodė, kad turiu 14 paveikslų — ir dar daug daugiau. Bijodamas, kad valiutos neužteksiu, liepiau 14 įrėminti, o likusius dar taisysiu ir gal Pitery įrėminsiu." Po to užbėgo pas batsiuvį, paliko taisyti batus ir skubėjo pas F. Bortkevičienę, nes Sofija buvo prašiusi perduoti knygos „Lietuvoje" rankraštį, kad ši pažiūrėtų ir perduotų leidėjui J. Zavadskiui. Reikėjo dar užsukti pas Žmuidzinavičių — pasveikinti jau vedusį Putvinskaitę ir aptarti draugijos reikalus.

„Prikalbėjo (Žmuidzinavičius — *S. Y.)* tiek visokių dalykų, kad man net negera pasidarė. [...] Parodą suruošti kuo anksčiausiai, sausy, vėliausiai vasary. Pasakiau, kad man tada sunku bus dalyvauti,— bet tai nepadarė įspūdžio. Ateinantiems metams į valdybą būsiąs išrinktas Liudas Gira (!?) ir Biržiška. Paroda projektuojama bendrai su Vilniaus (daugiataute — *S. Y.)* dailininkų draugija—jie apačioje, o mūsų viršuje" (LS, p. 130).

Sugaišęs pas Žmuidzinavičių tris valandas, skubėjo pas seserį Mariją pasiimti Jadvygutės, čia atvežtos po Juzės vestuvių. Sesers nei svainio nerado-, tik vaikus ir Jadzę. Si net apsiverkė pamačiusi Kostą. Paėmęs ją,

skubėjo pėsčiomis į stotį ir čia užsakė du bilietus — suaugusiam ir vaikui.

— O kiek metų tam vaikui? — paklausė kasininkas.

Jadzė įsižeidė — juk jai beveik jau dešimt. Kostas teisinosi:

— Argi aš pamelavau? Juk tu baigei aštuonerius, o kada tai buvo, kas kam svarbu,— nusijuokė.

Traukinyje prisėdo prie Kosto buvęs choristas Ostanevičius, ir jie visą laiką ligi Lentvario- kalbėjo apie lietuvių kultūrinę veiklą ir lenkų šovinistų intrigas. Ostanevičius save laikė lenku, bet žavėjosi lietuvių judėjimu (Atsm, p. 305—306).

Nuo Lentvario Kostas liko tik su Jadze. Si prisiglaudė ir ėmė pasakoti, kaip jai buvę sunku ir ilgu Vilniuje. Sesuo labai gera, bet tie jos berniokai — nepripažinę „tetos" autoriteto ir ruošę sąmokslus — kaip koją pakišti, už kaselių nutverti. Kostas pasakė jai vežąs dovanų iš Sofijos;—antklodėlę, mamai sijoną, o visiems skanų tortą. Pariečėje jų laukė Jankelis. Artėdami į namus, abu džiaugėsi — nežinia, kuris labiau.

Parvažiavęs namo, Kostas toliau rašė laišką Povilui, pradėtą Kuliuose, ir, be kitko, taip apibūdina savo palydovę iš Vilniaus — šeimos jauniausiąją. „Jadzė — ištisą eilę metų lepūnėlė, šiandieną jau gana didelė panelė, kuri gal ir norėtų būti dar maža, bet kadangi yra pakankamai išsivysčiusi, tai jau niekas nebeišeina. Bet tai niekis. Yra labai maloni, lipšni, taip pat improvizuoja ir net pasakas rašo. Be to, jau paskambina keletą Bethoveno simfonijų keturiomis rankomis su Jonuku, su Petreliu, o kartais ir su manim. Lietuviškai geriau moka negu visi kiti, išskiriant mane, nors, tiesą sakant, ir aš vis dar nemoku rašyti be klaidų, o kalboje labai dažnai man trūksta žodžių" (L, p. 255).

Sį kartą Kostas, grįžęs į namus, buvęs „kur kas geriau nusiteikęs negu per paskutinį apsilankymą. Kažkoks širdingumas sušvito mūsų namuose, ir gyvenimas pasipuošė giedra šypsena. [...] Sužinojome, kad Kastukas ketina tapti tėvu". Sofija atvažiuosianti į Petrapilį vėliau, o vasarai grįšią atostogauti jau trise — mamytė pamilsianti dar vieną anūkėlį (Atsm, p. 306).

Buvo kiek neįprasta, kad parvykęs taip trumpam būtinai užsimanė sudaryti giedotojų būrelį ir pradėjo mokyti „laidotuvines" mišias.

„Įsivaizduok,— rašo Sofijai,— dainuojame, ir visai neblogai, Mocarto „Reąuiem", ištisus 20 kelis taktus, ir skamba ne per blogiausiai; taip norėčiau, kad Tu išgirstum, tai kažkas taip nuostabu, jog sunku įsivaizduoti" (LS, p. 132).

Vakarais dar teberašė laišką Povilui. „Mano muzika [...] guli. Tai man kaip sunkus akmuo slegia širdį, bet tai niekis,— ateis laikas, ir vėl bus gerai. Tiktai nuolat man visam kam trūksta laiko" (L, p. 250—251).

Kad ir būta gaišto ir įtampos, tačiau vasara vis dėlto buvusi produktyvi. „Tuo laiku puikiai pasinaudojau, nes nutapiau apie 20 paveikslų" (ten pat, p. 249). Tuose paveiksluose jau nebuvo ciklų, išskyrus etiudus „Miesto" ciklui, nei muzikinių vardų. Temos pusiau religinės, pusiau pasakinės ir etnografinės, kaip „Žemaičių kryžiai ir kapinės" pagal Plungės senųjų kapinių pavyzdį. Kostui buvo įdomu, ką dėl šių darbų pasakys Petrapilio „korifėjai" ir, jei dalyvaus parodose, kaip atsilieps tie *„golovoriezai"* kritikai.

PASKUTINĖ KELIONĖ RUSŲ SOSTINĖN

Iš namų Kostas išsiruošė lapkričio 25-ą. Atsisveikinimas buvęs kažkoks skaudus. „Rudens pabaiga buvo tamsi, debesuota ir siaubingai tyli. Mama pasislėpusi verkė, lyg ką nujausdama. Kastukas nerimavo ir nervinosi. O ir Jankelis atėjo kažkoks susmukęs, be įprasto šypsnio — suseno jau vargšelis. Ilgai klausėme jo tolstančio skambalo. Kažin kada jis vėl suskambės" (Atsm, p. 306).

Pasiekęs Vilnių, skubėjo pas Krikščiukaitį pasiimti įrėmintų paveikslų. Užbėgo pas batsiuvį įsimesti pataisytų batų. Pas Vileišius nebėjo, kaip buvo rašiusi ir prašiusi Sofija, nes reikalas nebuvo svarbus nei skubus (LS, p. 133). Sutartoj vietoj turėjo būti jos laiškas, bet jo nerado ir labai susirūpino. Nuėjo į pilies kalną, ilgai sėdė-

jo — rūpestis pynėsi kaip rakštis (ten pat, p. 135). Vakarop susitiko su Žmuidzinavičiumi.

„Ilgai vaikščiojome su juo Neries pakrantėmis,— rašo šis,— ir kalbėjomės įvairiais lietuvių atgimusio meno reikalais. Buvo nervingas, karščiavosi. Projektavo Vilniuje puikiausius dailės rūmus, didžiulį teatrą, filharmoniją. Džiaugėsi, kad viskas puikiai sekasi ir turi sektis. Man, nusistačiusiam tuo metu rimtai apie šiuos dalykus kalbėti ir turinčiam kasdien prieš akis milžiniškus sunkumus, su kuriais tekdavo grumtis, jo kalba pirmą kartą atrodė taip keista ir ne laiku. Čiurlionis tais reikalais visada kalbėjo, tiesa, optimistiškai, bet visada išmintingai ir objektyviai, numatydamas kliūtis ir būdus jas nugalėti. Atsisveikindamas aprimo, kaip visada tarė savo paprastą „nepyk", ir nemalonus įspūdis buvo išlygintas.

— Klausyk. Visuose meno reikaluose ir Dailės Draugijos darbe nuo šios dienos aš tau duodu *kart blanche*. Valdyboje geriausiai pakeiskite mane kitu nariu. Aš važiuoju ir daugiau turbūt nebegrįšiu,—kalbėjo Čiurlionis, kai aš jį lydėjau iš Vilniaus išvykstantį. Bandžiau protestuoti, įtikinėti, bet jis keistai; sujaudintas tik rankomis pamojavo ir pranyko vagone" (MKC, 1938, p. 82).

Važiavo visą naktį, beveik akių nesudėjo. Mintys, rūpesčiai ir pokalbiai pynėsi. Kodėl ji neparašė — juk žadėjo, ar kas atsitiko?.. Ko nori Žmuidzinavičius: visą draugijos veiklą nukreipti vėl į plastinį meną ir apsistatyti tokiais „dailės žinovais" kaip Liudas Gira. ir M. Biržiška? Ką jis galvoja: „Jie apačioj, mes viršuj tuo pačiu laiku"— su daugiataute dailės draugija? Savąjį reikalą suplaks su bendriniu ir pirmąjį žlugdys... Povilas skaitys: „Santykiai su broliais lietuviais labai sunkūs. Drauge dirbti visuomenės labui beveik neįmanoma. Kiekvienas, nors kvailas, dedasi daug išmanąs, o į pažangius žmones, kurie tikrai ką nors galėtų padaryti, žiūrima su įtarimu ir nepalankiai. Tai ne tiek iš piktos valios, kiek dėl stokos išsilavinimo ir supratimo. Tai tikrai savos visuomenės dar neturime, ji dar tik kuriasi" (L, p. 253).

Turbūt prieš aušrą pradėjo snūduriuoti — taigi netoli Petrapilis. Ir vėl mintys — apie Dobužinskį, kaip susitiks, kaip reaguos į naujus jo darbus? Apie Sasnauską — kaip atsilieps į J. Naujalio kritiką „Vargonininke"?.. Skaudus priekaištas kompozitoriui — plagijuoja „Himne" („Jau slavai sukilo") Heroldo „Zamp'ą"... Kam reikėjo taip sutikti pirmą lietuvišką muziką?.. Parodas pradėjom trys „teplioriai", ir va, jau skiriamės kas sau. Muzikoje irgi trys — Naujalis, Sasnauskas ir aš: pirmieji pradedam lietuviškai komponuoti profesionaliai, o žiūrėk — ir šioj trijulėj jau darosi spragos... Kaip tai bjauru!

Jau buvo rytas, lapkričio 26-oji, kai traukinys įbėgo į milžinišką stotį stikliniu stogu. Kur dabar? Ką pasiūlytų Zosė? Gal į tą patį Izmailo prospektą, kur praleidom porą pirmųjų naktų? Sargas atpažino ir dar paklausė, kur žmona. Davė netgi tą patį kambarį, ar nenuostabu! „Porai dienų",— pasakė ir sumokėjo iš anksto. Susinešė daiktus ir išlėkė į miestą. Kur? Pirmiausia pas Sasnauską. „Turiu pagauti. Man kažkaip atrodo, kad jis man padės susirasti kokio nors darbo" (LS, p. 136). Nerado namie, gaila. Užbėgo pas siuvėją Martinėną — paliko 10 rublių, nes buvo skolingas. Toliau žvalgėsi kambarių — „brangūs arba tamsūs pigūs". Vakare sėdo rašyti laiško Sofijai:

„Jau ir Peterburge! Lakstau, ieškau buto ir dar nieko neradau. Buvau pas Sasnauską du kartus ir neradau namie. [...] Ką Tu veiki? Ar sveika? [...] Zinai, kad Tavo pirmąjį laišką gavau tik po antrojo. O Vilniuje jau niekas manęs negalėjo paguosti, nes nebuvo nuo Tavęs laiško, f...] Tu — visa mano laimė, ir visas mano likimas Tavyje. [...] Trokštu dabar dirbti ir kovoti, ir žinome, kad užkariausime visą pasaulį — mes kartu, tai milijonas!" (ten pat, p. 134—136).

Pirmąją dieną dar buvo užsukęs pas Dobužinskius, bet ten jų neberado — persikėlę į naują butą. Nuvyko tenai, bet irgi nerado: Dobužinskis išvykęs į Maskvą, o žmona kažkur išėjusi. Nieko nepešęs, grįžo skaudamais padais...

Kitą dieną, beveik ligi vakaro, ieškojo kambarių. Buvo net Vasilijaus saloje. Kainos nuo 16—25 ligi 25—55 rublių. Pirmieji „tamsios skylės su vienu langu, retai su dviem", antrieji — „šviesesni ir didesni", tačiau be padoraus įėjimo — „visi daug blogesni už tą butą, kurį turėjome pernai". Ar ne geriau pasilikti Izmaile, jei šeimininkas nuleis už 25 rublius?

Vakare Sasnauską rado namie. Buvęs „baisiai susikrimtęs dėl Naujalio kritikos". Nuotaika pasitaisė, kai abu išsibarė oponento adresu. Buvęs labai vaišingas — „gėrėme arbatą ir muzikavome iki 10-os vakaro". Dedikavo savo „Karvelėlį" Sofijai, „pasakų autorei", ir ketino paieškoti pamokų.

Visa tai atpasakojęs, primena Sofijai:

„Zuliuk mielas, turiu Tau pasiskųsti. Žmona mano prižadėjo parašyti į Vilnių ir neparašė. Šiandien buvau visai tikras, kad gausiu laišką čia, ir taip pat nėra. Motule mano, pasakyk tai Poniai ir Žmonai mano, kad taip nedaroma" (ten pat, p. 137).

Trečią dieną — šeštadienį, surado Dobužinskius, ir šie buvę „nepaprastai širdingi ir malonūs". Prašė sveikinti Sofiją, sakė būsianti *„Sojuzo"* paroda Maskvoje gruodžio 26-ą. Makovskis savo „Salono" šiemet neatidarysiąs. Ar bus kitų parodų — nežinia (ten pat, p. 139). Taigi perspektyvos šį sezoną labai menkos.

Apsisprendė pasilikti Izmailo prospekte — gavo šviesesnį kambarį su dviem langais ir neblogais baldais. Sumokėjo 27 rb už mėnesį ir pasiliko su 5 rb kišenėje. „Galiu dar egzistuoti su tais pinigais kokias dešimt dienų. Rūkytos dešros turiu dar daug, sūrelį nepradėtą, sūrio šveicariško gabalą, o! Dar Lietuva nepražuvo!" (ten pat, p. 141).

Sekmadienį tvarkėsi naujam kambary — išsidėstė daiktus ir džiaugėsi, kad galima bus dirbti. „O širdyje kažkas! spaudžia, nes buvau ir vakar, ir užvakar pašte, ir nieko—tyla. Gal Zuliukas serga? Bet to negali būti — tai būtų baisu. Zuliuk Vieninteli, bijok Dievo, ką tai reiškia? Ir Vilniuje nieko nebuvo, ir čia jau esu ketvirta diena!" (ten pat, p. 140).

Pirmadienį užėjo Dobužinskis pažiūrėti atsivežtų naujų Kosto darbų. Tai buvo ne visa, ką jis tą vasarą buvo padaręs. Atsivežė 14 įrėmintų Vilniuje, neįrėmintus „Miesto" etiudus ir tuos, kuriuos norėjo čia dar taisyti. Kitus paliko Vilniuje. Dobužinskiui labiausiai patiko „Rojus", „Angelas", „Žemaičių kapinės", „Nojaus arka" ir „Juodoji saulė", kurią; sutarė vadinti „Balade". Prašė tuos paveikslus atgabenti vakare į jo šeimą. „Paveikslai labai

patiko visai šeimai",—rašo Kostas. Iškilo klausimas, kaip pavadinti „Nojaus arką", ir Dobužinskienė| pasiūliusi duot tokį vardą: „Preliudas Si B-moll major". Vėliau Kostas pasakojo Kelpšai, kad tai jį „labai suerzino" (MKC, 1938, p. 87).

Netrukus .pas Dobužinskius atėjo Somovas — matyt, taip buvo sutarta. Jis irgi apžiūrėjo paveikslus, o Kostas stebėjo — ir jam atrodė, kad ponas Somovas „Dobužinskio žavėjimosi nepalaiko". Pasakęs jis tiek: „Taip, tai labai gražu, bet, Nikolajau Konstantinovičiau, jūs tartum prie žemės priartėjote —- šiemet jūsų paveikslai suprantamesni". „Paveikslai šiemet turiningesni ir gilesni",— pareiškęs Dobužinskis. „Bet tai kažkaip neįtikina manęs,— rašo Zosei.— O kaip Tu manai, Zuliuk? Man rodos, kad Somovo teisybė — tuo atveju aš esu kiaulė, ir tol pyksiu ant savęs, kol vėl nenutapysiu ko nors gero" (LS, p. 142).

Sofija jį ramino —tie Somovo ir Dobužinskio posakiai toli gražu nebuvo prieštaringi ir abu labai teigiami. Argi jis nejaučiąs savo aukštumos, kuri spindi ypač iš pastarųjų paveikslų? Jis dėkoja jai: „Duok Dieve, kad taip būtų iš tikrųjų. Tu tatai taip gražiai kalbėjai, kad man net lengviau dabar, matau, kad daug turi tiesos, kaip paprastai. Bet, Zuliuk mano mielas ir Vienintelis mano Žmogau ir Bičiuli, ar nepervertini manęs truputį?" (ten pat, p. 149).

Sasnauskas savo pažadą greit tesėjo. Jau sekmadienį laiškučiu pranešė Kostui, kad turįs vieną mokinį vargoninką, kuris nori pasitobulinti muzikos teorijoj ar harmonijoj. „Imk, Mykolai, ką ponas Dievas duoda, kai bus geresnių iki valiai, tai tą varysim lauk". Kostas susitiko kitą dieną mokinį ir labai jo pagailo.

„Vargšas berniokas, matyti, kad labai nori mokytis, dirba vargonininku, ima 25 rb, iš tų pinigų turi pragyventi ir imti pamokas, ir pianiną turės nuomotis, ir !dar turi brolį išlaikyti, kuris įstatytas į mokyklą kažkur provincijoje. Mačiau, kad jam truputį per sunku, tai pasiūliau jam tokią kombinaciją. Jis gyvena labai toli, net Vyborgo Pusėje, taigi jeigu pamoka pas jį, tai du rubliai, jeigu pas mane—1.50. Labai nudžiugo" (ten pat, p. 145).

Sasnauskas teikė vilčių, kacl po Naujųjų metų Kostas gal galės jam patalkinti, ruošiant vienai draugijai paskaitas iš bažnytinės muzikos. Paskaitas skaitysiąs pats Sasnauskas, o jas iliustruoti turėsiąs Kostas su choru. Chorą paruošti reikėsią jam ir už tai gausiąs apie 50 rublių (ten pat, p. 146). Sasnauskas buvo žmogus realus ir gerai pažino Petrapilio sąlygas. Jau pirmą vakarą, kai jiedu gėrė arbatą ir muzikavo, Sasnauskas patarė Kostui grįžti į Vilnių ir ten steigti tautinę konservatoriją. Leidimą žadėjo pats išrūpinti, o dėl pinigų, tai pradedant kukliai užtektų 1000 rublių. „Sakė, kad būsiu paskutinis vėpla (sic!), jei nepasinaudosiu jo patarimu."

Sią mintį Kostas priėmė gana rimtai, o žmonai parašė truputį humoristiškai: „Vienu žodžiu, Čiurlionio „Tautinė Konservatorija" jau beveik gatava. Ką Tu į tai, Zuliuk, tikriausiai juokies? Bet juokai juokais — atvežk man mano diplomus, jie yra ten kažkur Druskininkuose" (ten pat, p. 138) Žmona pranešė tėvams, ir šie netrukus diplomus jam atsiuntė, o jis padėkojo.

Sofija pagaliau susitarė su Zavadskiu dėl jųdviejų knygos „Lietuvoje". Leidėjas sutiko duoti 100 rublių honoraro, ir Sofijai atrodė, kad per pigiai atidavusi jo darbą. O Kostas atsakė: „Aš manau, kad tai visai neblogai — 100 rublių! Be to, tai yra valiuta, kuri mums tiesiog kaip iš dangaus aukštybių krinta. [...] Baisiai džiaugiuosi, nes pirmiausia tai valiuta kartu uždirbta. [...] Geriausiu atveju man priklauso 10 nuošimčių, jeigu jau taip sąžiningai apskaičiuotume Tavo ir mano darbą" (ten pat, p. 144).

Gruodžio pirmom dienom Dobužinskiai pakvietė Kostą pietų —net porą sykių. Dailininkas ruošėsi vykti Maskvon — dekoruoti kažkokio Stanislavskio pastatymo. Pažadėjo paimti penketą Kosto paveikslų — iš tų, kurie anuomet jam labiausiai patiko. Tik tą *„Sojuzo"* parodą tvarkysią keturi žinomi *„golovoriezai",* kurie nemėgsta jaunų ir naujų tapytojų, tad nesą daug vilčių, kad priimtų[42]. „Matai, broliuk, kaip bloga būti „jaunam" ir „naujam" (ten pat, p. 146),—guodėsi Sofijai.

„Vakar,—rašo gruodžio 4-ą,—buvau pas Benua. Buvo tai ketvirtadienis, eilinis *toute le monde artistique* (viso menininkų pasaulio) susirinkimas. Buvo gana nuobodu, kadangi dauguma žmonių svetimi, o nors ir simpatingi, tai vis dėlto sunku taip iš karto gerai pasijusti jų draugėje. Benua kaip paprastai baisiai simpatingas. Rodė savo etiudus, labai, gražūs, ir po to vėl ištraukė specialiai man kažkokias senas graviūras. [...] Grįžau iš Benua jau po trečios"[43] (ten pat, p. 146).

.

ŽMONOS BELAUKIANT PETRAPILYJE

Kostas skaičiavo savaites ir dienas, kada ji atvyks. „Tu rašai, kad ryt savaitė, o aš tikinu Tave, kad poryt dvi savaitės, kai persiskyrėm" (LS, p. 141). Savaitę jis praleido Druskininkuose, o čia — irgi netoli savaitės, dėl to jai primena: „po dviejų savaičių pasimatysime". Ji, matyt, manė, kad jų susitarimas — „po mėnesio" reiškia, kai jis bus įsikūręs Petrapilyje.

Tos vienos savaitės skirtumas, žiūrint iš šalies, galėjo atrodyti nevertas dėmesio. Bet jis pynėsi su kitu Kostui jautriu reiškiniu — tais laiškais, kurie neateina, vėluoja, darosi nereguliarūs.

Išvykdamas žadėjo tramdyti savo ilgesius ir liūdesius. „Šiandien buvau labai gerutis, neliūdnas,— rašo jai,— nors galvojau ir apie Zuliuką, ir apie mūsų gyvenimą čia" (ten pat, p. 135—136). Tikriausiai buvo ir liūdna, ir neramu, bet jis save dengė, nenorėdamas jos jaudinti.

Daug kas jį jaudino ir baugino —ta „rėksminga, triukšminga ir tamsi" aplinka, tas vienišumas — be jos, tas elgetiškas bedarbio gyvenimas be perspektyvos. Buvo sunku, beveik neįmanoma save tramdyti, dar sunkiau — kai „nebegalėjo" kaip anksčiau išsilieti savo patikimiausiam žmogui.

Lyg bėgdamas nuo savęs, pradėjo labiau „susidėti" su Kelpša. „Eidavome drauge į koncertus, teatrus, repeticijas,— rašo šis.— Drauge praleidome ne vieną neužmirštamą valandą ir nemiegotą naktį" (MKC, 1938, p. 89). Kostas daug pasakojęs apie save, savo studijas ir šiaip

mėgęs pasisakyti įvairiais klausimais. „Bendrauti su Čiurlioniu buvo ne tik malonu, bet ir labai įdomu. Jis keliais žodžiais, trumpu sakiniu atskleisdavo man savo gilaus galvojimo rezultatus" (ten pat, p. 90). Kalbėdavo palyginimais — kontrastais.

„Varšuvoje, sakydavo, nėra gerų menininkų [...]. Užtat publika labai išlavinta ir apie muziką nusimano. [...] Petrapily publika iš viso mažai [...] ką žino, bet rusų menininkai nepaprastai gabūs ir talentingi."

Kartą išėjusi kalba apie moteris.

„Moteris,— kalbėjo jis,— greičiau iš paviršiaus viską pagauna, greičiau orientuojasi ir apsipranta su naujomis gyvenimo sąlygomis, bet sunkiai lavinasi: „kokia buvo, tokia ir palieka, tik iš oro apsišlifuoja. [...] O vyrai, priešingai, [...] sunkiai pripranta prie naujos aplinkos, bet dvasiškai kiekvienas gali lavintis, kilti, tobulėti" (ten pat, p. 88—89).

Noras tobulintis arba lavintis traukė Petrapilin naujus jaunus lietuvius. Taip atsirado ir Rimša, Kosto mėgstamasis Petrelis. Vieną dieną, lapkričio pabaigoj, jis užsuko pas savo „broliuką", ir buvo miela prisiminti Vilniaus dienas, aptarti „Dailės" draugijos reikalus.

„Kai, būdavo, ateinu,— rašo šis,— jis išdėsto kūrinius ant grindų, ir žiūrėk, ką nors pasakyk. Kartą didesnį susidomėjimą parodžiau jo „Miesto" ciklo etiudams. Jų buvo keletas. [...] Jis man: „Pasirink, kurį tik nori!" Pasirinkau tą, kuris man atrodė turiningesnis" (Rimša, p. 186).

Tuos etiudus buvo atsivežęs neįrėmintus, nes ketino dar juos taisyti, tobulinti. „Šiandien tapiau truputį —taisiau tą miestą su žirgu. Pilka, tamsu — tik dvi valandas tegalėjau tapyti ir beveik nieko nepadariau" (LS, p. 142). Kaltas buvo ne tik Petrapilio oras — ta tamsa ir pilkuma. „Zinai, aš toks dabar niekam tikęs, kai būnu vienas, baisu!" (ten pat, p. 123).

Iš tos vienumos jį bandė išvesti Kelpša, jau įsigyvenęs šiame mieste ir turįs daugiau ryšių. Gruodžio 7-ą jis pranešė Kostui, kad lietuviai ketiną jį kviesti chorvedžiu, nes St. Šimkus daugeliui nepatinka. Kostas galvojo ir

truputį prisibijojo „užsitraukti nemalonumų iš Šimkaus pusės". Bet rašo žmonai: „Manau, kad imsiuos, juoba kad tikriausiai bus iš to šiokių tokių pajamų". Prašo ją, kai važiuos, kad surastų Druskininkuose „sąsiuvinėlį su lietuviškomis dainelėmis chorui; sąsiuvinėlis rudu viršeliu, perrašinėta rašalu, tai jį paimk, ir tas storas knygas su mano kompozicijom irgi, nes, gali būti, man teks chorui vadovauti" (ten pat, p. 149—150).

Kita staigmena, kurią Kostas patyrė iš Kelpšos, kad studentai šiemet ruošia koncertą su rimta programa. „Sako, kad dabar visi jau linksta prie rimtų kūrinių, kad mūsų pernykštis kariavimas vis dėlto savo padarė". Programa buvo numatyta iš dviejų dalių. Pirmajai ketina kviesti solistą F. Saliapiną, violončelistą Veržbilovičių ir dar kažką. Antroji — lietuviškoji pavesta suplanuoti Kostui ir Kelpšai. Kostas tuoj parašė žmonai: „Gerai būtų atlikti mano „Kantatą". [...] Paskui iš Sasnausko galima parinkti porą dalykų, paskui Kelpša siūlo parodyti porą mano fortepijoninių dalykų —turįs pažįstamą ir gerą pianistą" (ten pat, p. 150).

Trečia džiugi naujiena, kad planuojamas Petrapilio tautybių koncertas — mažarusių, lenkų, latvių. Kviečiami ir lietuviai. Kiekviena tautybė turėsianti paruošti savo trumpą muzikinį pasirodymą ir surengti parodėlę. Visa tai turėjo įvykti sausio mėnesį, ir Kostas tuo reikalu buvo pakviestas į pirmąjį pasitarimą. Pasitarime, kuris „praėjo išimtinai tvarkingai", buvę keletas projektų, bet „pagaliau nutarta viską patikėti man, ir galiu daryti ką tinkamas, by tik gražiai būtų. Chorui irgi vadovausiu — na, taigi",—rašo Sofijai (ten pat, p. 152).

Sie įvykiai pagyvino Kosto nuotaikas ir sušvelnino jo rūpestį dėl žmonos, jos atvažiavimo. Beje, gruodžio 4-ą buvęs pakviestas pas Sasnauską ir ten radęs kalbininką Kazį Būgą, universitetą bebaigiantį studentą A. Voldemarą ir Kelpšą. Pasirodė esąs muzikinės terminijos komisijos posėdis, berods paskutinis, nes darbas buvo beveik baigtas ir ruošiamas siųsti į „Viltį" spausdinti. Pasitarimai užtruko nuo 8 ligi 3 vai. nakties (ten pat). Projektą pasirašė visi dalyviai, tarp jų ir Kostas.

ŽMONA VĖLINASI, O JIS NEGALUOJA

Sofija išsiruošė iš Plungės gruodžio 11-ą ir ketino stabtelti Vilniuje, kur buvo keletas reikalų, svarbiausia — galutinai aptarti su leidėju Zavadskiu knygos spausdinimą. Kostas iš anksto parašė jai į Vilnių laišką, o kitu voku pasiuntė Sasnausko naujųjų dainų recenziją, rašytą lenkiškai, kad ji išverstų ir perduotų „Vilčiai"[44]. Dabar, gruodžio 11-ą, skubėjo su nauju laišku, kuriame teiraujasi, ar nebus iš Krikščiukaičio paėmusi rėmų „Miestui" su lekiančiu žirgu (Vyčiu) ir „Pasakai" su dviem karaliais. Bet rėmai nebuvo taip svarbu.

„Svarbiausia yra tai, kad Zoselė mano jau važiuoja, jau vis arčiau ir arčiau, jau net ir savaitės nebeliko, o kai Zuliukas skaitys tą laišką, tai bus jau likę tik pora dienų. [...] Tik parašyk aiškiai, kaip ir kada, kuriuo traukiniu. [...] Įsivaizduok, dar nieko nežinau, kaip su Maskva, buvau pas Dobužinskius, neradau jų namie. [...] Motule mano miela, tai reiškia *—Iki pasimatymo po penkių arba keturių dienų!"* (ten pat, p. 152—153).

Gruodžio 4-ą buvo jai rašęs: „Tai reiškia, kad pasimatysime tik gruodžio 20!" (ten pat, p. 147), o dabar „po penkių arba keturių dienų" turėjo būti gruodžio 15 arba 16-a. Kodėl jis laiką taip greitino, sunku pasakyti, nes, atrodo, ir pats tuo abejojo —„tai turbūt netiesa". Bet tiesa buvo kita: jis pradėjo stipriai jaudintis. Tai rodo šio laiško pabaiga:

„Kaip visa tai bus? [...] Gal aš Tau nebepatinku, gal aš truputį įgrisau, o gal ką nors tokio pasakysiu, Zuliuk mielas, ką? Tu nepradėsi tuoj atvažiavus pykti? Tiesa?" (ten pat, p. 153).

Ji buvo laukianti, tad nežinojo, kaip reikės su ja elgtis. Ar nepasikartos panašios įtampos kaip vasarą, kai buvo išvykęs į Juzės vestuves? Greičiausiai jai nepatiks kambarys (ten pat, p. 145). Pagaliau ir tas rūkymas: žadėjo mesti, įsitaisyti kandiklį *Nerūkyk* ir nemetė, ir to kandiklio neužsisakė. Kas gi bus?

Sofija turbūt nekreipė dėmesio į tą laiško pabaigą. Panašių įsijautrinimų jo laiškuose yra buvę prieš vedybas, ir jie greit praeidavo. O dėl tų dienų skaičiavimo — aišku, jis nori pasimatyti greičiau, betgi pats žino, kad reikės išversti jo recenziją ir pataisyti jo straipsnį knygoje apie muziką — priderinti terminus prie komisijos nuosprendžių. Nepadarysi viso to per dvi tris dienas. O kur Druskininkai? Juk reikės užsukti tų jo sąsiuvinių paieškoti ir su tėvais atsisveikinti.

Atrodė, jis jaudinasi be pagrindo. O pagrindas buvo gilesnis. Juk jis atvyko į Petrapilį išvargintas praėjusios vasaros. Dirbęs —pasakojo Kelpšai —per parą 24 valandas. Ir šiaip „betapydamas, bekomponuodamas, telkdamas galvoje savo būsimųjų veikalų koncepcijas — kartais prasėdėdavo ištisas valandas ir net naktis, negalėdamas įkūnyti savo meniškosios idėjos" (MKC, 1938, p. 89, 91). Išsikankinęs be miego bei poilsio vasarą, jis ir dabar Petrapilyje nepajėgė susitvarkyti. Kelpša pasakoja:

„Iš teatro pareidavome pas mane, jis sėsdavo skambinti, o aš kaisdavau virdulį. Paskum abu gerdavome arbatą, ir aš skambindavau, o jis snausdavo atmetęs kojas mano lovoje. Pasnaudę ir prisiskambinę eidavome pasivaikščioti. Prieš rytą užsukdavome į arbatinę, kurioje paprastai rinkdavosi tik vežikai. Ji būdavo atidaroma 3 vai. ryto. Cia papusryčiaudavome kiaušinienės su arbatine dešra ir visai išaušus išsiskirdavome. Toks gyvenimas atsiliepė į mano nervus, o dar labiau į Ciurlionies" (ten pat, p. 89—90).

Jau tada Kelpša pastebėjo kai kuriuos Kosto keistumus. „Sakysime, einame gatve. Prie šaligatvio stovi stulpas. Čiurlionis nepraeina pro jį, bet kažkokiu keistu budu apeina aplink, apie save apsisuka, paskum vėl, lyg nieko ypatingo neįvykę, eina toliau. Aš dėdavausi, kad to nepastebiu, bet kartą jį paklausiau, kodėl taip daro — ką tai reiškia? Atsakė, kad tokiu būdu galima padaryti labai gražių grafiškų figūrų" (ten pat, p. 89).

Kartą Kostas pasiūlęs pirkti jo paveikslą už vieną kapeiką. „Tai nebrangu", ir Kelpša nupirkęs „Auką". Už tą pačią sumą siūlęs pirkti ir daugiau, bet Kelpša nesutiko. Po kiek laiko paprašęs paskolinti pinigų: „Atvažiuos žmona—sako,—o aš neturiu nė kapeikos" (ten pat, p. 90). Paskutiniąsias 65 kapeikas Kostas buvo atidavęs Petrui

Rimšai, kai šis pasisakė, kad jam verkiant reikia rublio (Rimša, p. 186). Kelpša tuo metu taip pat neturėjo, bet pažadėjo pasiskolinti ir jam duoti.

Praėjo gruodžio 20-oji, o žmona vis dar nebuvo atvykusi. Kostas ruošėsi diriguoti tautybių koncertui, bet buvo baisiai neramus. Gruodžio 22 ar 23 užėjo pas Kelpšą, turbūt žadėtos paskolos, ir čia juos rado užsukęs Pranas Penkaitis —teisės studentas rašytojas. Susipažinęs, Penkaitis paprašė ką nors paskambinti, ir Kostas su Kelpša sėdo skambinti keturiom rankom. Po to abu išėjo iš Kelpšos, ir paaiškėjo, kad netoli vienas antro gyvena. Kostas palydėjo ligi namų Penkaitį, šis atgal Kostą ir taip priekin — atgal pravaikščiojo apie ketvertą valandų. Kalbėję apie Lietuvą, apie meną, ir Penkaičiui susidaręs toks įspūdis Čiurlioniui apibūdinti: „Nieko sau, viską kitiems" (Pr. Penkaičio Raštai, T. III, 1923, p. 59).

Ir štai „už poros dienų,— rašo Penkaitis — atbėga tas pats draugas, pas kurį susipažinau su Ciurlionim, ir atneša man baisią žinią: „Čiurlionis serga".

Dobužinskis grįžo iš Maskvos ir sužinojo, kad Kostas jau kuris laikas visai nesirodo jų namuose. O jis parvežė jam gerų žinių: tie Maskvos *„golovoriezai"* priėmė tris jo darbus į savo parodą — „Nojaus arką", „Rojų"; ir „Baladę" („Juodąją saulę"). Dobužinskis susirūpino. „Tuojau—rašo—nuėjau pas jį [...]; radau visiškai sergantį. Apie tai pranešiau jo žmonai į Vilnių ir jo draugui Cesl Sasnauskui" (MKC, 1938, p. 96).

Žmona atvyko Kūčių rytą. Popiety ji susirado grįžusį namo Kelpšą, „prašė užeiti pas juos ir nepalikti jos vienos su Čiurlioniu, nes jis jai pasirodęs labai keistas. Nuėjau. Čiurlionis buvo kažko nuliūdęs,, nekalbus. Vis stovi prie lango ir pro jį žiūrėdamas kažką niūniuoja. Ponia Čiurlionienė atvežė jam mundštuką „nerūkyk". Čiurlionis bando ant jo užmauti papirosą. Papirosas nelenda. Tada jis nudrožia mundštuką su valgomuoju peiliu ir rūko papirosą per mundštuką, skirtą, kad atprastų nuo rūkymo. Paskui ėmė p. Čiurlionienės bliuzelėje, lyg piešdamas, vedžioti įvairius skrituliukus. Pasirodė aiškūs ligos ženklai" (MKC, 1938, p. 90).

„Netrukus po to Čiurlionis [...] ėmė vaikščioti po krautuves, pirkinėti brangius baldus, savo žmonai gražiausias sukneles ir viską liepdavęs pristatyti į mebliuotą kambarį; sakėsi norįs tinkamose sąlygose nupiešti žmonos portretą. Tie užsakymai, žinoma, likdavo neišpildyti: p. Čiurlionienė išeidama duodavo suprasti, kad tai nesveiko žmogaus darbas. Tuo metu [...j pradėjo tapyti tokį paveikslą: *Laivas, kurį valdo angelai.* Spalvos tamsios ir raudonos. Ypač ryškiai išsiskyrė raudona spalva su geltonomis saulėmis, kuri atrodė lyg skaudulys. Prie jų pradėjo dėti trikampius, o iš dešinės kertės viršuj leisti lyg spindulių linijas iš įvairių spalvų taškų. Taip pat pradėjo piešti mano portretą. [...] Tačiau ta kūrėjo tragedija ėjo į galą — netrukus prasidėjo tikros sutemos" (ten pat, p. 90—91).

Žmona prašė surasti geriausią gydytoją, ir Kelpša, pasitaręs su Pr. Penkaičiu, pasiūlė garsų neuropatologą, psichiatrą bei psichologą V. Bechterevą. Gydytojas radęs „baisų pervargimą" (LS, p. 156) ir „patarė pakeisti aplinką, būtinai apleisti Peterburgą ir išvažiuoti kur nors, kur ligonis geriausiai jaustųsi" (Atsm, p. 308).

Sofija tuoj parašė į Druskininkus, kad „abu atvažiuosią, gal ilgesniam laikui. Konstantinas mat pervargęs, blogai jaučiasi — jam reikia poilsio ir ramybės" (ten pat).

Dobužinskiai paskolino Sofijai pinigų gydytojui apmokėti. Taip pat sutiko jos prašomi priglausti ir pagloboti Kosto paveikslus, kurių pasirodė esą daugiau, negu tada Dobužinskis matė. Ypač jis susidomėjo „Karalių pasaka" ir tuoj pasiūlė Petrapilio parodai, kurią netrukus suorganizavo *„Soįuzas"* kartu su Diagilevo *„Mir Iskusstva"* grupe (MKC, 1938, p. 96).

LIGONIS GRĮŽTA Į DRUSKININKUS

Žmona su Kostu išsiruošė iš Petrapilio berods sausio 2-ą. „Kelionė buvo siaubingai sunki",—rašo ji (LS, p. 155). Namiškiai laukė nekantraudami. Jaunimas išėjo pasitikti į plentą. Jankelis, vežęs iš Pariečės, sulaikė savo

kuiną. „Brolis iššoko iš rogių ir, kaip visada, širdingai išbučiavo mus visus. Namie sutiko susirūpinę tėvai" (Atsm, p. 309).

Pirmas susitikimas nustebino visus. Kostas anaiptol neatrodė ligonis. Buvo pakilios nuotaikos, tik pavargęs, ir tai buvo suprantama — po tokios kelionės. Žmona ragino jį eiti poilsio. Kai jis atgulė, ji papasakojo tikrą padėtį. Gydytojas reikalavęs, kad mestų rūkyti, daug vaikščiotų gryname ore ir turėtų visišką ramybę.

Tą žiemą nebuvo niekur išvažiavę Petras ir Jonas, tad ėmėsi Kostą globoti. Vedė jį pasivaikščioti į laukus ir miškus, skambino su juo keturiomis rankomis, kartais lošdavo kortomis. Kostas pats vienas nebeskambino, o jei skambino — tai tik seniai žinomus dalykus. Nebeimprovizavo, kaip seniau, ir nekūrė. Teptuko taip pat neėmė į rankas. Kartais per dieną neištardavo žodžio, o kartais būdavo triukšmingai linksmas (ten pat).

Po savaitės Sofija rašė Dobužinskiams: „Pastarosios dienos praėjo taip ramiai, kad aš jau pradedu įgauti vilties. Oras čia puikus, aplink pušynas — pasivaikščiojimai ir vonios labai gerai veikia. Nuotaika kinta į gera, bet *idee-fixe* nepalieka" (LS, p. 155—156).

Kas buvo ta įstrigusi — kankinanti „idėja", žmona nepasako. Savo atsiminimuose, kiek jų paskelbta, taip pat neprasitaria.

„Netrukus [...],— rašo sesuo,— brolis grįžo į senas vėžes, pagerėjo nuotaika, suartėjo su visais namiškiais. Kaip visada, susirūpinęs jaunesniųjų mokslu, sėdėdavo su jais prie harmonijos uždavinių, aiškindavo, pasakodavo, mokė. Daug skambindavo ir... improvizuodavo, ir tos improvizacijos buvo labai panašios į senąsias" (Atsm, p. 309). Ir Sofija džiaugėsi, rašydama sausio 15-ą F. Bortkevičienei: „Dabar daug geriau, pradedu tikėti, kad apsieis be važiavimo ant didesnės kuracijos — nors dar nėra visai gerai kas link logiškų rokundų. Apie save galiu pasakyti tai, kad laikaus, nes turiu laikytis dėl jo — ir dėl kūdikio, kurs ateis jau gegužės mėnesį" (LS, p. 156).

Susirūpinusi klausia Bortkevičienę, iš kur sužinojusi apie Kosto ligą. Baisiai nenorinti, kad „tarp svetimų pasklistų garsas" apie jo neatsakingumą už savo veiksmus — „suprasi, Tamsta, kaip tai kenksminga tokia reputacija, ypač dėl dailininko" (LS, p. 156—157).

Gandai iš tikro sklido. Iš jų Bortkevičienė sužinojo. „Čiurlionio liga [...],— rašo A. Varnas,— sukėlė įvairių kalbų. Vieni sakė, kad jis nuo per didelio darbo persitempė, kiti, kad jis buvo šizofrenikas" (Drg, 1961.XI.25). Tikros priežasties niekas nežinojo, nebent matė, kad jis visą laiką save pernelyg tempia. Petrapilin atvyko jau visai persitempęs. Povilui prieš mėnesį rašė, kad išgyvenąs didelę vidinę ramybę, bet ar tai buvo ramybė? Greičiau rezignacija arba nepajėgumas viskuo „sirgti", kaip anksčiau.

„Čiurlionis buvo nuolat degąs. Ir tą degimą mes visur matėme: kur tik jis būdavo, ką bedarydavo" (Rimša, p. 182). Degė, nerimo ir jaudinosi, kad lietuviški vakarai žemo lygio, muzika užgožta svetimom melodijom, kultūros rūmai nejuda iš vietos, „Jūratės" opera „nesirašo", kad „senos dainos eina į kampą ir užmirštos nyksta, taip pat kaip senos lietuvių koplytėlės, kaip audeklai ir medžio papuošalai. Ir taip tatai darosi *mūsų tautinio prisikėlimo dienomis"* (VI, 1909, Nr. 59). Jaudinosi dėl tautiečių pretenzingumo ir kartu neišmanumo, kaip daryti, o ypač dėl įtarinėjimų ir nepalankumo tiems, kurie geriau išmano (L, p. 253).

Jis skubėjo veikti ir skubino kitus. „Jeigu trokštame savo kultūros, tai skubėkime prie jos visomis jėgomis." Tas šūksnis, rašytas Druskininkuose, grįžus po antrosios kelionės iš Petrapilio, prieš antrąsias atostogas Plungėje, rodo, kad dar jis degė visumos reikalais. O po atostogų, išsekęs ir išvargęs, tik save įtikinėjo: „Nuo mūsų pačių priklauso pasirinkimas minčių, o kartu ir veiksmų, bet ne tokių, kurie veda į susigraužimą, išsekimą ir nuovargį" (ten pat, p. 252). Deja, nuovargis pasirodė stipresnis ir susigraužimas galingesnis už minčių pasirinkimą ir va-

lios pastangas. Vykdamas Petrapilin, lyg pats jautė, kad „pakanka kažkokio mažo įvykio, ir viskas vieton dešinės į kairę pakrypo, arba atvirkščiai" (ten pat, p. 251),

Kas buvo pagaliau tas „mažas įvykis" — lemtingas, fatališkas? Cia nekalbame apie dispozicijas — nuovargį, išsimušimą iš miego, negalėjimą tapyti ir skambinti, visiškai ištuštėjusią kišenę. Grasiausia jo galvojimo ir trapiausia jutimo kertelė, atrodo, bus buvusi ši. Ar ji, Zosė, tikrai atvažiuos, ar norės dalintis su juo vargu, ar bus ta pati, kokią pažinojo Vilniuje ir Palangoj, ar tokia kaip praėjusią vasarą — per tas tris savaites?

„Tarpais galvoju, kad Zuliukas jau niekados nebeatvažiuos. [...] Ir jeigu Tu dar ilgai, ilgai neatvažiuosi, tai rasi Kastuką kaip Piotroviną, kurį turėsi ilgai bučiuoti, kol prikelsi. Taigi atmink!" (LS, p. 142—143). Legendinis lenkų jaunikaitis tik bučiniais buvo prikeltas iš mirties po trejų metų.

Jos belaukiant, dienos jam virto mėnesiais, ir tai buvo daugiau negu laikas — pati viltis ir visos kitos viltys, susitelkusios į vieną. Ir kadangi nėra vilties be laiko, tos 3, 4 dienos, kai ji vėlavo, tapo jo jausenoje perdegusia saule — skaudžiai raudona (paskutinis jo paveikslas). Jei „Viltyje" (kitame jo paveiksle) žvakė svilino net angelų sparnus, ką gi kalbėti apie trapų žmogų?

„Jis perdegė!" — tokia buvo bendra reakcija tų, kurie jį pažinojo kaip kūrėją. Perdegė nuo kūrybinės kaitros ir nuo per didelės meilės Zuliukui, vieninteliam savo Žmogui.

Viltis buvo beatgyjanti. Jis atsigavo ir vėl darėsi veiksmingas toj nuostabioj savųjų Druskininkų aplinkoj, savo šeimoj ir su savąja Zose. Bet tai truko tik dvi savaites. Po to vėl užsisklendė savyje, paskendo lyg Raigardo miestas su Velykų varpais. Nutilo. Visiškai išsijungė iš šeimos.

„Pas mus blogai,— rašė žmona Dobužinskiams vasario 6-ą.— Blogiau negu buvo Peterburge. Būtina patalpinti į ligoninę — sunkus pasirinkimas. Galbūt važiuosime į Šveicariją, bet veikiau pasiliksime netoli Varšuvos. [...] Druskininkuose bebusime ne daugiau 2 savaičių" (LS, p. 157).

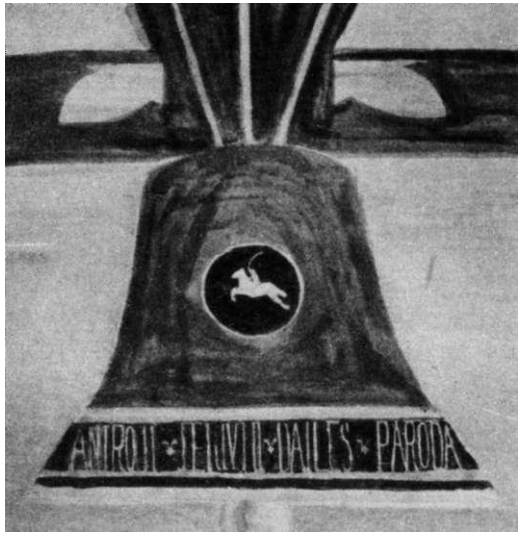

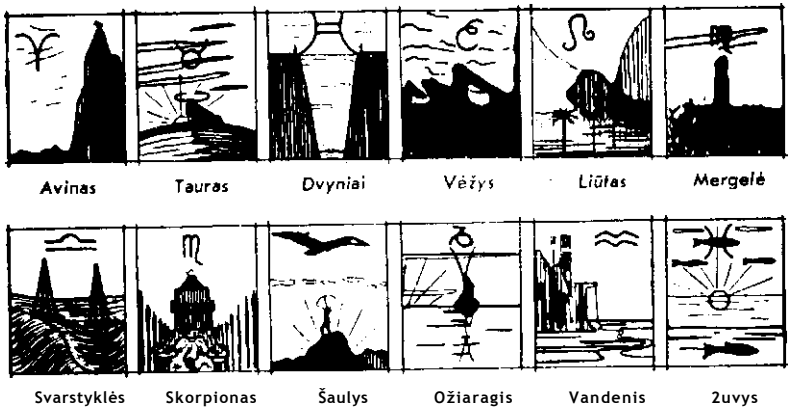

Antrosios dailės parodos plakatas-projektas. 1908

Čiurlionio „Zodiakas". Viso ciklo suschematinti brėžiniai

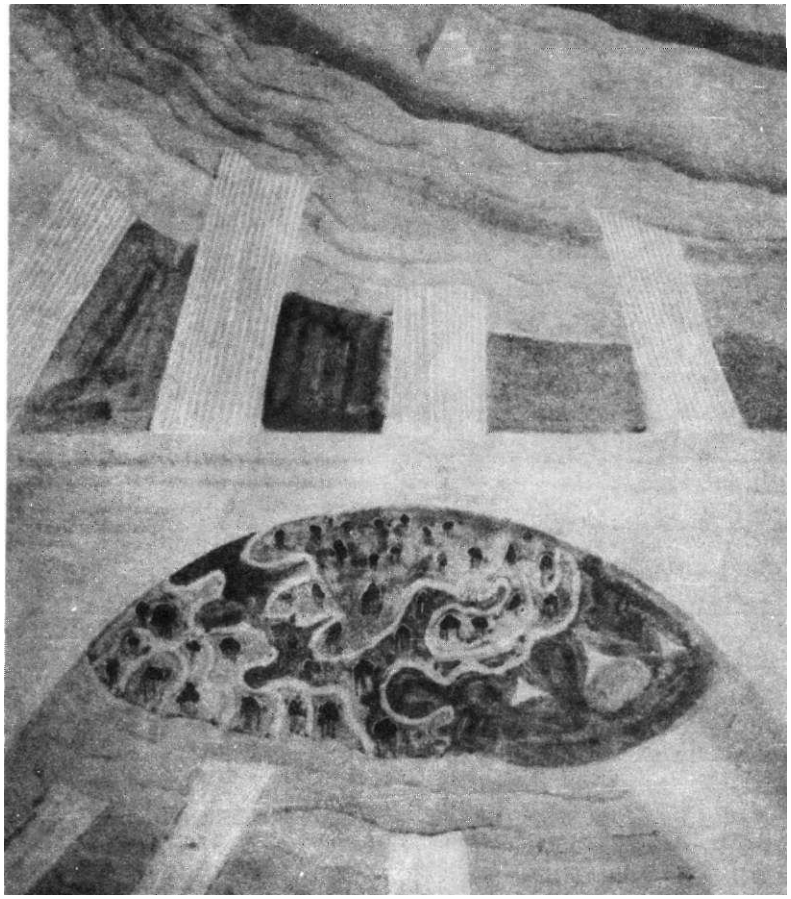

Saules sonata, andante. 1907

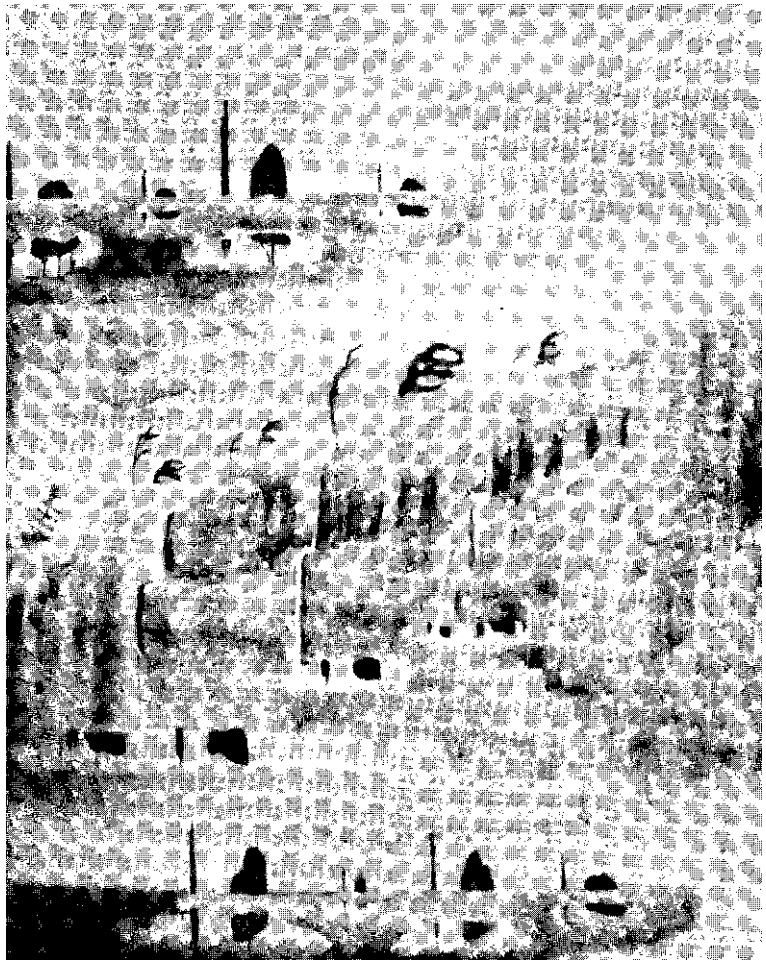

Pavasario sonata, allegro. 1907

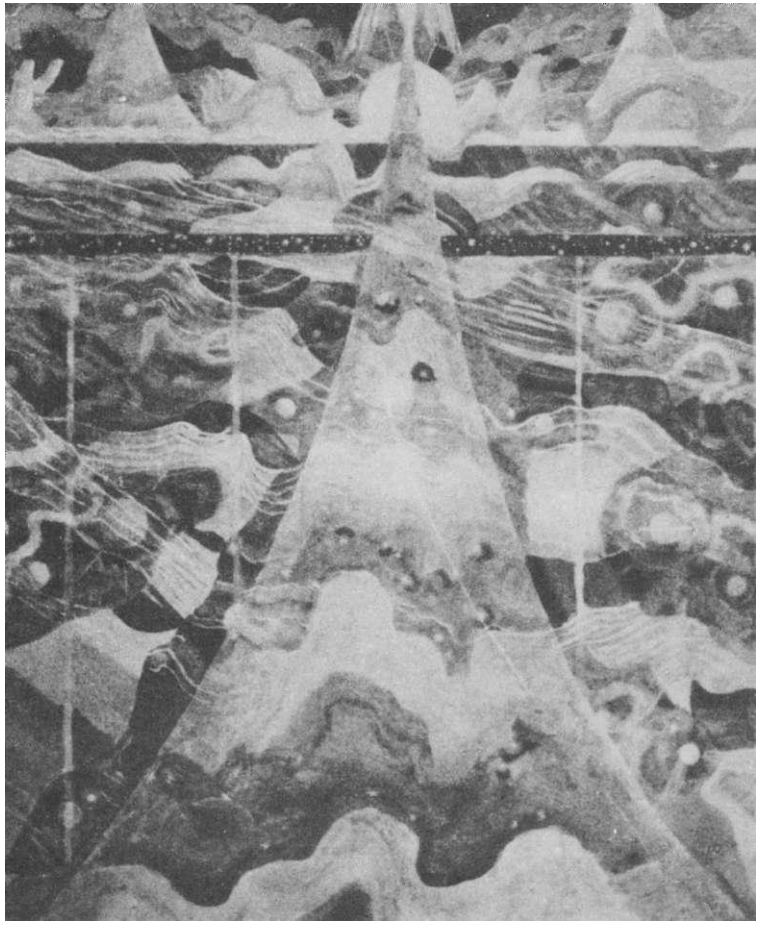

Žvaigždžių sonata, allegro. 1908

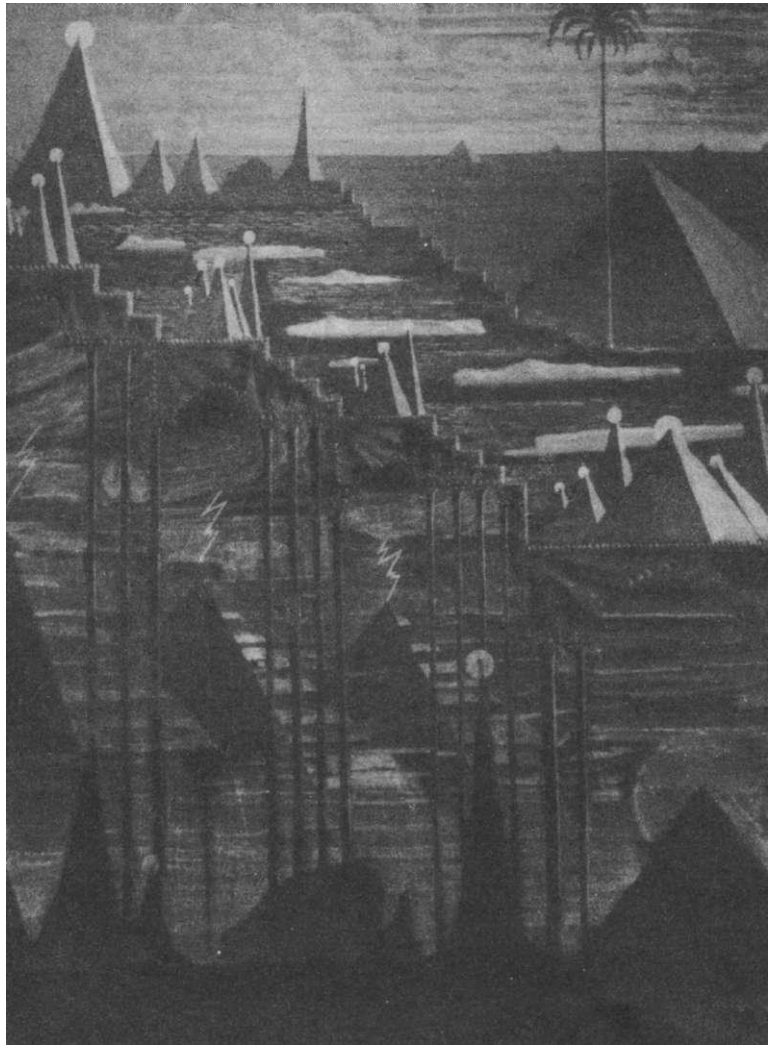

Piramidžių sonata, allegro. 1908—1909

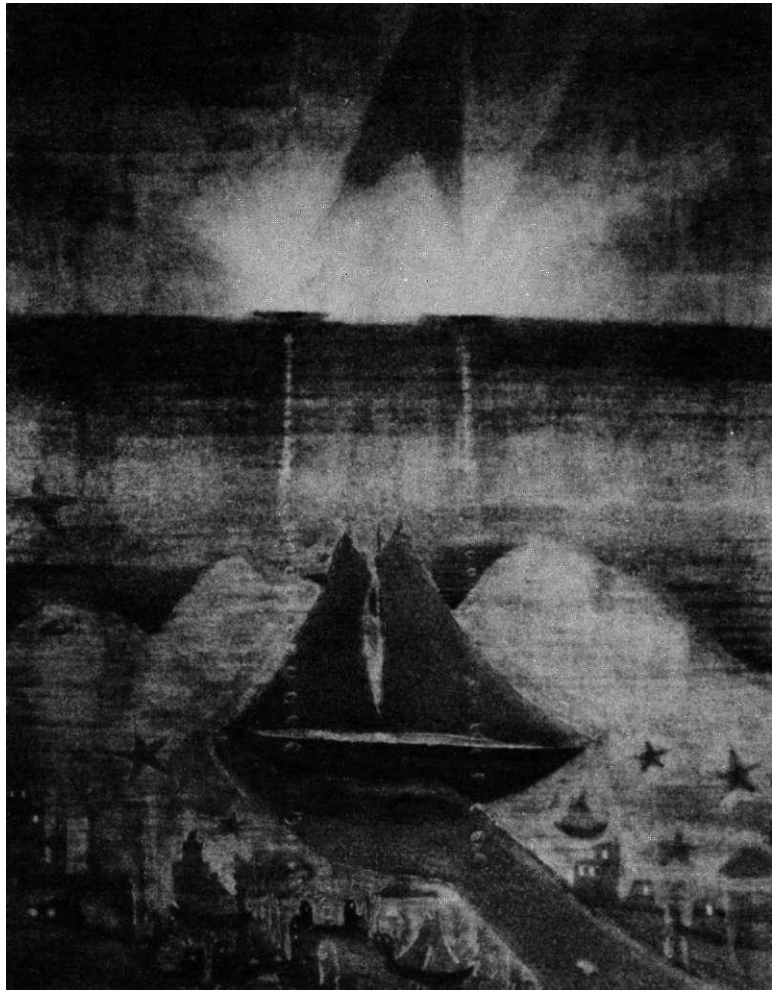

Jūros sonata, andante. 1908—1909

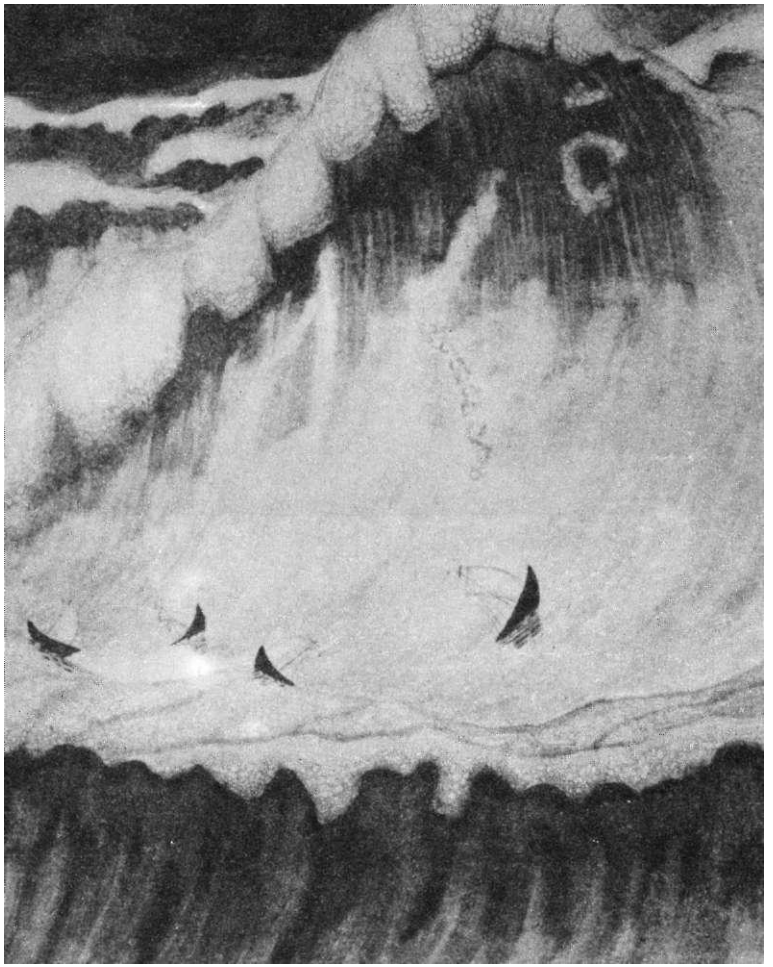

Jūros sonata, finale. 1908

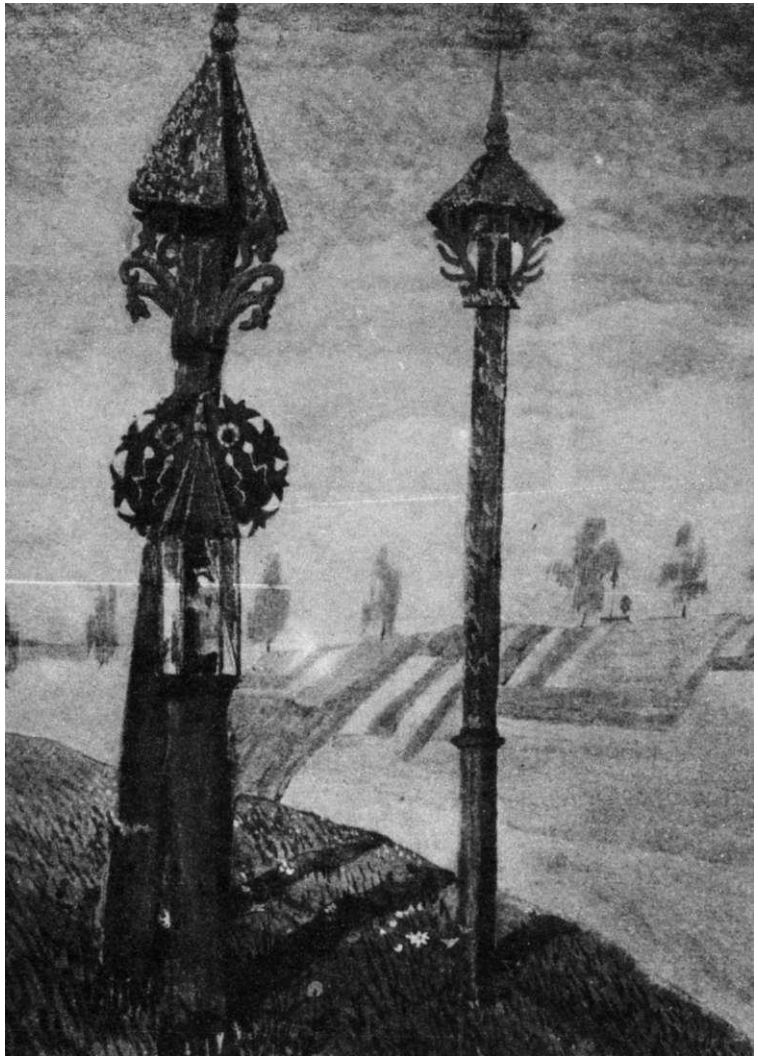

Žemaičių kryžiai

Čiurlionis prie rojalio. M. Dobužinskio piešinys 1908 Peterburge

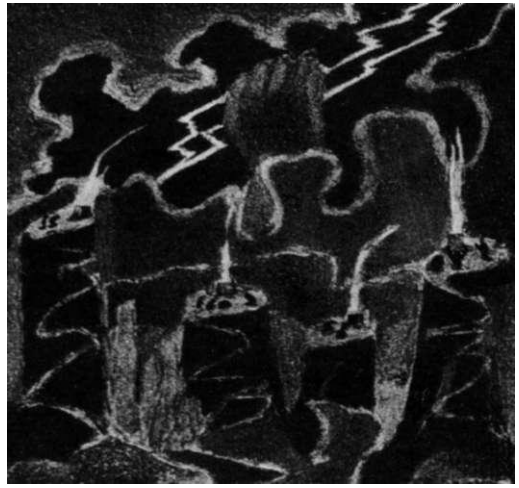

Uždangos eskizas vilniškės „Rūtos" salei. 1908

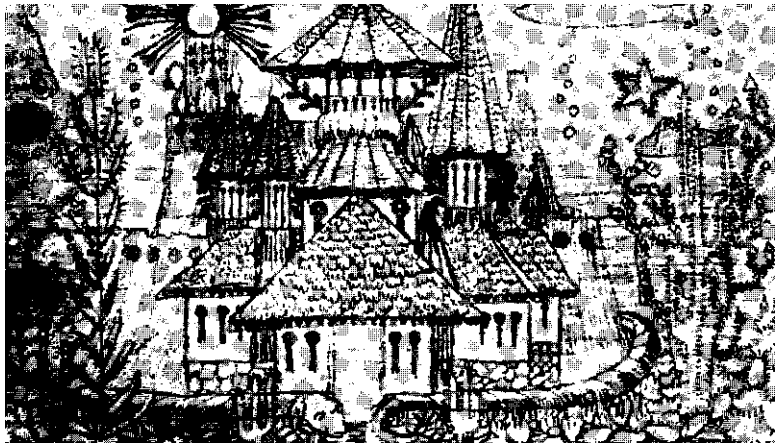

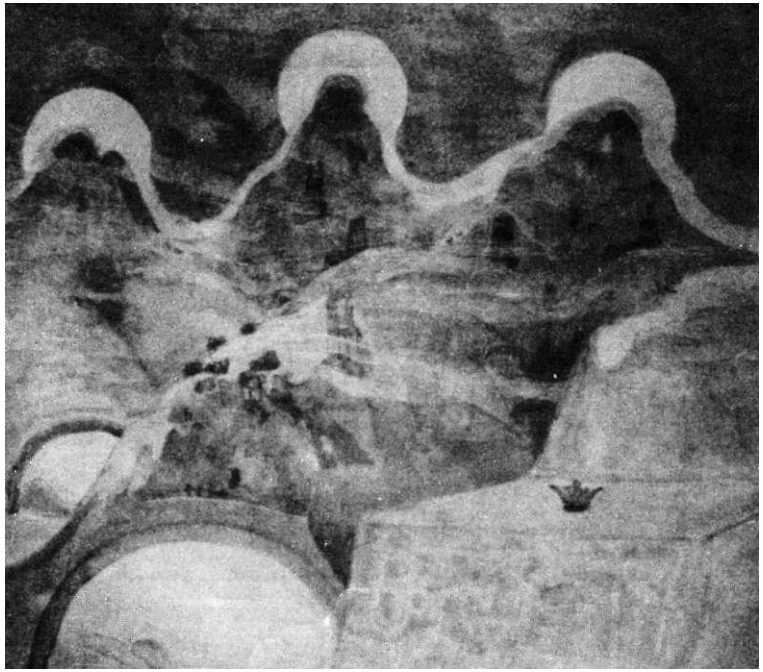

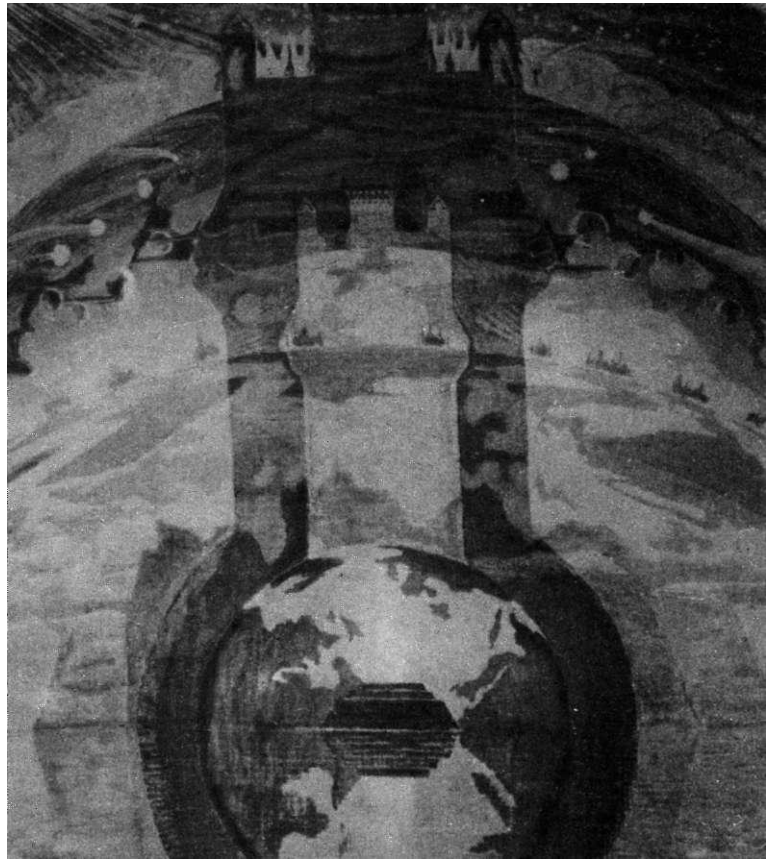

Gintaro rūmai. „Jūratės" operos dekoracijų eskizas.

Žalčio sonata, finale. 1908

Didysis Rex'as. 1309

Aleksandras Benua. Baksto paveikslas. 1898

M. K. Čiurlionio sesuo Juzė Slulgaitienė su anūke Grožvyda Serapinaite Amerikoje

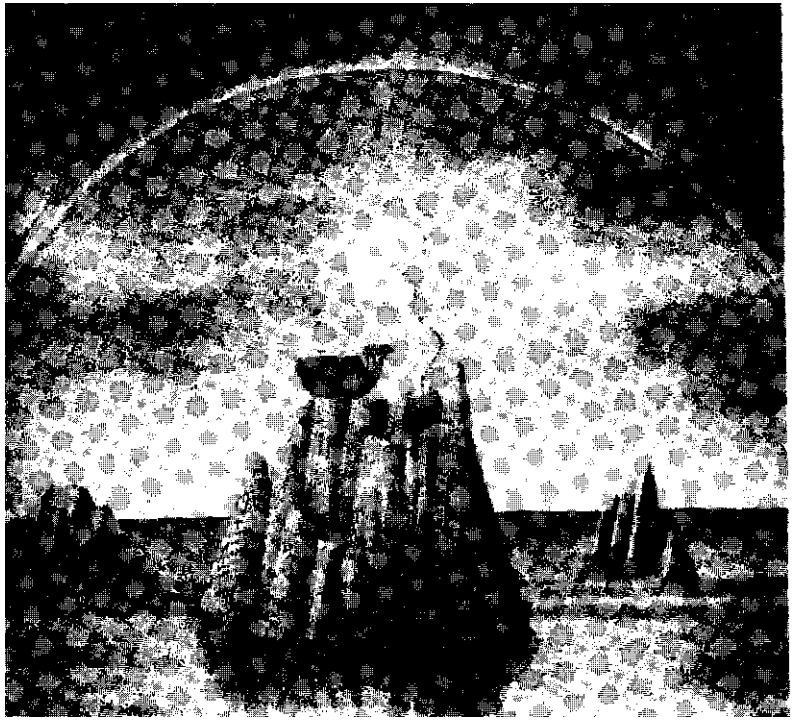

Nojaus arka. 1909

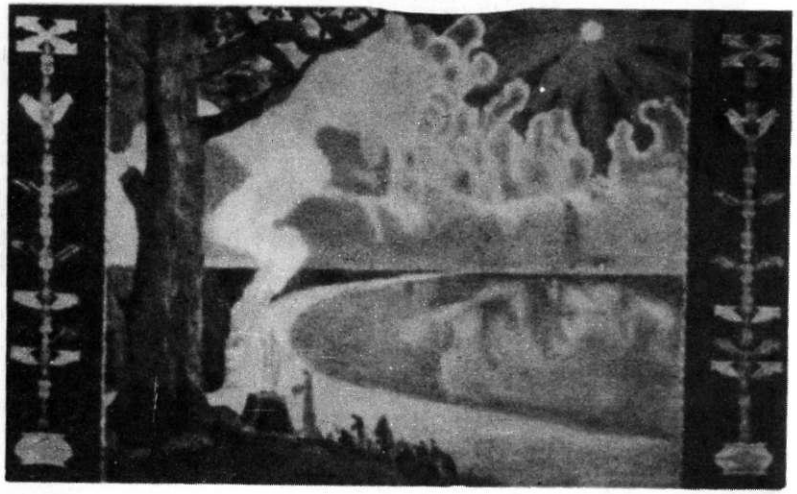

Uždanga „Rūtos" salei. 1909

Rojus. 1909

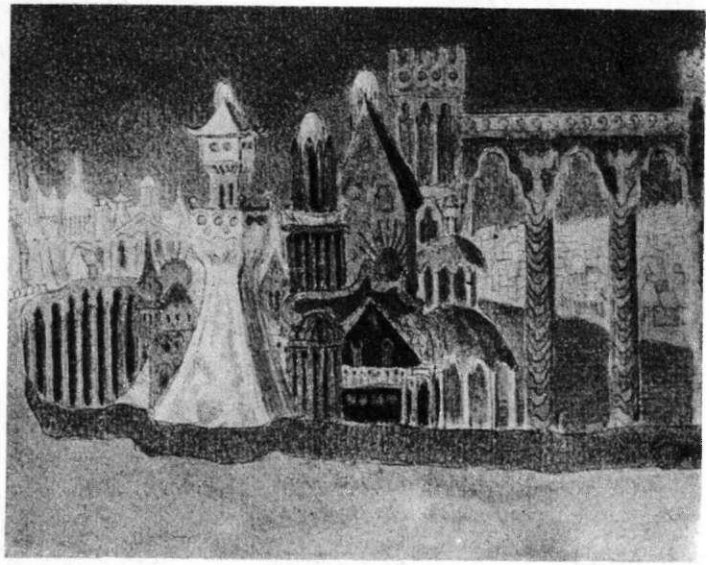

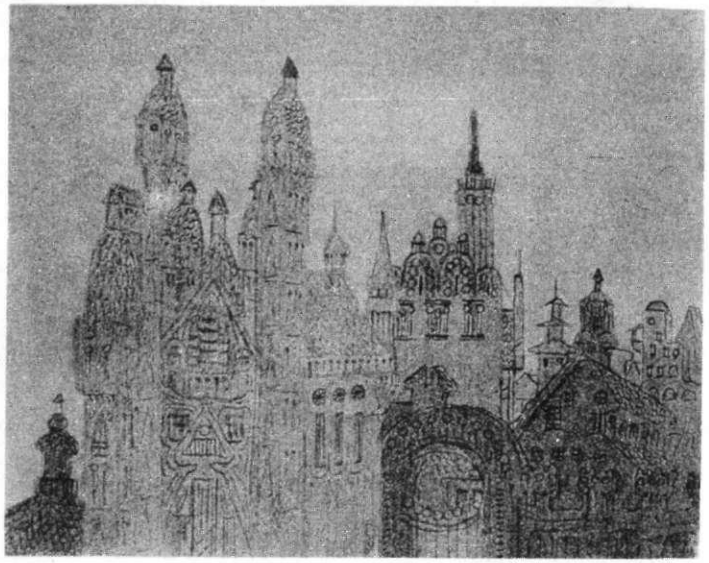

Miesto etiudai 1908—1909

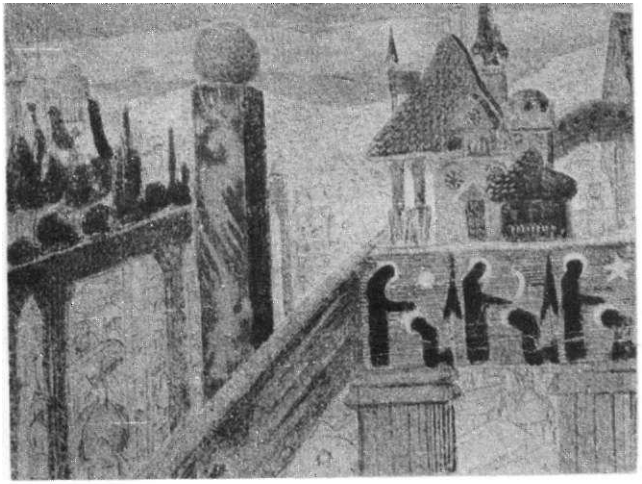

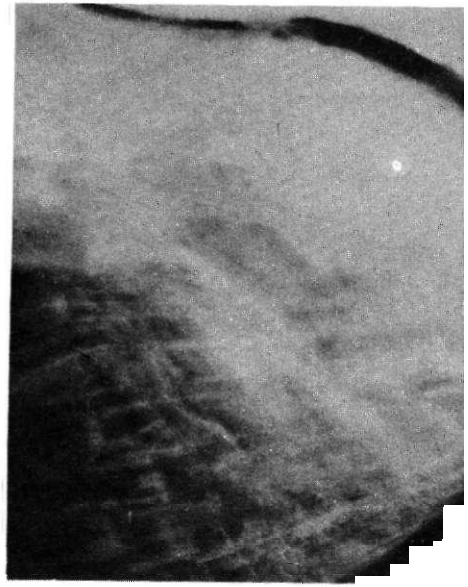

Miesto etiudai. 1908—1909

Kapinės. 1909

Žinia. 1905

lifiiiijiHM

Karalių pasaka. 1909

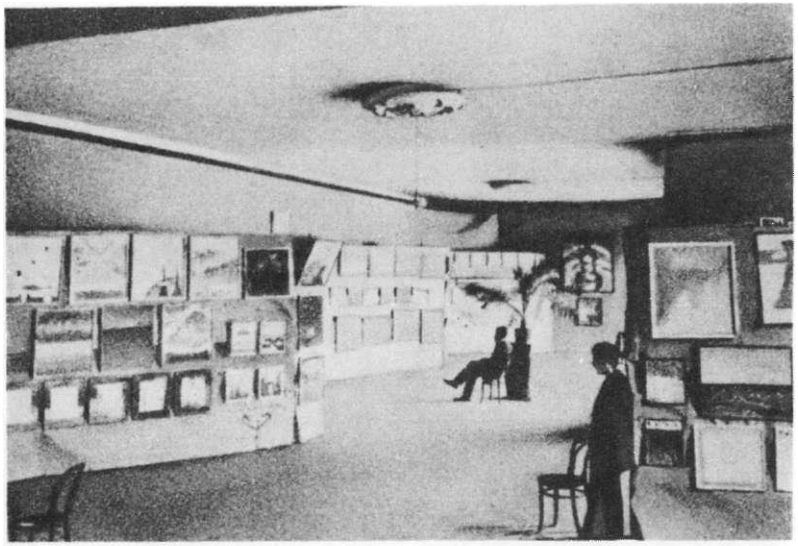

Čiurlionio pomirtinė paroda Vilniuje. 1911

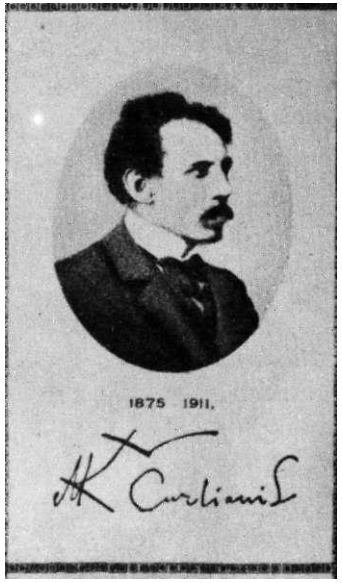

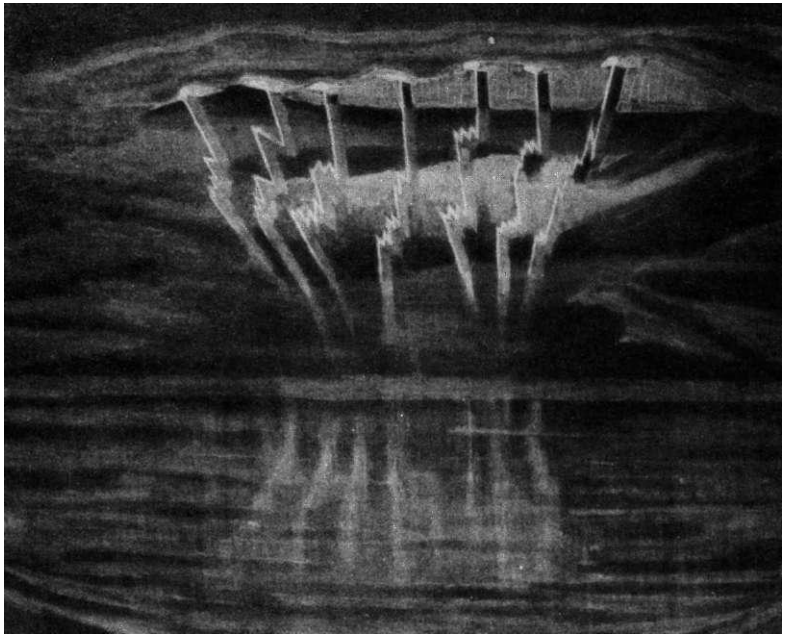

Pomirtinis Čiurlionio minėjimas Peterburge (afiša, 1912)

Pomirtinės parodos Peterburge katalogo viršelis. 1912

Žaliasis žaibas. 1909

H. Berkvesto 1916 m. piešta Čiurlionio portretas Maskvoje

Stasys Šalkauskis

Jurgis Baltrušaitis

Ignas Šlapelis. P. Kalpoko tapyba, 1924

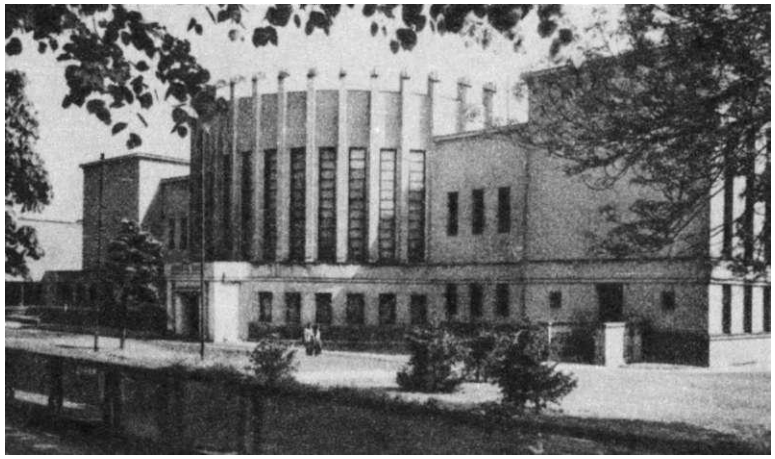

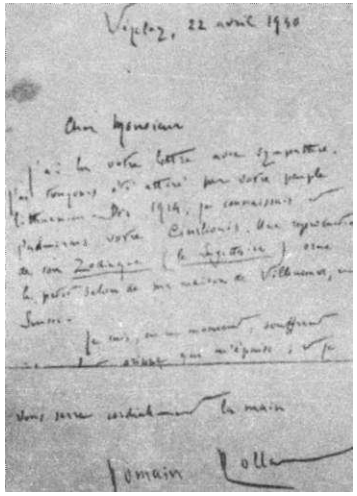

Kultūros muziejus Kaune, į kurį perkelta Čiurlionio galerija 1936 m.

Nobelio laureato R. Rolano laiškas M. Vorobjovui. 1940

Čiurlionis. Adomo Varno portretas, tapytas 1961 m. Čikagoje

Sesuo Jadvyga Čiurlionytė (dešinėje) su Danute Čiurlionyte-Zuboviene

Ciurlionis. A. Ambraziūno medžio skulptūra, 1961

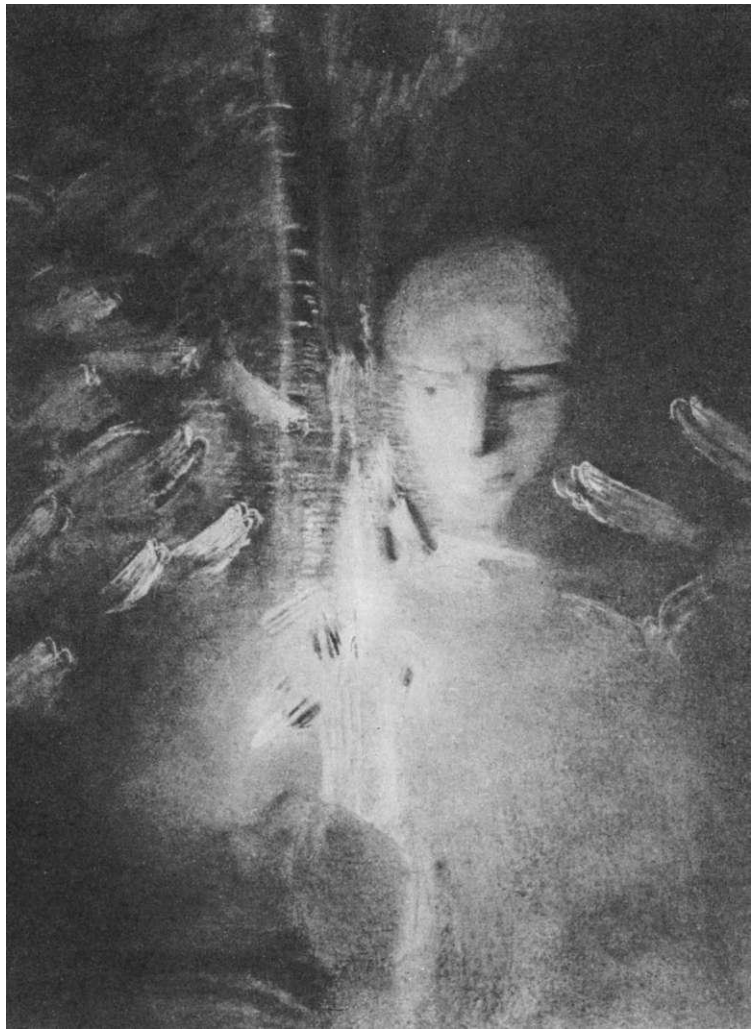

Tiesa, *spėjamasis Čiurlionio autoportretas.* 1905—1906

Panas *(seniau vadinamas* „Dudorius"), 1904, *išreiškiąs kūrėjo dvilypę būseną*

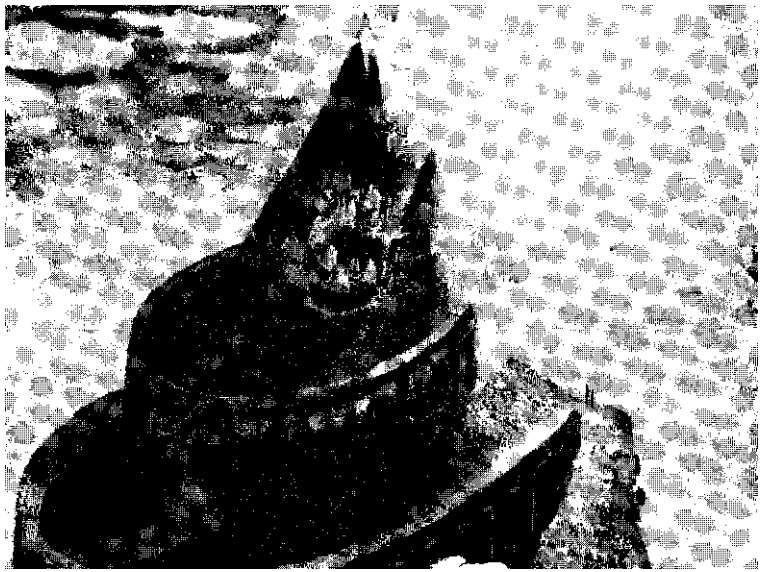

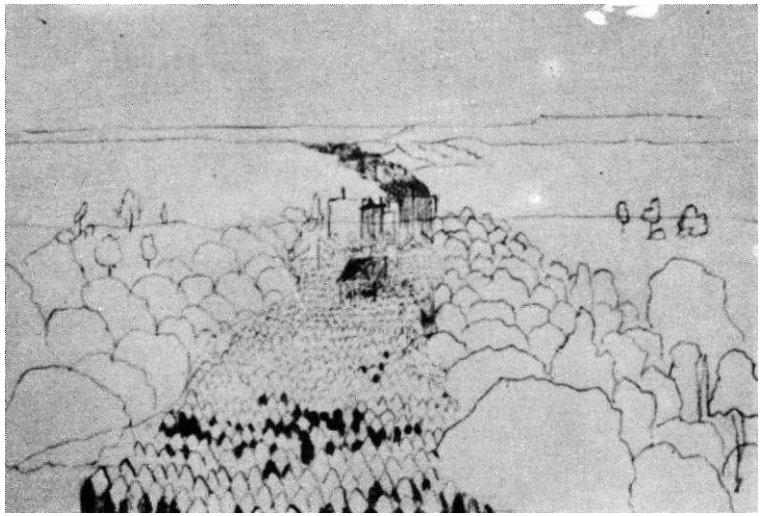

Pilies pasaka. 1909

Procesija, eskizas. 1905

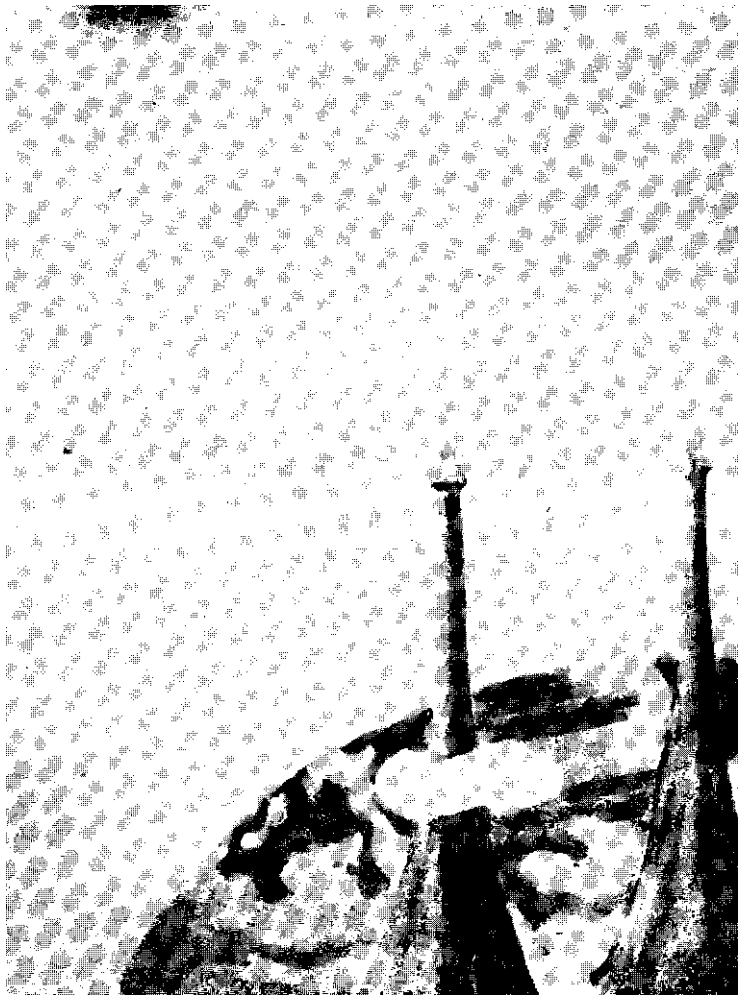

Pavasario sonata, finale. 1907

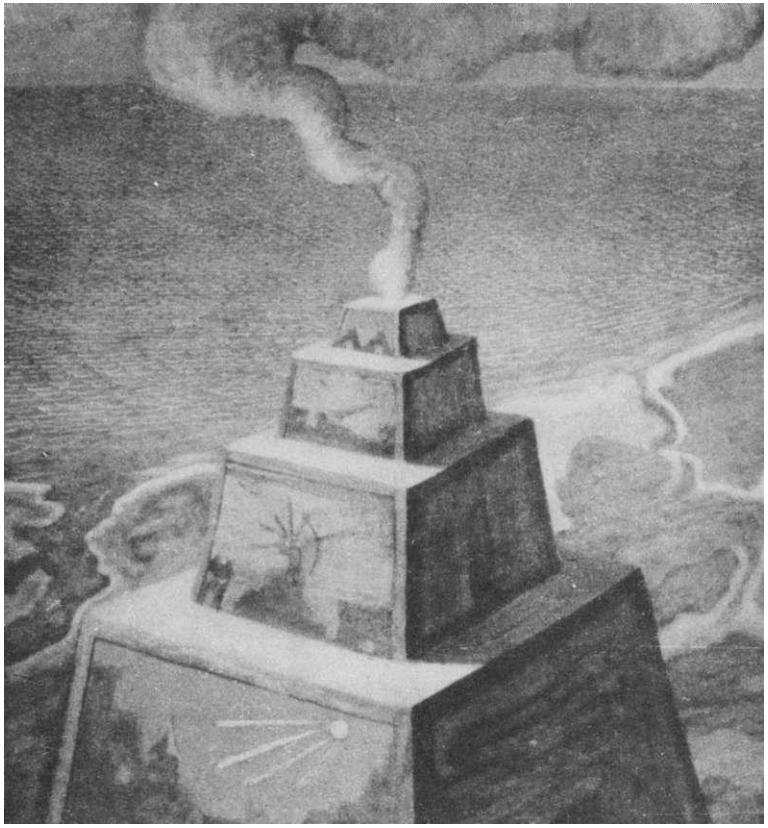

Aukuras. 1909

GYDYMO METAI RAUDONDVARYJE

Kosto padėtis tolydžio blogėjo. Seimą buvo bejėgė jam padėti. Į pagalbą iš Varšuvos atvyko buvęs Kosto draugas dail. Jonas Zaluska — bandė užimti Kostą, miegojo ir budėjo šalia jo naktimis, guodė žmoną ir ramino tėvus (Atsm, p. 309—310). Parvyko ir brolis Stasys.

Visi tarėsi, ką toliau daryti. Kitos išeities nebuvo, kaip vežti ligonį į specialią įstaigą. Šveicarijos atsisakyta — trūko informacijų, atrodė per toli ir gali būti per brangu. Tuo tarpu buvo rasta nedidelė sanatorija netoli Varšuvos. Atrodė, čia bus geriau — galės jį lankyti brolis, be to, buvo nemaža Kosto draugų, kurie žadėjo padėti finansiškai. Taigi vasario pabaigoj žmona, brolis Stasys ir dail. Zaluska išvežė jį į Raudondvarį *(Czermony Dw6r),* kitados buvusį dvarelį su nedideliu parku ir čia pat esančiu pušynu.

„Esu rami, kad įdėjau į gerą vietą,— rašo žmona vasario 27-ą F. Bortkevičienei jau iš Varšuvos.-— Globa labai gera, ir pats gydytojas Olechnovičė labai giriamas, ir kaip žmogus simpatiškas — viena tik, kad brangu, bet viltis yra, tai svarbiausia — skatikai irgi perspektyvoje. [...] Aš nei dienos, nei valandos nežinau, kuomet išvažiuosiu iš Varšuvos — darbo čia jokio neturiu, o reikalų randasi daug — ir lengviau truputį, nes žinau, kad įsėdus į traukinį už pusės valandos galiu būti Raudondvaryje ir žinoti, kaip ten yra" (LS, p. 158).

Ji lankė buvusius Kosto draugus ir jam artimas šeimas — Markevičius, Volmanus, Moravskius. Susitiko ir su lietuviais. Visi rodė rūpestį, užuojautą, žadėjo padėti. Bet sielvartą reiškė ypač K. Stabrauskas, buvęs Kosto mokytojas, kolega ir tautietis. Jis „be galo karštai priėmė viską į širdį",— rašo Čiurlionienė (ten pat). Netrukus jis ėmėsi iniciatyvos išrūpinti Kosto gydymui pastovią pagalbą. Susisiekė su Eug. Moravskiu ir B. Čarkovskiu, kurie buvo Paryžiuje, ir prašė, kad jie kreiptųsi pas Briuselyje gyvenantį žinomą mecenatą kunigaikštį Liubomirskį. Sių pastangų dėka kunigaikštis pažadėjo ir padengė Kosto gydymo bei išlaikymo išlaidas sanatorijoj, siųsdamas kas

mėnesį po 100 rublių (NR, 1935, Nr. 42, p. 754; LS, p. 158).

Padariusi kas galima, žmona pradėjo rūpintis, kur pati galėtų priglusti. Beliko trys jos laukimo mėnesiai — reikėjo ramybės ir poilsio. Į Plungę nenorėjo vykti dėl galimo per didelio artimųjų jaudinimosi. Grįžo į Druskininkus ir čia išbuvo ligi ankstyvo pavasario (Atsm, p. 311). Po to išvyko pas savo studijų drauges Carnockytes į Nočios dvarą, prie Minsko. Iš čia kovo 26-ą parašė Dobužinskiams: „Iš Varšuvos paskutinės žinios buvo labai geros — daktarui kai kada atrodo, kad viskas praeis iš karto. Aš dabar su puikiais žmonėmis puikioje vietoje, liksiu čia ligi vidurvasario" (LS, p. 158).

Balandyje ji persikėlė į kitą Čarnockių dvarą — Piotrovščizną ir iš čia balandžio 15-ą rašė F. Bortkevičienei: „Apie Konstantiną žinios kas kartą geresnės — ramus jau mažne visai, vien sąmonė dar! pritemus, bet nereik ir norėti taip greitai" (ten pat, p. 159).

Apie save rašo, kad šiek tiek atgijusi — atsilsėjusi ir už kelių savaičių vyksianti į Vilnių. Ten būsianti-gegužės 8-ą. Bet neišvyko — paliko minėtame dvare ir gegužės 18-ą vėl rašė Dobužinskiams:

„Mūsų dalykai linksta į gera — galbūt liepos pradžioje NK (Nikalojų Konstantinovičių — S. Y.) išrašys iš ligoninės. Rodos, važiuosime į Palangą prie jūros. Ligi birželio mano adresas nesikeičia" (ten pat, p. 160).

Apie Kosto susirgimą žinios sklido girdais ir laiškais. Spaudoje pirmoji žinia pasirodė tik balandžio 23 dieną „Viltyje" (Nr. 45). Įkandin sekė kitų laikraščių pranešimai. Su ta žinia vėl iškilo paviršiun Kosto idėja statyti Vilniuje Tautos namus. „Pradėjo plaukti tam reikalui aukos, ir gale metų namų fonde jau buvo 7901 rub. 44 1/2 kap." (Z Pg, p. 143).

Kita džiugi žinia artimiesiems buvo ši. Gegužės 30 gimė jų duktė, gavusi Danutės vardą; gimė Čarnockių dvare, Piotrovščiznoje. Motinai reikėjo pagalbos, ir „brolienė išsikvietė Valę (Čiurlionytę — S. *Y.)* padėti slaugyti naujagimę. Ten jos abi išbuvo per vasarą" (Atsm, p. 310). Ten gimė ir dienoraštiniai Sofijos laiškai Kostui —

„geriausiam iš draugų" ir „tikriausiam žmogui pasaulyje", kurių dalis buvo paskelbta „Vaire" (1914, Nr. 1). Žinios apie Kostą buvo neblogėjančios, priešingai — vis džiugesnės.

„Vasaros metu,— rašo Stasys,— [...] jam pasidarė geriau, ir jisai buvo pervestas į atskirą ligoninės dalį, izoliuotą nuo kitų ligonių. Jam buvo leista skambinti fortepijonu ir, jam prašant, daktaras sutiko, kad jam būtų duotos pastelės ir popieris, tačiau nustatė tapybos darbui labai trumpą laiką. M. K. Čiurlionis paslėpdavo gabalėlius dažų ir žvakių ir, visiems sumigus, pradėdavo piešti naktimis. Auštant visus piešinius paslėpdavo už pečiaus. Ligoninės administracija galop patyrė apie jo naktinius darbus, nutarė atimti popierį ir dažus. M. K. Čiurlionis supykęs suplėšė savo piešinius ir, įmetęs pečiun, sudegino" (o. c, p. 754).

Didelis susierzinimas vėl pablogino padėtį. Sofijos viltis, kad liepos mėnesį galės su Kostu ir dukrele praleisti Palangoje, deja, nepasitvirtino. Tą mėnesį ji praleido dar pas Carnockius. Cia ji gavo tokį gyd. Olechnovičiaus pranešimą: „Atėjo visiška apatija — niekas nedomina, nieko nekalba, neklausinėja ir tikro brolio, kuris dažnai atvažiuoja iš Varšuvos aplankyti, beveik nepažįsta" (LS, p. 162). Apie tai Sofija pranešė Dobužinskienei, pridėdama: „Daktarai sako, kad turi pasitaisyti, kadangi negalavimas— grynai psichinis" (ten pat).

Rugpjūčio mėnesį Sofija su Vale ir Danute persikėlė į Druskininkus, bet „sėdėti pas gimines be darbo buvo pernelyg sunku" (ten pat, p. 161). Ėmė žvalgytis, kur ir kaip galėtų įsikabinti pati. Apie tai sužinojo Jonas Jablonskis ir pasiūlė jai lietuvių kalbos dėstymą Kaune. Ji ten išsiruošė su dukrele bene rugsėjo pradžioje.

Druskininkai ištuštėjo. Stasys išvyko į Varšuvą ir išsivežė Joną, kuris ligi tol vargoninkavo pas kun. J. Tumą Laižuvoje; ten jis įstojo į konservatoriją. Petras jau anksčiau išvažiavo į Ameriką pas Povilą. Valė išvyko Vilniun į kursus. Liko tik tėvai su Jadze ir paimta auginti Povilo dukrele Gražyte. Siom dviem Kosto motina ilgais

vakarais pasakojo apie savo jaunystę ir Kosto vaikystę (Atsm, p. 311).

Sofija pradėjo dirbti „Saulės" kursuose, kurie ruošė mokytojus lietuvių pradžios mokykloms. Darbas buvo naujas, bet įveikiamas. Svarbu, kad iš to galėjo pati verstis.

„MIR ISKUSSTVA" IR KANDINSKIO DĖMESYS ČIURLIONIUI

Prieš susirgdamas Kostas nespėjo patirti, ar jo penki paveikslai, išvežti Dobužinskio į Maskvą, pateko į parodą. Žmona, skaudaus rūpesčio paliesta, taip pat buvo užmiršusi tą reikalą. Tuo tarpu Dobužinskis savo laiške kovo 29-ą ją informavo apie dvi naujas parodas, kur Čiurlionio darbai bus siunčiami, būtent — Paryžiaus ir Kijevo, ir apie „Egipto vartų" paveikslą, kuris ketinamas parduoti už 100 rublių. Paryžiuje parodą ruošė rusų Diagilevo grupės dailininkai ir panoro prijungti šešetą Čiurlionio „Fantastinių pasakų", tarp jų — „Rojų" ir „Demoną"[45]. Kijeve *„Sojuzo"* parodoj buvo išstatyta „Pasaka" (turbūt „Karalių pasaka" — S. *Y.)* ir „Baladė" („Juodoji saulė"). Kas buvo tie „Egipto vartai", nežinia; greičiausiai perkrikštyta „Tvirtovės pasaka", kuri nebuvo parduota (LS, p. 160, išn. 1,2).

Atsiliepdama į Dobužinskio laišką, žmona prašė porą žodžių parašyti apie „galutinį parodos rezultatą" Maskvoje. Ką jai atsakė Dobužinskis, nežinia, bet iš jo atsiminimų žinome, kad ton parodon buvo priimti trys paveikslai— „Rojus", „Nojaus arka" ir „Baladė". Žinomi ir kritikos atgarsiai, kurie palyginti buvo gana palankūs. Net priekabusis *Galiais* pripažino, kad „Rojus" turėjęs nemažą pasisekimą. B. Suiskis pastebėjo didelę Čiurlionio pažangą. S. Makovskis priskyrė jį prie dailininkų koloristų, primenančių prancūzų modernistus. A. Benua iškėlė kosminį jo kūrybos bruožą (Blgr, p. 165—166).

Čiurlionis dar buvo Druskininkuose, kai Žmuidzinavičius kreipėsi į žmoną, prašydamas paveikslų IV-ajai lietuvių parodai. Paroda buvo atidaryta kovo 3 dieną, ir žmonės nustebo radę tik aštuonis Čiurlionio paveikslus. Susidarė įspūdis, kad šį kartą Čiurlionį pakeitė Stabraus-

kas, išstatęs 32 savo paveikslus. Kas buvo tie „aštuoni", niekas tiksliai neišvardija, tik vadina „Fantazijomis", arba „vaidentuvės sutvertas miestas su tokiu giedru, žibančiu oru, su auksu dengtais stogais, auksiniais bokštais bokšteliais, įvairiausių pavidalų rūmais rūmeliais" (G. Petkevičaitės-Bitės Raštai, T. V, 1968, p. 263—264). Tai turėjo būti „Miesto etiudai" arba Raigardo miesto — paskenduolio ciklas. Salia to dar buvo „Angelas", „Demonas", „Preliudas" ir „Fuga" (L Čd, p. 314—317).

Balandžio 11-ą vilniškė paroda buvo perkelta į Rygą, kur išstatyta 28 Čiurlionio paveikslai, ir jie buvę didelė naujiena. „Labai ilgai žiūri visi, bet, rodos, jų turinį mažai kas tesupranta" (Rygos garsas, 1910, Nr. 30). Abi parodos susilaukė neblogų atgarsių lietuvių, latvių, lenkų, netgi rusų spaudoje. Tik daugelį saviškių nustebino M. Biržiškos Čiurlionio kūrinių interpretacija ir epitetas „genialus diletantas" (Visuomenė, 1910, Nr. 3).

Sofija Čiurlionienė jau buvo įsikūrusi Kaune, kai vieną dieną ją pasiekė iš Druskininkų persiųstas laiškas, rašytas Dobužinskio ir pranešąs, kad Kostas išrinktas *„Mir Iskusstva"* draugijos nariu. Tokios draugijos vardo Kostas niekad neminėjo savo laiškuose Sofijai, o ir ji, trumpai pabuvusi Petrapilyje, vargiai ką nors apie tai bus girdėjusi. O buvo šiuo vardu nedidelė naujos krypties dailininkų grupė, sudaryta S. Diagilevo 1898 metais. Ji stovėjo nuošaliai nuo *„Sojuzo"'.* Kostui susirgus, visa pažangesnių dailininkų grupė apsisprendė galutinai atsipalaiduoti nuo sustingusio *„Sojuzo"* ir prisidėti prie šios vakarietiškos *„Mir Iskusstva"* grupės. Taip atsirado to vardo nauja stipri draugija ir „tuomet,— rašo Dobužinskis,— Čiurlionis vienu balsu (vienbalsiai, sutartinai — 5. *Y.)* buvo išrinktas tos draugijos nariu". Prideda ir motyvą: „Tatai įvyko dėl to, kad jis buvo individualus ir sudvasintas. *„Mir Iskusstva"* [„.] dvasia kaip tiktai ieškojo asmeniško ir nuoširdaus, jokiu būdu ne išorinio formalizmo, ir todėl Čiurlionis iš karto pasirodė artimas ir savas" (MKČ, 1938, p. 94, 96).

„Jeigu NK būtų sveikas,— atsakė Čiurlionienė Dobužinskiui spalio 18,— žinoma, labai apsidžiaugtų tapęs naujos „Sąjungos" nariu. Aš nuo savęs galiu pasakyti tiktai

tą, kad jei panorėsite eksponuoti mano vyro darbus ne Peterburge—kadangi nieko naujo nėra — o kur nors kitame mieste, tai tik nurodykite man, ką Jums atsiusti — aš tuoj parašysiu j Druskininkus, ir iš ten išsiųs" (LS, p. 162).

Dėl vyro sveikatos tame laiške rašo:

„Pas mus dalykai tartum gerėja, nors lėtai. Vyras dar sanatorijoje, paskutinės žinios neblogos, bet kada tai baigsis — niekas negali pasakyti" (ten pat).

Sofija buvo gavusi iš Miuncheno turbūt per Petrapilį Kostui adresuotą kvietimą atsiųsti paveikslų į radikaliųjų to meto modernistų parodą. Tai buvo V. Kandinskio ir A. Javlenskio 1909 metais įsteigta *„Neue Künstlervereinig ung München",* kuri 1910 m. rugsėjo mėnesį ruošė antrąją savo parodą. Kvietimas pasiekė ją pavėluotai, dėl to minėtame laiške ji prašo Dobužinskio patarimo-

„Jūs, žinoma, matėte tą pakvietimą iš Miuncheno — gaila, kad jau vėlu ten siųsti. Būkite malonus, pasakykite man, kaip tą padaryti, į ką ten kreiptis ir kokia forma, kad NK darbai patektų j parodą, jei tas *„Neue Vereinigung"* ruoš" (ten pat).

Ką Dobužinskis jai patarė, nėra žinių. Bet pats kvietimas, gautas iš Kandinskio įkurtos ir vadovautos grupės, rodo, kad jo žinota apie Čiurlionio darbus ir norėta juos gauti antrajai parodai.

Dobužinskiui rūpėjp kitas dalykas. Vienas meno mecenatas— Barišnikovas panoro įsigyti Čiurlionio „Noiaus arką" ir siuntė dalį pinigų Čiurlionienės vardu į Druskininkus. Ji buvo jau išvažiavusi j Kauną, ir paštas pinigus grąžino Barišnikovui atgal. Vėliau tą paveikslą iis įsigijo ir pinigus Sofijai persiuntė j Kauną. Dabar „Noiaus arka" yra Leningrade, Rusu dailės muziejuje.

Buvo džiugi staigmena, kai lapkričio 5-ą Sofija gavo iš Raudondvario trumpą atviruką, rašyta Kosto ranka: ..Sveikinu Tave, Zose — Kastukas", ir Stasio prierašas, turbūt Kosto diktuotas: „Galbūt netrukus pasimatysime. BuČMjoiu Danutę" (LS, p. 163; L, p. 266).

Viltis kaip žaibas blykstelėjo ir vėl prigeso. Atrodė, reikia dar laiko, kantrybės ir ramybės. Ką gi reiškia metai, ir tie nepilni, po tokio sukrėtimo, kurį-metų metais rengė pervargimas ir išsisėmimas.

Praėjo gruodis ir sausis. Vasary turėjo būti penktoji lietuvių paroda. Žmuidzinavičius iš anksto maldavo Čiurlionienę atsiųsti Kosto paveikslų daugiau negu praėjusį sykį. Sofija buvo nepatenkinta:

„Gerbiamasis, paroda taip pat man rūpi kaip ir Jums — mano vyro vieta irgi.— Iš Petrapilės ateis 2 paveikslu—kitaip padaryt negalėjau. Gal tai tuo tarpu ir per maža, bet atsiminkite, kad ateinančiais metais bus irgi paroda — o ar galės ką naujo pagaminti Konstantinas, nors ir būtų sveikas — nežinia. Nuo savęs siunčiu 2 didesniu etiudu prie cikliaus „Miestas" ir 6 mažus, ir 3 projektus prie „Rūtos" kurtinos (uždangos — 5. *Y.)* — vis tai *neparduodami.* Motyvą iš kapinių galima parduoti — 50 rb., įdėjau irgi vieną fluorofortą — buvo ji III parodoj, bet nevarsuota — kainą pastatykit 25 rb.—Už tuos paveikslus, kurie ateis iš Petrapilio, pastatykit labai aukštas kainas — dėl to, kad *nenoriu* parduoti, nors skatikas ir labai reikalingas. Aš ir tiesos (teisės — *S.Y.)* neturiu taškyti už menkus niekus — paskui ir pirštus graužd amas nebesurinksi. O tai yra veikalai ateities — jeigu ne pas mus, tai Europos centruose" (,LS, p. 163—164).

Parodoj buvo išstatyta iš viso 15 jo paveikslų, įskaitant ir tuos du — „Piramidžių sonatą" ir „Auką", persiųstus iš Petrapilio. Stabrauskas tuo metu ruošė savo parodą Londone, tad Vilniun teatsiuntė vos vieną paveikslą. Be šių dviejų, kurie stipriausiai lig šiol atstovaudavo lietuvių dailei, paroda atrodė mažiau pajėgi. Po mėnesio ji buvo perkelta į Kauną.

PASKUTINES JO AŠAROS IR MOTINOS RAUDA

„Pavasariop,— rašo sesuo Jadvyga,— atėjo Stasio laiškas, kuris mus sukrėtė: „Kastukas pasveiko!" Atsimenu, kaip tėvai, lyg vieno impulso pagauti, abu atsiklaupė ir abu verkė. Tai buvo dėkingumo ašaros. Po to sekė ir trumpas Kastuko atvirukas — „Vasarą praleisime Druskininkuose"[1] (Atsm, p. 311).

Ir kas atsitiko, kad po mėnesio jis buvo jau mirties patale? Stasys rašė, kad „jis, niekieno nepastebimas, išėjo pasivaikščioti ir, ilgai vaikščiojęs, peršalo" (NR, 1935, Nr. 42, p. 754). „Balandžio mėn. 8 dieną (sen. stilium kovo 26), naktį, M. K. Čiurlionis nusilpo,—vėl rašo Stasys.— Atvažiavęs [...] radau jį labai silpną, tačiau dar kalbėjo. Norint suprasti jo kalbą, reikėjo prie jo prisiartinti. Sesutė užklausė jo, gal pašaukti kunigą. M. K. Čiurlionis linktelėjo galvą. Atvykęs kunigas klausinėjo manęs apie jo gyvenimą ir prisiartino prie jo, ir ruošėsi suteikti jam paskutinį patepimą. M. K. Čiurlioniui dvi stambios ašaros nuriedėjo iš akių ir užsiliko ant skruostų. Kunigas suteikė paskutinį Sv. aliejais patepimą, o ryškūs pavasario saulės spinduliai nušvietė jo išvargusį veidą ir nudžiovino paskutines ašaras. Vėlai popiet M. K. Čiurlionis užmigo. Daktaro patariamas, sugrįžau į Varšuvą, kad anksti iš ryto vėl galėčiau atvykti, bet jau 11 vai. vakaro, 9 dieną, balandžio mėn. gavau telegramą, kad M. K. Čiurlionis mirė" (ten pat).

Prieš mirtį dar spėjo atvykti žmona Sofija. Ji rašo: „Kovo gale gavau telegramą apie staigų pablogėjimą ir, nuvykusi ten, radau savo vyrą be sąmonės. Tai buvo smarkus plaučių uždegimas" (Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1957, p. 103). Galutinė mirties priežastis pagal žinią, gautą iš žmonos, buvo ši: „Staiga pasimirė kraujo išsiliejimu į smegenis" (Z, 1926, Nr. 10, p. 161).

Lenkijoje, Grodzisko parapijos archyvuose, buvo rastos dar tokios papildomos žinios apie jo mirtį. 1911 metų kovo 29 (balandžio 11) antrą valandą po pusiaudienio atvykę Juzefas Gurskis ir Mečislovas Adamskis, abu tarnautojai Raudonajame Dvare gyvenantys, ir pareiškė, kad šių metų vakarykščią dieną, devintą valandą vakaro mirė Mikalojus Konstantinas (dviejų vardų) Čiurlionis, trisdešimt septynerių (iš tikro 35 — S. *Y.)* amžiaus, gimęs nežinia kur, gyvenąs Raudonajame Dvare, sūnus Konstantino ir jo žmonos Adelės, gimusios Radmanaitės, paliko po savęs našlauti žmoną Sofiją. Liudininkai buvę beraščiai, tad kunigas, viską surašęs, jiems perskaitęs šį aktą ir pats vienas jį pasirašęs (LS, p. 165).

Pagal šį aktą, Kostas mirė ne balandžio 9-ą naujuoju stiliumi, kaip rašo Stasys, ir ne 11-ą, kaip prisimena sesuo Jadvyga (Atsm, p. 311), o balandžio 10-ą, vakare 9-ą valandą. Mirė išbuvęs sanatorijoje 14 su puse mėnesių.

Žinia žaibu apskriejo Lietuvą. „Sios nelaimės visa Lietuva buvo pritrenkta" (Z Pg, p. 145). Spaudoj pasipylė pranešimai, nekrologai, straipsniai, užuojautos žmonai ir tėvams, aukos Tautos namams arba Kosto muzikos kūriniams leisti. Lenkų, rusų, latvių, net Petrapilio; ir Prūsų vokiškoji spauda gyvai reagavo į šią tragišką mirtį (Blgr, p. 167—174).

Kaune buvo ką tik pasibaigusi lietuviškoji paroda su 15 Čiurlionio paveikslų. Maskvoje buvo uždaryta pirmoji *„Mir Iskusstva"* paroda, kur buvo išstatyta šeši paveikslai (tarp jų „Vytis", „Rojus", „Aukuras", „Pasaka"); atidaryta ir tos pačios draugijos paroda Petrapilyje su „Vyčio preliudu". „Pastarosios parodos komitetas, gavęs žinią apie Čiurlionio mirtį,— rašo Dobužinskis,— N. Rerichą, A. Benua, O. Brazą ir mane įgaliojo pasiųsti į Vilnių ant Ciurlionies karsto vainiką, kiek atmenu, su parašu apie netekimą genialaus dailininko, mūsų nario" (MKČ, 1938, p. 96—97). Benua tuo metu buvo išvykęs į Paryžių. Dobužinskis jam tuoj parašė laišką:

„Mirė Čiurlionis. Jokių smulkmenų nežinau, gavau vien trumpą telegramą iš jo žmonos iš Vilniaus. Nusprendėme su Rerichu padėti „Meno pasaulio" vardu vainiką, aš susisiekiau su giminėmis, ir mano tėvas pats nuvežė vainiką į kapus. Šiandien pat išsiunčiau telegramą jo vargšei našlei. Be mūsų — Richo, Brazo ir mano parašų, pridėjau ir tavąjį, žinodamas, *kaip* tu jį vertinai" (LS, p. 166—167).

Balandžio 13 (kovo 31) Vilniaus geležinkelio stotyje, 10 valandą prieš pietus, sustojo traukinys su baltais kryžiais pažymėtu vagonu. Ties juo rikiavosi didokas lietuvių inteligentų būrelis su Kosto tėvais, žmona ir giminėmis. Kun. V. Jarulaitis čia pat apsirengęs bažnytiniais rūbais. Karstas iš vagono buvo perkeltas į gedulingą vežimą, ir šis buvo apkrautas vainikais iš gyvų gėlių su plevėsuojančiais kaspinais. Procesija per miestą vyko į Rasų kapines ir sustojo prie kapinių koplyčios. Karstas

skendo tarp žvakių ir gėlių per gedulingas Mišias, egzekvijas, paskutinį *„Requiem".*

Prie duobės genčių ir tautiečių vardu prabilo jaudindamasis kun. Jarulaitis, paskui „Dailės" draugijos pirmininkas Žmuidzinavičius, pagaliau profesorius Ruščicas savo ir kolegų vardu:

„Mes, kurie matėme jo talentą pražystant iš pat pirmųjų netikėtų apsireiškimų iki vėlesniųjų kas metai laukiamų gausių jo dovanų, atsisveikiname su žmogum nesutepto grynumo, su draugu, turėjusiu prakilnius siekimus, ir giliai palaikysime atmintyje tragiškai pertrauktą dainą... Yra vienas Čiurlionies paveikslas, jums gerai žinomas. **Iš** bundančios šviesos iškyla paukštis ir plačiu savo sparnų mosterėjimu aplenkia viršukalnius ir lekia tolumon. Tai „Žinia". Tokia žinia nešinas atėjo Čiurlionis. Buvo pranašėjas naujos jaunosios dailės, kuriai davė savo atskirą žymę, o savo žemei ir savo tautiečiams skelbė bundančio juose pavasario grožę" (VI, 1911, lit. pr., Nr. 41).

Po to senutė žilgalvė mama prabilo dzūkų papročiu savąja rauda. Baisus graudulys perbėgo visus.

Karstas buvo nuleistas duobėn, ir pasipylė ant jo saujelės smilčių ir pušų šakelės. Čia pat buvo užžertos žemės, ir iškilo kapo kalnelis, o ant jo buvo įsmeigtas baltas medinis kryžius. Ant kryžmų pradėta kabinti vainikai: „Dailės" draugijos su įrašu „Dvasios galiūnui ir draugui", prof. Ferdinando Ruščico, „Rūtos" draugijos „Dailės milžinui", daugiatautės vilniečių dailininkų draugijos trim kalbom „Savo įsteigėjui — Čiurlioniui", petrapiliškio *„Mir Iskusstva"* — „Be laiko mirusiam Milžinui — brangiam M. K. Čiurlioniui", lenkų jaunuomenės ratelio *„Wyzwolenie"* vainikėlis ir puokštės žmonos, dukrelės bei tėvų, brolių, seserų vardu. Taip tas laidotuves **aprašei** Gab. Petkevičaitė „Lietuvos žiniose" (Nr. 39). Ta pati jo gerbėja baigia: „Niekieno tėvynėje nežinomas ir neglobiamas klestėjo jo talentas. Atėjo jau gerokai subrendęs ir gausia ranka papylė brangias dovanas. [...] „Vartai", visuomet „vartai" Čiurlianio paveiksluose! Ir kalnai, ir nežinomo pasaulio aukštybės! Ar nežiūri jie šiandien į mus iš savo rėmų it be laiko suvytusio dailininko giliausis sielos pajautimas..." (ten pat, Nr. 38).

Šeštas skyrius

„NORĖČIAU, KAD MANE SUPRASTŲ"

Dabar jis mirė. Pasigirdo pagyrimo balsai. [...] Bet f...f dažniausiai girdimas vienas ir tas pats įvertinimas: jis negiriamas ir nepeikiamas, jis tiesiog nesuprantamas.

V. Ciudovskis

Čiurlionio gyvenimas užsibaigė tragiškai, kaip Van Gogo, Nyčės, Herderlino, Berdslio, Skriabino, Vrubelio. Tai, kas vadinama gyvenimu — „įvairios gyvenimiškos smulkmenos ir mažmožiai", jam ir nebuvo svarbu. Kas iš tikro jam rūpėjo — tai „gyvenimo rezultatas — darbas ir jo vertė" (LS, p. 83).

Darbas tačiau nutrūko pačiame įsibėgėjime, ir tai, ką norėjo pasakyti, nebespėjo. Ką pasakė, pasakė jausdamas gilų „skirtumą tarp minties ir minties. Vienos jų yra tartum kūniškos, materialios, ir tos greitai miršta, ir niekas jų niekad negali prisiminti, o kitos yra visai kitokios, ir tos yra tartum sielos mintys, o kas jas girdėjo, niekados nepamirš" (ten pat, p. 81).

Nepamiršo jo ir jo darbų, kas girdėjo ir matė. Bet ar daug kas matė? Vilnius ir Kaunas matė tik apie pusę jo kūrinių ir girdėjo keletą koncertų. Varšuva, išskyrus profesorius ir draugus, beveik nieko nematė ir negirdėjo. Petrapily tris kartus buvo eksponuoti tik pavieniai darbai, kaip ir Maskvoje du kartus. Mažas jo muzikos nuotrupas Petrapily girdėjo tik saujelė mėgėjų. „Gyrė, žinoma, labai, tačiau kaip tik tą, kas nebuvo verta, o kas tikrai mano ir nauja, to, matyt, nesuprato. [...] Norėčiau, kad mane suprastų" (ten pat, p. 68—69).

Nūnai po mirties darėsi didžiausia problema, kaip jį suprasti. Kritikai nesiliovė spėlioję, analizavę ir filosofavę eidami nuo vieno kraštutinumo ligi kito. Pirmosios brandesnės įžvalgos prasidėjo su pomirtiniėm jo parodom, ypač Rusijoj.

POMIRTINES PARODOS LIETUVOJ IR RUSIJOJ

Buvo balandžio 23 diena, pirma valanda po pietų. Žmonių būriai rinkosi į „Liutnės" salę Vilniuje, kurioje taip neseniai pasibaigė penktoji lietuvių dailės paroda. Tada buvo kitos nuotaikos. Dabar džiaugsmas pynėsi su liūdesiu. Džiaugsmas, kad pirmą sykį pamatys „visą Čiurlionį", o, liūdesys, kad nebematys jo paties.

Tik trys savaitės, kai jis mirė. Spaudoj dar buvo neišsibaigę apgailestavimai ir nekrologai. O štai ir jo pomirtinė—asmeninė paroda... Žiūrovai, pasak G. Petkevičaitės, „nustebę, kaip ir išsigandę viso to, ką čia gaunate paregėti", rodos, laukia, kad prabiltų pats Čiurlionis—pravertų savo kūrinių slėpinį. „O tas slėpinys tuo tarpu nesiliauja pats iš visų parodos kerčių ir sienų į mus žiūrėjęs. [...] Žiūrėtojas [...] parodoje tų taip, nepaprastų vaidentuvės tvėrinių ima jaustis kaip ir kokioje šventvietėje, laike kaži kokių iškilmingų, kad ir ne visai suprantamų, pamaldų" (Raštai, T. V, p. 287).

Paroda pagarsinta „Viltyje" jau balandžio 1 — kitą dieną po Čiurlionio laidotuvių Rasose. Prireikė trijų savaičių norint surinkti kūrinius, kurių „vieni buvo parodoje, kiti Lietuvių Dailės Draugijoje, dar kiti pas gimines ir pažįstamus" (MKC, 1938, p. 98). Surankiojo juos ne P. Rimša, kaip teigia sesuo Valerija Karužienė, o Žmuidzinavičius, aplankęs tėvus Druskininkuose, žmoną Kaune, Volmanus Varšuvoje. Iš Petrapilio Dobužinskis atsiuntė pas jį likusių etiudų aplanką (LS, p. 167; Blgr, p. 178). Surinkta apie du trečdaliai visų darbų —218 paveikslų, be to, grafikos darbų, fluorofortų, piešinių, vinječių, kompozicijų (Z Pg, p. 145).

Paroda truko ligi gegužės 18-os (sen. st.). Žmonės ėjo kasdien, kiti grįžo dar ir dar kartą. Įvykis buvo reikšmingas visiems Vilniaus gyventojams, ne tik lietuviams. (Paroda buvo garsinama trim kalbom — lietuvių, rusų, lenkų.) Iš Vilniaus ji perkelta į Kauną gegužės 21 ir užtruko daugiau kaip tris savaites — ligi birželio 18-os, nes čia žmonės vyko ir iš tolimesnių vietovių.

Spaudos atsiliepimai palyginti buvo gausūs, bet mažai kuo skyrėsi nuo ankstesnių. M. Biržiška apibūdino

Čiurlionio kūrybinį kelią; L. Gira rašė apie kosminę jo tematiką ir nuotaikų bei formų kontrastiškumą. Rašytoja Pšibiliauskienė—Lazdynų Pelėda siejo Čiurlionio kūrybą su lietuvių pasakomis bei legendomis. Kita rašytoja — Gab. Petkevičaitė pažymėjo, kad „Ciurlianis savo tvėrimuose stato amžinybę ir šio pasaulio laikinumą viens ties kitu arba, geriau sakant, vieną prieš kitą. [...] Bet niekas, rodosi, pas Ciurlianį taip prie savęs netraukia, nehipnotizuoja kaip jo erčia (erdvė — S. *Y j,* pilna visuomet ypatingos, gyvos šviesos" (Blgr, p. 175—176, 182). *„Kurjer Wilenskl"* (Nr. 91) Čiurlionio kūryboj pastebėjo ypatingą harmoniją, labai individualų spalvos ir piešinio traktavimą; paveikslai esą verčia mąstyti, o į juos žiūrint tartum girdi kažkokią nežemišką melodiją. Vilniaus rusų laikraštis *„Severo-zapadnyj golos"* per tris numerius išspausdino dail. L. Antokolskio studijinį straipsnį, kurį baigia taip: Čiurlionio kūryba „yra labai vertingas įnašas į žmonijos kultūrą" (Blgr, p. 181, 177).

Velionio vardui įamžinti buvo garsinami „Dailės" draugijos užmojai — leisti jo muzikinius kūrinius, išpirkti jo paveikslus, įrengti pastovią parodą Vilniuje. Tautiečiai atsiliepė aukomis net iš Petrapilio, Smolensko, Rygos, Krokuvos. Aukotojų sąrašai buvo skelbiami spaudoje. Susirūpinta pirmiausia laikinom patalpom pastoviai kurinių parodai. Jų beieškant, spalio 26-ą nelauktai mirė Sofija Gimbutaitė, viena iš tų, kuri globojo Čiurlionį Vilniuje ir iš jo buvo gavusi dovanų du paveikslus — „Žaliąjį laivą" ir „Nuliūdimą". Prieš mirdama juos perleido „Dailės" draugijai. Jos žinioje laikinai buvo ir visi kiti paveikslai, eksponuoti pomirtinėse parodose.

Parodą panoro ruošti *„Mir Iskusstva"* draugija. Tai laikė „savo šventa pareiga", kaip rašė Dobužinskis užuojautos telegramoje Čiurlionienei (VI, 1911, Nr. 39). Paroda buvo numatyta Maskvoje ir Petrapilyje. Rudeniop jiems buvo pasiųsta 158 Čiurlionio paveikslai, 11 piešinių, 16 grafikos darbų ir 30 fluorofortų. „Kelionėje iš Vilniaus į Maskvą [...] ne vienas jų gerokai nukentėjo" (MKC, 1938, p. 99).

Maskviškė paroda atidaryta gruodžiopradžioj ir truko beveik visą mėnesį. „Neišdildomą įspūdį išsineša žiū-

rovas,— rašė S. Mamontovas — iš pomirtinės Čiurlionio darbų parodos. Čiurlionio paveikslai — tai paslaptinga poema, panaši j Apokalipsę, kartais šiurpi, kartais graži kaip svajonė." V. Borinas pavadino Čiurlionį „biblinių poetu, dangaus gilumų poetu", S. Glagolas — „kažkokios naujos apokalipsės" iliustratoriumi. Kobaltas — „rafinuotos fantazijos dailininku, giliu estetu-mistiku". Vieni, kaip B. Suiskis, Čiurlionio kūrybą siejo su Lietuvos gamta ir jos pasakomis, kitiems, kaip P. Etingeriui, atrodė, kad jo savitas menas skamba „nuostabiu akordu bendroje rusų meno simfonijoje". Jis rašė ir anglų spaudoj *(„The Studio")* Londone: Čiurlionis priklausęs prie tų dailininkų, „kuriems niekad nepavyksta tapyboje visiškai tiksliai išreikšti savo fantastinių regėjimų".

Dėl Čiurlionio technikos ir kolorito S. Mamontovui atrodė, kad jis nesiskiriąs nuo kitų tapytojų, tuo tarpu M. Simonovičiui — Čiurlionis visiškai originalus ne tik tematika, bet ir technikos ir kolorito požiūriu. Jis leidosi į filosofinių, dramatinių, psichologinių Čiurlionio kūrybos pagrindų aiškinimą, taip pat jo tapybos ryšį su muzika. N. Maškovcevas Čiurlionį dailininką iškelia kaip svarbų reiškinį meno pasaulyje, tačiau neturintį ryšio su *„Mir Iskusstva"* grupe (Blgr, p. 177—180, 195—196).

Iš Maskvos paroda perkelta į Petrapilį ir atidaryta vasario (1912) pabaigoj. Prieš atidarant, atvyko Čiurlionio našlė Sofija ir paprašė parodos kataloge pakeisti kai kuriuos pavadinimus (MKC, 1938, p. 97). Siunčiant iš Maskvos, dalis paveikslų vėl nukentėjo (ten pat, p. 99). V. Čiudovskis suskaičiavo jų Petrapilio parodoj tik 125 (Z, 1930, Nr. 1, p. 18), vadinas, 33 iš Vilniaus pasiųsti paveikslai nebuvo visai eksponuoti. Gal buvo kalta ankšta patalpa, nes paveikslai iškabinti keturiomis eilėmis, be to, neturėjo tinkamo apšvietimo. Dėl to spaudoje buvo priekaištų parodos rengėjams.

Kritikai po Maskvos parodos, matyt, nebenorėjo kartotis, dėl to mažiau terašė. Plačiu straipsniu apie Čiurlionio kūrinių filosofinį turinį atsiliepė A. Benua. Kažkoks Esemas iškėlė jo „įkvėptą" grafiką. Nepasirašęs autorius *„Večernoje vremia"* laikraštyje (Nr. 46) Čiurlionį laiko individualistu ir jo kūrybos šedevrais pavadino sonatų ciklus.

Kai kuriuose iš tų ciklų jam pavykę perduoti garsų gamai ir muzikines nuotaikas (Blgr, p. 193—194).

Parodoms pasibaigus, buvo atrinkti trys Čiurlionio paveikslai į antrąją tarptautinę postimpresionistų parodą Londone. Prie parodos ruošos daug prisidėjo Londone gyvenąs rusas (kiti vadina lietuviu) Borisas Anrepas, su kuriuo ryšį palaikė M. Dobužinskis. Pastarasis, pasitaręs su V. Ivanovu, parinko didįjį „Rex'ą" ir „Kalną" („Pilies pasaką"?); koks buvo trečias paveikslas, nežinia. Paroda, buvo atidaryta 1912 spalio 5-ą Graftono galerijoj ir truko ligi gruodžio 31. Londone išeinąs *„The Russian Review"* (1913, Nr. 1), rašydamas apie muziką Skriabiną, prisimena ir Čiurlionį. „Kas matė parodoje vieną pastarojo paveikslą, pavadintą „Rex", kurio centrą užima liepsnojanti ugnis, [...] tas tikrai pastebės tų dviejų menininkų (Skriabino ir Čiurlionio) transcendentinių siekių giminingumą"[1]" (ten pat, p. 205).

MIRTIES METINĖS PETRAPILYJE

Balandžio 15-ą Petrapilio konservatorijos mažoje salėje įvyko literatūrinis muzikinis minėjimas su kai kuriais eksponuotais paveikslais. Minėjimą rengė sudėtinėm jėgom „Lietuvių labdaringoji draugija", *„Mir Iskusstva"* ir „Dabarties muzikos" draugija, kuri 1909 m. buvo surengusi Čiurlionio kūrinių koncertą. Iniciatyvos, pasak Dobužinskio, ėmėsi *„Mir Iskusstva"* ir *„Apollon"* žurnalas (MKC, 1938, p. 97). Programa buvo paruošta dviem kalbom — lietuviškai ir rusiškai.

Koncerte atlikta muzikinė Čiurlionio poema „Miške", kantata *„De profundis",* kvartetas, fortepijoninis ciklas „Marios" ir keletas preliudų. Literatūrinėje dalyje kalbėjo „Apolono" redaktorius S. Makovskis, meno kritikas V. Čiudovskis ir rašytojas, filosofas ir meno kritikas V. Ivanovas. Pirmieji du aptarė jo tapybą bendresniais požiūriais, o pastarasis — jo kūrinių mistiškumą.

Minėjimą vertino Petrapilio rusų, lenkų ir vokiečių spauda. *„Dziennik Petersburgski"* (Nr. 625) pabrėžė, kad „Čiurlionio muzikos kuriniai padėję suprasti jo paveiks-

lus. Išklausius „Marių" ciklą, darosi suprantamas to pavadinimo paveikslų ciklas. [...] Savo dvasia Čiurlionis gimininga lenkų rašytojui ir dailininkui S. Vyspianskiui, o iš dabartinių — M. Vavženieckiui". *„St. Petersburger Zeitung"* (Nr. 108) pasigedo ryškesnio charakterio simfoninėj poemoj „Miške"; geresnė esanti kantata *„De profundis";* „fortepijoniniai kūriniai šopeniški, vertingi; fortepijoninis ciklas „Marios" — hipermodernus kūrinys". Tas pats laikraštis (Nr. 107) atskirai vertino parodinę dalį: tai esąs „žodžiais neišsakomas menas, ribų neturinti fantazija"; primena ir menų sintezę, tik paveikslų ekspozicija buvusi nelabai tinkama ir nebuvę paaiškinimų. *„Russkaja chudožestvennaja letopis"* (Nr. 8—9) kritiškai vertino muzikinius Čiurlionio kūrinius „Miške", *„De profundis"* ir kai kuriuos preliudus, o teigiamai — kvartetą, preliudus d-moll ir b-moll ir ypač „Marias" (Blgr,, p. 194, 198).

„Mir Iskusstva" ketino paruošti veikalą apie Čiurlionį ir išleisti jo paveikslų reprodukcijas. Tais metais Petrapilyje iš tikro pasirodė du leidiniai: B. A. Lemano monografijėlė *„Curlianis"* ir specialus „Apolono" sąsiuvinis (Nr. 5) su Čiudovskio, Ivanovo ir Makovskio pasakytomis kalbomis mirties metinių minėjime.

Lemano veikalėlis, išspausdintas Butkovskos leidykloj, buvo mažo formato su 28 teksto puslapiais ir 24 reprodukcijomis, iš jų 3 spalvotos, ir paties Čiurlionio nuotrauka. Pirmoje knygelės dalyje Lemanas rašo apskritai apie ritmo reikšmę dailėje ir apie spalvų bei garsų gamos santykį. Antroj daly, pateikęs biografinių žinių, autorius teigia, kad Čiurlionis buvęs persiėmęs indų bei teosofų pažiūromis. Tai esą rodo jo paveikslai su įvairiom „sferom", spiralėm, elipsėm, kurios simbolizuoja gyvenimo ritmiką. Čiurlionis, autoriaus žiniomis, domėjęsis indų filosofija ir priklausęs spiritistų rateliui. Tuo remdamasis, autorius vadina Čiurlionį „vienatiniu Kosmo religijos sekėju, vertu to vardo".

„Apolono" redaktorius S. Makovskis, išleidęs specialų žurnalo sąsiuvinį, rašo: „Kai pirmą kartą prieš trejus metus pamačiau beruošdamas „Salono" parodą juos (Čiurlionio paveikslus — S. *Y.),* aš iš karto įtikėjau į Čiurlionies talentą ir daviau jam progos pasirodyti su savo „sonatom" rinktinių teptuvo menininkų tarpe". Dabar savo straipsnyje[47] analizavo jo kūrybą, ypač iškeldamas ketvertą jos bruožų: muzikalumą, spalvingumą, mistiškumą ir nacionalumą.

Čiurlionio gyvenimas buvęs lyg nebaigta daina, o jo kūryba buvusi daugiau muzika nei tapyba. „Savo fantastinius paveikslus jis [...] *dainavo* švelniomis spalvomis, linijų raštais, visad keista ir individualia kompozicija, reikšdamas kažkokias kosmines simfonijas... Jo sieloj garsai persikūnydavo į matomus paveikslus, j vaizdų pasaulius, į užburtas vizijas [...]. Kai. kuriuose paveiksluose visa tai atvaizduota krūvoje, apokalipsiniam ankštume, mums nesuvaikomu, o vis dėlto įtikinančiu kontrapunktiniu taisyklingumu [...]. Kiti darbai (ankstybesnieji) — dar raiškiau muzikalingi; jie ne kas kita kaip grafinės iliustracijos muzikos kūriniams [...]. Toliau [...] jo kompozicijos pamažu atsipalaidojo nuo kontrapunktiško atitrauktinumo. [...] Išsiplėtė kompozicijos uždaviniai, turtingesnės paliko spalvos ir tarp simboliško bei kosmiško pobūdžio užmanymų [...] ėmė reikštis detalės labiau, artimos žemei. [...]

Tas muzikas, tas fantastas, tas trapiai gilus mistikas buvo taipgi ir spalvų burtininkas [...]. Dauguma jo paveikslų griežtai išlaikyti „vyraujančiam tone" — auksiniam rausvai, dulsvai žaliam, trapiai žydriam, spinduliuojančiai raudonam ir tiesioginai džiugina akį, dargi anksčiau, neg suvaikysi jų paveikslingą turinį. Čiurlionis kažkaip iš karto įkvėpiai pasiekė tai, kas paprastai pasiekiama po didelių pastangų ir ilgų ieškojimų — spalvų gamos taurumą. Net jo ankstybuos darbuos [...] stebina kolorito jausmas, parinkimas, dažų atspalviai. Įsidėmėtinas ir jo mokėjimas gražiai užpildyti drobės erdvę, sukurti kažką vienatinga ir vienalytį iš kompozicijos dalių ir pasiekti paprasčiausiomis priemonėmis nepaprasto peizažo turiningumo. [...]

Čiurlionies „pasakos" — tai haliucinacijos, įžvelgimas į anapus realių daiktų, realinės gamtos. Jos stebina ne pasakišku išmislu, bet savuoju irracionalingumu. Ne dekoratyviškai išgalvotai, įkvėptai irracionalūs [...]. Visa

sudaro mumyse kažkokių tolimų, svetimų perspektyvų, metafizinių galimybių nuojautą, mum paslėptą žemiškoj tikrenybėj. Ciurlionies paveikslai ne blaiviom, skeptiškom sielom. Reikia suprasti ir pamilti jo kliedesį, reikia pasiduoti burtams, kartu su dailininku peržengti matomas ribas ir užu jų pajusti Nematomybę, lyg atšviestą begalinėj veidrodžių eilėj... Jeigu dabarties individualistai iškovojo sau teisę laisvai vaizduoti gamtą, laisvai išreikšti linijomis ir spalvomis josios įtaką dailininko sielai, tai Čiurlionis nužengė toliau — nuo įspūdžių laisvumo, nuo koncepcijos subjektingumo į tai, kas, mistikos kalba betariant, vadinasi „dvilinkų regėjimu"... [...]

Ciurlionies kūryba, be abejo,— tautiška, nepaisant manierų subjektyvizmo ir temų atitrauktinumo. Jis ne tik — amžiaus sūnus, bet ir savo tautos dainius. Ir galbūt dėl to taip juntama „legenda" jo paveiksluose, ir lyrizmas sugyvena čia su kažkokiu epingumo atspalviu. Apreikšdamas save, savo irracionalų pasaulio suvokimą [...] Čiurlionis netyčiom kalba ir apie; savo tėvynę, apie lietuviško primityvo poeziją. [...] Tautinė dirva visad buvo apsaugančia meno jėga; dailininkas, mokąs prisiklausyti į tautos gyvatos amžių bylojimą, kad ir kažin kokis būtų jo pasaulio suvokimas ir kad ir kažin kaip blogai būtų vienlaikių suprastas, neišnyks be pėdsakų."

Makovskis neišvengė netikslumų: „tapyti jis tepradėjo tik 1908 metais pradedant, apsigyvenęs Petrapilyje; beveik visa, kas teikia supratimą apie jo tapybinį talentą, padaryta paskutiniaisiais metais..."

PAVEIKSLAMS GRĮŽUS SAVON ZEMEN

Po iškylos į Rusiją (ir Angliją) Čiurlionio kūriniai vėl grįžo į Vilnių. Lietuvių spauda atidžiai sekė tos iškylos rezultatus: atpasakojo rusų kritikos atsiliepimus arba juos tiesiog vertė. Buvo skelbiamos ir kitos žinios. *„Mir Iskusstva"* rengianti knygą lietuvių ir rusų kalbomis apie Čiurlionį (Sl, 1912, Nr. 12). Aleksandro III muziejus Petrapilyje teiravęsis, kurie Čiurlionio paveikslai parduodami (VI, 1912, Nr. 28), ir nupirkęs „Preliudą"

(Vienybė lietuvninkų, 1913, Nr. 15). Kiti paveikslai — „Piramidžių sonata", „Nojaus arka", „Juodoji saulė" buvę parduoti privatiems asmenims (MKČ, 1938, p. 99).

Dėl rusų kritikos būta ir kritiškų reakcijų. Vyt. Bičiūnas „Vaivorykštėje" (1912, IV kng.) oponavo S. Makovskiui ir B. A. Lemanui. Argi dėl to, kad Čiurlionis kai kuriuos savo paveikslus pavadino muzikiniais vardais, jo kūriniai, kaip teigia Makovskis, pasidarę „labiau muzika negu tapymas" arba grafinės muzikinių veikalų iliustracijos?[48] Bičiūnas abejoja ir kitu Makovskio teiginiu, kad Čiurlionio kūriniuose, girdi, jaučiama japonų tapybos įtaka. O dėl Lemano, ką gi jis nauja pasako, teigdamas, jog jo „paveikslai kupini ritmo ir harmonijos"?

Rusų spaudos bei leidinių atsiliepimai žadino ne tik savų tautiečių akylesnį dėmesį Čiurlionio kūrybai. *„Przegląd Mlefiski"* (1912, Nr. 3) rašė, kad Čiurlionis buvęs „didelis menininkas, poetas ir mąstytojas", „įspūdinga, gili, kūrybinga prigimtis". į Krokuvą buvo pasiųsta keletas jo paveikslų ten rengiamai *„Sztuka"* („Meno") parodai.

Vl-oje lietuvių dailės parodoje, kuri vyko 1912 m. birželio mėnesį, Čiurlionis buvo atstovaujamas vienu „Aukos" paveikslu. Bet pažymėta, kad jo darbus primena Petro Kalpoko „Laidotuvės", „Ugnies raiteliai", „Užburtas miestas" ir „Pagunda". Panašumo turėjusios ir P. Rimšos vinjetės. Sekimu palaikytas ir A. Žmuidzinavičiaus „Raitelis" („Vytis"). Vėliau tokių reiškinių pastebėta Kazio Šimonio, Adomo Varno (Mūsų menas, 1938, Nr. 3, p. 51), netgi K. Stabrausko ir N. Rericho kūryboje. Sekti Čiurlioniu vis dėlto pasirodė nelengva, gal visai neįmanoma. Nebent—jį lyginti su kuo nors, kaip tai darė A. J. Herbačiauskas: Čiurlionio kūryba turinti tokią reikšmę lietuvių dailei kaip A. Baranausko „Anykščių šilelis" lietuvių poezijai *(Gtos bolu,* Krokuva, 1912, p. 206). Iš palyginimo 1912 metais „gimė" ir „Čiurlionio kalnai" šiaurės ašigalio jūroje, Prano Juozapo žemėje[49].

1913 metai buvo reikšmingi šiais įvykiais. Gegužę vyko VH-oji lietuvių dailės paroda, kurioj pirmą sykį buvo išstatytas Čiurlionio paveikslas „Kristus"; jame giliai suvokta „portreto psichologijos problema" (VI, 1913, Nr.

55). Spaly atidaryta pastovi Čiurlionio paveikslų paroda Vilniuje; iškilmėse kalbėjo A. Žmuidzinavičius lietuviškai, J. Vileišis rusiškai, S. Kairys lenkiškai ir Z. Žemaitis gudiškai. Tai parodai kun. V. Jarulaitis atsiuntė autoriaus jam dovanotą „Raigardą" (Lž, 1914, Nr. 18). Čiurlionio brolis Jonas „Rūtos" vakare lapkričio 13 skambino fortepijoninius Kosto kūrinius. Gruodžio 10 Vilniaus simfoninis orkestras surengė koncertą, kuriame centrinę vietą užėmė Čiurlionio kūriniai; orkestras, choras ir pianistas Ratasepas atliko jo preliudą d-moll, „Rudenį", „Lietuvių dainelę", „Humoreską", simfoninę poemą „Miške", kantatą *„De profundis"* ir dvi ištraukas iš „Jūros" (G. Petkevičaitė, Raštai, T. V, p. 298). Gruodžio 31 prie „Dailės" draugijos įsisteigė „M. K. Čiurlionio kuopa", kurios tikslas buvo atpirkti iš giminių paveikslus ir steigti galeriją.

„Dailės" draugijos apskaitose, išleistose 1913 metais, minimi šie numatyti darbai: išleisti albumą „Mikalojus Čiurlionis", rengti jo atminimui skirtą knygą, sudaryti jo paveikslų katalogą. Duodamos ir piniginės apskaitos dviejų fondų paveikslams išpirkti ir muzikos kūriniams leisti. Derybos su S. Čiurlioniene dėl paveikslų buvo baigtos berods 1913 m. gale ar kitų pradžioj. Tapybinis palikimas įkainotas 25 000 rublių (VI, 1914, Nr. 17), ir ta suma numatyta išmokėti S. Čiurlionienei per 20 metų (MKČ, 1938, p. 99).

„APOLONO" LEIDINYS ČIURLIONIUI

1914 metų pradžioj, sausio 16, V. Ivanovas skaitė viešą paskaitą Maskvoje apie Čiurlionį ir menų sintezę. Paskaita kartu su V. Čiudovskio straipsniu buvo išspausdinta „Apolono" žurnale kovo mėnesį (Nr. 3) ir po to parengta atskiru leidiniu, kurį sudarė 58 puslapiai teksto ir 35 Čiurlionio darbų reprodukcijos. Žurnalas ir jo atspaudas buvo plačiai paskleisti ir sukėlė nemažą susidomėjimą, juoba kad abu autoriai buvo žinomi meno kritikai.

Čiurlionio bandymas panaudoti muziką tapyboje buvo jau pastebėtas rusų kritikoje nuo to meto, kai pirmieji

jo darbai pasirodė 1909 m. Petrapilio parodoje. Sis klausimas darėsi lyg kokia visų kartojama tezė, nors kai kurių atmetama. Ivanovas bandė ieškoti tikslesnio atsakymo[50].

Autorius pripažįsta, kad „giedančių spalvų ir švytinčių garsų" harmonijos „mene [...] neįmanoma realizuoti. Čiurlionis nė nemėgino jos įkūnyti, bet pačią problemą iškelti mokėjo. [...] Čiurlionio meniškas savitumas ir yra visų pirma savotiškas metodo naujumas. Regimos kontempliacijos elementų tapybinis apdirbimas pagal principą, pasiskolintą iš muzikos,— štai, mūsų nuomone, jo metodas". „Pirmapradė tapybinio vaizdo melodija yra tematiškai vystoma pagal muzikos dėsnius, harmonizuojama ir varijuojama, veržiasi į didžiausią įtampą ir paskutinį savo energijos apreiškimą, pagaliau pinasi su kitom temom-vaizdais, kurie savo ruožtu juda savo muzikinėm orbitom. [...] Čiurlionis išvengė pavojų nevykusiai sujungti ir suniveliuoti abu menus, bet atsistojo akis į akį prieš estetinę antinomiją."

Muzika, kaip išeities taškas, kildinęs ir kitas tapybines Čiurlionio kūrybos apraiškas. „Muzikinio pasikartojimo principas virto jam apreiškimu, kad greta išorinio pasaulio egzistuoja kiti pasauliai, kurių nematomos energijos ir pirminiai vaizdai tarytum nusėda apčiuopiamo daiktiškumo formose... Dailininką visą persmelkia kosminiai jutimai [...]."

Su tuo autorius sieja ir Čiurlionio religingumą, kurį tačiau „ne kontempliacijos postulatai sudaro [...]. Iš atskirų [...] kūrybos momentų mes matom religinį dailininko kelią. [...] Matom jo *„Te Deum"* tame išaustam iš saulės spindulių „Himne" [...]. Matom niaurius jo skaistyklos slėnius. [...] Išgirstam jo klyksmą *de profundis [...]* pavidale dviejų maldingai ir bejėgiškai iškeltų rankų-šešėlių blausaus, naktinio, tuščio dangaus šaltyje. Tačiau pagrindinis visų Čiurlionio religinio jausmo apraiškų motyvas yra kilimo motyvas. Nepavargstanti dvasia perveria uolų ir piramidžių smaigaliais, perpjauna laiptais, orinėmis galerijomis, varpinių viršūnėmis uždangą po uždangos, paklusni skambančiam širdy amžinajam *„Sursum".*

Čiurlionis esąs vienišas žmogus. „Vienišas — ne išorine, biografine prasme ir netgi ne vien psichologine, [...] jis vienišas savo padėtimi šių dienų kultūroj [...] ir savo tarpine ir tarytum neutralia padėtimi tarp atskirų meno sričių. Čiurlionis neabejotinai muzikas, ir ne tiek dėl savo specialių muzikinių darbų, kuriuos vargu ar apvainikavo tikrai nauji ir reikšmingi kūriniai, kiek dėl bendro vyravimo muzikinės stichijos, lyg ir užtvinusios visą jo dvasios sąstatą..." Ir Ivanovas klausia: „ar Čiurlionis tikrai buvo tapytojas?" Kaip tapytoją jį esą būtų sunku aptarti, dar sunkiau iš jo mokytis. Jeigu jis tapytojas, tai „neradęs sau vietos menuose" ir ta prasme vienišas, bet pasilikęs „ištikimas savo menui. [...] Ir jeigu muzikinis elementas nutolina Čiurlionį nuo tapybos stichijos, tai vizijinis elementas, kiek jisai įžiūrimas jo kūryboj gryname pavidale, be jokių priemaišų [...] daro jį nepaprastai reikalingą ir vertingą ir tapybai kaip tokiai, kuri neužmirš šito jo nuopelno".

Ivanovas daro tokią galutinę išvadą. „Tie menų sintezės bandymai, kurių pavyzdį matom Čiurlionio kūryboj, išplaukia iš siekimo paversti derinamus menus tarnybinėm priemonėm pasiekti tikslui, esančiam už) jų ribų. Kadangi tokiu atveju pažeidžiama kiekvieno iš tų menų prigimtis ir menininko santykis su jais pasidaro nebeintegralus, šitie bandymai negali būti pripažinti teisėtais. Bet, jeigu menui tarnaujama giliai ir ištikimai, ar leistina apskritai subordinuoti jo vientisą ir vidujiniai neliečiamą organizmą bet kam, pastatytam aukščiau už jį? Mūsų laikais, vyraujant paviršutiniškam estetizmui, daugelis į tai atsakys: „Ne, jokiu būdu". Bet visi tūkstančiai metų menų istorijos žemėje teigė ir vykdė tokią subordinaciją."

Kas gi toji menų subordinacija ir koks jos „tarnybinis" tikslas? Ivanovas atsako: „Amžinas meno uždavinys — Žmogus, ir ne žmogaus nauda, o jo paslaptis. Ir tik tiek tai, kuo žmogus tapo, kiek tatai tarnauja keliu į tai, kuo žmogus bus. [...] Žmogus savo vertikalėje, savo augime į gelmę ir į aukštį — štai meno turinys" (Metmenys, 1967, Nr. 13, p. 38—46).

Antrasis autorius, V. Čiudovskis[51], pripažįsta, kad Čiurlionis išsiskyręs iš minios, dėl to „buvo pajuoktas, buvo

pasmerktas". Dabar, po mirties, nei giriamas, nei peikiamas[1]^- „tiesiog nesuprantamas". O „jis galima suprasti, jis verta suprasti!" Ir pirmučiausiai „jis privalu suprasti kaipo tapytojas", nemaišant jo su muziku. Jo paveikslų kalba „taip paprasta, taip aiški, taip vienalytė", ir juose „nėra jokių nereikalingų smulkmenų, ten viskas svarbu". Iš kur tad atsirado jam segamas muzikinis tapybos sąskambis? „Bendroji nuomonė be jokio patikrinimo priėmė tai, ką pakuždėjo išorinis jo gyvenimo atsitiktinumas: jis esąs muzikas, bandęs spalvomis išreikšti savo garsų vaizdus."

Muzikinis jo talentas buvęs neabejotinas, bet šios srities jo kūriniai nerodą kažko nauja ar savaiminga, juoba ko nors genialaus. „Tuo tarpu tapyboj jis surado negirdėtas lytis ir išreiškimo būdus." Čiurlionį padarė muziku tėvo darbo pobūdis ir atsitiktinė kunigaikščio Oginskio globa. Pakreiptas šiuo keliu, iš mažens juo ėjęs, jis pagaliau pats savarankiškai susirado kelią į tikrąjį savo pašaukimą — tapybą. Nors pavėluotai, Čiurlionis atsidavęs tapybai „aistringu, dažnai nervingu, patraukimu, aiškiai atšaldamas muzikai".

Čiudovskis apgailestauja negalėjęs surinkti pakankamai žinių, kokios įtakos galėjo jį veikti tapyboje. Iš to, ką surinkęs, galįs daryti šias išvadas. Pirma, Čiurlionis kūręs labai savarankiškai, „ne tik nepažindamas bet kokios meno įtakos, bet ir nepritapdamas prie jokios pakraipos". Antra, neturėjęs jokio nusistovėjusio skonio ar palinkimo, kuris būtų glaudžiai susijęs su jo kūryba. Neturėjęs apspręsto skonio nei literatūroj — lygiai mėgęs Dostojevskį kaip ir Tolstojų. Tačiau vieną idėjinę įtaką Čiudovskis randa giliau pasireiškusią ir galėjusią dar labiau pasireikšti— tai tas kultūrinis judėjimas, siekęs „atgaivinti lietuvių tautos dvasios savitumą". Sią įtaką autorius bando taip aiškinti. „Nepaprastas jo savaimingumas viso dabarties meno atžvilgiu verčia manyti, jog jis iš tikrųjų neišeikvotų savo tautos pajėgų vaisius. [...] Kai aš galvoju apie jį, kaipo apie lietuvį, viena mintis galingai jaudina mane: juk ši tauta visiškai nepergyveno viduramžių; galbūt ji dar didesniam laipsny, negu mes, rusai, prinešė ligi XX amžiaus į mistinį gyvenimą tas milžiniškas

arijų jėgas, kurias taip puikiai paskleidė viduriniais/amžiais mūsų broliai Vakaruose... Ir tada Čiurlionis darosi kažkaip nesuprantamas ir keistai didis."

Dėl kitų įtakų — spiritistinių, okultistinių (ir, teosofinių — S. *Y.),* kurias jam priskyrė Lemanas ir kiti, Čiudovskis sakosi neradęs „nė vienos smulkmenos [...], nė vieno bruožo, kuris reiktų sugretinti su sudėtinga tų mokslų simbolika". Čiurlionis ieškojęs „Gyvenimo ir Tiesos, bet ne sistemų. [...] Čiurlionies kūryba rodo didį apreiškimą tikėjimo, kursai buvo poezija, ir poezijos, kuri buvo tikėjimas".

Čiurlionis vartojęs grynai regimąsias priemones, o savo idėjas reiškęs „tam tikromis tiesiomis ir perspektyvinėmis priemonėmis". Jo kūryboje vyravusi vertikalinė linija, turinti didelės poetinės bei mistinės reikšmės. Jis įvedęs „tą mistinę idėją į savo tapybą tik po to, kai atrado ją gamtoj, ir atrado ją savo akimis". Čiurlionis ypač tyrinėjęs augalus ir juose radęs „pateisinimą toms vertikalėms, kurios vaidenasi viduje jo giliai tikinčios ir per tai liūdinčios sielos".

Stebint Čiurlionio „gamtinius" paveikslus, matyti, kaip augalai ir miško medžiai virpa „liemenų vingiavimu, pastangų drebuliu, begaliniu stiepimusi į viršų, į saulę, į dangų". Panašiai ir su jo miestais, kuriuos yra vaizdavęs daugelį kartų. Jo „miestas [...] beveik ištisai susideda iš bokštų; tokio miesto ant žemės nėra, o tėra tik priešingas .[...] triumfuojančios horizontalinės miestas".

Prie jo vertikalių „dar priklauso kalnas ir statybinė jo panašybė — piramidė. [...] Kalno gyvybės esmė — jo veržimasis į viršų. Ir kiekvienam kalne — šventa yra viršūnė, čiukuras". Toks yra jo „Pilies pasakos" kalnas, stovįs įvijai, spirališkai, besistiebiąs į dangų ir aukščiausioj savo viršūnėj pasibaigiąs šventykla. Toks „viršūnių sudvasinimas" pasireiškia ir Zodiako „Šaulyje", ir „Žalčio sonatoje".

Esąs dar vienas ryškus Čiurlionio savitumas — tai „grynosios erdvės matomybė". Tai „turi kažką bendra su garsiniu, muzikaliniu suvokimu, bet ne ta prasme, kaip tai supranta paprasti meno maišytojai. [...] Dažnai rodosi, kad medžiaga jam buvo reikalingą tik tam/ kad pa-

darytų matomą erdvę ir kad įneštų į tą erdvę ritminius suskirstymus". Tokią erdvę Čiurlionis sukūręs galbūt pirmas, ir čia esąs jo genialumas. Jis suradęs tokią dažų techniką, tokius „trumpus, bet subtilius atspalvių laipsnius", kad jais išgaudavęs erdvines tolumas ir gelmes. „Kiek daug bruožų, šviesos ir spalvų skirtybių, perspektyviškai apibrėžtų taškų paprastai reikia dailininkui, kad suteiktų erdvinio tūrio pojūtį..." Čiurlioniui erdvė buvusi „toks pats realus vaizdavimo dalykas, kaip daugumai dailininkų masė ir materija. Čia aš jį laikau neišnaudotų galimybių genialiu pranašu".

Čiurlionio pasaulis esąs „nejudomas, kaip Amžinas Gėris. Tai tobulo skaidrumo pasaulis: žiūrėkite, jame visai nėra šešėlių! Šešėlis gimė tik tada, kai šviesa patapo judėjimu". Čiudovskis žinąs tik du Čiurlionio paveikslus, kur yra judėjimas — tai „Žaibai" (žaliasis ir raudonasis — 5. K), abu sukurti 1909 metų vasarą. „Tai ne žaibai, o tik tarytum Platono žaibo idėja."

Gerame Čiurlionio pasaulyje nėra vietos piktam. „Tarp daugelio jo paveikslų, buvusių 1912 m. Petrapilyje, aš težinau tik vieną („Demoną"? — S. *Y.),* kur apsiniaukė jo regėjimas. Tai klaiki jo „Pasaka" apie Pikto Miestą [...]. Čia iškyla tamsios Pikto šventyklos, užu jų bokštai, stulpai, ant kurių rymo kažkoki nesuprantami gyvuliai po baugiu, žalsvai rusvu dangum, visur jam bokštas reiškia iš pačios savo esmės gyvą veržimąsi prie idealo; čia bokštai tereiškia tik tamsią puikybę, išdidumą."

Neradęs pikto, Čiudovskis betgi dažnai užtinka Čiurlionio paveiksluose įvairias *kliūtis* — pertvaras prieš šviesią erdvę, juodą šilą priešais šviesų vakaro gaisą, milžiniškus storalapius rūsčiais spygliais kaktusus — tokius svetimus Lietuvos laukams...

„Daugelis jo paveikslų liudija, kad jis buvo apdovanotas nepaprastai stipria pirmykščio žmogaus galia — matyti gyvą būtybę kiekvienam gyvam reiškinyje. [...] Bet klaikiai tuščias pasirodys pasaulis, kurį rodė mums Čiurlionis, tam, kas manys, būsią mūsų gyvenimas yra visatos gyvenimas! [...] Kai jis įžvelgdavo, kad tai, kas jam atsiskleidžia, yra prasmė,— jis žinojo, kad ši šventoji prasmė neprivalo paskęsti Nesąmoningumo gelmėse,

ir jo paveiksle pasirodydavo toji būtybė, kurios sąmonėj gyvena apreiškimo [...] prasmė. Tokie yra susimąstę karaliai, amžino veizdėjimo, kontempliavimo dvasios, kurias mes visada atrandame ten, kur Paslaptis privalo maldos. Jie taip didingi savo vienatvėje, tie karaliai, nors jie tikriausiai visai neturi pavaldinių, nors jie taip paklusnūs savo Viešpačiui. [...] Visatos erdvėje jis matė savo dvasios brolius atsiskyrėlius."

Ciudovskis sustoja ties Čiurlionio sonatomis ir jas analizuoja. Bet, jam rodėsi, „būtų didelė klaida manyti, kad jo tapybinės sonatos, tie paeiliniai p a v e i k s l a i, kuriuos jis taip vadino,— yra lyg iliustracijos kažkokiam įsivaizduojamam muzikos kūriniui. [...] Ir net jei kas man pirštu prikišamai: įrodytų, kad patsai Čiurlionis savo „sonatas" laikė iliustracijomis įsivaizduojamai muzikai, aš atsakyčiau, kad tikro dailininko pasąmonės kūryba gilesnė, tikresnė už jo sąmoningą nuomonę. Tikrasis menas neklaidus netgi ten, kur klysta dailininkas". Sonatos jam buvusi priemonė išplėtoti temas, einant nuo daugiariopumo į vienalytiškumą.

„Teisingai išaiškinti vietą, kurią užima Čiurlionis dvasios gyvenimo sistemoj, būtų reikalingas toks galutinis estetikos suvedimas į pirmykštį Skaičiaus, Masės, Jėgos, Judėjimo suvokimus, kurie dar ilgai mūsų mokslui nebus prieinami",— daro galutinę išvadą Ciudovskis (Židinys, 1930, Nr. 1—3).

RŪPESTIS ČIURLIONĮ SUPRASTI — PAVOJUS PRARASTI

Čiudovskio mintį paprasčiau išreiškė V. Steponaitis, oponuodamas V. Bičiūnui: Čiurlionio kūrybai nagrinėti esanti reikalinga nauja estetika (Lž, 1915, Nr. 66). Kol tokia estetika nesukurta, A. Jakštas patarė kitą kelią. Jis džiaugėsi „Apolono" leidiniu ir jo autoriais — Ivanovu ir Čiudovskiu, iškėlusiais „ne vieną naują ir teisingą dalyką". Bet ar jie „tikrai yra supratę, ką Čiurlionis varsomis norėjęs pasakyti?" Jakštui atrodė, kad „prie Čiurlionies veikalų reikia eiti iš Čiurlionies dvasios pažinimo, o ne

atvirkščiai". Čia jis ir siūlo: „Tikrą raktą jam suprasti tegalės mums suteikti vien tik plati, išsami, kritiškai, objektyviai parašyta Čiurlionies biografija" (D-ja, 1914, Nr. 73, p. 84—85). Sią mintį vėl kartoja, atsiliepęs į kun. J. Steponavičiaus — psichologijos daktaro straipsnį „Čiurlionis ir mūsų dvasios estetikos apsireiškimai" (Vairas, 1914, Nr. 1). „Nuomonės apie Čiurlionies dailę,— rašo Jakštas,— mūsų visuomenėje toli dar nenusistovėjusios. Prieš mus stovi Č i u r l i o n i e s p r o b l e m a; ji ne tik neišrišta, bet nei nepajudinta. Ją išrišti tegalėtų nebent išsamiai parašytoji ir moksliškai sustatytoji Č i u r l i o n i e s b i o g r a f i j a". Ja turėtų pasirūpinti tie, kurie „draugėje gyveno, arčiau jį pažinojo, gerai atsimena jo žodžius, pasielgimus ir darbus". Ji turėtų būti „objektyvi, kritiška, nieko neslepianti, parodanti Čiurlionį tokiu, kokiu jisai iš tikrųjų yra buvęs" (D-ja, 1914, Nr. 85, p. 72).

Jakšto mintis užsikabino kaip didelė žuvis ant mažo kablio. Ignas Šlapelis, dar jaunas meno studiozas, ir Liudas Gira pradėjo rinkti medžiagą tokiai biografijai. Vilniškė „Dailės" draugija pasigarsino pavedusi Slapeliui parengti veikalą — biografiją. Vėliau buvo pasiteisinta, kad šį planą sukliudęs I Didysis karas.

Karui prasidėjus, rusai nusavino patalpas, kuriose veikė nuolatinė Čiurlionio paroda. Paveikslai buvo perkelti į sausą, storų sienų kambarį, kur tikėtasi juos išlaikyti per visą karą (Lž, 1914, Nr. 175). Tuo tarpu rusų karinės jėgos buvo palaužtos Rytprūsiuose, ir vokiečiai brovėsi į Lietuvą. Rugsėjo 8-ą mirė Čiurlionio tėvas, sirgęs vėžiu. Į Druskininkus išvyko Žmuidzinavičius, sužinojęs, kad šeimoj dar esama niekur neeksponuotų paveikslų; norėjo susitarti dėl jų pergabenimo į Vilnių (Blgr, Nr. 1642).

Po poros dienų vokiečių artilerija bombardavo Druskininkus, ir Čiurlioniu šeima buvo priversta bėgti iš degančio miestelio (Atsm, p. 24). Ji atsidūrė Vilniuje, ir iš čia motina su vaikais išvyko į Maskvą, o duktė Valerija, susirūpinusi brolio paveikslais, paliko. Ji susisiekė su Sofija Čiurlioniene, kuri tuo metu buvo Minske, gavo jos sutikimą ir per 3 dienas, padedama Stepono Kairio, paruo-

se paveikslus kelionei. Gavusi atskirą vagoną, išvežė juos iš Vilniaus tą patį vakarą, kai vokiečiai bombardavo Vilnių ir geležinkelio stotį. Maskvoj paveikslus pasiėmė globoti Lietuvių komiteto atstovas T. Naruševičius, ir jo dėka jie buvo sukrauti meno mokyklos patalpose (MKC, 1938, p. 100).

1916 metais sausio 17-ą Lietuvių komiteto ir Jurgio Baltrušaičio rūpesčiu buvo atidaryta meno mokyklos salėje antroji pomirtinė Čiurlionio paroda, sukėlusi nemažą rusų susidomėjimą. Joje buvo eksponuota 195 darbai, iš jų 167 tapybiniai (Kb, 1975, Nr. 9, p. 32). Paroda buvo gausiai lankoma, o spaudoje ją vertino tokie meno kritikai kaip B. Lopatinas, J. Tugendholdas, V. Nikolskis ir kiti. Pastarasis rašė: „Čiurlionis yra pasakų ir svajonių dailininkas, paslaptingų vaiduoklių ir šmėklų vaizduotojas, mistikas ir pranašas". Jo paveikslų koloritas skambąs kaip melodija, o kompozicija kupina ritmo. Prie geriausių kūrinių jis skiria „Zodiako" ženklų ciklą *(Russkoje stovo,* 1916, Nr. 15). B. Lopatinas pažymi, jog Čiurlionio paveikslai pilni simbolių, bet ne simboliški (ne simbolistiniai— S. *Y.)*—jie turiningesni negu simbolizmas. Jo „Pasakos" esą tapytos filosofams; tai pasakos apie kosmosą, apie pirmapradę pasaulio esmę, apie žemę ir žmogų, gėrį ir blogį *(Solnce Rossii,* 1916, Nr. 315). Apie parodą buvo rašyta lenkų ir latvių spaudoj (Blgr, p. 216—217).

Maskvos meno sluoksniuose pradėta rengti Čiurlionio kūrybos vakarai, dažniausiai Jurgio Baltrušaičio ir kunigaikštienės Gagarinos namuose. Čia susirinkusios geriausios meno pajėgos vertino Čiurlionio tapybą ir muziką (MKC, 1938, p. 100). Čiurlionio kūrybą propagavo Maskvoje J. Baltrušaitis, tada berods ir rusų rašytojų draugijos pirmininkas. „Maskvos visuomenė, jam atsidėkodama,— rašo B. Sruoga,— savo rėžtu ruošė vakarus: Skriabino ir Baltrušaičio; Ciurlionies ir Baltrušaičio; Čiurlionies, Skriabino, Baltrušaičio" (Dienovidis, 1940, Nr. 5, p. 276).

V. Ivanovas 1916 metais išleido savo kritikos straipsnių rinkinį *„Borozdy i Vechi"* („Vagos ir gairės"), kur įdėtas vokiškai verstas *„Čiurlionis und das Problem der Synthese der Kūnste".* Petrapilyje pasirodė ir Lemano monografijėlė *„Čurlianis".* Petrapilio lietuviai suruošė mirties penkmečio pamaldas šv. Kotrynos bažnyčioje, kurių metu pirmąsyk buvo giedamos Č. Sasnausko mišios *„Requiem",* skirtos specialiai Čiurlioniui (Muzika, 1916, Nr. 2, p. 2—3).

Padėtis keitėsi prasidėjus tarybinei revoliucijai. Čiurlionio paveikslus pareikalauta iškraustyti iš meno mokyklos. Mokyklos vadovybė patarė juos perkelti į Rumiancevo muziejų, kuris turėjo įvairių meno turtų, be kitko, seniau sugrobtų iš Lietuvos. Buvo žinoma, kad muziejus nieko neišleidžia iš savo rankų, kas tik pas juos kartą patenka. V. Čiurlionytė tarėsi su J. Baltrušaičiu, ką daryti, ir šis sutiko paveikslus priglausti savo bute. Reikėjo tik gauti tarybinės valdžios leidimą. Buvo kreiptasi į Vincą Mickevičių-Kapsuką, vyriausią komisarą lietuvių reikalams, bet šis kategoriškai pareiškė, jog Čiurlionio vieta muziejuje. Tada buvo kreiptasi į švietimo komisarą A. Lunačiarskį, ir šis Čiurlionio paveikslų reikalams konfiskavo J. Baltrušaičio butą. To ir norėjo Baltrušaitis — išgelbėti butą ir kartu Čiurlionį. Butas buvo erdvus — daugelis paveikslų buvo iškabinti kaip galerijoj. Į tą „galeriją" rinkdavosi Baltrušaičio draugai — Balmontas, Briusovas, Čiudovskis, Grečianinovas, Ivanovas, A. Tolstojus ir kiti (MKC, 1938, p. 101).

V. Čiurlionytė nerimo, kaip pergabenti paveikslus į Vilnių. „Tik čia,— rašo,—susitikau su griežtu Mickevičiaus-Kapsuko [...] užsispyrimu. Jis man griežtu tonu pareiškė, kad nė nemanyčiau bandyti imtis priemonių paveikslams grąžinti į Lietuvą, kol tenai dar nėra bolševikų valdžios" (ten pat). Tuo tarpu Lietuvą ir Vilnių tebevaldė vokiečiai, o Lietuvos Taryba 1918 vasario 16 paskelbė nepriklausomą Lietuvos valstybę. Maskvoje vasario 17 d. turėjo būti atidaryta antroji Čiurlionio kūrinių paroda, organizuojama Maskvoj atsikūrusios „Čiurlionio kuopos". Buvo numatytos paskaitos apie Čiurlionį ir ketinta kviesti kalbėtojais A. Bielą, J. Baltrušaitį, K. Balmontą, V. Ivanovą, Romanovą, Sestovą, Spėtą (Blgr, p. 220). Paroda greičiausiai neįvyko, nes apie ją spaudoje nėra jokių atsiliepimų.

Vokiečiams besitraukiant iš Lietuvos, įkandin sekė bolševikų kariuomenė. Lietuvos vyriausybė buvo priversta trauktis iš Vilniaus į Kauną. V. Kapsukas atsirado Vilniuje ir 1919 vasario 26 paskelbė nacionalizuojąs Čiurlionio kūrinius ir juos perduodąs muziejui, kuriamam Tiškevičių rūmuose. Čiurlionio žmonai ir motinai p!ažadėta pensijos ligi gyvos galvos. Nutarimą pasirašė šie „valstiečių valdžios" atstovai: V. Kapsukas, V. Biržiška ir V. Požėla. Tuo tarpu paveikslai vis dar buvo Maskvoje, ir V. Čiurlionytės pastangos gauti leidimą grąžinti juos Lietuvon buvo nevaisingos. Pagaliau leidimas buvo gautas, bet nebuvo priemonių juo pasinaudoti. „Mano įkyrus įstaigų lankymas [...] turėjo tokių pasekmių, jog man buvo patarta skubiai palikti Maskvą" (MKČ, 1938, p. 102).

Kai Čiurlionis buvo „įkalintas" Maskvoje, jo reprodukcijos, 1916 metais išspausdintos Kopenhagoje, Danijoje, keliavo atvirukais Vakaruose; keliavo su lietuviškais ir prancūziškais įrašais „Rex'as", „Aukuras", „Demonas", „Regėjimas", „Rojus", „Žvaigždžių sonata", „Jūros sonata", „Žemaičių kapinės". (Tuo buvo pasirūpinęs Lietuvių centro įgaliotinis Kopenhagoje.) Savo ruožtu Maskvoje lietuviai išleido (1916) tris reprodukcijas su lietuvių ir rusų įrašais, būtent — „Rex'ą", „Šaulį" ir „Demoną". Kitos reprodukcijos pateko į Vakarus su „Apolono" (1914, Nr. 4) sąsiuviniu ir atspaudu. Jos, tarp kitko, atsidūrė ir pas prancūzų rašytoją, tais metais (1916) tapusį Nobelio laureatu — Romėną Rolaną, karo metu gyvenusį Šveicarijoj. Šveicarijon 1915 metais atvyko iš Turkestano ir Stasys Šalkauskis, susidomėjęs Čiurlioniu ir pasiryžęs jį pristatyti vakariečiams.

ČIURLIONIS —TAUTINĖS IDĖJOS REIŠKĖJAS

Vilniaus archyvuose, tarp asmeninių rinkinių, buvo rasti du St. Šalkauskio rankraščiai, paruošti 1917 m. Šveicarijoj. Vienas — „Tautinės lietuvių idėjos reiškėjai" (29 p.) su skyreliu *Čiurlionis* (19—26 p.) ir antras — 242 puslapių veikalas *„Na grani dvuch mirov"* — „Ant dviejų pasaulių ribos", kur Čiurlioniui skirta šeši puslapiai (Blgr, p. 618). Pirmasis rašinys — jo paskaita Fribūro lietuvių studentų „Rūtos-Lituanijos" draugijoj, antrasis — apmatas veikalo, kuris 1919 metais buvo išleistas Ženevoje prancūziškai *„Sur les confins de deux mondes".*

Siame veikale apie Čiurlionį rašoma 10-je puslapių. Pirmiausia jis pristatomas trijulėje, kartu su Vydūnu ir A. Dambrausku-Jakštu, kaip ryškiausi tautinio lietuvių renesanso atstovai, t. y. intelektualinės kultūros, kuri dar laukianti savo subrendimo, būdama sąlytyje su liaudine kultūra, kaip motina. Kūrybinės jėgos buvusios dar jaunos, neturėjusios originalios išraiškos — joms stigę palankių sąlygų. Nūnai padėtis pagerėjusi, ir autorius norįs panagrinėti intelektualinius darbus trijų tautinio renesanso atstovų, būtent — anksčiau minėtųjų.

Trumpai apibūdina skirtingas jų kultūrinio brendimo aplinkas (vieno vokišką, antro lenkišką, trečio rusišką); jie buvę kontrastas tai aplinkai ne tik savo tautiniu apsisprendimu, bet visu dvasiniu persisvėrimu. Vydūnas, išaugęs vokiškame vakarietiško aktyvumo krašte, linko į rytietišką kontempliaciją. Čiurlionis, susidūręs su vakarietiškos kultūros individualizmu tarp lenkų, pakrypo į kosminį universalizmą, būdingą Rytų filosofijai. Tuo tarpu Dambrauskas, ilgokai veikiamas rytietiškos rusų galvosenos, visu lakumu pasviro į europinį vakarietiškumą. Europiečiai jie esą visi, ir kiekvienas iš jų, būdamas išpruses lietuvis, savaip individualiai siekia tautinės sintezės.

Iš tų trijų Čiurlionio vienintelio nebėra tarp gyvųjų. Nemažo muzikinio išsilavinimo, tapęs žinomu kompozitorium, nuo 1902 metų persisvėrė į tapybą. Palikęs Varšuvą, persikėlė į Vilnių ir įsijungęs į tautinio renesanso sąjūdį. Porą metų (netikslu — S. *Y.)* gyvenęs Petrapilyje, ir čia jį ištikusi tragiška dalia. Tapyboj tedirbęs penketą metų, palikęs apie 200 darbų, kurie susilaukę gyvo susidomėjimo, ypač Rusijoj. Rusai pirmieji parašę ir dvi jo monografijas. Šalkauskis cituoja V. Čiudovskį, kad Lietuva jį laikanti tautiniu savo kūrėju ir kad jis esąs neišeikvotų dvasinių ir kūrybinių tautos jėgų ypatingas vaisius. Cituoja ir Lemaną, kad Čiurlionis buvęs atsikreipęs į saulės kultą, būdingą seniesiems persams ir egiptiečiams, taip pat į religines filosofines indų sistemas. Daugiausia

cituoja V. Ivanovą (iš jo straipsnio apie Čiurlionį ir menų sintezę).

Čiurlionį esą sunku suprasti, tačiau galima pajausti bendrąsias jo idėjas. Viena iš jų — tai gyvoji pasaulio vienybė *(l'unité vivante du monde)* ir ėjimas-žygiavimas-kilimas į tobulybę — galutinį grožį. „Jūros sonatoje" galima esą atpažinti tezės, antitezės ir sintezės dialektiką. Čia esąs panašumas su vydūniškąja trilogija („Prabočių šešėliai" — S. *Y.).*

Apibūdinęs Čiurlionį kaip garso ir spalvos sintetiką, dinamiškos dvasios vakarietį su stipriu polinkiu į mistiką, Šalkauskis daugiau pasakyti, ypač savitai, nebuvo pasiruošęs. IšvykoĮ į Maskvą studijų 1905 metais, kai Čiurlionis galutinai apsisprendė įsijungti į tautinį renesansą; nuo 1908 metų gyveno dėl sveikatos Turkestane, tad Čiurlionio darbų neturėjo progos nė pamatyti. Šalkauskio mintis bent tuo svarbi, kad šalia kitų dviejų kūrėjų jis „įrėmino" Čiurlionį kaip tautinio ir kultūrinio lietuvių renesanso rinktinę kūrybišką asmenybę. „Istorija mus suprasianti,— baigia Šalkauskis,— kad siekdami atlikti didelę kultūrinę misiją, nesam reikalingi didelių išteklių, kaip ir gausių darbininkų. Mes mokam brangią kainą už savo nepriklausomybę, kad galėtume sukurti savo specialią kultūrą. Esąs vidinis reikalas atliepti pašaukimui, kuris laukia lietuvių tautos, esančios dviejų pasaulių riboje."

Čiurlionio originalumui pajusti Šalkauskis įdėjo savo knygon 19 reprodukcijų: penkias iš „Zodiako ženklų", po vieną iš „Jūros", „Saulės", „Pavasario", „Piramidžių" ir „Žvaigždžių" sonatų, „Rex'ą", „Pilies" ir „Tvirtovės" pasakas, „Miesto" ir „Angelo" preliudus, „Aukurą", „Žemaičių kapines" ir „Rūtos" dr-jos scenos uždangą.

Kai Šalkauskio knyga pradėjo rodytis vakariečių knygynuose, Paryžiuje Čiurlioniu susidomėjo garsi išraiškos šokio balerina Aisedora Dunkan. Kartą ji su pianistu amerikiečiu Valteriu Rūmeliu[52] užėjo pas Čiurlionio draugą Eugenijų Moravskį, jau pagarsėjusį muziką, gyvenantį su broliu Vladimiru Paryžiuje, ir paprašė paskambinti savo simfoninę poemą *„Ulalume".* Moravskis ir Rūmelis sėdo skambinti keturiom rankom, o Dunkan atsisėdusi klausėsi. Priešais ją ant sienos kabojo Čiurlionio „Aukos" kopija, kurią savo draugui buvo nutapęs autorius. Jos žvilgsnis, klausantis muzikos, neramiai klaidžiojo lyg ko ieškodamas. Staiga ji pakilo, priėjo prie paveikslo ir ilgai į jį žiūrėjo. Paskui nukabino, laikė rankose, neatitraukė akių. Kai draugai baigė skambinti, ji pribėgo prie Moravskio ir sujaudinta klausė:

— Kas jis? Kur jis, šis žmogus?

Sužinojusi, kad seniai miręs, nusiminė. Įsiviešpatavo ilga tyla. Pagaliau ji tarė:

— Aš jį surasiu,— ir paprašė, kad Rūmelis paskambintų Šopeno tragiškąją b-moll sonatą su gedulingu maršu.

Tą vakarą ji nuostabiai šoko — improvizavo šią sonatą. Soko su tokiu įkvėpimu, kaip retai kada viešuose koncertuose. Baigusi vėl susimąstė, tylėjo ir netrukus išėjo namo.

— Ji turbūt surado ką norėjo,— tarė Eugenijus.

Tai pasakojo Eugenijaus brolis Vladimiras jauniausiajai Kosto seseriai Jadvygai, kuri po karo Berlyne pati turėjo progos pamatyti Dunkan scenoje. Išėjusi padėkoti už aplodismentus, vietoj banalių reveransų ji atsistojusi vidury estrados, ištiesusi abi rankas ir taip stovėjusi, bent kiek galvą į šoną palenkus. Jos ilgai iki žemės tamsiai violetinė tunika, rimtis ir ištiestos rankos Jadvygai kažką priminė. „O priminė man brolio paveikslą „Auka". Ir sesuo padarė išvadą, kad „egzistuoja pasaulyje kažkokios dvasinės sferos, kur susitikę vienodos ar panašios pasaulėjautos ir maždaug panašaus ūgio žmonės pasijunta artimi" (Atsm, p. 183—184).

Įi

PAVEIKSLŲ KELIAS Į LAIKINĄ GALERIJĄ

Atsispyrusi bolševikų okupacijai, Lietuva 1920 liepos 12 pasirašė taikos sutartį su Tarybų Rusija. Pagal sutartį turėjo būti grąžintas turtas, išvežtas iš Lietuvos. Gana greit, rašo V. Čiurlionytė, buvo pargabenti iš Maskvos ir Čiurlionio paveikslai. Juos priglaudė užsienio reikalų ministerija Kaune. Patalpa pasirodė drėgna, nevėdinama,

dėl to V. Čiurlionytė perkėlė paveikslus į savo butą. Po keleto mėnesių juos paėmė globoti „Meno kūrėjų" draugija ir pergabeno į savo patalpas Maironio g. 3.

Paveikslai dar nebuvo grįžę iš Rusijos, kai tais metais (1920) gegužės mėnesį vyko bendrinė lietuvių dailės paroda, kurioje buvo išstatyta 21 Čiurlionio paveikslas. Jie priklausė Kauno miesto muziejui ir privatiems asmenims, dėl to nebuvo išvežti iš Lietuvos. Spaudoj ta proga pasirodė jo kūrybos vertinimų, o „Lietuvos" dienraštyje, literatūriniame priede, I. Šlapelis skelbė ištraukas iš ruošiamos Čiurlionio biografijos.

Kitais metais gegužės 10 Kauno miesto teatre buvo specialus vakaras mirties dešimtmečiui paminėti. Apie dailininką mistiką kalbėjo V. Bičiūnas, pianistas Herbekeh-Hansenas skambino fortepijoninius velionio kūrinius, o orkestras, diriguojamas A. Zaidmano, atliko simfoninę poemą „Miške". Tuo laiku atidaryta ir lietuvių dailės paroda, eksponavusi 38 Čiurlionio paveikslus. Abu įvykius — vakarą ir parodą — plačiau aprašė spauda, prisimindama ir gyvą reikalą steigti Čiurlionio galeriją. Tuo tikslu jau kovo 4 švietimo ministerija buvo sukvietusi dailininkų ir šeimos narių pasitarimą.

Galerijos šaukliu pasirodė esąs J. Tumas-Vaižgantas. „Lietuvos balse" (Nr. 67) jis rašė: „Suneraminti dėl svyruojančio mūsų politikos padėjimo, mes užmirštame daugybę kitų labiau svarbių tautos reikalų. Sakysime, kad ir M. K. Čiurlionies paveikslų galerija. Ją tiesiog fatalizmas persekioja. [...] Tie šedevrai, kurie lietuvių vardą taip aukštai iškėlė Europos dailės pasaulyje, [...] dulksta, stovi nematomi, mums patiems nežinomi, žemėje sustatyti už kits kito. [...] Taip dalykams esant, imi žmogus abejoti, ar nesuklydo našlė Čiurlionienė, nepriimdama labai naudingų materiališkai pasiūlymų iš užsienių [...][53], ar ne daugiau būtų buvę Lietuvai garbės, kad tie mūsų kilimo parodymai seniai būtų bešviečia bet kuriame Europos kultūros centre? Kultūros ginklas buvo dažnai atstojęs politikos ginklą".

Tumas kreipėsi į paveikslų paveldėtoją, kad pateiktų daugiau žinių visuomenei. Pasirodo, beveik visi paveikslai yra Lietuvoje — „iš viso apie 200. Su mažmožiais bene 240", bet „nesukataloguoti". Kiek už juos dabar norima gauti, Čiurlionienė atsakė: „Bent dvidešimtoji dalelė to, ko būtų galima gauti užsieniuose". O kas daroma, kad galerija būtų kuo veikiausiai atidaryta, atsakymas buvo šis: „Tuo dalyku užsiėmė Švietimo ministerija. Bet jis ėjo per tiek instancijų, jog vos gegužės mėnesyje pateko į Steigiamąjį seimą, kur vėl eina ar visai neina per komisijų komisijas. Ir viso to galas, rodos, dar už kalnų".

Nuo savęs Tumas prideda: „Negalimas daiktas, kad tarp 112 tautos atstovų neatsirastų nė vieno dailės mecenato, kurs paimtų Čiurlionio galeriją širdin ir pagreitintų jos išsprendimą".

Po poros savaičių, spalio 14-ą, seimo posėdis; vėl svarstė įstatymo projektą galerijai įrengti. Daugumas atstovų pasisakė teigiamai. Pagaliau gruodžio 2 įstatymo projektas buvo priimtas, bet dar perduotas finansų ir biudžeto komisijai (Lietuva, 1921, Nr. 236, 275). Gruodžio 30 įstatymas buvo paskelbtas „Vyriausybės žiniose". Tada švietimo ministerija pradėjo derybas su S. Čiurlioniene ir 1922 vasario 27 atpirko iš jos visus kūrinius, o jiems globoti paskyrė Igną Šlapelį.

Šlapelio rūpestis buvo paveikslus pirmiausiai restauruoti ir konservuoti, dėl to kreipėsi į V. Čiurlionytę, išvykusią studijų į Berlyną, kad ten surastų specialistą ir parūpintų reikiamą medžiagą. Pasitarusi su kaizerio Frydricho muziejaus vadovybe, jinai angažavo žinomą dailininką restauratorių *Reuterį* ir savo lėšomis nupirko dažus, fiksatyvus bei kitą reikalingą medžiagą. *Reuteris* jau ruošėsi vykti į Kauną, kai Šlapelis pranešė, kad restauratoriaus nebereikia, nes pats ketinąs pasitraukti iš pareigų (MKČ, 1938, p. 103).

Jis buvo rašęs „Skaitymuose" (1922, XIII kng, p. 67—80), kad „Čiurlionis, Rusuose gyvendamas, buvo priderančiai įvertintas, tad ir mūsų visuomenei nebėra kas daryti, tenka noroms nenoroms apie jo darbus Seime šnekėti ir neva branginti". To reikėjo, kad iš Maskvos atsilieptų V. Kapsukas, su pasigardžiavimu cituotų Šlapelį ir pasišvaistytų prieš „buržuazinę Lietuvą" (Komunaras, 1922, Nr. 6). Į tą tarpą Šiauliuose buvo išleista „klasių kovos dainiaus" Juliaus Janonio pomirtinė knyga „Nau-

joji gadynė", kurioje Čiurlionis buvo pavadintas smulkiosios buržuazijos ideologijos reiškėju. Kitais metais (1923) kovo mėnesį spaudoje pasirodė O. Pleirytės-Puidienės ir S. Santvaro straipsniai, kaltinę J. Šlapelį neveiklumu ir Čiurlionio kūrinių naikinimu. Tada Šlapelis gegužės 14 pasitraukė iš pareigų, ir jo vieton buvo paskirtas dail. Kajetonas Sklėrius-Sklėris. Galerijos statybos reikalams prie švietimo ministerijos buvo sudaryta speciali komisija. Paveikslai tuo tarpu atsidūrė „Vilkolakio" teatro rūmuose.

Galerijos reikalas iš tikrųjų nejudėjo iš vietos. Dėl to vyriausybė buvo baksnojama viešais pareiškimais, reikalaujant paskubinti ne tik galerijos statybą, bet išleisti ir fortepijoninius Čiurlionio kūrinius. Būdingas buvo muzikų, studijuojančių Leipcigo konservatorijoj, būtent — K. Banaičio, J. Bendoriaus, B. Dvariono, A. Dvariono, J. Gruodžio, J. Kamaičio ir V. Motekaičio — viešas raštas švietimo ministrui, pasirašytas birželio 26-ą ir išspausdintas „Gairėse" (1923, Nr. 5, p. 303—304). „Ar yra reikalo įrodinėti, kiek Čiurlionies kūryba [...] kėlė anais priespaudos metais mūsų inteligentijos; ūpą, didino jos įsitikėjimą lietuvių tautos dvasios savitumu [...] bei galimumu sukurti savitą lietuvių kultūrą? [...] Ar prideramai Lietuva yra pagerbusi savo didį sūnų M. Čiurlionį? Visos kultūringos tautos savo įžymiųjų menininkų kūrinius kuo rūpestingiausiai saugo, stengiasi juos išlaikyti, parodyti svetimiems ir kuo plačiausiai paskleisti pasaulyje. Ar padaryta kas panašaus su Čiurlionies kūriniais? Deja, turime pripažinti, kad lig šiol berods toliau Čiurlionies paveikslų galerijos įstatymo projekto priėmimo nenueita. [...] Negalima griežtai skirti Čiurlionį kompozitorių nuo Čiurlionies tapytojo. Per muziką jis ėjo į tapybą, o savo paveiksluose lieka ne mažiau muzikas, kaip ir tapytojas. [...] Nepažindamas giliai muzikos meno, vargiai būtų galėjęs užimti tiek drąsiai skirtingą, savitą vietą ir tapyboje. Tikrą, pilną Čiurlionies, kaip menininko, kūrėjo, vaizdą turėsime tik tuomet, kai bus gerai išnagrinėti, pažinti visi jo kūriniai: ir muzikos, ir tapybos. [...] Čiurlionies muzikos kūrinių nespausdinimas ir jų rankraščių nykimas pradeda virsti mūsų tautine gėda". Švietimo ministras Leonas Bistras buvo, priverstas dėl to teisintis seime ir rudeniop pavedė muz. St. Šimkui redaguoti Čiurlionio muzikos kūrinius ir juos parengti spaudai.

Nuo 1924 metų trečiuoju iš eilės galerijos vadovu buvo paskirtas Paulius Galaunė, ir pradėta statyti laikinoji galerija Ąžuolų kalne, prie meno mokyklos. Galaunė susisiekė su Rygos miesto muziejaus restauracine dirbtuve, iškvietė specialistą dail. K. Jurjaną ir jam pavedė restauruoti šiuos 9 paveikslus: „Auką", „Karalių pasaką", „Vasarą", „Preliudą ir fugą", „Rojų", „Aukurą", „Laidotuvių ciklo" II ir IV ir „Zodiako" ženklų „Vandenį". Kitus paveikslus nutarta pavesti savam dail. P. Kalpokui, ir jis 1925 m. pavasarį restauravo šiuos paveikslus: didįjį „Rex'ą", „Miško muziką", „Pavojų", „Kristaus" galvą, „Raigardą", „Žemaičių kapines", o kitų 25 paveikslų nutrintas bei sužalotas vietas retušavo. Visi paveikslai buvo perklijuoti ant geresnio kartono, uždėti ant tam tikrų medinių lystelių, vadinamų parketų, ir įrėminti. Tik labai nukentėję pasteliniai kūriniai buvo sudėti į aplankus ir palikti saugoti fonduose (Kb, 1975, Nr. 9, p. 34). Tolimesniems restauravimo darbams buvo ketinta Italijoje paruošti savų specialistų.

Laikinoji galerija buvo baigta statyti 1925 metų rudenį. Pastatas išėjo nedidelis, nereprezentatyvus, kaip priedas prie meno mokyklos. Norėta jį visiškai įrengti Čiurlionio 50-ajam gimtadieniui, bet nebespėta. Tuo tarpu sukakčiai minėti buvo sudarytas specialus komitetas iš galerijos, meno mokyklos, valstybės teatro, muzikos mokyklos ir „Meno kūrėjų" draugijos atstovų. Programa paskelbta ši: gedulingos pamaldos Vytauto bažnyčioje, iškilminga akademija meno mokykloj, parodos atidarymas galerijoje ir žodžio bei dainos vakaras Valstybės teatre. Visa tai buvo sudėta į vieną rugsėjo 24 dieną. Pamaldas laikė kun. J. Tumas; akademijoje kalbėjo I. Šlapelis ir Žmuidzinavičius, pianinu skambino B. Dvarionas. Parodos atidaryme dalyvavo 300 asmenų; ji truko tik ketvertą dienų, ir per tą laiką aplankė 1400 žiūrovų. Žodžio ir dainos vakare kalbėjo muz. J. Žilevičius, fortepijoninius kūrinius skambino B. Dvarionas, Čiurlionio komponuotas liaudies dainas dainavo J. Starkos choras, o kanklininkų

grupė atliko specialiai kanklėms aranžuotus jo kūrinius.

Birželio mėnesį Klaipėdos konservatorija pakvietė V. Bičiūną paskaityti paskaitą apie Čiurlionį mokslo metų pabaigtuvėms; tuomet buvo sugrota ir Čiurlionio simfoninė poema „Miške". Rugsėjo mėnesį paminėtas gimtadienis — pranešimą skaitė St. Šimkus, Čiurlionio muzikinių kūrinių parengėjas spaudai.

Jubiliejaus proga išspausdinta (Vokietijoje) septyni Čiurlionio kūrinių sąsiuviniai. Pirmuose trijuose — preliudai, kanonai, fugos, noktiurnai ir kiti fortepijoniniai kūriniai. Kituose dviejuose — jo harmonizuotos liaudies dainos chorui ir fortepijonui. Paskutiniuose dviejuose — *„Sandus"* ir „Neliūskime" ir 14 trumpų preliudų vargonams.

Rudeniop St. Šimkus su Klaipėdos konservatorijos orkestru apkeliavo keletą didesnių miestų, grodamas Čiurlionio „Miške". Jis buvo tos nuomonės, kad Čiurlionio muziką reikia populiarinti (Muzika, 1925, Nr. 1). Sios poemos debiutas buvo trečias po karo: pirmasis — Kauno miesto teatre 1922, o antrasis — grota net du sykius 1923 vasarą Kauno miesto sode.

Galerijos „rūmai" buvo baigti, pašventinti ir atidaryti lankytojams 1925 gruodžio 13. Dviejose salėse eksponuota 138 Čiurlionio paveikslai — tiek tetilpo. Kiti 60, dėl vietos stokos, padėti į galerijos rūsį (Z, 1926, Nr. 8—9, p,. 78).

Šiomis iškilmėmis, ypač galerijos įrengimu, galėjo džiaugtis Čiurlionio šeima. Ji buvo užaugusi ir išsiskirsčiusi iš gimtinės lizdo. Marija Chomskienė gyveno Vilniuje— augino gausią šeimą. Juzė Stulgaitienė su vyru mokytojavo Žemaičiuose. Stasys ėjo įvairias inžinieriaus ir pedagogo pareigas Kaune. Povilas, grįžęs iš Amerikos (1920), dirbo architektūros srity, dėstė meno mokykloje Kaune ir komponavo. Petras, vargingai vertęsis Amerikoje, 1923 grįžo Lietuvon ir kitais metais tragiškai žuvo. Jonas, pabuvęs karininku Lietuvos kariuomenėje, vėliau dėstė muziką ir dainavimą gimnazijose. Valerija, 1919 ištekėjusi už Romo Karužos, toliau studijavo meno istoriją Berlyne ir Ciuriche. Jadvyga, baigusi (1925) muzikos-muzikologijos studijas Leipcige ir Berlyne, ištekėjo už Abraičio, vėliau antrusyk už rašytojo K. Borutos. Sofija, Kosto žmona, pradėjo /lektoriauti universitete, rašė dramas ir augino Danutę, kuri vėliau ištekėjo už arch. V. Zubovo ir reiškėsi vaikų literatūroje.

BIOGRAFIJOS IR MONOGRAFIJOS BELAUKIANT

Sukakčių proga apie muzikinę Čiurlionio veiklą rašė J. Žilevičius „Muzikoje" (1925, Nr. 1, 10) ir „Bare" (1925, Nr. 9—10), I. Šlapelis —„Bare" (1925, Nr. 9—10) apie tapybinę kūrybą ir „Logos" žurnale (1925, Nr. 2) apie filosofinius jos pagrindus, o anksčiau „Mildoje" (1924, Nr. 1) apie Čiurlionio kūrybos reikšmę meno istorijoje. „Bare" (1925, Nr. 3, 5) buvo susikirtimų tarp B. Sruogos ir A. Jakšto dėl pažiūrų į Čiurlionio kūrybinį palikimą.

Užsienyje pasirodė du leidiniai: buvusio britų vicekonsulo Kaune E. J. Harisono *„Lithuania"* (Londonas, 1925), kur įdėta 25 Čiurlionio reprodukcijos, ir G. Salvatorio — dirbančio prie Lietuvos atstovybės Italijoj — *„L'Arte rustico e populäre in Lituania"* (Milanas, 1925) su atskiru skyreliu apie liaudies meną Čiurlionio kūryboje. Sis veikalėlis tais pačiais metais 'buvo išleistas ir anglų kalba.

Du muzikos žodynai — *„A Dictionary of Modern Music and Musicians"* (Niujorkas, 1925) ir *„Das neue Musiklexikon"* (Berlynas, 1926) pateikė trumpas Čiurlionio biografijas ir pagrindinius muzikinius jo kūrinius. Pirmasis dar duoda nuorodą — Rasos Njūmač *„The Russian Arts"* (Niujorkas, 1916), kur rašoma apie Čiurlionį kaip dailininką. Vokiečių meno istorikas F. Rohas savo veikale *„Laienmalerei"* (1928) pateikė straipsnį apie M. K. Čiurlionį. Prancūzų meno ministerija buvo pavedusi rusui dailininkui M. Larionovui parengti keletą knygų apie Rusijos ir Rytų Europos meną. Vieną iš jų autorius ketino skirti Čiurlionio kūrybai (Blgr, p. 261).

Suomijoj Čiurlionį populiarino prof. A. R. Niemis (ten pat, p. 250), o nuo 1926 metų ėmė garsintis naujas autorius — H. Jukonenas, parašęs straipsnį *„Jousimies"* laikraštyje ir atskirą leidinį *„M. K. Čiurlionis. Liettualainen*

taidemaalari" su 16 reprodukcijų. Prancūzijoj Čiurlionį garsino Z. Mokleras, keleto knygų apie Lietuvą autorius (ten pat, p. 254, 269, 328). Italijoje G. Salvatoris rašė apie Čiurlionį *„Enciclopedia italiana"* (1931) ir N. Turči savo veikale *„La Lituania"* (Roma, 1933).

Pati galerija Čiurlionį populiarino informaciniais leidinėliais svetimom kalbom. Tuo naudojosi mūsų užsienio atstovybės ir turistai iš svetur. Galerija vertė į svetimas kalbas geresnius savo dailininkų ir muzikų straipsnius, ir jie patekdavo į užsieninę periodiką arba leidinius. Galerijos rūpesčiu Švedijoje 1931 metais buvo išleista *„Litauens Konst"* su P. Galaunės ir J. Vienožinskio apžvalga, kur vien Čiurlioniui skirta 44 reprodukcijos. Sis leidinys 1934 m. pasirodė ir prancūzų kalba — *„L'art Lithuanien"*. Galerijos spaudinius subsidijavo valstybė, ir vien 1929 metais skyrė 13 000 litų (La, 1929, Nr. 2). Iš tos sumos buvo numatyta išleisti ir Čiurlionio monografiją.

Tačiau ji, kaip ir biografija, vis nesirodė. Daugelio pripažintas biografas I. Šlapelis garsinosi tik atskirais straipsniais. Žmogus dirbo ilgai ir kruopščiai, bet gal per plačiai buvo užsimojęs. Ketino „apibrėžti, kiek galima, Čiurlionies, kaip genialaus menininko, veidą, jo reikšmę bendroj kultūros ir meno raidoj; tam tikslui stengiaus pažymėti jo psichinio gyvenimo ypatybes ir iškelti aikštėn idėjas, kuriomis Čiurlionis gyveno". Vėliau rašė (rankraštinėj savo autobiografijoj), kad Čiurlionio monografija turėsianti apie 250 spausdintų puslapių. Tai būsianti psichologinė studija apie Čiurlionį kūrėją ir jo kūrinius. Ją žadėjusi išleisti Čiurlionio galerija, bet apkarpius galerijos sąmatą nebeliko tam reikalui lėšų (Blgr, p. 599, 610—611).

„Dailės" draugija 1927 metais išleido literatūros ir meno kritiko V. Bičiūno monografijėlę „M. K. Čiurlionis" (32 p. teksto ir 26 reprodukcijos). Skoningai apipavidalintas ir sodriu stilium parašytas leidinys pasirodė gerokai bendro pobūdžio. Autorius pradeda nuo rytietiškos mistikos ir vakarietiško pozityvizmo — tų dviejų pasaulio „veidų" bei polių, kurie tarp savęs rungiasi ir kartu siekia sintezės. Toji „mistiškai pozityvinio sintetizmo liepsna" turėtų „rusenti ten, kur stovi riba tarp Rytų ir Vakarų", atseit— Lietuvoje. Sią šalkauskišką tezę dar papildo V. Ciudovskio teiginiu, kad Čiurlionis buvęs neišeikvotų savo tautos jėgų produktas, ir daro tokią išvadą: Čiurlionio kūrybos šaltiniai glūdi „pačios tautos sąmonėje".

Čiurlionio — menininko bręsmą Bičiūnas pristato prabėgom, remdamasis ne visur tiksliais I. Šlapelio straipsnių teiginiais. „Pradėjęs jau anuomet paplitusiu filosofiškai religinio „modernizmo" sekimu, jis žengia atpenč priprastajam mūsų dienų išminties ieškotojų keliu ir nuo Nyčės bei indų filosofijos grįžta prie Biblijos ir Šventraščio". Prisiminęs Čiurlionio dienoraščius sako, kad jie „rodo jį turėjus didelę kūrybinę galią". S. Šalkauskis įžvelgęs analogiją tarp tų dienoraščių ir Adomo Mickevičiaus „Didžiosios improvizacijos".

Čiurlionis išaugęs ne vien dviejų pasaulių, bet ir dviejų amžių riboje, o toj riboj pažinimą ėmęs viršyti tikėjimas. Čiurlionis „su pozityvizmu veik nieko bendro neturėjo". Jis veržęsis anapus regimojo pasaulio visa savo emocine ekstazine dvasia. Jo „vizionizmas plėtojosi pamažu, bet dideliu nuosaikumu, pereidamas nuo ankstyvosios simbolikos prie vėlyvesnės mistinės fantastikos". Jo kūryba buvusi „ne sąmonės veiksmų, bet dvasios didybės vaisius". V. Bičiūnas pagaliau prisipažįsta: „Per arti dar tebėra tos dienos, kada jisai savo vizijas kūrė, ir per silpna pačių mūsų nuovoka, kad įstengtume pilnai ir galutinai jįjį vertinti".

Saviškių jėgos atrodė dar nesubrandintos deramai prabilti apie didįjį kūrėją, o rusų dėmesys išblėso arba buvo suparalyžiuotas revoliucijos. Skatinami J. Baltrušaičio, buvo ketinę rašyti monografijas V. Ivanovas ir I. Bilibinas, bet jos nebepasirodė. Ivanovas emigravo Italijon, tapo kataliku, gyveno atsiskyrėliškai ir nutilo. Kiti ankstyvieji emigrantai, kaip A. Panovas ir K. Umanskis, Čiurlionį prisimena trumpai — vienas teigiamai, antrasis daugiau neigiamai. Čiurlionis, pasak Panovo, suradęs savo stilių ir labai originalų būdą vizijoms perduoti. Čiurlionio simbolika kartais naivi, o kartais jai suprasti reikia didelės minties įtampos. Prie sudėtingų paveikslų

skiria „Jūros sonatą" ir „Rex'ą" (plg. *„Cto nužno znat każdomu ob iskusstve",* Ryga, 1919, p. 51—52). K. Umanskis savo studijoj *„Neue Kunst in Russland* 1914—1919" (Miunchenas, 1920, p. 12—13) rašė: „Nuėję į formalizmo akligatvį, paskutinieji impresionizmo epigonai ieško išeities psichinėje išraiškoje". Tai esą sutampa su ekspresionizmo pradžia. „To reiškinio tipiškas atstovas yra M. Čiurlionis. [...] Dar 1914 metais Čiurlionio (mirusio 1911) kūryba sukeldavo menininkų sluoksniuose s-nsaciją. [...] Šiandien jaunieji rusų dailininkai genialiose Čiurlionio klaidose randa greičiau įspėjimą negu pamokymą."

„Įspėjimų" pasigirdo ir iš savų progresistų. Minėjome „klasių kovos dainiaus" J. Janonio pasisakymą. Panašus atsiliepimas buvo ir Z. Aleksos-Angariečio, pasitraukusio į Tarybų Rusiją, išspausdintas Smolenske leidžiamoj „Kibirkšty" (1926, Nr. 13, p. 33—34). Nelauktas išpuolis prieš Čiurlionį ir jo galeriją buvo rašytojo Petro Cvirkos. Galeriją jis pavadino kapinynu, „kurį taip saugo savo mistiška, pūvančia, nesveika dvasia visų aukštinamas Čiurlionis" (Trečias frontas, 1931, Nr. 4, p. 40—41). Prabilo ir Kostas Korsakas, literatūros kritikas, ne vien savo, bet ir „aktyvistų" rašytojų vardu. „Visai solidarizuojam su P. Cvirkos nuomone. Aktyvistų rašytojų kolektyvas, pripažindamas Čiurlionies reikšmę mūsų buržuazinei inteligentijai ir sutikdamas, jog tiek Čiurlionies gyvenime, tiek jo kūryboj — subjektyvine prasme — būta tikro idealizmo, vis dėlto yra tos nuomonės, jog Čiurlionis — nesveikos, mistiškos, reakciškos dvasios „genijus" (ten pat, 1931, Nr. 5, p. 29).

Dėl trečiafrontininkų prieštaringumo buvo atsiliepęs ir polemizavęs galerijos direktorius P. Galaunė (NR, 1935, Nr. 10—11). Tuo tarpu Justinas Vienožinskis laikė neišvengiamu dalyku, kad apie Čiurlionio tapybą yra „viena kitai priešingų minčių". Lengva esą apibūdinti menininkus, kurių pasaulėvaizdis atitinka gamtoj matomas formas arba mūsų prigimčiai nesvetimas idėjas. Sunkiau aptarti kūrėją, kai jo išgyvenimai mums tolimi ir jo išraiškos priemonės bei formų struktūra nėra mums įprastos (ten pat, Nr. 42, p. 760).

„DIDŽIOJO SFINKSO SIELOS KALBA"

Justinas Vienožinskis, vienas pranašiųjų dailininkų ir meno teoretikų kritikų, plačiau pasisakė dėl Čiurlionio kūrybos pobūdžio, iškeldamas naujų įžvalgų. Apgailestavo, kad neturim biografijos, nors esam nemažai girdėję apie jo jaunystę, studijų laikus, išorinio jo gyvenimo apraiškas. Tačiau beveik nieko nežinom apie veiksnius, kurie padėjo susikristalizuoti jo išvidiniam gyvenimui ir tapybos pasaulėvaizdžiui. „Šio didžiojo sfinkso sielos kalbai pažinti" jis ir mėgina pateikti keletą gairių (NR, 1935, Nr. 42).

Ankstyvoj savo jaunystėj Čiurlionis, be muzikos, nepažinęs jokių kitų mokslų. Augęs aplenkėjusioj Druskininkų aplinkoj ir gyvenęs svetimoj Varšuvoj. „Su mažomis išimtimis gyveno ne mūsų tarpe [...]. Savo keliu taip pat žinome, kad jis jau nuo mažens mėgo mūsų pasakas, mūsų dainas, įvairius autorius skaitydamas, žavėjosi Lietuvos eposu, praeitimi". Savo vaizduotėje Čiurlionis turėjęs susidaryti pasakišką Lietuvos vaizdą. Garsų pasaulis — muzika iš mažens taip pat jį lenkė vaizdingos pasaulėžvalgos, idealizmo bei pasakiškumo linkme.

Eidamas į svajingą tautos praeitį, jis susidomėjęs hipotetine protėvyne — Indija, jos architektūra, tapyba ir religine filosofija. „Skaito tad jis Bibliją, domisi Dostojevskio, Merežkovskio, Ibseno kūryba, žiūri į žvaigždynus. [...] Visa tai stumia jį dar toliau nuo mūsų realaus gyvenimo, dar giliau jo sielos stygas paliečia užburtoji viršgamtiška, demoniškai galinga dvasios viešpatija su amžina kova tamsos su šviesa, blogio su gėriu, nusiminimo su džiaugsmu." Ar ne iš to pas jį išauga archaiškas didingumas, mistiškumas, masto platumas ir beribis erdvės pajautimas?

Tie dalykai, į kuriuos nėrėsi Čiurlionis, toli gražu nesą jau tokie nerealūs. „Mūsų pasakos, dainos, mūsų kryžiai ir praeities legendos [...] apie paskendusius miestus, ežeruose skambančius varpus [...] susidarė iš mūsų prabočių pasauližvalgos, kuri rėmėsi visa atitinkamų laikų tautos buitimi, todėl yra viso gyvenimo atspindžiu. Be to, ir pats Čiurlionis rimtai studijuoja mūsų dainų melodijas,

lygina jas su kitų tautų melodijomis, jis piešia mūsų kryžius, mūsų gamtą vaizduoja įvairiausių nuotaikų fazėse, jis net Indijos architektūroje ieško pradų lietuvių architektūrai." Pabėgęs nuo draugų iš miesto, jis „ištisomis valandomis rymoja ežero pakrantėje ar kalnų viršūnėse, ar Nemuno slėny, stengdamasis surasti pačioje gamtoje vaizdingojo pasaulio spendžiamų problemų pradus. Todėl ir Čiurlionies tapybinės pasakos negali būti vien nepagrįstomis fantazijomis, jos realios, nors, dėka savitam išraiškos būdui, tarsi sapne matytos ar svajonių išliūliuotos."

Gamtoje jis pastebėjęs ir „nuolatos besikeičiančio ritmo ir melodijų įvairumą ir šio įvairumo dėka gyvybės ir gyvenimo turtingumą. [...] Ir jo visuose tapybos kūriniuose, ar jie vaizduotų pasaką, ar sonatą, ar gamtos fragmentą, tasai linijų, judesių ir plokštumų dekoratyviškas melodingumas ir ritmika sudaro pagrindinį, lemiantį pradą. Jei gyvename pasakų fone, jei gilinamės į gamtos psichiką [...], tai darosi aišku, kad visumoje turi susidaryti išvien individualiai originalios, įdvasintos vizijos regėjimai. Tieji regėjimai sudaro vieną ištisą Čiurlionies pasaulį. [...]

Jis nesigaili karūnų ne tik karaliams, bet ir uoloms, medžiams. Jis apgyvendina jūros dugną žemės gyventojais, debesys virsta gyvais sutvėrimais, o gamtoje tarsi nebūtų nė vieno realiai gyvo žmogaus. Tokius pat pasakingus vaizdus — regėjimus davė jam ir jo astronomijos studijos [...] Tokiais pasakingais regėjimais matome ir jojo neapgyventus miestus, gėles, augalus, rūmus. Tokius regėjimus jam sudaro ir filosofiniai mąstymai, psichologiniai jutimai ir gamtos [...] ritmika. Visa, ką mintis, akis ar klausa galėjo apimti, Čiurlionies išvidiniams išgyvenimams buvo vienodai aktingais faktoriais [...].

Čiurlionis tuos regėjimus vaizdavo jau praslinkus kai kuriam laikui po jų išgyvenimo. Kaip žinome, jis kūrė kambary, nuo viso pasaulio užsidaręs, todėl regėjimai, nustoję pašalinių refleksų, paliko vien glaudžiai susijusią visumą, regėjimo sintezę. Tas gi glaudus visų kūrybinių elementų suaugimas į vieną vienetą gimdo stilių. [...]

Tame Čiurlionies kūrinių stilingume ir glūdi jo galybė ir didybė.

Čiurlionis nebuvo plačiau susipažinęs su kokios nors tapybinės mokyklos disciplinomis. Jam svetimi buvo praeities tapybos didžiųjų epochų grynai tapybiniai uždaviniai, jis nebuvo susižavėjęs ir tomis meniškomis problemomis, kurias šių dienų tapyba iškėlė, nors intuityviai ir savaip jas jautė. Gal vien tolimos Japonijos, jo pasaulivaizdžiui artimesnė, dekoratyvi linijomis ir neskaitlingų tonų gama reiškiama tapyba, ir šiek tiek indų, persų ar didingojo Egipto kūryba yra turėjusios refleksinės įtakos į Čiurlionies formos, tonų ir kompozicijos supratimą, tačiau tik tiek, kiek ji veikė ir visą Europos tapybą.

Europos meno galiūnai savo išraiškos būdu Čiurlioniui, kaip tapytojui, nieko nėra davę. Jis neabejotinai pažino [...] ir jo laikais klestėjusio impresionizmo siekimus, tačiau jais nebuvo persiėmęs, ir jei jį kai kurie, kaip Beklinas, žavėjo, tai vien tik; savo tematika, simbolika, bet ne savo išraiška. Į jo pasaulivaizdį berods vieno Leonardo da Vinčio pareikštoji mintis, kad menas yra idėjos, spalvos ir formos sintezė, padaro galingą įspūdį. [...]

Taigi nors Čiurlionis [...] išdrįso savo mintimi ir žvilgsniu perskrosti pasaulio erdves, jis, kaip dailininkas, kaip vaizduotojas, pasiliko visiškai kuklus, sakyčiau, net kūdikiškai naivus. Tuo atžvilgiu jis yra artimas ne vien didiesiems kūrėjams, bet ir mūsų liaudies menininkams. Jis vaizdavo forma, kurios sudėtiniai elementai ir mūsų tautodailėje jau turėjo pirmas užuomazgas — primityvų sintetiškumą, ekspresyvų dekoratyviškumą, švelnų misticizmą bei giedrą romantiškumą. [...] Ir ateity, kada bus norima giliau pažinti ir mūsų praeities veidą, mūsų kūryboje išreikštą, tai tos kūrybos sielos teks Čiurlionies tapyboje ieškoti".

ČIURLIONIO *BIENNIUM* 1935 IR 1936 METAIS

Sukaktys buvo prisimenamos kas penkeri metai, nors ne visuomet organizuotai. Iškilmingiausiai atšvęstos gimimo 60-ies ir mirimo 25-erių metų sukaktys, sudariusios savotišką Čiurlionio *biennium.* Pirmąsias — gimimo sukaktis

(1935) ėmėsi organizuoti valdinis kultūros departamentas su jo žinybai pavestomis meno įstaigomis, pirmiausia — Valstybės teatru. Vasario 16-ą teatras parengė simfoninę poemą „Miške", kurią dirigavo J. Tallat-Kelpša. Vasario 25-ą teatre vyko literatūros, muzikos ir dainų vakaras, kuriame pianistas V. Bacevičius skambino Čiurlionio preliudus. Balandžio mėnesį operos choras, diriguojamas St. Šimkaus, pirmą sykį giedojo Čiurlionio *„Sandus"* ir „Neliuskime". Tą patį mėnesį buvo Klaipėdos giedotojų draugijos choro koncertas Metropoliteno salėje Kaune, ir antroje koncerto dalyje, diriguojant St. Šimkui, buvo grojama simfoninė poema „Miške". Kita valstybinė įstaiga — Kauno radiofonas Čiurlionį minėjo rugsėjo antroje pusėje. Kalbėjo V. Jakubėnas ir P. Galaunė, fortepijoninius kurinius skambino B. Dvarionas, ir jo diriguojamas radiofono orkestras atliko simfoninę poemą „Miške".

Spalio 13-ą universitete buvo „Naujosios romuvos" žurnalo paruoštas Čiurlionio pagerbimas. Kalbėjo universiteto rektorius M. Remeris, atsiminimais pasidalino brolis inžinierius Stasys, Čiurlionio tapybą apibūdino J. Vienožinskis, muzikinę kūrybą K. Kaveckas. Studentų choras dainavo Čiurlionio harmonizuotas dainas: „Ar vėjai pūtė", „Oi giria", „Šėriau žirgelį", o pianistė A.-Smilgaitė-Dvarionienė paskambino du preliudus. „Naujoji romuva" išleido atskirą (42) Čiurlioniui skirtą numerį su minėjime pasakytom kalbom ir papildomais dailininko P. Rimšos ir muziko J. Starkos atsiminimais, su V. Jakubėno straipsniu apie Čiurlionį — muziką, taip pat įdėtas pasikalbėjimas su broliu Povilu ir pluoštas šiam rašytų Kosto laiškų.

Kitose vietovėse, išskyrus Klaipėdą, Tauragę ir Plungę, jokių minėjimų nebuvo. Plungės visuomenė supažindinta su kūrėjo gyvenimo bruožais, jo muzikine ir tapybine kūryba bei nuopelnais lietuvių kultūrai; minėjimo dalyviai nutarė prašyti Švietimo ministeriją miesto pradinę mokyklą pavadinti Čiurlionio vardu. Tauragės aukštesniojoje mokykloje minėjimą surengė muzikas J. Strolia ir dailininkas V. Varanka. Klaipėdoj, Viktorijos viešbučio salėje, apie Čiurlionį kalbėjo buvęs Varšuvos konservatorijos profesorius, Čiurlionio studijų draugas I. Prielgauskas ir

A. Brakas; „Aido" choras atliko 3 Čiurlionio harmonizuotas liaudies dainas.

Užsienyje buvo bene du reikšmingesni atvejai. Lietuviškos muzikos koncerte Varšuvos radiofone V. Bacevičius skambino du Čiurlionio preliudus, o Čikagoje, „Margučio" pranešimu (1935, Nr. 1), miesto simfoninis orkestras įtraukęs į savo repertuarą Čiurlionio kūrinius.

Nepasibaigus pirmojo jubiliejaus metams, valstybės teatro, konservatorijos ir Čiurlionio galerijos vadovų iniciatyva lapkričio 7-ą buvo sudarytas visuomeninis komitetas ruoštis 1936 metų Čiurlionio mirties dvidešimtpenkmečio sukakčiai. Vykdomojo prezidiumo pirmininku pakviestas dr. A. Juška; sudarytos trys komisijos — dailininkų, muzikų ir spaudos žmonių. Prezidiume ir komisijose suburta 20 asmenų, kurie pradėjo planuoti ir ruoštis. Pirmiausia buvo sujudinta spauda, paskui kreiptasi į visas aukštesniąsias mokyklas ir miestų kultūrininkus. Norėta, kad minėjimas apimtų visą kraštą ir siektų užsienį. Gimnazijos pradėjo ruošti savo chorus, pianistus, orkestrėlius. Iš Kauno buvo siunčiami provincijon kalbėtojai ir pianistai. Važinėjo V. Bacevičius, Cigleraitė, Dvarionienė, Juodakytė-Leonienė, V. Kuprevičius, iš kalbėtojų — P. Galaunė, V. Kairiūkštis, Rūkštelė, I. Šlapelis, A. Žmuidzinavičius.

Kaune pagrindinis minėjimas vyko balandžio 22 — pamaldos arkikatedroje, dalyvaujant vyriausybės nariams, velionio žmonai su dukrele ir broliams, meno bei kultūros žmonėms ir organizacijoms. Pamaldas aukojo ir pamokslą pasakė kan. V. Jarulaitis. Po pamaldų Čiurlionio galerijoj atidaryta paroda su 276 paveikslais, kurių dalis buvo suskolinta iš privačių asmenų. Paroda veikė ligi gegužės 22 d., ir ją aplankė 2410 asmenų. Vakare akademija-koncertas vyko Valstybės teatre. Įžangos žodį tarė prez. A. Smetona, nušviesdamas Čiurlionio kūrybos reikšmę mūsų tautos menui. Paskaitas apie Čiurlionio plastiką skaitė P. Galaunė, apie muziką — V. Jakubėnas. Koncertinėj daly atlikta *„De profundis",* preliudai ir simfoninė poema „Jūra", aranžuota muz. V. Bacevičiaus[54]. Koncertinę programą transliavo Latvijos ir Estijos radiofonai.

Atskirą minėjimą — koncertą — rengė Kauno konser-

vatorija balandžio 25-ą — su *„De profundis",* preliudais ir simfonine poema „Miške". Gegužės mėnesį Valstybės teatre buvo pakartotas balandžio 22 dienos koncertas Kauno moksleivijai. „Jūra" vėliau transliuota per Kauno radiofoną Europai ir Amerikai.

Be Kauno,, Čiurlionio sukaktį iškilmingai atšventė daugiau kaip 30 mokyklų, įskaitant Dotnuvos akademiją, Komercijos ir Pedagogikos institutus Klaipėdoje. Kaune minėjo atskirai 5 gimnazijos ir kai kurios organizacijos. Čiurlionio galerija praturtėjo naujais kūrėjo paveikslais, kurių penki buvo rasti Paryžiuje privačioje *Van Leer* galerijoje ir atpirkti.

Jubiliejus susilaukė atgarsių už Lietuvos ribų. Suomių—lietuvių draugija balandžio mėnesį Helsinkyje suruošė pianisto Ratasepo fortepijoninių Čiurlionio kūrinių koncertą. Rygoje trijų Pabaltijo tautų kompozicijų vakare lapkričio mėnesį pianistas S. Vainiūnas skambino Čiurlionio preliudus; atskirai Čiurlionį minėjo Rygos lietuviai. Vilniaus lietuvių meno ir kultūros draugija gegužės mėnesį pagerbė savo menininką paskaitom ir koncertu, kurio metu buvo atlikta K. Galkausko sukurta kantata Čiurlioniui. Neatsiliko nuo kitų ir San Paulo lietuviai.

Jubiliejinis komitetas buvo nutaręs išleisti monografiją apie Čiurlionį ir jo paveikslų reprodukcijas. Kad rengiąs monografiją, kiek anksčiau buvo pasigarsinęs galerijos direktorius P. Galaunė. Bet ji nepasirodė nei jubiliejaus pabaigoj, nei kitais metais. Tik „Spindulio" giliaspaudė gruodžio mėnesį (1936) pradėjo spausdinti keliolika spalvų reprodukcijų (La, 1935, Nr. 217); tai buvo „Zodiako ženklų" albumas ir „Aukos" paveikslas. Tarp tų metų kultūrinių įvykių Čiurlionio mirties minėjimas buvo vienas iš svarbiausių (Z, 1937, Nr. 1).

Tais pačiais (1936) metais buvo baigtas statyti Kultūros muziejus ir čia spalio mėnesį perkelta Čiurlionio galerija, gavusi erdvesnes, labiau pritaikytas patalpas, kuriose „kone visi M. K. Čiurlionio kūriniai tapo eksponuoti" (MKČ, 1938, p. 103). 1937 m. rudenį muziejų ir galeriją aplankė aukštieji Tautų sąjungos atstovai — generalinis sekretorius Avenolis, politikos direktorius Abrahamas ir sekcijų nariai Nurksė ir Velpsas. Avenolis pasiūlęs vieną kambarį Tautų sąjungos rūmuose įrengti lietuviams ir jį papuošti kelių žymesnių Čiurlionio kurinių kopijomis (Lž, 1937, Nr. 185).

Čiurlionio galerija veikė kaip atskira institucija — leido savo leidinius ir reprodukcijas. 1927—1938 metų laikotarpiu buvo išspausdinta įvairaus dydžio iš viso 73 vienetai (Blgr, p. 126—131). Pagaliau 1938 metais buvo išleistas ir žadėtasis monografinis leidinys „M. K. Čiurlionis", greičiau vadintinas rinkiniu, redaguotas P. Galaunės. Jame apie muzikinę Čiurlionio kūrybą rašė V. Jakubėnas, tapybinę — V. Kairiūkštis, grafinę — P. Galaunė. Atsiminimų pateikė brolis Stasys, M. Dobužinskis, A. Žmuidzinavičius ir J. Tallat-Kelpša. Sesuo Valerija rašė apie paveikslų likimą karo metu, P. Galaunė sudarė kūrinių sąrašą, i. Kisinas — bibliografiją. Leidinyje buvo 174 reprodukcijos, iš jų 4 spalvotos.

PIRMOJI MONOGRAFIJA VAKARIETIŠKA KALBA

Beveik tuo pačiu laiku, niekam nesiskelbdamas, meno istorikas Mikalojus Vorobjovas, mokęsis Lietuvoje ir Vakaruose, parengė vokiečių kalba *„M. K. Čiurlionis. Der litauische Maler und Musiker"* (Kaunas ir Leipcigas, 1938). Veikalas 85 teksto puslapių su 6 puslapių gaidų priedu ir 47 juoda balta ir viena spalvota reprodukcijom. Pirmieji numeruoti 1—50 egzemplioriai turėjo 4 spalvotas reprodukcijas. Pradžioj įdėta tradicinė Čiurlionio nuotrauka su jo parašu.

Įžangoje autorius išvardija ligtol rašiusius apie Čiurlionį — Ivanovą, Čiudovskį, Lemaną, Šalkauskį, Bičiūną ir Galaunės redaguotą leidinį, kuriais jam tekę naudotis. Čiurlionio laiškai, dienoraščiai ir kita rankraštinė medžiaga buvusi neprieinama, bet gavęs žodinės medžiagos iš Sofijos Čiurlionienės ir M. Dobužinskio. Todėl biografinės žinios nepilnos, o kai kur ir netikslios, bet įdomūs autoriaus svarstymai bei įžvalgos, liečiantys kūrybinį Čiurlionio pasaulėvaizdį bei pasaulėjautą. Vakariečius jis bando sudominti tuo, kad Čiurlionio kūryba esanti vienos eu-

ropinės tautos sielovaizdis, užsitarnaująs ir kitų Europos tautų dėmesį. Savoj tautoj jis tolydžio buvęs suprastas kaip dvasinė tautos saviraiška visuotinėje sąmonėje. Europiečiams turėtų būti įdomus dar tuo, kad, kaip ir kiti, ieškojęs dviejų menų derinio.

Apie tapybos ir muzikos sintezę svajoję romantikai, o Čiurlionio laikais kai kurie dailininkai bandę išeiti iš siužetinės tapybos ribų ir išgauti muzikai bei lyrikai giminingų efektų. Čiurlionio bandymas suartinti muziką su tapyba vis dėlto buvęs klaidingai suprastas dėl kai kurių tapybinių ciklų pavadinimo sonatomis. Tapybinės sonatos, kompozicijos požiūriu, iš tikrųjų niekuo nesiskiriančios nuo kitų jo paveikslų. Bet vieni ir kiti jo paveikslai persmelkti tam tikra muzikine nuotaika. Toji nuotaika reiškiama dinamiškai ir ritmiškai kartojant tuos pačius motyvus, sakysim, tie patys pilių griuvėsiai ir eglutės atsimuša vandenyje („Fuga"), tie patys medeliai kyla trim pakopom („Pavasario sonatos" allegro), laivelis ir vėjo malūnai kartojasi pakildami į debesis („Laivas" ir „Pavasario sonatos" andante). Paveikslų sąranga šitaip panašėja su orkestrine kompozicija, kur vienas instrumentas atsiliepia į kitų instrumentų balsus ir visi sudaro darnų sąskambį.

Kitas muzikai artimas dalykas — tai Čiurlionio mėgstamas platus linijos užsimojimas, tonalumas ir moduliavimas — bendras fono spalvotumas ir įvairios jo atmainos lyg būtų melodinis temos „įerdvinimas" ir ornamentavimas. Čiurlionis mėgo atskiriems pavidalams duoti daugiareikšmę formą, sakysim, vaizduoja drugelius prie žvakės („Tiesa"), o pasirodo esą sparnuoti angelai. Taip jis „nuslopina" daiktinę reikšmę ir nė vienam objektui neleidžia iškilti aikštėn; taip jis pasiekia daiktų ir spalvų dematerializavimo. Jo spalvos lyg permatomos, lengvos kaip oras. Suprastina jis ir daiktų formas, ir tie daiktai, rodos, tampa bemasiai, bekūniai. Visas regimasis pasaulis įgyja sudvasintą išvaizdą ir tuo priartėja prie tonų pasaulio. Priartėja ta prasme, kad kaip tonai muzikoje persismelkia ir susilieja, taip dematerializuoti daiktai bei spalvos sukuria tokio persismelkimo bei susiliejimo įspūdį.

Tačiau Vorobjovas nėra tos nuomonės, kad Čiurlionis

tapybai būtų taikęs muzikos formas ar siekęs suliedinti tas skirtingas meno šakas. Jis neįnešė tapybon nieko svetima jos prigimčiai. Tačiau iš muzikos jis gavęs ir tapybinei formai panaudojęs griežtesnį nuoseklumą ir įsakmesnį vieningumą. Antra vertus, jis ir savo muzikoje tam tikra prasme buvęs tapybiškas, bent „Jūroje" ir „Miške", kur ryšku jo gamtos meilė, atseit — tas pats įkvėpimo šaltinis kaip ir tapyboje. Čiurlionis įkūnijęs savyje tapytojo ir muziko tipą.

Galimas įtakas Vorobjovas randa dvi •— pradinę ir baigmės, sprendžiant iš trijų tapybinių jo kūrybos tarpsnių. Pirmame tarpsnyje, dar nesuradęs formos savo vizijoms, jis lyg ir sekęs tuo metu literatūroj ir dailėj vyravusiu simbolizmu. Jo paveikslai atrodo lyg alegorijos ar kokios poemos iliustracijos. Tuo metu jis lyg ir rėmėsi į kito meno (daugiau literatūros) siužetus ar idėjas. Bet ir tame tarpsnyje ima ryškėti pagrindinė Čiurlionio kūrybos linkmė, būtent — *krypsnis į gamtą,* jos paslaptingumą bei mįslingumą, jos organinį ryšį su žmogaus prigimtimi ir likimu, žodžiu — *gamtos kontempliavimas.*

Antrajame kūrybos tarpsnyje Čiurlionio dėmesys, priešingai to meto dailės krypčiai, krypsta ne į siužeto pasirinkimą, bet į jo apmąstymą — jo suvokimą universaliu vizijiniu pajautimu ir į stilistines priemones, perduodant lietuviškos gamtos subtilumą bei savotišką žavumą. Čia ir atsiskleidžia jo *visatos beribiškumas,* visa ta sudvasinančioji gyvybė ir šviesinęs erdvės neribojama giluma.

Kitas bruožas, kurį randa Vorobjovas (priešingai negu Čiudovskis),— tai dinamizmas vaizduojant gamtinę gyvybę. Jis stengiasi nugalėti tapybos statiškumą ir čia pasinaudoja kitos jam artimos srities — muzikos dinaminiu polėkiu. Dėl to, rutuliojant temą, nesitenkinta vienu paveikslu. Jis savo siužetą plėtoja per keletą paveikslų, vaizduoja skirtingus to paties vyksmo momentus bei tarpsnius. Dinamizmo kupina ir kiekvieno atskiro paveikslo kompozicija; jos elementai taip skirstomi bei grupuojami, kad vienu judesiu, rodos, slenka ta pati gaivališka jėga. Visos dalys sudaro visumą, niekas neišsiskiria. Neišsiskiria nei žmogus, neiškyla jo individualybė. Jis yra tik didinga — karališka būtis apskritai. Ne tik niekas neiš-

siskiria, bet netgi susikryžiuoja, čia pat susilieja į artimas formas ar pavidalus: reikia gerai įsižiūrėti, kad atskirtum žvaigždę, žiedą, snaigę ar liepsną. Tai yra tas vadinamasis Čiurlionio *daugiareikšmiškumas,* kuris jo tapybą daro itin turtingą, kupiną daugiariopo prasminio įžvalgumo. Ir visa tai neperžengia tapybai prieinamų, galimų ribų. Sis antrasis tarpsnis yra savitas, originalus tapytojo subrendimo ir iškilimo tarpsnis, ir čia nejuntama jokių svetimų įtakų.

Trečią ir paskutinį tarpsnį Čiurlionio kūryboje Vorobjovas randa po to, kai jis yra susilietęs su Petrapilio tapysenos pobūdžiu, būtent—dekoratyvumu, formos tobulinimu, kruopščiu visų smulkmenų apdorojimu. Paskutiniosios vasaros jo darbai Plungėje kaip tik ir pasižymi tuo didesniu dėmesiu formai bei smulkmenų apdorojimui, arba grafiniam momentui, kuris jam nebuvo svetimas ir anksčiau. Siame tarpsnyje Čiurlionis iš esmės nesikeitė, tik pasuko daugiau į formą: siekė derinti turinio gilumą ir anksčiau lyg ir mažiau paisytą formos subtilumą. Sio derinio kryptimi Čiurlionis gal būtų ėjęs ir be Petrapilio įtakų, nes pats tebeieškojo naujų kelių. Sis tarpsnis dėl tragiškos mirties, deja, nebedavė laukiamų ryškesnių vaisių.

Vorobjovo veikalas buvo ruošiamas versti į anglų kalbą ir ieškoma leidyklos Anglijoje. Ligi karo, deja, jos nerasta (plg. Blgr, p. 613). Bet buvo pakartotas vokiškasis leidimas — mažesnio formato ir su geresnėm reprodukcijom. Autorius savo veikalą pasiuntė meno istorikams bei kritikams į įvairius kraštus: A. Benua, B. Berensonui, H. Fosijonui, J. Karltilmeriui, A. E. Brinkmanui, K. Kochui, B. Poltroa, G. M. A. Hanfmanui, V. Pinderiui ir kitiems.

Tarp gavusių knygą ir greit atsiliepusių buvo garsusis meno istorikas Berensonas ir senas Čiurlionio gerbėjas, anksčiau susirašinėjęs su S. Čiurlioniene — pasaulinio garso prancūzų rašytojas, Nobelio laureatas Romėnas Rolanas (1866—1944), muzikologas, biografas, autorius žinomų monografijų apie muzikus Bethoveną ir Hendelį, tapytoją skulptorių Mikelandželą ir rašytoją Levą Tolstojų.[55]

ČIURLIONIS IR NOBELIO LAUREATAS ROLANAS

„Stai jau 15 metų,— rašė Rolanas S. Čiurlionienei 1930 m. balandžio 10,— kai aš netikėtai susidūriau su Čiurlioniu (viename rusiškame žurnale, kuris berods vadinosi *„Apollon")* ir buvau tiesiog pritrenktas. Nuo to laiko aš nesilioviau, net ir karo metu, ieškojęs būdų geriau jį pažinti. Tai nebuvo lengva. Tačiau vis dėlto man pavyko gauti dvi knygas su jo darbų reprodukcijomis. Viena jų — B. A. Lemano *„Curlianis",* kita — Stasio Šalkauskio *„Sur les confins de deux mondes"* („Ant dviejų pasaulių ribos"). Knygos, kurias Jūs malonėjote man atsiųsti, puikiai papildo tas apžvalgas.

Tiesiog neįmanoma išreikšti žodžiais, kaip esu paveiktas šito iš tiesų magiško meno, kuris sugebėjo praturtinti ne tiktai tapybą, bet ir žmogaus viziją polifonijoje (kontrapunktai ir fugos) bei muzikos ritmikoje. Sis vaisingas atradimas kaip galėtų būti išvystytas didelių erdvių tapyboje, monumentaliose freskose! Tai naujas dvasios kontinentas, kurio Kristupu Kolumbu lieka Čiurlionis.

Vienas bruožų, mane nustebinusių daugelyje jo paveikslų kompozicijų,— tai reginys, kuris atsiveria nuo kažkokio bokšto viršūnės ar svaiginamai aukštos sienos į beribes tolumas. Aš klausiu save, kas galėjo sukelti šituos įspūdžius tokiame krašte kaip jūsiškis, kuris, manau, neteikė jam šių aukštumos motyvų. įsivaizduoju, kad jo paties turėjo būti išgyventi tokie apsvaigimai ir šitas slenkančio skridimo jausmas, kuris kartais apima prieš užmingant. Ar jis rašė savo įspūdžius? Dienoraštį?

Nežinau, kaip atsidėkoti Jums už man suteiktą progą pagaliau susipažinti su jo muzika. Gaidos, kurias man atsiuntėte, atrodo, yra iš gan skirtingų laikotarpių. Pastebimos įvairios įtakos. Mano manymu, originaliausi kūriniai— tai 7 „Preliudijos" ir „Fuga". Ten jaučiamas atmosferos srovenimas miškuose ir lygumose. Aš trokštu kada nors susipažinti su simfonija „Jūra".

Nelaimei, negaliu lengvai keliauti, nes mano sveikata labai pašlijusi. Aš dėl to labai apgailestauju. Teikitės pri-

imti, brangioji Ponia, su pagarba Jums reiškiamos mano simpatijos patikinimą.

P- S. Pastebiu, kad mano laiško data yra ta pati, kaip ir vienos Jums brangios sukakties. Su pagarba prisidedu prie Jūsų atsiminimų. Stravinskis man taip pat yra su simpatija kalbėjęs apie Čiurlionio darbus. Jis sakėsi turėjęs vieną jo paveikslą. Tikėkite, kad Kaunas ir jo muziejus būtų buvę mano kelionės tikslas, ir man būtų buvęs didelis džiaugsmas atvykti Jus pasveikinti. Šiaip ar taip, aš noriu tikėti, jog kada nors man pasitaikys proga pamatyti senovinę Jūsų Lietuvą, kurios vardas mums visuomet sužadina tiek paslapčių. Aš reiškiu savo karštą simpatiją herojiškai valstiečių tautai, sugebėjusiai išsaugoti kovų ir šimtmečius trukusių kentėjimų kaina savo laisvą dvasią ir savo skambiąją, plačiai išsirutuliojusią kalbą" (Plg. S, 1957, Nr. 3).

Po aštuonerių metų, gavęs iš Mikalojaus Vorobjovo monografiją „M. *K- Čiurlionis. Der litauische Maler und Musiker",* Romėnas Rolanas 1938 lapkričio 11 rašė autoriui:

„Maloniai nudžiugau gavęs Jūsų puikiąją knygą apie M. K. Čiurlionį. Dėkoju. Čiurlioniu aš domiuosi ne pirmi metai. Mano dėmesį jis patraukė dar 1914 metais, kai atsitiktinai man į rankas pakliuvo vienas rusų žurnalo *„Apollon"* numeris, skirtas Čiurlioniui. Karo metais gyvendamas Šveicarijoje, aš ieškojau, stengdamasis surasti daugiau dokumentų ir informacijų, susijusių su juo; susižavėjęs pasakojau apie jį tiems, kurie lankėsi pas mane. Vienas jų, kompozitorius Igoris Stravinskis, pasisakė turįs savo kolekcijoje vieną Čiurlionio drobę.

Kai kurių Čiurlionio kūrinių, ypač jo „Sonatų", reprodukcijose man itin didelį įspūdį padarė išimtinai muzikinis, simfoninis ir polifoninis jų pobūdis — vieno ir to paties motyvo vystymas ir keleto vienalaikių planų persipynimas. Sia prasme „Jūros sonata" man atrodo tobuliausias pavyzdys. [...] Mane taip pat labai žavi „Zodiako ženklų" neapsakoma, kerinti galia".

Kitame laiške, rašytame tų pačių metų gruodžio 12-ą, gavęs iš M. Vorobjovo Čiurlionio reprodukcijų, išleistų „Spindulio" giliaspaudėj, R. Rolanas rašo:

,, [...] Jūs mane labai nudžiuginote, atsiuntęs man šias nuostabias Čiurlionio reprodukcijas. Aš tučtuojau liepiau pakabinti „Šaulį" savo salone Vilneve (kur aš gyvenu žiemą). Nenorėčiau pasirodyti prašąs išmaldos; bet aš labai norėčiau turėti taip pat ir „Jaučio" reprodukciją, kuri sudarytų porą įstabiajam „Sauliui". Būkite malonus išsiųsti man ją išperkamu mokesčiu, o taip pat nurodyti leidyklą, kur galima būtų įsigyti šitas Čiurlionio reprodukcijas ir jų katalogą. Norėčiau painformuoti apie tai kai kuriuos savo draugus. [...]

Jau dabar man atrodo, kad būtų buvę pageidautina betarpiškiau pajusti Čiurlionio asmenį, dvasinį ir fizinį, iš jo paties pastabų, laiškų ir iš jo bendraamžių pasakojimų bei prisiminimų. Aš taip pat norėčiau tiksliai žinoti, kokios buvo svarbiausios jį veikusios įtakos tapyboje, filosofijoje ir muzikoje. Japonų įtaka yra neabejotina (nors tokiai hiperjautriai asmenybei galėjo užtekti pamatyti porą estampų, kad pabustų kūrybinė fantazija)" (Kb, 1965, Nr. 9).

Rašytojas ketino 1939 metais atvykti į Lietuvą rinkti medžiagos veikalui apie Čiurlionį ir nebeatvyko. Bet tais metais atvyko kitas, su kuriuo susirašinėjo M. Vorobjovas, būtent — amerikietis, Harvardo meno istorijos profesorius G. M. A. Hanfmanas. Jis susipažino su Čiurlionio darbais galerijoje ir parašė dėmesio vertą straipsnį *„M. K. Čiurlionis — The Lithuanian Painter" („Art Bulletin",* 1939, birželis). „Čiurlionis [...] kaip tapytojas,— jo žodžiais,—įtikinančiai parodęs naują universą, jis turės garbingą vietą Europos tapybos istorijoje" (Blgr, p. 321) Deja, visa europinė istorija buvo sukrėsta prasidėjusio naujo karo.

Septintas skyrius

KELYJE Į PASAULINĮ DĖMESĮ

Čiurlionis nusipelnęs išvengti užmaršties, kuri jam gresia.

G. M. A. Hanfmanas

Karas pasibaigė tragiškai. Pusė Europos liko už geležinės uždangos. Liko ir Lietuva. Čiurlionis atsidūrė nežinioj. Ketinimai jį pristatyti angliškai kalbančiam pasauliui buvo sužlugdyti. Viltis, kad prancūzams jį parodys Romėnas Rolanas, išblėso. „Jeigu ir būtume parūpinę jo kūrybai skirtas monografijas visomis pasaulinėmis kalbomis, pagaliau jei ir R. Rolanas būtų galėjęs ištesėti savo mintį duoti mūsų dailininkui savo „protekciją",— argi manome, kad Čiurlionis būtų buvęs jau išvestas į pasaulį?"— kėlė klausimą J. Girnius (A, 1953, Nr. 4, p. 154). „Čiurlionis būtų turėjęs vykti į pasaulinius centrus ir juose kovoti dėl savo meninių koncepcijų. Bet jam pačiam rūpėjo ne garsas" (ten pat).

Kova dėl Čiurlionio ir jo koncepcijų vis dėlto iškilo. Pasak A. Nakovo *(„Kultūra",* Paryžius, 1965, Nr. 6, p. 26), išryškėjo du skirtingi, jei ne priešiški frontai: vakarų europiečių bei amerikiečių (kai kurių autorių) ir tarybinių istoriografų. Pirmieji susidomėjo Čiurlioniu kaip abstrakcionistu, gal net pirmesnių už Kandinskį, o antrieji jį atmetė kaip mistiką, priešingą socialistiniam realizmui.

Vakariečiai, ilgėliau diskutavę, pasidalijo į Kandinskio rėmėjus ir Čiurlionio šalininkus. Kova užtruko, ir ginčai aptilo. Savo pozicijas sušvelnino ir tarybininkai. Čiurlionis iškilo kaip naujas radinys, tačiau dar iki galo neatskleistas. Mums pravers susivokti tame kontraversiniame kelyje.

REALISTAI PLAKA MISTIKĄ

Tarybinė revoliucija rado gyvą Čiurlionio įtaką savajame krašte —Rusijoje. Dabar, pavergę Lietuvą, jie susidūrė su jo kultu jo paties tėvynėje. Pirmoji reakcija sprogo 1950 metais, kai lietuviai ruošėsi minėti 75-ąją jo gimimo sukaktį. *„Literaturnaja gazeta"* (1950.IX.5) paskelbė A. Kamenskio kritiką, plakančią Čiurlionį — reakcinį mistiką su šizofreniniais kliedėjimais ir įmantriu psichopatizmu. Plakė P. Galaunę, Čiurlionio galerijos direktorių, ir meno istorikę H. Kairiūkštytę-Jacynienę už Čiurlionio „kėlimą". Si kritika buvo įspėjimas lietuviams užmiršti kūrėją. Ji tuoj pat buvo išversta į lietuvių kalbą ir išspausdinta „Literatūroje ir mene" dar tą patį mėnesį, rugsėjo 17.

Kitais metais (1951) akademinės tapybos leidinys Maskvoje *„Sovetskoje izobrazitelnoje iskusstvo"* („Tarybinis vaizdinis menas") Čiurlionio kūrybą pavadino „dekadentine, mistiškai simboline" ir, kas blogiausia, ji esanti „buržuazinio nacionalizmo apraiška Lietuvoje".

Po to niekas nedrįso prisiminti jo 40-ųjų mirties metinių. Jas minėjo tik išeivija Argentinoje ir Amerikoje. Muzikas A. Kuprevičius Aveljanedoje skaitė paskaitą apie muzikinę jo kūrybą ir skambino jo kūrinius (Drb, 1951. 11.16). Dailininkas K. Zoromskis, 1951 metais nagrinėjęs jo tapybines sonatas „Draugo" kultūriniame priede, priminė, kad jau „40 metų,be Čiurlionio" (Drb, 1952.11.5). Sesuo Juzė Čiurlionytė-Stulgaitienė, tada gyvenusi dar Amerikoje, skelbė „Drauge" (1951) savo atsiminimus apie brolį. J. Kapočius Bostone ruošėsi išleisti jo reprodukcijų monografiją, kuriai įvadą sutiko rašyti meno istorikas dr. M. Vorobjovas (Vienybė, 1952.IV.4), deja, netrukus tragiškai miręs.

Į tarybininkų toną atsiliepė Lietuvos dailininkai — V. Mackevičius ir J. Kuzminskis. Svarstant Čiurlionio kūrybą, esą nebuvę parodyta principingumo; šioj kūryboj vis dėlto esanti „mistinė — reakcinė esmė" (Lm, 1952.X.17). I. Trečiokaitė-Zebenkienė pasisakė dar aiškiau: Čiurlionio kūryba esanti „imperializmo epochos merdėjančios buržuazijos pažiūrų ir psichikos išraiška" (Lm, 1952.1.20).

Tuo tarpu Vokietijoje, Leibnico akademijoj Hanoveryje, meno istorikas P. F. Pechšteinas vasaros semestre pradėjo skaityti kursą apie Čiurlionį (Drb, 1952.VI.3), o Filadelfijoje, Amerikoje, italų pianistas Markas Fernesas radijo transliacijoje skambino Čiurlionio kūrinius (Garsas, 1952.VIII.28).

Tarybininkų išpuolių ypač pagausėjo 1953 metais. Leidinyje *„Ob otraženii deistvitelnosti v muzyke"* („Apie tikrovės vaizdavimą muzikoje", 1953, p. 132) V. Vanslovas Čiurlionio tapybinius kūrinius vadina chaotiška „sujauktų linijų netvarka"; jie būtų neverti dėmesio, jeigu ne Lietuvos tyrinėtojai, kurie tą intelektualinį bergždumą laiko tautine jų išraiška. Dailininkė I. Borisovą rašė *„Sovetskij chudožnik"* („Tarybinis dailininkas", 1953) apie A. Žmuidzinavičių ir užkliuvo už Čiurlionio; jis buvęs ryškiausias „modernistinio, dekadentinio-simbolistinio meno atstovas XX a. pradžios lietuvių mene", radęs garbintojų tarp rusų, ypač tarp *„Mir Iskusstva"* grupės dailininkų. A. Solodovnikovas žurnale *„Iskusstvo"* (1953, Nr. 1) Čiurlionį laiko atitrūkusiu nuo gyvenimo ir liaudies poreikių—mistiku, besistengiančiu prasiveržti į aną pasaulį; jis kūręs fantasmagorines kompozicijas, kurios spalvomis turėjusios perduoti garsų pasaulį, dėl to jo kūryboje nelikę gyvenimo tikrovės, realistinės kūrinių formos.

Po Stalino mirties lietuviai tikėjosi atolaidžio, tad į savosios literatūros ir meno dekadą Maskvoje (1954) nuvežė ir Čiurlionio darbus. Tarybinė kritika pasirodė nepakitusi. „Žymi vieta (parodoje) skiriama M. Čiurlionio kūrybai, tartum patvirtinant šio menininko vaidmens svarbumą lietuvių meno istorijoje,— atsiliepė F. Roginskaja ilgokame straipsnyje *„Izobrazitelnoje iskusstvo litovskogo naroda"* („Lietuvių tautos dailė").— Su tuo nieku gyvu negalima sutikti. [...] Giliu pesimizmu, nepasitikėjimu žmogaus jėgomis persunktas, pavyzdžiui, Čiurlionio paveikslas „Laimės pilis" iš triptiko „Pasaka". [...] Tokią pat prasmę turi daugumas kitų jo darbų, dažnai nuspalvintų mistika. [...] Blankiai mėlynas ar mirtim dvelkiąs pilkas koloritas atitinka bendrą Čiurlionio kūrinių dvasią. Jeigu tai poezija — tai beviltiškumo poezija, o jeigu kokios nors išeities ieškojimas — tai tik anapusiniame pasaulyje."

„Reikia apgailestauti,— rašo toliau autorė,— kad talentingo dailininko gabumai buvo išeikvoti nevaisingiems klaidžiojimams dekadentinės simbolikos keliais, kad tikrovėje nematydamas progresyvių visuomeninių jėgų jis sėmėsi įkvėpimą iš mistinių prasimanymų. Neatsitiktinai, dar Čiurlioniui gyvam esant, jo kūrybą į padanges iškėlė mistikai ir buržuaziniai estetai. Tai, kad tiek daug vietos parodoje skirta šiam svetimam mūsų laikams menui, rodo, kad ne visas lietuvių dailės palikimas įvertintas iš marksistinių-lenininių pozicijų" *(Iskusstvo,* 1954, Nr. 4).

„Kauno tiesa" (1954.V.19), aptardama tos maskviškės dekados dailės parodą, pakartojo kai kurias Roginskajos frazes ir pridėjo meno teoretiko V. Slejevo tvirtinimą, kad Čiurlionio kūryba — „ne pavyzdinis palikimas": paveikslai be ryšio su tikrove, nerealistiniai, jiems būdinga mistika, bejėgiškumas. Gal dėl to dar tais pačiais metais Vilniuje išėjusi lietuvių dailės istorijos apžvalga „Lietuvių dailė" (1954, 153 p.) Čiurlionio visiškai nebemini. Tuo tarpu garsėjantis meno istorikas tremtyje P. Rėklaitis rašo „M. K. Čiurlionis XX amžiaus tapybos istorijoje" (Europos lietuvis, 1954, Nr. 50).

Nepalankumas Čiurlioniui atsiliepė ir į jo galerijos reikalus. Pastatas, traukiantis vokiečiams ir sprogdinant elektros jėgainę kaimynystėje, buvo nukentėjęs ir jo tvarkyti neleista. Langai ir durys išbuvo užkalinėti visokiais lentgaliais ligi 1947 metų. Dalis paveikslų 1942 m. buvo padėti apsaugon Lietuvos banko rūsyje, seife, kurio raktus išsivežė vokiečiai, ir niekas nesirūpino prie jų prieiti. Tik 1946 m. pavasarį, kai rūsį apsėmė Nemuno potvynis, imtasi gelbėjimo priemonių. „Zodiako ženklai" ir kai kurios temperos buvo rastos jau vandenyje, bet, laimė, nedaug nukentėjo (Kb, 1975, Nr. 9, p. 36). Galerija pagaliau buvo patvarkyta ir 1947 m. atidaryta lankytojams. Jos vardas, Komisarų tarybos nutarimu, jau 1944.X.11 buvo pakeistas į Kauno valstybinio Čiurlionio vardo dailės muziejų. Jame dviejose salėse eksponuota 90 Čiurlionio paveikslų, o į muziejaus fondus padėta apie 300 (Tiesa, 1963, Nr. 20). Muziejaus direktorius ligi 1949 buvo tas

pats P. Galaunė, po to paskirtas dailininkas P. Stauskas.

Išpuoliai prieš Čiurlionį aptilo. Tačiau kybojo klausimas, ar bus galima apie jį rašyti ir jo darbus eksponuoti. 80-ųjų gimimo metų proga (1955) spaudoj atsargiai atsiliepė trys muzikai: sesuo Jadvyga Čiurlionytė, muzikologas J. Gaudrimas ir kompozitorius J. Juzeliūnas (plg. Blgr, Nr. 2718, 2719, 2721). Dailės muziejus nedrįso rengti Čiurlionio parodos. Jo darbai buvo „prisegti" prie dailininko P. Kalpoko parodos 75-erių jo sukakties metų proga. Bendroje kilnojamoje parodoje iš Čiurlionio darbų eksponuota tik keliolika reprodukcijų.

Po metų rusų žurnalas *„Oktiabr"* (1956, Nr. 6) iš F. Bogorodskio spaudai ruošiamos knygos *„Vospominanija chudožnika"* persispausdino vieną pastraipą, kur Maksimas Gorkis pasisako apie Čiurlionį. Gorkis, marksistinis rašytojas, bendravęs su Jurgiu Baltrušaičiu, žavėjęsis lietuvių tautosaka ir Čiurlioniu, kalbėjęs Bogorodskiui: „Taip, gerbiamasis, buitis, žanras ir kitkas — visa tai gerai. O kurgi svajonė? Kur svajonė, fantazija, klausiu? Kodėl pas mus Čiurlioniu nėra? Juk tai muzikinė tapyba!"

Bogorodskis įrodinėjęs, kad Čiurlionis „neturi ryšio su profesine tapyba, juo labiau — su realizmu", o Gorkis atsakęs: „Argi realizme nėra vietos romantikai? Vadinasi, realistinei tapybai plastika, ritmas, muzikalumas, ir panašiai, visai nereikalingi? Čiurlionis man patinka todėl, kad jis priverčia mane susimąstyti kaip literatą. Taigis! O jeigu kalbėsime atvirai, tai mūsų šiuolaikinėje tarybinėje tapyboje tiesiog per daug fotografiškumo. Būtent fotografiškumo!"

Sis pokalbis buvo išverstas lietuviškai ir paskelbtas „Literatūroj ir mene" (1956.IX.29). Po dviejų savaičių ten pat pasirodė J. Mackonio straipsnis „Prieš ribotą realizmo supratimą". Autorius kviečia nuplėšti „formalisto" etiketę nuo meninės Čiurlionio asmenybės ir jį vertinti platesniu požiūriu.

Grįžti prie Čiurlionio atrodė saugiau su muzika. Vilniškiai 80-ajai gimimo sukakčiai rengė muzikinių jo kūrinių koncertą. Kiek pavėlavę, sausio 18 (1956) atliko jo

kvartetą, preliudus fortepijonui, harmonizuotas jo liaudies dainas ir „Jūrą", naujai orkestruotą muz. E. Balsio[56], o diriguojamą R. Geniušo. „Pokario metais,—rašoma,— [...] Čiurlionio „Jūros" pastatymas tada turėjo eilę sunkumų, susijusių ir su asmenybės kulto laikų aplinka, ir su pačia kūrinio partitūra." Reikėjo „ištaisyti klaidas, nustatyti tempus, dinamiką ir panašius dalykus, kurių Čiurlionis daug kur nebuvo pažymėjęs" (Kb, 1965, Nr. 9, p. 7). Vasario 13-ą tais metais „Jūra" buvo pakartota tarybinės muzikos festivalyje Vilniuje.

Po to sesuo Jadvyga sėdo redaguoti fortepijoninius brolio kūrinius, ir 1957 metais jie buvo išleisti. Paskelbta ir keletas atsiliepimų apie Čiurlionio kūrybinį palikimą. Kaip anksčiau J. Gaudrimas, taip nūnai P. Gudynas rašė, kad Čiurlionio asmenybė labai sudėtinga, pilna didelių prieštaravimų, o tai neišvengiamai atsispindėję ir jo kūryboje. Tuose prieštaravimuose betgi negalima neįžiūrėti ir neįvertinti „jo kančios ir džiaugsmo, jo gyvenimo teigimo ir liūdesio, jo giliai liaudiškų bruožų ir jo veržimosi į tiesą ir grožį" (Tiesa, 1957.111.29).

Po Maksimo Gorkio buvo „atkastas" Romėnas Rolanas rusų vertime knygoje *„Na zaščitu novogo mira"* („Naujo pasaulio apgynimui"), išleistoje dar Stalino laikais (1932) Leningrade. Ten viename skyriuje „Atsisveikinimas su praeitimi" Rolanas rašo (p. 241), kad 1915 metų kovo mėnesį „susipažinęs su simfoniniais genialaus lietuvio dailininko Čiurlionio regėjimais". Sį radinį lietuviai tuoj išsivertė ir su jo (Rolano) laišku Čiurlionio našlei Sofijai paskelbė „Švyturyje" (1957, Nr. 3). Prie to dar pridėjo menotyrininko A. Savicko prierašą, kad vertinant Čiurlionį reikia ieškoti „platesnės vagos". Apie tradiciją ir novatoriškumą atsiliepė rašytojas A. Baltakis „Pergalėje" (1958, Nr. 10), pabrėždamas „realizmo — antirealizmo" koncepcijos žalą, vertinant lietuvių kultūrinį palikimą apskritai, o ypač liečiant Čiurlionio tapybą.

Čiurlioniui reabilituoti marksistinėje sistemoje padarytas dar vienas „atradimas", kurį 1958 m. paskelbė K. Korsako redaguota „Lietuvių literatūros istorija. Kapitalizmo epocha (1861—1917)". Kalti esą ne Čiurlionis, ne

jo simbolizmas, o buržuaziniai jo vertintojai, „realistinio meno priešai". Jie nesistengę atskleisti realių, gyvenimiškų Čiurlionio kūrybos idėjinio-tematinio turinio pagrindų, „o ieškoję simboliniuose dailininko paveikslų vaizduose mistinės „tautos dvasios", amžino grožio ir pan.".

Šį „atradimą" toliau plėtojo A. Venclova įvade „M. K. Čiurlionis" (32 reprodukcijos, 1961, p. 3). „Buvo M. K. Čiurlionio garbintojų, ypačiai buržuazinės Lietuvos laikais, kurie laikė jį nepralenkiamu „tautos dvasios" reiškėju ir kurie kėlė ir vertino jame pirmiausia visa tai, kas jo kūryboje abstraktu, niūru, pesimistiška. Ir dabar kartkartėmis [...] stengiamasi gaivinti senos buržuazinės pažiūros, M. K. Ciurlionyje matančios vėl tos pačios „tautos dvasios" įsikūnijimą ir kažkokį nuo savo laiko atplėštą, nesuprantamą meno reiškinį..."

A. Venclova dar pažymi, kad „kūrybingiausias M. K. Čiurlionio dailininko periodas sutapo su tragišku mūsų inteligentijai laiku, kada carinei reakcijai sutriuškinus 1905 m. revoliuciją, kuriai dailininkas giliai simpatizavo, inteligentijos tarpe sustiprėjo idėjinis pakrikimas, politinis nesusigaudymas arba tiesiog renegacija. Rusų, lenkų ir lietuvių literatūroje ir dailėje sustiprėja modernizmo, dekadentizmo, simbolizmo reiškiniai, būdingi bėgimu nuo tikrovės į fantazijos pasaulį, nepripažinimu literatūrai ir menui bet kokio visuomeninio vaidmens. [...] Šiurkščioje, skaudžioje tikrovėje nerasdamas įkvėpimo, dailininko žvilgsnis krypo į fantazijos pasaulį" (ten pat, p. 3—4).

A. Venclovos aiškinimą vadino naiviu, nieko neįtikinančiu A. Nakovas, rašęs apie Čiurlionį paryžietinėje „Kultūroje" (o. c, p. 27). Betgi Venclova turėjo atiduoti duoklę sistemai. Toliau jis pats naudojasi Maksimo Gorkio „palaiminimu" romantikai, svajonei, fantazijai. Čiurlionis nebuvęs formalistas kaip kiti, kuriems buvusi tolima mintis ir jausmas. „M. K. Čiurlionio paveiksluose, nepaisant paskirų išimčių, visur prasiveržia šviesi fantastika ir optimizmas, žėri gyva ir veikli mintis". Čiurlionio romantizmas buvęs ne pseudointeligentinis, o liaudinis, ir liaudis jį supratusi.

Taip buvo rastas „liaudinis" sprendimas, siekiant Čiurlionį suderinti su tarybinėm pažiūrom, suteikti galimybę toliau juo domėtis. Tačiau buvo jautrių ir tolydžio jautrinamų kitų momentų, kuriuos kėlė vakariečiai ir užsienio lietuviai.

VAKARIEČIAI DOMISI ABSTRAKCIONISTU

Žinomas amerikiečių meno kritikas C. Vygandas, rašydamas apie Rusijos meną prieš 1911 metus, iškėlė klausimą, kas gi buvo neobjektyvinės tapybos pradininkas — Kandinskis ar Čiurlionis? Jo straipsnis, paskelbtas *„Encyclopedia of the arts"* (Niujorkas, 1946), atkreipė dėmesį kitų vakariečių pirmiausia Europoje, o ilgainiui ir pačioj Amerikoj. Jis rašė (p. 874): Čiurlionis buvo „pirmasis „antinatūralistinis" tapytojas, atsisakęs siužetų ir linijoje bei spalvoje ieškojęs muzikai tolygių išraiškų. [...] Tuo atžvilgiu gali būti laikomas Kandinskiu sekusių abstraktinės krypties dailininkų pirmtaku. Čiurlionio tapyba prieš Pirmąjį pasaulinį karą Rusijoje turėjo didelį pasisekimą" (Blgr, p. 344).

Čiurlionį, kaip naujos krypties dailininką, Europoje ėmė garsinti estų rašytojas ir meno kritikas Aleksis Ranitas, susidomėjęs mūsų dailininku gana anksti (1937) ir apie jį rašęs Estijoje (plg. Ln, 1973, Nr. 4—5; La, 1937, Nr. 193). Atvykęs į Lietuvą, išmoko lietuvių kalbos ir pasidarė abiejų tautų kultūriniu ryšininku. Pokario metu, atsidūręs Vakarų Vokietijoj, paskelbė straipsnį *„Dos Kunstwerk"* žurnale (1946—1947, sąs. 8—9) „M. K. Čiurlionis" su trim reprodukcijom, iškeldamas jį kaip fantastinio pasaulio kūrėją, ieškojusį laiko ir erdvės derinio ir tuo įsiterpusį į muzikines tapybines europiečių meno sroves. Po poros metų Ranitas skaitė paskaitą antrame tarptautiniame meno kritikų kongrese Paryžiuje, kur Čiurlionį pristatė kaip abstrakčiojo meno pradininką. Paskaita su 13 reprodukcijų buvo išspausdinta *UNESCO* leidiny *„M. K. Čiurlionis, 1875—1911 — Pionnier de l'art abstrait"* (Paryžius, 1949)[57]. Čia jis rašo, kad iš Siaurės Europos kraštų labiausiai iškilęs savo mistinėm ir kosmi-

nėm percepcijom buvęs Čiurlionis. Apibūdinęs „lietuvio sielą" apskritai, pateikęs biografinių Čiurlionio žinių, aptaręs bendrą jo tapybinę kryptį ir iškėlęs bandymus ieškoti laiko ir erdvės sintezės, autorius baiminasi, kad „šis praeities fenomenas" galįs likti kaip legenda meno istorijos paraštėje, o tai būtų skriauda ir šiai originaliai asmenybei, ir pačiai meno istorijai.

Dėl Čiurlionio ir Kandinskio sąveikos Ranitas nurodo: „Kandinskis, gyvendamas tarp mūsų Estijoj, dėstęs teisę Tartu universitete, nutapė savo pirmąjį abstraktą 1911 metais. Pirmoji jo pažintis su Čiurlionio darbu buvo per žurnalą *„Apollon",* kuris 1911 m. išspausdino šio lietuvių tapytojo kūrinių reprodukcijas kartu su garsaus kritiko Sergejaus Makovskio įvertinimu. Vėliau jis matė Čiurlionio atminimui surengtą jo paveikslų parodą Maskvoje ir buvo ja labai sužavėtas. Kartoju, Kandinskis savo pirmąjį abstraktą nutapė 1911, tuo tarpu Čiurlionis jau 1904 m. buvo padaręs paveikslų, kuriuos reikia laikyti abstrakčiais arba pusiau abstrakčiais". Priešingai nei jo sekėjas Kandinskis, Čiurlionis nekovojęs prieš gamtą; ją mylėjęs ir ją vaizdavęs gryną abstrakčioje plotmėje, metafiziškai „nuogą". Čiurlionis visiškai nepažinojęs moderniojo prancūzų meno. Nors Odilonas Redonas kartą save pavadino „simfoniniu tapytoju", bet šis titulas jam tinkąs literatūrine prasme, neturįs mokslinės atramos. Tik vienas Čiurlionis turįs pagrindą būti „muzikiniu tapytoju", kaip jį pavadinusi Lidija Krestovska savo veikale *„La laideur dans Vari ä travers les äges"* (Paryžius, 1947).

Po kelerių metų Ranitas vėl parašė *„Das Kunstwerk"* žurnalui (1950, sąs. 8—9) straipsnį „M. K. Čiurlionis" ir pridėjo tris naujas reprodukcijas. Dailininkas buvęs ne tik pirmesnis už Kandinskį, bet ir skyręsis nuo jo. Kandinskis tęsęs Čiurlionį, tikriau sakant — keitęs pragmatine ir intelektualine linkme. Čiurlionis buvęs neprofesionalus dailininkas; jo kūryba, pasak V. Ivanovo, buvusi daugiau *profession de* foj —tikėjimo išpažinimas. Lietuvis nežinojęs, kodėl jis tapo; jis turėjęs tai daryti, nelyginant neolito Altamiros medžiotojas braižydamas uolas. Kandinskis ėjęs prieš gamtą nukreiptu spiritualizmo keliu, o Čiurlionis likęs ištikimas gamtoje slypinčiam kūrybiškumui — tai neribotai dieviškai pasaulio jėgai. Čiurlionis nesiveržęs į tai, kas chaotiška, o į tai, kas kosmiška — į visumą ir į visaapimančią vienumą.

Ranitas apgailestauja, kad meno bienalėje, kuri vyko Venecijoj, modernusis menas amerikiečių paviljone buvęs grynai mechaniško formalinio pobūdžio, be laisvo abstraktinio polėkio, be poetinio išbaigimo, kaip tai daręs pirmasis abstrakcionistas Čiurlionis. Sis jau 1904 metais kūręs paveikslus, kurie šiandien laikomi klasikiniu abstrakto menu. Kandinskis savo pirmąjį paveikslą sukūręs 1911 metais, kai Čiurlionis visam laikui buvo užmerkęs akis.

Užkliudęs dvimetinę Venecijos parodą, kurią rengė tarptautinis meno istorijos institutas ir leido žurnalą trim kalbom (italų, prancūzų ir anglų) — *„La Biennale di Venezia",* Ranitas buvo paprašytas minėtam žurnalui parašyti straipsnį ir parašė: *„Un pittore astratto prima di Kandinsky: M. K- Čiurlionis, 1875—1911",* išspausdintą 1952 m. (Nr. 8). Čia jis pristato dailininką kaip retą revoliucinį moderniosios meno istorijos reiškinį; šalia simbolistinių savo darbų, jis buvęs pirmas dailininkas siurrealistas, pirmas metafizikas ir pirmas abstrakcionistas[583]. Kandinskio abstrakcionizmas buvęs nukreiptas prieš gamtą, prieš objektą iš viso, todėl jis priskirtinas prie *„non-objective art"* reiškėjų, tuo tarpu Čiurlionis priėjęs prie abstraktaus apipavidalinimo per gamtą. Nebūdamas jokių meninių programų skelbėjas, jis abstraktųjį formulavimą pradėjęs kultivuoti jau 1904 metais, kai Kandinskis pirmąjį abstraktų paveikslą sukūręs 1911 metais.

Dėl Ranito anksčiau paskelbtų straipsnių atsiliepė *„Das Kunstwerk"* žurnale (1951, rugsėjis) V. Kandinskio našlė Nina. Ji paneigė bet kokias Čiurlionio įtakas savo vyrui. Kandinskis niekad „nepiešęs muzikos" ir nenusigręžęs nuo gamtos; nebuvęs Lietuvoj ir Estijoj, nematęs Čiurlionio darbų[583b]. Čiurlionio paveikslai nesą abstraktai, greičiau „stilizuoti gamtovaizdžiai arba stilizuoti mistinio sąskambio objektai *(Bėiklang)".* Jei to mistinio sąskambio nebūtų, tai Čiurlionį reiktų laikyti impresionistu. Kandinskio įtakų šaknys buvusios rusų ikonose ir

prancūzų impresionizme, o Čiurlionis buvęs paveiktas teosofų tapybos.

„La Biennale di Venezia" dar kartą grįžo prie šio klausimo (1953, Nr. 12): išspausdino interviu su Viliu Gromanu, pridėjo Kandinskos laišką ir pabaigoje davė žodį Ranitui. Gromanas rėmė Kandinską, o Ranitas pakartojo savo teigimus, dar pridėjęs J. Baltrušaičio, V. Ivanovo ir B. Pravdino (Kandinskio draugo rašytojo) liudijimus, kad Kandinskis tikrai pažinojęs Čiurlionio kūrybą; be to, jo palikime rasta keletas ,,Apolono"numerių, tad negalėjęs nepastebėti ir Čiurlioniui skirto sąsiuvinio.

Ranito straipsniai kėlė susidomėjimą tarp vakariečių menininkų ir meno istorikų. Asmeniškai atsiliepė iš Lietuvos kilęs žymiausias renesansinio meno istorikas Bernardas Berensonas, turėjęs savo kolekcijoje ir originalių Čiurlionio paveikslų (Blgr, p. 407). Jis rašė Ranitui (1949): ,,Iš didžiųjų naujosios epochos individualistų Čiurlioniui tenka pirminė vieta. Jis turi būti suprastas ir įvertintas ne tik kaip mistikas ir regėtojas, koks jis buvo, bet ir dėl savo nepakartojamų *(unique)* estetinių bei piktoralinių idėjų". Kilęs iš Lietuvos pasaulinio garso skulptorius Z. Lipšicas parašė Ranitui (1952): prisimenąs jau subrendusį muziką ir garsėjantį dailininką Druskininkuose, kai pats buvęs dar vaikas. „Neabejotina, kad Čiurlionis buvo tikras genijus, ir aš galiu didžiuotis gimęs tame pačiame miestelyje, kurio žemė buvo paliesta jo pėdų."

ČIURLIONIS PARYŽIAUS DVIKOVOJE

Paryžiuje abstrakčiojo meno žurnalas *„Cimaise"* paskelbė (1953, Nr. 2) rusų emigrantų dailininko G. Anenkovo straipsnį *„Les debuts de Vari abstrait en Russie"* („Abstrakčiojo meno pradžia Rusijoje"), sukėlusį naują kontraversiją. Anenkovas rašė, kad abstraktusis menas gimęs ir pasireiškęs žymiai anksčiau už Kandinskį, Kupką, Mondrianą, Larionovą, Malevičių, Marką, Tatliną, Robertą ir Sonią Delonė, Pikabiją, Van Dusburgą, Manjelį,

Arpą, Brankuzą, Sofi Tauber-Arpą ir kitus. „Pirmasis abstraktus tapytojas buvo Čiurlionis, rusų lietuvis, kuris drąsiai išstatė nefigūrinius kūrinius [...] nuo 1906—7 m., t. y. pirmomis kubizmo dienomis. Nors tada jo paveikslai net avangardo tapytojuose tesužadino ironiškai pataikingus šypsnius, tačiau jokiam rusų menininkui nebuvo nežinomas jų buvimas ir jų pranašinga reikšmė. Kandinskio pirmieji abstraktūs bandymai yra iš 1911 metų, kuriais mirė Čiurlionis. Nelaimei, jo kūriniai niekada (arba beveik niekada) nebuvo išėję už rusų sienų."

Čiurlionis buvęs pirmasis ir tuo, kad perkėlęs tapybon muzikinius terminus. „1912 ketais Kupka pirmą kartą vienam iš savo paveikslų davė vardą, paimtą iš muzikinės terminologijos. Kandinskis ir Beotis nupiešė Bethoveno ir Bacho muzikinių kūrinių plastines transpozicijas. Larionovas *rayonizmo* manifeste taip pat kalba apie panašumą tarp garso ir spalvos, atotrauką (abstrakciją). Tuo tarpu visi šitie samprotavimai ir aliuzijos, kurios šiandien yra tapusios banalybėmis, yra tiesiog pasiskolinti iš Čiurlionio, kuris, nustebintas muzikinės išraiškos autonomijos, jau prieš keletą metų savo abstrakčius kūrinius buvo pavadinęs „Saulėleidžio sonata", „Andante", „Saulėtoji fuga", „Pilkumos adagio" ir 1.1. Nors tapybinė šitų paveikslų vertė' gali atrodyti naivi, vis dėlto pradininko drąsa yra verta bent visai pateisinamo ir dėkingo konstatavimo."

Į Anenkovo straipsnį atsiliepė prancūzas Renė Masa laišku tame pačiame žurnale (1954, Nr. 5). Čiurlionio jis neturėjęs progos pažinti anksčiau, bet gyvenęs Rusijoj. Jis rašo: „Čiurlionis, sprendžiant apie jį, pagal [jo] monografiją, išleistą Lietuvos pasiuntinybės rūpesčiu[59] prieš keletą metų, [...] niekada nesirūpino abstraktine arba neobjektyvia tapyba. Jei jo liguisto realizmo kūriniai nestokoja įdomumo, tai jie neturėtų patraukti jūsų susidomėjimo. Jūsų patarnavimui aš turiu fotografiją to paveikslo, kurio jūs tik fragmentą teišspausdinote ir kuris padėjo paslėpti figūrinį ir dekoratyvinį pasikartojimą molinės spalvos ratilų, nušviestų saulės spindulių, ir vingurius *(arabesques)*, pakartojančius tų ratilų paveikslą.

Antroj vietoj, noriu atkreipti jūsų dėmesį, kad *„rayonistinis"* sąjūdis 1909 m. dar nebuvo pasirodęs ir kad jo manifestas yra iš 1913 metų. Odesos parodoj 1910—11 metais Larionovas buvo išstatęs paveikslus, vaizduojančius kareivius ir pavasariškus peizažus... Tuo tarpu šiuo metu Kandinskis buvo parašęs „Apie dvasingumą mene" *(„Uber das Geistige in der Kunst"* — S. *Y.)* ir nubrėžęs bendromis linijomis visai naują plastiką, kurios pirmose eilėse istorija galutinai pastatė jo vardą".

Redakcija leido atsakyti Anenkovui, ir šis rašė (ten pat, Nr. 5): „Jei Čiurlionio monografija, išleista Lietuvos pasiuntinybės rūpesčiu, neturi jo abstraktaus meno kūrinių, tai visai neįrodo, kad jis niekada jų nedarė. 1910—11 m, R. Masa gal buvo Odesoj, bet aš tada, gyvendamas Peterburge ir Maskvoj, savo akimis mačiau Čiurlionio abstrakčius kūrinius. Bet aš toli gražu nesu vienintelis tai teigti, lygiai kaip šio meisterio padarytą įtaką Kandinskiui. Aš kviečiu R. Masa, pavyzdžiui, pavartyti *„Abstrakte Kunst"* (Baden-Badenas, T. 19/20) [...], kur Aleksis Ranitas šitaip rašo: „1911 metais Kandinskis nutapė savo pirmąjį abstraktų paveikslą. 1911 m. lietuvių tapytojas Čiurlionis amžinai užmerkė savo akis. Jau 1904 m. Čiurlionis buvo sukūręs paveikslų, kuriuos mes šiandien laikome klasikiniu abstrakčiu menu. [...] Ar Aleksis Ranitas taip pat klajoja neleistinuose sapnuose?"[60a]

Anenkovo ir Masa ginčas sukėlė naujus atgarsius kituose kraštuose. Švedų žurnalas *„Paletten"* (1959, Nr. 4) išspausdino straipsnį apie abstrakčiojo meno pionierius rusus ir Čiurlioniui paskyrė šešetą puslapių. Lenkas R. Zrembovičius savo veikale *„O nomoczesnym malarstmie francuskim"* (Varšuva, 1959) rašo (p. 155—156), esą anksčiau manyta, kad abstrakčiojo meno pradininkas yra V. Kandinskis, tačiau Ranitas ir Anenkovas įrodinėja, kad tos meno krypties pradininkas buvo Čiurlionis.

Milane, Levanto galerijoje, 1964 m. vyko moderniojo rusų meno paroda, kur eksponuota ir Čiurlionio reprodukcijos. Parodos kataloge išspausdintas meno istoriko Karlo Beliolio straipsnis *„II contributo russo alte avanguardie plastiche"* („Rusų įnašas į avangardinį meną").

Jame (p. 5—6) aptariama ir Čiurlionio kūryba. Čiurlionis neturėjęs „jokių dvasinių ir praktinių ryšių" su tuometinio Rusijos meno judėjimo dalyviais. O dėl poveikio Kandinskiui ir santykio su abstrakčiuoju menu, tai Ranitas ir Anenkovas esą pasiskubinę su išvadomis. Čiurlionį ir Kandinskį siejęs vienas bendras bruožas — domėjimasis muzikos ir tapybos sinteze. Tačiau esąs ir principinis skirtumas: Čiurlionis intuityviosios kūrybos atstovas, o Kandinskis — formos mokslininkas. Čiurlionio kūryba vis dėlto turėjusi nemažos reikšmės moderniojo meno raidai; juo domėjęsi ir vakariečiai. Čiurlionio paveikslų reprodukcijų buvę Paryžiuje *UNESCO* bibliotekos ikonografiniame skyriuje ir Arno galerijoje; jų turėjęs ir čekų dailininkas Fr. Kupka. Tris originalius Čiurlionio kūrinius Beliolis sako matęs pas garsųjį renesanso meno istoriką B. Berensoną jo viloje Florencijoje.

Apie rusų parodą Milane rašė U. Zėlman-Egebertas Štutgarte, Vokietijoj, leidžiamame žurnale *„Universitas"* (1965, t. 20). Autorių sudomino Čiurlionio reprodukcijos. Tai esą beveik legendiniai mažai kieno matyti paveikslai, Čiurlionis laikytinas pirmuoju abstrakcionistu, galėjusiu turėti poveikio V. Kandinskiui. Tačiau tarp jų esąs skirtumas: Čiurlionis buvęs vizionistas, teikęs pirmenybę linijai, o Kandinskis rėmęsis spalvų teorija ir priėjęs abstrakcijos (spalva — forma — abstrakcija).

Anenkovas nepakeitė savo nuomonės. Dvitomiame savo veikale *„Dnevnik moich vstrec"* —„Mano susitikimų dienoraštis" (Niujorkas, 1966) rašo, kad Čiurlionis jau 1907 bandė atitrūkti nuo daiktiškumo ir sukurti drobėje abstrakčią spalvų, linijų ir formų simfoniją. Ta prasme laikytinas abstrakčiosios tapybos pranašu ir jos pradininku. Jis prisimena filosofą N. Berdiajevą, kuris rašęs „labai įdomų" straipsnį apie Čiurlionį ir Pikasą (nenurodo kur — S. *Y.).* Igoris Stravinskis nupirkęs vieną Čiurlionio kūrinį; deja, to paveikslo likimas nežinomas. Apie Čiurlionį kalbėdavęs su ypatinga simpatija rašytojas A. Blokas. Jį prisimindavęs ir Nobelio laureatas B. Pasternakas. Čiurlionis esąs nepelnytai užmirštas dailininkas (Blgr, p. 515.)

Kontraversija, išryškėjusi vokiečių, italų, prancūzų spaudoje, neliko be platesnio atgarsio pasauliniuose meno leidiniuose[60b]. Vieni iš jų pakartojo abiejų pusių argumentus, kiti jau nebekartodami Čiurlioniui teikė pirmenybę prieš Kandinskį; treti, neneigdami galimos Čiurlionio įtakos Kandinskiui, abejoja, ar Čiurlionis pats vadintinas abstrakcionistu.

Plačiai žinomas meno leidinys *„Abstrakte Kunst eine Weltsprache",* paruoštas G. Pėnsgeno ir L. Cano (Baden-Badenas, 1958) kaip tik buvo iš tų, kurie pakartojo Ranito ir Kandinskos dvikovą. Tuo tarpu ketvertu metų anksčiau pasirodęs Vernerio Hafmano veikalas *„Malerei der XX. Jahrhunderts"** (Miunchenas, 1954 ir 1957) gana savitai dėsto požiūrį į šį klausimą. Čiurlionis turėjęs „ekstraordinarinę sinestetinę dovaną", atseit—dovaną matyti spalvas, girdint garsus; pradžioj dirbęs objektyvinių analogijų plotmėj, paskui tolydžio ėjęs į abstraktą, o rezultatas buvęs kosminės vizijos. Čiurlionio įtakos Kandinskiui galėjusios būti tik netiesioginės — per „Apolono" žurnalą, nes rusas Kandinskis gyveno Miunchene, o nerusas Čiurlionis buvęs Petrapilyje. Čiurlionio tapyba vis dėlto nesanti abstrakti, daugiau fantastinė — iš „fantastinio kosminio pasaulio". Muzikinių vardų pritaikymą tapyboje Čiurlionis galėjęs „pasigauti" ir iš prancūzo Odilono Redono, kuris vadinamas simfoniškuoju tapytoju, ir iš vokiečių jugendstilistų — Rymenšmito ir Klimto, kuriems muzika taip pat nebuvusi svetima. Beieškodamas įtakų iš šalies, autorius persistengia: be pagrindo bando suplakti Čiurlionio misticizmą su rožiakryžininkų mistika, nes Maskvoje buvusi *„Blue Rose"* sąjunga. Hafmano veikalas buvo išleistas anglų kalba Londone (1960) ir Niujorke (1965) *„Rainung in the Twentieth Century"* ir plačiai naudojamas.

Be tų dviejų vokiškų leidinių, pasirodė kiti du, paruošti Prancūzijoje. Pirmasis *„Dictionaire de la peinture abstraite"* (Paryžius, 1957), parengtas M. Seforo ir išverstas bei išleistas angliškai (Niujorkas, 1957). Čia autorius rašo (p. 85): „Buvau painformuotas, kad [...], gilindamasis į abstraktinį meną, Kandinskis buvo veikiamas 1911 mirusio lietuvių dailininko M. K. Čiurlionio. Tas dailininkas nuo 1904 kūrė abstraktinius paveikslus, kuriems dažniausiai būdingos arabeskos kartu su geometrinėmis figūromis. Jis taip pat tapė fantastinius peizažus bei kitus fantastinio pobūdžio paveikslus, pilnus simbolinių aliuzijų, turinčių tam tikrų ryšių su romantiškesniais Kandinskio kūriniais" (Blgr, p. 368).

Kitas prancūzų veikalas, parengtas kelių autorių ir išverstas į anglų kalbą, būtent — *„Dictionary of Modern Painting"* (Niujorkas, 1956), rašo (p. 2): „Daugiausia abstraktinio meno pionierių yra rusiškos kilmės, ir pirmasis jo pradininkas *(precursor)* buvo lietuvis *Tcshurlianis* 1906—1907".

Dvi naujos studijos, skirtos naujoviškajam menui, taip pat nepraeina nelietusios Čiurlionio. Pirmoji *„Ecole de Paris" — „School of Paris",* parengta amerikiečio Raimondo Nocentos (Grinvičas, 1960), su gausiom spalvotom reprodukcijom, dailininkų atvaizdais ir biografijom, įžanginėje dalyje rašo (p. 38): „Pirmasis nefigūrinis Kandinskio darbas, sukurtas 1910 ir pavadintas *„Aquarelle abstraite"* buvo precedentinis ir galbūt iš dalies įkvėptas panašių kompozicijų, kurias nuo 1904 m. tapė lietuvis dailininkas Čiurlionis. Sis dailininkas, miręs 1911, dėl to gali būti laikomas ankstesniu abstrakcionistiniu tapytoju".

Antroji studija, *„Art Nouveau",* parengta vokiečio R. Smuclerio ir išleista Štutgarte (1962), vėliau išversta į anglų kalbą (Niujorkas, 1968), rašo, kad lietuvio Čiurlionio darbai, vaizduoją „tapytą muziką", esą beveik abstraktiniai, labai artimi naujajam menui.

Rusų menui skirta speciali studija *„The great experiment" Russian art 1863—1922",* redaguota Kamilės Grej (Niujorkas, 1962), rašo apie V. Kandinskį, A. Javlenskį, Marką Šagalą, I. Levitaną, Dobužinskį ir kitus, tarp jų ir apie Čiurlionį. Apie jį duota literatūros, įdėta „Žvaigždžių sonatos" reprodukcija, o ryšys su Kandinskiu aptariamas (p. 100) taip: „Kandinskis dvasiškai stovi labai arti lietuvio kompozitoriaus tapytojo Čiurlionio, kuris dirbo *St. Petersburge* nuo 1906 ligi savo mirties—1911".

(Autorė blogai informuota: Čiurlionis Petrapily buvo tik tris kartus, 1908—1909 metais — S. *Y.)*

Rusų kultūrai skirtas kitas veikalas — *„The icone and the axe. An interpretive history of Russian culture"* (Niujorkas, 1966), parengtas J. H. Bilingtono, keliose vietose (p. 476, 490, 503) taip pat mini Čiurlionio kūrybą ir jį laiko įtakingu abstrakčiojo meno pradininku, turėjusiu įtakos rusų avangardistams.

Monografinė studija *„Wassily Kandinsky. Life and work"* („Niujorkas, 1958), parengta Vilio Gomano (įsiterpusio į Ranito ir Kandinskos ginčą) pažymi (p. 83), kad esanti paplitus nuomonė, jog pirmasis abstrakčia maniera tapęs dailininkas buvo Čiurlionis ir jis laikomas V. Kandinskio pirmtaku,. Bet Čiurlionis nieko bendra neturįs nei su abstrakčiąja tapyba, nei su Kandinskiu. Čiurlionis pirmiausia esąs muzikas, ir dėl to jo „variacijos muzikinėmis temomis ir kosminės vizijos yra dekoratyvios", primenančios Obristo ir kitų vėlesnių muzikų tapybos darbus. Tai esanti „tapyta muzika", kuri „tuo pačiu metu primena šizofrenikų darbus". Jei V. Kandinskis kada nors būtų matęs tuos paveikslus — originalus ar reprodukcijas, „jie greičiau būtų jį sugluminę, o ne padrąsinę" (Blgr, p. 373).

Du leidiniai, skirti pasauliniam ir europiniam menui, taip pat prisimena Čiurlionį. Pirmasis, G. Dailo paruoštas *„The Moderns. A Treasury of painting throughout the World"* (Niujorkas, 1962), Čiurlionį mini poroj vietų (p. 77, 215) kaip modernaus meno pradininką ir duoda trumpų žinių apie jį. Antrasis — G. H. Hamiltono veikalas *„Painting and sculpture in Europe"* (Baltimore, 1967), pažymi (p. 86—87), kad nemaža meno kritikų dabartinėj spaudoj abstraktaus meno pradininku laiko Čiurlionį, kuris tačiau priklauso simbolistų periodui. Jo ryšiai su abstrakčiuoju menu esą atsitiktiniai. Savo „mistiniais filosofavimais" jis esąs artimesnis čekų dailininkui Fr. Kupkai.

Su Kupka lygina Čiurlionį ir čekų autorė L. Vachtova savo veikale *„František Kupka"* (Praha, 1968). Čiurlionis — „kompozitorius, poetas ir tapytojas" buvęs romantikas, Piuvi de Savano ir Beklino garbintojas, apie 1905—1907 metus kūręs simboliškus Rericho intonacijos peizažus, po to nukrypęs į autochtoninius abstrakčius veikalus, panašiai kaip Kupkos „Sutvėrimas". Abiejų idėja tokia pati, tik jų suvokimas skiriasi. Kupkos pagrindinis sferų judėjimas esąs vertikalus, o Čiurlionio — horizontalus, be barokinių prošvaisčių. Esą panašūs ir paveikslų pavadinimai: Čiurlionio vizijos vadinasi „Pasaulio sutvėrimas". Kelias į abstrakciją galėjęs būti skirtingas, nes vaga plati ir jos negali užpildyti vienos tapybinės mokyklos estetika.

Lyginimų, ne visada pagrįstų, randame ir kitų autorių darbuose. E. L. Smitas veikale *„Simbolist Art"* (Niujorkas—Vašingtonas, 1972) rašo (p. 138): Čiurlionio tikslas buvęs rasti vaizdinį atitikmenį muzikai, kurioje jis pradėjo reikštis kaip vunderkindas *(musical prodigy),* o staiga, apie 1905 metus, pasuko į tapybą. Savo ieškojimuose, atrodo, buvęs įtakojamas tiek Redono, tiek rožiakryžininkų raštų. Kandinskis taip pat buvęs apdovanotas sinestetine vizija ir, kaip rodo jo nemaža knygelė apie dvasingumą mene, buvo linkęs žiūrėti į meną kaip tam tikrą mistikos lytį. Minėtoj knygelėj Kandinskis reiškiąs ypatingą pagarbą ponios Blavatskos (teosofijos sąjūdžio pradininkės, rusės — S. *Y.)* idėjoms. Sias panašybes tarp „Kandinskio pasaulio ir to neįprasto lietuvio menininko M. K- Čiurlionio" autorius sakosi paėmęs iš „klasikinės Vernerio Hafmano istorijos" — *„Painting in the Twentieth Century".*

Plačiau apie Čiurlionį rašo *„Paidon Dictionary of Twentieth Century Art"* (Londonas—Niujorkas, 1973, p. 70). Čiurlionis, po muzikos studijų Leipcige ir Varšuvoje, 1902 metais piešęs savo pirmąsias pasteles, būdamas Odilono Redono įtakoje. 1905 jis įsirašęs į meno akademiją Varšuvoje. Tada palaikęs ryšius su rožiakryžininkais, bet netrukus po to išprotėjęs ir miręs sanatorijoj, neatgavęs sveikatos. Čiurlionis, į kurį buvo žiūrima kaip į vunderkindą, turėjęs sinestetinių atliepimų. Iš dalies dėl šios dovanos, iš dalies dėl ryškaus polinkio į misticizmą jis leidosi paveikiamas senos romantinės sampratos apie dailės ir muzikos giminystę, kurią jo,laikais atgaivino simbolistai ir *jugendsiilistai.* Jis norėjo „piešti muziką", ir jo paveikslai, kuriuos jis vadino „fugomis" ar

„juros sonatomis", buvo komponuojami pagal muzikinius reikalavimus. Melodija buvo išreiškiama linijiniu būdu, *pitch* spalvų niuansais, o jo muzikiniai tempai (andante,' scherzo) — ilgais korpusais ar trumpom vingiuotom (zigzaginėm) linijom. Čiurlionis ankstyvuoju periodu vartojęs objektines formas, tačiau greit perėjęs j abstrakčius komponentus. Vėlesniuose darbuose vartojęs arabeskas, cirkuliarines formas, ritminius laipsniavimus ir abstrakčius ornamentus, „pažadindamas" universalinius gamtovaizdžius arba kosmines vizijas. Nors šie jo darbai nėra tikrąja žodžio prasme abstraktai, vis dėlto Čiurlionį reikia laikyti modernaus abstrakčiojo meno pradininku. Išnašoje autorius pateikia informacijos šaltinį — M. Vorobjovo veikalą *„M. K. Čiurlionis. Der litauische Maler und Musiker"* (1938).

M. Vorobjovo monografija naudojosi ir H. Hofšteteris savo veikale *„Symbolismus und die Kunst der Jahrhundertwende"* (Kelnas, 1965). Čiurlionį jis (p. 146) laiko tikru „dailininku muziku", piešusiu savo paveikslus pagal muzikos dėsnius. Muzikinių elementų turį ir tie jo kuriniai, kurie pavadinti nemuzikiniais vardais. Čiurlionis buvęs jungtis tarp *jugendstilistų* ir simbolistų.

Klausimas, kodėl E. L. Smitas ir *„Paidon Dictionary"* Čiurlionio kūrybos dvasingumą sieja su okultistine rožiakryžininkų mistika? Tie leidiniai bei jų autoriai greičiausiai bus atkreipę dėmesį į S. Ringomo studijėlę *„Occult elements in the early theory of abstract painting"* („Okultinis elementas ankstyvoj abstraktinės tapybos teorijoj"), išspausdintą *„Journal of the Warburg and Courtauld Institutes"* (1966). Ankstyvieji abstrakcionistai, kurdami savo „metafiziką", buvę įkvėpti ponios Blavatskos teosofinių bei okultistinių idėjų, kurias tarp vokiečių populiarino įtakingasis Gėtės ir Nyčės tyrinėtojas R. Staineris. Teosofinių idėjų buvę veikiami ne tik V. Kandinskis, bet ir Klė, Mondrianas ir Francas Markas. Nesunku tad buvo manyti, kad ir Čiurlionis, skelbiamas dar ankstesniu abstrakcionistu, turėjęs būti paveiktas tos pačios „metafizikos". Si prielaida tačiau vargiai turi kokį nors pagrindą. „Biologinis galvojimas teosofijoje turi privilegijuotą vietą, taip pat ir nepersonalinės sielos inkarnacija daugelyje asmenybių,— pažymi A. Ranitas.— Tokios ir panašios teorijos nieko bendra neturi su Čiurlionio daiktų suvokimu" (Lituanus, 1961, Nr. 2, p. 44). Ranitas dar prisimena, ką 1940 m. jam pasakojusi S. Čiurlionienė. Jos vyras 1909 m. rašęs laišką teosofinei draugijai Petrapilyje ir kategoriškai atmetęs bet kokį savo darbų ryšį su moderniom religinėm ar filosofinėm pažiūrom bei dogmom (ten pat).

SUKAKTYS KRAŠTE IR IŠEIVIJOJ

Čiurlionio pozicija jau buvo pusiau atkovota Lietuvoje, kai netikėtai 1958 metais gruodžio 1 mirė jo žmona Sofija, perkopusi 75 amžiaus metus. Negalavo širdim, bet nemetė plunksnos iš rankų. Paskutinę vasarą dar keliavo per Žemaitiją, Kulių ir Plungės apylinkes, rinko medžiagą apsakymams iš žemaičių buities. Dar stabtelėjo Palangoj, kur kitados abu su Kostu kūrė ir svajojo apie bendrą kūrybišką ateitį. Vėlyvą rudenį, sveikatai šlyjant, nuvyko į ligoninę. Čia būdama, išgirdusi sapne nepaprastą muziką. Atsikėlusi pravėrė langą — dangus buvęs giedras, aukštai plaukiojęs vienas baltas debesėlis, o ant jo sėdi Kostas ir groja. Jinai pasijutusi sėdinti šalia jo, tik ant juodo debesėlio.

— Palauk, kai baigsiu groti, tave pasiimsiu,— pasakęs Kostas.

Papasakojusi šį sapną, ji pridūrė:

— Dabar tai jau tikrai pasveiksiu.

Nepraėjo pusvalandis, ir ji mirė.

Valdžia nedarė kliūčių plačiau atsiliepti spaudoj apie velionę, o kartu ir apie jos vyrą. Tada paaiškėjo, kad ji turėjusi nemažą lobį medžiagos —jo laiškų iš Druskininkų, Varšuvos ir Peterburgo, nuo pat jų pažinties, taip pat laiškų iš susirašinėjimo su jo draugais bei gerbėjais po mirties. Visa tai ir daugiau (dienoraštinius jos užrašus) paveldėjo Danutė Zubovienė. (Savo laiškus Čiurlioniui, deja, ji buvo sunaikinusi.) Tą medžiagą dukra leido panaudoti V. Landsbergiui, muzikui ir menotyrininkui, ir jis paruošė veikalą „M. K. Čiurlionis. Laiškai Sofijai" (1973).

Kiti Čiurlionio laiškai (tėvams, broliams, draugams), užrašai ir straipsniai jau anksčiau buvo renkami I. Šlapelio, o nūnai papildyti ir parengti spaudai sesers Valerijos Karužienės. Talkinama komisijos, ji sudarė rinkinį „M. K. Čiurlionis. Apie muziką ir meną", kuris buvo išleistas 85-am jo gimtadieniui (1960). Abu veikalai atskleidė autentiškąjį Čiurlionį — jo asmenybę, kūrybinius jo polėkius ir tas sąlygas, kuriose brendo jo talentas. Norėta sukakčių proga įrengti Druskininkuose memorialinį jo muziejų, ir planai buvo pagarsinti tų metų rugsėjo mėnesį, bet lapkričio mėnesį „Literatūroj ir mene" pranešta, kam šiam užmojui atsiradę kažkokie sunkumai.

Sukaktį minėjo Vilniaus valstybinė filharmonija, suruošusi spalio mėnesį jubiliejinį koncertą. Pianistas V. Landsbergis skambino šešetą Čiurlionio preliudų, K- Kaveckas grojo preliudus vargonais, choras dainavo Čiurlionio harmonizuotas liaudies dainas ir *„Sandus",* orkestras atliko simfonines poemas „Miške" ir „Jūra". Kitas žymesnis minėjimas — Čiurlionio vakaras buvo Kaune, mokytojų namuose, kur kalbėjo A. Žmuidzinavičius ir V. Ciurlionytė-Karužienė, be to, buvo skambinami fortepijoniniai kūriniai. Spaudoj pasirodė A. Venclovos, V. Landsbergio, muzikologo S. Ylos, V. Ciurlionytės-Karužienės, P. Galaunės, J. Karoso, E. Juodžio straipsniai. Visa tai rodė, kad Čiurlionis perkopė buvusias užtvaras.

Išeivijos lietuviams 85-asis gimtadienis iškrito, bet prisiminė 50-ąją mirties sukaktį (1961). Niujorke, *Carnegie Endowment* salėje, kovo 25 kalbėjo K. Ostrauskas ir A. Ranitas, skambino A. Kuprevičius. Pirmasis pasinaudojo Čiurlionio laiškais, rodančiais, kaip jis reagavo į lietuviškąją aplinką. Buvo atviras kultūriniam ir visuomeniniam darbui, taigi domėjosi ne vien kūrybiniu pasauliu. Antrasis iškėlė Čiurlionį kaip vieną ryškiausių šiaurinės Europos meninių asmenybių. Jis esą atidengęs kosminę lietuvio sielą, kuri nematanti prieštaravimo tarp šiapus ir anapus, gamtos ir žmogaus. Čiurlionis ieškojęs žemiško ir dieviško ne atskirai; jam rūpėjusi daiktų ir reiškinių absoliuti, visa vienijanti pirminė esmė. Niekas anksčiau iš Europos šiaurės kraštų tyrinėtojų taip giliai neįžvelgęs metafizikos, visatos ir kosminės visumos esmės

kaip Čiurlionis. A. Kuprevičius skambino Čiurlionio preliudas, du Skriabino etiudus ir Šopeno scherzo (Dirva, 1961.111.31).

Čikagoje, Čiurlionio galerijoje, lapkričio pabaigoje vyko kitas sukakčių minėjimas. Apie jo muziką kalbėjo V. Jakubėnas, apie tapybą P. Gaučys. Čiurlionis kaip kompozitorius buvęs originalus — tai pastebėjo ir vokiečiai Leipcige; jo simfoniniai kūriniai tačiau esą nelengvi orkestrams; sunkūs ir kiti vėlesnieji kūriniai. P. Gaučys pateikė ištraukų iš jo verstos V. Ciudovskio studijos ir jas aiškino, iliustruodamas reprodukcijų skaidrėmis. Čiurlionis buvęs realistas, bet ne šio pasaulio — įžvelgęs tai, ko kiti neįžvelgę. Šešias Čiurlionio variacijas smuiku pagrojo A. Paukštys ir keturis preliudus paskambino pianistas M. Motekaitis. Siam minėjimui dailininkas A. Varnas padarė Čiurlionio portretą ir vieno „Saulės sonatos" paveikslo kopiją. Buvo išstatytos ir Čiurlionio paveikslų reprodukcijos (Naujienos, 1961.XII.2).

Los Andželo lietuviai, anksčiau nei niujorkiečiai ir čikagiškiai, būtent — kovo 11, paminėjo sukaktį kultūros klubo iniciatyva. J. Gliaudą ryškino Čiurlionio asmenybę. Andrius ir Ona Mironai skaitė Čiurlionio laiškus. Pianistė S. Gedminaitė iš Filadelfijos skambino Čiurlionio kūrinius. Vietos dramos sambūris pradėjo repetuoti J. Gliaudos keturių veiksmų dramą „Čiurlionis" (Drb, 1961.XI.21).

Amerikiečiams Niujorke, centrinėje miesto bibliotekoje, A. Ranito iniciatyva buvo eksponuotos Čiurlionio paveikslų reprodukcijos, muzikinių kūrinių gaidos ir laiškų, užrašų, straipsnių pavyzdžiai. Paroda vyko visą liepos mėnesį ir pirmąją rugpjūčio savaitę. Ją garsino bibliotekos visuomeninių ryšių vedėja Ana Glianc. Žiūrovų praėjo tūkstančiai. Atsiliepė Niujorko *„Time"* (1961.VII.16), iškeldamas Čiurlionio vietą abstrakčiojo meno judėjimo avangarde. Parodos įvykį paminėjo keletas radijo stočių—Niujorko miesto, „Laisvoji Europa", „Amerikos balsas" ir „Laisvė". Niujorko rusų laikraštis *„Novoje russkoje stovo"* (1961.VII.13) pastebėjo, kad Čiurlionio kūryba turinti susilietimo taškų su simbolizmu ir siurrealizmu ir šiek tiek panašumų su Bogajevskio bei Filonovo tapyba. Paroda susidomėjo meno kritikas Robertas fon Bergas,

veikalo *„Discovery of Painting"* (Lozana, 1958) autorius, ir parašė specialų straipsnį apie Čiurlionį — abstrakčiojo meno pradininką miuncheniškiame *„Süddeutsche Zeitung"* (1961.VII.10).

„Lituanus", lietuvių žurnalas anglų kalba, Čiurlionio sukakčiai paskyrė atskirą numerį (1961, Nr. 2), kuriame buvo amerikiečio G. M. A. Hanfmano straipsnis, lyginęs Čiurlionį su Van Gogu, V. Ivanovo studija „Čiurlionis ir menų sintezės problema", A. Ranito — „Čiurlionis kaip abstraktistas", R. F. Paiperio — „Kosminis Čiurlionio menas" ir V. Jakubėno — apie kompozitorių.

IŠSKIRTINIS TARP ABSTRAKCIONIZMO PRETENDENTŲ

„Lituanus" leidinys, skirtas Čiurlioniui, pateko į Portugaliją ir sudomino meno kritiką Marijų Dionizijų. *„Colöquio"* žurnale (1962, Nr. 17) jis paskelbė straipsnį *„Antes de Kandinsky?"* („Pirm Kandinskio?"), kuriame kelia klausimą, kodėl abstraktusis menas iškilo prieš I Didįjį karą, o savo žydėjimą pasiekė po II Pasaulinio karo, kai prasidėjo nusivylimo atmosfera ir įsižiebė „šaltasis karas"? Visų „bėdų" priežastimi Kandinskis laikęs amžininkų materializmą ir ateizmą. „Kai išoriniams pagrindams gresia pavojus sugriūti, žmogus nusisuka nuo išorės ir grįžta į save patį",—taip jis bandęs aiškinti abstrakčiojo meno kilmę.

Sį klausimą kritikui iškėlęs lietuvių leidžiamas žurnalas *„Lituanus",* davęs „visumą tekstų" apie dailininką Čiurlionį, kuris buvęs „abstraktus septyneriais metais anksčiau už Kandinskį, metafiziškas — dešimt metų pirmiau už metafizinę tapybą — ir siurrealistas dešimt metų anksčiau už siurrealistų manifestą".

Kas gi tas Čiurlionis? Dionizijus sako ieškojęs žinių įvairiuose meno žodynuose bei enciklopedijose, bet šie nedaug ką jam pasakę. Pagaliau jis remiąsis daugiau Ranitu ir apgailestauja, kad Vakaruose Čiurlionis nebuvęs niekad parodytas. Jei kada ir būsiąs parodytas, tai, galimas dalykas, kaip tvirtina žinovai, jo paveikslai bus

netekę pusės savo chromatinių savybių, nes spalvos po truputį blankstančios. Galimas dalykas, galvoja autorius, kad Čiurlionis nėra griežtąja prasme abstrakcionistas, nes kai kas jį laiko ir simbolistu. Bet jeigu „Lituanus" pateikiami duomenys yra tikri (tai svarbu meno istorijai), vis dėlto įsidėmėtina, kad tuo metu, kai Kandinskis piešė savo garsiąją akvarelę „Abstrakcija", lietuvis jau vartojo kalbą, kuri sužadina mumyse irracionalios būties gelmes.

Į Čiurlionio — abstrakcionisto problemą gyvai reagavo lenkai tiek savame krašte, tiek išeivijoje. Krokuviškis *„Zycie literackie"* (1958.VII.6) paskelbė J. Liudvinskio straipsnį *„Cziurlionis — piermszy abstrakcjonista"* ir *„Wsp6lczesnošc"* (1962, Nr. 12) A. Jakimovičiaus — *„Piermszy abstrakcionista?".* Atsiliepė ir išeivijos lenkai, gyveną Paryžiuje. Vienas jų — H. Berlevi, kartu su Čiurlioniu studijavęs Stabrausko mokykloje, rašė žurnale *„XX'e-Siecle"* (1964, Nr. 24), kad į Stabrausko mokyklą jis pats įstojęs 1904 metais, turėdamas 10 metų. Tais metais atėjęs ir vyras, nešinas dideliu piešinių aplanku, kokių trisdešimties metų, atsikišusiais žandikauliais, šviesių ilgų plaukų, žydrų akių, su mažais ūseliais. Tai buvęs Čiurlionis. Kai atvožęs atsineštą aplanką, „mes pamatėme simbolinių ir alegorinių pastelių rinkinį su vienas už kitą nepaprastesniais piešiniais, kuriuose mirgėjo žalčiai, piramidės ir fantastiški gamtovaizdžiai. Tie paveikslai sukėlė sensaciją akademijoje. Labiausiai jais žavėjosi Stabrauskas, kilęs kaip ir Čiurlionis, iš Lietuvos, taip pat linkęs į simbolizmą. Visi tie kūriniai tikrosios tapybos požiūriu buvę tik mėgėjo darbai. Autodidaktas Čiurlionis, muzikas iš profesijos, tapybą buvo padaręs savuoju Engro smuiku [...], tapybos priemonėmis reiškęs muzikines temas".

Berlevi stebisi, kodėl parašyta net keletas monografijų apie šį „diletantą" ir kodėl jo vardas siejamas su abstrakčiojo meno pradžia. „Plauko skaldytojai į keturias dalis mano darą atradimą, kelia tą dailininką, išprotėjusį ir mirusį prieš 53 metus, siekia įrodyti, kad jis vienas esąs abstrakčiosios kūrybos išradėjas ir šiam teigimui paremti nurodo į 1906 ir 1907 metų jo kūrinius. Tuo jie tikisi galėsią sugriauti neabejotinus faktus, jog abstrakčioje ta-

pyboje pirmumas neginčijamai priklauso V. Kandinskiui ir kitiems dailininkams." Čiurlionio tapybinis pasaulis esąs sapnų, pasąmonės pasaulis, reiškiamas simboliais — žalčiais, piramidėmis, žvaigždėmis, debesimis. Čiurlionio kūriniai nesą „sau vaizdai, nes kiekvienas iš jų turi literatūrinį savo turinį, kurio prasmė žiūrovui lieka nepagaunama. Svarbiausia — Čiurlionio įkvėpimo šaltiniai buvo muzikinio, ne vizualinio ar plastinio pobūdžio". Čiurlionis praturtinęs savo darbais pasąmoninės kūrybos sritį, dėl to labiau priklauso siurrealizmui, ne abstrakcionizmui.

Kitaip atsiliepė A. Nakovas paryžietiniame lenkų žurnale *„Kultūra"* (1965, Nr. 6). Straipsnyje *„Mikola] Čiurlionis"* jis rašo: „Laikomas savo varšuviškių kolegų pašaliečiu ir diletantu, Čiurlionis buvo pilniausias savo epochos įkūnijimas, gal net visų tikriausias tos aplinkos artistas. Nuėjo keliu, kurio niekas negalėjo numatyti nei tarti esant. [...] Tai vienas iš negausių atvejų meninės veiklos istorijoje, kai kūrybinis aktas lygiai įdomus kaip ir rezultatas. įsibangavusios, griūvančios XX amžiaus epochos firmamente Čiurlionis pralėkė kaip meteoras ir sudegė savo ugnyje".

Dėl ryšio su abstrakčiuoju menu Nakovas primena tokį faktą. Nupiešęs pirmąjį savo paveikslą iš ciklo „Pasaulio sutvėrimas", Čiurlionis rašęs broliui: „Nutapiau pirmą simbolinį paveikslą". Daugelis tyrinėtojų pasiskubinę pripažinti, kad šis pradedančio dailininko pareiškimas deklaruoja abstraktą. Šiandien, po visapusiškos Čiurlionio kūrybos analizės, atrodo, kad negalima toliau tos tezės palaikyti. Žodis „simboliškas" čia pavartotas tiesiogine prasme, be jokių niuansų ar perkeltinės prasmės. Jeigu ir remtumėmės hipoteze, kad jis, pagautas tokios plačios temos (pasaulio sutvėrimo), tikrai nutapė abstraktų paveikslą, tai būtų buvęs greičiau nesąmoningas aktas ir tolimesnei jo kūrybai neturėjęs jokių pasekmių. Jeigu lyginsime „simboliškas" su tuo terminu, kurį vartoja Kandinskis savo abstrakčiajai kūrybai, iš karto matyti visai skirtinga išeities pozicija. Abstrakcijos idėja, jeigu būtų buvusi būdinga Čiurlioniui, tai ji būtų radusi išraišką metafizinėje simbolinėje sferoje. Tuo tarpu Kandinskis aiškiai atribojo filosofinę antstatybą nuo praktinės tapybos. Praktinė abstrakcija Kandinskiui buvusi konkreti, būtent — linija ir spalva. Kandinskis savo veikalėlyje *„Über das Geistige in der Kunst"* teigia esant negalima vieną meną pakeisti kitu arba juos derinti, kaip manė Skriabinas ir Čiurlionis.

Klausimas dėl Čiurlionio ir Kandinskio sąveikos, kartą pajudintas, išaugo į platesnę problemą: kas gi yra pati abstrakto idėja ir kas jo išraiškos būdai? Pradininko (Kandinskio) „sostas" buvo išjudintas, bet neatrodė, kad jį būtų pavykę laimėti Čiurlioniui, nors pradžioj lyg svėrėsi ta kryptimi. Čiurlionis greičiausiai liks pretendentu tarp daugelio kitų, kaip rašė berlyniškis *„Die Welt"* (1966. XII.3), minėdamas V. Kandinskio 20 m. sukaktį. Dvidešimtojo amžiaus pradžioj daug kur buvęs pribrendęs naujų ženklų ir simbolių menas, dėl to tuščias dalykas ieškoti pirmumo. Nesą prasmės kelti klausimą, kas pirmas nutapęs abstraktą — Adolfas Helcelis ar lietuvis Čiurlionis, Francas Smitalsas, Katarina Sefner ar Kandinskis. Rašydamas apie Kandinskį, ir niujorkiškis *„Time"* pažymi (1972.V.15), kad šiandien esą daug pretendentų į pirmąjį abstraktą — nuo Pikabijos iki paslaptingo lietuvio Čiurlionio.

REALISTAI GINA ČIURLIONĮ NUO ABSTRAKCIONISTŲ

Abstrakcionizmas, priskiriamas Čiurlioniui, sukėlė rūpesčio marksistinio realizmo atstovams pačioj Lietuvoj. ***I*** tai reagavo vienas pirmųjų A. Venclova, rašęs įvadą į „32 Čiurlionio reprodukcijas" (1961) lietuvių, rusų, anglų ir prancūzų kalbomis.

„M. K. Čiurlionis dailininkas yra unikalus reiškinys lietuvių meno istorijoje", o jo „kūryba [...] turi kilnų uždavinį — auklėti komunizmo epochos žmogų. [...] Dailininko tematika, kartais išsiveržianti iš jam būdingų lietuviškos gamtos ir tautosakos temų rato, diktavo ir tą abstrakčią formą, kuri buvo budinga ir kitų tautų jo meto dailininkams modernistams. [...] Ir veltui šiais laikais kai ku-

rie meno teoretikai iš M. K. Čiurlionio kūrybos norėti} išvesti antihumanišką besielį abstrakcionizmą, kuris užplūdo kapitalistinio pasaulio dvasinį gyvenimą.

Abstrakcionistų kūryba nesistengia suprasti ir aiškinti pasaulio, joje nėra minties ir jausmo, nors šio meno apaštalai kartais stengiasi įrodyti, kad jiems nėra svetimos kažkokios „idėjos". Tuo tarpu M. K. Čiurlionis savotiškomis, romantiškomis priemonėmis kreipėsi į žmogų, jautriai kalbėjo į jo širdį, savo menui keldamas ne siaurai formalinį dekoratyvinį uždavinį, kaip tai dažnai yra abstrakcionistų kūryboje, o pirmoje vietoje statydamas filosofinę mintį, žmogišką idėją ir jausmą. M. K. Čiurlionio fantastiškų elementų deriniai nuspalvinti muzikiniu skambėjimu, nedeformuoja gamtos, nepaverčia jos tik spalvinių dėmių ar formų nieko neišreiškiančiomis kombinacijomis. Ir pagaliau tas liaudiškas pagrindas, kuris toks ryškus geriausiuose M. K. Čiurlionio paveiksluose, aplamai yra svetimas abstraktinei dailei."

Po ketverių metų šiuo klausimu atsiliepė ir menotyrininkas, muzikas V. Landsbergis savo knygoje „Pavasario sonata" (1965, p. 59—62). „Pastaraisiais metais pasaulyje vis didėja susidomėjimas Čiurlioniu; kur ne kur jo pavardė minima ir ginčuose dėl abstrakčiojo meno pradžios. Bene pirmoji tokia mus pasiekusi kregždutė buvo krokuviškis *„Życie literackle",* išspausdinęs 1958 m. atradimą: „Čiurlionis — pirmasis abstrakcionistas". (Papildymuose mini ir A. Ranito paskaitą, skaitytą 1949 m. Paryžiuje apie Čiurlionį, abstrakčiojo meno pionierių — *S. Y.)* Tačiau tokia formulė — beveik nesusipratimas. Išraiškinga linijų ritmika, subtilūs spalviniai deriniai Čiurlionio paveiksluose niekur nėra vien grynas dekoratyvumas, nėra atitraukti nuo daiktų, nuo gamtos. Priešingai, Čiurlionis perteikia gamtą, pabrėždamas pačią jos esmę, reikšmę žmogui. Kaip neatskiriama jo paveikslų dalis praskamba taip pat ir poetinė arba filosofinė *mintis* — abstrakcionistų požiūriu, vėl svetimas dailei dalykas. Charakteringa nebent *„Zycie literackie"* argumentacija (pasitaikanti ir kitur)— esą muzika, kurios analogijų Čiurlionis ieškojęs tapyboje, savo ištakomis yra... abstrakti. Mūsų požiūriu, muzika net subjektyviomis ištakomis yra savo sferos konkretybė, kylanti iš realaus žmogaus santykio su aplinka. Tai ištakos, o kur dar pats muzikos menas?.. Kaip žinoma, muzika turi specifinę savo išraiškos sferą, specifinį psichologinį estetinį turinį, ir šiuo požiūriu apie muzikos „nekonkretumą" negali būti rimtai kalbama. Galima kalbėti tik apie savitą, *ypatingą muzikos konkretumą,* nustatinėti jo ribas ir kita, bet anoji argumentacija (muzika—abstrakcija •—Čiurlionio dailė) pakimba ore.

Galbūt tariamąjį muzikos abstraktumą reiktų suprasti sąlygiškai, kokio nors „nedaiktiškumo" prasme, bet kuo tada čia dėtas Čiurlionis? Jo menas visas „daiktiškas", ir kalbėti tada reiktų nebent apie čiurlioniškąjį daikto suvokimą, savitą interpretavimą ir objekto interpretacijos panaudojimą idėjoms reikšti. O jei abstrakcija dailėje suprantama plačiau, negu nedaiktinis menas, jei Čiurlionis gretinamas ne su Kandinskiu, o su Klė, tai kuo čia dėtas tada vargšės muzikos „nedaiktiškumas"?..

Klausimas dėl galimos Čiurlionio įtakos Vasilijui Kandinskiui, suformulavusiam prieš Pirmąjį pasaulinį karą šiuolaikinio abstrakcionizmo principus, vėlgi nieko nekeičia. Kaip rašė N. Rerichas, Čiurlionis ir Skriabinas savo laiku „išjudino daugelį jaunų protų". Čiurlionio parodos, ypač visa tai, kas anais laikais buvo kalbama bei rašoma apie Čiurlionio meną, apie meno sintezę, apie muziką tapyboje ir 1.1., galėjo daug kam žadinti įvairių sugestijų, taigi ir Kandinskiui. Tačiau nei Čiurlionis čia kuo nors kaltas, nei dėl to jis bent per plaukelį didesnis „abstrakcionistas". Abstraktusis menas teigia separaciją, atsiribojimą, atsižadėjimą visko, kas nėra „grynoji dailė", gryna forma. O Čiurlionis, kaip matome, teigia sintezę, siekia betarpiškiausios ir universalios meninės išraiškos; tad jei abstrakcionizmas iš tikrųjų norėtų kildinti save iš Čiurlionio, tai jis būtų nuėjęs nuo Čiurlionio ne į priekį, bet greičiau atgal ar bent gerokai į šalį."

Tais pačiais metais kaip ir V. Landsbergis „ginčo klausimu" įsiterpė meno mokslų kandidatas, švietimo ministras Lionginas Šepetys. Jis rašė „Pergalėje" (1965, Nr. 8, p. 147—152) susirūpinęs, kad „kai kuriuose (Vakarų) veikaluose iš M. K. Čiurlionio kūrybos tiesiog bandoma kildinti abstrakcionizmą", ir konkrečiai mini G. Pėns-

geno, L. Cano *„Abstrakte Kunst — Eine Weltsprache"* ir K. Farnerio *„Der Aufstand der Abstrakt-Konkreten"* (Miunchenas, 1960). Tai esanti viena teigėjų kategorija. Antroji— lietuvių ir Pabaltijo emigrantai. Trečioji — jauna emigrantų generacija, „išaugusi ir estetiškai susiformavusi išimtinai Vakarų buržuazinio meno idealų aplinkoje". Sie tretieji, „norėdami savo tėvynainį išgarsinti, nuoširdžiai stengiasi priartinti M. K. Čiurlionio kūrybą prie abstraktaus meno"[61]. Sias pastangas L. Šepetys bando atremti tokiais argumentais.

Esą nenustatytas laikas, kada abstraktusis menas atsirado, nes tai ištisas vystymosi laikotarpis, prasidėjęs XIX a. pabaigoj; šią kryptį skatinęs buržuazinis ir filosofinis individualizmas. Čiurlionis pirmaisiais savo darbais piešęs tėvynės ilgesiu persunktus peizažus. Nors giriamas *„Mir Iskusstva"* modernistų, nepasiduoda jų įtakai •— eina savo keliu. Jo panašumas į abstrakcionistus tesąs išorinis, ir tai tik kai kuriais atvejais (debesų dėmės, šakelių liepsnelės). Čiurlionis, kaip ir kiti žymieji — genijai, siekęs kažko daugiau ir giliau, negu pati kūryba. Jam meninė forma buvusi tik priemonė išreikšti kažką — pačią esmę.

Tose priemonėse gamtinė realybė arba jos elementai tarnauja kaip simboliai — ženklai. O abstrakcionistams pati forma yra galutinis tikslas. Čiurlionis ieškojęs versmių žmogaus buityje, kuri yra sudėtinga. „Kūrybinių ieškojimų sunkumai kartais stumdavo jauną genijų [...] į kažkokios dievybės kūrimo kelią, davusį keletą mistinio pobūdžio darbų" (ten pat, p. 151). Iš pavienių paveikslų nesą galima spręsti apie visą jo kūrybinį kelią. Žmogus esąs centre, o tie, kurie nori jį daryti abstrakcionistu, atima iš Čiurlionio prasminį pagrindą — žmogaus turinį. Abstrakcionistu forma yra betikslė, o argi toks buvęs Čiurlionis?

Po poros metų (1967) J. Umbrasas gynė meno mokslų kandidato disertaciją „Pagrindiniai M. K. Čiurlionio dailės bruožai". Čiurlionio kūryba, jo nuomone, esanti daugiareikšmė, turinti įvairių minčių bei nuotaikų, įtakojama XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios vėlyvojo romantizmo bei simbolizmo. Sių krypčių principus jis perlydęs į

savitą meninę programą ir savo kūrybai suteikęs ryškų individualistinį — lietuvišką charakterį, netgi išplėtojęs lietuvių liaudies kūrybai artimas formas. Jam užkliūva tik užsienio literatūroje išryškėjusios vienpusiškos tendencijos visų pirma kelti idealistinius Čiurlionio bruožus, mistiškumą, irracionalumą ir ryšius su abstrakčiuoju menu.

Pagrindinis oponentas šią disertaciją ginant buvo maskviškis akademikas profesorius A. Sidorovas. Jis paneigė Čiurlionio ryšį su abstrakčiuoju menu ir jo poveikį Kandinskiui. Kandinskį pažinojęs studijų metu (1913—14) Miunchene, o kai šis grįžęs į Maskvą (1919—20), tai girdėjęs jį ketinant „įveikti" Čiurlionį ir kitus dailininkus simbolistus. Į tai atsiliepė menotyros mokslų kandidatas S. Budrys: negalima vis dėlto neigti ir Čiurlionio poveikio abstrakčiajam menui. Sidorovas dar dėstė, kad Čiurlionį į tolimas menui mistikos ir filosofinių svarstymų sritis nukreipė rusų poetas simbolistas V. Ivanovas ir tuo padaręs poveikį visai rusų kritikai (Blgr, p. 587, 589).

Tarp kitų oponentų buvo ir jauniausioji Čiurlionio sesuo Jadvyga. Ji įrodinėjo, kad Čiurlioniui negalima priskirti „dievoieškos" (iš rusų *„bogoiskatelstvo")* — „jos nematyti nei korespondencijoje, nei intymiuose pokalbiuose su draugais. Čiurlionis buvo poetas, mėgo mitus, legendas, jų tarpe ir biblinius siužetus, ir susižavėjimas jais gali ir nieko bendra neturėti „su vidine religine kova" (ten pat, p. 589).

Si disertacija, kaip ir kitos apie Čiurlionį, atsidūrė Lietuvos Mokslų Akademijos archyve. Iš jos buvo išspausdintas tik vienas skyrius — „M. K. Čiurlionio idėjinių ir meninių pažiūrų bruožai" (Menotyra, 1967, T. 1). Cia autorius peržvelgia įvairias tuometines pažiūrų kryptis, kuriomis galėjo domėtis ar būti veikiamas Čiurlionis. Galutinę išvadą jis daro tokią: „M. K. Čiurlionio „dievoieška" [...], praėjusi tam tikrą ieškojimų kelią [...], kristalizavosi į daugiau ar mažiau aiškią monoteistinę filosofiją, pripažįstančią vieningą dvasinę jėgą, kuri persmelkia visatą, suteikia jai prasmę, įgalina egzistuoti, skatina vystytis" (p. 157).

Kai J. Umbrasas gynė savo disertaciją, dail. A. Savickas baigė rašyti monografiją apie M. K. Čiurlionį tapytoją. „Šioje knygoje, pavadintoje „Žvalgantis nuo aukštų bokštų",—skelbė „Gimtasis kraštas" (1965, Nr. 11),—bus apžvelgiamas M. K. Čiurlionio kūrybos kelias." Monografija tačiau nepasirodė, ir nežinia kodėl, Savickas, meno mokslų kandidatas, rašytojo ir diplomato Jurgio Savickio sūnus, buvo parengęs kartu su muzikologu J. Gaudrimu populiarų veikalėlį „M. K. Čiurlionis" (1965), o vėliau sykiu su E. Mieželaičiu rusų kalba leidinį „Čiurlionis" (Maskva, 1971), kuriame, be 110 puslapių teksto, buvo ir 47 iliustracijos.

Savicko straipsniai Čiurlionio kūrybos klausimais pasirodo „Kultūros baruose". Jo požiūriu, Čiurlionis mokykliniu laikotarpiu buvęs kitų įtakojamas simbolistas, ypač Beklino (plg. jo „Čiurlionis ir simbolistai", Kb, 1972, Nr. 7). Brandos tarpsniu jis ieškojęs įkvėpimo didingoj gamtoj ir čia kūręs „savo žmogų, savo Rex, savo Valdovą".

NAUJOS SUKAKTYS IR ATGARSIAI SVETUR

Artėjant 90-oms gimimo sukaktims (1965) vėl susirūpinta įrengti memorialinį muziejų Druskininkuose. Pradėta kukliau — nuo „muzikos namelio". Jam stigo kunigaikštiškojo (Oginskio) fortepijono, nes buvo parduotas Petro Markevičiaus šeimai Varšuvoje. Tenykščiai lietuviai kiek užtrukę atpirko jį ir padovanojo „muzikos nameliui".

Sukaktims buvo išleisti specialūs Čiurlionio vokai, parengti T. Bajarūnaitės ir P. Rauduvės, taip pat ekslibriai— V. Norkutės, K. Juodikaičio, I. Labutytės, K. Dočkaus. Padidinta ir Čiurlionio paveikslų ekspozicija jo vardo galerijoje. Pačioj galerijoj vyko ir pagrindinis sukakties minėjimas. Kalbėjo dailininkai Stauskas, Žmuidzinavičius, Galaunė, Savickas ir Čiurlionytė-Karužienė. L. Noreika skaitė Salomėjos Nėries eilėraščius, skirtus Čiurlioniui. Muzikinių Čiurlionio kūrinių koncertas vyko vitražo bei skulptūros galerijoje, tuose pačiuose rūmuose.

Vilnius pagerbė Čiurlionį dviem atskirom programom Filharmonijoj ir Čiurlionio dailės mokykloje. Minėjimai buvo rengiami Klaipėdoje ir kituose Lietuvos miestuose. Speciali programa transliuota per radiją ir rodyta televizijoje. Čiurlioniui skirtus numerius išleido „Kultūros barai" (9-ą), „Literatūra ir menas" (25-ą), „Pergalė" (10-ą). Tais metais pasirodė ir dvi jau minėtos knygos — V. Landsbergio „Pavasario sonata" ir J. Gaudrimo, A. Savicko „M. K. Čiurlionis". Sukakties metai baigti Čiurlionio pianistų konkursu Vilniuje, kur pirmąją vietą laimėjo Augustinas Maceina.

Sukakčiai nespėta baigti filmo „Eik be poilsio", skirto Čiurlioniui; rodomas kitais metais. Tai Čiurlionio paveikslų, muzikos, laiškų ir literatūrinių apybraižų montažinė pynė, vaizduojanti begalinį kūrėjo ieškojimą. Tekstą parengė V. Landsbergis, diktoriumi buvo J. Miltinis, redagavo V. Imbrasas, režisavo A. Dausa. (Amerikoje dviejų dalių apie Čiurlionį filmas *„The Man and His Art"* 1973 m. buvo parengtas Ohajo valstijos universiteto profesorių Liudos Laurinavičiūtės-Alsen ir Vilardo Misfelto iniciatyva.)

Maskva sukaktį šventė bendromis lietuvių ir rusų pastangomis centriniame literatų name spalio mėnesį. Kalbėjo K. Simonovas, E. Mieželaitis, muzikologas E. Balsys, A. Sidorovas, L. Kniperis, dailininkas J. Kuzminskis. Paskaityta lietuvių ir rusų kalbom E. Mieželaičio ir S. Nėries eilėraščiai Čiurlionio kūrinių temomis.

Varšuvoje spalio 25-ą vietos lietuviai surengė Čiurlionio vakarą jo mirties vietoje — Pustelninke; čia pasiryžo įrengti memorialinę lentą, ir tai padarė 1971 m. Kitas minėjimas lenkams buvo parengtas Lenkijos ir Tarybų Sąjungos draugijos iniciatyva ir pakartotas Krokuvoje ir Poznanėje. Pastarojoje, Arsenalo galerijoj, eksponuota ir jo paveikslų reprodukcijos.

Išeivija šias sukaktis ypatingiau atšventė Čikagoje — atskirai Dailininkų sąjunga ir Menininkų klubas. Pirmajame kalbėjo ir skaidres rodė dailininkas A. Rūkštelė, buvęs kauniškės Čiurlionio galerijos konservatorius. Antrajame Čiurlionį pristatė Ranitas ir A. Kučiūnas. Čiurlionis

dailininkas, Ranito nuomone, išaugęs iš mistinio ir kosminio gamtovaizdžio suvokimo, laisvinęs kūrybą iš empirinių formų ir suteikęs jai metafizinę dimensiją. Jo kūrybos vertė glūdinti vidinėje prasmėje, mistiniame momente. Čiurlionis muzikas, antrojo kalbėtojo akimis, turėjęs neabejotiną talentą, bet pradžioj nepasižymėjęs fantazija ir originalumu. Jo muzikinė kūryba pasižymėjusi gilesniu charakteriu ir kūrybiškumu tik grįžus į Lietuvą. Ištraukas iš Čiurlionio laiškų skaitė aktorius L. Barauskas, K. Bradūno Čiurlionio tema parašytus eilėraščius deklamavo E. Blandytė. Čiurlionio kvartetą atliko styginis čikagiškių kvartetas. Buvo ir reprodukcijų, knygų bei leidinių paroda, kurią parengė dailininkas K. Varnelis.

Mirties 50 metų sukaktį (1966) išskirtiniau minėjo KHvlendo lietuviai. Kovo 19 ir 20 dienomis vyko paroda, paskaitos ir koncertas. Parodoj eksponuota paveikslų reprodukcijos, 16 fluorofortų, knygos ir leidiniai. Parodą atidarant, kalbėjo du dailininkai: K. Žilinskas ir A. Vaikšnoras. Kitą dieną apie Čiurlionio kūrybinį pasaulį kalbėjo profesorė A. Nasvytytė-Augustinavičienė. Pianistas A. Kuprevičius paskambino keturis preliudus ir noktiurną. Styginis kvartetas iš trijų čikagiečių ir vieno vietinio atliko Čiurlionio kvartetą. Čiurlionio ansamblis, diriguojamas A. Mikulskio, dainavo M. K. Čiurlionio harmonizuotas liaudies dainas.

Mirties sukakčių proga Čikagoje sudarytas šešeto asmenų komitetas leisti Čiurlionio monografijai anglų kalba (Drg, 1966.XI.5). A. Ranitas pažadėjo parengti tekstą, dailininkas K. Varnelis atrinkti ir spaudai parengti reprodukcijas. Tačiau planuotam laikui monografija nespėta išleisti. Vietoj monografijos pasirodė du čiurlioniškosios tematikos leidiniai: K. Bradūno eilėraščių rinkinys „Sonatos ir fugos" (1967) ir į anglų kalbą išverstas J. Gliaudos romanas „Ikaro sonata" (1968).

Sukakčių sužadintas dėmesys subrandino naujų kūrybinių vaisių. Muzikas B. Aleksa Vilniuje sukūrė simfoninį paveikslą *„Requiem"* styginiams ir mušamiesiems su vargonais pagal Čiurlionio „Laidotuvių" ciklo įspūdžius. Kūrinys atliktas 1967 m. (Blgr, p. 469). Skulptorius

V. Vildžiūnas iškalė ąžuole Čiurlionio portretą (1968), kurį Vilniaus konservatorija pasiuntė Leipcigo konservatorijai, švenčiančiai 125 savo veiklos metus; kartu įteikta Čiurlionio muzikinių kūrinių aplankas, plokštelės ir laiškai, kuriuose buvęs mokinys šiltai atsiliepia apie savo profesorius Reinekę ir Jadasoną. Leipcigo konservatorija balandžio mėnesį (1968) savo patalpose surengė tapybinių Čiurlionio reprodukcijų ir muzikinių darbų parodą. Kalbėjo V. Falkenhanas ir H. Zerlė (Ln, 1968.VI.15).

Lenkijoje, Fromborke, vyko (1968) vargonų festivalis, kur Lietuvos vargonų virtuozas L. Digrys atliko Čiurlionio „Fugą b-moll" (Blgr, p. 486). Kitais metais Vilniaus simfoninis orkestras Poznanėje grojo Čiurlionio „Jūrą", o berniukų choras „Ąžuoliukas" giedojo *„Sandus"* (ten pat, p. 502, 503). Švedijoj Geteborgo miesto orkestras 1969 m. įtraukė Čiurlionio „Miške" ir „Jūrą" į savo koncertų programą (ten pat, p. 495). Čikagoje ateitininkų kongreso metu (1970) atlikta „Jūra", diriguojama V. Marijošiaus.

Naujas užmojis — išleisti tapybinius Čiurlionio ciklus atskirais aplankais kilo turbūt sukakčių proga. Pirmasis iš jų buvo parengtas ir „Vagos" išleistas (1967) „Zodiako ženklai". Antrojo parengtis užtruko penkerius metus, ir tai buvo „Pasaulio sukūrimas" (1971). Dar po dvejų metų pasirodė „Žiema. Pavasaris. Vasara". Visiems trims įvadus lietuvių kalba parašė V. Landsbergis, ir jie kiek patrumpinti išversti į rusų, anglų, prancūzų, vokiečių kalbas. Apie tą laiką Kaune, prie Kultūros rūmų, pradėta statyti M. K. Čiurlionio dailės muziejus. Baigtas 1972 metais, ir moderniai įrengta dailininko kūrinių ekspozicija ir apsauga.

Dėmesys savam kūrėjui pažadino naują užmojį kurti Čiurlionio klubus Lietuvoje, bet nerado valdžios pritarimo. Tuo tarpu toks klubas įsikūrė 1967 m. Rusijoje — Odesoje — ir Australijoje — Melburne. Pastarąjį įkūrė lietuviai išeiviai. Pirmasis susidarė iš vietinių rusų dailininkų, literatų ir inžinierių, pasivadinęs trilypiu vardu — „Spalva—muzika—žodis". Sis klubas Odesos filharmonijos iniciatyva 1968.11.10 surengė Čiurlionio „Miške" ir „Jūros"

koncertą, be to, literatūros vakarą su čiurlioninės tematikos kuriniais, kuriuos skaitė teatro aktoriai, ir parodą, vardu „Čiurlionio gyvenimas ir kūryba" (Blgr, p. 487—488).

Toks klubas 1969 m. įsikūrė ir Japonijoje. Jo iniciatorius — Itiras Katąs, muzikas ir menotyrininkas, dirbęs redaktorium *„Victor"* plokštelių firmoje, pirmiausia susidomėjo Čiurlionio poemomis „Miške" ir „Jūra". Paskui surengė jo reprodukcijų parodą Jokohamoje ir rado susidomėjusiųjų būrį. Per penkerius metus klubo narių išaugo keletas šimtų, ir jie veikia didesniuose miestuose. Itiras Katąs rašo: „Pradžioje jo kūryba susidomėjo nedidelė grupelė kompozitorių, dailininkų, o vėliau, kai užsimezgė tiesioginiai mūsų kontaktai su Lietuva, Čiurlionio gerbėjų žymiai padaugėjo. [...] Mūsų darbais domisi japonų lituanistas profesorius Ikuo Murata [...]. Klubo simboliu pasirinkome M. K. Čiurlionio „Šaulį" [...]. Pradžioje mūsų veikla ribojosi Tokiju, Jokohama. Dabar visame Japonų salyne sutiksi klubo aktyvistų, kurie rengia paskaitas-koncertus apie Čiurlionio kūrybą, demonstruoja Čiurlionio kūrinių reprodukcijas. [...] Per tuos keletą metų, kai gyvuoja M. K. Čiurlionio klubas, surengta keli šimtai paskaitų-koncertų, reprodukcijų parodų. Japonijos spaudoje paskelbėme straipsnį apie Čiurlionio kūrybą. [...] Šiais metais *„Victor"* firma išleis M. K. Čiurlionio muzikos įrašų plokštelę". Enciklopedijoje būsiąs straipsnis apie jį — muziką ir dailininką. „Neseniai grįžau iš kelionės po Europą, kur Stokholme, tarptautinėje menotyrininkų, etnografų konferencijoje, skaičiau pranešimą apie Čiurlionio kūrybos santykį su Rytų tautų menu. Tai tezės monografijos [...], kurią rengiuosi paskelbti atskira knyga" (Kb, 1975, Nr. 9, p. 41).

Indijoje Čiurlionį garsina rusų dailininko N. Rericho sūnus Sviatoslavas, ten seniau įsikūręs, turįs visas Čiurlionio reprodukcijas. Čiurlionio kūrybą jis laiko giliaprasme, įkūnijančia mintį, pojūtį ir muziką. „Tie šiuolaikiniai Indijos dailininkai,— rašo jis,— kuriems aš jas (reprodukcijas— *S. Y.)* rodžiau, suvokia Čiurlionio kūrybos didybę" (Jaunimo gretos, 1975, Nr. 7, p. 23).

EGZILE IEŠKO VIDURIO

Sekę kitų ginčą dėl Čiurlionio santykio su meno srovėm bei kryptim, atsiliepė pagaliau ir išeiviai. Jonas Grinius „Istorinėje lietuvių dailės apžvalgoje" (LE, XV, 1968, p. 703) rašė, kad Čiurlionis „sąmoningai ar nesąmoningai buvo įsijungęs į tą spiritualistinį sąjūdį, kuris XX a. pirmame dešimtmetyje ritosi per, Europą vitalizmo, individualizmo, modernios krikščionybės, teosofijos, neoromantizmo, neosimbolizmo, vad. *Jugendstil* ir kitokiomis bangomis. Jos daugiau ar mažiau susipynė su tapytojo individualiomis metafizinėmis aspiracijomis ir išvirto įvairiomis vaizdinėmis sonatomis ne todėl, kad Čiurlionis būtų norėjęs muziką paversti tapyba, bet kad pavieniai paveikslai (ir net jų sonatinės serijos) buvo per statiški ir per siauri išreikšti subtilioms tapytojo vizijoms, mėginančioms atspėti visatos ir būties mįsles. Dėl to Čiurlionio nerealistinė (simbolinė) tapyba yra gilesnė už įprastinį realizmą".

Čiurlionio ryšį su naujom dailės srovėm plačiau nagrinėjo dailininkas Kazys Zoromskis straipsnių 'serijoje „Prie čiurlioniškų problemų sustojus" (Drg kult. pr., 1972). Viename iš jų — „Abstraktistas ar siurrealizmo pirmatakas" (Nr. 43), peržvelgia fovizmą, kubizmą, secesionizmą ir sako neradęs „pas Čiurlionį daugiau abstraktinių elementų kaip pas čia suminėtus, ypač pas kai kuriuos Paryžiaus fovistus, kaip, Matisą, Braką, Otą Frišą, Markė ir Dereną. (Turiu galvoj jų drobes, tapytas 1901 — 1907 metais.) Taigi žiūrėkime, kad nesukluptume, pradėję M. K. Čiurlionį piršti pasauliui kaip. „abstraktizmo pirmūną". Mano manymu, Čiurlionis buvo tiek pažangus, kad pajėgė šitoj vietoj bėgti, sakyčiau, beveik paraleliai: taigi jis buvo tik savo laiko laike. Bet va yra kitas moderniojo meno (daugiau tapybos) atsišakojimas, kur M. K. Čiurlionis kur kas geriau sutelpa: siurrealizmas! į siurrealizmą M. K. Čiurlionis ne vien tinkamiausiai sutilptų, bet ir būtų tikras jo pirmatakas, net dvidešimčia metų pasirodęs pirmiau už siurrealistus. Mat savo esme M. K. Čiurlionis yra daugiau negu paprastas simbolistas: jis gyvena pasakos, sapno, mistinės poezijos pasaulyje. Benua šitoje

vietoje teisingai įžvelgė, pavadindamas M. K. Čiurlionio meną „tikėjimu", „kosmine religija". [...] Siurrealizmas susiformuoja tik 1924—25 metais ir jo manifestas skelbia, kad „realybės absoliutą sudaro sapno ir realybės susijungimas". To „mes kaip tik daugiausia ir randame M. K. Čiurlionio kūryboj. Kas gi čia kita jeigu ne pasaka, ne sapnas, ne jo siurrealistinė vizija į kitą pasaulį, geresnį, gražesnį negu mūsiškis? Bet į jį nueiti trukdo kažkoks negerumas ir likimas (paukštis, žuvis, žaltys, demonas, juodas karalius Rex'e)". Čiurlionis esąs „visų siurrealistų avangarde: pirmasis jų tikras poetas — tyruose šaukiantysis balsas".

Čiurlionio ryšio su romantizmu, simbolizmu,; *Art Nouveau („Jugendstil")*, abstrakcionizmu ir siurrealizmu ieškojo meno istorikas bei dėstytojas Mindaugas Nasvytis, apgynęs daktarinę disertaciją „M. K. Čiurlionio kūryba lir jo gyvenamasis laikotarpis" (1972). Savo išvadas paskelbė lietuvių spaudoj (Drg kult. pr., 1973.III.10). Kas gi Čiurlionį sieja ir kas skiria nuo amžininkų? Čiurlionio darbai, jo nuomone, savo tematika ir ryšiu su muzika artimesni romantinėm srovėm, ypač simbolizmui. Savo forma primena *„Jugendstil"* srovės polėkius. Savo nuotaika ir fantazijos gilumu atliepia dailininkus metafizikus ir siurrealistų tapybą. Bet ar Čiurlionis buvo pirmasis abstrakcionistas, nesą galima įrodyti iš tų jo darbų, kurie yra išlikę. Nebūtų prasmės Čiurlionį laikyti ir siurrealizmo pirmtaku, nors jo darbuose esą galima rasti panašumų į siurrealistų tapybą. „Tiksliau būtų į Čiurlionį žiūrėti ne kaip į abstraktinio meno pradininką, bet kaip į dailininką, ėjusį tam tikrais atžvilgiais panašiu keliu kaip Kandinskis ar Kupka, kurie abstraktinį meną pasiekė bent dalinai vadovaudamiesi muzikinėmis analogijomis. O artimumą siurrealistam, tarp kitko, gal būtų galima įžvelgti Čiurlionio dėmesiu psichologijai, nors ir ne froidinei, kuri padarė tiesioginės įtakos siurrealistų kūrybai". Kalbant apie muzikos ir tapybos santykį, tai Čiurlionis nesiekęs menų sintezės vagnerine prasme *(Gesamtkunstwerk),* jei neskaitysime jo komponuotų „Jūratės ir Kastyčio" operos fragmentų ir kartu pieštų tai operai dekoracijų eskizų. Sinestetiniu požiūriu Čiurlionis buvęs gana

jautrus, bet atstovavęs menų atskirybei. Sunku esą daryti išvadą, kad jis būtų siekęs tapyboje įkūnyti tai, kas daug lengviau išsprendžiama muzikoje, ir atvirkščiai.

Naują kritišką požiūrį dukart išsakė Feliksas Jucevičius, filosofas ir estetikas. Savo veikale „Tauta tikrovės ir mito žaisme" (1970) jis rašė (p. 87—88): „Čiurlionis yra poetas, ir poetas romantikas. Tačiau [...] romantikas ne kaip Zeriko ar Delakrua, bet kaip Terneris. Jo kūriniuose dominuoja ne klasikinė forma su santūriu šypsniu, [...] ne žmogiškasis grožis, kuris taip pavergė renesanso tapytojus, o svajonė, paslaptis ir fantazija. Jei modernusis menas gimsta tada, kai miršta fantazija, tai Čiurlionis nėra| modernistas. Tačiau man atrodo, kad modernistai linksta labiau į fantaziją, negu realizmą. Kai kas laiko Ternerį su romantiškais anglų peizažais impresionistų pirmtaku. Kad Čiurlionio tapyboje yra daug impresionistinio elemento, manau, niekas neneigs. Aišku, jis yra neatšaukiamai skirtingas nuo Sezano, Manė ir Renuaro, bet skirtumas glūdi labiau kitame stiliuje, o ne kitoje mokykloje. [...] Čiurlionis yra ne tik poetas, ne tik romantikas, ne tik modernistas, bet metafizikas ir mąstytojas. Kaip juokingai skamba, kai komunistai nori jį padaryti „komunistinio žmogaus auklėtoju". Komunistai, kaip Čiurlionio mokiniai, būtų maždaug tas pats kaip baroko šventosios — jos nei šventosios, nei nusidėjėlės, o tik artistės".

Antrame save veikale „Menas spalvų ir formų žaisme" (1975) Jucevičius stabteli konkrečiai ties Čiurlionio abstrakcionizmu. Jis skiria du abstrakčiojo meno laikotarpius. „Pradiniame laikotarpyje dominuoja reliatyvioji abstrakcija, kuri daugiau ar mažiau remiasi tuo ar kitu tikrovės aspektu. Ne vienas nurodo šios rūšies tapybos pavyzdžiu Kandinskio „Improvizacijas" ir „Kompozicijas", pieštas tarp 1910 ir 1914 metų Miunchene. Tapiau ar nereikėtų laikyti abstraktinio meno pirmaisiais kūriniais kai kuriuos Čiurlionio paveikslus, kaip „Ramybę", „Saulės sonatos" allegro, „Pavasario sonatos" allegro, „Žvaigždžių sonatos" andante, kurie buvo sukurti tarp 1905 ir 1908 metų. Šiuose kūriniuose yra tikrovės elemento, kaip ir Kandinskio „Kompozicijose", bet kaip pas vieną, taip

ir kitą dominuoja abstrakcija, nors ir skirtingame stiliuje. [...]

Yra tokių, kurie Čiurlionio tapyboje neranda jokio abstrakcionizmo, pavyzdžiui, Antanas Venclova ir Vilis Gromanas, bet vienas ir kitas dėl visai skirtingų priežasčių. Kadangi Venclova atmeta iš principo abstraktinį meną, nes prieštarauja partijos aprobuotam socialistiniam realizmui, tai savaime aišku, kad jis negali jo matyti ir Čiurlionio tapyboje, kuriai nutarė parašyti įvadą. [...] Tuojau jauti, kad kalba socialistiniai užsiangažavęs literatas, o ne meno kritikas. Venclovai visai nežinoma, kad abstraktinio meno pradininkai yra beveik išimtinai rusai — Larionovas, Kandinskis, Malevičius, Gabo, Rodčenka, Lisickis, Pevzneris, ir juos vargu galime laikyti kapitalistinių Vakarų atstovais. Meno kritikos neišlaiko ir antihumaniškumo bei besieliškumo epitetas, ar kad abstrakcionistinėje tapyboje nėra minties. Abstrakcionistai ne tik stengiasi, bet ir giliai supranta pasaulį, galbūt net giliau už tokius romantikus, jei gilumą suprasime kaip galutinės arba pirmapradės tikrovės atskleidimą. O sakyti, kad toje tapyboje nėra minties, tai tikras nesusipratimas. Iš tikrųjų niekas kitas joje labiau nedominuoja kaip mintis.

Vilis Gromanas taip pat mano, kad Čiurlionis neturi nieko bendro nė su abstraktiniu menu, nė su Kandinskiu, ir štai kodėl: „Pradžioje muzikas, jis pasuko į tapybą trisdešimt metų amžiaus. Jo variacijos muzikinėmis temomis ir jo kosminės vizijos yra dekoratyvinės, jos primena mums Obristo kūrinius ir kitų meninę kūrybą, dabartinių muzikų, kurie atsidavė tapybai". Kad Čiurlionis turi mažai panašumo su Kandinskiu, tai aišku, bet kad jis neturi nieko bendro su abstrakcionizmu, tai tikrai drąsus tvirtinimas, ypač iš meno žinovo, kuris tematė, kaip pats prisipažįsta, tik kelias Čiurlionio reprodukcijas. Ar tai ne juokingas paradoksas? Venclova paneigia Čiurlionio abstrakcionizmą, nes, atrodo, visai arba labai mažai ką težino apie tą meną, o Gromanas tą patį padaro beveik visai nepažindamasl Čiurlionio tapybos.

Eikime dabar prie antrojo abstraktinio meno laikotarpio, kuris prasideda su *„StŪ"* judėjimu ir tęsiasi iki mūsų

laikų. Sio periodo kūrėjams grynoji abstrakcija yra išeities tašku ir absoliutiniu principu. Jų rankose tapyba tampa grynai minties kūriniu, tai tikra formų metafizika. [...] Ne tiek spalva ir forma, kiek už spalvos ir formos esanti mintis sudaro abstraktinio meno esmę" (o. c, p. 107—111). Čiurlioniui, Jucevičiaus nuomone, priskirtinas tik reliatyvus abstraktyvumas, ne grynasis abstrakcionizinas.

Tokio skirtumo neįžvelgia Kęstutis Paulius Zygas, Amerikoj mokslintas architektas. Savo straipsnyje, „Čiurlionio dailėtyros klausimais" („Metmenys, 1975, Nr. 30) jis teigia, kad „Čiurlionis ir jo bendraminčiai į abstrakčios dailės kūrybą įtakos neturėjo, jie nesijungia su pagrindine dailės išsivystymo srove šiame šimtmetyje". Čiurlionio abstrakcionizmą populiarinęs A. Ranitas jam priskirdamas pirmapradę reikšmę abstrakčios dailės srityje, to neįrodęs. Čiurlionio „akiratis nukreiptas ne į abstrakciją, o kitur. Simbolizmas tam tinkantis žodis". Esančios dvi simbolistinės dailės srovės: sintetizmas ir *cloisonizmas.* „Čiurlionis skirtinas šiai antrai srovei." Tai Giustavo Moro, Piuvi de Savano ir Odilono Redono įpėdinių srovė.

Autorius reliatyvina pastangas įstatyti Čiurlionį į žinomas populiarias dailės sroves. „Čiurlionio meninė vertė nėra nei pastovi, nei amžinai nustatyta, nei savaime aiškus reikalas. Kaip ir kitų menininkų reputacijos, ji svyruos ir keisis, nes skirtingos kartos tuos pačius menininkus savaip įvertina. Dailininkas kartais garbinamas vienam šimtmetyje, užmirštas kitam. [...]

Atmetus Čiurlionio pranašumą abstrakčios dailės atžvilgiu, nereiškia užmiršti jo kaip dar vieno simbolisto. [...] Skoniai keičiasi. Abstrakti tapyba gali atsibosti, [...] ir tada dailininkų dėmesys gali nukrypti kitur. [...] Menininkai tada ieškotų sau kitų pavyzdžių ir pradininkų. [...] Simbolistai, kurie dabar nesukelia dailės mėgėjų karšto dėmesio, gali būti atrasti, reabilituoti ir įtraukti protėvių rolėse į nenumatomus meninius išvystymus."

Čiurlionį esą galima priskirti prie simbolizmo tik plačiąja prasme — ne prie siauros simbolizmo srovės,—taip mano Lietuvos meno istorikas Gytis Vaitkūnas, svarstyda-

mas „Čiurlionio ir šuolaikinės fdailės" klausimą (Kb, 1975, Nr. 9), Čiurlionis gali būti traktuojamas kaip vėlyvasis romantikas, kurio aktyvus kūrybos laikotarpis sutampa su neoromantizmo sutemomis ir modernistinių srovių formavimosi pradžia. Individualus kūrybinis Čiurlionio metodas turi ryšio su daugelio romantikų kūryba. Jis turi bendrumo su Gogenu, Sera, Sezanu, tačiau nuo jų ir skiriasi. Skiriasi ypač tuo, kad jo kūriniuose iškyla reali pasaulio visumos reikšmė. Čiurlionio kūryba XX a. pradžios sąlygomis bene pilniausiai išlaiko Sezano principą: pasaulį vaizduoju ne tokį, kokį matau, o tokį, kaip apie jį mąstau. Čiurlionio vieta šiuolaikinės dailės raidoje suartina jo kūrybą su daugeliu XX a. meno srovių, tačiau tai nėra pagrindas traktuoti Čiurlionį kaip kurios nors iš jų pradininką. Jo kūryba sutelkė savyje daugelį anos epochos ir jos meno ypatybių, vertingų visų pirma ne atskirų meno srovių, o viso meno pažangos požiūriu.

FENOMENAS, VADINAMAS ČIURLIONIU

Dailininkas Romas Viesulas, Teiloro meno mokyklos profesorius, kelia klausimą, kodėl pasaulis vis dėlto nežino Čiurlionio (Metmenys, 1975, Nr. 29). Jis atmeta mintį, kad mūsų dailininkas kitados buvęs nepastebėtas. „Čiurlionį ar jo darbus [...] pažinojo visa eilė nepaprastai svarbių to laikotarpio asmenybių — Kandinskis, Skriabinas, Maksimas Gorkis, Berensonas, Pasternakas, Blokas, Lipšicas, Romėnas Rolanas, Igoris Stravinskis ir kiti. [...] Deja, sąlyčio trumpumas turbūt bus viena iš priežasčių, kodėl [...] tas nedaugelio, bet rinktinių asmenų žinojimas nepaplito. Taip klausimas, kodėl Čiurlionio kūryba tebėra pavėsy — tebelieka. Nesakau „šešėlyje", bet pavėsyje, nes žinių apie Čiurlionį yra — vardynuose, žodynuose, enciklopedijose, bibliografijoj. [...] Tik jos neproporcingai mažos pagal jojo užtarnautą poziciją. [...]

Ieškant giliau atsakymo, man siūlosi vienas reiškinys, pastebėtas kultūriniame ir bendrai kūrybiniame gyvenime. Visais laikais visi kraštai, visi centrai turėjo tam tikrą talentų koncentraciją, sambūrį arba grupę, iš kurios fak-

tinai tik pati talentų viršūnė dažniausiai buvo žinoma už centro ribų. [...] Didieji centrai kažkaip skatina jų (talentų— *S, Y.)* energiją, koncentruoja ir intensyvina jų kūrybą, [...J Didžiuliai pasaulio kūrėjai, kaip Leonardas da Vinčis, Mikelandželas, Pikasas, Lipšicas [...], nesėdėjo savo gimtajame mieste ar kaimelyje, o būrėsi į centrus."

Čiurlionio laiku žymiausias meno centras Vakarų Europoje buvo Paryžius, o centrinėje Europoje — Miunchenas ir Viena. Paryžiaus centre autorius mini du dailininkus — Giustavą Moro ir Piuvi de Savaną, kurių darbai turėjo palyginti mažai pasiliekančios reikšmės, bet savo laikotarpiu jie buvo nepaprastai dideli žmonės. Aukščiausio garso pasiekė Gogenas ir Van Gogas ir plačiai žinomi kiti du — Tulūz-Lotrekas ir Odilonas Redonas. Pastarajam buvo gimininga s ir Čiurlionis, matęs jo darbus Europos kelionėse.

Centrinėj Europoj tuo metu buvęs vienas ryškiausių dailininkų šveicaras simbolistas Arnoldas Beklinas, nors jo reikšmė šiuo metu pasaulio mastu gana ribota. Panašiai esą galima sakyti apie šveicarą Hodlerį ir belgą Džeimsą Ensorą — fantastą, kaip ir Čiurlionis, kūrusį vos penketą metų. Klimtas, secesionistų grupės vadas, kurio darbus Čiurlionis pažinojo, buvo didžiulis Vienoje savo metu. Klingeris ir Stukas buvę mažiau žinomi, o jų darbus Čiurlionis taip pat matė savo kelionėse.

Rusija, kurios orbitai priklausė tuometinė Lietuva, „praeitame šimtmetyje ir šimtmečių lūžyje [...] neturėjo ką rodyti pasauliui. [...] Lenkijos centrai buvo panašioje situacijoje. To negalima sakyti apie kitas kūrybos sritis tuose kraštuose, kaip; literatūrą ir muziką. Bet kas liečia menus, kas liečia įnašą į pasaulio vaizdinį meną, tai šiuo laiku ta sritis yra tuštuma, vakuumas". Tokie rusų dailininkų vardai, kaip Silkinas, Vasiljevas, Aivazovskis, Veriaščiaginas, Repinas, Levitanas ar Vrubelis, toliau Rusijos neišėję. Tas pats buvo ir su lenkų simbolistais — Malčevskiu, Vitkevičium, Jakimovičium. „Stai į šitą rytinės Europos tuštumą pateko Čiurlionis."

Autorius mano, kad ir šioj Europos srity „būtų susidaręs pasaulyje matomas dailės intensyvumo susispieti-

mas — piramidė", jei tarybinė „revoliucija būtų nesuėdus savo talentų" ir „jei visi *Ecole Russe* dailininkai (Paryžiuje— 5. y.) būtų likę ten, kur gimę". Atgimimo ženklų, labai ryškių, buvę, „bet jie reiškėsi jau Čiurlioniui mirus". Kokia gi būtų tada buvusi vieta, „skiria Čiurlioniui pasaulio mene istorine prasme"? Autorius bando atsakyti: „Mano galvojimu, jo gyvenimo ir kūrybos kreivė nebūtų siekusi to laikotarpio piramidžių pačių viršūnių, patį maksimą, bet būtų istorijos vertinimo aukštutinėj jų dalv. Savo dimensijom Čiurlionis ne mažesnis, pavyzdžiui, už Odiloną Redoną, antrąją simbolizmo asmenybę, augusią Vakaruose, jei Čiurlionio kreivę pervesti į palyginamąją Vakarų centrų skalę. Čia, Rytuose, aplink ją tuo laiku, deja, nėra jokių kitų visuotinos reikšmės kreivių. O pati kreivė arba josios viršūnė — viena neskraido... [...]

Negana to, Čiurlionis savo tapyba švystelėjo savo gyvenimo pačiame gale, prieš tai daug laiko skyręs muzikai. Tapybai jis turėjo tik keletą veiksmingų ir labai stiprių metų. Jo vaizdinę kūrybą galima susumuoti į penkis metus, iš kurių trys buvo pomokykliniai arba kūrybinio išsiaiškinimo metai, ir tiktai du brandos, tikrai stipraus Čiurlionio metai.

Prie istorinių aplinkybių ir trumpo kūrybinio gyvenimo prisidėjo dar ir Čiurlionio sąlyčio laikinumas su bet kuria aplinka ar individais. Per tuos paskutinius svarbius dvejus kūrybos metus Čiurlionis retai kur išbuvo kiek ilgesnį laiką vienoj vietoj, kad paliktų daugumos atminčiai ilgesnę žymę. [...] Kad kas pastoviau pastebėtų dvejų metų žaibą ar kelių metų švytavimą tokiu judrumu ir jį įsimintų paliekančiose jo formose — labai ir labai sunku tikėtis. [...] Kas matė — matė tuo metu. Kurie nematė— nematė! [...] Bet neabejoju, kad jei Čiurlionis būtų gimęs Paryžiuje ar Vienoje, dėl jo meninio įnašo nebūtų šiandien jokių abejonių, [...] Ir mūsų tautos, mūsų visų misija — liudyti kiek galima, kur galima ir kol galima apie fenomeną, kuris vadinosi Mikalojus Konstantinas Čiurlionis".

ČIURLIONIO ŠIMTMETIS

Nauja proga liudyti Čiurlionio fenomeną buvo gimimo šimtmetis 1975 metais. Motasi tada didesnio masto renginiams, parodoms, paskaitoms ir leidiniams. Du leidiniai buvo paruošti pačioms sukaktims. Tai meno istoriko Gyčio Vaitkūno monografija vokiečių kalba „Konstantinas Mikalojus Čiurlionis", išspausdinta (1975) Drezdene, Vokietijoj, su 201 spalvota ir juoda balta iliustracijomis. Antrasis — reprodukcijų aplankas „Čiurlionis" su 35 spalvotom (didelėm) ir 111 juoda balta (mažom) iliustracijom bei trumpu L. Šepečio įvadu lietuvių ir keturiom svetimom kalbom. Trečias — albuminis leidinys „Konstantinas Mikalojus Čiurlionis", parengtas V. Čiurlionytės-Karužienės ir J. Grigienės, išspausdintas (1977) Paryžiuje su 429 iliustracijom (daugiausia spalvotom) ir L. Šepečio įvadu vėl penkiom kalbom. Iš užsieninių leidinių — studija portugalų kalba *„Čiurlionis, O Grande Desconhecido"* („Didysis nepažįstamasis"), parengta dviejų profesorių meno istorikių F. Kavali ir H. Bulotos Barako, išleista (1975) San Paule, Brazilijoje.

Įskaitant priešjubiliejinius ir vienerius metus po jubiliejaus (1974—1976), apie Čiurlionio kūrybą pasirodė apie 600 publikacijų lietuvių kalba, apie 200 rusų, po 50 — latvių, lenkų, vokiečių, po mažiau — ukrainiečių, baltarusių, estų, gruzinų, anglų, prancūzų, ispanų, čekų, bulgarų, švedų, suomių, olandų ir kitomis kalbomis.

Sukakties proga Vilniuje rugsėjo 23—24 vyko mokslinė konferencija tema „M. K. Čiurlionio kūryba ir lietuvių meno uždaviniai". Iš 16 pranešėjų, šalia lietuvių, dalyvavo rusų, lenkų ir vokiečių atstovai. Svarstyta Čiurlionio vieta bei reikšmė lietuvių meno raidoje (L. Šepetys, J. Gaudrimas, I. Kostkevičiūtė), jo kūrybos ištakos (J. Bruveris), kai kurios jo muzikos bei dailės problemos (A. Savickas, A. Venckus, J. Umbrasas ir rusas A. Justinas), tų laikų meno aplinka (G. Vaitkūnas, rusas F. Rozineris, lenkai S. Jaročinskis ir V. Juščiakas), istorinė jo kūrybos problematika (V. Landsbergis), jo palikimo tvarkymas (P. Galaunė, P. Gudynas) ir jo populiarinimas (vokietis F. Krauzė). Visi pranešimai vėliau

buvo išspausdinti leidinyje „Čiurlioniui 100" (1977, p. 43—198).

Sukaktis paakino dailininkus, muzikus, teatro bei kino žmones kurti Čiurlionio ir jo kūrybos interpretacijas. Iš tapybinių improvizacijų tais metais Vilniaus parodoje eksponuota A. Gudaičio triptikas „M. K. Čiurlioniui atminti", du A. Savicko paveikslai „Natiurmortas su juoda gėle" ir „Pilkas vakaras sode", du A. Stasiulevičiaus „Architektūriniai ritmai", L. Tuleikio — skrydžio į tolybes aliuzija, V. Kisarausko „Oginskio rūmai — orkestrinė", „Raudonasis ir žaliasis requiem" ir „Pustelninkai", V. Antanavičiaus „Pasaka I", A. Krištopaičio „Čiurlionio namelis", „Kelias į Druskininkus" ir „Jūra", R. Vaitiekūno trys Čiurlionio tėviškės peizažai.

Iš portretinių kūrinių, sukurtų pagal 1908 metų nuotrauką, parodoje savo darbus .išstatė V. Ciplijauskas, V. Mackevičius, P. Stauskas, J. Budrys, J. Mackonis ir modernistai S. Džiaukštas ir A. Švėgžda. Anksčiau tokių kūrinių buvo padarę J. Zikaras, J. Mikėnas, B. Motūza, A. Ambraziūnas, V. Vildžiūnas, neskaitant portretinės grafikos, dar anksčiau sukurtos ruso N. Dmitrijevskio, H. Berkvesto, K. V. Jonyno ir kitų.

Iš skulptorių — K. Bogdano portretinis biustas, G. Jokūbonio portretinė statula, K. Švažo antras portretinis biustas (I-asis buvo sukurtas prieš 10 metų). Anksčiau daręs Čiurlionio biustų, šiais metais V. Vildžiūnas sukūrė Druskininkuose didįjį Čiurlionio paminklą, išreiškiantį „Rex'o" kompozicinę schemą.

Sukakties proga naujais čiurlioniškais kūriniais praturtėjo ir lietuvių muzika. Vienus muzikus inspiravo konkrečios Čiurlionio idėjos bei jo kūrinių vaizdai, kitus apibendrintas Čiurlionio — kūrėjo apmąstymas. Iš pirmųjų — T. Makačino kantata „Saulės poema" (M. Martinaičio žodžiai) mišriam chorui, mecosopranui ir simfoniniam orkestrui; V. Montvilos kantata „Čiurlionis" berniukų chorui ir simfoniniam orkestrui, panaudojant žodžius iš Čiurlionio laiškų bei poetinių užrašų; V. Švedo simfonija-oratorija solistui, mišriam ir vaikų chorams, simfoniniam orkestrui ir vargonams. Iš antrųjų — J, Juozapaičio „Rex" (1973), B. Kutavičiaus „Dzūkiškos variacijos" (1974),

O. Balakausko trijų dalių ciklas „Kalnų sonata" fortepijonui ir orkestrui. |Iš kamerinės muzikos kiek anksčiau sukurti V. Barkausko, A. Bražinsko, T. Makačino, V. Montvilos, L. Povilaičio, A. Račiūno, S. Vainiūno dalykai, išleisti 1973 metais rinkinyje „Lietuvių kompozitoriai M. K. Čiurlioniui". Naujai sukurti: V. Jurgučio vokalinis ciklas „Čiurlionio užrašai", J. Gaižausko siuita styginiam kvartetui „Pajūrio etiudai" ir daina solistui su styginiu kvartetu „M. K- Čiurlionio tėviškėje", V. Budrevičiaus „Jūros sonata" (R. Skučaitės žodžiai) balsui ir i fortepijonui.

Teatras parengė du spektaklius — vieną Kaune pačių sukakčių laiku, antrą metais vėliau Klaipėdoje. Pirmajam— („Svajonių piligrimas") —tekstą parengė E. Ignatavičius, o režisavo J. Vaitkus, pasitelkęs būrį aktorių, kompozitorių G. Kuprevičių ir dekoratorę J. Malinauskaitę. Antrajam, „Po svarstyklių ženklu", tekstą parašė J. Glinskis, o P. Gaidys su keletu aktorių, kompozitorium V. Barkausku ir dekoratorium L. Katinu surežisavo ir pastatė. Abu autoriai nesusitarę naudojo beveik tą pačią medžiagą — Čiurlionio laiškus, literatūrinius kūrinius ir artimųjų atsiminimus. Pirmasis nesiribojo konkrečiu laiku bei vieta, antrasis vaizdavo Čiurlionį paskutinį vakarą tėvų namuose prieš išvežant į sanatoriją prie Varšuvos. Abu spektakliai buvo daugiau literatūrinio, ne draminio pobūdžio.

Lietuvių kinas prieš dešimtį metų buvo sukūręs dokumentinę juostą pagal V. Landsbergio scenarijų „M. K-Čiurlionis — mintys, paveikslai, muzika". Nūnai, šimtmečio proga, jis buvo vėl paleistas į ekranus ir, kaip rašoma, sukūręs poetinę atmosferą, palikęs ramų, subtilų įspūdį. Anksčiau buvo sukurtos dvi juostos — A. Zebriūno „Miške" (1967), parafrazuojant šio vardo simfoninės poemos temą paveikslais, ir R. Vėbros „Seserys" (1973) — Čiurlionio pašnekesiai šeimoj, Druskininkuose, ir su kitais asmenimis, akstinant juos nešti jiems dovanotą kibirkštį. Sukaktim R. Vėbra parengė dokumentinį filmą „Pasaulį vaizduojuos kaip didelę simfoniją"; panaudota biografiniai metmenys, mėginta paliesti pasaulėjautą, artinta Čiurlionis „prie liaudies" ir socialistinio aktualumo. Ta

proga išleistos dar dvi dokumentinės juostos — apie Čiurlionio klubą Japonijoje „Klimatą kuria žmonės" ir apie dabartinį Raigardo gyvenimą „Raigardo šeimininkai". Planuota pastatyti meninis filmas „Toliau begalinė diena"; jam scenarijų sukūrė dramaturgas J. Glinskis ir režisierius R. Vėbra. Tekstas buvo išspausdintas „Pergalės" žurnale, sukėlė prieštaravimų, ir filmas nebuvo pastatytas.

Kitų renginių kronika, ypač sukakčių minėjimų Lietuvoje ir pasaulyje, labai gausi. Ji trumpai apžvelgta leidinyje „Čiurlioniui 100" (p. 279—334). Iš jų išskirtini ypač trys — Čikagoje, Maskvoje ir Berlyne.

Čikagos centre, moderniosios dailės muziejuje, rugpjūčio 26 (1975) dalyvaujant amerikiečiams dailininkams, muzikams, spaudos žmonėms ir rinktinei 400 kitų asmenų publikai, vyko akademinis Čiurlionio pagerbimas, kurį pradėjo muziejaus ryšių su visuomene vadovė A. Valkanas. Publikai ji pristatė KHvlendo valstybinio universiteto *piano* departamento vadovą Andrių Kuprevičių, o šis, prieš sėsdamas prie pianino, gražia anglų kalba aptarė Čiurlionio kūrybos etapus, kultūrinę epochos aplinką ir jo muzikinės kūrybos bruožus. Po to skambino pluoštą jo kūrinių iš ankstyvesnių ir vėlyvesnių jo kompozicijų, įterpdamas savus komentarus.

Apie tapybinę Čiurlionio kūrybą kalbėjo muziejaus kuratorius I. Lichtas. Palietė muzikos ir dailės santykį unikalioje Čiurlionio kūryboje, toliau svarstė ritmo ir temos ciklų vaidmenį jo paveiksluose, kartu ieškodamas išskirtinos Čiurlionio vietos XX amžiaus dailės raidoje. Paskaita ekrane buvo iliustruojama jo tapybos darbų skaidrėmis.

Prieš minėjimą Čikagos FM muzikos stotis garsino renginį ir grojo Čiurlionio kūrinius. Po minėjimo didieji dienraščiai muzikos ir dailės skyriuose rašė apie įvykį. *„Chicago Sun-Times"* šeštadienio ir sekmadienio laidoje skyrė 4 skiltis Anos Norem straipsniui *„A Lithuanian Rises from Oblivion"* („Lietuvis pakyla iš užmaršties"). *„Chicago Tribūne"* išspausdino Alano G. Artnerio straipsnį *„Honors for a Nearly Overlooked Artist"* („Beveik nepastebėto kūrėjo pagerbimas").

Sį išskirtinį renginį muziejui padėjo ruošti pasinaudodamas savo kontaktais dailininkas profesorius Kazys Varnelis, sėkmingai surengęs savo darbų parodas minėtame ir kituose žymiuose Amerikos muziejuose (plg. Drg kult. pr., 1975.X.4, Nr. 232).

Maskvoje, Tretjakovo galerijos salėse, rugpjūčio 29 (1975) buvo atidaryta Čiurlionio darbų paroda su 64 originalais, atgabentais iš Kauno. Parodai įpusėjus, Didžiajame teatre vyko jo muzikinių kūrinių koncertas ir minėjimas. Jį pradėjo jubiliejaus komisijos pirmininkas D. Kabalevskis ir, be kitko, pareiškė: „Nepaprastą pasisekimą turi Čiurlionio paveikslų paroda Tretjakovo galerijoj. Jau aplankė 150 000 žmonių, kurie valandų valandas stovėjo eilėse, kad patektų į sales" („Čiurlioniui 100", p. 34).

Apie parodos pasisekimą rašė ir niujorkiškis *„Art news"* (1975, gruodis). „Tiesiog kuriozišKas paradoksas dabartinėje tarybinėje meno politikoje, kad Čiurlionis iš visų simbolistų susilaukia tokio oficialaus pripažinimo, kai jo kūryba itin abstrakti ir atsieta nuo tikrovės. [...] Mažai jo kūryba buvo rodoma Vakarų parodose. Daug metų jis nebuvo susilaukęs didesnio (oficialaus — S. *Y.)* dėmesio net savo krašte. O dabar Čiurlionis laimi didelį susidomėjimą Tarybų Sąjungoje, nors dailininkas labai mažai teturi ryšio su rusų tradicija — daugiausiai remiasi savo gimtosios Lietuvos liaudies kūryba. [...] Už ramaus Čiurlionio kompozicijų vaizdo slypi demoniškos chaoso ir desperacijos jėgos. Gal kaip tik dėl to jo parodoje žiūrovų buvo sausakimšai. Tarybinius piliečius, atrodo, itin patraukia tas baisus konfliktas tarp išorinio pasireiškimo ir vidinės prasmės."

Trečioji išskirtinė paroda po ketverto metų (1979) buvo Vakarų Berlyne, tradicinio kasmetinio meno festivalio proga. Ji vyko Sarlotenburgo rūmuose visą rugpjūčio mėnesį; žiūrovų apsilankė 13 000; spaudos atsiliepimų iš 20 Vakarų Vokietijos miestų užregistruota 60 pozicijų. Specialūs straipsniai, parengti muzikologės D. Eberlein, menotyrininkų V. Landsbergio ir J. Umbraso, buvo paskelbti meno festivalio leidinyje. Parodos katalogas pateikė 36 spalvotas (iš Lietuvos atvežtų originalų) ir 41 nespalvotų (neeksponuotų) Čiurlionio kūrinių iliustracijas. D.

Eberlein pristatė Čiurlionį kaip „lietuviškąjį europietį", meno istorikas E. Rostersas Čiurlionio kūrinių parodą pavadino „europine sensacija". Čiurlionis buvo naujas radinys daugeliui vokiečių menotyrininkų.

Berlyno festivalis buvo proga vakariečiams vokiečiams pirmą sykį pamatyti Čiurlionio originalus ir giliai prasismelkti į jo pasaulį. Jų atoliepis, išsakytas kaip tiesioginis pajautimas, sudaro lyg naują čiurlioniados chorą Vakaruose. Stai tie atsiliepimai, pradedant bendresniaisiais.

„Kiekvienas, kuris neskubėdamas atidžiai įsižiūrės, nesulaikomai pasiners į nuostabų, svajingą Čiurlionio pasaulį. [...] Jis yra ramus, mistiškas, kartu be galo rimtas, nuodugnus. [...] Jo tapyba tyli, svajinga, bet kartais ir ūmi bei rūsti, [gauna reikšmę ne detalės, o visuma. [...] Sio lietuvio kūryba, taip ilgai buvusi periferiniu reiškiniu, priklauso prie žymiųjų pirmapradžių mūsų šimtmečio darbų. [...] Čiurlionis pirmiausia pasižymi ir pranoksta daugelį savo žinomesnių amžininkų štai kuo: tiesiausiu ir trumpiausiu keliu jis veda į ištakas to, ką mes vadiname menu" (77. *Ohff, „Der Tagesspiegel'",* 1970. VIII.31).

„Si tapyba [...] žiūrovą keri pirmiausia žodžiais nenusakomomis, tik jo sugestionuojamų „paslapčių". [...] Čiurlionis meistriškai „inscenizuoja" šviesos sužadintas nuotaikas. [...] Jis žaidžia smulkiais raštais ir harmoningais ornamentais. Tapybos jautrumas šiems paveikslams [...] suteikia ypatingo grožio. [...] [visa tai žvelgi su nuostaba ir susižavėjimu, bet ir su atsiribojimu, kurį mumyse sukelia tolimi reiškiniai" (77. *Göpfert, „Berliner Morgenpost",* 1978.IX.2).

„Jo paveikslai, nors būdami nutapyti, yra neužbaigti ir neužbaigiami, jie reikalauja įsijautimo ir tolesnio apmąstymo. Tai meditacijos paveikslai. Jie neturi nei pradžios, nei pabaigos" *(A. Ch. Arndt, „Nürnberger Zeitung",* 1979.IX.7). „Teminiu atžvilgiu Čiurlionio paveikslai turi stiprų misticizmo ir simbolizmo atspaudą. [...] Iš dvasiškojo pasaulio kilo taip pat ir daugelio jo paveikslų pavidalai, lai ypač ryšku jo didžiausiame paveiksle „Rex" *(Kramarz, „Berliner Rundschau",* 1979.IX.13).

Dėl tapybos ir muzikos sąveikos pasisakoma atsargiai. D. Eberlein pažymi, kad analogijų tarp tapybos ir muzikos galima įžvelgti Čiurlionio polinkyje menines idėjas reikšti ištisais ciklais, taip pat kai kuriuose formos elementuose. Tačiau apskritai „Čiurlionis nesiekė vagneriškos sintetinio meno *(Gesamtkunstwerk)* idėjos, nes meno rūšys, tiek muzika, tiek tapyba, liko atsietos, ir tik filosofija sudaro visa apimantį (jo) pasaulėvaizdžio pagrindą" (Informacinis festivalio leidinys).

„Tiek kosmosą, tiek ir žemišką gamtą Čiurlionis suvokė kaip materiją, kuri tuo pat metu yra ir nemateriali, taigi dvasiškųjų jėgų sąlygota, negirdėtų sąskambių persmelkta. Todėl daugelį paveikslų temų jis varijavo muzikinėmis formomis, kaip preliudus, fugas ir sonatas" (/. *Beckelmann, „Spandauer Volksblatt",* 1979.IX.2). „Jis bandė paveikslais perteikti tai, ką anksčiau buvo išreiškęs muzikos priemonėmis: šimtmečių ribai būdingą pasakojamąjį simbolizmą, kurio pagrindiniais atstovais laikytini Richardas Strausas, Morisas Meterlinkas, Giustavas Moro ir Odilonas Redonas. Sie menininkai buvo plačiai aptarinėti, o Čiurlionis liko beveik nežinomas" *(C. Blechen, „Frankfurter Allgemeiner",* 1978.IX.10).

Kuo gi Čiurlionis atrodė vokiečiams originalus? „Jam buvo savas romantikų begalybės ilgesys, jo kūryboje iškyla simbolistų paslaptingumas, jugendstiliaus ornamentika. Tačiau jo menas žymiai artimesnis Bleikui ir Redonui negu siurrealizmui ar revoliuciniam Kandinskio polėkiui; pastarojo teoriniai principai Čiurlioniui turėjo būti svetimi jau dėl to, kad jo tapybos stimulas buvo ne forma, o turinys ir visa, kas su juo susiję" *(Göpfert, „Berliner Morgenpost",* 1979.IX.2). „Jis yra keista, unikali menininko figūra tarp vėlyvojo romantizmo, simbolizmo ir modernizmo, tačiau niekur neįtelpanti" (/. *Beckelmann, „Spandauer Volksblatt",* 1979.IX.1). „Tiesą sakant, jo kūrybą sunku klasifikuoti. Ar ją reikia priskirti prie simbolizmo, ar prie siurrealizmo? Kad ir kaip ten būtų, žiūrovas nepaprastai susižavėjęs — gili pagarba minties drąsai varžosi su nuostaba dėl savitos ir stulbinančios meninės formos" *(M. Stone, „Schwäbische Zeitung",* 1979. IX.6).

Dėl Čiurlionio muzikos (koncerto) festivalyje padaryta priekaištų, kad per mažai jos buvo pateikta, norint susidaryti vaizdą, kur jo vieta muzikos istorijoje. Jo reikšmė muzikai „išryškėja maždaug šimte fortepijoninių pjesių. Cia jis daugiau kaip dešimtmetį anksčiau už Sėnbergą iš vardų raidžių išplėtojo „pagrindines formas" *(Grundgestalten),* kurios buvo apdorojamos serijų maniera" *(G. Eberle, „Der Tagesspiegel",* 1979.IX.). „Kaip teigia entuziastingi muzikologai, jis prieš Sėnbergą savo kompozicijas konstruktyviai pagrindė nekintamomis garsų serijomis (nors ir ne dvylikatonėmis). Tačiau neklystume Čiurlionį muziką laikydami vėlyvuoju romantiku, kuris, prisimindamas savo kontrapunkto studijas Leipcige, daugelyje fortepijoninių pjesių parodydavo ir klasicistinių bruožų. Bet kaipgi visa tai ir sutelpa vienoje, be abejo, išradingoje asmenybėje: Listas ir Debiusi, ankstyvasis Richardas Strausas ir Bacho dvasia parašytos fugų kompozicijos?" *(„Wiesbadener Kurier",* 1979.IX.27).

Simpoziume Čiurlionio kūrybos temomis dalyvavo gražus būrys muzikos ir dailės specialistų vokiečių iš Berlyno bei kitų miestų ir A. Ranitas iš Amerikos. Iš Lietuvos buvo kviesti čiurlionistai — V. Landsbergis ir J. Umbrasas, bet neatvyko ar nebuvo išleisti. Pirmasis kalbėjo A. Ranitas — apie Čiurlionio santykį su europinėmis moderniojo meno kryptimis. Jis, be kitko, priminė: „Ne aš buvau pirmasis, pavadinęs Čiurlionį abstrakčiu tapytoju. Sergejus Makovskis 1911 (!) metais jo kūrybą pavadino „kontrapunktine abstrakcija". Ranitui nepritarė E. Rostersas: „Tas senas ginčas dėl prioriteto, kas buvo pirmasis, Kandinskis ar Čiurlionis, turėtų būti palaidotas. Mano nuomone, tas klausimas apskritai yra neesminis, ir būtent dėl dviejų priežasčių: 1. Kandinskis ir Čiurlionis su savo darbais iškilo iš bendrosios 1890—1910 metų laiko sąmonės dispozicijų; 2. Čiurlionio ir Kandinskio darbai, sukurti šiuo bendru pagrindu, pasižymi visai skirtingomis intencijomis, todėl ir visai skirtingais rezultatais". Savo žodyje Rostersas pavartojo frazę: „Čiurlionio tapybai būdingas žaidimas formomis". Ranitas atsiliepė: „Čia norėčiau protestuoti dėl „žaidimo". Čiurlionis yra didžios etinės rimties menininkas. Jis nežaidžia formomis,— jis

kuria formas! O kai dėl „skambesio spalvų" ar „spalvinių akordų" —tai nėra taip jau reikšminga. Tai buvo daroma dar Venecijos tapyboje".

Muzikos žinovas profesorius R. Stefanas Čiurlionio kompozicijose įžiūrėjo romantizmui būdingą sintetinio meno sekimą. Jam nepritarė muzikologės G. Vėmajer ir D. Eberlein. Pirmoji taip pareiškė: „Man teko studijuoti Čiurlionio fortepijoninius kūrinius ir norėčiau energingai paprieštarauti viskam, kas iki šiol buvo šnekėta apie Čiurlionio sinesteziją. Tik pažįstant muziką, galima pasakyti, kad Čiurlionio kūryboje turima reikalo ne su tuo spalvų pojūčiu, kaip kad Skriabino kūryboje, o su visai konkrečiais, technologiniais dalykais. [...] Laikau nerealiu požiūrį apie spalvų-sapnų muziką. Čiurlionis, skirtingai nuo E. T. A. Hofmano ar Skriabino, ne iš romantinės muzikos ateina — Čiurlionis mokėsi iš Bacho. [...] Ir šitas kostruktyvinis muzikinis mąstymas jį paskatino kompozicijoms, kurios su jo tapyba lygintinos visai kitomis sritimis ir santykiais negu kad spalvų (ir garsų) analogijos".

Antroji oponentė D. Eberlein analizavo Čiurlionio reikšmę europinės muzikos istorijai. „Nebūdamas kompozitoriumi, Čiurlionis niekados nebūtų tapęs įžymiu dailininku. [...] 1904 metais laikinai padėjęs į šalį natų popierių ir spontaniškai pradėjęs tapyti, jis tartum Minerva jau iš pat pradžių yra užbaigtas tapytojas. Po poros mėnesių jis (vėl) ima komponuoti fortepijoninę muziką — ir ji yra visiškai nauja. Jeigu mes Čiurlionį kompozitorių būtume žinoję tik iki šio laikotarpio, tai sakytume: ak, tai vienas tų Rytų Europos kompozitorių, rašiusių simfonines poemas „Jūra" ar „Miške",—jis priklauso prie vadinamųjų nacionalinių mokyklų. Toks (šia siaurąja prasme) jis nėra. Mums, muzikologams, jo kūryboje visų pirma imponuoja tai, kad jis —prieš Arnoldą Sėnbergą — pateikia ankstyvąsias serijines struktūras. O dėl prioriteto, apie kurį čia taip plačiai buvo diskutuojama, tai mums, muzikologams, visiškai aišku, kad Čiurlionis buvo prasiveržęs į priekį ne tik kaip tapytojas, bet ir kaip muzikas."

A. Ranitas, grįžęs iš Berlyno festivalio, paskelbė „Drauge" (kult. pr., Nr. 48) „1979 metų *Post scriptum* prie Čiur-

lionio—Kandinskio diskusijos". Cia jis rašo: „Kandinskio ir Čiurlionio santykio debatai tarp meno kritikų iškilo ten (Paryžiuje, prieš 30 metų — S. K.) antrojo tarptautinio kongreso salėje ir dar tebesitęsia Europos spaudoje, ypač ryšium su šių metų Čiurlionio darbų paroda Vak. Berlyne, Sarlotenburgo rūmuose. Norėčiau pažymėti, kad tuo klausimu savo komentarus Paryžiuje pareiškė tik du asmenys: *Waldemar George,* kuris matė 33 Čiurlionio paveikslus pirmoje meno parodoje Vilniuje 1906 m., ir antrasis— šveicarų teoretikė *Carola Giedion-Welcher...*

George pareiškė, kad „dabarties prancūzų mene nėra nei vieno, kuris formaliai ir filosofiškai būtų tiek pasinešęs į eksperimentus ir drąsius ieškojimus kaip Čiurlionis", o *Giedion-Welcher* tvirtino: „Čiurlionio tapyba turi visuotinumo, antlaikiškumo savybes, o Kandinskio menas geriausiu atveju galbūt tėra tik labai reikšminga tam tikro meno periodo ornamentika".

Po trejų metų buvo išspausdintas mano straipsnis apie Čiurlionį leidiny *„La Biennale di Venezia"* ir ten buvo paskelbti apie tai negatyvūs komentarai, rašyti Ninos Kandinskos ir Vilio Gromano. Tuo metu nežinojau, kad Kandinskio akvarelės, kurios kai kuriems atrodė esančios abstraktinio meno pradžia, buvo klaidingai datuotos 1910 m. data, kai iš tikrųjų jos buvo sukurtos 1913 m. Taip pat nežinojau, kad žymus Kandinskio darbų skaičius buvo iliustracijos jo teosofinių idėjų. [...] Atsakydamas poniai Kandinskai ir Gromanui, nepaminėjau labai svarbaus fakto: būtent pats pirmasis teoretikas abstraktinio meno, kaip mes jį pažįstame dabar, buvo garsus rusų poetas kritikas ir beletristas Andrejus Bielas, kuris savo esė „Būsimasis menas" padarė pranašišką būsimojo meno numatymą ir sudarė terminą *„bezpredmetnoje iskusstvo",* žodiškai verčiant, bedaiktis menas. Taigi pirma negu Kandinskis pradėjo propaguoti abstraktų meną, jis jau buvo griežtai formuluotas rašytojo Bielo. [...]

Tyrinėdamas Čiurlionio darbus, nuo pat padžių jaučiau, kad privalau savo idėjas grįsti dviem abstraktinio meno rūšim, kaip tai aiškina vokiečių meno teoretikai: *„Übergegenständliche Kunst"* (materialinę realybę transcenduojantis menas) ir *„Gegenstandlose Kunst"* (menas be objekto, be materijos). Abu abstrakcijos tipai yra Čiurlionio mene. Ir jie nesikerta vienas su kitu, bet jungiasi jame. Jie taip pat buvo ir ankstyvame Kandinskyje, tačiau jis neįstengė jų sintetinti, o juos išskyrė".

Lietuva buvo akademiškai informuota apie įvykius Berlyne tų metų „Pergalėje" (1980, Nr. 9) straipsniu „Čiurlionis vokiečių akimis". Jo autorius Algirdas Ambrazas, muzikos dėstytojas konservatorijoje ir menotyros kandidatas, tačiau priekaištauja vokiečių menotyrininkams: jie vienšališkai domėjęsi formaliaisiais momentais. „Išleidžiama iš akių jo (Čiurlionio — *S. Y.)* kūrybos visuma." Tai pastebėjo ir šveicaras Klausas Heningas Bachmanas *„Baseler Zeitung"* (1979.X.4) kultūriniuose puslapiuose. Kodėl tiek maža dėmesio buvę Čiurlioniui — muzikui? Muzikinė kūryba laikoma lyg antraeile jo veikla šalia tapybinės. O tai, kas buvę atlikta Berlyne — jo muzikiniai veikalai,—rodo ką kita. Tai buvę nei daugiau, nei mažiau meistriški dalykai.

Aštuntas skyrius

KŪRĖJO VISUMOS BEIEŠKANT

Kur dingsta indžiai, kai prasideda žmogus?

M. K. Čiurlionis

Čiurlionis žengia į pasaulinę sceną. Žengia pamažu, laimi dėmesį ir susižavėjimą. Jau priskiriamas prie naujosios dailės kelių ieškotojų, minimas tarp pradininkų. Kliūva tik viena: kokiai tos dailės krypčiai jis būtų savas? Tai formalus klausimas, ne taip jau svarbus kūrėjo ir jo kūrybos visumai.

„Norėčiau, kad mane suprastų" (LS, p. 69),—mane *mano* kūryboje. O ši nesiribojo vien daile. Ir dailė nebuvo tik formų bei spalvų eksperimentas. O kur žmogus, pats kūrėjas?.. Čiurlionio visuma dar neatsivėrusi pasaulio scenai — kažko trūksta, kažkas mūsų nepadaryta.

Rūpestis kyla pačioj tėvynėj. Antai, rašo A. Gudelis, „M. K. Čiurlionio artimieji — gyvieji jo dienų liudininkai, šiandien regi, kaip kinta autentiškasis Čiurlionio pavidalas dailininkų ir skulptorių kūriniuose, kokiam netikėtam poetų, eilėraščių kontekste atsiduria jo vardas[62]. Ir ne tik artimieji. Dvilypis jausmas palydi kiekvieną, žinantį kaip tarsi laivas kiaukutais apauga visų genijų kūryba komentarais, kaip gimsta kūrėjo legenda, kartais vedanti toli į šalį nuo jo kūrybos ir paties asmens" (Kb, 1976, Nr. 6, p. 12).

Ir grįžta atmintin A. Jakšto įspėjimas: „Prie Čiurlionies veikalų reikia eiti iš jo dvasios pažinimo, ne atvirkščiai". Jis kartojo: „Prieš mus stovi Čiurlionies problema; ji ne tik neišrišta, bet nei nepajudinta. Ją išrišti galėtų nebent išsamiai parašytoji [...] Čiurlionies

biografija" (D-ja, 1914, Nr. 85, p. 72). Tačiau biografijos vis nebuvo, nes stigo medžiagos. Dabar jos nestinga, tik vėl — kad savam krašte būtų laisvos rankos ją apdoroti.

Dorojom tą medžiagą čionai, svetur, vyksminės sklaidos keliu, laiko ir įvykių tėkmėj, kaip įprasta biografijose. Tam paskyrėme pirmuosius penkis skyrius. Įterpę pomirtinę apžvalgą (du paskutiniai skyriai), vėl grįžtam prie jo asmens, ieškodami autentikos ir visumos, o tam, regis, svarbūs šie suvestiniai klausimai: 1. Kūrėjo asmenybė — toji vidinė kūrybinė jėga ir jos išskirtinė sąranga; 2. Jo pasaulėžiūra bei pasaulėjauta, įkvėpusios bei sujungusios išgyvenimus, vizijas, idėjas; 3. Jo aplinka bei laikas, akstine ir kreipę jo kūrybinius polėkius viena ar kita kryptimi.

Iš tų klausimų ne vienas buvo paliestas arba iškilęs šio darbo tekstuose. Juos atrinkti, pasverti, paryškinti būtų atskiras darbas. Skaitytojui gal užteks, jei vieną kitą jau paliestą dalyką prisiminsime ir papildysime.

ASMENYBĖS BRUOŽAI

V i '

Kiekvienoj asmenybėj yra natūralių kontrastų, juo labiau tokio kūrėjo kaip Čiurlionis. Tuo jis ir buvo turtingas, kad jame pulsavo įvairios galios, polinkiai, gabumai, akstine vidinę dinamiką ir kartu siekę susiderinti. Jei kas toj įvairybėj ieško prieštaravimų ir juos pabrėžia, tai ne Čiurlionio, o jų pažiūros reikalas.

Bendrą Čiurlionio asmens apybraižą pateikia sesuo Jadvyga. „Mūsų brolis [...] buvo vidutinio ūgio, stipraus sudėjimo. Plaukai tankūs, papurę, ne per daug šviesūs, auksinio atspalvio. [...] Jo akys buvo pilkai žalsvos, išraiškingos, žvilgsnis tiesus, gilus ir reikšmingas. Antakiai gana tankūs ir šiek tiek pasidavę į priekį. Kakta aukšta ir [...] per vidurį, tarp akių, perkirsta dviem vertikaliom raukšlelėm. [...] Judesiai energingi, eisena tvirta ir grakšti. Brolis turėjo gana plačias, visados šiltas, švelnias, bet nervingas rankas." Balsas jo buvo „lygus, švelnus ir gana stiprus". Kalba „paprasta, bet raiški ir vaiz-

dingą, su turtingais intonaciniais niuansais. Kalbėjo negreitai. Buvo gyvas, atviras, nuoširdus ir mėgo dalintis įspūdžiais. [...] Turėjo taip pat nemaža sąmojo; beveik kiekvienoje situacijoje mokėdavo surasti kažką pasakodamas su humoru. [...] Konstantinas niekad nesistengė pasidaryti dėmesio centru. Niekados jis netroško pirmauti arba savo nuomonę kam nors primesti. [...] Tačiau diskutuodavo karštai, jo mintys buvo originalios ir kūrybingos" (Atsm, p. 15—16).

Čiurlionis darė išskirtinai rimtą įspūdį. „Patiko pats Čiurlionis kaip rimtas žmogus: bent taip man rodės, iš tolo į jį žiūrint" (A. Jakštas). „Labai rimtas, ir tai, ką kalbėjo, darė įspūdžio" (lenkų dailininkas H. Haidenas). „Čiurlionis — vienas tų žmonių, kurie patraukia į save visų akis, [...], bet tuo pat laiku ir varžo savo ypatinga gilia konstrukcija. [...] Didelės, giliai žvelgiančios akys, ramus, bet aiškus liūdesio šešėlis ir nepaprasta inteligencija skiria jį iš visų kitų tarpo" (O. Pleirytė-Puidienė).

Klausimą gali kelti sesers charakteristikoje minimos „vertikalios raukšlės jo kaktoje ir nervingos rankos", ir tas „aiškus liūdesio šešėlis veide", menamas Pleirytės-Puidienės, arba „nepaprastos [...], tragiškos akys su įtemptu žvilgsniu", prisimenamos M. Dobužinskio (MKČ, 1938, p. 95). Iš to, kas vėliau jį ištiko — tas susirgimas, ne vienam jau *post hoc* rodėsi, kad jis buvęs neurotikas. Neurotinės vaizduotės padariniu kai kas bandė laikyti ir jo kūrybą.

Čiurlionio asmenyje rungėsi įžvalgus protas ir gaivališkas jausmas bei nuojauta, sukėlę jam vidinių įtampų. Tai liudija jo laiškas broliui Povilui, rašytas iš Leipcigo. „Jei esu nelaimingas, tai [...] tik dėl savo mieliausių minčių. [...] Ilgiuos, sakysime, Jūsų visų. Ilgiuosi kartais tiek, jog krūtinėje imą; kažkas skaudėti. [...] Protas daro pastabas: „Labai ilgiesi — gerai, tai ženklas, kad turi širdį, kad prisirišai prie savųjų" ir tą pačią, akimirką priduria — „bet tas tavo ilgesys nieko nevertas, nes iš jo duodi sau ataskaitą, nes juo didžiuojies".

Kitą dieną man ilgu, o protas [...] pradeda savo: „A, vėl ilgiesi, nes žinai, kad ilgėtis tai gera, kad tai geros širdies ženklas", ir tuojau ateina kitos mintys: „Kami persekioji save pastabomis, negalvok apie tai, ką jauti". Rašau laišką, protas jau čia: „Kam tu tai rašai, kad to nejauti?" — „Kaip tai nejaučiu?" — ginuosi aš, o protas: „Kad jaustum, tai tylėtum, bet tu nori, kad kiti žinotų, jog tu jauti, nori pasigirti" ir 1.1. Tokios ir kitokios mintys tiek persekiojo mane, kad gyvenimas man įgriso. Pagaliau įsitikinau, kad aš pats — vienas didžiulis nuolat besireiškiąs „melas". Toks įsitikinimas buvo didelė našta, mane apėmė pesimizmas, kuris viską nuodijo ir trukdė darbą. Kurį laiką net visiškai neberašiau laiškų, nes visa tai „melas". Bet krizė praėjo, ir vėl esu beveik laimingas. Buvo taip: gavau iš Geniuko (Eugenijaus Moravskio — S. y.) žinią [...], be galo man džiaugsmingą, ir rašau mūsų Stasiukui (kitam broliui — S. ***Y.).*** Rašau jam apie viską ir sulig žodžiais „Gal drauge važiuosim į Druskininkus, bus pavasaris tada...", jaučiu, kad man kas) lyg gerklę suspaudė ir ašaros ėmė riedėti per veidą. „Nejaugi aš ir dabar meluoju?" — paklausiau tada save.—„Ne! — tikrai paslaugus protas sukuždėjo: — susijaudinai dėl savo paties žodžių",—bet į tą jo pastabą aš tik patraukiau pečiais. Nuo to laiko pasidarė man lengviau. Tiesa, protas savo pastabas daro, aš mandagiai išklausau, bet į širdį neimu" (L, p. 82—83).

Tai buvo atsakymas broliui, kuris klausė, kodėl jo (Kosto) mintys visuomet tokios nelinksmos. „Taip, mano brangusis broleli. Nėra žmogaus, kuris, besigilindamas į save, prieitų linksmus rezultatus. Paimk nors ir dabartinį „dekadentizmą", paimk Pšybyševskį. Kiekvienas jo veikalas prisisunkęs liūdesio, skausmo, susierzinimo. Tai ir yra žmogus, kuris žvelgia tiktai į save, analizuoja savo „nuogą sielą" ir yra nelaimingas ir netgi girtuoklis. [...] Ir kokius jie priėjo rezultatus? Ar gali jie išsamiai apibrėžti, kas yra „aš"? Man atrodo, kad giliausias savęs pažinimas yra už mūsų proto ribų, taip, kaip giliausias visatos, pradžių pradžios pažinimas etc, etc. Tam gaila ne tik laiko, bet ir jaunų dienų,, ir sielos giedrumo. O kadangi „žmogus, jei nemiega, tai mąsto", [...] tai „tegul jo mintys nežengia į tamsių prarajų gelmes, bet teskraido beribėse erdvėse" (ten pat, p. 83).

Čiurlionio savižvalga, labai subtili, nerodo intravertiškumo kaip jo brolio Povilo. Jo asmenybei būdinga nesidengti melu, išlikti tiesiu pačiam sau ir ieškoti nemeluotų apraiškų kituose bei gyvenime. „Kažkoks saulėtas tikėjimas ir meilė, intuityvus gėrio ir grožio pajautimas, tikrųjų vertybių imlumas,— rašo sesuo Jadvyga,— pritraukdavo prie jo geros valios žmones. [...] Ne išoriniais veiksmais, bet vidine jėga [...], taip pat originalia ir gilia mintim jis patraukdavo prie savęs draugus" (Atsm, p. 151—152).

Vienas iš jų-—Vladimiras Moravskis (Eugenijaus brolis) pažymi, kad „jis (Čiurlionis — *S. Y.)* turėjo kažkokią vidinę šviesią jėgą, kurią intuityviai pajusdavo kiti ir jai pasiduodavo" (Atsm, p. 15). Ir buvusi jo muzikos mokinė Varšuvoje Halina Volmanaitė mena: „Kai Čiurlionis buvo mūsų tarpe, mes visi buvome geresni. Salia jo negalėjo būti nei blogo žmogaus, nei pikto jausmo. Jis kažkokią šviesą skleidė mūsų tarpe. Kiekvienas stengėsi būti geresnis" (ten pat, p. 16).

Artimieji ir draugai, nekalbant apie svetimuosius, jį laikė labai kukliu žmogum, ir toks jis buvo. Sesuo Jadvyga tai aiškina taip. Buvęs tai „kuklumas didelio žmogaus, kuris intuityviai suvokia, kokias neaprėpiamas galimybes siūlo jam jo geniali prigimtis ir kaip sunkiai pasiekiamas idealas. [...] Tokiam žmogui smulkūs ar stambūs garbėtroškos jausmai buvo svetimi, nes jis turėjo savyje didįjį teisėją—savo kriterijų" (ten pat, p. 52).

„Noriu būti kitoks, noriu, kad būtų kitaip, noriu kitokio gyvenimo,— rašė draugui Moravskiui.— Nuolat noriu daryti gera, ir nežinau, kas yra gera" (L, p. 151—152). Argi nežinojo? Sesuo rašo, kad nebuvo „atlaidus niekšybei. [...] Griežtai smerkė kiekvieną jos pasireiškimą ir griežtai su ja kovojo" (Atsm, p. 17). Kovojo net prieš savo profesorius Varšuvoje (dėl dvikovos) ir bandymo įvelti studentus. Sesuo rašo: „Jis žiūrėjo plačiai atvertomis akimis į viską, kas gražu", bet matė ir tai, kas pikta ir žemina žmogų. Jį žavėjo „gana paprasti, lyg niekuo neišsiskiria žmonės, bet turį savyje tikro gėrio kibirkštėlę" (ten pat, p. 17).

„Sakyk, ką nori,— rašė E. Moravskiui,— o aš esu tvirčiausiai įsitikinęs, kad kompozicijos mokytojas *būtinai* turi būti labai *geras* ir *kilnus žmogus.* Sakysim, aš dabar negalėčiau būti mokytoju (jis atsisakinėjo mokytojo pozicijų— S. *Y.),* nes esu pavydus. Zinai, kad Tave myliu, bet vis dėlto, kai išgirstu ką nors labai gero iš Tavo kompozicijų, tai, be džiaugsmo, kaip kad tinka draugui, jaučiu dar kažkokį neaiškų liūdesį. Tas liūdesys negeras, bet aš jį išsigydysiu" (L, p. 25). Ta proga atskaito pamokslą pačiam Moravskiui: „Su tėvu patariu Tau kalbėti nuoširdžiai, be melo, kurį iki šiol praktikavai (atleisk man)" (ten pat). Ir savo broliui Povilui primena: „įsidėmėk, kad man rūpi tik tai, kad Tavo laiške būtų nuoširdžios mintys, kita kas — niekai" (L, p. 83).

Kas nuoširdų, jam rodėsi, išreiškia tikrą, nemeluotą žmogiškumą. „Aš visuomet troškau,— rašo Povilui,— kad būtum, žmogus toks, kaip kad aš suprantu, t. y. žmogus, kuris viską jaučia, supranta ir siekia tiesos, gėrio ir grožio" (ten pat, p. 82). Tokiu nuoširdumu jis dalinosi ir su kitais. Dalinosi, ką radęs brandaus, vertingo, gražaus; dalinosi ir skatikais, kurių jam pačiam visad stigo. „Nieko sau, viską kitiems",—tokį įspūdį jis paliko Pr. Penkaičiui (Raštai, T. III, 1923, p. 59).

„Žmogus, gyvendamas su žmonėmis,— vėl rašo Povilui,— visuomet daro gera, ir niekuomet jo gyvenimas nenueina niekais, net tuomet, kai jis žmonių akyse pats yra „niekas". Nes turbūt sutiksi su tuo, kad kartais geras, palankus žodis daugiau padaro gero, negu vežimas aukso, šiltas, nuoširdus žvilgsnis — daugiau negu trys mechanikos tomai. [...] Žmogui vienui vienam būna tvanku, ankšta ir tamsu. Žmogaus siela neturi sparnų primygti nuosavam „aš". Sunku jai tada, bet kuo plačiau sparnus išskės, kuo didesnį ratą apsuks, tuo bus lengviau, tuo laimingesnis bus žmogus" (L, p. 82—83).

Ir savo žmonai sako: „Kaip tai nuostabu būti reikalingam žmonėms ir jausti šviesą savo delnuose" (LS, p. 73). Tai lyg atgarsis to, ką buvo rašęs kitados (1900) savo dienoraštyje: „Reikia turėti šviesą su savimi, iš savęs,

kad sviestum tamsybėse visiems, ant kelio stovintiems" (P, 1975, Nr. 9, p. 10).

Iš kur tad debesėliai, nerimas ir susikrimtimas, kurie apniaukdavo jo nuotaikas ir polėkius? Ar ne iš didžiai žmogiško ir kūrybiško perfekcionizmo? Per daug reikalavo iš savęs, dėl to vis būdavo nepatenkintas. Nepatenkintas savo išsilavinimu, studijų pažanga (L, p. 76). Nepatenkintas savo muzikiniais kūriniais — mato daug klaidų, sakysim, kad ir poemoje „Miške" (ten pat, p. 77). „Sustiprėjo įsitikinimas,— rašė E. Moravskiui iš Leipcigo,— kad reikia daug iš savęs reikalauti. Kuo daugiau — tuo geriau. Rašyti (muziką — S. Y.), tik kad rašytum, tai geriau visai nerašyti. Nieko nebijoti, nes joks kritikas nepasakys man to, ką aš pats sau galiu pasakyti" (ten pat, p. 109). Ir prideda: „Nemanyk, Geniuk, kad aš gal per daug apie save galvoju. Priešingai, tarpais man rodosi, kad blogesnio muziko šioje žemėje nėra..." (ten pat, p. 111).

Perfekcionizmas vertė daug ir sunkiai dirbti. „Sunkus tas mano darbas,— rašo pusbroliui Radmanui.— Tiesa, nepritrina jis man nuospaudų, bet dėl to ne kartą įvaro sielvartą. [...] Taip visuomet — kartais sekasi viskas labai gerai, tai vėl niekas nesiseka. Čia nėra jokios išeities, ir nėra ko kaltinti" (ten pat, p. 154).

Panaši bėda su tapyba. 1908 m. birželio mėnesį Druskininkuose piešė „Žalčio", „Vasaros" sonatas ir „Fugą". Savo sužadėtinei rašė į Plungę: „Dirbu daugiau kaip po 10 valandų. Bet argi tai darbas?" (LS, p. 32—33). Po kiek laiko vėl: „O tapyba — žinai, dėl tos tapybos į neviltį įpuoliau. Visą dieną šiandien tapiau ir vakare sunaikinau, o tai retai man .pasitaiko. Nieko neišeina, o tai, kas jau yra, kabo ant sienos kaip sąžinės priekaištas ir šnabžda man visomis savo spalvomis , apie negabumą, apie storaodiškumą ir kitus liūdnus dalykus" (ten pat, p. 35).

Nemėgo būti banalus — ieškojo naujo, originalaus, brandaus ir prasmingo. Ir autoriai jį domino savo naujumu, drąsa, gilumu. Tačiau toks naujovininkas kaip Pšybyševskis jam buvo atgrasus dėl perdėto knaisiojimosi savyje ir trivialumo. Ir naujoviški dailės darbai, kuriuos matė išvykoje į Vakarų galerijas, anaiptol nedarė įspūdžio. Atrodė tik veržiasi kažkur, nori „sudaužyti ligšiolinius (dailės — *S. Y.)* rėmus", bet nepajėgia (ten pat, p. 196). Petrapily, priešingai, pasigedo drąsos ieškoti nauja ir savita. „Tapyba — nors ir dideli tie *„Sojuzo"* ponai — o vis dėlto arba i žiūri atgal, arba meldžiasi Berdsliui (anglų grafikui modernistui *A. Beardsley — S. Y.). [...]* Kiti nusižiūri arba į Vrubelį, arba] senąsias mokyklas ir ten semiasi įkvėpimo. Tartum neturėtų drąsos nei tikėjimo savimi" (LS, p. 63).

Jo tikėjimas buvo atremtas į kažką daugiau. Savyje buvo trapus, toli gražu ne visada tikras savo laimėjimais. Tačiau veržėsi į priekį, bandė ir dirbo be atvangos. Kūrybinis jo *professio fidei,* spėjama, išreikštas paveiksle „Viltis", vėliau pavadintas „Tiesa". Tai vyras ryškiu veidu, įsmeigęs žvilgsnį į degančią žvakę, laikomą dešinėje rankoje. Veidas ramus, susikaupęs, susimąstęs. Šviesa sklinda tamsoje, o iš visų pusių skrenda lyg plaštakės angelėliai. Sį paveikslą bendroji nuomonė priėmė kaip kūrėjo autoportretą, reiškiantį vidinę liepsną, kuri lyg žvakė degina skraiduolius (gal polėkius).

„Tu atsimeni tą jo paveikslą: žmogus, laikantis žvakę? Koks nuostabus jo žvilgsnis. Mes tą paveikslą pavadinome „Genijus", bet tai tikriausiai Kastuko autoportretas" (Iš V. Moravskio pasakojimų, Atsm, p. 158). Sį „filosofinio susimąstymo kupiną žmogišką veidą [...],— pasak A. Savicko,— galima palaikyti ir sąlyginiu dailininko autoportretu, ir 'čiurlioniškuoju „Rex" (Kb, 1974, Nr. 3, p. 43).

Kitas paveikslas — „Dūdorius" (dabar vadinasi „Panas"), regis, išreiškia jo paties dvilypę būseną: kaimo bernelio su švilpyne lūpose (muziko) ir jį praaugusio karūnuoto regėtojo. „Įsižiūrėkim į „Dūdoriaus" klausiančias akis,— rašo Vladimiras de Kastras.— Iš jų žvelgia senovės amžių šventas šiurpulys... Kur tapyboje rasi stipriau išreikštą [...] amžiną žmogaus klausimą apie pasaulio paslaptis — pilną abejonės ir tikėjimo, paklusnumo ir pareikalavimo. Dar labiau stebina karūnuoto senio išraiška

veide. Nepaprasto tobulumo įkvėpti (jo) bruožai [...], lyg paskendusio beribiam regėjime... Tai yra anas bedugnis, beribis žvilgsnis, kuris atskleidžia didžiajam Lietuvos žemės dailininkui jo nepaprastas vizijas. Sis žvilgsnis matė tiek daug ir taip giliai, ir jo regėta vizija spindėjo taip stipriai, kad dailininko fizinės jėgos, silpnesnės už dvasines, neišlaikė įtampos..."[63]

Įtampos ir depresijos — dažnas reiškinys didžiųjų kūrėjų gyvenime, įtampos dėl kūrybinio intensyvumo. Čiurlioniui buvo dar kitų priežasčių. Jį persekiojo skurdas Varšuvoje, Leipcige, Vilniuje, ypač Petrapilyje. Rūpesčio kėlė vargstanti šeima, ypač neaiški jaunesnių ir gabių brolių ateitis. Neaiškus darėsi jo paties šeimos likimas, kai vedė Sofiją Kymantaitę. O kur rūpestis dėl Lietuvos kultūros?

Ne vienas iš artimųjų jautė, kad jis vaikšto ant labai pavojingos persitempimo ribos. Ir štai Petrapily, visiškai svetimoj aplinkoj — be ryšių ir pažinčių, išsiplakęs „kaip nedievo žmogus", vis ieškodamas įsikabinti, rašo sužadėtinei: „Kažkokia keista sunkumo dvasia nusileido ant manęs, tokia didelė, su juodais sparnais. Ir buvo labai bloga. Aš nesiskundžiu, nors gailėjausi, kad nebesu vaikas ir negaliu taip dorai ir širdingai išsiverkti" (LS, p. 61—62). Neišverktas ir nebeišverkiamas slogutis tolydžio įveikė jo nervines jėgas...

Nervinio tipo žmonės buvo, pasak Renė Le Seno, ir kiti žymūs kūrėjai — Šopenas, Gogenas, Mocartas, Bodleras, Baironas, Verlenas, Stendalis ir kiti *(Traitė de Charactėrologie,* Paryžius, 1945, p. 136). Ir juos lydėjo įtampos bei depresijos, tačiau jų gyvenimo tragiškai nenutraukė. Bet kas buvo būdinga ne vienam iš jų — ieškoti sau ypatingo dėmesio, tvarkos stoka idėjose bei pažiūrose, saiko ir takto nepaisymas, nepastovumas,— rodos, visai netinka Čiurlioniui. Jis buvo jautrus ir trapus kaip anie, tačiau santūrus, išskirtinai kuklus, darbštus, patvarus ir didžiai taktiškas. „Nei agresyvumo, nei lengvai užsidegančio ir greit atšąlančio temperamento [...] brolis neturėjo" (Atsm, p. 151).

PASAULĖŽIŪRA IR PASAULĖJAUTA

Sprendžiant iš kūrybos, ne vienam atrodė, kad jo pasaulėžiūra ir pasaulėjauta turėjusi būti labai išskirtina. Spėliota ir tebespėliojama, kokios pažiūrų kryptys bei sistemos galėjusios jį paveikti, nukreipdamos į tokį neįprastą pasaulio vaizdą, jo sąrangą bei viziją.

Nespėlioja tik realistai, ypač rytiečiai. Jiems Čiurlionio pasaulėžiūroje prieštaringa jau .tai, kad „sėmes įkvėpimo iš mistinių prasimanymų", bandęs prasiveržti į „aną pasaulį" ir ten ieškojęs išeities. Tuo tarpu A. Ranitas nemato priešingybės tarp šiapus ir anapus nei lietuvių mąstysenoj apskritai, nei Čiurlionio kūryboje. Čiurlionis ieškojęs žemiško ir dieviško ne atskirai. Jam rūpėjusi daiktų ir reiškinių absoliuti, visa vienijanti pirminė esmė. Niekas anksčiau iš Europos šiaurės kraštų tyrinėnėtojų taip giliai neįžvelgęs visos kosminės visumos kaip Čiurlionis (Dirva, 1961.111.31).

Jo pasaulėžiūrą iš tikro nesunku atsekti iš jo laiškų, užrašų, straipsnių, juoba iš jo kūrybos. Imant pačią kūrybą su „programiniais" jo paveikslais, kaip „Rex", „Žalčio sonata" ir kitais, pasak menotyrininko J. Umbraso, matyti ir jo filosofija. „Tai filosofija, postuluojanti pirmapradę, visaapimančią ir visa persmelkiančią jėgą, kurią jis vadino „Rex'u" arba „Dievu". Tai monoteizmas, „tam tikru laipsniu artimas Biblijos monoteizmui. Neatsitiktinai Biblija buvo mėgstama ir dažnai dailininko skaitoma knyga. Sį faktą patvirtina M. K- Čiurlionio artimieji, taip pat kiti jį pažinojusieji asmenys" (Menotyra, T. 1, 1967, p. 156—157).

Čiurlionio dėmesys, jam pačiam brėstant ir dalyvaujant draugų sambūriuose, neabejotinai užgriebė ir kitų pasaulėžiūrų apraiškas. Tačiau nėra ženklų nei ryškesnių duomenų, kad būtų išsibloškęs iš minėtos pagrindinės pasaulėžiūrinės vagos. Tik svetimieji, nepažinoję Čiurlionio, galėjo spėlioti, kad jis buvęs panteistas ar induistas teosofas, kosminės religijos išpažinėjas, bandęs visa tai išreikšti savo kūryboje.

Kūrybos kelyje jis buvo vedamas įsitikinimų, suaugusių su jo gyvenimo visuma (gyvenžiūra) ir jos prasme-

nimis. Pats pabrėžė nenorįs kurti tik tam, kad žaistų formomis. Ko jis siekė — tai išsakyti save ir apreikšti, kaip žiūri, jaučia, suvokia gyvenimo ir būties paslaptis. Du motyvai ryškūs jo kūryboje, vienas su kitu kontrastuojantys — tai gyvybė ir mirtis, darna ir chaosas, šviesa ir tamsa, kilimas ir kritimas. Sios dvi paralelės sukuria kontrastinę dinamiką, iš esmės ne naują, žinomą ir kitų kūrėjų bei mąstytojų darbuose — su lūžiais ir pakopomis, džiugesiu ir liūdesiu, proveržom ir rezignacija. Šiuose dviejuose motyvuose, įvairiuose jų metmenyse ir atauduose, išreiškiama ir jo pasaulėžiūra bei pasaulėjauta.

Minties ir jausenos pasaulis, kaip ir kitų kūrėjų, tolydžio brendo, gilėjo, darėsi raiškesnis. „Einu vis toliau, norėdamas rasti kažką šviesiausia savo kelionės gale" (iš dienoraščio, plg. P, 1975, Nr. 9, p". 10). Ir surado — „sukūrė ištisą įvaizdžių žodyną [„.] ir šiuos įvaizdžius — simbolius naudojo taip, kaip yra naudojami paskiri žodžiai (ar garsai); jis juos dėstė pagal savo tvarką, sukurdamas lyg vaizdinius sakinius (ar melodijas). Įvaizdžių — simbolių ypatingas sudėstymas į struktūras nustatė jų tarpusavio santykius, o cikluose, kaip „Zodiako ženklai", „Saulės" ar „Žalčio" sonatos, ar „Laidotuvių" ciklas, galutinai išryškėjo kūrėjo pasaulėjauta ir tik jam vienam būdingas visatos regėjimas. Taip gimė ir kartu nusistatė asmeniškų vertybių skalė, o jose jau atsisp,indi kūrėjo pasaulėžiūra... Čiurlionio paveikslų plastinė kalba prabyla į mus universaliomis temomis".

Šitaip manė A. Kašubienė. Čiurlioniui rūpėjęs turinys — tematika, užtai „ieškojo naujų išraiškos priemonių, kad galėtų išsakyti tą taip giliai įsisiūbavusią kūrybinę pilnatį"[64].

Pilnaties dėlei reikėtų žvilgtelėti į jo literatūrinę kūrybą, kuri perkeltine pasme kalba apie jo ieškojimus. Yra trys kūrinėliai, susiję su trim būdingom jo pakopom,— būtent: iš muzikinės kūrybos į tapybinę, iš peizažinės į sonatinę, ir, sukūrus „Didįjį Rex'ą", nauja pakopa.

Pirmąją pakopą lydi „Pasaka", sukurta Leipcige 1902 m. (Ją minėjome anksčiau.) Tada jis buvo rašęs draugui E. Moravskiui: „Muzikos man pakanka" (L. p. 48). Kitas prasitarimas: „Jei gausiu diplomą, mesiu muziką" (ten pat, p. 153). „Pasakoje" jis kalba apie spalvų pasaulį ir gyvąją gamtos žalumą, kurios pasigedo miesto aplinkoj. Tai daugiau negu paprastas noras prasiveržti iš suspaustų mūrų, iš tvankios jų kaitros, iš dirbtinio— techniško pasaulio. Jį magino gyvoji gamta neišsakoma paslaptim ir troškimas tas paslaptis atskleisti. Tai *tas kraštas,* dėl kurio verta atsisakyti viso kito ir, nenumaldomai ieškant, paskirti visą gyvenimą. O kad kelią rastum, teks žvalgytis nuo aukštų bokštų, o radus kalbėti bei rodyti žmonėms, ko jie nemato. Spalvų pasaulis šioj „Pasakoj" iškyla kaip naujas prasminis impulsas kūrėjo paskirtyje. Vidinio balso (senelio įvaizdis) skatinamas, jis ketina eiti tuo keliu, nepavargdamas, nepaisydamas sunkumų, prisimindamas ir šio pasirinkimo kainą — kryželius, varstomus ant kaklo.

Antrasis kūrinys — tai lyrinės poemėlės laiškų forma, rašytos 1905—1906 metais išvykose į Kaukazą ir Karpatus. Kaukaze, būdamas su Volmanų šeima, iššvalgė kalnų viršūnes. Dėl to čia pinasi Devdorakėlis ir Kazbekėlis — kaukaziškieji kalnų vardai. Su jais jis šnekasi, o iš tikrųjų kalba su pačiu savimi. „Čiurlionis kalba betarpiškai, iš visos širdies,— pažymi V. Landsbergis,— labai vaizdingai, negailėdamas spalvų, nevengdamas stiprių kontrastų" (P, 1975, Nr. 9, p. 21). Iš dvylikos poemėlių ciklo (pirmoji neišlikusi) čia panaudojame tris būdingesnes, kur vėl kalbama apie tą kraštą ir begalinį norą prasiveržti į jį[65].

1.

Pažadėjau parašyti Tau laišką. Laišką Devdorakėlei. [...] Žiūrėk, tarp snieginių kalnų karūnų, aukštų kalnų, šaunančių į viršų, bemaž siekiančių dangų, stovi žmogus. Po jo kojom debesys, pridengę visą žemę; ten apačioj vyksta žemiški dalykai — sąmyšis, triukšmas, vapėjimas, bet debesys pridengė viską. Tyla. Aplink baltos, nuostabios karūnos, nuostabiai didžiulės, nuostabiai gražios, iš opalų ir perlų, iš topazo ir malachito, iš krištolo ir deimantų. Nuostabiai stebuklingos, didžiulės karūnos, o

tarp jų stovi žmogus ir žiūri, plačiai atvėręs akis, žiūri ir laukia. Pažadėjo jis, kad auštant, karūnų gaisro akimirką, spalvų (šviesos) chaoso ir spindulių šokio akimirką, uždainuos Saulei himną. Himną Saulei! Po jo kojom debesys pridengė žemę. Tyla. Aplink nuostabiai baltos karūnos... Ach Tu, Mažytėli! Pažadėjau laišką Tau parašyti. Laišką Devdorakėliui (III laiškas).

2.

Zinaj ką, Kazbekėli, kai mudu sėdėjome tada ant kalnelio, aš patyliukais nuėjau į pakalnę ir stebėjau mus. Tu buvai visas saulėje, o saulė Tavyje, ir mane Tu buvai labai nušvietęs, ir didelis šešėlis krito nuo manęs beveik per visą kalvą. Ir liūdna man pasidarė, taigi pasileidau pakalnėmis toli, toli, o kai grįžau atgal, Tu švytėjai dar labiau, bet mano šešėlio jau nebebuvo. Mudu buvome labai užsiėmę, reikėjo žemuogę perpjauti į dvi lygias puses...

Ir prisiminiau aš tada, kad buvo laikai, kai pasaulis panėšėjo į pasaką. Saulė švietė šimteriopai šviesiau, milžiniški blizgančių sidabrinių riešutų miškai kilo mieguistų smaragdinių ežerų pakrantėse, o tarp dangų rėžiančių auksinių asiūklių skrido baisus pterodaktilis, skrido triukšmingai, nuostabus, liepsnodamas grėsme, ir dingo spindulingoje dvylikos vaivorykščių migloje, kuri amžinai stūkso virš Tyliojo okeano.

Tu prisimeni tuos laikus? Prisimeni, tiesa? O, be abejo. Neprieštarauk. Tai matyti iš Tavo akių, tu mažasis mano Kazbekėli! (VI laiškas).

3.

Šiandien negaliu rašyti Tau laiško. Man labai sunku sieloje. Esu panašus į paukštį, rąsto prislėgtą, tačiau gyvenu, ir mano sparnai sveiki, bet esu pritrenktas ir labai pavargęs.

Mažiuli, nemanyk blogai apie mane. Aš sukaupsiu jėgas ir išsiversiu į laisvę. Sparnai mano sveiki. Nuskrisiu

aš į labai tolimas šalis, į amžino grožio, saulės, pasakos, fantazijos kraštą, į užburtą kraštą, į gražiausią žemėje kraštą ir ilgai žiūrėsiu, kad vėliau Tu galėtum tai išskaityti iš mano akių, Tu mažasis mano Devdorakėli.

Šiandien negaliu rašyti Tau, laiško (VIII laiškas).

Tai šuolis į naują paslapčių pasaulį su kalnų viršūnėm ir karūnom, kurias skiria nuo lygumų debesys, o lygumoj sekioja šešėliai, plaka triukšmas, sąmyšis, vapėjimas. Tik viršūnėse žmogus visas saulėje ir saulė jame. Tik čia gali plačiai žvalgytis atvirom akim ir pragysti himną Saulei. Reikia tik sukaupti jėgas, tik išskleisti sparnus, kol jie sveiki...

Grįžęs iš Kaukazo, jis sėda škicuoti „Zodiako ženklų" ir nebeatlyžta, kol juos pabaigia. Po iškylos į Karpatų kalnus jau kuria „Saulės" ir „Pavasario" sonatas[66]. Tai buvo pakopa iš peizažinės tapybos į kosminę, „muzikinę", pasakinę. Kartu linko ir į vienatvę; buvusios draugystės nebesisiejo su jo pasauliu. „Siuo metu tik vienas jaučiuosi gerai, prie nieko negaliu prisiderinti. Atrodo, kad manyje kažkas užsidarė draugų atžvilgiu" (L, p. 193). Ir po metų kartoja: „Vienatvė yra mano didelis mokytojas ir bičiulis" (LS, p. 50). Tada apsisprendžia keltis į Vilnių ir visus savo darbus skirti Lietuvai. Iš to laiko ir prasitarimas: „Suvis negaila man Varšuvos, nei jos santykių, nei žmonių" (L, p. 204).

Tretysis literatūrinis kūrinėlis, pasak brolio Stasio, sukurtas Druskininkuose, kai, nupiešęs Didįjį Rex'ą, pasijutęs kryžkelėj. Visi prieš tai nupiešti paveikslai atrodę nieko verti. „Tuo laiku jis parašė savo maldą Viešpačiui" (NR, 1935, Nr. 42, p. 752). Cia vėl kartojasi keleivystės tematika, tik nebe individualios, o visuotinės. Jaučiasi išėjęs priekin procesijos ir pats nepažįstąs kelio, nors regįs išdėstytus prieš save stebuklus[67].

O Viešpatie! Nušviesk, maldauju, kelią mano, nes jo nepažįstu.

Išėjau priekin mūsų procesijos, o žinau, kad ir kiti paskui mane eis, bet kad tik ne šuntakiais.

Klaidžiojome po tamsius miškus, perėjome slėnius ir suartus laukus, o procesija buvo ilga kaip amžinybė.

Kai išvedėme procesiją ant tylios upės kranto, tik tuomet jos galas pasirodė iš tamsaus šilo.

— Upė! — šaukėme.— Tie, kurie arčiau buvo, kartojo: upėl Upė!

O tie, kurie lauke buvo, šaukė: laukas, laukas, laukas!

Gale einantieji kalbėjo: miške esame, ir stebėtina, kad prieky einantieji šaukia — laukas, laukas — upė, upė.

— Mes mišką matome,— kalbėjo ir nežinojo, jog jie yra gale procesijos.

Bet nūnai, Viešpatie, kelias — kaskart sunkesnis.

Prieš mane aukščiausi kalnai, plikos uolos, bedugnės. Tai gražu. Tai be galo gražu. Bet kelio nežinau, ir baugu man. Ne dėl savęs, ne. Aš einu, ir jie jau paskui mane eina. Viešpatie, jie irgi paskui mane eina, visa procesija — ilga ilga. Galva prie galvos per visą slėnį ir ilguoju upės krantu, ir per tylų, suartą didį lauką, o galas tos procesijos slepiasi miške, ir galo jos nėra.

Kur yra tiesa, Viešpatie? Jau einu, einu.

Išdėstai prieš mane stebuklus ant rausvų kalnų viršūnių, pilkai žalsvų uolų, fantastinių, kaip užburtų karalaičių rūmai.

Arčiau einantieji aiškiai regi, bet tie, kurie prie upės arba lauke tebėra, kuomet jie išvys tuos tavo stebuklus? O tie, kurie nė iš miško dar neišėjo? Man jų gaila, Viešpatie! Jie negreit išvys tuos tavo stebuklus, kuriuos taip dosniai aplink eikvoji.

Ar ilgas dar bus mūsų kelias, Viešpatie? Tu liepi to neklausti?

Bet kur mes einame, Viešpatie? Kame to kelio galas?

Sioj maldoj-psalmėj, pasak V. Landsbergio, „atsispindi visas Čiurlionis su jo pasaulėžiūros problemomis, refleksijų gelmėmis, komplikuotu savimonės dvilypumu. Jis jaučia daugiau, negu pajėgia suvokti, išvystyti, išreikšti [...], o vis dėlto žino einąs priekyje, regįs stebuklus, kurie kitiems tebėra dar paslaptis. [...] Ir vėl, kaip

kitais kartais, asmeninė situacija perauga į visuotinę [...]. Visi skirtingai suvokiantieji vaizdus — vieninga procesija, o procesija ilga kaip amžinybė. Tyčia ar netyčia autorius čia išsakė absoliutinės ir santykinės tiesos dialektiką" (P, 1975, Nr. 9, p. 12).

Apibendrinant tuos tris literatūrinius kūrinius, reiktų padaryti šias išvadas. Čiurlionio pasaulėjautos pagrindas yra gamta, toji ieškoma „žaluma", kuriai tiek dėmesio skyrė pradiniame savo tapybos tarpsnyje. Tuos pradinius kūrinius pamatęs petrapiliškėje parodoje (1907 metų pavasarį), rusų kritikas N. Breško-Breškovskis pavadino jį „tyriausiu panteistu [...], visa savo išmone tarnaujančiu gamtai" *(Birževyje vedomosti,* bal. 30). Bet ar gamta jam buvo centras, t. y. gamta kaip tokia? Virš gamtos jis regi žmogų, stovintį, besižvalgantį. Stovi jis iškilęs, o ne gamtos iškeltas, pasiruošęs pragysti himną Saulei ir pats degąs kaip saulė. Degąs nerimu, ieškąs kelio į kraštą, kur nėra nakties, tik amžina diena[68].

Tikrasis centras kažkur kosmose, bet ne pats kosmosas. Visatoje įžvelgiamas Rex'as — jo siluetas ir sostas, bet ne jo veidas. Apie jį visa skrieja, į jį visa gravituoja, jam lenkiasi būtys, į jį nusitiesia ilga ilga procesija, prasidedanti nuo miškų („Procesija"), kylanti į kalnus („Pilies pasaka"), pasinešusi į erdves („Pavasario sonata", finale). Rex'as regimas jo tapybinėse apybraižose kartais tik simboliais, kaip „Saulės sonatos" andante — trikampėliais, arba „Žvaigždžių sonatoj" („Chaose") didelis „Apvaizdos" trikampis.

Taip atrodo trys pagrindinės jo pasaulėvaizdžio pakopos: gamtinė — reali, žmogaus — draminė ir rex'inė — transcendentinė. Gamtinei pakopai būdinga vertikali kryptis — stiebimasis aukštyn. Žmogaus — kopimas, žygiavimas į viršūnes, į erdves. Tame stiebimesi ir kopime yra kažkas karališka: karūnom puošiasi kylantys medžiai, juoda žmogaus galva. Karūnom, šventovėm arba saulėm vainikuojasi kalnų viršūnės ir aureolėm piramidės — žodžiu, visa, kas, tik kyla aukštyn. Karūnos siekia ir žaltys, šliaužiamas horizontaliai, vinguriuodamas akvedukais

arba skrosdamas peršviestas kalnų viršūnes. Jis kėsinasi į vainikuotą žmogų („Žalčio sonatoj") arba į šviesųjį „Apvaizdos" trikampį („Žvaigždžių sonatoj"). Bet nei žaltys, nei demonas, išskėtęs juodus sparnus miesto centre („Demonas"), nevainikuojami karūnom.

Čiurlionio „Rex'as" nesusilieja su gamta, neištirpsta visatoje, nėra tapatus žmogaus būčiai, nors ir panašus į ją. Dėl to negali būti kalbos apie Čiurlionio panteizmą[69]. Panteistinėje pasaulėjautoje gamta „medituoja" save, skęsta dieviškume ir niekur nekyla, nesistiebia. Panašiai ir žmogus panteistas yra nurimęs, nes „įsiliejęs" dievybėn, ją išgyvenęs savyje, kartais gamtoje; jam nėra kur eiti, į ką stiebtis, kur veržtis. Panteistinė pasaulėjauta praranda vertikalinę dinamiką, ir tai neatitinka Čiurlionio. Jo pasaulyje viskas kyla, veržiasi, žmogus visad žygyje aukštyn.

Čiurlionio pasaulėjauta ir pasaulėžiūra, galėtume sakyti, teistinė ir teocentrinė, neabejotinai religiška. „Jeigu Čiurlionis nebūtų religingas,— sako V. Ivanovas,— visa jo kūryba būtų skambantis varis ir žvangantys cimbolai. Nebūtų nė pačios kūrybos, pačios aiškiaregystės, viską iš pat pradžių užtvindytų ir užtemdytų valdingai pažadintas chaosas. [...] Pagrindinis mūsų Čiurlionio religinio jausmo apraiškų motyvas yra kilimo motyvas" („Čiurlionis ir menų sintezės problema", Metmenys, 1967, Nr. 13, p. 42—43).

Kilimo žymė ir paskutiniosios vasaros darbuose, ypač „Aukoje" ir „Aukure". Pirmasis mena biblinį epizodą, kur kontrastiškai pavaizduota šviesi ir tamsi žemės vaikų (dviejų brolių) auka, iškylanti virš kalnų ir žvaigždžių, priartėjanti prie didingo sosto papėdės ir išsiskirianti: šviesioji prasiveržia pro šviesos lanką į aukštį, tamsioji lūžta ir grįžta žemėn. Antrasis paveikslas, pasak brolio Stasio, vaizduoja paties Čiurlionio kūrybinę auką Viešpačiui. Aukuras iškyla virš miško ir atviros jūros — jo muzikinių poemų („Jūra" ir „Miške"), o jo šonuose per keturias pakopas paveikslai — tapybiniai jo darbai; aukuro dūmai švytruodami nutįsta tolyn virš jūros.

APLINKA IR LAIKAS

Skvarbios buvo jo akys aplinkai, imli dvasia laiko pulsavimui. Tik klausimas, kuriam aplinkos klodui jis labiau priklausė — liaudiškam ar meistriškam? Ligi 18-os metų augo provincijoj, tarp liaudies žmonių. Toliau mokėsi ir vertėsi miestuose, kur brendo kultūriniai jo akiračiai. Išoriškai nebesiskyrė iš kultivuotų miestiečių, o vidiniais nusiteikimais, pasak M. Vorobjovo, išliko kuklus provincijos vaikas, atsirėmęs į savo asmeninius gabumus, nenusileidęs (Varšuvoj) į miesto aplinkos lygį. Atvyko (čia) beveik nemokslintas ir nepasidarė permokslintas (o. c, p. 5).

„Nekalbu apie miestą (Varšuvą — S. *Y.),* tuščias ir išsipustęs tartum kirpėjas ar kelneris",— rašė sužadėtinei (LS, p. 19). Iš Leipcigo prisimena draugui miestiečiui E. Moravskiui: „Geniuk, gaila, kad Tu nežinai, kas yra sugrįžti į gimtąjį kaimą. [...] O tas Leipcigas, Varšuva, sakytum tik ilgas ir sunkus sapnas" (L, p. 109). Ir iš Petrapilio skundėsi savo Sofijai: „Zosele mano Vienintele, kaip čia baisiai tuščia tame mieste" (LS, p. 74).

Po pirmųjų parodų Vilniuje ir Kaune džiaugėsi „nesuklydęs, kad jo menas randa tiesų kelią į liaudies širdį, nes iš ten jis kilęs" (S. Čiurlionienės atsiminimai, L, p. 325). „Liaudies dailė,—rašė pats „Vilniaus žiniose" (1908),— [...] turi būti mūsų dailės pamatas, iš jos turi pakilti savotiškas lietuvių stilius [...], nes tas gražumas, kurį turi savyj, yra grynas, savotiškas ir išimtinai lietuviškas" (L, p. 280).

„Čiurlionis įdėmiai gilinosi į liaudies meną, pasiimdamas artimus dekoratyvinius ir ekspresyvius jo elementus",— pažymi V. Landsbergis. Tai liudija „kai kurie paskutiniųjų metų darbai, ypač piešiniai, vinjetės, inicialai", o jo Karalaitė (iš triptikinės „Pasakos" III dalies) atrodo „tiesiog nužengusi iš pakelės koplytėlės" (L Ps, p. 62).

Ryšį tarp liaudies meno ir jo kūrybos gana anksti pastebėjo kiti mūsiškiai. „Kai pažiūri į Čiurlionies paveikslus ir į liaudies skyrių parodoj (tai buvo VII dailės paro-

da Vilniuje — S. *Y.),*— rašo Ignas Šeinius,— bendrai, tai tiesiog pajunti jų panašumą. Ūpe, dvasios gilumoje; net tone ir varsose. Matai liaudies ir Ciurlionies tvarinių didelę giminystę, nors ant jo paveikslų niekur nėra nupiešta nei staltiesė, nei marška" (Vaivorykštė, 1913, kng. IV, p. 757). Bendrų liaudies meno ir Čiurlionio kūrybos bruožų pastebėjo ir meno kritikė, kilusi iš Veliuonos, M. J. Liubič-Zaleska (Nendrė), rašydama apie VIII dailės parodą Vilniuje (Vairas, 1914, Nr. 6). Dėmesio verta ir tokia žinutė, užrašyta 1920 metais: dailininkas A. Galdikas, rinkdamas liaudies meno pavyzdžius žemaičiuose, radęs labai seną paveikslą, „panašų in Ciurlionies miestą"; Čiurlionis jį matęs, tad gal bus ir panaudojęs (Menas, 1920, Nr. 1.p. 8-9).

Harvardo meno istorikas G. M. A. Hanfmanas, aplankęs 1938 metais Čiurlionio galeriją ir pamatęs jo darbus, mūsų kūrėją pavadino kaimiečiu *(Art Butletin,* 1939, birželis, p. 206). Kaimietis mėgsta legendą ir pasaką. Jis savotiškas poetas ir mistikas, nes gamtos vaikas. Gamta — sava, lietuviška, dzūkiška buvusi Čiurlioniui bene pirminė įkvėpimo versmė ir jo savitumo bei originalumo kaltininkė. Sį dalyką buvo išsamiai iškėlęs Čiurlionio monografas M. Vorobjovas specialioje savo apybraižoje „Lietuvos gamta M. K. Ciurlionies tapyboje" (NR, 1938, Nr. 22—24).

„Dzūkijos dangų ir žemę, garsus ir kvapus, šviesą ir šešėlius, smelkiantį liūdesį ir saulėtą džiaugsmą,— visa, ko būdavo pilnos jos erdvės,— Čiurlionis iš mažų dienų pergyveno su ypatingai įtemptu jautrumu [...]. Todėl jis niekados nenustojo jautęs ryšio su ta gamta, kuri be paliovos šaukėsi jį saviep [...]. Tik čia, prie tikrųjų savo gyvasties šaltinių, jis atnaujindavo savo kūrybines jėgas, tik čia jis patirdavo tikrąjį džiaugsmą ir giliausias religines ekstazes. To jam negalėjo duoti subtiliausia ir sudėtingiausia miestinė kultūra — nei Varšuva, nei Leipcigas, nei Petrapilis.

Vėliau prie Dzūkijos prisidėjo Žemaitija — Plungė ir palangiškė jūra, davusi jam laisvos ir dieviškos stichijos išgyvenimų, taip pat Vilnius su savo gamta ir senovine architektūra, kuria jis nuoširdžiai žavėjosi. Nereikia užmiršti, kad savo geriausius paveikslus Čiurlionis yra sukūręs Lietuvoje, įkvėptas jos gamtos [...].

Iš pat jaunystės Čiurlionis yra daug piešęs ir tapęs iš gamtos, apie ką liudija išlikę jo eskizų albumėliai, o taip pat jo laiškai. [...] Atvirsiančiam sąmoningu lietuviu Čiurlioniui vis ėjo aiškyn, kad gamtos meilę ir gyvą jos grožio pajautimą jis tėra paveldėjęs iš savo tautos ir užvis iš primityviųjų, civilizacijos nesugadintų jos sluoksnių, iš kurių pats buvo kilęs. [...] Pasak Ciurlionies, liaudis į gamtos grožį reaguojanti kūrybiškai, jausmo kupinom dainom ir savo neišsemiamai turtinga dekoratyvine daile.

Bet Čiurlionį su lietuvių tautos siela saisto ne tiek estetinis, kiek religinis santykis su gamta. Kaip lietuvių liaudis iš senų senovės yra pratusi dievinti visus gamtos reiškinius — nuo dangaus šviesulių iki lauko žolelių, taip ir Čiurlionio pagavoje kiekvienas gamtos vaizdas išsiplečia iki kosmiškų ribų. Jis žengė mažosios Dzūkijos kalvomis bei paežerėmis lyg per didžiulę šventyklą, kupiną Dievo dvelkimo."

Pradžioj Čiurlionis neradęs sprendimo savo gamtiniams įspūdžiams perkurti į meno paveikslus. Tikrovė jam maišėsi su fantazija. „Tuo metu animistiškas santykis su gamtos vaizdais dažnai suvilioja Čiurlionį suteikti jiems antgamtinių būtybių pavidalą. Pavyzdžiui, debesys savo pavidalu išvirsta drakonu ar milžinu ir pan. Tas palinkimas į zoomorfizaciją palieka Čiurlioniui ir daugiau subrendus. Tačiau brėstant jo raiškos priemonėms ir besikristalizuojant jo individualiniam stiliui (ypač pradedant „Sonatomis"), egzaltuotas požiūris į gamtą užleidžia vietą tikrai kūrybinei ekstazei. Pro žemiškąjį landšaftą dailininkui nušvinta kiti būties planai, kitos aukštesnės realybės. Gamta sudvasėja, išorinė jos tikrovė galutinai tampa „sielos landšaftu". [...] Ir tatai nebe naivus tikrovės atmyšis literatūriniu išmislu, nebe „miškas, panašus į fauną", bet giliausi įžvilgsniai į transcendentinę būtį, aukščiausioji kūrybinio realizmo pakopa.

Čiurlionis realistas remiasi tikrai matyta ir išstudijuota realia gamta, t. y. visados Lietuvos gamta. Ir savo vizijose jis perdirbinėja gimtojo landšafto įspūdžius, tik-

rai lyriškai juos pagilindamas ir naujai kombinuodamas. Todėl ir svetimšališkoji jo egzotika — visos tos oazės, vulkanai, viadukai — iš tikrųjų tėra lyg koks Lietuvos sapnas apie save. Galima sakyti, dailininkas pro Lietuvos peizažą buvo įžvelgęs ir Egiptą, ir tropikus, ir Himalajus. Peizažisto drąsiausios fantastikos šaknys stiepėsi iš tėvyniškos žemės. [...]

Lietuviškos gamtos motyvų Ciurlionies paveiksluose — nesuskaitoma įvairybė. Tuose po visą jo tapybos *„Oeuvre"* išbarstytuose motyvuose, jo peizažų danguje, debesyse ir šviesioje, kilnioje bei santūrioje chromatinėje varsų gamoje pažįsti Lietuvos gamtą,— bet ne įspraustą į siaurus topografinius rėmus, o lyg ir atvertą begalybėn, nuskriestą visatos mastu, peršviestą kitų pasaulių ir nudvelktą amžinybės kvėpavimu".

M. Vorobjovas daro išvadą, jog „tikrai tautiniam menininkui nėra būtina siaurai tautiška tematika. Ar jis (Čiurlionis — 5. *Y.)* vaizduoja fantastiškas oazes, ar savo gimtuosius miškus bei dirvas — jis lygia dalia palieka ištikimas savo giliai tautiškai dvasiai".

Tai pastebėjo kiek anksčiau Sergejus Makovskis, „Apolono" redaktorius. „Ciurlionies kūryba, be abejo, tautiška, nepaisant manierių subjektyvizmo ir temų atitrauktinumo. Jis ne tik — amžiaus sūnus, bet ir savo tautos dainius. Ir galbūt dėl to taip juntama „legenda" jo paveiksluose, ir lyrizmas sugyvena čia su kažkokiu epingumo atspalviu. Apreikšdamas save, savo irracionalų pasaulio suvokimą [...;], Čiurlionis netyčiom kalba ir apie savo tėvynę, apie lietuviško primityvo poeziją" (Z, 1926, Nr. 10, p. 162). Ir M. Dobužinskis neabejoja, kad „Ciurlionies menas kupinas lietuvių tautinių motyvų, [...] bet jo mistika, visa tai, kas slepiasi už jo muzikinių „programų", jo sugebėjimas pažvelgti į pasaulio beribes, amžių gelmes—darė iš jo menininką labai platų ir gilų: jis nužengė toliau už siaurą — tautinę ribą" (MKC, 1938, p. 94).

Aplinkos ir laiko įtakas išskiria Vladimiras de Kastras. Čiurlionio „kūrybos giliausios šaknys,— pasak jo,— glūdi Lietuvos gamtoje ir lietuvio sielos švelnume, religiniame Lietuvos kultūros išgyvenime. Ramybė, susikaupimas ir jaukumo atmosfera yra Čiurlionio kūrybos lietuviškoji nuotaika. Bet sykiu Čiurlionio kūryba suaugusi su Europos kultūros laikotarpiu XX amžiaus pradžioje, kuriam būdingas simbolizmas, filosofinis eklekticizmas ir neomisticizmas, kuris vadinamas „sidabriniu laikotarpiu". Poezijoje šito tarpsnio būdingiausias atstovas rusų literatūros rėmuose buvo lietuvis Jurgis Baltrušaitis. Anuomet dar nebuvo baugaus žvilgsnio į ateitį ir pesimistinių prognozių, bet viešpatavo tikėjimas ir įsitikinimas, kad galima per mąstymą atidengti pasaulio paslaptis. Tam laikotarpiui būdinga pasaulio pradų diskusija, pasaulio paslapčių regėjimas ir minties vaizdavimas simboliais... Čiurlionis buvo vienas iš būdingiausių ir didžiausių šitos epochos kūrėjų, kurį drąsiai galima statyti šalia didžiausių meno genijų, kaip Ticianas ar Rembrantas, reprezentavusių renesanso ir barokinio natūralizmo epochas".

Salia kitų įtakų Vladimiras de Kastras iškelia ir „lietuvio sielos" veiksnį. „Visa eilė Čiurlionio paveikslų vaizduoja žmonių sielų kelią iš Lietuvos kraštovaizdžio idilijos vis ir vis aukštyn į visatos jūras, į tą amžinos šviesos centrą, kur tarytum viršūnėje soste karaliaudamas visatos Valdovas skleidžia palaimą ir gėrį. Jo didingi ciklai parodo tą gamtos ir žmonijos etapų dėsningumą, kuriame regimi amžini žmonijos troškimai ir protui nesuprantamų paslapčių vizijos. [...] Begalinį kūrėjo idealizmą liudija taip pat Čiurlionio muzikinio pasaulio inspiruotieji ciklai, jo klasiškieji kūriniai: „Jūros", „Saulės", „Žalčio", „Piramidžių" ir pati gražiausioji „Pavasario" sonata. Sie vaizdai ne tik kupini ritmingo ir vaizdaus grožio, bet tęsia ir Čiurlionio idealistinės filosofijos reiškimą palaimingos likiminės atomazgos ženkle. Čiurlionio darbų technikos provizoriškumas — jo darbų dažai blanksta, detalės iš dalies pateiktos tik abreviatūroje ar škiciškai, [...] kaip tik išryškina jo moralinio palikimo pastovumą. Čiurlionis yra nepraeinąs, kaip ir jo nupieštieji žemaičių kryžiai, kurie, ir šiuo metu naikinami [...], niekuomet neišnyks, kaip moralinės idėjos simboliai"[70].

Laiko veikmėj prisimintinas, šalia europinių apraiškų, ir tautinis kultūrinis pačių lietuvių atgimimas. „Žinojau,— rašo M. Dobužinskis,— apie prasidėjusį lietuvių tautinį sąjūdį, [...] ir Ciurlionies atsiradime norėjau matyti kaž-

kokią pranašystę" (MKC, 1938, p. 93). Žinojo turbūt ir Čiurlionis Adomo Mickevičiaus pranašystę, paskelbtą prieš 100 metų, kad „lietuvių tauta — tai viena iš tų tautų, tebesančių laukimo stovyje", laukimo atgimti — suklestėti *(„Mythologie lithuanienne"* veikale *„Les Slaves").* Jis mojosi iškelti turtingą liaudinę kultūrą į aukštesnę perkurtąją pakopą. Tą jo mostą rodo kultūros rūmų ir konservatorijos projektai, konkursai lietuvių muzikai, užmojis kurti lietuvių operą. Ir jo tapyboje randi tokius motyvus kaip lietuviška sodyba, nušviesta saulės „Karalių pasakoje"— fone ąžuolų, kurių šakose dunkso miniatūrinės pilys ir rūmai; ir „Vyčio preliude" — šuolis nuo primityvių kalnelių į miesto arkas bei rūmus; ir „Miesto cikle" kažkokių būsimų miestų vizija su labai savitu charakteriu. Pastangą kelti, kas paskendo ar skęsta svetimoj jūroj, kelti sava (ar ne sava) ranka, galėtum pastebėti ir „Jūros sonatos" andante.

Čiudovskis, ieškodamas Čiurlionio paveiksluose galimų laiko įtakų, sakosi neradęs nė vienos pakankamai būdingos ar svarios. „Čiurlionis kūrė itin savarankiškai, ne tik nepažindamas bet kokios meno įtakos, bet ir nepritapdamas prie jokios pakraipos. [...] Tik viena idėjinė įtaka, matyti, giliai būtų pasireiškusi kūryboj [...] — tai to kultūros judėjimo įtaka, kuris paskutiniais metais stengiasi atgaivinti lietuvių tautos dvasios savitumą. Jis pats visiškai pritapo prie jo gana vėlai [...]. Paskutiniais metais jis atidžiai tyrinėjo lietuvių liaudies meną, [...] daugelį (liaudies siuvinių bei audinių — S. ***Y.)*** raštų jis panaudojo savo grafikos darbams. Dar anksčiau jis ėmė tyrinėti liaudies dainas [...]. Jo nepaprastas savaimingumas viso dabarties meno atžvilgiu verčia manyti, jog jis iš tikrųjų neišeikvotų savo tautos pajėgų vaisius... [...]

Kai aš galvoju apie jį, kaipo apie lietuvį,—toliau sako V. Čiudovskis,— viena mintis jaudina mane: juk ši tauta visiškai nepergyveno viduramžių, galbūt ji dar didesniam laipsny, negu mes, rusai, prinešė ligi XX amžiaus į mistinį gyvenimą tas milžiniškas arijų jėgas, kurias taip puikiai paskleidė viduriniais amžiais mūsų broliai Vakaruose... Ir tada Čiurlionis darosi kažkaip nesuprantamas ir keistai didis" (Z, 1930, Nr. 1, p. 19—20). Didis kaip „pranašas naujos jaunosios dailės, kuriai davė savo atskirą žymę", tariant F. Ruščico žodžiais, ir ne mažiau didis kaip „žmogus krištolinio grynumo" (VI, 1911, Nr. 1).

* * *

Praaugo jis save, net savo mirtį. Tebekalba ir dar ilgai kalbės be žodžių — vaizdais ir muzika. Žodinė banga, įsisiūbavusi kaip „Jūros sonatos" finale, dar kyla ir rašo jo inicialus MKC pasaulio dėmesyje. Bandėme šiuose puslapiuose tą bangą „pagauti" pilnesniam vaizdui — ligi jo akys užgeso ir po to — ligi dabar.

Kur tie žodžiai baigiasi, kur baigsis, kai prasideda žmogus — vieniem fenomenas, kitiem mįslė, tretiem sfinksas, dar kitiem pranašas? Žmogus — Čiurlionis pakiliu ir giliu žvilgsniu, siekiąs praverti paslaptis, išsakyti, kas neišsakoma žodžiais, tik vaizdais lyg apokalipsėje.

Ar pajutom, kur veda, kur kreipia mus kūrėjo dvasia iš savo ypatingų gelmių — į kokias būties viršūnes bei erdves, į kokio Rex'o karaliją? Gal reikės dar kartą praversti puslapius, stabtelti ir susimąstyti. Jo visuma, kurios ieškojome, smeigiasi į jo asmenį, į išskirtinį jo tikėjimą, išaugusį savoj šeimoj ir aplinkoj, praturtintą svečiose šalyse.

Užverčiant paskutinį puslapį, kažkaip stringa mintin viena paralelė. Stai ir mūsų amžius bei mūsų žemė davė pasauliui dvasingą neturtėlį, gamtos poetą, Saulės himno autorių ir didžiojo Rex'o liudytoją, kurio kelias artimas Asyžiaus *„Poverello",* nūnai švenčiančio savo gimties aštuntąjį šimtmetį.

PASTABOS IR PAAIŠKINIMAI

[1] Juzė Ciurlionytė-Stulgaitienė raš : „Negalėčiau tikrai pasakyti, ar mūsų seneliai Radmanai bevartojo šeimoje vokiečių kalbą. Bet kad jie ją mokėjo, galiu nesvyruodama paliudyti. [...] Radmanai iš pradžių yra buvę protestantai (liuteronai). Bet paskui — dėl man nežinomų aplinkybių — visa senelių šeima perėjo j katalikybę; mūsų mama tuomet tebuvusi maža, vos devynerių metų mergaitė. Ji visą likusį gyvenimą išbuvo nuoširdžiai religinga ir uoliai praktikuojanti katalikė" (Drg. 1951.VIII.25, Nr. 200).

[2] Apie MKC tėvus pagrindinės žinios imtos iš Jadvygos Čiurlionytės „Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį" (V., 1970). Kai ką skirtingai teigia brolis Stasys: „Motina, be tėvų namų, keletą metų gyveno pas tetą Pacevičienę Anykščių dvare ir vėliau buvo atiduota keleriems metams grafienės Opermanienės globai j Kudrėnų dvarą. Cia ji susipažino su K. Čiurlioniu, už kurio, porai metų praėjus, ištekėjo" (MKC, 1938, p. 10).

[3] *Sesuo* Jadvyga bus apsirikusi, pavadindama šį paveikslą „Regėjimu" (Atsm, p. 53). „Regėjimas"— biblinis paveikslas, vaizduojąs žaltį ant kryžiaus tyruose (plg. R, Nr. 14).

[4] Kantata *„De profundis"* buvo trijų dalių. I-oji instrumentuote orkestrui bene 1900 m., II-oji liko tik chorui su fortepijonu, III-oji — eskizai, vėliau žuvę ar kol kas neatrasti (plg. L VC, p. 112).

[5] Si ištrauka iš Čiurlionio dienoraščio rasta rankraštinėje Ig. Šlapelio monografijoje; pats dienoraštis dingęs (L Cd, p. 27).

[6] Muzikiniai Čiurlionio kūriniai, manoma, buvę sukurti Varšuvoje. Sesuo Jadvyga teigia, kad „Kastuko rankraštyje jo ranka pažymėta daugelio kūrinių gimimo vieta — Druskininkai" (Atsm, p. 190).

[7] M. K. Čiurlionis gruodžio 5 (1901) rašė E. Moravskiui: „Į istoriją ir estetiką neinu, nes gerai nemoku vokiškai, užtai turiu papildomą fortepijoną" (L, p. 32). Po Kalėdų, sausio 13, nurodo: „Istoriją ir estetiką nusprendžiau lankyti, nors atsakinėti vokiškai negalėsiu" (ten pat, p. 67).

[8] „Leipcige,— rašo sesuo Valerija,— M. K. Čiurlionis vis labiau linko tapybon. Maloniausios poilsio akimirkos jam buvo su teptuku rankoje" (L, p. 44, išn. 1). Pats rašė M. Oginskiui, kad per šventes „muzikai reikės duoti ramybę, o truputį paskaityti, truputį patapyti" (ten pat.). E. Moravskiui prisimena: „Po (paskutinės — S. *Y.)* pamokos tuojau perku tūbelę baltų dažų ir metrą drobės ir per visas šventes tapau. Turbūt nesmerksi manęs dėl to, Geniuk; muzikos man pakanka" (ten pat, p. 48).

[9] Improvizavimas po Kūčių buvęs Kostui įprastas savo šeimoj, kaip rašo sesuo Valerija. „M. K. Čiurlionis visas savo atostogas praleisdavo Druskininkuose. Po Kūčių vakarienės visuomet dainuodavo jo paruoštas šeimos choras, kurio repertuaras buvo Čiurlionio harmonizuotos lietuvių liaudies dainos. Po to jis dar ilgai improvizuodavo" (L, p. 59, išn. 1).

[10] Kostas Varšuvoje buvo žinomas kaip lietuvis. Tokiu jį laikė draugai ir profesoriai. E. Moravskis 1912 rašė S. Čiurlionienei: „Kastukas visada jautėsi lietuviu. [...] Aš gerai žinau, koks lietuvis buvo Kastukas" (L Ps, p. 331—332). Nežinia, kodėl jis Leipcige buvo laikomas lenku? „Cia [...] mane laiko lenku, ir todėl nesidžiaugiu vokiečių simpatija" (L, p. 123; plg. ten pat, p. 104).

[11] Bičiulystę su švedu Karoliu Helbertu Paulsenu Kostas prisimena įvairiuose savo laiškuose (L, p. 104—105, 113—114, 141—142, J 54): Ir Paulseno rankraštiniame palikime rastas lapas su Čiurlionio šaržu ir Paulseno įrašu *„N. K. Czurlanis Lithauer"* ir ekslibrio atspaudas, pagamintas, atrodo, pagal Čiurlionio piešinį (Blgr. p. 635).

[12] Brolis Stasys teigia, kad Čiurlionį „kvietė dirbti konservatorijoje" direktorius Mlynarskis (MKC, 1938, p. 14). Direktoriumi jis tapo tik po metų; tada galėjo tik rekomenduoti konservatorijos vadovybei. Tapęs direktoriumi, pakvietė dėstyti lietuvį pianistą Igną Prieleauską; tada ir Čiurlionis buvo kviečiamas, bet atsisakęs (L Cd, p. 36).

[13] Prielaida dėl Nyčės įtakų Čiurlioniui greičiausiai paimta iš brolio Stasio teiginių: Leipcige, sekdamas švedu Paulsenu, pradėjęs gilintis j vokiečių filosofiją (NR, 1935, Nr. 42, p. 750) ir ..susipažino su E. Kanto ir Fr. Nyčės filosofija" (MKC, 1938, p. 14). Nėra duomenų, kad Paulsenas būtų domėjęsis, juoba studijavęs vokiečių filosofiją, taip pat ir Čiurlionis.

[14] Padavimus apie paskendusį Raigardo miestą Čiurlionis bus girdėjęs iš žmonių. Kiek vėliau tuos pasakojimus užrašė ir paskelbė Vincas Krėvė—„Padavimai apie Raigrodo miestą" (Tauta ir žodis, I, K., 1923, p. 129—135).

[15] Pradinius „Laidotuvių simfonijos" piešinius bei eskizus plačiau analizuoja A. Savickas straipsnyje „Paveikslai — lemties apmąstymai" (Kb, 1973, Nr. 3, p. 51—55). G. Vaitkūnas šiame cikle, „sukurtame greičiausiai 1903 m.", randa „dviejų temų priešpastatymą", primenantį „dramos kūrinio veiksmų seką", turintį „bruožų, giminiškų besiplėtojančiai muzikinei lemai". Tai esą rodo, kad „pradedantis tapytojas jau buvo subrendęs kūrėjas, turįs pakankamai aiškius tikslus ir originalią meninių principų programą" (Nuo „Laidotuvių simfonijos" iki „Pasaulio sutvėrimo", Kb, 1975, Nr. 6, p. 47).

[15] Ligi spalio 11 (1903) Kostas pasiuntė broliui Povilui penketą originalią savo škicų (L., p. 146, 149, 150—151). Iš jų įsidėmėtinos buvo trys temos —„Laidotuvės", „Tyla" ir „Miško šlamesys". Apie šias tris plačiau rašė A. Savickas „Kai kurie M. K. Čiurlionio ankstyvųjų dailės darbų stiliaus ir periodizavimo klausimai" (Menotyra, IV, 1973, p. 70—72).

[17] Vaizdelis apie menininko paskirtį rašytas lenkų kalba, išverstas į lietuvių Ig. Šlapelio 1920 m. ir spaudoj paskelbtas kaip „M. K. Ciurlionies testamentas" 1931 (NR, Nr. 21, p. 490). Tą patį vertimą perspausdino „M. K. Čiurlionis. Apie muziką ir dailę" (V., 1960, p. 275—276). Šlapelio vertimą kalbiškai tikslino V. Landsbergis ir pavadinęs „Pasaka" paskelbė „Pergalėje" su paaiškinimais (1975, Nr. 12, p. 106—108). Cia tekstas truputį trumpintas.

[18] Varšuvos tautiniame muziejuje saugomas vienas šaržas, darytas K. Liasockio 1902 metais, vaizduojąs prof. Kšyžanovskį, piešiantį Čiurlionio portretą. Iš to V. Landsbergis (Ps, p. 331) daro prielaidą, kad „Čiurlionis jau 1902 m. rudenį lankė Varšuvoje piešimo studiją, greičiausiai J. Kauziko vadovaujamą Į...], arba K. Kšyžanovskio privačią studiją". Tuo tarpu J. Bžezinskis prisimena matęs pas prof. Kšyžanovskį pieštuko eskizus trims portretams — Čiurlionio, Moravskib ir Navročinskio, jau įsikūrus Stabrausko dailės mokyklai, t. y. 1904 metais (plg. „Atsiminimai apie bičiulį", Kb, 1965, Nr. 6).

[19] Be minėtųjų keturių profesorių — Stabrausko, Kšyžanovskio, Ruščico ir Tichio, dar buvo šie dėstytojai: V. Briukneris, K. Dunikovskis, E. Neviadomskis, E. Trojanovskis ir archit. T. Paizderskis. Dail. H. Berlevi, lankęs dailės mokyklą su Čiurlioniu, teigia, kad iš aštuonių dėstytojų dauguma buvo kilę iš Lietuvos (XX-e Siecle, Paryžius, 1964, Nr. 24).

[20] Dalis dailės studentų, pasak J. Bžezinskio, rinkdavosi pas Čiurlionį į jo dirbtuvę Zlotą gatvėje pasiklausyti Kosto ir Eug. Moravskio skambinamų klasikų, kartais lietuvių ir lenkų liaudies dainų, skaityti veikalų, pasidalinti meno naujienomis iš Paryžiaus, diskutuoti apie tapybą ir poeziją („Atsiminimai apie bičiulį", Kb, 1965, Nr. 6).

[21] Brolis Povilas išvyko j Ameriką ne 1903 metais, kaip teigia sesuo Valerija Karužienė (L, p. 63, išn. 1), o 1904. Kostas rašinėjo jam laiškus j Vilnių ligi 1904 metų balandžio 12-os (L, p. 171—172). Velykoms jis dar buvo aplankęs Kostą Varšuvoje ir vėl grįžo j Vilnių. Pirmieji jo laiškai iš Amerikos atėjo gerokai prieš Kalėdas, tik Kostas negavo nė vieno (L, p. 172).

[22] Chorvedybai Čiurlionis ruošėsi penkerius ir pusę metų pas prof. Statlerį. Išėjo „klausos, ritmo ir intonacijos lavinimo, daugiabalsius pratimus, J. S. Bacho, G. F. Hendelio, J. Haidno ir M. Gomulkos choralus, [...] oratorijų, mišių, kantatų [...] literatūrą; [..:] vyrų bei mišrių vokalinių kvartetų atlikimo įgūdžius" (L Cd, p. 18—19).

[23] Stasį Šimkų atrado Skirsnemunėje (Ilguvos dvare) beatostogaudamas E. Mlynarskis, tuomet jau konservatorijos direktorius — atsigabeno Varšuvon ir pats apmokėjo jam už mokslą (plg. S. Šimkus, V„ 1967, p. 8).

[24] „Zachenta" populiariai vadinama dailei skatinti draugija ***„Towarzyslwo Zachęty Sztuk Pięknych",*** kurios patalpose buvo salė. Kitą panašią salę, privačią, turėjo Varšuvoje Aleksandras Krivulta ir jo sūnus Jonas. Čiurlionis savo laiškuose mini abi vietoves ir jas vadina sutrumpinta forma: *Zachenta* ir *Krymulta.* Pastaroji glaudino dailininkus modernistus — savus ir užsieninius, pirmoji globojo daugiau nuosaikiuosius.

[25] Iš religinės tematikos kūrinių brolis Stasys prisimena „dvi Kristaus galvos laisvas kopijas" (MKC, 1938, p. 15). Viena jų buvusi ant drobės aliejiniais dažais ir, atrodo, neišlikusi. Antroji, taip pat laisva kopija, laikoma Čiurlionio galerijoje Kaune (Ks, ad Nr. 30). Sesuo Juzė Stulgaitienė turėjo Kosto pieštą Kristų Alyvų darželyje; piešinys realistinis, bet čiurlioniškai virpantis, kabojęs Stulgaičių kambaryje, kai Juzė su vyru mokytojavę Papilėje, Žemaičiuose. (Žinios iš akt. H. Kačinsko, tada jauno mokytojo, dirbusio kurį laiką Papilėje.)

[28] Brolio Stasio teiginys, kad Čiurlionis tada (po kelionės į Kaukazą) sukūręs „Zodiako" ženklus ir „Saulės sonatą", imtinas reliatyvia prasme. Tada jis pradėjo, darė bandymus, bet užtruko, kol jie buvo baigti. V. Landsbergis teigia, kad „Zodiaką" sumanęs 1906 m. vasarą — „tai liudytų jo eskizai, piešti albumėlyje. [...] Paveikslai nutapyti jau 1907 m„ o pirmąsyk eksponuoti 1908-aisiais, Antrojoje lietuvių dailės parodoje Vilniuje" (L Cd, p. 168). Dėl „Saulės sonatos" tas pats autorius linkęs manyti, kad ji „gimusi 1907-ųjų vasarą, tikriausiai Druskininkuose" (ten pat, p. 177).

[27] Literatūrinę savo kūrybą Čiurlionis prisimena laiškuose Povilui ne vieną sykį. Ketino plačiau jam parašyti apie „pirmuosius žingsnius literatūros srityje" (L, p. 178), bet neparašė. Užsimena apie kūrinėlį „Rekonvalescento užrašai", patekusį lenkų spaudon (L, p. 200). Buvę ir kitų spausdintų dalykų, bet kol kas nesurasti (ten pat, išn. 1). Jo stalčiuose rasta krūva „sąsiuvinių su juodais ceratiniais viršeliais [...] smulkučiu Kastuko braižu" prirašytų, tarp kurių — dienoraštinės pastabos ir literatūriniai apmatėliai (plg. Atsm, p. 219).

[28] Karolis Tichis, Čiurlionio paišybos mokytojas pradžioje, buvęs eskiziškas ir betarpiškas vizijinis kūrėjas. Dabar Čiurlionis grįžo prie jo, spėjama, dėl to, kad ryškėjo panašūs jo paties tapybos bruožai (plg. L Cd, p. 62).

[29] B. Volmanienė lankėsi Vilniuje ne vien dėl parodos. Jai rūpėjo Čiurlionio padėtis besiruošiant keltis į Vilnių, taip pat jo tėvo (šeimos) likimas atleidus šį iš vargonininkų. Dėl pirmojo dalyko ji lankėsi pas dr. J. Basanavičių, kaip matyti iš pastarojo užrašų, paskelbtų „Lietuvių tautoje" (1935, T. V, p. 95): „Buvo atsilankiusi p. B. Volmanienė iš Varšuvos. Buvo tartasi dėlei dailininko K. Čiurlionio ir jo likimo". To vizito tikslas buvęs „geriau painformuoti jį (Basanavičių— 5. 7.) apie Čiurlionį dailininką ir žmogų, o gal ir perduoti varšuviškių draugų aukštą jo vertinimą" (Atsm, p. 164). Dėl tėvo ji buvo užėjusi pas Vilniaus vyskupą Ed. Ropą. Jos laiškas, rastas J. Basanavičiaus archyve, rodo. kad vysk. Ropas žadėjęs parašyti asmenišką laišką Druskininkų klebonui Voleikai ir sudominti šiuo reikalu lietuvius klebonus; dėl Čiurlionio kaip dailininko vyskupas pareiškęs nepalankią nuomonę (ten pat, p. 163—164).

[30] Dr. J. Basanavičius—didelis autoritetas vyresniajai generacijai, pasirodė nebesuvokiamas jaunesniesiems, ypač naujų kultūros kelių ieškotojams. Tai rodytų „parodos komiteto narių A. Žmuidzinavičiaus, P. Rimšos ir M. K. Čiurlionio pareikštas nepasitenkinimas dėl J. Basanavičiaus kalbos atidarant parodą", kurį cituoja K. Puida čikagiškėje „Lietuvoje" (1907, Nr. 28).

[31] Persikėlęs j Vilnių, Čiurlionis pradžioj pateko j pažangiųjų tautiečių globą. Iš jų tuo metu pasitraukė būrys pajėgesniųjų ir perėjo į tautinę konservatyvią „Viltį". Tarp vienų ir antrų vyko kova. Čiurlionis rašė H. Volmanaitei j Varšuvą: „Cia pas mus yra dvi partijos— pažangieji ir tautinė-konservatyvinė. Pirmoji, prie kurios ir aš priklausau, yra labai negausi, antroji — yra mūsų priešas, labai mus smerkia ir kritikuoja" (L, p. 205). Tai bene vienintelis jo prasitarimas. Kitų akivaizdesnių žinių, kad būtų politiškai priklausęs kairiųjų grupei, neužtinkame nei jo laiškuose, nei draugų pareiškimuose. Neužtiko nė menotyrininkas J. Umbrasas, rašęs kandidatinę disertaciją apie Čiurlionį. Jis rašo „Menotyroje" (1967, T. 1, p. 152): „Vilniuje M. K. Čiurlionis aktyviai įsijungė į lietuvių kultūrinį gyvenimą, tačiau mes nežinome nė vieno fakto, kalbančio apie jo dalyvavimą kokioje nors partinėje veikloje".

[32] J. Tumas-Vaižgantas buvo iš seniau pažįstamas su būsimąja Čiurlionienė-Kymantaite. Vikaravo 1888—-1901 Kuliuose pas kleboną V. Jarulaitį, Sofijos dėdę, ir mokė šią mergaitę skaityti bei rašyti lietuviškai. Ragino toliau mokytis taisyklingos lietuvių kalbos. O dabar, grįžusią iš Krokuvos po studijų, pakvietė dirbti „Vilties" redakcijoje Vilniuje.

[33] „Vyčio vizija" pirmą sykį buvo išstatyta *„Sojuzo"* parodoje Petrapilyje 1909 sausio mėnesį, piešta 1908 metais. Vyčio motyvą buvo panaudojęs antrosios vilniškės dailės parodos plakate, kuris buvo litografuojamas Varšuvoje (Rimša, p. 184).

[34] Čiurlionio dovanotų paveikslų nuorodos kai kur netikslios. S. Čiurlionienė savo atsiminimuose teigia, kad jis Puidienei dovanojęs „Maldą": „Tą paveikslą ji atsiėmė. Tai buvo parodai įpusėjus, ir jo likimo nežinau" (L, p. 322). O Puidienė rašo: „Antrajai Dailės parodai užsidarius, padovanojo man savo paveikslą „Ilgėjimos". [...] Jis liko Sibire tarp bolševikų rekvizuoto turto" (Skaitymai, IV, 1921, p. 84).

[35] Kultūros ir meno draugija „Daina" išaugo iš J. Naujalio „Dainos" choro ir pradėjo plačiau reikštis Kaune nuo 1899 metų. Draugijos veikla mūsų spaudoj paminėta dviem atvejais: plg. „Dainos" pirmojo viešojo spektaklio 20 metų (1904—1924) sukaktuvės" (K.. 1924) ir .,40 metų „Dainai", kurioje pagarsėjo Kipras Petrauskas" (XX amžius, 1939, Nr. 289).

[36] Kauniškės parodos atidaryme dalyvavo Kauno gubernatorius Veriovkinas, vyskupijos valdytojas vysk. G. Girtautas su vysk. A. Karosu, prel. K. Prapuolenis iš Seinų, Kauno burmistras Bžozovskis, Prūsų seimo atstovas dr. Gaigalaitis, rašytojas Ks. Vanagėlis, ..Draugijos", „Šaltinio" ir kitų laikraščių atstovai. „J. M. vyskupas Cirtautas vardan dvasiškijos išreiškė padėka parodos komitetui už parodos Kaunan perkėlimą" (D-ja, 1908, Nr. 17, p. 23).

[37] Sio laiško, paskelbto dviejuose leidiniuose, datos sumaišytos. Viename žymima 1908 balandžio 15 (L, p. 211), kitame — birželio 28 (LS, p. 35—36). Kontekstas rodo, kad turėtų būti gegužės 28, nes paroda Kaune buvo uždaryta gegužės 29.

[38] Brolio Povilo žmonai grįžus su vaikais iš Amerikos, Čiurlionis padovanojo savo paveikslą „Kristus", kuris, spėjama, buvęs jau žinomo jo paveikslo kopija. Brolienė Rožė išlaikė jį pas save ligi 1931 metų — tada bandė parduoti (Blgr, p. 597).

[39] Dėl Čiurlionio religingumo, regis, patikimesnis sesers Juzės Stulgaitienės liudijimas, nes ji, septynerius metus jaunesnė, su juo augo, buvo „geriausia jo draugė" šeimoje ir pasitraukė iš šeimos (ištekėjo) prieš pat jo susirgimą. O sesuo Jadvyga tuo metu buvo dešimties metų mergaitė.

[40] Žinios iš brolio Stasio atsiminimų, užrašytų jam pasakojant 1941—1942 metais Berlyne. Mašinraštinis rankraštis sudarė daugiau kaip 80 puslapių. Parvežtas į Kauną 1942 metų rudenį ir paskolintas Čiurlionio gerbėjui prof. prel. B. Česniui, ten ir liko, kai atsiminimų užrašytojas buvo nacių išvežtas į Štuthofą.

[41] Sesuo Juzė, nuoširdžiai pamilusi Sofiją, dabar dėl šio įvykio užlūžo brolienės atžvilgiu visam laikui. H. Kačinskas, mokytojavęs 1918—1919 Papilėje kartu su Stulgaičiais, sykį prisiminęs Juzei, kad Viekšniuose pas kun. Jarulaitį matęs Sofiją. Juzė susijaudinusi ir paprašiusi: „Neminėkit man daugiau šio vardo". Juzė Ciurlionytė-Stulgaitienė dariusi Kačinskui nepaprastai švelnios moters įspūdį —„tiesiog vaikščiojanti kultūra" (Iš pasakojimo, 1976.IX.1).

[42] Rusų dailininkų *„Sojuzas"* sudarytas 1903 iš petrapiliškės *„Mir Iskusstva"* grupės ir maskviškės „Trisdešimt šešių". *„Sojuzo"* vardu pasivadinusios, toliau veikė autonomiškai, o parodas rengė nepriklausomai. Priimtas į petrapiliškių *„Sojuzo"* parodą, Čiurlionis nebuvo tikras galėsiąs dalyvauti ir maskviškių parodoje. To negalėjo jam pažadėti nė Dobužinskis. *„Mir Iskusstva"* atsiribojo nuo *„Sojuzo"* Čiurlioniui susirgus ir tada jį išrinko savo nariu.

[43] Čiurlionio pažinčiai su dail. A. Benua paryškinti žr. M. Dobužinskio straipsnį „Aleksandras Benua" (NR, 1931, Nr. 46). Benua sūnus Mikalojus, pamatęs pas tėvą Čiurlionio „Juodąją saulę", buvęs lyg pritrenktas įspūdžio ir pradėjęs sekti visą šio lietuvio kūrybą; vėliau pats kūrė ištisus ciklus, kuriuos tėvas vadinęs čiurlionizmais. Pasitraukęs į Vakarus, Mikalojus Benua buvo Milano *„La Scalos"* vyriausiasis dekoratorius (plg. LS, p. 148).

[44] Recenzuodamas C. Sasnausko „Lietuviškos muzikos" V—X sąsiuvinius („Viltis", 1909, Nr. 147), Čiurlionis džiūgavo: „tokių kompozicijų dar neturėjome",— kelia jų brandumą, originalumą, lietuviškumą. Ta proga gina kompozitorių nuo J. Naujalio priekaištų dėl „Himno" („Jau slavai sukilo") melodijos tariamo panašumo su Heroldo *„Zamp"* (plg. L, p. 291-294).

[45] Čiurlionio paveikslai, 1910 m. pasiųsti Paryžiun, nesusilaukė prancūzų spaudos dėmesio gal dėl to, kad minint pačią rusų dailininkų parodą vienur nebuvo minimi dailininkai atskirai, kitur — tik Bakstas ir Golovinas (plg. A. Plioplys, „M. K. Čiurlionis 1910 metais Paryžiuje", Drg kult. pr., 1977.VII.27).

Į antrąją tarptautinę postimpresionistų parodą Londone 1912 m. buvo pasiųsti ir Čiurlionio trys paveikslai (Blgr, Nr. 1526, 1562, 1608, 1615). Kaip jie buvo eksponuoti ir vertinami, tyrinėjo dr. Andrius Plioplys, plg. jo straipsnius „Čiurlionio darbai 1912 metais Londone" (Drg kult. pr., 1977.VIII. 6) ir „Tolimesnės recenzijos, liečiančios Čiurlionį Vakaruose" (ten pat, 1979.1.20).

[41] S. Makovskio, „Apolono" redaktoriaus, straipsnis „N. K. Curlanis" buvo išverstas P. Gaučio ir išspausdintas „Židinyje" (1926, Nr 1, p. 157-162).

[48] Panašių reakcijų dėl S. Makovskio teiginio, kad Čiurlionio tapyba esanti muzikinių kūrinių iliustracija, būta ir daugiau. „Muzikinės vizijos tapyboje ar grafikoje,—rašo P. Rimša,—man tai kažkoks formalizmas ir nesąmonė. Čiurlionis buvo įvairių gabumų žmogus, ir jam bet koks žaidimas forma buvo iš esmės svetimas. [...] Jis buvo tiek kūrybingas, jog kiekvienai idėjai surado atitinkamas išraiškos formas (dailės, muzikos, žodžio). [...]Man rodos, Čiurlionis niekad muzikoje nevaizdavo to, ką vaizdavo tapyboje, ir priešingai. Pasikartojimų nėra, temos kitos" (Rimša, p. 189).

[49] 1912 metais rusų poliarinė ekspedicija į Siaurės ašigalio jūrą rado Piano Juozapo žemėje, Hukerio saloje, uolos kyšulį, panašų į Čiurlionio paveikslą „Tyla"_ („Ramybė"). Dail. N. V. Pineginui, kuris lydėjo šią ekspediciją, pasiūlius, tas uolos kyšulys buvo pavadintas „Čiurlionio kalnais". Pineginas rašė: „Kai mes išvydome tuos iškyšulius, jie buvo panašus į dailininko fantasto Čiurlionio regėjimus". Apie „Čiurlionio kalnus" rašė V. Landsbergis „Švyturyje" (1964, Nr. 23), o anksčiau K. Boruta savo dvitomėje knygoje „Siaurės kelionės" (K, 1938—1939).

[50] V. Ivanovo straipsnio „Čiurlionis ir menų sintezės problema" mūsų spaudoj buvo pateikta santrauka—„Vilty" (1914, Nr. 16) ir „Lietuvos žiniose" (1914, Nr. 17). Pastaruoju laiku jį vertė H. Radauskas (Metmenys, 1967, Nr. 13). Tatjanos Fiodorovos vertimą į anglų kalbą paskelbė „Lituanus" (1961, Nr. 2).

[31] V. Ciudovskio straipsnis apie Čiurlionį, išverstas P. Gaučio, išspausdintas „Židinyje" (1930, Nr. 1—3).

[52] Valteris Rūmelis, pasaulinio garso pianistas, 1939 vasario 20 buvo atvykęs j Kauną koncertuoti. Jau buvo pažįstamas su pianistu bei kompozitorium Vyt. Bacevičium, nes „drauge dalyvavo Briuselio pasaulinio pianistų konkurso *jury".* Pirmasis jo pageidavimas vos atvykus buvo „susipažinti su lietuvių liaudies dainomis, kurias jis girdėjęs" (La, 1939.11.21, Nr. 83).

[53] Nėra žinių, kad Čiurlionienė būtų turėjusi pasiūlymų iš užsienio perleisti — parduoti vyro paveikslus. Žinomas tik Eug. Moravskio laiškas jai, reiškiąs susirūpinimą dėl Čiurlionio palikimo. Jis patarė jai tą palikimą kaupti į vieną vietą ir išlaikyti Lietuvoj, ne kur kitur, nes ,,aš gerai žinau, koks lietuvis buvo Kostukas" (Blgr, p. 627).

[54] Vyt. Bacevičius rašo: „Čiurlionio šeima prašė manęs savu laiku perdirbti „Jūros" poemoj vargonų partiją į pučiamuosius varinius instrumentus (valtornus, trombas, trombonus ir tubą), kad būtų galima atlikti šį veikalą be vargonų partijos; be to, prašė papildyti ir pataisyti visą „Jūros" instrumentaciją, nes Čiurlionis instrumentacijos srity

nebuvo labai stiprus... Visus savo papildymus įrašiau mėlynu paišeliu į jo partitūrą, juodu paišeliu rašytą... „Jūros partitūra su mano papildymais randasi Vytauto Didžiojo muziejuje Kaune. Su minėtais žymiais papildymais „Jūra" buvo atlikta Kauno Valstybės teatre 1937 metais — skambėjo impozantiškai ir susilaukė milžiniško pasisekimo" („Šviesa", 1940, Nr. 40). Apie „Jūros" redakciją, atliktą V. Bacevičiaus, plačiau rašė B. Dvarionas straipsnyje „Grožio didybė" (Lm, 1965.IX.18).

[55] Romėną Rolaną, kaip rašytoją, humanistą, idealistą ir pacifistą, lietuvių raštijoje bene pirmasis iškėlė Balys Sruoga savo straipsniu „Naujas idealizmo istorijos lapas" mėnesiniame literatūros žurnale „Skaitymai" (1922, XVIII kn., p. 74—111). Du R. Rolano laiškai M. Vorobjovui paskelbti „Kultūros baruose" (1965, Nr. 9, p. 29).

[56] Muzikinis „Jūros" poemos tikslinimas turėjo keletą fazių. Jau 1936 metais šio darbo ėmėsi Jadvyga Čiurlionytė ir Balys Dvarionas (Kb, 1965, Nr. 9, p. 7). Ruošiantis antrajam pastatymui 1937 m., taisė Vyt. Bacevičius. Iš eilės trečias buvo Ed. Balsio aranžavimas, atliktas 1954 m. Apie tai jis rašo: „Nepaprastai kruopščiai išstudijavau kiekvieną partitūros taktą, kiekvieną natelę. Reikėjo pajausti kurinio dvasią. [...] Čiurlionio „Jūros" redagavimas man buvo didelė mokykla. [...] Tai man padėjo subręsti kaip kompozitoriui" (ten pat, p. 27).

[57] Ranito paskaita antrame tarptautiniame kritikų kongrese Paryžiuje, be atskiro leidinio, dar buvo išspausdinta belgų meno žurnale *„Les Artès Plastiques"* (1950, Nr. 2) su 7 reprodukcijom. Vokiškai išversta *(„M. K- Čiurlionis der erste abstrakte Mater der modernen Zeiten")* ji buvo išspausdinta *„Das Goldene Tor"* žurnale (1951, Nr. 1) su 5 reprodukcijom. Angliškai —*„M- K. Čiurlionis, the First Abstract Painter of Modern Times"* buvo *„Lituanus"* žurnale (1957, Nr. 3).

[583] Kėlęs ir populiarinęs Čiurlionį kaip abstrakcionistą, A. Ranitas nevengė jo vadinti ir siurrealizmo pirmūnu. „Pirmasis abstraktinės ir siurrealistinės tapybos dailininkas Čiurlionis žiurėjo į abstraktą kaip išmintingą pasitraukimą nuo detalių ir atsitiktinumo, kad galima būtų susikoncentruoti ties esme ir universalumu" (Santarvė, 1955, Nr. 7—8, p. 324—325).

[586] N. Kandinskos teigimas, kad jos vyras Vasilijus „nematęs Čiurlionio darbų", atrodo nepagrįstas. Štai ką pasakojo vokiečių dailininkas ir meno teoretikas Fricas Ozė Vokietijos baltistų konferencijoje, kuri vyko Humboltų universitete 1975.11.28 Berlyne. Į jo darbų parodą 1920 m. „atėjo vienas žymiausių to meto menininkų — Vasilis Kandinskis. Pasakodamas apie save ir savo kūrybos kelią, Ozė ištarė Čiurlionio vardą. V. Kandinskis labai gyvai į tai sureagavo, jis pasakė, kad Čiurlionis esąs reto talento žmogus. Kandinskis pats matęs Čiurlionio kūrinius, jais žavėjęsis... Tuomet Ozė ir sužinojo, kad M. K. Čiurlionis seniai miręs" („Ištikimybė Čiurlioniui", Lm, 1975.IV.12, Nr. 15).

[59] Lietuvos pasiuntinybė Paryžiuje neišleido jokio leidinio apie Čiurlionį. Buvo ankstesnis P. Galaunės redaguotas leidinys *„L'art Lithuanien"* (Paryžius, 1934), kur Čiurlioniui skirta pusantro puslapio teksto ir 44 reprodukcijos.

[60a] Anenkovo ir Masą kontra versiją mūsų spaudoj plačiau referavo J. Grinius „Aiduose" (1955, Nr. 9, p. 386—388).

«* Pasauliniais meno leidiniais, ieškant juose atgarsių apie Čiurlionį teko autoriui pasinaudoti iš dail. K. Varnelio asmeninės kolekcijos.

[61] L. Šepetys, minėdamas „trečiuosius", išaugusius jau Amerikoje kūne garsina Čiurlionį abstrakcionistą, matyt, turėjo galvoj *„Lititänus"* leidėjus. Sis žurnalas Čiurlioniui skyrė ypatingą dėmesį (plg 1957 Nr. 3; 1961, Nr. 2; 1965, Nr. 4; 1975, Nr. 2).

[62] Šeimos narių sesuo Jadvyga konkrečiau pasisakė ypač del dviejų dailininkų darbų. Apie N. Petrulio biustą, eksponuotą Vilniaus konservatorijos bibliotekoje, ji rašo: „Nė vienas bruožas nepri- л ^ ? Ч # ? [г] ^ o k ą j a u k a l b ė t i a P ' e v i d i n i menininko atvaizdą . (J del v. Vildžiūno medinės skulptūros (galvos), kuri buvo pasiųsta Leipcigo konservatorijai, pažymi: „Tai ašarojantis Čiurlionis — Smutkelis. [...] Nieko bendra nei su Čiurlionio išore, nei su jo vidum" (Atsm, p. 15)).

Iš poezijos apie Čiurlionį ypač įsimintinos dvi antologijos- viena išleista Lietuvoj—„Saulėtos vizijos" (V., 1975), 17-kos poetų, antroji — išeivijoje „Žvaigždžių sonatos" (1981), taip pat 17-kos poetų.

[63] Vladimiras de Kastras, portugalų kilmės, gimęs 1907 m. Raudonės pilyje prie Nemuno, studijavęs teisę Nansi universitete Prancūzijoje ir ją baigęs Kaune, 1931—1940 m. dirbo Lietuvos užsienio ministerijoj, nuo 1946 profesoriauja Mainco universitete — Vokietijoj skaito vokiečiams paskaitas rusų istorijos, literatūros ir meno klausimais. Apie Čiurlionį skaitė paskaitą lietuvių studijų savaitėje 1966 Vokietijoje. Iš jo paskaitos rankraščio 18-kos puslapių mašinraščio meno istorikas P. Rėklaitis paskelbė santrauką „Čiurlionis — Europos kultūros sidabrinio laikotarpio reiškėjas" (Drg. kult. pr„ 1966.IX.10).

[64] Cituojama iš jos paskaitos 1977 Niujorke „Čiurlionio įvaizdžių žodynas" (mašinraštis, p. 4—5).

[65] Lyrinės Čiurlionio poemėlės buvo paskelbtos knygoje „M. K. Čiurlionis. Apie muziką ir dailę" (i960, p. 269—274), pavadintos „Užrašai". Naujas V. Landsbergio vertimas iš pieštuku rašyto rankraščio lenkų kalba „Pergalėje" (1975, Nr. 9, p. 26—30) ir pavadintas „Laiškai Devdorakėliui".

[66] Brolis Stasys teigia, kad, grįžęs iš kelionės Karpatuose ir Vakarų Europoje, Kostas „sukuria savo „Saulės" ir „Pavasario" sonatas. Jas užbaigęs [...], pradeda savo didingiausiąjį paveikslą „Rex"..." (NR, 1935, Nr. 42, p. 752).

[67] Sis Čiurlionio kūrinys, Ig. Šlapelio verstas, pirmą sykį buvo paskelbtas „Sekmoje dienoje" 1921 (Nr. 11, p. 1), antrą sykį „Židinyje" 1936 (Nr. 5—6, p. 505—506). Šlapelio monografijos rankraštyje šis vertimas, kaip ir „Židinyje", pavadintas „Malda". Paskutinėj laidoj, kurią parengė V. Landsbergis (su vertimo patikslinimais ir paaiškinimais), vardas pakeistas į „Psalmę" (plg. P, 1975, Nr. 9, p. 12—13).

[68] Čiurlionis, pabrėždamas žmogų ir jį iškeldamas, pasak Vladimiro de Kastro, suvokia jį ne kaip socialinę būtį. „Jo kūrybos centre yra žmogaus dvasia. Kilni žmogaus dvasia, pajėgianti giliai regėti ir daug matyti" (o. c, p. 2). Ir A. Savickas pabrėžia, kad tapyboj jam nerūpėjęs žmogus kaip individas. „Tikrojoje, brandžioje savo kūryboje Čiurlionis atsisakė žmogaus [...] detalaus vaizdavimo" (Kb, 1972, Nr. 1, p. 16—17).

[69] Bene pirmasis iš lietuvių priskyrė Čiurlioniui panteizmą dailininkas Vyt. Kairiūkštis savo straipsnyje „M. K- Ciurlionies tapybos kūryba" (MKC, 1938, p. 61), teigdamas: „Atrodo, kad jo panteistiška pažiūra į gamtą (t. y. identifikavimas Dievo — Absoliuto su gamta, būtimi), jo nuolatinis gilinimasis į pačią gamtos esmę [...] pareina taip pat nuo didesniųjų XIX amž. meno ideologų ir teoretikų, kaip Dž. Rask;no, Konrado Fidlerio ir kitų".

[70] Cituota iš P. Rėklaičio paskelbtos V. de Kastro paskaitos (Drg kult. pr., 1966.IX.10).

REDAKCINES PASTABOS

Redaguojant S. Ylos monografiją „M. K. Čiurlionis: Kūrėjas ir žmogus", autoriaus tekste ištaisyti akivaizdesni linksnių vartojimo, leksikos netikslumai, suvienodinta rašyba ir skyryba pagal dabartinės lietuvių kalbos normas.

Monografijoje cituojama ir minima nemaža faktų, parinktų iš JAV, Vakarų Europoje bei Lietuvoje išleistų mokslinių studijų, enciklopedijų, periodikos leidinių. Kai kas patikslinta pagal nurodytus cituojamus šaltinius. Deja, nepavyko rasti knygos III, V, VIII skyrių epigrafais parinktų M. K. Čiurlionio minčių (darbą apsunkino cituojamų šaltinių nenurodymas, be to, galimas dalykas, M. K. Čiurlionio mintys apie kūrybą cituojamos laisvai, tai rodo kitų citatų ir faktų patikslinamojo darbo analogija). Taip pat nepavyko rasti A. Nakovo minčių, skelbtų Paryžiuje lenkų kalba einančiame žurnale *„Kultūra"* (1967 m., Nr. 6), A. Ranito minčių, skelbtų 1979 m. „Draugo" kult. priede (Nr. 48), K. Zoromskio teiginių, skelbtų 1972 m. „Draugo" kult. priede (Nr. 43), bei M. K. Čiurlionio sesers J. Stulgaitienės prisiminimų nuotrupų, publikuotų 1951.VIII.25 „Draugo" kult. priede. Nesutikrinti kai kurie Vladimiro de Kastro teiginiai ir A. Kašubienės citata, parinkti iš jų paskaitų rankraščių.

Bibliografiją peržiūrėjo, patikslino ir pavardžių rodyklę parengė knygos redaktorė.

SANTRUMPOS*

A—„Aidai", mėnesinis žurnalas, leidžiamas nuo 1949 m. JAV.
ApL—M. K. Čiurlionio reprodukcijų aplankai.
Atsm — J. Čiurlionytė. Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį. V., 1970.
Blgr — V. Čiurlionytė-Karužienė, S. E. Juodis, V. Žukas. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis; Bibliografija. V., 1970.
Čiudovskis — V. Čudovskij. M. K. Čiurlionis / Vertė P. Gaučys // Židinys. 1939. Nr. 1, 2, 3.
D-ja—„Draugija", mėnesinis literatūros, mokslo, politikos žurnalas, leistas 1907—1923 m. Kaune.
Drb—„Darbininkas", laikraštis, 1915—1950 m. leistas Bostone, nuo 1951 m. leidžiamas Brukline, Niujorke.
Drg—„Draugas", dienraštis, leidžiamas nuo 1916 m. Čikagoje.
Gk —„Gimtasis kraštas", kultūrinių ryšių laikraštis, leidžiamas nuo 1967 m. Vilniuje.
Jakubėnas — V. Jakubėnas. M. K- Čiurlionis-muzikas // M. K. Čiurlionis / Red. P. Galaunė. K, 1938.
K — Kaunas
Kb—„Kultūros barai", mėnesinis kultūros ir meno žurnalas, leidžiamas nuo 1965 m. Vilniuje,
kult. pr.—„Draugo" dienraščio kultūrinis priedas.
Ks — M. K. Čiurlionio kūrinių sąrašas / Sudarė P. Galaunė // M. K. Čiurlionis / Red. P. Galaunė. K-, 1938.
L — [Laiškai]; M. K- Čiurlionis. Apie muziką ir dailę: [Laiškai, užrašai ir straipsniai] V, 1960.
La —„Lietuvos aidas", dienraštis, 1928—1940 m. leistas Kaune.
L Čd — V. Landsbergis. Čiurlionio dailė. V., 1976.
Ld —„Lietuvių dienos", mėnesinis iliustruotas žurnalas, leidžiamas nuo 1951 m. Los Andžele.

* Sios santrumpos vartojamos tekste ir „Pastabose ir paaiškinimuose". *(Red. pastaba)*

LE — Lietuvių enciklopedija. Bostonas.
Lm —'„Literatūra ir menas", savaitinis rašytojų laikraštis, leidžiamas nuo 1946 m. Vilniuje.
Ln —„Literatūros naujienos", rašytojų laikraštis, 1934—1940 m. leistas Kaune.
L Ps — V. Landsbergis. Pavasario sonata. V., 1965.
LS — M. K- Čiurlionis. Laiškai Sofijai / Parengė V. Landsbergis. V., 1973.
L VČ — V. Landsbergis. Vainikas Čiurlioniui. V., 1980.
Lž—„Lietuvos žinios", laikraštis, leistas Vilniuje 1909—1915 m.; dienraštis, leistas Kaune 1922—1940 m.
MKC, 1938 — M. K. Čiurlionis / Red. P. Galaunė. K-, 1938.
Ms—„Mūsų senovė", nereguliarus istorijos žurnalas, leistas 1921—1922 m. ir 1937—1939 m. Kaune.
NR—„Naujoji romuva", savaitinis kultūros žurnalas, leistas 1930—1940 m. Kaune.
P—„Pergalė", literatūros, meno ir kritikos mėnesinis žurnalas, leidžiamas nuo 1945 m. Vilniuje.
R — Reprodukcijos // M. K. Čiurlionis / Red. P. Galaunė. K, 1938.
Rimša — J. Rimantas. Petras Rimša pasakoja. V., 1964.
S —„Švyturys", dvisavaitinis iliustruotas žurnalas, leidžiamas nuo 1948 m. Vilniuje.
51—„Šaltinis", savaitinis žurnalas, leistas 1906—1914 m. Seinuose.
V —Vilnius.
VI—„Viltis", laikraštis, leistas 1907—1913 m. Kaune; dienraštis, leistas 1913—1915 m. Vilniuje.
Vorobjovas — Nikolaj Worobiow. M. K- Čiurlionis. Der Litauische Maler und Musiker. Kaunas ir Leipcigas, 1938.
Vž—„Vilniaus žinios", dienraštis, leistas 1904—1909 m. Vilniuje.
Z—„Židinys", mėnesinis kultūros žurnalas, leistas 1925—1940 m. Kaune.
Z Pg — A. Žmuidzinavičius. Paletė ir gyvenimas. V., 1961.

BIBLIOGRAFIJA

Ambrazas A. Čiurlionis vokiečių akimis // Pergalė.— 1980 — Nr. 9 — P. 124-135.

Annenkov G. Les debuts de l'art abstrait en Russie // Cimaise—Paris, 1964.— Nr. 2.

Azizbekova M. ‚M. K. Čiurlionis — pianistas // Kultūros barai.— 1976.—Nr. 3.—P. 35—37.

Baušys J. Saulė ėjo Saulio ženklan... // Švyturys— 1973.—Nr. 12.— P. 20—22.

Bičiūnas V. M. K. Čiurlionis.— K., 1927.— 32 p.

Bruveris J. Apie meninį vaizdą — simbolį M. K. Čiurlionio kūryboje // Kultūros barai.— 1968.—Nr. 9.— *F:* 29—32.

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis — K., 1973.— 95 p.

M. K. Čiurlionio lyrizmas // Kultūros barai — 1970.— Nr. 9.— P. 21—23.

Romantizmas ir M. K. Čiurlionis // Kultūros barai.— 1975.— Nr. 6.— P. 42—46.

Bžezinskis J. Atsiminimai apie bičiulį // Kultūros barai.— 1965.— Nr. 6.—P. 18—21.

Cavalli F., Bullota Barraco H. Čiurlionis, O Grande Desconhecido. San Paulas, 1975.

Chalip B. Iškilusis dailininkas-kompozttorius // Русское слово (Новое русское слово?).—New York, 1975.—Birž. 8.

Čiurlioniui 100 / Sudarė J. Bruveris —V., 1977.—349 p.

Čiurlionis M. K. Apie muziką ir dailę / Paruošė V. Ciurltonyte-Karužienė.—V., 1960.—339 p.

Laiškai Sofijai / Sudarė ir parengė V. Landsbergis.—V., 1973.— 171 p.

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis: Albumas / Parengė V. Ciurlionytė-Karužienė, J. Grigienė.— V., 1977 (1-asis leid.).—309 p.; V., 1981 (2-asis leid.).—308 p.

Čiurlionis S. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis // Naujoji romuva.— 1935.— Nr. 42.— P. 749—754.

M. K. Ciurlionies gyvenimo bruožai // M. K. Čiurlionis.— K., 1938.— P. 9—20.

M. K. Ciurlionies tautinis renesansas // Naujoji romuva.— 1935.—Nr. 42.—P. 763.

Čiurlionytė J. Atsiminimai apie M. K- Čiurlionį —V., 1970 (1-asis leid.).—335 p.; V., 1973 (2-asis leid.).—351 p.

M. K- Čiurlionio fortepijoninė kūryba // M. K. Čiurlionis. Kūriniai fortepijonui.—V., 1957 — P. 218—221.

M. K- Čiurlionis ir liaudies daina // M. K. Čiurlionis. Liaudies dainos chorams ir fortepijonui.— V., 1959,—P. 79—86.

Čiurlionytė-Karužienė V. M. K. Ciurlionies kūrinių likimo istorija // M. K. Čiurlionis.—K., 1938.—P. 98—103.

Čiurlionytė-Karužienė V., Juodis S. E., Žukas V. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis: Bibliografija.—V., 1970.—683 p.

Ciurlionytė-Stulgaitienė J. Čiurlionio sesuo gyvena JAV-se: Ji pasakoja apie mūsų didįjį menininką / Užrašė R. Serapinas // Draugo kult. priedas.—1951.—Nr. 148, 159, 200.—Antraštė: Nr. 159, 200 — Kaip Čiurlionis komponavo ir piešė: Pasakoja jo sesuo, gyvenanti JAV-se.

Ciurlionytė-Zubovienė D. Meilė — tai stiprūs balti sparnai // Aušra.— Lenkija, 1975.—Nr. 4,—P. 8.

Paskutinieji metai // Pergalė.— 1966.—Nr. 3.—P. 141—155.

Cudovskij V. M. K. Čiurlionis / Vertė P. Gaučys // Židinys.— 1930.— Nr. L—P. 16—27; Nr. 2.—P. 117—127; Nr. 3.—P. 208—221.

Dionisio M. Antes de Kandinsky? // Colõquio.— Lisabona, 1962,— Nr. 17.— P. 22—54.

Dobužinskis M. Mano atsiminimai apie Čiurlionį // M. K. Čiurlionis.— K., 1938.— P. 93—97.

Etkindas M. Pasaulis kaip didelė simfonija / Vertė L. Patriubavičienė.—V, 1976.— 183 p.

Galaunė P. Apie dailininko kūrinių išsaugojimą // Kultūros barai.— 1975.—Nr. 9.—P. 31—36.

Ciurlionies kūrybos pradai // Lietuvos aidas.— 1936.— Bal. 22.

Fluorofortas, tušas, pieštukas // Kultūros barai.— 1965.—Nr. 9.—P. 13—17.

L'art Lithuanien.— Paris, 1932.

Litauens Konst.— Malmö; Kroon, 1931.— 169 p.

M. K. Ciurlionies piešiniai //Židinys— 1929 — Nr. 1.—P. 22—24.
Gaudrimas J., Savickas A. M. K. Čiurlionis.— V., 1974 (2-asis leid.).— 100 p.
Girnius J. M. K. Čiurlionis // Lietuvių enciklopedija.— Boston, 1954.— T. IV.— P. 202—206.
Grinius J. Kokia M. K- Čiurlionio vieta Europos mene? // Aidai — 1955.—Nr. 9.— P. 387—388.
Milašius tarp Čiurlionio ir Claudelio // Aidai.—1951.—Nr. 9.— P. 424—428.
Gudelis A. Savojo Čiurlionio beieškant // Kultūros barai.— 1976.—

Hanfmann G. M. A. M. K. Čiurlionis the Lithuanian painter // Art Bulletin.— 1939.—Birž. Lituanus.—Brooklyn, N. Y., 1961.— Nr. 2.— P. 34^-35.
Heyden H. Kūčiose su M. K- Čiurlioniu / Užrašė A. Liutkus // Dirva.— Klivlendas, 1968.—Gruodž. 27 (Nr. 125).

Yla S. Prabilęs pasauliui savita kalba // Aidai.— 1975.— Nr. 8.— P. 337—342.
Ivanov V. Čiurlionis and the problem of the synthesis of arts // Lituanus.—Brooklyn; N. Y., 1961 —Nr. 2.—P. 45—57.
Čiurlionis ir menų sintezės problema / Išvertė H. Radauskas // Metmenys.— 1967.—Nr. 13.—P. 36—46.

Jakubėnas V. Apie M. K. Čiurlionį — muziką // Naujoji romuva.— 1935.—Nr. 42.—P. 767—769.
M. K. Čiurlionis — muzikas // M. K- Čiurlionis —K., 1938.— P. 21—33.
M. K- Čiurlionis the composer // Lituanus — Brooklyn; N. Y., 1961.—Nr. 2.— P. 62—63.
Jucevičius F. Menas spalvų ir formų žaisme.— Putnam: B. L, 1975.— 239 p.

Kairiūkštis V. M. K. Ciurlionies dailės kūryba // Vairas.— 1935.— Nr. 5.— P. 24—35.
M. K- Ciurlionies tapybos kūryba // M. K. Čiurlionis — K., 1938.—P. 34—66.
Kandinsky N., Grohmann W., Rannit A. Čiurlionis e Kandinsky: Discussione sui rapporti d'ispirazione e di tecnica tra i due artisti // La Biennale di Venezia.— 1953.—Nr. 12.—P. 30—31.
Kašubienė A. Čiurlionio įvaizdžių žodynas.—New York, 1977.—Mašinraštis.
Kato I. Japonija: Čiurlionis mums atrado Lietuvą / Kalbėjosi R. Neimantas // Kultūros barai.— 1975.—Nr. 9.—P. 41.

Kavaliūnas V. Keletas žodžių apie Čiurlionį ir Milašių // Dirva.— 1975.— Rugs. 25 (Nr. 59).
Kaveckas K. M. K. Ciurlionies muzika // Naujoji romuva.— 1935 — Nr. 42.— P. 770—771.
Kazokienė G. Muzikalumas tapyboje: Pirmoji M. K. Čiurlionio tapyta sonata // Metmenys.— 1982.—Nr. 43.—P. 143—159.
Kisarauskas V. Čiurlionis išsiskyrė iš visų... // Kultūros barai.— 1978—Nr. 10.—P. 48—51.
M. K. Čiurlionio „Tvanas." // Kultūros barai.— 1975.—Nr. 4,— P. 48—52.
Korsakienė H. Kalbos šeštadienių šeimininkė // Kultūros barai.— 1976.— Nr. 2 — P. 49—55.
Kostkevičiūtė I. M. K. Čiurlionio novatoriškumo klausimu // Kultūros barai.— 1975.— Nr. 9.— P. 8—13.
M. K. Čiurlionio reikšmė lietuvių dailėje ir literatūroje // Kultūros barai.— 1976.—Nr. 1.— P. 24—27.
Košuba P. Čiurlionio „Zodiakas" // Pergalė.— 1967.—Nr. 5.—P. 114— 156.

Landsbergis V. Ankstyvieji M. K. Čiurlionio paveikslai ir ciklai // Pergalė.—1975.—Nr. 1.—P. 117—131.
Čiurlionio dailė.— V., 1976.— 399 p.
Čiurlionio mitai // Švyturys— 1975.—Nr. 9.—P. 14—15.
Čiurlionio pėdsakais Lenkijoje // Švyturys.— 1966.— Nr. 10.— P. 6—7.
Čiurlionio simbolikos klausimu // Pergalė.— 1965 — Nr. 9.— P. 93—109.
Čiurlionio tapyba: vakar, šiandien, rytoj // Literatūra ir menas.— 1974.—Birž. 15.
Čiurlionis kitur ir namie // Kultūros barai.— 1981.— Nr. 10.— P. 55—59.
Čiurlionis kuria pasaulį // M. K. Čiurlionis. Pasaulio sutvėrimas.—V., 1971.—P. 3—6.
Du Čiurlionio gyvenimo puslapiai // Švyturys — 1964.— Nr. 11.—P. 22—23.
Jūros paveikslas Čiurlionio kūryboje // Pergalė.— 1960.— Nr. 6.— P. 145—155.
M. K. Čiurlionio literatūrinis palikimas // Pergalė.— 1975.— Nr. 9.— P. 8—25.
M. K. Čiurlionio „Piramidžių sonata" // Literatūra ir menas.— 1975.— Rugpj. 23.
M. K. Čiurlionio „Zodiako ženklai" // M. K. Čiurlionis. Zodiako ženklai.—V, 1967.—P. 3—9.
M. K. Čiurlionis lietuviškos simfoninės muzikos pradininkas // Kultūros barai.— 1965.— Nr. 9.— P. 4—7.

Muzikos poveikis Čiurlionio tapybai // Kultūros barai.— 1972.— Nr. 10.—P. 44—46.
Pavasario sonata.—V., 1965.-352 p.
Pratarmė // M. K- Čiurlionis. Laiškai Sofijai.—V., 1973.— P. 3—8.
Vainikas Čiurlioniui: Menininko gyvenimo ir kūrybos apybraižos.—V, 1980.—225 p.
Variacijos Čiurlionio tema // Kultūros barai.— 1979.—Nr. 3.— P. 52—53.
Žiema—Pavasaris—Vasara // M. K. Čiurlionis. Žiema. Pavasaris. Vasara.— V., 1974.

Makovskis S. M. K. Čiurlionis / Vertė P. Gaučys // Židinys.— 1926.— Nr. 10.— P. 157—162.

Markevičius A. Atsiminimai apie Čiurlionį // Ptergalė.—1961.—Nr. 6.—P. 139—149.

Maurina Z. Kosmo garbintojas // Draugo kult. priedas.— 1975.— Nr. 30 (173).

Nakow A. Mikolaj Čiurlionis // Kultūra —Paris, 1967.—Nr. 6.— P. 26—51.

Narvilas V. Rerichas ir Čiurlionis // Kultūros barai.—1974,— Nr. 9.— P. 32—35.

Nasvytis M. The Work of M. K. Čiurlionis in Relation to this Period: PHD Dissertation, Case Western University.— Ann Arbor, 1972.

Nedzelskis A. Meno mokykloje, Varšuvoje // Kultūros barai.— 1975.— Nr. 9.— P. 38—39.

Niemi A. R. Nikolai Čiurlionis // Uusi Suomi.— 1925.— Spal. 25.

Parland R. M. K. Čiurlionis — det stora litauske geniet // Ord och bild.—Stockholm, 1944.—Nr. 4.—P. 179—184.

Piper R. F. The cosmic art of M. K. Čiurlionis // Lituanus.— Brooklyn; N. Y., 1961.— Nr. 2.— P. 59—61.

Pivoriūnas J. A lithuanian Individualist: the art of M. K. Čiurlionis // Lituanus.— Čikaga, 1965.— Nr. 4.— P. 5—24.
Čiurlionio legenda: I // Metmenys.— 1962.—Nr. 5.—P. 26—53.

Pleirytė-Puidienė O. M. K. Čiurlionis // Lietuvos aidas.— 1936.— Bal. 14.
Netolima praeitis // Naujoji romuva.— 1939.— Nr. 29—30.— P. 557—560.
Vaidilutės-Puidienės dienoraštis // Lietuvos žinios.— 1939.— Vas. 23—25.

Plioplys A. Čiurlionio darbai 1912 m. Londone // Draugo kult. priedas.— 1977.—Nr. 31 (183).

M. K. Čiurlionis 1910 metais Paryžiuje // Draugo kult. priedas.— 1977.— Rugpj. 27.
Tolimesnės recenzijos, liečiančios Čiurlionį Vakaruose // Draugo kult. priedas.— 1979.— Nr. 3(17).

Rabinavičius H. Čiurlionis // A Dictionary of Modern Music and Musicians.— London; Toronto, 1924.

Rannil A. Čiurlionis seen as symbolist // Lituanus.— Brooklyn; N. Y., 1961.—Nr. 2.—P. 37—44.
In search of philosophical bacground of M. K. Čiurlionis // Lituanus.— 1975.— Nr. 2.— P. 5—10.
Laikas Čiurlionio tapyboje // Aidai.— 1975,— Nr. 8.— P. 343—349.
M. K. Čiurlionis, 1875—1911: Der erste abstrakte Maler der modernen Zeit // Das Goldene Tor.—Laras, 1951.—Nr. 1.— P. 57—63.
M. K- Čiurlionis, 1875—1911: Pionnier de l'art abstrait.— Paris, 1949.— 16 p.
M. K. Čiurlionis: the first abstract painter of modern times // Lituanus.—Čikaga, 1957.—Nr. 3.—P. 15—21.
Rannit A. [Apie M. K. Čiurlionį 34 rašiniai 1937—1969 laik.] // V. Ciurlionytė-Karužienė, S. E. Juodis, V. Žukas. M. K. Čiurlionis: Bibliografija.—V., 1970.—Pavardžių r-klė: p. 655.
1979 metų Post Scriptum prie Čiurlionio — Kandinskio diskusijos // Draugo kult. priedas.— 1979 — Nr. 48(300).
Un pittore astratto prima di Kandinsky; M. K. Čiurlionis, 1875—1911 // La Biennale di Venezia.— 1952.—Nr. 8.—P. 37—38.

Rėklaitis P. M. K. Čiurlionis XX amžiaus tapybos istorijoje // Europos lietuvis.— Londonas, 1954.— Nr. 50.
M. K. Čiurlionis — Europos kultūros sidabrinio laikotarpio reiškėjas: Prof. Vladimiro de Faria e Castro paskaita 13-oje Lietuvių studijų savaitėje Vokietijoje // Draugo kult. priedas.— 1966.—Rugs. 10.

Rimantas J. Petras Rimša pasakoja.—V., 1964.—387 p.

Roerichas M. M. K- Čiurlionis // Naujoji romuva.— 1936.—Nr. 4L— P. 799.

Rolanas R. Nauja medžiaga apie Čiurlionį: 1930.IV.10 laiškas S. Ciurlionienei-Kymantaitei // Švyturys — 1957.— Nr. 3.— P. 24.

Rolland R. Das Gewissen Europas. Tagebuch der Kriegsjahre.—Berlin, 1963.—Band 1.

Salinka V. Romėnas Rolanas ir M. K. Čiurlionis // Švyturys — 1966.— Nr. 11.— P\ 26.

Salvatori G. Un pittore lituano Nicola Čiurlionis // II popolo Romano.— 1922.— Kovo 16.

Savickas A. M. K. Čiurlionis//Literatūra ir menas— 1957.—Rugs.21.

Čiurlionis ir simbolistai // Kultūros barai.— 1972,— Nr. 7.— P. 56—59.
Čiurlionis piešia veidą simbolį // Kultūros barai.— 1974,— Nr. 3.— P. 39—43.
Čiurlionis piešia žmogų // Kultūros barai.— 1972.— Nr. 1.— P. 14—18.
Paveikslai — lemties apmąstymai // Kultūros barai.— 1973.— . Nr. 3.— P. 51—55.
Peizažas lietuvių tapyboje.— V., 1965.—327 p. ,
Sidorovas A. „Brangus mums visiems..." // Kultūros barai.— 1975.— Nr. 9.— P. 26—29.
Sluckaitė A. M. K. Čiurlionio kūrybos atšvaitai//Pergalė.— 1965.— Nr. 9.—P, 110—118.
Smetona A. Visuotiniškas ir tautiškas // Pasakyta parašyta.—Boston; New York, 1974.—P. 308—312.
Staneika A. Apie pirmąją liet. dailės parodą ir Čiurlionio genijaus reprezentavimą pasauliui // Lietuvių dienos.— 1958.— Nr. 2.— P. 14—15.
Statkutė de Rosales J. Pasąmonės versmių prieangyje // Dirva.— 1976.—Nr. 48—49; 1977.—Nr. 2—4, 6.—Antraštė: Nr. 49, 2—4, 6 — Pasąmonės versmių sonata.
Stoškus K- M. K- Čiurlionis ir filosofija // Kultūros barai.— 1977.— Nr 9.— P. 49—53.
Strawinsky I. Igor Strawinsky on Čiurlionis // Lituanus.— Brooklyn; N. Y., 1961.—Nr. 2.—P. 61.

Šalkauskis S. Sur les Confins de deux Mondes.— Geneve, 1919.— 271 p.
Šepetys L. Vieno ginčo klausimu // Pergalė.— 1965.— Nr. 8.— P. 147—152.
Širmulis A. Ciurlioniana lietuvių dailėje // Kultūros barai.— 1975.— Nr. 8.— P. 44—49.
Siugždinis R. Čiurlionis vis dar atrandamas // Kultūros barai.— 1979.—Nr. 12.—P. 66—67.
Šlapelis I. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis // Židinys.— 1936.— Nr. 5—6.— P. 497—506.
-M. K- Ciurlionies kūryba // Baras.— 1925.—Nr. 9—10,—P. 92—98.
M. K- Ciurlionies kūrybos filosofiniai pagrindai // Logos.— 1925,—Nr. 2 —P. 162—168.
M. K. Ciurlionies testamentas // Naujoji romuva.— 1931.— Nr. 21.—P. 489—492.
Starką J. M. K. Čiurlionis — Jautrus žmogus // Naujoji romuva.— 1935.—Nr. 42.—P. 765.

Tallat-Kelpša J. Atsiminimai apie Čiurlionį // M. K. Čiurlionis.— K., 1938.— P. 83-92.
Tamošaitis A. Didžiųjų dvasios polėkių kūrėjas // Tėviškės žiburiai.— 1975 —Rugs. 11.
Tenisonas I. Didysis lietuvių menininkas Čiurlionis (1875—1911) / Iš estų k. vertė I. Vananurmas // Kultūros barai.— 1978 — Nr. 10.— P. 52—53.

Umbrasas J. Ankstyvoji M. K. Čiurlionio tapyba ir grafika (1903—1906) // Pergalė— 1966.—Nr. 10.—P. 130—144.
Čiurlionis ir jo epochos dailė // Literatūra ir menas.— 1975.— Rugs. 13.
M. K. Čiurlionio dailės stilistinės fazės // Pergalė.— 1976.— Nr. 4.— P. 139—146.
M. K. Čiurlionis užsienio meninėje opinijoje // Kultūros barai.— 1967.—Nr. 1.—P. 33—35.
Pagrindiniai M. K. Čiurlionio idėjinių ir meninių pažiūrų bruožai // Menotyra.— 1967.—T. 1.—P. 149—169.

Vaitkūnas G. Čiurlionio mįslė XX a. menotyroje // Kultūros barai.— 1973.— Nr. 9.— P. 54—60.
Čiurlionis ir šiuolaikinė dailė // Kultūros barai.— 1975.—Nr. 9.— P. 3—7.
M. K Čiurlionio kūrybos nacionalumas // Kultūros barai.— 1975.— Nr. 7.— P. 52—55.
M. K. Čiurlionis.— Dresden, 1975,— 278 p.
Nuo „Laidotuvių simfonijos" iki „Pasaulio sutvėrimo" // Kultūros barai.— 1975.— **Nr.** 6.— P. 46—49.
Tvarkos jėgos nugali chaosą // Literatūra ir menas.— 1975.— Rugpj. 30.
Žmogus ir pasaulis: Kas slypi M. K. Čiurlionio „Pasaulio sutvėrime" // Literatūra ir menas.— 1973.— Geg. 12.
Valeška A. M. K. Čiurlionis // Naujoji **romuvai.**—1935.— Nr. 10—11.—P. 241—242.
Varnelis K. Ar Čiurlionis turėjo įtakos Kandinskiui? // Draugo kult. priedas.— 1966.—Lapkr. 19.
Kandinskienės polemika su Rannitu dėl Mikalojaus K. Čiurlionio // Draugo kult. priedas.— Gruod. 10.
Verax (Čibiras) C. M. K. Čiurlionis — gran pintor Lituano: EI pais de les Cruces.— Buenos Aires, 1945.
Vienožinskis J. M. K. Čiurlionis — tapytojas // Justinas Vienožinskis.—V., 1970 —P. 137—141; Naujoji romuva.— 1935.—Nr. 42.- P. 760—762,

Viesulas R. Argi Čiurlionis abstraktistas // Draugo kult. priedas — 1983.—Saus. 22.

Kodėl pasaulis nežino Čiurlionio // Metmenys.— 1975.— Nr. 29.— P. 89—100.

Why the World does not know Čiurlionis // Lituanus.—1975.— Nr. 2.— P. 39—50.

Vorobjovas M. Grafika M. K. Čiurlionio kūryboje // Kultūros barai.— 1976.— Nr. 9.— P. 40—45.

Lietuvos gamta M. K. Čiurlionies tapyboje // Naujoji romuva.— 1938.—Nr. 22—24 — P. 514—516; Lietuvių dienos.— 1966.— Nr. L—P. 12—14.

M. K- Čiurlionio genijų minint // Vilniaus balsas.— 1941.—Kovo 30.

Worobiow N. M. K. Čiurlionis. Der litauische Maler und Musiker.— Kaunas; Leipzig, 1938.-95 p.

Žilevičius J. Mikalojus Konstantinas spalvų garsuose // Aidai.— 1950.—Nr. 10.—P. 440—445.

Pora vasarų Plungėje su Čiurlioniu // Draugo kult. priedas.— 1965.— Gruod. 24.

Žmuidzinavičius A. Paletė ir gyvenimas.— V., 1961.— 415 p.

Žiupsnelis atsiminimų // M. K. Čiurlionis — K., 1938.— P. 76—82.

Zoromskis K. Čiurlionio Jūros sonata // Draugo kult. priedas.— 1951.—Bal. 21.

Čiurlionio „Žvaigždžių sonata" // Draugo kult. pried.— 1951.— Geg. 12.

Gyvoji gamta Čiurlionio tapyboje // Draugo kult. priedas.— 1975,—Nr. 51.

M. K. Čiurlionio — Pavasario sonata // Draugo kult. priedas.— 1951.—Kovo 17.

M. K. Čiurlionio — Tapybinės sonatos // Draugo kult. priedas.— 1951.—Kovo 10.

M. K. Čiurlionio Žalčio sonata // Draugo kult. priedas.— 1951.— Rugs. 8.

Prie čiurlioniškų problemų sustojus // Draugo kult. priedas.— Nr. 42—44, 46.

Аненков Ю. Дневник моих встреч. — New York, 1966. — Т. I. — 349 с.

Бенуа А. Чурлянис // Речь. — Петербург, 1912. — 10(23) февр.

Добужинский М. Воспоминания. — New York, 1976. — Т. I.

О Чюрлионисе // Русское слово. — New York, 1965.— 10 окт.

Иванов В. Чурлянис и проблема синтеза искусств // Аполлон. — Петербург, 1914. — № 3. — С. 5—21.

Ландсбергис В. Творчество Чюрлениса. — Л., 1975 (издание 2-е).— 280 с.

Леман Б. А. Чурлянис. — СПб., 1912. — 28 с.

Маковский С. Н. К. Чурлянис // Аполлон. — Петербург, 1911. — № 5. — С. 23—28.

Рерих Н. Н. К. Чюрлянис // Рассвет. — Чикаго, 1936. — 7 ноябр.

Розинер Ф. Гимн солнцу. — М., 1974. — 190 с.

Чудовский В. Н. К. Чурлянис // Аполлон. — Петербург, 1914. — № 3. — С. 22—58.

Эткинд М. Мир как большая симфония. — Л., 1970. — 159 с.

i.

PAVARDŽIŲ RODYKLE

Abrahamas 272
Abraitis 262
Adamskis M. 232
Adomavičius L. 126
Aivazovskis 321
Aleksa B. 312
Aieksa-Angarietis Z. 266
Ambrazas A. 333
Ambraziūnas A. 324
Anenkovas J. (Annenkov G.) 290—293
Anrepas B. 239
Antanavičius V. 324
Antokolskis L. 129, 147, 148, 155, 159, 237
Arndt A. Ch. 328
Arpas (Arp) 291
Artneris A. G. 326
Audėjus S. 171
Aueris G. 155
Aueris P. 148, 149, 155
Avenolis 272

Bacevičius V. 270, 271
Bachas 19, 26, 27, 37, 52, 53, 145, 146, 201, 291, 330, 331
Bachmanas K. H. (Bachmann C—H.) 333
Baironas (Byron) 342
Bajarūnaitė T. 310
Bajorynas A. 182
Bakstas 158
Balakauskas O. 325
Balmontas 253

Balsienė U. 127
Balsys E. 285, 311
Baltakis A. 285
Baltrušaitis J. 252, 253, 265, 284, 290, 355
Banaitis K. 260
Baranauskas A. 243
Barauskas L. 312
Barkauskas V. 325
Basanavičius J. 106, 108
Bechterevas V. 221
Beckelmann J. 329
Beklinas (Bocklin) A. 40, 103, 104, 269, 296, 310, 321
Beliolis K. (Belloli C.) 292, 293
Bendorius J. 260
Benua A. 158, 175, 185—189, 214, 215, 228, 233, 238, 276, 315
Beotis (Beothy) 291
Fierdiajevas N. 283
Berdslis (Beardsley) A. 167, 235, 341
Berensonas B. 276, 290, 293, 320
Bergas fon R. 301
Berkvestas (Bergąuest) H. 324
Berlevi (Berlewi) H. 303
Bernotas 97
Bethovenas 12, 52, 145, 159, 162, 181, 200, 208, 276, 291
Bičiūnas V. 243, 250, 258, 262, 264, 265, 273
Bielas A. 253, 332
Bilibinas I. 167, 265
Bilingtonas (Billington) J. H. 296
Bindokienė U. 127
Biržiška M. 129, 192, 207, 210, 229, 236
Biržiška V. 254
Bistras L. 261
Bytautas R. 128
Bytautas S. 160
Blandytė E. 312
Blavatska 297, 298
Blechen C. 329
Bleikas V. (Blake W.) 158, 329
Bliumfeldas (Blumfeld) F. 165
Bliumfeldas (Blumfeld) S. 165
Blokas A. 293, 320
Bocianovskis V. 189
Bodleras (Baudelaire) 342
Bogajevskis K. 187, 301

Bogdanas K. 324
Bogorodskis F. 284
Boguslavskis L. 56, 60, 65
Bondaževska T. 72
Borinas V. 238
Borisovą I. 282
Bortkevičienė F. 123, 124, 134, 140, 146, 177, 207, 222, 223, 225, 226
Boručinskis M. 83
Boruta K. 263
Botičelis (Botticelli) 104
Bradūnas K. 312
Brakas (Braque) 315
Brakas A. 271
Brankuzas (Brancusi) 291
Brazas O. 233
Bražinskas A. 325
Breško-Breškovskis N. 98, 349
Brinkmanas (Brinckmann) A. E. 276
Briusovas 253
Bruveris J. 323
Budrevičius V. 325
Budrys J. 324
Budrys S. 309
Bujuklis V. 27
.Bulota Barako (Bullota Barraco) H. 323
Bflga K. 217
Bžezinskis (Brzeziriski) J. 71

Canas (Zahn) L. 294, 308
Chomskis V. 31
Cigleraitė 271
Ciplijauskas V. 324
Cirtautas G. 136
Cvirka P. 266

Čaikovskis 34, 40, 159
Carkovskis (Czarkowski) B. 65, 69, 78, 88, 94, 225
Ciudovskis V. 235, 238—240, 244, 246—250, 253, 265, 273, 275, 301, 356
Čiurlionienė (Kymantaitė, Kymantaitė-Ciurlionienė) S. 116, 118, 119, 123, 124, 130, 131, 134—137, 139—147, 149, 151—163, 165, 167—171, 173, 175, 177, 178, 180—186, 188, 191—197, 200—207, 209, 211—214, 217, 218, 220—222, 224-232, 237, 244, 251, 258, 259, 273, 276, 277, 299, 351

Čiurlionis Jon. 12, 29, 49, 54, 84, 89, 150, 180, 181, 194, 202, 208, 222, 227
Čiurlionis J. 14
Čiurlionis K. 12, 13, 232
Čiurlionis Petr. 12, 29, 36, 49, 53—55, 57, 58, 64, 84, 89, 139, 150, 153, 154, 180, 181, 202, 208, 222, 227
Čiurlionis Pov. 29—36, 38, 43—45, 47, 49—52 , 54—56, 61, 64—66, 68—70, 73, 75, 79—81, 84, 87, 88, 91, 94, 95, 97, 100, 104, 109, 110, 125, 139, 149, 150—153, 165, 192, 200, 201, 203, 205, 206, 208—210, 223, 227
Čiurlionis S. (senelis) 38
Čiurlionis S. 22, 29, 31, 36—38, 41, 42, 45, 46, 49, 50, 53—55, 57, 58, 64, 76, 80, 84, 87—89, 92, 93, 98, 104, 147—149, 153, 180, 181, 183, 186, 202, 206, 225, 227, 230—233
Čiurlionytė H. 14
Čiurlionytė (Ciurlionytė-Abraitienė-Borutienė) J. 12, 21, 25, 29, 30, 58, 80, 85, 89, 93, 95, 96, 110, 123, 127, 131, 141, 149, 150, 151, 179, 181, 190, 191, 193, 194, 207, 208, 227, 231, 233, 284
Čiurlionytė (Chomskienė) M. 29, 31, 64, 80, 181, 193, 200, 203, 207, 262
Ciurlionytė-Karužienė V. 12, 29, 49, 50, 80, 150, 192, 194, 226, 227, 236, 253, 254, 257—259, 300, 310, 323
Ciurlionytė-Stulgaitienė J. 12, 17, 21, 29, 31, 43, 63, 75, 95, 96, 179, 190, 195, 203—207, 218
Ciurlionytė-Zubovienė D. 185, 226, 227, 230, 299

Dailas (Diehl) G. 296
Dambrauskas-Jakštas A. *ir.* Jakštas A.
Daugirdas T. 136, 137, 147
Dausa A. 311
Davainis-Silvestravičius M. 129
Debiusi (Debussy) 330
Delakrua (Delacroix) 317
Delonė (Delauney) R. 290
Delonė (Delauney) S. 290
Derenas (Derain) 315
Diagilevas S. 221, 228, 229
Digrys L. 313
Dionizijus (Dionisio) M. 302
Dmitrijevskis N. 324
Dobužinskienė 159, 175, 213
Dobužinskiai 167, 168, 174, 184, 214, 221, 224, 226
Dobužinskis M. 147, 148, 155—159, 165—168, 174, 181, 185—187, 210—213, 220, 221, 228—230, 233, 236, 237, 239, 273, 295, 336, 354, 355

Dočkus K. 310
Domaševičius A. 118, 203
Dostojevskis F. 25, 247, 267
Dunikovskis (Dunikowski) K. 77, 79
Dunkan A. (Duncan I.) 27, 256, 257
Dvarionas A. 260
Dvarionas B. 260, 261, 270
Dvarionienė 271
Dzemskis 24, 51
Džiaukštas S. 324

Eberle G. 330
Eberlein D. 327—329, 331
Engras (Ingres) 303
Ensoras Dž. (Ensor J.) 321
Erbergas K. 187, 198
Esemas 238
Etingeris P. 238

Falkenhanas V. 313
Farneris (Farner) K. 308
Fernesas (Fernesse) M. 282
Filonovas 301
Flamarionas K. (Flammarion C.) 25
Fosijonas (Focillon) H. 276
Frišas (Friesz) O. 315

Gabo 318
Gabrėnas 106
Gagarina 252
Gaidys P. 325
Gaižauskas J. 325
Galaunė P. 110, 185, 261, 264, 266, 270—273, 281, 284, 300, 310, 323
Galdikas A. 352
Galkauskas K. 272
Galiais 189
Gaučys P. 301
Gedminaitė S. 301
Geniušas R. 285
George W. 332
Gėtė (Goethe) 298
Giedion-Welcher C. 332
Gimbutaitė S. 107, 111, 116, 118, 124, 134, 163, 164, 188, 237
Gira L. 193, 207, 210, 237, 251

Girnius J. 280
Glagolas S. 238
Glazunovas A. 167
Glianc (Glantz) A. 301
Gliaudą J. 301, 302
Glinskis J. 325, 326
Gogenas (Gauguin) 320, 321, 342
Gopfert H. 328, 329
Gorkis M. 284—286, 320
Grečianinovas 253
Grej K. (Gray C.) 295
Grigienė J. 323
Grinius J. 315
Griniuvienė J. 124
Grygas (Grieg) 72, 165
Gromanas V. (Grohmann W.) 290, 296, 318, 332
Gruodis J. 260
Gudaitis A. 324
Gudavičius J. 26
Gudelis A. 334
Gudynas P. 285, 323
Gurovas V. 189
Gurskis (Gorski) A. 38, 39
Gurskis J. 232
Gužas J. 127

Hafmanas V. (Haftmann W.) 294, 297
Haidenas (Heyden) H. 100, 336
Haidnas 52, 162
Hamiltonas (Hamiltonn) G. H. 296
Hanf manas (Hanfmann) G. M. A. U, 276, 279, 280, 302, 352
Harisonas (Harrison) E. J. 263
Heinsenas H. 48, 49
Helcelis (Holzel) A. 305
Hendelis 39, 53, 276
Herbačiauskas A. J. 107, 161, 243
Herbekeh-Hansenas 258
Herderlinas (Hörderlin) 235
Hodleris (Hodler) F. 103, 104, 321
Hofmanas E. T. A. 331
Hofšteteris (Hofstaetter) H. 298
Holbeinas 104
Homejeris P. 48
Hugo V. 25

Ibsenas 25, 267
Ignatavičius E. 325
Yla S. 300
Imbrasas V. 311
Ivanovas V. 239, 240, 244—246, 250, 252, 253, 256, 265, 273, 288, 290, 302, 309, 350

Jablonskis J. 227
Jackevičius 21
Jadasonas (Jadassohn) 36, 37, 42, 43, 48, 50, 313
Jakimovičius (Jakimowicz) 303, 321
Jakštas (Dambrauskas-Jakštas) A. 135, 196—199, 250, 251, 263, 334, 336
Jakubėnas V. 22, 34, 47, 270—273, 301, 302
Jakubovskis (Jakubowski) 122, 123
Janonis J. 259, 266
Jaročinskis (Jarocziriski) 323
Jaroševičius 106
Jarulaitis V. 135, 200, 233, 234, 244, 271
Jasiukaitis K. 109
Javlenskis A. 230, 295
Jokūbonis G. 324
Jonynas K. V. 324
Jovanovičius M. 187
Jucevičius F. 317, 319
Jukonenas H. 263
Juodakytė-Leonienė 271
Juodikaitis K. 310
Juodis E. 300
Juozapaitis J. 324
Jurgutis V. 325
Jurjanas K. 261
Justinas A. 323
Juščiakas (Jusciak) V. 323
Juška A. 125, 271
Juzeliūnas J. 284

Kabalevskis D. 327
Kairys S. 244, 251
Kairiūkštis V. 271, 273
Kairiūkštytė-Jacynienė H. 281
Kalpokas P. 106, 243, 261, 284
Kamaitis J. 260
Kamenskis A. 281

Kandinska (Kandinsky) N. 290, 294, 296, 332
Kandinskis (Kandinsky) V. 230, 280, 287—298, 302—305, 307, 309, 316—318, 320, 329—333
Kapočius J. 281
Kariljas (Carillo) J. 37
Karlovičius M. 27
Karltilmeris (Carlttilmer) J. 276
Karosas J. 300
Karuža R. 262
Kastras (Castro) V. de 341, 354, 355
Kašubienė A. 344
Katąs (Kato) I. 314
Katinas L. 325
Kauzikas J. 68
Kavali (Cavalli) F. 323
Kavaliauskas A. 184
Kavaliauskas P. 179
Kaveckas K. 270, 300
Kerbedienė 95
Keturauskas 22
Kisarauskas V. 324
Kisinas I. 273
Klė (Klee) 298, 307
KHmtas (Klimt) G. 70, 294, 321
Klingeris (KHnger) M. 103, 104, 321
Klosas 24, 51
Kniperis L. 311
Kobaltas 238
Kochas K. 276
Kolodzejskis H. 68
Kondratovičius L. 25
Korsakas K. 266, 285
Kostkevičiūtė I. 323
Kramarz 328
Krasovskis (Krasowski) V. 69, 73, 75, 94
Kraševskis J. 25
Krauzė (Krause) F. 323
Krestovska (Krestovsky) L. 288
Kriaučiūnas J. 129
Kriaušaitis 125
Krikščiukaitis K. 207, 209, 218
Krištopaitis A. 324
Krivulta J. 78, 133, 173

Kšyžanovskis (Krzyzanowski) K. 69—71, 74, 77—79, 82, 94, 97, 105, 189
Kubiliūtė B. 76
Kučiūnas A. 311
Kudirka 123, 124
Kulbinas N. 148, 149
Kupka Fr. 290, 291, 293, 296, 297, 316
Kuprevičius 145
Kuprevičius A. 281, 300, 301, 312, 326
Kuprevičius G. 325
Kuprevičius V. 271
Kutavičius B. 324
Kuzminskis J. 281, 311

Labutytė I. 310
Landsbergis V. 84, 144, 299, 300, 306, 307, 311, 313, 323, 325, 327, 330, 345, 348, 351
Landsbergis-Žemkalnis G. 123
Lansarė 158
Larionovas 263, 290, 291, 292, 318
Lasi (Laci) de 19
Laumenskis 122
Laurinavičiūtė-Alsen L. 311
Lazdynų Pelėda 237
Lemanas B. A. 240, 243, 248, 253, 255, 273, 277
Leonas 135
Leščinskas V. 106, 126, 127
Levitanas I. 295, 321
Licbtas I. 326
Lipšicas Z. (Lipchitz J.) 30, 290, 320, 321
Lisickis 318
Listas 40, 191, 330
Liubič-Zaleska M. J. 198, 352
Liubomirskis 225
Liudvinskis J. 303
Liutkevičius G. 160
Lopatinas B. 252
Lunačiarskis A. 253

Maceina A. 311
Alacejovskis 32
Mackevičius V. 281, 324
Mackonis J. 284, 324
Maironis 108, 176, 179, 184

MakaČinas T. 324, 325
Makovskis S. 158, 174, 175, 180, 187, 189, 212, 228, 239, 240, 242, 243, 288, 330, 354
Malčevskis (Malczewski) 321
Malevičius (Malewisch) 290, 318
Malinauskaitė J. 325
Mamontovas S. 238
Manė (Manėt) 317
Manjelis (Magnelli) 290
Marburgas (Mahrburg) A. 75
Marijošius V. 313
Markas (Mare) F. 290, 298
Markė (Marquet) 315
Markevičiai 23—25, 36, 54, 56, 99, 225
Markevičienė 55
Markevičius J. 18, 19, 55, 65, 99
Markevičius M. 19, 20, 37, 38, 50
Markevičius P. 20, 41, 60, 65, 68, 310
Markevičiūtė V. 38
Martinaitis M. 324
Martinėnas 178, 211
Masa (Massat) R. 291, 292
Mašekas (Maszek) J. 20
Maškovcevas N. 238
Matisas (Matisse) 315
Matulaitis S. 118, 119
Mendelsonas (Mendelssohn) 45, 52
Merežkovskis 25, 267
Meterlinkas M. 329
Mež-Bžezickis (Mierz-Brzezicki) T. 23
Mickevičius A. 25, 265, 356
Mickevičius-Kapsukas V. 253, 254, 259
Mieželaitis E. 310, 311
Mikelandželas (Michelangelo, Mykolas Angelas) 102, 104, 276, 321
Mikėnas J. 324
Mikulskis A. 312
Mikužis 22
Miltinis J. 311
Mironai A. ir O. 301
Misfeitas (Misfeldt) V. 311
Miuleris (Müller) V. 103
Mlynarskis (Mtynarski) E. 27, 43, 125
Mocartas (Mozart) 209, 342
Mokleras Z. (Mauclère J.) 264

Mondrianas 290, 298
Mongirdas V. 129
Moniuška S. 26
Montvila V. 324, 325
Moravskiai 25
Moravskis A. 119, 162, 165
Moravskis E. 25, 27, 32, 33, 36, 37, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 53, 55, 58, 65, 66, 69, 71—73, 78, 80, 88 99, 101, 105, 113, 202, 225, 256, 337, 339, 340, 344, 351
.Moravskis V. 53, 338, 341
Moravskytė M. 34
Moro (Moreau) G. 319, 321, 329
Motekaitis M. 301
Motekaitis V. 260
Motūza B. 324
Munkąs (Munch) E. 129
Murata **I.** 314
Muriljas (Murillo) 40, 104

Nacenta R. 295
Nacevičius V. 135
Nakovas (Nakow) A. 280, 286, 304
Naruševičius T. 252
Nasvytis M. 316
Nasvytytė-Augustinavičienė A. 312
Naujalis J. 22, 211
Nėris S. 310, 311
Nyčė (Nietzsche) **F.** 25, 56, 235, 265 298
Niemis A. R. 263
Nikišas (Niekish) A. 52
Nikolskis V. 252
Njūmač (Newmarch) R. 263
Noreika 76
Noreika **L.** 310
Norem A. 326
Norkutė V. 310
Noskovskis (Noskowski) Z. 26, 36
Nurksė 272
Nurokas 166

Obristas 296, 318
Oginskiai 146
Ohff H. 328
Olechnovičius 227

Opermanai 13, 14
Opermanienė 14
Ostanevičius 208
Ostrauskas K. 300
Ožeškova (Orzeszkowa) E. 54

Paderevskis (Paderewski) **I.** J. 27
Paiperis (Piper) R. **F.** 302
Palukaiti A. 76, 106
Paliulionis M. 135
Palukaitis V. 99, 117
Panovas A. 265
Pasternakas B. 293, 320
Paukštys A. 301
Paulis E. 44, 48
Paulsenas K. (Paulsson C.) 37, 50
Pavhšakas (Pawliszak) V. 77—79
Pechšteinas (Pechstein) P. **F.** 282
Pečkauskaitė M. 198
Penkaitis P. 220, 221, 339
Pėnsgenas (Poensgen) G. 294, 307
Ftetkevičaitė-Bitė G. 107, 124, 137, 146, 147, 229, 234, 236, 237, 244
Petrauskas K. 135, 136
Pevzneris (Pevsner) 318
Pikabija (Picabia) 290, 305
Pikasas (Picasso) 293, 321
Pinderis (Pinder) V. 276
Pleirytė-Puidienė O. 107, 109, 131, 133—135, 186, 260, 336
Po (Poe) E. A. 25
Polockaja-Jemcova 187
Poltroa (Paultroit) B. 276
Povilaitis L. 325
Požėla V. 254
Pravdinas B. 290
Prielgauskas **I.** 26, 140, 270
Profanas 136
Prūsas B. 25
Pšybyševskis (Przybyszewski) S. 56, 337, 340
Puida K. 100
P"utvinskaitė M. 116, 138, 153, 188, 207

Rachmaninovas 34, 187
Račiūnas A. 325
Radmanaitė (Čiurlionienė) A. 13, 232

Kadmanas K. 30, 41
Radmanas Z. 54, 340
Radvilienė E. 71
Radzevičuvna M. 25
Rafaelis (Rafael) 104
Ranitas (Rannit) A. 287—290, 292-294, 296, 299—302, 306, 311, 312, 319, 330, 331, 343
Raskinas Dž. (Ruskin J.) 25
Ratasepas (Rattasep) 244, 272
Rauduvė P. 310
Regeris M. 37
Redonas (Redon) O. 158, 288, 294, 297, 319, 321, 322, 329
Reichmanas A. 46
Reinekė K- 36, 37, 40, 42, 44, 45, 47, 48, 313
Rėklaitis P. 283
Rembrantas (Rembrandt) 104, 355
Remeris M. 107, 270
Renuaras (Renoir) 317
Repinas 321
Rerichas N. 167, 190, 233, 243, 296, 307, 314
Rerichas S. 314
Reuteris 259
Rėza 125
Rymenšmitas (Riemenschmidt) 294
Rimskis-Korsakovas 34
Rimša P. 76, 100, 106, 108, 111, 116, 117, 126, 130—133, 135, 136, 138, 146, 147, 153, 187, 188, 216, 220, 236, 243, 270
Ringomas (Ringhom) S. 298
Rodčenka 318
Rogalskis 21
Roginskaja F. 282, 283
Rohas F. 263
Rolanas (Rolland) R. 254, 276—278, 280, 285, 320
Romanovas 253
Ropas E. 106, 108
Rostislavovas A. 187
Rostersas E. 328, 330
Rozineris F. 323
Rubensas 102, 104
Rukšlelė A. 271,311
Rūmelis V. 256, 257
Ruščicas F. 69, 70, 77, 78, 87, 234, 357
Ruthartas (Ruthardt) 36.

Salteris 37, 50
Salvatoris (Salvatori) G. 263, 264
Santvaras S. 260
Sasnauskas C. 179, 184, 192, 210—214, 217, 218, 220, 253
Savickas A. 285, 310, 311, 323, 324, 341
Savickis J. 310
Setoras (Seuphor) M. 294
Segantinis Dž. (Segantini G.) 103, 104
Sen Šansas (Saint-Saėns) 39
Senas R. Le 342
Senkevičius (Senkiewiecz) H, 25
Senkus J. 176
Sera 320
Servantesas 25
Sezanas 317, 320
Sidorovas A. 309, 311
Sygetinskis (Sygietynski) A. 24, 25, 36
Simonovas K. 311
Simonovičius M. 238
Skirgaila 107
Sklėrius-Sklėris K. 106, 260
Skriabinas 34, 187, 235, 239, 252, 301, 305, 307, 320, 331
Skruoderas (Skroders) 109
Skrutkovska M. 178, 182, 183
Skučaitė R. 325
Slovackis (Slowacki) J. 25, 134
Smetona A. 271
Smilgaitė-Dvarionienė A. 270, 271
Solodovnikovas A. 282
Somovas K. 148, 155, 158, 167, 213
Sruoga B. 252, 263
Stabrauskas K. 69, 70, 74, 77—79, 82, , 97, 98, 100, 106, 126, 129, 137, 147, 167, 199, 225, 228, 231, 243, 303
Stabrauskienė J. 126
Staneika A. 77, 107, 126
Staneikaitė E. 122
Stanislavskis 155, 214
Staniukovičius V. 187
Stankevičius P. 76
Stasiulevičius A. 324
Stasiulionis 145
Staugaitis A. 76
Staugaitis J. 76
Stauskas P. 284, 310, 324

Stendalis (Stendhal) 342
Steponaitis V. 250
Steponavičius J. 251
Stone M. 329
Stravinskis 187, 278, 293, 320
Strolia J. 270
Stulgaitienė J. *ir.* Ciurlionytė-Stulgaitienė J.
Stulgaitis V. 204, 205
Surovičiūtė R. 73

Šagalas (Chagall) M. 295
Saliapinas F. 217
Šalkauskis S. 254, 256, 265, 273, 277
Savanas (Chavannes) P. de 103, 296, 319, 321
Sefner (Shaffner) K. 305
Šeinius I. 352
Sėnbergas (Shonberg) A. 330, 331
Šepetys L. 307, 308, 323
Sestovas 253
Simkevičius 22
Šimkus S. 76, 125, 163, 216, 217, 261, 262, 270
Šimonis K. 243
Siškinas 321
Šlapelis I. 251, 258—261, 263, 264, 271
Slejevas V. 283
Šliūpas R. 138
Smitas (Shmith) E. L. 297, 298
Smitas K. 13
Smucleris (Schmutzler) R. 295
Somacheris 166
Šopenas (Chopin) F. 27, 34, 37, 47, 52, 72, 145, 301, 342
Spėtas 253
Starką J. 32, 261, 270
Stefanas (Stephan) R. 331
Strausas (Strauss) R. 46, 329, 330
Stukas (Stuck) F. 103, 104, 321
Suiskis B. 228, 238
Švažas K. 324
Švėgžda A. 324
Svoinickis A. 76

Tallat-Kelpša (Kelpša) J. 108, 114—116, 161—163, 167, 171 189 213, 215—217, 219—221, 270, 273
Tarabiida V. 190

Tatlinas (Tatline) 290
Tauber-Arpa (Taeuber-Arp) S. 291
Terneris (Turner) 317
Tichis (Tichy) K. 69, 105
Ticianas (Tizian) 104, 355
Tolstojus A. 253
Tolstojus L. 25, 247, 276
Trečiokaitė-Zebenkienė I. 281
Trentis 175
Tretjakovas 188
Tūbelienė J. 111
Tugendholdas J. 252
Tuleikis L. 324
Tulūz-Lotrekas (Toulouse-Lautrec) 321
Tumas-Vaižgantas (Tumas) J. 108, 109, 119, 129, 140, 180, 227, 258, 259, 261
Turki (Turchi) N. 264
Tvardovskiai 92, 165

Ulianskas A. 107, 126
Ulianskas K. 76
Umanskis K. 265, 266
Umbrasas K- J. 308, 310, 323, 327, 330, 343
Undoič 19
Urbanas (Urban) 103

Vachtova L. 296
Vagneris (Wagner) 34, 39, 52
V^ikšnoras A. 312
Vainiūnas S. 272, 325
Vaitiekūnas R. 324
Vaitkūnas G. 319, 323
Vaitkus J. 325
Valkanas A. 326
Van Deikas 102, 104
Van Dusburgas (Van Doesburg) 290
Van Gogas (Van Gogh) 11, 235, 302, 321
Vanslovas V. 282
Varanka V. 270
Varnas A. 77, 107, 126, 223, 243, 301
Varnelis K. 312, 327
Vasiljevas 321
Vavelskienė 140, 202
Vėberis (Weber) 45

Vėbra R. 325, 326
Yelaskezas (Velasquez) 104
Veliuoniškis P. 76
Velpsas 272
Vėmajer (Wehmeyer) G. 331
Venckus A. 323
Venclova A. 286, 300, 305, 318
Verdis (Verdi) 115
Veriaščiaginas 321
Verlenas (Verlaine) 342
Veržbilovičius 217
Vydūnas 129, 162, 255
Vienožinskis J. 264, 266, 267, 270
Viesulas R. 320
Vygandas C. (Wiegand Ch.) 287
Vildžiūnas V. 313, 324
Vileišienė J. 118
Vileišienė P. 119, 128
Vileišis J. 111, 114, 115, 118, 244
Vileišis P. 105, 118
Vymajeris (Wiemaier) 44, 48, 51
Vinčis (Vinci) L. da 104, 269, 321
Virbickas P. 127
Vyspianskis (Wyspianski) S. 240
Vitartas 22
Vitkevičius 76, 321
Vivulskis 126
Vodzinskis A. 181
Vojcechas 55, 58, 64, 113
Voldemaras A. 217
Volejka 97, 204
Volmanai 74, 88, 91, 94, 99, 105, 113, 236, 345
Volmanaitė H. 75, 101, 115, 118, 124, 338
Volmanas B. 74, 92
Volmanienė 75, 87, 94, 99, 101, 108, 110, 112, 114, 120, 126, 127, 130
Vorobjovas M. (Worobiow N.) 27, 56, 186, 273—276, 278, 279, 281, 288, 351, 352, 354
Vrubelis 167, 235, 321
Vuntas (Wundt) 75

Zaidmanas A. 258
Zaluska J. 65, 69, 101, 178—181, 225
Zamoiskis (Zamoyski) 34
Zauniūtė M. 127
Zavadskis J. 207, 214, 218
Zėlman-Egebertas (Seelmann-Eggebert) U. 293
Zerlė (Zerle) H. 313
Zikaras J. 106, 126, 127, 156, 160, 165, 199, 324
Zrembovičius (Zrębowicz) R. 292
Zubovas V. 263

Zebriūnas A. 325
Zebrovska 165, 166
Žemaitė (Žymantienė J.) 107, 108, 124
Žemaitis Z. 244
Zeriko (Gčricault) 317
Zičkauskas V. 126
Zygas K. P. 319
Žilevičius J. 145, 146, 182, 186, 190, 200, 202, 261, 263
Žilinskas K. 312
Zilinskas-Pokorskis 162
Žmuidzinavičius A. 76, 89, 106, 108, 111, 116, 120, 126, 147, 148, 188, 199, 203, 207, 210, 228, 231, 234, 236, 243, 244, 251, 261, 271, 273, 282, 300, 310
Zoromskis K. 281, 315
Žukas 22

TURINYS

Pratarmė . . . 5

Leidėjų žodis . . . 7

M. K. Čiurlionis: *The Artist and the Man.* Alina Skrupskelienė 8

I skyrius. MUZIKA — PIRMOJI JO KALBA . . . 12
- Pirmgimis tėvų pasaulyje . . . 12
- Vaikystė ir draugystės . . . 16
- Plungės orkestro mokykloje . . . 19
- Fortepijono ir kompozicijos studijos Varšuvoje . . . 23
- Atostogos savoje sodyboje . . . 28
- Pirmieji metai po studijų Varšuvoje . . . 31
- Laiminga studijų pradžia Leipcige . . . 36
- „Atvėso užsidegimas viskam, kas leipcigiška" . . . 43
- Pagaliau atostogos Druskininkuose . . . 48
- Čiurlioniu kvartetas Varšuvoje . . . 55

II skyrius. TAPYBA — PIRMOJI JO MEILĖ . . . 60
- Raigardo škicai . . . 60
- Pirmoji tapybinė simfonija . . . 63
- „Zvalgykis nuo aukštų bokštų!" . . . 66
- „Kolegų ir kolegių esu pripažintas" . . . 68
- Mokyklos *„plain air"* Arkadijoje . . . 71
- Profesorius išeina kovon prieš studentą . . . 73
- „Turėjau stoti prieš Stabrausko ir Kšyžanovskio teismą" 77
- „O j Afriką turbūt važiuosim, Povilai!" . . . 79
- Tapybinis šuolis trečiąjį studijų pusmetį . . . 82
- „Baisiai užsidegiau gamtą studijuoti" . . . 84
- Karalaičių kelionė Nemunu . . . 88
- „Įsivaizduok, buvau Kaukaze!" . . . 91
- Tautinio judėjimo atgarsiai šeimoje . . . 95
- „Čiurlionis, kilimo lietuvis", Petrapilio parodoje . . . 97
- „Aplankiau keturiolika galerijų" . . . 100
- „Suruošėm pirmąją lietuvių dailės parodą" . . . 105
- „Noriu visam laikui persikelti į Vilnių" . . . 109

III skyrius. SAVA KULTŪRA — JO RŪPESTIS . . . 113
- Vilniaus kanklių choro vadovas . . . 114
- Ryšiai su veikiančiais lietuviais . . . 116
- Kultūros rūmų projektas . . . 119
- Bandymas patekti į muzikos mokyklą . . . 122
- Antrosios dailės parodos organizatorius . . . 125
- Du poliai menininko orbitoje . . . 130
- Čiurlionis Kaune, „iš tolo į jį žiūrint" . . . 135
- Druskininkuose gimsta naujos sonatos . . . 139
- Kūrybingos atostogos Palangoj ir Plungėj . . . 143
- Pražvalgos Petrapilyje ir Druskininkuose . . . 147

IV skyrius. „JŪRATE" — JO NEBAIGTOJI OPERA . . . 154
- Pažintis su dailininku M. Dobužinskiu . . . 155
- Ryšiai su Petrapilio lietuviais . . . 160
- „Niekam nesakyk apie mano materialinę padėtį" . . . 165
- „Žmogau Tu mano vienintelis, Jūrate mano!" . . . 168
- „Negaliu atsikratyti minčių apie „Jūratę" . . . 170
- „Parodų reikalai susikomplikavo" . . . 173
- „Stebuklingesnės dienos jungtuvėms neįmanoma išgalvoti" 176
- „Dabar jau eisime drauge su šypsena lūpose" . . . 180
- Antras pobūvis su Sofija Petrapilyje . . . 184

V skyrius. LAIKAS FINALINĖSE JO RUNGTYNĖSE . . . 191
- Jaunavedžių pavasaris Druskininkuose . . . 192
- Šiaudų liepsnoj prabyla Jakštas . . . 195
- Antroji kūrybiška vasara Plungėje . . . 199
- „Suprastum mane, jeigu turėtum seserį" . . . 203
- Paskutinė kelionė rusų sostinėn . . . 209
- Žmonos belaukiant Ptetrapilyje . . . 215
- Žmona vėlinasi, o jis negaluoja . . . 218
- Ligonis grįžta į Druskininkus . . . 221
- Gydymo metai Raudondvaryje . . . 225
- *„Mir Iskusstva"* ir Kandinskio dėmesys Čiurlioniui . . . 228
- Paskutinės jo ašaros ir motinos rauda . . . 231

VI skyrius. „NORĖČIAU, KAD MANE SUPRASTŲ" . . . 235
- Pomirtinės parodos Lietuvoj ir Rusijoj . . . 236
- Mirties metinės Petrapilyje . . . 239
- Paveikslams grįžus savon žemėn . . . 242
- „Apolono" leidinys Čiurlioniui . . . 244
- Rūpestis Čiurlionį suprasti — pavojus prarasti . . . 250
- Čiurlionis — tautinės idėjos reiškėjas . . . 254
- Paveikslų kelias į laikiną galeriją . . . 257
- Biografijos ir monografijos belaukiant . . . 263
- „Didžiojo sfinkso sielos kalba" . . . 267
- Čiurlionio *biennium* 1935 ir 1936 metais . . . 269
- Pirmoji monografija vakarietiška kalba . . . 273
- Čiurlionis ir Nobelio laureatas Rolanas . . . 277

VII skyrius. KELYJE Į PASAULINĮ DĖMESĮ 280
Realistai plaka mistiką 281
Vakariečiai domisi abstrakcionistu 287
Čiurlionis Paryžiaus dvikovoje 290
Jo vardas meno leidiniuose 294
Sukaktys krašte ir išeivijoj 299
Išskirtinis tarp abstrakcionizmo pretendentų 302
Realistai gina Čiurlionį nuo abstrakcionistu 305
Naujos sukaktys ir atgarsiai svetur 310
Egzilė ieško vidurio 315
Fenomenas, vadinamas Čiurlioniu 320
Čiurlionio šimtmetis 323

VIII skyrius. KŪRĖJO VISUMOS BEIEŠKANT 334
Asmenybės bruožai 335
Pasaulėžiūra ir pasaulėjauta 343
Aplinka ir laikas 351

Pastabos ir paaiškinimai 358
Santrumpos 368
Bibliografija 370
Pavardžių rodyklė 380

VYRKSNIAM MOKYKLINIAM AMŽIUI

YLA Stasys. M. K. ČIURLIONIS: KORĖJAS IR ŽMOGUS. Monografija. Redaktorės D. Uubickaitė, D. Venclovaitė. Dailininkas K. Paškauskas. Meninė redaktorė L. Tulytė. Tec'.,ninė redaktorė D. Balčiflnaitė. Korektorės L. Vasiliauskaitė, N. Žukauskienė

Duota rinkti 91 08 08. Pasirašyta spaudai 92 04 30. SL 258. Leidinio Nr. 985. Formatas 84X108/,,. Popierius spaudos Nr. 2. Garnitūra „Literatūrinė", 10 punktų. Iškilioji spauda. 21,0+2,52 (įkl.) sąl. sp. 1. 23,57 sąl. spalv. atsp. 20,81 +2,25 (įkl.) apsk. leid. 1. Tiražas 14 000 egz. Užsakymas 1703. Kaina sutartinė
„Vyturio" leidykla, 2"00, Vilnius, Algirdo 31
Spaudė „Spindulio" spaustuvė, 3000, Kaunas, Gedimino 10